INDLEDN
DET
TESTA

A

FREDERI

G.E.C. GADS FORL

EDNING TIL
ET NY
TAMENTE

AF

EDERIK TORM

FORLAG – KØBENHAVN

Cres
Cat Sci
entia
Vita
Exco-
latur

INDLEDNING TIL DET NY TESTAMENTE

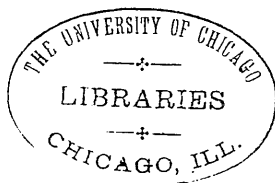
AF

DR. THEOL. FREDERIK TORM
PROFESSOR VED KØBENHAVNS UNIVERSITET

ANDEN UDGAVE

G. E. C. GADS FORLAG · KØBENHAVN
1931

UDGIVET MED BIDRAG
AF UNIVERSITETETS FRITRYKSKONTO

FR. BAGGES KGL. HOFBOGTRYKKERI
KØBENHAVN

FORORD TIL ANDEN UDGAVE

I den ny Udgave har jeg taget Hensyn til alt, hvad der indenfor den nyeste Literatur forekom mig betydningsfuldt. Bogens Omfang er dog kun i ringe Grad blevet forøget derved; næsten alle Tilføjelser har fundet Sted indenfor det med Petit trykte Stof. Iøvrigt henholder jeg mig til Forordet til første Udgave.

Docent Dr. theol. H. Mosbech har været saa elskværdig at læse en Korrektur; jeg bringer ham herved en hjærtelig Tak herfor.

8. April 1931.

Frederik Torm.

FORORD TIL FØRSTE UDGAVE

Denne Bog er en Lærebog for Studenter. Jeg har derfor dels beflittet mig paa Korthed, dels ligesom i min Fortolkning til Pastoralbrevene gennem indflettede Stykker, trykt med Petit, søgt at række en hjælpende Haand til saadanne, som ønsker at trænge dybere ind i Problemerne. Ligeledes med Henblik paa disse sidste har jeg ved særlig vigtige Spørgsmaal givet en ret fyldig Literaturoversigt. Om Fuldstændighed paa dette Punkt kan der iøvrigt paa det nytestamentlige Omraade ikke være Tale; dertil er Literaturen for overvældende. Man maa gøre et Udvalg efter Skøn, — selvfølgelig saaledes, at der i lige Grad tages Hensyn til alle de forskellige

Standpunkter, som i det enkelte Tilfælde er blevet gjort gældende.

For at spare Plads har jeg undladt ved Behandlingen af de enkelte Skrifter at give en Oversigt over Indholdet. En saadan kan formentlig undværes, fordi man jo alligevel ikke uden selv at have læst hvert enkelt Skrift i dets Helhed vil kunne høste virkeligt Udbytte af et Studium af Indledningen.

Hovedvægten er lagt paa at lade Begrundelsen af de forskellige Standpunkter komme skarpt frem og paa at afveje den højst forskellige Grad af Sandsynlighed, som en videnskabelig Undersøgelse ved de enkelte Spørgsmaal er i Stand til at tillægge sine „Resultater“.

I Slutningen af Bogen er meddelt nogle oldkirkelige Tekster, hvorved de Studerende faar en let Adgang til en Del af det Kildemateriale, som man under Undersøgelserne stadig maa operere med. I Fremstillingen henvises hyppig til disse Tekster.

Gennem en mangeaarig stadig Beskæftigelse med de Spørgsmaal, som henhører under Indledningen til det ny Test., er det gaaet mig som de fleste andre; jeg har faaet et levende Indtryk af alle disse Spørgsmaals Vanskelighed og indviklede Karakter. Hvis ikke Hensynet til Studenterne havde gjort sig gældende, var denne Bog næppe blevet udsendt endnu. Hvad jeg først og fremmest ønsker, er, at Bogen maa være egnet til at anspore mange Læsere til stadig fornyede Overvejelser over disse Spørgsmaal og til fornyede Undersøgelser.

Til Docent, Dr. theol. H. Mosbech, som har ydet mig en værdifuld Hjælp ved Korrekturlæsningen, bringer jeg herved en hjærtelig Tak.

Købenbavn, den 6. Sept. 1923.

Frederik Torm.

INDHOLD

BENYTTEDE FORKORTELSER

N. T. ap. F. = The New Testament in the apostolic fathers by a committee of the Oxford Society of historical theology, Oxford, 1905.
B. D. = Hastings Dictionary of the Bible I—IV samt Extra Volume.
R. E. = Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche. 3te Aufl. herausg. von A. Hauck.
Z. N. T. W. = Zeitschrift für die neutest. Wissenschaft.
Journ. Theol. St. = Journal of theol. Studies.
Harnack, Chronologie = A. Harnack: Gesch. der altchristl. Litteratur bis Eusebius, II. 1. Die Chronologie der altchristl. Litteratur, 1897.
Zahn, G. K. = Th. Zahn: Gesch. des neutest. Kanons, I—II, 1888—1892.
Zahn, Grundriss = Th. Zahn: Grundriss der Geschichte des neutest. Kanons, 1901.

Desuden citeres følgende Indledninger til det ny Test. blot ved Nævnelsen af Forfatternavnet:

Appel = H. Appel: Einleitung in das N. T., 1922.
Barth = F. Barth: Einleitung in das N. T., 3. Aufl., 1914.
Belser = J. E. Belser: Einleitung in das N. T., 2. Aufl., 1905.
Feine = P. Feine: Einleitung in das N. T., 5. Aufl., 1930.
Gregory = C. R. Gregory: Einleitung in das N. T., 1909.
Holtzmann = H. Holtzmann: Einleitung in das N. T., 3. Aufl. 1892.
Jacquier = E. Jacquier: Histoire des livres du Nouveau Test., I—IV, 1908. (Vol. II cit. efter Udgaven af 1910).
Jones = M. Jones: The New Test. in the twentieth century, 1914.
Jülicher = A. Jülicher: Einleitung in das N. T., 5. und 6. Aufl., 3. Abdruck, 1919.
Knopf = R. Knopf: Einführung in das N. T., 3. Aufl., 1930.
Kolmodin = A. Kolmodin: Inledning till Nya Testamentets Skrifter, 1915.
Milligan = G. Milligan: The New Testament Documents, 1913.
Moffat = J. Moffat: An Introduction to the Literature of the N. T., 3. ed., 1918.

Mc Neile = Mc Neile: An introduction to the Study of the New Test., 1927.

Salmon = G. Salmon: A historical Introduction to the Books of the New Test., 7. ed., 1894.

Schaefer—Meinertz = A. Schaefer: Einleitung in das N. T., 3. Aufl. von Max Meinertz, 1921.

Schat Petersen = L. W. Schat Petersen: Indledning til det Nye Test., 1899.

von Soden = H. von Soden: Urchristliche Literaturgeschichte, 1905.

B. Weiss = B. Weiss: Lehrbuch der Einleitung in das N. T., 3. Aufl., 1897.

Joh. Weiss = Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., 3. Aufl. herausg. von W. Bousset og W. Heitmüller, I—IV, 1917—18.

Zahn = Th. Zahn: Einleitung in das N. T., 3. Aufl., 1906—07.

§ 1. Den nytestamentlige Indlednings Opgaver.

Man har gennem lange Tider behandlet „Indledningen til det ny Testamente“ som en særlig videnskabelig Disciplin. Dette er kun berettiget af rent praktiske Hensyn med Henblik paa den ejendommelige Særstilling, som det ny Test. indtager indenfor den kristne Kirke. Ser man bort herfra, vilde en Undersøgelse af de nytest. Skrifters Tilblivelse naturlig høre hjemme enten under en Fremstilling af den ældste kristne Literaturs Historie eller under et endnu videre Omraade: den hellenistiske Literaturs Historie[1]); og Spørgsmaalet om de nytest. Skrifters Samling til et Hele (den nytest. Kanon) vilde høre hjemme under Kirkehistorien. Men praktiske Grunde gør det forstaaeligt og naturligt, at alle Spørgsmaal vedrørende disse Skrifters Tilblivelse, deres Tekstoverlevering og deres Samling til et Hele behandles for sig. Kun bør man under denne Be-

[1]) Selv om de fleste af de nytest. Skrifter ikke er „Literatur“ i egentlig Forstand, hører de dog hjemme dér, hvorfor man da ogsaa i vor Tid ofte ser dem behandlet i Fremstillinger af den græske Literaturs Historie. Se saaledes den udforlige Behandling ved O. Stählin i W. von Christ: Geschichte der griechischen Litteratur, 6te Aufl., II. 2, 1924, S. 1105—1500 (endnu i 4de Udg. 1904 var de ikke medoptaget); Wilamowitz: Die griechische Literatur und Sprache (Die Kultur der Gegenwart I. 8), 1905, S. 156 ff.; E. Norden: Die antike Kunstprosa (3ter Abdruck 1918), II. S. 451—512. — En Monografi over den græske kristelige Literatur (inklusive den nytest.) foreligger fra nyeste Tid: Aimé Puech: Histoire de la Littérature Grecque Chrétienne, I—II, 1928.

handling ingensinde glemme, at det Stof, der behandles i den saaledes tilblevne videnskabelige Disciplin: „Indledningen til det ny Testamente“ i Virkeligheden kun er et Udsnit af et større Hele, og at den videnskabelige Metode, som anvendes, maa være den samme, som gælder indenfor dette større Hele.

Navnet „det ny Testamente“ er en Gengivelse af *ἡ καινὴ διαθήκη*. Det græske Ord *διαθήκη* bruges hyppigst i Betydning af et Testamente, men kan ogsaa betyde en Bestemmelse, Disposition, Anordning eller en Pagt, Overenskomst[1]). I Sept. bruges det som Gengivelse af det hebraiske בְּרִית, der sædvanlig oversættes ved „Pagt“. Dog maa det gængse Begreb af en Pagt undergaa den Modifikation, som er en nødvendig Følge af, at den ene af de to Parter ved Pagtslutningen er den almægtige Gud. Han er i Forholdet den givende; denne Side af Sagen bliver klarest udtrykt ved Begrebet „Testamente“. Han kræver samtidig en Betingelse; det kommer bedst frem ved Gengivelsen „Pagt“. I N. T. synes *διαθήκη* (til Trods for de af Cremer i hans Wörterbuch der neutest. Gräzität fremsatte Argumenter i modsat Retning) næsten overalt at have samme dobbelte Betydning som i Sept. (kun Gal. 3, 15 og Hebr. 9, 16 er Forestillingen om et Testamente den overvejende). Udtrykket *ἀνάγνωσις τῆς παλαιᾶς διαθήκης* i 2 Kor. 3, 14 gør det forstaaeligt, at *διαθήκη* snart indenfor den kristne Kirke blev brugt ogsaa om de Skrif-

[1]) Se især Joh. Behm: Der Begriff *διαθήκη* im Neuen Testament, 1912; E. Riggenbach: Der Begriff der *διαθήκη* im Hebräerbrief i Theol. Studien Th. Zahn dargebracht, 1908. En grundig Udredning med omfattende Literaturangivelse findes i E. de With Burton’s Commentary on the epistle to the Galatians, 1921, S. 496—505. Se ogsaa min „Nytestamentlig Hermenevtik“, 1928, S. 89 f. (i udvidet Skikkelse paa Tysk „Hermeneutik des Neuen Testaments“, 1930, S. 82).

ter, hvori den gamle og den nye Pagt fremstilles. Paa Latin blev *διαθήκη* med Henblik paa Ordets hyppigste Betydning gengivet ved testamentum, der allerede hos Tertullian bruges ogsaa om Skrifterne (adv. Praxeam XV).

Det ny Test.'s Betydning som hellig Skrift for den kristne Kirke har haft til Følge, at dogmatiske Hensyn ofte har øvet Indflydelse paa Undersøgelsernes Gang, — „dogmatiske" i Betydning af en Indflydelse fra den enkelte Forskers Livsanskuelse, hvad enten denne var kristelig eller ikke-kristelig. Indenfor den romersk-katolske Kirke fastslaar man ligefrem bestemte Resultater af Undersøgelserne om de nytest. Skrifters Tilblivelse som forpligtende for katolske Videnskabsmænd. De indtil 1913 offentliggjorte Afgørelser fra den af Leo XIII d. 30. Okt. 1902 nedsatte Bibelkommission er let tilgængelige i Taschenkalender für den katholischen Klerus 1915. Saavel disse som de senere Afgørelser findes aftrykt efter Behandlingen af de enkelte Skrifter i E. Jacquier: Études de critique et de philologie du Nouveau Testament, 1920. Den evangelske Kirke har principielt afvist al Tale om paa autoritativ Maade at ville fastslaa bestemte Resultater af historiske Undersøgelser. Den historiske Videnskab maa behandle de nytest. Skrifter efter samme Metode som alle andre Oldtidsskrifter.

Den Kristne vil have saa meget lettere ved at indtage dette Standpunkt, som han jo alligevel aldrig vilde kunne lade sig nøje med den Sikkerhed, som en videnskabelig Undersøgelse kan give ham med Hensyn til Sandheden af hans Tros Indhold. Den historiske Videnskabs Resultater er altid kun Udtryk for en større eller mindre Grad af S a n d s y n l i g h e d, medens den Kristne staar overfor sin Tros Indhold med V i s h e d. Som Følge heraf vil den Kristne rolig lade Videnskaben arbejde ud fra sine egne Love, baade naar den undersøger den i de nytest. Skrifter berettede Historie, og naar den undersøger disse Skrifters Tilblivelse (jfr. mit Skrift „Forskningen over Jesu Liv. Tilbageblik og Fremblik", 1918, især S. 100 ff. og min Afhandling: Die geschichtliche Wirklichkeit und der Glaube i Zeitschrift für systematische Theologie, VIII, 1930, S. 401—445.).

Hvad de i „Indledningen til det ny Test." behandlede Problemer angaar, er Forholdet jo endda dette, at det centrale Spørgsmaal om Sandheden af det væsentlige af I n d h o l d e t i de nytest. Skrifter er r e l a t i v uafhængigt af Spørgsmaalet om disse Skrifters Tilblivelse. Overbevisningen om Sandheden af den nytest. Kristendomsforkyndelse indeslutter ikke med Nødvendighed bestemte Antagelser om Forfatterne til de enkelte nytest. Skrifter og om Skrifternes Tilblivelsestid. Hovedspørgsmaalet vil her være, om de nytest. Skrifter virkelig

repræsenterer den ældste bevarede Kristendomsforkyndelse, og dette kan praktisk talt ikke bestrides.

Saaledes vil den evangelske Kristne uden Fordomme kunne deltage i den historisk-kritiske Undersøgelse af de nytest. Skrifters Tilblivelse. Og han vil for sit Vedkommende arbejde for, at der paa dette særlig vanskelige Omraade tales varsomt om, hvad man ad videnskabelig Vej kan naa. Man har desværre paa dette Punkt fra alle Sider ofte forsyndet sig og tilladt sig at tale med for megen Selvsikkerhed i „Videnskabens“ Navn.

Fordi det Stof, der behandles i „Indledningen til det ny Test.“, som ovenfor paavist, er et af praktiske og ikke af principielle Hensyn foretaget Udsnit af et større Hele, vil Afgrænsningen af det Stof, som hører hjemme i en Indledning til det ny Test. (og i Forbindelse dermed Valget af Navnet paa denne Disciplin) ikke være helt uden Vanskelighed. En nærliggende Opgave for en „Indledning“ kunde det for Eks. synes at være at bringe alle de Oplysninger om Datidens Forhold, som er nødvendige for de nytest. Skrifters fulde Forstaaelse. Men praktiske Grunde har bevirket, at alt det i denne Henseende nødvendige Stof behandles i en særlig Disciplin, som man i Reglen kalder den nytestamentlige Tidshistorie[1]).

Hidtil har der næsten overalt været Enighed om, at man indenfor Indledningen til det ny Test. foruden en Fremstilling af Skrifternes Tilblivelse ogsaa burde bringe en Fremstilling af deres Samling til en Helhed (den nytest. Kanon). Man har m. a. Ord undersøgt og skildret det Syn paa disse Skrifter, som gjorde sig gældende i den gamle Kirke, og den Benyttelse af dem, som fandt Sted i Kirkens første Aarhundreder. Men der har ikke

---

[1]) Den betydeligste Fremstilling af denne Disciplin er stadig E. Schürer: Geschichte des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi, I^{3-4}, 1901, II.—III^{4}, 1907—09. Desuden kan nævnes O. Holtzmann: Neutestamentliche Zeitgeschichte[2], 1906; W. Staerk: Neutest. Zeitgeschichte, I.—II^{2}, 1912; J. Felten: Neutest. Zeitgeschichte[3], I—II, 1925 og G. F. Moore: Judaism in the first centuries, I—II, 1927.

hersket fuld Enighed om, hvor langt frem i Tiden man skulde føre Fremstillingen heraf. Nogle har kun ført den frem til Tiden omkring 400, da Kanon faktisk var afsluttet; andre har ført den videre frem til Reformationstiden og Tridentinermødet. Derimod har der været Enighed om, at Opgaven i hvert Fald ikke maatte forstaas som den at skildre de nytest. Skrifters Historie ned gennem Tiderne. Den Opgave at give en „Biblens Historie“ er en helt anden og langt mere omfattende end den, som her foreligger[1]). Det vil derfor heller ikke være rigtigt, som nogle har gjort[2]), at ombytte Navnet Indledning til det ny Test. med et Navn som „de nytest. Skrifters Historie“.

Naar man medtager den nytest. Kanons Historie og saaledes stiller de enkelte Skrifter ind i den kirkelige Udvikling i de følgende Aarhundreder, kunde det i og for sig principielt set være lige saa berettiget, ikke at indskrænke Opgaven, som det i Reglen finder Sted, til en Fremstilling af de enkelte Skrifters Tilblivelse og deres Samling (samt deres Tekstoverlevering), men at bestemme Opgaven som den at give en „nytest. Literaturhistorie“, ɔ: en kronologisk Skildring af Skrifternes successive Fremkomst, hvorved de enkelte Skrifter stilles ind paa deres Plads indenfor den kristne Kirkes ældste Historie. Herved vilde man faktisk føres til at give en

---

[1]) Det var M. Kählers Yndlingstanke at give en „Biblens Historie“, men han kom ikke videre end til Tilløb i den Retning, se „Geschichte der Bibel“ i Dogmatische Zeitfragen, I, 1907. Zur Bibelfrage, S. 266—435. Iøvrigt eksisterer der ikke nogen „Biblens Historie“. Et interessant Indblik i Biblens Historie i det 19. Aarh. og dens store Indflydelse paa mangfoldige Folkeslag, baade i sproglig og kulturel Henseende, gives i W. Cantons store Værk „A History of the British and Foreign Bible Society, I—V, 1904—10. — Fra vor hjemlige Literatur kan nævnes C. Skovgaard-Petersen: Hvorledes blev Nye Testamente til, 1928, og Biblen gjennem Tusind Aar, 1930.

[2]) Ed. Reuss: Die Geschichte der heiligen Schriften Neuen Testaments, 6te Ausgabe, 1887.

hel Urkristendommens Historie. Det vil imidlertid sikkert være mest praktisk at skelne bestemt mellem en Urkristendommens Historie og en Indledning til det ny Test., da Opgaven ellers vil blive for overvældende. Den nytest. Indledning maa indskrænke sig til gennem Undersøgelsen af de enkelte Skrifters Tilblivelse at lægge det Materiale tilrette, som danner Grundlaget for en Fremstilling af Urkristendommens Historie.

Endelig finder man ogsaa ofte i Indledningen til det ny Test. indoptaget en Undersøgelse af Sproget i de nytest. Skrifter og dette Sprogs Plads indenfor det græske Sprogs Udviklingshistorie. Da man imidlertid af praktiske Grunde har afgrænset en særlig Disciplin, „den nytestamentlige Hermenevtik“, har andre henvist Undersøgelsen af Sproget til denne Disciplin. Baade for Afgørelsen af Spørgsmaalet om Skrifternes Ægthed og for Forstaaelsen af Skrifternes Indhold er en klar Erkendelse af Sprogets Ejendommelighed af Betydning. Derfor hører en Undersøgelse af Skrifternes Sprog, Stil og Form hjemme baade i en Indledning til det ny Test. og i en Hermenevtik. Dog vil man med Rette kunne henvise de Problemer, der angaar Ordenes Betydning og Begrebernes Indhold, udelukkende til Behandling i Hermenevtiken, selv om ogsaa de naturligvis har Betydning for Spørgsmaalet om Forfatterskabet til dette eller hint enkelte Skrift.[1])

Vi vil altsaa i det hele og store følge den gængse Praksis at begrænse Opgaven til en historisk-kritisk Undersøgelse af de enkelte Skrifters Tilblivelse, deres Tekstoverlevering og deres Samling til et Hele. Saaledes fin-

---

[1]) Her vil altsaa blive givet en almindelig Karakteristik af det nytest. Sprog og dets grammatiske Ejendommeligheder, skønt en saadan ogsaa findes i min „Nytestamentlig Hermenevtik“ (1928), men med Hensyn til Overgange og Forskydninger i mange nytest. Ords Betydning og Begrebers Indhold maa jeg henvise til Hermenevtiken.

der det Sted i de fleste Fremstillinger[1]). Men det er paa den anden Side en Selvfølge, at man ikke kan behandle de herhen hørende Problemer uden stadige Henblik til Undersøgelserne vedrørende Urkristendommens Historie og Literatur, vedrørende det nytestamentlige Græsk, den nytest. Tidshistorie og de hermenevtiske Problemer. Ifølge Sagens Natur maa alle disse Discipliner idelig gribe over i hinanden. Men fordi Problemerne indenfor de forskellige Discipliner behandles ud fra noget forskellige Synspunkter, vil en Adskillelse mellem Disciplinerne muliggøre en grundigere og mere alsidig Undersøgelse.

Med den her foretagne Afgrænsning af Stoffet vil man næppe kunne finde nogen bedre Benævnelse for Disciplinen end den gængse: „Indledning til det ny Testamente“.

Det er et underordnet Spørgsmaal, om man behandler Kanonshistorien og Teksthistorien før eller efter de enkelte Skrifter. I dette Skrift vil Rækkefølgen blive 1) de enkelte Skrifters Tilblivelse, 2) Kanons Historie, 3) Tekstens Historie. — Noget større Vanskelighed volder Spørgsmaalet om Rækkefølgen af de enkelte Skrifter. I nyere Tid har mange valgt at behandle dem i den Rækkefølge, i hvilken man mener, at de er blevet til. Der er noget tillokkende ved den Fremstillingsmaade,

---

1) J. Moffat begrænser dog i sin „Introduction“ Opgaven til en Behandling af de enkelte Skrifter. Th. Zahn mener, at Tekstens Historie ikke hører hjemme i en Indledning til det ny Test., se hans Artikel i R. E., V. S. 273 f., men han hævder i denne Artikel, at Kanons Historie er en Del af Indledningen. Naar den mangler i hans „Einleitung“, skyldes det Hensigtsmæssighedsgrunde. Omvendt giver C. R. Gregory i sin „Einleitung“ Kanons og Tekstens Historie langt den største Plads; kun en Femtedel af Bogen optages af Behandlingen af de enkelte Skrifter. — Som Eksempel paa en nyere Fremstilling, der udvider Opgaven langt ud over den gængse Opfattelse, kan nævnes R. Knopf: Einführung in das Neue Test.[3], 1930. Her medtages baade den nytest. Tidshistorie og en hel Urkristendommens Historie.

men den forudsætter bestemte Resultater med Hensyn til Skrifternes Affattelsestid og lader sig paa Grund af den store Usikkerhed med Hensyn til Affattelsestiden for nogle Skrifters Vedkommende ikke gennemføre uden Vilkaarlighed. Desuden fristes man derved let til at glide over i en „urkristelig Literaturhistorie“ eller en „Urkristendommens Historie“, hvilken Opgave efter det ovenfor udviklede for Klarhedens Skyld helst bør udsondres fra den her foreliggende. — Allerede ved de ældste Tilløb til Dannelsen af Samlinger af Skrifter i den gamle Kirke finder man de nytest. Skrifter stillede i en meget forskellig Rækkefølge; det lader sig derfor ikke gøre, som Gregory vil[1]), at opstille en bestemt Rækkefølge som „den rigtige“. Heller ikke i de nyeste Udgaver af den græske Tekst finder man fuld Overensstemmelse med Hensyn til Rækkefølgen. Naturligst vil det formentlig være — og man opnaar herved den størst mulige Overensstemmelse med de mest udbredte nyere Udgaver af den græske Tekst — først at behandle de historiske Skrifter (Evangelierne og Acta), derefter Paulus' Breve og Hebræerbrevet, endelig de 7 saakaldte katolske Breve og Apokalypsen. Indenfor de paulinske Breve kan det være naturligt at følge den Orden, i hvilken de blev til, da der her kun er ringe Tvivl til Stede med Hensyn til Affattelsestiden.

§ 2. Den nytestamentlige Indlednings Historie.

Værdifulde Oplysninger og Overleveringer om de nytest. Skrifters Tilblivelse findes i Eusebius' Kirkehistorie. Ogsaa hos Augustinus og Hieronymus (især i de viris illustr.) træffer vi en Del saadanne Overleveringer.

---

[1]) Se Gregory, S. 581. Den bedste Oversigt over de mangfoldige Variationer med Hensyn til Rækkefølgen i de første Aarh. faar man hos Moffat, S. 13—18.

Striden om Kanons Afgrænsning fremkaldte i de første Aarhundreder Iver efter at opspore Efterretninger om de nytest. Skrifters Tilblivelse og Benyttelse indenfor de kristne Menigheder. I Tiden efter c. 400 slaar man sig derimod til Ro med den fastslaaede kanoniske Skriftsamling; om nye Efterforskninger er der ikke Tale. Man indskrænker sig til at indsamle og registrere de ældre Traditioner. Paa Overgangen til Middelalderen findes saadant Materiale righoldigt især hos Junilius (Instituta regularia divinae legis) og Cassiodorius (Institutiones divinarum et sæcularium lectionum), begge fra Midten af det 6te Aarh.

Først paa Reformationstiden træffer vi svage Tilløb til en kritisk Behandling af Stoffet. Baade Erasmus og Cajetan forsøger en Sondring indenfor de kanoniske Skrifters Tal mellem de bedre bevidnede og de ringere bevidnede. Noget lignende finder som bekendt Sted hos Luther, men hos denne er det et religiøst Vurderingsprincip, ikke historisk-kritiske Overvejelser, som ligger til Grund.

Banebrydende for en virkelig historisk-kritisk Behandling af de nytest. Skrifter var Richard Simon (d. 1712), hvis „Histoire critique du N. Test.“ udkom 1689—1693. Han har især gjort sig fortjent ved Undersøgelser vedrørende Teksten og de gamle Oversættelser. Den frie Stilling, han indtog overfor de herskende Meninger indenfor den katolske Kirke, bevirkede, at man saa med Mistænksomhed paa ham. Allerede 1678 blev han udelukket af sin Munkeorden (Oratorianerne) paa Grund af hans Skrift: „Histoire critique du Vieux Testament“.

J. D. Michaelis skrev 1750 en „Einleitung in die göttlichen Schriften des Neuen Bundes“, der væsentlig bygger paa Simon's Arbejder. Men det bliver Michaelis' Samtidige, J. S. Semler (d. 1791), der uden at skrive nogen samlet Indledning gennem en Række historiske Undersøgelser fører Udviklingen videre frem derved, at

han lægger klarere Principer til Grund for den historiske Undersøgelse. I den følgende Tid fremkommer talrige Fremstillinger af Indledningen til det ny Test.; de betydeligste blandt dem skyldes J. G. Eichhorn (1804—12) og W. M. L. de Wette (1826).

En ny Epoke indledes ved F. C. Baur (d. 1860). Ligesom Baur uden at skrive en Fremstilling af Jesu Liv fik en afgørende Indflydelse paa Forskningen over Jesu Liv, saaledes fik han uden at skrive en Indledning til det ny Test. en afgørende Indflydelse paa den nytest. Indledningsvidenskabs Omraade gennem en hel Menneskealder, dels i Kraft af en Række betydelige Enkeltundersøgelser fra hans egen Haand og det Syn paa den kristne Kirkes ældste Historie, som han heri gjorde gældende[1]), — dels gennem hans mange fremragende Disciples Værker, — dels endelig ved den Række dygtige Modskrifter, som Baurs nye og æggende Anskuelser fremkaldte.

Efter Baurs Betragtning var den af Jesus forkyndte Kristendom nærmest en reformeret Jødedom. Efter Jesu Død kom det til en haard Kamp mellem Jødekristendommen, som stod den oprindelige Kristendom nærmest (repræsenteret indenfor det ny Test. ved Apok.), og Hedningekristendommen (repræsenteret ved Rom., 1 og 2 Kor., Gal.). Efter Aar 70 svækkes Modsætningerne efterhaanden; en let afsvækket Jødedom finder vi i Jakobs Brev, en let afsvækket Hedningekristendom i 1 og 2 Thess., Efes., Kol., Fil. og Filemon samt 1 Peter og Hebr. I Acta mærkes en endnu stærkere udjævnende Tendens; Peter fremstilles som halvt paulinsk, Paulus som halvt petrinsk. Vort nuværende Matth. er fremkommet ved en tendentiøs pauliniserende Omarbejdelse

---

[1]) En afsluttende Fremstilling af dette hans Syn findes i Das Christenthum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte, 1853, især S. 1—158. (2te Ausg. 1860). — Om F. C. Baur se iøvrigt især G. Fraedrich: F. C. Baur, 1909.

af et oprindelig rent jødekristeligt Evang., Lukas paa lignende Maade ved en Bearbejdelse af et oprindelig skarpt paulinsk Evang. (Markions Evang.), hvorimod Mark. kun er et tendensløst Uddrag af de to andre Evang. Gennem Pastoralbrevene, 2 Peter, de johannæiske Breve og Joh. Ev. fuldbyrdes Sammensmeltningen af de oprindelige Modsætninger. Denne Sammensmeltning tænkes fuldbyrdet c. 170. I de pseudoklementinske Homilier mærker vi endnu Efterdønninger af Kampen.

Det er et ejendommeligt Fænomen, at skønt Baurs Syn paa Udviklingen er blevet desavoueret af den senere Forskning i en ganske ualmindelig Grad, hvilede hans Arbejde dog paa visse rigtige Principer, som gennem hans Bestræbelser naaede en saadan Anerkendelse, at de ikke mere vil kunne underkendes. At hans historiske Grundbetragtning maatte skydes til Side af den senere Forskning havde dels sin Grund i Fejlgreb hos Baur, dels i noget, som ikke kan lægges ham til Last. Hans Fejlgreb bestod i, at han — paavirket af den Hegel'ske Filosofis Syn paa den historiske Udvikling — dannede sig det ovenfor skitserede Syn paa Udviklingen indenfor den ældste kristne Menighed, i det hele og store uden at have anden reel Støtte i de historiske Kilder end det sene Skrift: de pseudoklementinske Homilier samt Paulus' Meddelelser i Gal. om sin Kamp med Judaisterne og sin Modstand mod Peter ved en enkelt Lejlighed, — et altfor spinkelt Grundlag til at bære en saadan Bygning. Men Hovedgrunden til, at Baurs historiske Konstruktion efterhaanden er blevet fuldstændig forladt, var en Række senere betydningsfulde Fund af oldkirkelige Skrifter, som i Forbindelse med nye gennemgribende Undersøgelser over allerede kendte oldkirkelige Skrifter (især Lightfoots Undersøgelser over Ignatius-Brevene) gjorde det indlysende for alle, at det ikke lod sig gøre at henlægge Affattelsen af de fleste nytest. Skrifter til det andet Aarh.

Den blivende Vinding gennem Baurs og hans Disciples Arbejde var, at man overalt erkendte Nødvendigheden af at se de nytestamentlige Skrifter paa Baggrund af den historiske Situation, i hvilken de blev til. Ny i absolut Forstand var denne Erkendelse vel ikke, men den var ikke tidligere, saaledes som det fra nu af blev Tilfældet, anerkendt som en Selvfølgelighed.

Blandt Baurs Disciple er det Ad. Hilgenfeld (d. 1907), som baade paa den ældste Kirkehistories Omraade og paa det specielle nytest. Omraade gav de ypperste Bidrag. Han udgav i 1875 „Historisch-kritische Einleitung in das N. T.“. Paa mange Punkter brød han efterhaanden med Baurs historiske Grundbetragtning. — Baurs radikale Anbringelse af de fleste nytest. Skrifter i det andet Aarh. blev ført til Yderligheder af Bruno Bauer (d. 1882), som hævdede, at alle de nytest. Skrifter uden Undtagelse var uægte og først skrevne langt ind i det andet Aarh.[1]). Naar man ser bort fra dette yderliggaaende Standpunkt, som fra Tid til anden under nye Former finder nye Talsmænd[2]), præges den senere Forskning ikke blot af væsentlig Enighed, hvad Metoden angaar, men ogsaa af, at man efterhaanden gennem stærke Modsætninger baner sig Vej til større Enighed med Hensyn til Resultaterne.

En stærk Skepsis — dog betydelig mindre end hos Baur — overfor adskillige af de nytest. Skrifter gjorde sig en Tid i ikke ringe Grad gældende. Som den mest fremragende og tillige den besindigste Forsker af denne Type kan nævnes H. Holtzmann (d. 1910)[3]). Indenfor den Lejr

---

[1]) Især i Holland har meget yderliggaaende Standpunkter fundet mange Tilhængere, se G. A. van den Bergh van Eysinga: Die holländische radikale Kritik des Neuen Test., 1912.

[2]) I nogle Aar var A. Drews: Die Christusmythe, I—II, 1910—1911, Genstand for megen Opmærksomhed.

[3]) Hans Einleitung in das N. T. udkom i tre Oplag, 1885, 1886 og 1892.

af Forskere, som i Modsætning hertil betragtede alle eller dog næsten alle nytest. Skrifter som ægte, maa i første Linie nævnes B. Weiss, Th. Zahn og B. F. Westcott. Især paa Kanonhistoriens Omraade har Zahn foretaget dybtgaaende Undersøgelser.

Ad. Harnacks Arbejder betegner i en vis Forstand et Vendepunkt. I Fortalen til sin „Chronologie der altchristlichen Litteratur", I. 1897, udtaler han uforbeholdent, at den stærke Skepsis overfor de nytest. Skrifter i det hele og store har vist sig uberettiget. I en Række Monografier om Lukas Evang. og Acta søger han endog at sætte Tilblivelsen af Acta og de synopt. Evang. endnu langt tidligere, end den konservative Kritik hidtil har hævdet. Harnack søger at forene en stærk kritisk Holdning overfor det i de nytest. Skrifter berettede Indhold med en Hævdelse af de traditionelle Anskuelser om de nytest. Skrifters Tilblivelse. Han har saaledes bidraget ikke lidt til den Udvikling indenfor Forskningen, i Kraft af hvilken Forskellene i Anskuelser om de nytest. Skrifters Forfattere, Affattelsestid m. m. er blevet betydelig ringere end tidligere, selv om dybe Modsætninger stadig er til Stede i Synet paa den nytest. Historie.

Rige Impulser har Forskningen faaet i den nyeste Tid derved, at man ikke blot har betragtet de nytest. Skrifter paa Baggrund af den jødiske Literatur, men ogsaa paa Baggrund af samtidig hellenistisk filosofisk og religiøs Literatur. Især i Værker som Lietzmanns Handbuch zum Neuen Test. og Joh. Weiss: Die Schriften des Neuen Test. (3die Oplag 1917—1918, 1ste Bind i 4de Oplag, 1929) findes en righoldig Benyttelse af den herhenhørende Literatur.[1])

---

[1]) Nogle af de vigtigste religionshistoriske Tekster er aftrykt i P. Fiebig: Die Umwelt des Neuen Test., 1926.

Iøvrigt er en Opregning af de vigtigste nyere Fremstillinger af Indledningen til det nye Test. overflødig her; det vil være tilstrækkeligt at henvise til Literaturfortegnelsen ovenfor (S. VII)[1].

§ 3. De nytestamentlige Skrifters Sprog, Stil og Form.

De nytest. Skrifter er alle skrevet paa Græsk. Men overalt — og i særlig Grad i de synopt. Evang. og i Apok. — spores tydelig en semitisk Baggrund. Aramaisk har utvivlsomt været Jesu Modersmaal[2]); man kan derfor sikkert gaa ud fra, at Jesu Ord — før de fik deres nuværende græske Form — har været overleverede paa Aramaisk. De nytest. Skrifter er tillige alle mere eller mindre paavirkede af Sproget i Sept. (jfr. nedenfor S. 22 f.). Medens man med Henblik paa denne semitiske Baggrund tidligere behandlede det nytest. Græsk som et særligt sprogligt Fænomen, „Bibelsk Græsk“ eller „Semitisk Græsk“, har nyere Undersøgelser og navnlig de mange Papyrusfund i Ægypten i de sidste Aartier givet Klarhed over, at selv om det nytest. Græsk er semitisk far-

---

1) De mest indgaaende Fremstillinger af Indledningsvidenskabens Historie findes hos Bleek, Holtzmann, Belser, Zahn og Kolmodin, samt i Zahns Artikel „Einleitung in das N. T.“ i R. E., V.

2) Se bl. a. A. Meyer: Die Muttersprache Jesu, 1896; G. Dalman: Die Worte Jesu, I, 1898 og: Jesus—Jeschua. Die drei Sprachen Jesu, 1922 („Ergänzungen und Verbesserungen“ til denne Bog udkom 1929), samt Wellhausens Kommentarer til Matth. Mark. og Lukas.

vet, kan man alligevel afgjort ikke betegne det som en særlig Dialekt (Jødegræsk), men det er slet og ret Datidens daglige Omgangssprog.

Datidens Sprog betegnes i Almindelighed som *ἡ κοινὴ διάλεκτος*. P. Kretschmer udtaler i sin Skildring af det græske Sprogs Udviklingshistorie følgende: Det græske Sprogs Historie falder i to Perioder, hvis Grænse ligger ved Aleksander den Stores Tid, nemlig den Periode, i hvilken de græske Dialekter lever deres Særliv, og Fællessprogets Periode[1]). Man kan være uenig om Ansættelsen af det Tidspunkt, da saa godt som alle de græske Dialekter var uddøde[2]), men alle er enige om, at en gradvis Uddøen af Dialekterne finder Sted i Tiden efter Kristi Fødsel, og om at der allerede fra Aleksanders Tid kommer Fart i Udviklingen i Retning af et Fællessprog, — en Udvikling, som tidligere havde taget sin Begyndelse derved, at enkelte af de græske Dialekter i Kraft af den Literatur, som de havde affødt, efterhaanden havde faaet en herskende Stilling[3]). Dette ny Fællessprog er det, som man benævner *ἡ κοινὴ διάλεκτος*[4]).

---

[1]) P. Kretschmer: Griechische Sprache i Gercke og Norden's „Einleitung in die Altertumswissenschaft“, I². 1912, S. 522 (jfr. I³, 1927, S. 98 ff.).

[2]) A. Thumb: Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus, 1901, S. 128 f. sætter Tidspunktet til de første Aarh. efter Kr.; Kretschmer (anf. Skr. S. 541) er mere forbeholden i sine Udtalelser. Schweizer: Grammatik der pergamenischen Inschriften, 1898, S. 26 mener, at Dialekterne delvis endnu eksisterede i den senere Kejsertid.

[3]) Herom se især Wackernagel: Die griechische Sprache i Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. VIII, S. 295—298.

[4]) Dog bruges denne Betegnelse ikke altid paa helt ensartet Maade. Det vil imidlertid sikkert være mere praktisk at bruge den som Betegnelse saa vel for Skriftsproget som for Talesproget i den hellenistiske Periode. Derimod vil det næppe være heldigt at udvide den til ogsaa at omfatte hele den senere Udvikling, endog den allernyeste Tid iberegnet (saaledes Schweizer: Anf. Skr., S. 19 f.). Omvendt bør man heller ikke indskrænke Betegnelsen til kun at gælde

Hvad Forholdet mellem Koine og Sproget i den umiddelbart foregaaende Tid angaar, hersker der ikke fuld Enighed om, hvorvidt det er Attisk eller Ionisk, som overvejende præger Koine-Sproget, heller ikke om det Omfang, i hvilket andre Dialekter har efterladt sig Spor i Koine[1]). At det Attiske udgør et meget væsentligt Element, ja vel endog Grundbestanddelen indenfor Koine, er sandsynligst. Men mere betydningsfuldt end at faa Klarhed herover er det at faa Klarhed over Beskaffenheden af den Udvikling, hvorved Koine bliver til. Her vil der næppe være Tvivl om, at Fællessproget efterhaanden udvikler sig under en stadig forøget Indoptagelse i Skriftsproget af Elementer fra Talesproget, hvorved altsaa Forskellen mellem Talesprog og Skriftsprog stadig forringes. Allerede indenfor Attisk har der ligesom i alle Sprog været en Forskel mellem Literatursproget og Talesproget, — selv om vi kun kender forholdsvis lidt til Vulgær-Attisk[2]). Det nye Fællessprog, Koine, opstaar nu ved, at Skriftsproget i langt højere Grad og paa langt mere gennemgribende Maade, end det sædvanlig finder Sted, viger for Talesproget. Sagen er ikke klaret ved at sige som Robertson[3]), at det vulgære Koine vokser ud af det vulgære Attisk ligesom Literatur-Koine ud af Literatur-Attisk. Man kan snarere med Thumb sige, at Literatur-

---

Skriftsproget i Modsætning til Talesproget, da denne Adskillelse i Praksis er vanskelig at gennemføre. Og med Jannaris (An historical Greek Grammar, 1897, S. 8) indenfor denne Periodes Sprog ved Siden af Koine at tale om et særligt osterlandsk („Levantine") Græsk, som skulde være repræsenteret ved Sept., N. T. og en Mængde Papyri og Indskrifter, er næppe tilraadeligt, da man ogsaa her næppe i Praksis vil kunne drage Grænserne.

[1]) Se især A. T. Robertson: A Grammar of the Greek New Test.^{3}, 1919, S. 62 f., og Thumb: Anf. Skr. S. 53—101 og 202—253.

[2]) Se Robertson, S. 56 og Thumb, S. 206 f., samt den paa disse Steder nævnte Literatur.

[3]) Robertson: Anf. Skr. S. 56—57.

Koine ligefrem vokser ud af Koine-Talesproget, og at man derfor kan betegne dette Talesprog som Moder til Literatur-Koine[1]). Selvfølgelig er der store Forskelle mellem de forskellige Forfattere; de viger ikke alle lige stærkt overfor Talesproget. Koine omfatter en Række vidt forskellige Blandingsformer lige fra Polybius og Diodor, fra Josefus og Filon til de jævne, ubehjælpsomme Mennesker, fra hvem en stor Del af Papyrus-Brevene stammer.

Indenfor denne Udvikling indtager de nytestamentlige Skrifter en vigtig Plads. Om dem kan det ligefrem siges, at „de repræsenterer det for første Gang til Literaturen ophøjede Talesprog“[2]). Her er der givet efter for Tale- og Folkesproget i langt højere Grad end noget andet Sted indenfor Koine-Literaturen. Dog ikke saaledes at forstaa, som om de nytestamentlige Forfattere skriver et „vulgært“ Græsk. En saadan Paastand vilde være misvisende. Snarere vil det kunne siges, at det nytestamentlige Sprog repræsenterer den dannede Mands Talesprog, ikke den jævne Mands Talesprog[3]). Men man maa endvidere ikke overse, at der mellem de nytestamentlige Forfattere indbyrdes er en betydelig Forskel med Hensyn til den Grad, i hvilken Talesproget udøver sin Indflydelse paa dem. Men just derigennem giver de forskellige nytest. Skrifter os et interessant Indblik i den Kamp mellem Talesprog og Skriftsprog, som var særlig levende i de nærmeste Aarhundreder før og efter Kristus.

Ud fra dette Synspunkt har man fra Sprogforskernes Side i de sidste Aartier vist en stigende Interesse for det nytestamentlige Græsk. Fra at være et ringeagtet

---

[1]) Thumb: Anf. Skr. S. 8.

[2]) Thumb: Anf. Skr. S. 185.

[3]) Stählin i W. von Christ's Geschichte der griechischen Litteratur,[6] 1924, II. 2, S. 1132.

eller overset Element i Udviklingen er det blevet ophøjet til at være et meget betydningsfuldt Led i Sprogets Udviklingshistorie. Især betoner man stærkt det nytestamentlige Sprogs Betydning for den følgende Sprogudvikling. Denne Betydning var en Følge af Kristendommens gradvise Sejr over den græsktalende Verden i Forbindelse med den autoritative Stilling, som de Kristne gav de nytest. Skrifter, og den deraf følgende overvældende praktiske Benyttelse af disse Skrifter indenfor den kristne Menighed. Biblen har jo, som bekendt, over alt, hvor den kom hen, paa Grund af dens store Udbredelse og Benyttelse faaet stor Betydning i de forskellige Sprogs Udviklingshistorie. Maaske bruger Thumb for stærke Ord, naar han siger, at „det nytestamentlige Sprog indenfor den antike Verden og dens Literatur betød en næsten lige saa stor Revolution som det Indhold af nye Tanker, der blev forkyndt paa dette Sprog“[1]). Men i hvert Fald udtrykker disse Ord manges Mening i nærværende Øjeblik.

Dermed maa al Tale forstumme om det nytest. Græsk som en ganske særlig Afart af Græsk, et „bibelsk Græsk“, „eine Sprache des heiligen Geistes“, som Rich. Rothe kaldte det. Træffende siger Moulton, at den moderne Erkendelse af det nytest. Sprogs nære Forhold til det daglige Omgangssprog viser os, — hvad vi i Forvejen burde have tænkt os, — at „den Helligaand benyttede det Sprog, som det størst mulige Antal Mennesker kunde forstaa“[2]).

Det Koine, af hvilket det nytestamentlige Græsk altsaa maa betragtes som en enkelt Gren, blev det Sprog, som beherskede hele den dengang kendte Verden. Med Stolthed kunde Rhetoren Aristides sige: „Ved eder har hele

[1]) Thumb: Anf. Skr. S. 185.

[2]) J. H. Moulton: The Christian Religion in the study and the street, 1919, S. 126.

Verden faaet ét Sprog"[1]). Men hele denne frugtbare og i kulturel Henseende betydningsfulde Udvikling, i Kraft af hvilken Folkesproget og Literatursproget mere og mere nærmede sig til hinanden, hvorved der skabtes Mulighed for, at de literære Værker kunde trænge ud i Folkets brede Lag, blev allerede i det første Aarh. e. Kr. krydset og hæmmet af en Bevægelse i modsat Retning, en stærkere Tilbagevenden til det gamle Literatursprog med Udryddelse af de fra Talesproget indtrængte Bestanddele. Denne Bevægelse plejer man at benævne Atticismen. Det var dog først i det andet Aarhundrede, at Bevægelsens Talsmænd selv brugte Ordet *ἀττικίζειν* om det Ideal, som foresvævede dem[2]). Rhetoren Aristides beskriver sit Ideal som gaaende ud paa aldrig at benytte andre Ord end dem, der findes i „Bøgerne"[3]). Man vil med andre Ord paa trods af Livet og Udviklingens Gang lave et Bogsprog. Endog de længst uddøde Dualisformer og Optativ indøves i Skolerne, hvilket et interessant Fund fra en Skolestue vidner om (sandsynligvis fra 3. Aarh.)[4]). Herved opstod en Kløft mellem Talesprog og Skriftsprog, som i Tidens Løb blev yderligere uddybet, og hvorunder endnu den Dag i Dag den græske Nation lider. Kretschmer karakteriserer denne Tilstand ligefrem som Diglossi[5]). En saadan Kløft skaber Forhold, hvorunder det bliver næsten uopnaaeligt, at literære Værker bliver hele Folkets Eje. Skriftsproget, Literatursproget bliver omgivet af en

---

1) *δι' ὑμῶν ὁμόφωνος μὲν πᾶσα γέγονεν ἡ οἰκουμένη.* Citeret efter Thumb: Anf. Skr., S. 249.

2) W. Schmid: Der Atticismus in seinen Hauptvertretern. I. 1887. S. 194 og W. Michaelis: Der Attizismus und das N. T. i Z. N. T. W., 1923, S. 91—121.

3) *μήτε ὀνόματι μήτε ῥήματι χρῆσθαι ἄλλοις πλὴν τοῖς ἐκ τῶν βιβλίων.* Se Jannaris: An hist. Greek Gramm. S. 7, A. 2.

4) Offentliggjort i Lietzmann's Kleine Texte für theol. und philologische Vorlesungen und Übungen Nr. 65 („Aus der antiken Schule" af Ziebarth, 1913, S. 10).

5) Kretschmer: Anf. Skr. S. 549 f. (I^3. S. 100).

Nimbus; men en meget stor Del af Nationen har til Gengæld svært ved at forstaa det.

De nytest. Skrifter betegner den størst mulige Modsætning til Atticismen. Der laa sikkert ogsaa Idealer bag ved den atticistiske Bevægelse trods dens skæbnesvangre Konsekvenser; man vilde genoplive Hellas' Glanstid. Men Bevægelsen var trods alt en livsfjendtlig Bevægelse. De nytest. Forfattere stræbte derimod at komme det virkelige Liv saa nær som muligt; de benyttede det daglige Omgangssprog. Senere kristne Forfattere lod sig derimod ofte smitte af Atticismen[1]). Motiverne dertil kunde maaske være gode nok. Det er en træffende Bemærkning af Moulton, naar han siger, at Klem. Aleks. nogle Aarh. senere skrev et atticistisk Sprog ud fra samme Motiver, som drev Paulus til at benytte Samtalesproget[2]). Klem. Aleks. kunde ikke have faaet sin Tids dannede Mennesker i Tale paa anden Maade. Hans Formaal var at vinde sin Tids Mennesker. Men til Trods herfor kan man næppe stærkt nok lovprise de nytest. Forfattere for deres Valg. De skiftende Tiders „dannede" vil have det hver paa sin Maade. Men det jævne Sprog vil, naar det tages i Brug af Mænd, som formaar at bruge det som Iklædning for ophøjede og rene Tanker, altid vise sig at være bedst i Stand til at tale til alle Tiders Mennesker.

Kun ganske enkelte Forskere har tidligere anet Slægtskabet mellem det nytest. Græsk og Folkesproget. Schleiermacher har i sin „Hermeneutik und Kritik" (herausgegeben von F. Lücke, 1838, S. 55—59) gjort opmærksom paa, at Fortolkerne ikke tager tilstrækkeligt Hensyn til den Omstændighed, at de nytest. Forf. skriver i Folkesproget. — Langt senere har Lightfoot i 1863 profetisk udtalt, at hvis man havde Privatbreve fra Kristi Tid, vilde vi gennem dem sikkert faa

[1]) Man bemærke her den store Forskel i Sproget hos de apostolske Fædre, som staar Folkesproget nær, og paa den anden Side Sproget hos Apologeterne og de senere Kirkefædre (jfr. nedenfor § 6).

[2]) Moulton: A Grammar of New Test. Greek, II. 1. 1919, S. 2. jfr. Norden: Die antike Kunstprosa, II[3]. 1918, S. 513 f.

stor Hjælp til at vinde det rette Syn paa det nytest. Græsk (Se Moulton i Essays on some biblical questions of the day by members of the university of Cambridge, 1909, S. 465 A og Robertson: A Grammar etc., S. 18). Og James Moultons Fader, W. Moulton, har i sin fortrinlige Bearbejdelse af Winers Grammatik (A Grammar of New Test. Greek by G. B. Winer translated with large additions by W. F. Moulton[3], 1882) hyppig gjort opmærksom paa, hvorledes adskillige Særegenheder i det nytest. Græsk peger fremad mod Nygræsk, og har saaledes gjort Skridt i Retning af at anbringe det ny Test.'s Sprog paa den Plads i Udviklingen, hvor det efter de nyere Undersøgelser hører hjemme. Ogsaa en fransk Forsker har anet Sammenhængen, se Citatet fra Berger de Xivrey (1856) hos F. Abel: Grammaire du Grec biblique, 1927, S. XXV, A. 2. Om andre Forudanelser om det rette Forhold se Moulton og Milligan: The Vocabulary of the Greek Testament, VIII, 1929, S. XII f. Men i det hele og store er denne Erkendelse først blevet vundet og effektivt begrundet gennem de sidste Aartiers Forskning. Ved Siden af J. H. Moulton er det især A. Deissmann, som ved sine Bibelstudien 1895, Neue Bibelstudien 1897 og Licht vom Osten[4], 1923 har indlagt sig store Fortjenester.

Erkendelsen af det nære Slægtskab mellem det nytest. Græsk og Samtidens Folkesprog har medført, at man nu taler mere varsomt end tidligere om Semitismer i N. T. Hvad Ordforraadet angaar, kan den stedfundne Forandring paavises paa haandgribelig Maade. Selv om vi vil se bort fra Kennedy's vildledende Statistik i 1895, ifølge hvilken der var over 580 „bibelske“ Ord, d. v. s. saadanne Ord, som kun forekom i Sept. og N. T.[1]), kunde man dog tidligere tælle de særlige bibelske Ord i Hundredevis. Nu er de efter A. Deissmanns Skøn bragt ned til c. 50[2]). Men ogsaa paa Grammatikens Omraade er det gaaet paa lignende Maade. De formentlige Semitismers Tal svinder ind derved, at en stor Del af de Ejendommeligheder, som hidtil ansaas for Semitismer, nu er konstaterede i Folkesproget.

Man har ganske vist med Henblik til det store Antal Jøder, som dengang levede i Ægypten (Filon anslog dem som bekendt til 1 Million; se om hele dette Forhold nærmere A. Harnack: Mission und Aus-

[1]) Kennedy: Sources of New Test. Greek, 1895, S. 62.
[2]) Deissmann: Licht vom Osten, S. 61.

breitung des Christentums in den ersten drei Jahrh.[4], 1924, I. S. 5 ff. og L. Fuchs: Die Juden Aegyptens in ptolemäischer und römischer Zeit, 1924), opkastet det Spørgsmaal, om ikke de Fænomener i Folkesproget, som man nu støtter sig til for at skaffe formentlige Semitismer af Vejen, kunde skyldes Paavirkning fra det jødiske Befolkningselement i Ægypten og paa den Maade alligevel være virkelige Semitismer (saaledes Abrahams: Rabbinic Aids to Exegesis i Essays on some biblical questions of the day by members of the university of Cambridge, 1909, S. 177 f., jfr. Moultons Afhandling samme Sted S. 468. C. F. Burney: The Aramaic origin of the fourth Gospel, 1922, S. 4 f. og G. Kittel: Die Probleme des palästinischen Spätjudentums und das Urchristentum, 1926, især S. 39). Dette er dog ganske usandsynligt, da de fleste af de paagældende Fænomener er paavist ikke blot i ægyptiske Papyri, men ogsaa i Indskrifter fra andre Egne af Riget. Naar endvidere en Del af disse Fænomener ogsaa findes i Nygræsk, er det i hvert Fald sandsynligst, at de er naturlig fremvoksede af det græske Sprogs Jordbund. Naar f. Eks. det relative Pronomen genoptages indenfor samme Sætning ved et personligt eller demonstrativt Pronomen (f. Eks. Mark. 7, 25: *γυνὴ ἧς εἶχεν τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον*), eller naar *εἷς* bruges som ubestemt Artikel (for Eks. Matth. 8, 19), saa er der ganske vist nøje semitiske Analogier hertil, hvorfor det er forstaaeligt, at man tidligere betegnede disse Fænomener som Semitismer. Men naar de nu baade er paaviste i Datidens Folkesprog og tillige findes i Nygræsk (se Thumb: Handbuch der neugriech. Volkssprache, 1895, S. 65; Moulton: A Grammar of New Test. Greek, I. Prolegomena[3], 1908, S. 94 f. og 96 f.; Blass-Debrunner: Grammatik des neutest. Griechisch, § 247, 2), saa vil man ikke kunne opretholde den Paastand, at vi her staar overfor Semitismer (kun den s æ r l i g h y p p i g e F o r e k o m s t af et saadant Fænomen kan betegnes som Semitisme, jfr. nedenfor). — Den Omstændighed, at det græske Sprog i de ægyptiske Papyri i saa ringe Grad er paavirket af Koptisk, viser det græske Sprogs Modstandskraft mod fremmed Indflydelse og maa derfor ligeledes mane til Forsigtighed i Antagelse af semitisk Indflydelse. Endelig kan man ogsaa henvise til, at det græske Sprog i stor Udstrækning ligefrem synes at være blevet de ægyptiske Jøders M o d e r s m a a l (se især L. Fuchs: Anf. Skr., S. 120), hvorved Mulighed for Indvirkning fra Semitisk betydelig forringes. — Den paafaldende Lighed med semitiske Analogier maa altsaa forklares ved en selvstændig, parallelt løbende Udvikling indenfor de to Sprog.

Naturligvis skal der dog ikke hermed være sagt, at der slet ikke findes Semitismer i N. T. For det første har man i Sept. et „Oversættelsesgræsk“, som i høj Grad

har paavirket de nytest. Forfattere, og som mærkes ogsaa dér, hvor egentlige Semitismer ikke er til Stede. Og for det andet har største Delen af de nytest. Forfattere (Lukas er en sikker Undtagelse) haft et semitisk Modersmaal; den Omstændighed, at Tankerne er tænkt paa dette Modersmaal, giver Mulighed og Sandsynlighed for Indvirkning paa det græske Sprog baade i grammatisk og leksikalsk Henseende. Af Semitismer i egentligste Forstand er der maaske ikke mange; dog kan man nævne nogle, f. Eks. *προστίθημι* med Infin. (Luk. 20, 11—12) som Efterligning af det hebraiske הוֹסִיף לְ, *πᾶς-οὐ* i Betydningen: ingen[1]), *καὶ ἐγένετο* med Inf.[2]) eller endog med Verb. finit. (med eller uden foregaaende *καί*), samt Brugen af Genitiv i Udtryk som *χολὴ πικρίας, σκεῦος ἐκλογῆς, ὁ οἰκονόμος τῆς ἀδικίας* (Acta 8, 23; 9, 15; Luk. 16, 8). Desuden er en Del Udtryksmaader eller Konstruktioner, hvortil Analogier findes paa Hebraisk eller Aramaisk, saa hyppigt benyttede i N. T., at den hyppige Forekomst kun lader sig forklare ud fra Paavirkning fra Semitisk; de kan altsaa for saa vidt gaa ind under Begrebet „Semitisme".[3]) Paa Grænsen mellem disse to Kategorier af Semitismer staar Fænomener som *εἰς* med Akkus. i Stedet for Prædikatsnominativ efter *εἶναι* og *γίνεσθαι*, for Eks. *ἔσονται εἰς σάρκα μίαν* Matth. 19, 5 og Brugen af *ἐνώπιον*[4]).

[1]) Dog findes der enkelte græske Analogier, se R. Helbing: Grammatik der Sept., 1907, S. IV og L. Radermacher: Neutestamentliche Grammatik, 1925, S. 219 f.

[2]) Naar det konstrueres med Infin., er det maaske snarere at henføre under den anden af de ovenfor adskilte to Kategorier af Semitismer. Se Moulton: A Grammar o. s. v. S. 16 f. og Robertson: Anf. Skr. S. 1042 f.

[3]) Et slaaende Eksempel herpaa er den hyppige Brug af *ἰδέ* og *ἰδού* baade i Sept. og i N. T. (se den lærerige Statistik i Moulton: A grammar etc. Prolegomena, S. 11 A). Jfr. ogsaa det ovenfor omtalte hyppige Fænomen, at det relative Pronomen genoptages i samme Sætning ved et personligt eller demonstrativt Pronomen.

[4]) Om *εἶναι εἰς* se Moulton's Prolegomena, S. 71 f. Mere forbeholden i sin Dom er Robertson: Anf. Skr. S. 458 og Blass-Debrunner,

En anden vigtig Følge af Erkendelsen af Slægtskabet mellem det nytest. Græsk og Folkesproget er den, at man ikke som i tidligere Tid under Fortolkningsarbejdet kan gaa ud fra de for det græske Literatursprog gældende grammatiske Regler. Det nytest. Sprog skal ikke blot ikke sammenstilles med attisk Græsk, men det skal heller ikke sideordnes med Polybius og Diodor, ikke engang med Josefus og Filon, skønt de var Jøder ligesom næsten alle de nytest. Forf. Nej, det skal i første Linie bedømmes ud fra Folkesproget. Derfor vil Nutidsfortolkeren være forpligtet til at raadspørge ogsaa de mange nyere grammatiske Bearbejdelser af Datidens Folkesprog[1]).

Hvad der i grammatisk Henseende giver Folkesproget sit Præg i Modsætning til det tidligere Sprog, er, at der finder en Slappelse Sted af de strænge grammatiske Regler. Antallet af Former, Kasus, Verbaltider indskrænkes efterhaanden; i det hele indtræder

---

§ 145. Om *ἐνώπιον* se Moulton, S. 99 og især Robertson, S. 641 f. — En Oversigt over alle de Steder, der kan komme i Betragtning som Semitismer har W. F. Howard givet i den nylig udkomne tredje Del af andet Bind af Moulton's Grammar, S. 413—485. — Ikke alle Dele af Sept. har i lige Grad haft Indflydelse paa de nytest. Forfattere. Det er især Sproget i Oversættelsen af Pentatevken, Profeterne og Salmerne, som har sat sit Præg paa det nytest. Græsk. Efter H. B. Swete: Introduction to the Old Test. in Greek², 1914, S. 386, stammer af ialt 160 gl.test. Citater i N. T. ikke mindre end 51 fra Pantatevken, 40 fra Salmerne, 38 fra Esajas og 23 fra de andre Profeter. — Paa Grund af Sept.-Sprogets Indflydelse paa N. T. maa man glæde sig over, at Filologer i nyeste Tid har skænket os nogle Septuaginta-Grammatiker (Helbing: Grammatik der Septuaginta, 1907 og Die Kasussyntax der Verba bei den Sept., 1928; Thackeray: A Grammar of the Old Test. in Greek, 1909. — Ogsaa i Conybeare og Stock: Selections from the Septuagint, 1905, findes en kort Grammatik).

[1]) Mayser: Grammatik der griechischen Papyri, 1906; Schweizer: Grammatik der Pergamenischen Inschriften, 1898; Meisterhans: Grammatik der attischen Inschriften³, 1900.

der en Simplificering paa de fleste Omraader. En saadan Udvikling kan føles paa den ene Side som en Lettelse og en Befrielse, paa den anden Side som en Forringelse, en Degeneration af Sproget, hvorved Forstaaelsen kan vanskeliggøres. Jo finere nuancerede et Sprogs Udtryksmidler er, desto nøjagtigere kan Tankerne udtrykkes, og desto lettere bliver Fortolkningen. Omvendt jo mere løse de grammatiske Regler bliver, desto flere forskellige Muligheder for Forstaaelsen af den samme Sætning vil der opstaa.[1])

Den omtalte Slappelse af de grammatiske Regler viser sig bl. a. i den Maade, hvorpaa Artiklen benyttes, i at Hensigts- og Følge-Partikler gaar over i hinanden, i en mindre klar Adskillelse mellem *οὐ* og *μή*, i at Præpositioner griber over i hverandres Omraade, endvidere i at Optativ bortfalder, at Dualis gaar af Brug, i at Medium og Passiv ikke holdes klart afgrænset fra hinanden o. s. v.

Nogle Eksempler vil belyse denne Udvikling. Hvad Brugen af Artiklen angaar, tager de nytest. Forfattere sig vel ikke nær saa mange Friheder som de folkelige Brevskrivere; i det væsentlige retter de sig efter de gamle Regler, og den nytest. Fortolker maa nøje give Agt paa disse. Men paa den anden Side har der dog paa nogle Punkter fundet en Slappelse Sted. Det lader sig ikke gøre med de ældre Fortolkere at opretholde den Paastand, at Paulus ikke med det artikelløse *νόμος* kan tænke paa den bestemte Moselov[2]). Heller ikke lader det sig gøre at stemple som sproglig urigtig Henførelsen af et Attribut, bestaaende af en Præposition med sin Styrelse, til et foregaaende

---

[1]) Selvfølgelig er der ogsaa i klassisk Græsk ligesom i alle Sprog adskillige Konstruktioner, der tillader forskellig Tydning. Især volder her Genitivforholdet Fortolkeren store Vanskeligheder, jfr. O. Schmitz: Die Christusgemeinschaft des Paulus im Lichte seines Genitivgebrauches, 1924.

[2]) En fortrinlig Undersøgelse af hele dette Spørgsmaal findes i Schmiedels Udg. af Winers Grammatik, S. 173—175. Især Gal. 6, 13 er overbevisende; ligeledes den bestandige Skiften mellem *νόμος* og *ὁ νόμος* i Rom. 2, 23—27, hvor Nuancer i Betydning næppe vil kunne godtgøres. Paa d. a. S. er der Steder, hvor det ingenlunde er betydningsløst, at Artiklen mangler, f. Eks. Rom. 6, 14.

Substantiv, selv om Artiklen ikke er gentaget efter dette. Vi staar her just overfor et af de Tilfælde, hvor Opgivelse af den gamle Fasthed i en Regel undertiden kan medføre Tvetydighed. Mange Steder vil det ikke være muligt med Sikkerhed at afgøre, til hvilket Ord i en Sætning et præpositionelt Led er at henføre[1]).

Fra Læsning i ældre Fortolkninger vil de fleste erindre de mange kunstlede Forsøg paa altid at finde en Hensigt udtrykt i *ἵνα*, idet man med et „sprachlich falsch" stemplede ethvert Forsøg paa en naturligere Forstaaelse[2]). Nu er det almindelig erkendt, at *ἵνα* meget ofte blot er en Omskrivning af Infinitiv, og at *ἵνα* endog kan have konsekutiv Betydning i Stedet for Hensigtsbetydning, ligesom i det hele taget Konsekutivpartikler og Finalpartikler ikke længer holdes skarpt ude fra hinanden. Endog *ὥστε* kan have Hensigtsbetydning (Matth. 27, 1; Luk. 9, 52, se Blass-Debrunner § 391, 3). Hvor man tidligere skrev en Sætning med *ἵνα*, bruger man nu ofte Infinitiv, og omvendt, hvor man sædvanlig tidligere benyttede Infinitiv, omskrives denne nu med *ἵνα*; især den sidste Udvikling mærkes stærkt og har efterhaanden ført til det Resultat, at Infinitiv næsten ganske er forsvundet i Nygræsk, idet den erstattes af en Omskrivning med *νά* (afkortet af *ἵνα*). Indenfor N. T. er der især hos Joh. en udpræget Tilbøjelighed til at erstatte Infinitiv med en Sætning med *ἵνα*. Konsekutiv Betydning er tydelig til Stede f. Eks. 1 Joh. 1, 9; Joh. 9, 2 og flere andre Steder; det skyldes kunstlet Dybsindighed, naar man ofte mener at finde en eller anden „guddommelig Hensigt" skjult i et saadant *ἵνα*, hvor ellers intet i Sammenhængen tyder i Retning af en saadan Hensigt. Alt i alt er Situationen med Hensyn til Brugen af *ἵνα* saaledes, at vi her har et nyt Eksempel paa, hvorledes Slappelsen af en grammatikalsk Regel vanskeliggør Eksegetens Opgave; en simpel grammatisk Regel afgør ikke det Spørgsmaal, om en Hensigt er udtrykt eller ikke; Sammenhængen faar den afgørende Stemme, naar det Spørgsmaal skal afgøres[3]).

---

1) Som Eksempler kan henvises til Tvivlene med Hensyn til Henførelsen af *ἐν τῷ αἵματι*, Rom. 3, 25, og *ἐν τῇ σαρκί*, Rom. 8, 3. Se om dette Spørgsmaal især Robertson: Grammar etc., S. 782—784 og Radermacher: Neutestamentliche Grammatik², S. 117.

2) Abbott i Johannine Grammar, 1906, S. 114 f., søger endnu at opretholde denne Paastand til Trods for Steder som Joh. 4, 34; 6, 29; 9, 2 og mange andre.

3) Se Blass-Debrunner, § 388; 391, 5; Moulton: Prolegomena, S. 206 f.; Robertson: A Grammar etc. S. 997 ff. — Sanday og Headlam citerer til Rom. 5, 20 en Udtalelse af Krysostomus, som udtrykkelig erklærer *ἵνα* paa dette Sted for konsekutivt: *τὸ δὲ ἵνα ἐνθαῦτα*

Et tredje Eksempel af samme Art har vi i den Maade, hvorpaa οὐ og μή benyttes i Koine. Den gamle Adskillelse mellem disse to Nægtelsespartikler er ganske vist ingenlunde forsvunden; den er endog delvis opretholdt i Nygræsk. Men allerede i Koine spores alligevel tydelig en Ændring i Brugen af disse Partikler. Det er næppe rigtigt med Blass at sammenfatte Reglerne fra N. T. i den Sætning: „οὐ negerer Indik., μή alle de øvrige Maader inkl. Infin. og Partic." (Blass-Debrunner § 426). Det vilde være nemt at kunne lægge en saadan Regel til Grund. Men man har næppe Lov til saa fuldstændig i en Række Tilfælde at slaa en Streg over den oprindelige Forskel mellem οὐ og μή, som jo kan udtrykkes saaledes, at οὐ negerer et Faktum, μή en Forestilling. Det er ganske vist rigtigt, at οὐ i mange Tilfælde er ved at fortrænge μή i Betingelsessætninger, og at derfor undertiden εἰ οὐ og εἰ μή bruges ganske enstydig f. Eks. Matth. 26, 24. Det er ogsaa ubestrideligt, at omvendt μή er ved at fortrænge οὐ helt ved Partc., hvorfor Nuancerne mellem de to Partikler brugt i en Participialkonstruktion ikke altid kan antages at have været fremme for Bevidstheden. Mange kunstlede Bemærkninger hos ældre Fortolkere herom kunde have været sparet. Men alligevel bør man være varsom; ofte er μή eller οὐ foran et Partc. sikkert valgt af Forf. instinktmæssig ud fra den tidligere Forskel mellem οὐ og μή. Især er det kendte Sted 1 Pet. 1, 8 betegnende, hvor der i samme Aandedræt staar οὐκ ἰδόντες, men μὴ ὁρῶντες, og hvor det er indlysende, at i første Tilfælde skal der udtrykkes en Benægtelse af en Kendsgerning, i det andet Tilfælde skal der skildres en Forestilling, der indgaar som Led i Læsernes Tro[1]).

Hvad Brugen af Præpositioner angaar, staar vi overfor en lignende Situation som i de allerede nævnte Eksempler. Mange af de finere Nuancer i Betydning forsvinder, hvilket i mange Maader maa føles som et Savn. De Præpositioner, der i den ældre Tid styrede tre Kasus, gaar for en meget stor Del over til kun at styre to Kasus (μετά, περί, ὑπό)[2]). Derimod er Antallet af Præpositioner endnu ikke saa stærkt reduceret som i Nygræsk; kun ἀμφί er forsvunden, og ἀνά er stærkt trængt tilbage. Præpositioner trænger sig ofte ind nu, hvor man tid-

---

οὐκ αἰτιολογίας πάλιν ἀλλ' ἐκβάσεώς ἐστιν. Kühner-Gerth: Ausführliche Grammatik der griech. Sprache³, II. 2, S. 379 f., finder allerede i den ældre Tid Eksempler paa konsekutiv Betydning af ἵνα.

¹) Se Blass-Debrunner, § 426; Moulton: Prolegomena, S. 169 ff., 231—232 og Robertson: A Grammar etc., S. 1138 og 1166—1172. Ved Siden af 1 Pet. 1, 8 kan nævnes 1 Kor. 7, 29—31.

²) Moulton: Prolegomena, S. 98—107 og 60 f., Robertson, S. 556 ff. og Blass-Debrunner, § 203.

ligere anvendte Kasus. Her maa Fortolkerne vogte sig for i Anvendelsen af Præpositioner at finde dybsindige Tanker gemt. Hvad har man f. Eks. ikke villet lægge ind i det bekendte ἐν ἐμοί i Gal. 1, 16? Man fandt betonet, at det kun var en Aabenbaring i Paulus' Indre, ingen ydre Begivenhed, hvorfor der formentlig var en Modsigelse med Fremstillingen i Acta. Allerede 1 Kor. 14, 11 burde have advaret mod sligt; ti dèr staar ἐν ἐμοί ganske parallelt med Dativen τῷ λαλοῦντι, og man maa simpelthen oversætte: den talende er for mig som en Barbar (det kan dog ikke være: er i mit Indre som en Barbar!)[1]). Et andet Eksempel paa, at en Kasus erstattes ved en Præposition, er, at partitiv Genitiv ofte udtrykkes ved ἐξ. Snart siges τινὲς τῶν γραμματέων, snart τινὲς ἐξ αὐτῶν (Matth. 12, 38; Luk. 11, 15). Undertiden kan τινες udelades i saadanne Forbindelser baade som Subj. og Obj.: εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Joh. 16, 17; ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, Matth. 23, 34[2]). — Endvidere har man talrige Eksempler paa, at den ene Præposition trænger sig ind paa den andens Omraade. Navnlig er ἐν og εἰς ved at gribe over i hinanden. Dog er det sjældent, at ἐν bruges i Stedet for εἰς (Luk. 9, 46 er et klart Eksempel derpaa), hvorimod det er meget almindeligt, at εἰς staar i Stedet for ἐν, ligesom jo da ogsaa Udviklingen er endt med, at εἰς ganske har fortrængt ἐν. Dette er paa den nytest. Tid endnu langt fra at være Tilfældet; ἐν bruges endog rigelig. Men vi finder talrige Eksempler paa Brugen af εἰς, hvor man egentlig skulde vente ἐν. Naar der i Luk. 11, 7 staar: mine Born er med mig εἰς τὴν κοίτην, skulde der selvfølgelig efter tidligere Sprogbrug have staaet ἐν[3]). Vi maa ogsaa her slaa en Streg over mange Dybsindigheder hos Fortolkerne. Naar der i Joh. 1, 18 staar om Kristus ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρός, saa har mange Fortolkere hidtil i Westcott's Spor fablet om εἰς som betegnende „en Forbindelse mellem Hvile og Bevægelse, mellem et stadigt Forhold og en stadig Virkeliggørelse af det.“ Saadanne skønne Ord er ilde anbragt i Lyset af den gængse Forveksling af ἐν og εἰς i Folkesproget[4]). Man maa ogsaa være varsom med lignende skarpsindige Distinktioner mellem πιστεύειν εἰς, πιστεύειν ἐπί, πιστεύειν ἐν eller πιστεύειν med Dativ. — At Brugen af ἐν i Stedet for instrumental Dativ ikke, som

[1]) Andre Eksempler se Blass-Debrunner, § 220, 1.
[2]) Herom se bl. a. Robertson: A Grammar etc. S. 515.
[3]) Mange andre Eksempler nævnes Blass-Debrunner, § 205 og 206.
[4]) Se bl. a. Moulton: Prolegomena, S. 62—63 og 234 f. Det er paafaldende, at de nytest. Breve samt Apok. er omtr. helt fri for Forvekslingen af ἐν og εἰς; se Blass-Debrunner, § 205 og Radermacher, S. 140.

man tidligere var tilbøjelig til at antage, er en Semitisme, hører ogsaa til de indvundne sikre Erkendelser[1]).

Ikke heller περί og ὑπέρ holdes ude fra hinanden som tidligere; ogsaa ὑπέρ og ἀντί griber over i hinanden. Radermacher siger kategorisk: ὑπέρ med Genitiv er traadt i Stedet for ἀντί[2]). Dette er maaske for stærkt sagt, men utvivlsomt bruges de to Præpositioner i Flæng. Det maa derfor ikke undre os, at vi i N. T. finder snart ὑπέρ, snart περί brugt i nøjagtig samme Forbindelser, og paa lignende Maade ἀντί og ὑπέρ vekslende. I Steder som Matth. 26, 28 og Hebr. 5, 3 vilde man have ventet ὑπέρ i Stedet for περί (τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυννόμενον og καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτως καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν . . .). I Matth. 20, 28 har vi λύτρον ἀντὶ πολλῶν, i 1 Tim. 2, 6 ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων ganske enstydig. Fortolkerne kan altsaa ikke længere med nogen Ret benægte, at der i ὑπέρ kan ligge stedfortrædende Betydning. Spørgsmaalet herom er som bekendt brændende paa flere Steder; men det kan altsaa ikke afgøres af Grammatiken; atter her henvises vi til Sammenhængen som den afgørende Faktor, d. v. s. Fortolkerens Opgave bliver vanskeligere.

At Optativ er ved at forsvinde i Folkesproget, er ligesom alt det tidligere anførte et Eksempel paa Sprogets gradvise grammatiske Simplificering; men Savnet af Optativ vil kun sjældent volde Fortolkeren nævneværdig Vanskelighed, om end det kan være uheldigt, at Sproget ikke længere skarpt skelner mellem et opfyldeligt og et uopfyldeligt Ønske (jfr. Rom. 9, 3). Derimod er det et større Savn, at Total gaar af Brug, idet dette ikke blot vil sige, at Totalsformerne bortfalder ved Substantiver og ved Verbers Bøjning, men ogsaa betyder, at Forskellen mellem Komparativ og Superlativ bortfalder (som Regel er det Superlativ, som bortfalder, eller i hvert Fald kun forekommer i elativ Betydning), og endvidere, at Totalsbetydningen svækkes eller ganske falder bort i flere Pronominer som ἕτερος ἑκάτερος, πότερος. I hvilken Grad Sammenblanding mellem ἕτερος og ἄλλος finder Sted, ses klart af τὴν ἄλλην (σιαγόνα) Matth. 5, 39; Luk. 6, 29. πότερος viger ganske for τίς; det findes nærmest kun i Forbindelsen πότερον-ἤ (Joh. 7, 17). Men da denne Overgang til den fuldstændige Forsvinden af Totalsbetydningen endnu ikke var fuldbyrdet paa det ny Testamentes Tid, kan der opstaa ikke ringe Vanskelighed for Fortolkeren, der føler sig usikker med Hensyn til, hvor han tør ur-

[1]) Moulton: Prolegomena, S. 12 og 61.

[2]) Radermacher, S. 139; Blass-Debrunner, § 229; Moulton: Prolegomena, S. 105, Deissmann: Licht vom Osten, S. 132, A. 5 og S. 285, A. 2.

gere Totalsbetydningen, og hvor det ikke vilde være berettiget at gøre det. Dette faar navnlig Betydning med Hensyn til *πρότερος—πρῶτος* paa nogle Steder i det ny Test. Det er her Superlativen *πρῶτος*, som arbejder sig frem paa Bekostning af *πρότερος*, — altsaa i dette Tilfælde ikke, som næsten altid ellers, Komparativen, der sejrer. Superlativen *πρῶτος* benyttes, hvor der afgjort kun er Tale om to, Joh. 1, 15. 30 (*πρῶτός μου*). Saa meget kan i hvert Fald siges, at man maa være varsom med ud fra Benyttelsen af *τὸν πρῶτον* i Acta 1, 1 at drage Slutninger om, at Lukas har haft Planer om et tredje Skrift. Men vanskeligere er det at afgøre, om man tør sige, at Totalsbetydningen i *πρότερος* helt er bortfalden, som Blass synes at mene, eller om man ikke snarere maa antage, at den endnu paa hin Tid ikke sjælden var levende for Bevidstheden. Det er af Betydning overfor et Sted som Gal. 4, 13. Skal *πρότερον* her oversættes „første Gang“ (af to Gange) eller „tidligere“, „fordum“? Oversættelsen „første Gang“ er dog vel den sandsynligste[1]).

Ogsaa med Hensyn til Adskillelsen mellem Medium og Passiv er Evnen til at nuancere svækket i Koine. Ligeledes er Adskillelsen mellem Aktiv og Medium i visse Tilfælde mindre skarp. Om man med Blass vil udtrykke det saaledes, at Medium er i Færd med at bukke under (Udviklingen ender jo i Nygræsk med kun at have én Form svarende til Passiv og Medium), eller man med Radermacher vil sige, at der i det højeste kan tales om en ringe Tilbagegang og om nogen Forvirring med Hensyn til Benyttelsen, — saa meget er i hvert Fald sikkert, at man ikke opretholder den tidligere fine Nuancering[2]). Det kan derved i mange Tilfælde blive en vanskelig Opgave for Fortolkeren at afgøre, om en medial eller passiv Form har bevaret sin oprindelige Betydning eller ikke, ligesom det ogsaa undertiden kan være meget svært at afgore, om der er Forskel paa en aktiv og en medial Form eller ikke. Kan man f. Eks. gøre Forskel mellem *αἰτεῖν* og *αἰτεῖσθαι* Jak. 4, 2—3? Blass vil paastaa, at *αἰτεῖσθαι* er en Beden i saadanne Tilfælde, hvor man har i Sinde at give noget igen, særlig i Forretningsforhold, *αἰτεῖν* derimod taler om Bøn, rettet fra Børn til Forældre og fra Mennesker til Gud. Paa det nævnte Sted, Jak. 4, 2—3, kan den Forskel i hvert Fald ikke fastholdes, hvilket Blass reder sig ud af ved at kalde Jakobs Sprogbrug paa dette Sted for „vilkaarlig“ (Blass-Debrunner, § 316, 2). Naar Markus i Fortællingen om Herodias i 6, 22—25 veksler mellem *αἰτεῖν* og *αἰτεῖσθαι*, forklarer Blass

---

1) Se især Moulton: Prolegomena, S. 77—80; Blass-Debrunner, § 62—64; Robertson: S. 251 ff. og om *ἕτερος—ἄλλος* S. 748 ff.

2) Radermacher, S. 78 ff.; Blass-Debrunner, § 307—317; Moulton: Prolegomena, S. 152—163; Robertson: S. 803—820.

det ud fra, at Herodias efter Herodes' Løfte stod i et Slags Forretningsforhold til ham. Den for sit Sprogs Finhed ellers ikke meget lovpriste Markus opnaar i den Anledning den anerkendende Bemærkning „ganz fein". Men mon ikke Blass her er for skarpsindig? Man maa vist hellere vedgaa, at der paa disse Steder faktisk ingen Forskel er mellem Aktiv og Medium. Ligeledes maa ἀπεκδυσάμενος i Kol. 2, 15 have aktiv Betydning. Paa den anden Side maa Fortolkeren være meget varsom med at dekretere, at der ingen Forskel er. Meget ofte vil alligevel de tidligere Nuancer være fremme for Bevidstheden. I mange Tilfælde vil man slet ikke kunne naa til en sikker Afgørelse. Har ἐπιτελεῖσθε, Gal. 3, 3, aktiv eller medial Betydning? Er det f. Eks. rigtigt, naar man ofte paastaar, at ἐνεργεῖσθαι i N. T. ikke paa noget Sted har passiv Betydning? Man ved, hvor omstridt dette Spørgsmaal er paa Grund af Gal. 5, 6. Mayor gør den passive Betydning gældende i Fortolkningen til Jak. 5, 16[1]). I Rom. 10, 3 er der næppe Tvivl om, at ὑπετάγησαν har medial Betydning: „de underordnede sig ikke Guds Retfærdighed". Kan nu det samme gøres gældende med Hensyn til ὑποταγήσεται paa det omstridte Sted i 1 Kor. 15, 28? Og for at nævne endnu et Eksempel: betyder ἠγέρθη altid „blev oprejst"? Maa det ikke snarere ofte gengives: „stod op fra døde"? Moulton har vist Ret i, at Grammatiken ikke i saadanne Tilfælde kan træffe Afgørelsen[2]).

Endnu nogle Eksempler paa Slappelse af de grammatiske Regler kan nævnes: Kongruensreglerne overholdes ikke længere strængt, en Apposition kan staa i en anden Kasus end det Ord, hvortil den hører, hvilket giver Radermacher Anledning til at formane til Forsigtighed med Hensyn til at tale om Soløcismer i Apok.[3]). ἑαυτούς bruges om alle tre Personer.

Ved Siden af Slappelsen af grammatiske Regler bør ogsaa nogle andre Ejendommeligheder ved Koine-Sproget nævnes, for Eks. at de personlige Pronominer benyttes mere rigelig; de adjektiviske possessive Pronominer er ved at gaa af Brug (erstattes ved de personlige Pronominer og ved ἴδιος); Sammensætninger og Dobbelt-Sammensætninger af Verber foretrækkes for det usammensatte Verbum uden Ændring i Betydningen[4]); Participialkonstruktioner indskrænkes og simpel Sideordning af Sætningerne (Parataxe) breder sig. Hvor ofte har man ikke tidligere betegnet Joh.'s Forkærlighed for Parataxe som

---

1) Se J. B. Mayors omhyggelige Undersøgelse i hans „The epistle of St. James", 1892, S. 164 ff.

2) Moulton: Prolegomena, S. 163.

3) Radermacher, S. 107.

4) Radermacher, S. 31.

Semitisme! Det er imidlertid ikke andet end den almindelige Maade at forbinde Sætningerne paa i Talesproget og den jævne Mands Skriftsprog.

Det er allerede blevet fremhævet, at de forskellige nytest. Forfattere ikke i samme Grad følger Talesprogets Grammatik og benytter dets Ordforraad. Man har ogsaa tidligere haft Blik for de nytest. Forfatteres Individualitet med Hensyn til deres Sprog. I nyere Tid har man faaet Blik ogsaa for de individuelle Forskelle, som giver sig Udslag i deres forskellige Forhold til Literatursproget og til Folkesproget. 2 Petersbrev viser os „den nærmeste Analogi til Atticismen, som findes indenfor Kanon"; Stilen i dette Brev er „fjærnet langt fra det daglige Liv"[1]). Hebræerbrevets Sprog svarer efter Moultons Skøn til det højere Talesprog og kan bedst sammenlignes med det Sprog, som en højt dannet Prædikant vilde benytte paa en Prædikestol[2]). Mærkeligt er Forholdet hos Lukas. Allerede Norden havde i sit store Værk „Die antike Kunstprosa"[3]) særlig henledet Opmærksomheden paa Lukas' Sprog, der synes at rumme saa mange Modsætninger, — Reminiscenser fra Literatursproget jævnsides med en Rigdom af, hvad der er blevet stemplet som „Septuaginta-Græcismer". Medens dette førte Norden til at benægte Enheden af Lukas-Skrifterne, er Moulton, ved at konstatere et meget nært Slægtskab i grammatisk Henseende mellem alle Dele af Lukas-Skrifterne, ligesom Harnack, kommet til den Overbevisning, at de udgør en Enhed. Forskellene i Stil maa derfor være begrundet i, at Forf., hvor Stoffet gør det naturligt, „bevidst eller halvt bevidst" taler i „Bibelstil", d. v. s. efterligner Sept.s Stil, uden at dette Forhold dog nogensinde faar Karakter af, at han derved jager efter Effekt[4]). Om Paulus' Sprog udtaler Moulton følgende rammende Ord: „Brevene er skrevet i Talesproget af den simple Grund, at de er talt, ikke skrevet, og de afspejler i hver Linie den ureflekterede Udtryksmaade, som naturlig maa findes hos en, der aldrig drømte om, at hans ulærde Ord vilde overleve al hans Samtids Literatur"[5]). Jak., Judas og 1 Peter er skrevet paa Folke-

[1]) Moultons Afhandling i Essays on some biblical questions, S. 484, og hans Grammar of New Test. Greek II. 1, S. 6.

[2]) Moulton i Essays etc. S. 483.

[3]) Norden: Die antike Kunstprosa, II[3], 1918, S. 482—492.

[4]) Moulton i Essays etc. S. 479 f. og Grammar II. 1, S. 7. Radermacher, S. 24 f., karakteriserer Lukas' Sprog som „Folkesproget med en let Fernis over." W. Michaelis slutter sig til Radermacher i Z. N. T. W., 1923, S. 121. H. J. Cadbury: The making of Luke-Acts, S. 221—225 ser Variationerne i Lukas' Stil i Lyset af tilsvarende Fænomener hos græske Historikere.

[5]) Moulton i Essays etc. S. 482.

sproget, for 1 Peters Vedkommende med stærk Paavirkning fra Sept.; Joh. Ev. og Breve viser et forholdsvis rent Græsk. Sproget bærer Præget af en Forf., der ikke raader over noget stort Ordforraad, ikke er hjemme i græsk Literatur, men dog behersker Sproget saa meget, at han ikke forsynder sig imod dets Grammatik. Længst borte fra Literatursproget er Matth. og Mark., som er stærkt paavirkede af Sept., samt Apok. med dens mange Semitismer og talrige Anstød mod Grammatiken, medens Forfatteren dog raader over et paafaldende stort Ordforraad.

Naar det ovenfor blev udtalt, at den omtalte Afsvækkelse af de grammatiske Regler kunde betegnes som en Degeneration af Sproget, maa det paa den anden Side erindres, at en saadan Udvikling var nødvendig, hvis det græske Sprog skulde blive et Verdenssprog. Finesserne i det ældre Literatursprog vilde de mange barbariske Nationer aldrig have kunnet tilegne sig. Eller, som Moulton udtrykker det[1]: Finesserne i Attisk vilde have været spildt overfor de Barbarer, for hvem Paulus ikke forsmaaede at forkynde Evangeliet. Desuden har Radermacher sikkert Ret i følgende Bemærkning: „Et Sprog bliver aldrig ved at være det samme, og i Almindelighed gælder den Regel, at jo ældre det bliver, desto mere vinder det i Retning af Rigdom paa Begreber, og desto mere degenererer det i Formsystemet og Syntaksen“[2]. Hvad Koine angaar, vil vel de fleste have det Indtryk, at det trods Slappelsen af de grammatiske Regler ikke har mistet noget af det græske Sprogs forunderlig store Evne til at udtrykke nye Tanker. Da den gammeltest. og den kristelige Forestillingsverden skulde omplantes paa græsk Grund, fik man et klarere Vidnesbyrd end nogensinde om det græske Sprogs Smidighed, dets Bøjelighed og dets forunderlige Evne til Nydannelse af Ord, hvorved Laan af Ord fra fremmede Sprog kun i ringe Grad blev nødvendig.

---

[1]) Moulton i Essays on some biblical questions of the day by members of the university of Cambridge, 1909, S. 500.

[2]) Radermacher, S. 29.

I den første Tid er det yderst faa nye Ord, der skabes af kristne Forfattere. Men selvfølgelig er mangfoldige af de græske religiøse og etiske Termini blevet fyldt med et delvist nyt Indhold. Det vil være en af de mest betydningsfulde Opgaver for den nytest. Ekseget at undersøge, i hvilken Grad Betydningsovergange har fundet Sted i de religiøse og etiske Begreber. Herved føres han dybt ind i det store Spørgsmaal om Forholdet mellem Hellas' religiøse Forestillingsverden og den kristelige[1]).

Hvad Stilen i de nytest. Skrifter angaar, vil man, naar Sproget har det daglige Omgangssprogs Karakter, paa Forhaand vente, at ogsaa Stilen bærer Præg af Jævnhed. Man vil ikke vente at finde Kunstprosa i nogen Betydning af dette Ord. Ikke desto mindre har Blass først gjort Forsøg paa at vise, at Hebræerbrevet fra Ende til anden er skrevet i rytmisk Prosa, og har senere udvidet sin Paastand til ogsaa at gælde alle de paulinske Breve[2]). Andre finder hos Paulus Paavirkning fra den Stil, vi kender fra Datidens stoiske og kyniske Filosofer[3]).

Det rigtige heri er for det første, at der i Hebræerbre-

---

[1]) Et grundlæggende Arbejde paa dette Punkt er foretaget af H. Cremer gennem de mange Oplag af hans „Biblisch-theologisches Wörterbuch der neutest. Gräzität". Tiende Oplag (1915) er efter Cremers Død besorget af J. Kögel. — Iøvrigt maa her henvises til min Hermenevtik, S. 63—99 (tysk Udgave, S. 60—91).

[2]) F. Blass fremsatte dette Syn paa Hebr. først i en Afhandling i Theol. Studien und Kritiken 1902, S. 420—461; dernæst udarbejdede han en Tekstudgave af Hebr. (Brief an die Hebräer, Halle, 1903), hvor Teksten var delt efter Rytmer. I Theol. St. und Kr. 1906, S. 304 ff, finder han rytmisk Prosa i alle Paulus' Breve. Jfr. H. J. Rose i Journal of Theol. Studies, XXV, S. 17—43.

[3]) R. Bultmann: Der Stil der Paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe, 1910. I samme Retning allerede Joh. Weiss: Beiträge zur Paulinischen Rhetorik i Theologische Studien B. Weiss dargebracht, 1897, S. 165—247.

vet utvivlsomt hist og her er Tilløb til en rytmisk Prosa[1]), ligesom Brevets Forf. øjensynlig bevidst saavidt muligt undgaar Hiatus[2]). Ligeledes findes der i de fleste nytest. Skrifter ikke saa faa Klangfigurer, især hos Paulus[3]); men ogsaa i Evangelierne, f. Eks. Matth. 21, 41 *κακοὺς κακῶς ἀπολέσει*; Luk. 21, 11 *λιμοὶ καὶ λοιμοί*. Der er endvidere i den Maade, hvorpaa hos Paulus tænkte Modstandere indføres talende under Argumentationen Berøringspunkter med Stilen hos Samtidens stoiske og kyniske Filosofer (dog — ikke at forglemme — lige saa fuldt med Datidens Rabbinere). Ligeledes træffer vi ofte den semitiske Parallelisme, Antiteser og lign. Men man har paa den anden Side det bestemte Indtryk, at hvad der findes af den Slags Kunstmidler er kommet ind ganske ubevidst; der er ikke nogen Stræben derefter hos Forfatterne[4]).

For det andet har man Ret i, at Stilen i de nytest. Skrifter gennemgaaende staar højere, end man skulde vente hos Forfattere, der skriver Folkesproget. Adskillige af de nytest. Forf., især Joh. og Paulus — i mindre Grad ogsaa Lukas og Hebr.'s Forf. — har en stærkt individuelt præget Stil; man føler, at man staar overfor Personligheder, der ikke blot har

---

[1]) Bemærk ogsaa Heksametret i Hebr. 12, 13 (hvis der læses *ποιήσατε*) og de to følgende Trimetre i 12, 14—15. — Paa Heksametret i Jak. 1, 17 skal man næppe lægge for megen Vægt.

[2]) Blass-Debrunner: Gramm. § 486.

[3]) Se P. Wendland: Die hellenist.-römische Kultur[2], 1912, S. 354 f.

[4]) Dette Syn paa Sagen gores gældende bl. a. af Deissmann i Expositor, Jan. 1908, S. 74 f.; af A. T. Robertson: Grammar etc., S. 420 f.; af Heinrici: Der litterarische Charakter der neutest. Schriften, S. 108; af Moffat, S. 56; af P. Wendland: Die urchristliche Literaturformen, 1912, S. 354—358; se ogsaa E. Eidem: Pauli bildvärld, 1913, S. 44 f. — Bonhöffer: Epiktet und das Neue Test., 1911, S. 145, mener, at en Del af Lighederne mellem Paulus og visse græske Filosofer er begrundet i, at begge Parter øser af Folkesproget.

noget paa Hjærte, men ogsaa formaar at give det en ejendommelig Form. Paa sine Steder hæver baade Paulus og Joh. sig til en stor Stilens Skønhed[1]). Men Grunden hertil er ikke deres literære Uddannelse, ikke bevidst Anvendelse af retoriske Midler, men udelukkende deres dybe aandelige Grebethed af det Indhold, som de fremsætter.

Der er i nyere Tid skrevet en Del om de nytest. Skrifters Form — en naturlig Følge af, at man i højere Grad end tidligere har betragtet dem som medhørende til den græske Literaturs Historie[2]). Der findes ikke nogen literær Form, som afgiver et Forbillede for Evangelierne. I det bekendte Sted i Justins Apologi (se Tekst Nr. 7) betegnes Evangelierne som ἀπομνημονεύματα[3]), og det er utvivlsomt med denne Literaturform, at Evangelierne frembyder de største Lighedspunkter. Og dog har Evangeliernes langsomme Tilblivelsesproces gennem den mundtlige Overlevering og fremkaldt ved de kristne Menigheders praktiske Behov (Benyttelse ved Gudstjenesten, i Missionsprædikenen o. s. v.) præget vore Evangelier, især de tre synoptiske, saa stærkt, at de som Literatur-

[1]) Wilamowitz udtaler sig med stor Beundring om Paulus' Sprog og Stil i Die griech. Literatur des Altertums (Kultur der Gegenwart I. 8), S. 157 f.; han kalder Paulus „ein Klassiker des Hellenismus". Efter E. Nordens Dom (Die antike Kunstprosa, S. 509 jfr. 459) naar Paulus endog nogle Steder til samme Højde som Platon i Fædros. Se ogsaa P. Wendland: Die urchristlichen Literaturformen, 1912, S. 357 f. — Iøvrigt henvises angaaende Stil-Problemerne til min Hermeneutik, S. 106—114 (tysk Udg., S. 96—104).

[2]) Om de nytest. Skrifters Form se især P. Wendland: Die urchristlichen Literaturformen, 1912; O. Stählin i W. von Christ: Geschichte der griech. Litteratur, II. S. 1122—1184; M. Dibelius: Die Formgeschichte des Evangeliums 1919; R. Reitzenstein: Hellenistische Wundererzählungen, 1906; E. Norden: Agnostos Theos, 1913.

[3]) Titlen paa Xenofons bekendte Værk om Sokrates.

form bliver noget for sig selv. De er ikke dannet efter hellenistiske, literære Forbilleder[1]). Den ejendommelige Blanding af Rækker eller Grupper af overleverede Ord, af Grupper af Fortællinger (Øjebliksbilleder fra Jesu Liv), og endelig til Slut den udførlige Lidelseshistorie er meget afvigende fra den antike Biografis Form og har heller intet Forbillede paa jødisk Grund.

Til Acta's Form kan man snarere finde Analogier indenfor den græske Literatur. Vi finder dér den samme Titel; Kallisthenes har skrevet *πράξεις 'Αλεξάνδρου*. Og Reitzenstein har peget paa, at der er noget Slægtskab til Stede i Formen mellem Acta og Kilderne til Filostrats Skildring af Apollonius fra Tyana's Liv[2]). Men det vilde være urigtigt at tænke sig Acta's Forf. direkte efterlignende en græsk Literaturform. Deissmann har Ret i at henvise til den senere jødiske, opbyggelig-historiske Literatur som det nærmeste Forbillede[3]).

Med Henblik paa den nytest. Brevliteratur har Deissmann[4]) mindet om den store Forskel mellem virkelige Breve og literære Breve (Epistler). Epistlen var som bekendt en ofte indenfor den græsk-romerske Literatur anvendt literær Form. Der kan vel mod Deissmann indvendes, at man ikke kan drage en saa skarp Skillelinie, som han forsøger at gøre, mellem Brev og Epistel. Men den Omstændighed, at det ny Test. er blevet en „Bog", og ovenikøbet den mest læste Bog i Verden, kan let bringe Læsere til at glemme, at i hvert Fald

---

[1]) Se især Stählin: Anf. Skr., S. 1160 f.

[2]) Reitzenstein: Hellenistische Wundererzählungen, især S. 35—55.

[3]) Deissmann: Bibelstudien, 1895, S. 231. — Ogsaa H. J. Cadbury: The making of Luke-Acts, 1927 (S. 194 ff.) gør gældende, at Berøringerne mellem Acta og græsk Historieskrivning med Hensyn til Form kun er faa og overfladiske.

[4]) Deissmann: Bibelstudien, S. 189—225 og Licht vom Osten[4], 1923, S. 198 ff. — Allerede i Schleiermachers „Hermeneutik und Kritik" (herausgegeben von Lücke, S. 236 ff.) findes beslægtede Tanker om Forskellen mellem Epistel og Brev.

Paulus' Breve alle er virkelige Breve, rettede i en bestemt Anledning til en aldeles bestemt afgrænset Læserkreds, i nogle Tilfælde endog til en enkelt Ven. Derfor er det fortjenstfuldt, at Deissmann har mindet om, at man under Behandlingen af den nytest. Brevliteratur stadig bør have Forskellen mellem Brev og Epistel for Øje. Paa den anden Side gaar Deissmann for vidt, naar han uden videre sidestiller Paulus' Breve med private Breve. Naar Paulus ønsker sine Breve oplæst (1 Thess. 5, 27, jfr. Kol. 4, 16) eller har flere Menigheder for Øje (2 Kor. 1, 1; Gal. 1, 2), saa ligger der allerede heri noget, som giver hans Breve en lidt anden Karakter end intime Privatbreve. Dette spores ikke i samme Grad i alle hans Breve; der er paa dette Punkt Forskelle til Stede; et Brev som Romerbrevet har endog overvejende en didaktisk Karakter; men selv i det lille stærkt personlige Brev til Filemon minder Hilsnen til Menigheden i Filemons Hus os om, at Paulus har en større Kreds for Øje.[1]) — Hebræerbrevet og flere af de katolske Breve nærmer sig i endnu højere Grad end noget paulinsk Brev til Epistlens Form. — Benyttelsen af Datidens sædvanlige Brevformler i de nytestamentlige Breve vil det være naturligst først at gaa nærmere ind paa under Behandlingen af de paulinske Breve (se § 22).

Der er endelig ét Skrift indenfor det ny Test., som er ene om sin Form, nemlig Apok. Det har imidlertid en Form, som ingenlunde var usædvanlig, men tværtimod meget almindelig indenfor Samtidens Jødedom. Man kan ikke undersøge Apok. uden at se den i Lyset af de literære Forbilleder, som Forf. følger. Det vil derfor blive nødvendigt senere at gaa nærmere ind paa denne ejendommelige literære Form (se § 42).

---

[1]) Se især P. Wendland: Die urchristlichen Literaturformen, S. 342 ff; O. Stählin: Anf. Skr., S. 1136 ff; Moffat, S. 47—50. Heinrici: Der litterarische Charakter der neutest. Schriften, 1908, S. 58 ff. Se iøvrigt nærmere nedenfor § 22.

A. Evangelierne og Acta.

§ 4. Vidnesbyrd fra sidste Halvdel af andet Aarhundrede om vore fire Evangelier.

Som vi har set (i § 2), har der været en Tid, hvor man forsøgte at henlægge alle vore Evangeliers Tilblivelse til langt ind i det 2det Aarh. Naar dette Standpunkt nu er opgivet af alle, skyldes det for det første nøjere Undersøgelser af Skrifter, som man allerede i Forvejen kendte; især har den gennem Lightfoots banebrydende Undersøgelser vundne Erkendelse af Ignatius-Brevenes Ægthed og deres Affattelse i Slutningen af Trajans eller i Begyndelsen af Hadrians Regering været af stor Betydning[1]). Men for det andet er det begrundet i Fund af en hel Række Værker fra det 2det Aarh., som man hidtil ikke kendte stort mere end af Navn; særlig kan fremhæves Didake (de tolv Apostles Lære) og Peters Evang. Man er gennem disse Skrifter blevet fuldstændig klar over, at det 2det Aarh.'s Literatur repræsenterer et senere Stadium i Udviklingen end vore Evangelier, — i hvert Fald end de synopt. Evang.

Næsten alle henlægger derfor nu de synopt. Evangeliers Affattelse til sidste Tredjedel af det første Aarh. og Joh. Ev. til Tiden omkring Aarhundredskiftet. Denne Antagelse kan begrundes ved en Række af Vidnesbyrd

---

[1]) Se J. B. Lightfoot: The apostolic fathers. Pars II. Vol. I—III. 1889; jfr. min Afhandling om „De nytestamentlige Skrifters Affattelsestid" i „Tilskueren", 1925, S. 353—366.

om vore fire Evang., der strækker sig fra Tiden omkring Aar 200 helt tilbage til Tiden omkring Aar 100. Naturligst vil det være at begynde med at undersøge, hvorledes det Syn paa vore Evangelier var, som vi finder herskende i den sidste Halvdel af det 2det Aarh.

Efter en længere Udvikling, under hvilken i Begyndelsen ogsaa andre, nu for største Delen tabte, Evangelieskrifter søgte at gøre sig gældende (det saakaldte Hebræerevang., Ægypterevang., Peters Evang.), var vore fire Evangelier allerede ved Midten og i endnu højere Grad i Slutningen af det 2det Aarh. naaet frem til almindelig kirkelig Anerkendelse. Fra alle Egne af Kirken har vi Vidnesbyrd herom.

I Nordafrika træffer vi hos Klemens Alexandrinus og hos Tertullian Udtalelser, som viser, at vore fire Evangelier i de Egne har en afgjort Særstilling og enestaaende Autoritet[1]). Endnu mere betydningsfuldt er Irenæus' Vidnesbyrd; han repræsenterer nemlig baade Gallien og Lille-Asien, idet han stærkt betoner, at han i sin Ungdom har modtaget værdifulde Overleveringer i Lille-Asien; især fremhæver han Polykarp, hvis Undervisning han tydelig erindrer (se Tekst Nr. 1). For Irenæus staar det fast, at ligesom der er fire Verdenshjørner og fire Vinde, saaledes har Gud bestemt, at Kirken skulde have fire Evangelier at støtte sig paa. Kristus har givet os *τετράμορφον τὸ εὐαγγέλιον*[2]).

Udførligst taler Irenæus om sine Erindringer fra Lille-Asien i Brevet til Florinus (se Tekst Nr. 1). Da det for at bedømme den historiske Værdi af hans Ungdomserindringer har nogen Betydning at vide, hvor gammel han var, da han tog Del i Polykarps Undervisning, har man ivrig drøftet dette Spørgsmaal — dog uden at naa til Enighed. Grundigst er Spørgsmaalet blevet behandlet af Harnack (Die Chrono-

---

[1]) Tertull. Adv. Marc. IV. 2 og IV. 5 (se Tekst Nr. 8); Klemens Alex. hos Euseb. VI. 14. 3 (se Tekst Nr. 5). I Strom. III. 93. 1 sætter Klemens vore fire Evang. i bestemt Modsætning til Ægypterevangeliet.

[2]) Se især Irenæus III. 1. 1. og III. 11. 8 (Tekst Nr. 2 og 3).

logie, S. 323—333), som sætter Irenæus' Fødsel til Tiden mellem 135 og 142, og af Zahn (Forschungen zur Geschichte des neutest. Kanons, VI. S. 27—40), som mener, at Irenæus blev født c. 115, senest c. 120. Selv om man imidlertid sætter Irenæus' Fødsel til c. 140, saa har han i hvert Fald været c. 15 Aar, da han hørte Polykarp, — og efter Maaden, hvorpaa han taler derom, kan han da heller ikke tænkes at have været yngre. Selvfølgelig lærer Erfaring os, at Hukommelsen kan glippe med Hensyn til mange Ting fra Ungdomsaarene; men Irenæus fremhæver som bekendt i Brevet til Florinus just, at hvad man lærer i de unge Aar, „vokser sammen med Sjælen og bliver til ét med den," — og ogsaa dette stadfæstes af Erfaring. Og naar Irenæus forsikrer os, at han levende kan huske, hvorledes Polykarp kom ind i Undervisningssalen og atter gik ud af den, Stedet, hvor han sad, hans Udseende o. s. v., saa maa der stærke Grunde til at sætte hans Meddelelser om, hvad han dengang lærte, til Side. Man kan ikke læse Irenæus' Ord uden at faa et stærkt Indtryk af, at de daværende Oplevelser har skrevet sig dybt ind i hans Sjæl. Og han har i Polykarp haft en værdifuld Kilde at øse af med Hensyn til Overleveringerne i de lilleasiatiske Menigheder. Det er selvfølgelig alligevel muligt, ja endog sandsynligt, at han kan fejle i Enkeltheder (han har utvivlsomt mellem de Overleveringer, han meddeler fra lilleasiatiske Presbytere, optaget urigtige Ting), — men man vil ikke med nogen historisk Ret kunne tvivle om Rigtigheden af Hovedtrækkene i hans Vidnesbyrd. Og hertil hører bl. a. de gentagne Forsikringer om, at Polykarp havde omgaaedes Apostlen Johannes og andre Øjenvidner (*αὐτόπται τῆς ζωῆς*). At Polykarp, som man har villet paastaa, i Virkeligheden har talt om en anden Person ved Navn Johannes, og at Irenæus paa Grund af sin Ungdom har gjort sig skyldig i en Misforstaaelse paa dette Punkt, er lidet sandsynligt; han har sikkert vekslet Tanker herom med de andre, der samtidig med ham hørte Polykarp; og man vil kun vanskelig kunne tænke sig, at mange andre skulde have gjort sig skyldig i en lignende Misforstaaelse af Polykarps Ord. Under Behandlingen af Joh. Ev. (§ 17) maa vi vende tilbage til dette Vidnesbyrd. Men ogsaa Irenæus' Vidnesbyrd om de fire Evangeliers Særstilling faar forøget Vægt gennem Forholdet til Polykarp; han kunde efter den Maade, hvorpaa han taler, ikke tænkes i et saadant Spørgsmaal at være gaaet bort fra det, som Polykarp havde lært ham (han bebrejder jo netop Florinus, at denne har svigtet, hvad de begge havde lært hos Polykarp). Allerede Polykarp bliver saaledes et Vidne om vore fire Evangeliers afgjorte Særstilling. — En grundig Monografi om Irenæus' Vidnesbyrd foreligger af F. S. Gutjahr: Die Glaubwürdigkeit des Irenäischen Zeugnisses über die Abfassung des vierten Evangeliums, 1904.

Fra Italien har vi et værdifuldt Aktstykke fra Tiden omkring Aar 200, nemlig den saakaldte Muratoris Kanon. Navnet stammer fra en italiensk Lærd, L. A. Muratori (d. 1750), der fandt og i Aaret 1740 offentliggjorde et Haandskrift fra det 8nde Aarh. indeholdende en gammel Fortegnelse over de Skrifter, som oplæstes ved Gudstjenesten. Denne Fortegnelse stammer sandsynligvis fra Rom, i hvert Fald fra Italien. Her omtales Luk. og Joh. som det tredje og fjerde Evang., saa at man sikkert kan gaa ud fra, at Matth. og Mark. har været omtalt i den forudgaaende, nu manglende Del af Haandskriftet[1]).

Hvis vi gaar lidt længere tilbage i Tiden end de nævnte Vidner, træffer vi paa to omtrent samtidige Mænd, der har arbejdet vore fire Evangelier sammen til et Hele, d. v. s. til saakaldte „Evangelieharmonier", nemlig Teofilus af Antiokia[1]) og Tatian; den sidstnævntes Arbejde kaldes af Eusebius (IV. 29. 6) *τὸ διὰ τεσσάρων* sc.

---

[1]) Facsimile-Udgave ved S. P. Tregelles (Canon Muratorianus, Oxford 1867.) En let tilgængelig Udgave ved Lietzmann i Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen Nr. 1. (Se Tekst Nr. 9). En udførlig Fortolkning findes i Zahn: Geschichte des neutest. Kanons, II. S. 1—143. Affattelsessted og Tid har været noget omstridt; man har argumenteret for Tiden omkring 170 (saaledes B. F. Westcott: A history of the canon of the New Test., 1889, S. 212), men der er nu næsten Samstemmighed med Hensyn til Ansættelse af Tiden til c. 200. Se især Th. Zahn i R. E. IX. S. 796—806 og Harnack i Z. N. T. W., 1925, S. 1—16. — Haandskriftet begynder med følgende Ord, der øjensynlig danner Afslutning paa Omtalen af Mark.-Ev.: quibus tamen interfuit et ita posuit. Derefter følger: Tertium evangelii librum secundum Lucam etc.

[2]) Teofilus af Antiokia levede under Marcus Aurelius og Commodus. Hieronymus meddeler, at han sammenarbejdede de fire Evangelier til ét Værk og fortolkede dem. Den under en Teofilus' Navn overleverede Evangeliekommentar (udgivet af Otto i Corpus apolog. christ. VIII og af Zahn i Forschungen zur Geschichte des neutest. Kanons II) stammer ikke fra ham. Se Bardenhewer: Geschichte der altkirchl. Literatur, I. 1913, S. 302—315.

εὐαγγέλιον[1]). Saadanne Harmonier vidner baade om, at just disse bestemte fire Evangelier indtog en Særstilling, og samtidig om, at man dengang endnu ikke var ængstelig for en ret fri Behandling af Evangeliernes Tekster; thi uden en saadan fri Behandling kunde de paa mange Punkter indbyrdes afvigende Evangelier selvfølgelig ikke sammenarbejdes til et Hele.

Endelig føres vi ved Justinus Martyrs Vidnesbyrd næsten tilbage til Midten af det 2det Aarh. (Justins Skrifter er skrevet mellem 151 og c. 160). De allerfleste er nu enige om, at de ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, som efter Justins Meddelelse[2]) oplæstes jævnsides med Profeternes Skrifter paa „Solens Dag", just var vore fire

---

[1]) Tatians Værk er gaaet tabt, men kan tilnærmelsesvis rekonstrueres dels ud fra Afrem Syrers Kommentar (i armenisk Oversættelse), dels ud fra en arabisk og en latinsk Evangelieharmoni, der begge i Hovedtrækkene peger tilbage mod Tatians Værk. Th. Zahn har forsøgt en Rekonstruktion paa Latin (Forschungen etc. I.). Han mener, at Tatians Værk er blevet udgivet paa Syrisk kort efter Aar 173. Man har imidlertid fremsat den Formodning, at der har eksisteret en ældre græsk Form, maaske endog fra en tidligere Forf.'s Haand (se Bardenhewer: Anf. Skr., I. S. 279—281, jfr. S. 253 og C. F. Burney: The Aramaic origin of the fourth Gospel, 1922, S. 25 f.). I saa Fald vilde denne Evangelieharmoni blive et Vidnesbyrd om Evangelierne, der ligger os endnu lidt længere tilbage i Tiden. — I „Tatians Diatessaron aus dem Arabischen übersetzt" von E. Preuschen, herausg. von A. Pott, 1926, er der fremført nye, stærke Grunde for, at Tatians Evangelieharmoni oprindelig er affattet paa Græsk (i saa Fald kort efter 165). Hvis dette er Tilfældet, maa de gamle latinske Oversættelser af Tatian (se F. C. Burkitt i Journal of Theol. Studies, XXV, 1924, S. 113—130; D. Plooij: A primitive text of the Diatessaron, 1923, og samme Forfatters „A further study of the Liège Diatessaron", 1925) antages at være Oversættelser fra Græsk (ikke, som Plooij antager, fra Syrisk). For den nytestamentlige Tekstkritik vilde det være af stor Betydning, om man kunde naa frem til relativ Sikkerhed paa dette Omraade; hertil vil imidlertid kræves yderligere Detailundersøgelser af det omfattende, i saa mange forskellige Sprog overleverede Materiale.

[2]) Se Justin Apol. I. 67. 3 (Tekst Nr. 7).

Evangelier. Der er Sandsynlighed for, at nogle Træk hos Justin er hentede fra andre Evangelieskrifter end vore fire Evangelier[1]), men der er ikke tilstrækkelig Grundlag til at betvivle, at Justin kender og benytter vore fire Evang. At hans Citater ikke er ordrette, kan man ikke lægge for megen Vægt paa, naar man betænker hin Tids Maade at citere paa, og ser hen til, at hans Citater fra det gamle Test. er af samme Beskaffenhed[2]).

§ 5. Vidnesbyrd fra første Halvdel af det 2det Aarhundrede om vore fire Evangelier.

Der eksisterer ikke noget oldkirkeligt Vidnesbyrd om vore Evangelier, der til den Grad gennem lange Tider har samlet Interessen om sig, som de faa overleverede Udtalelser af Biskop Papias i Hierapolis. Skønt vi her ellers kun dvæler ved de Vidnesbyrd, der omfatter alle

[1]) Se især Zahn: G. K., I. 537 ff.

[2]) Der findes mange Hentydninger til alle tre synopt. Evang. (dog uden at der skelnes mellem dem) Apol. I. 33. 5 og 66. 3 og Dial. cum Tryph. 88. 7 f.; 100—106 passim. Hentydning til Joh. Ev. tydeligst Apol. 61. 7. Jfr. Talen om Helbredelse af blindfødte Dial. 69. 12—13 (maaske ogsaa Apol. I. 22. 4), som maa sigte til Joh. 9. Benyttelsen af Joh. Ev. er afgjort sjældnere end af de andre Evang., men paa d. a. S. er Hentydningen til Joh. 3, 3 f. i Apol. I. 61. 7 ualmindelig klar. Ogsaa Bemærkningen Dial. 103. 4 f., at de af ham omtalte *ἀπομνημονεύματα* dels var skrevet af Apostle, dels af Aposteldisciple, forudsætter, at Justin har kendt mere end ét Evang. med et apostolsk Forfatternavn. Se om Justins Evangeliecitater Bousset: Die Evangeliencitate Justins des Märtyrers, 1891, og Oversigten i Preuschens Antilegomena², 1905, S. 35—52.

vore fire Evangelier, og vi i de Udtalelser af Papias, som er os overleveret, kun finder Hentydninger til tre Evang., vil det alligevel være naturligt allerede her at gaa nærmere ind paa disse betydningsfulde og meget omstridte Udtalelser. Desværre kender vi dem kun gennem Eusebius, der citerer dem i sin Kirkehistorie (III. 39, Tekst Nr. 4.) Den fragmentariske Skikkelse, i hvilken vi besidder dem, er Aarsagen til de endeløse Diskussioner om den nærmere Forstaaelse af dem.

Papias har efter Eusebius skrevet et Skrift i fem Bøger, kaldet *ἐξηγήσεις λογίων κυριακῶν*. Tidspunktet for dette Værks Affattelse kan ikke nøje fastslaas; men det maa betragtes som meget usandsynligt, at det skulde være skrevet senere end c. 140[1]).

Allerede Betydningen af Ordet *λόγια κυριακά* i Skriftets Titel er stærkt omstridt, men det Spørgsmaal vil der senere under Behandlingen af det synoptiske Problem blive Lejlighed til at gaa nærmere ind paa. Her maa vi derimod fortrinsvis behandle et andet meget omstridt Fortolkningsspørgsmaal vedrørende Papias' Ord, fordi det har ikke ringe Indflydelse paa Bestemmelsen af Papias' Meddelelsers historiske Værdi i det hele.

Bestemmelsen heraf er nemlig ifølge Sagens Natur af-

---

[1]) Harnack (Chronologie, S. 356 ff.) sætter Værkets Affattelsestid til c. 140—160, Zahn (Forschungen zur Gesch. des neutest. Kanons, VI. S. 110 ff.) til 125—30, Sanday (Criticism of the fourth Gospel, 1905, S. 251) endnu tidligere (c. Aar 100). Harnacks Argumenter for den sene Tid er meget usikre; Udtrykket „indtil Hadrians' Tid" i Meddelelsen om, at nogle af dem, der af Jesus var opvakt fra døde, levede „indtil Hadrians Tid", (F. X. Funk: Patres apostolici, 1901, I. S. 368), forudsætter ingenlunde, at Hadrian dengang var død. Desuden er det ikke engang sikkert, at dette Fragment hidrører fra Papias; et dermed enslydende Fragment stammer nemlig efter Eusebius IV. 3. 2 fra Apologeten Kvadratus; mange antager derfor, at den senere Filippus Sidetes, der ikke altid udmærker sig ved Paalidelighed, med Urette har tillagt Papias vedkommende Fragment; se især Bardenhewer, I. S. 185 f.

hængig af, hvilke Kilder Papias øser af. Herom erklærer han selv, at han meddeler „ὅσα παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καλῶς ἔμαθον“. Hvem er disse πρεσβύτεροι? Ordet er i sig selv uklart, og Sammenhængen giver heller ikke nogen sikker Afgørelse. Nogle mener, at der med dette Udtryk sigtes til Aposteldisciple; andre, at dette Udtryk omfatter baade Apostle og Aposteldisciple; i sidste Tilfælde kan Apostlen Johannes være mellem dem, fra hvem han personlig har modtaget Efterretninger. Der kan ud fra Sammenhængen anføres stærke Grunde for, at πρεσβύτεροι af Papias bruges som en Fællesbetegnelse for Apostle og Aposteldisciple (maaske endog fortrinsvis som Betegnelse for Apostle). Det er derfor ikke usandsynligt, at Irenæus og Eusebius har opfattet Papias rigtigt, naar de stiller ham jævnsides med Polykarp som Discipel af Apostlen Johannes[1]). Men hvorledes det nu end forholder sig dermed, er det i hvert Fald sikkert, at Papias har været i Forbindelse med flere Aposteldisciple. Han har med andre Ord i hvert Fald haft Adgang til gode Kilder. Paa den anden Side er det lige saa sikkert, at han undertiden ukritisk bringer Meddelelser, der har en ganske legendarisk Karakter (for Eks. om Judas Iskariotes' Død og om Justus Barsabas, der drikker Gift, uden at tage Skade deraf, o. s. v.). Forholdet bliver altsaa dette, at den Mulighed overalt foreligger, at Papias kan have sine Meddelelser fra gode Kilder. Der maa derfor i selve Beretningerne være indre Grunde til at drage dem i Tvivl, hvis man med nogen Ret skal kunne skyde dem til Side.

Saadanne Grunde vil det være vanskeligt at finde i

---

[1]) Irenæus V. 33. 4 Ἰωάννου ἀκουστής (derimod Polykarps ἑταῖρος); Euseb. Chronik til a. Abr. 2114 (Eusebius' Werke V: Die Chronik herausgeg. von Karst, 1911, S. 218). Derimod tænker Euseb. sig i Kirkehistorien III. 39 den Mulighed, at Papias tillige taler om en Presbyter Johannes, fra hvem han har en Del af sine Meddelelser (se herom nærmere § 17).

de vigtige Meddelelser, som han giver os om Markusevangeliets Tilblivelse og i Beretningen om Matth. som Forfatter af et Evang. Derimod kan der, som vi vil faa at se (§ 12), være stærke Grunde til at tvivle om, at han har Ret, naar han udtaler, at Matth. oprindelig har skrevet dette Evang. paa Aramaisk. — Papias' Benyttelse af Joh. Ev. er ikke absolut sikker, men overvejende sandsynlig (se herom nærmere § 18).

Det er indlysende, at Værdien af Papias' Vidnesbyrd vil forøges, hvis han virkelig har været i personlig Forbindelse med Apostlen Johannes. Som ovenfor fremhævet, er der nogen Uklarhed til Stede i Papias-Citatet. Papias nævner (se Tekst Nr. 4) en Række Apostelnavne og tilføjer *ἤ τις ἕτερος τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν*; han synes altsaa her at bruge *μαθητής* som Betegnelse for en Apostel; umiddelbart derefter bruger han *μαθηταὶ τοῦ κυρίου* om Aristion og „Presbyteren" Johannes. Med andre Ord *μαθηταὶ τοῦ κυρίου* synes at være en Betegnelse baade for Apostle og Aposteldisciple. Paa samme Maade synes *πρεσβύτεροι* at være en Fællesbetegnelse, ja synes endog paa to af de Steder, hvor det forekommer i Papias-Citatet, ligefrem at betegne Apostle (til denne Brug af „Presbyter" om Apostle jfr. 1 Pet. 5, 1 *συμπρεσβύτερος* om Apostlen Peter). For det første maa det nemlig, naar Papias skriver *τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους, τί 'Ανδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν* o. s. v., ubetinget siges at være den nærmest liggende Fortolkning, at den afhængige Spørgesætning simpelthen nærmere udfolder det forudgaaende Udtryk, saaledes at de anførte Navne hører ind under Begrebet *πρεσβύτεροι*. Det er og bliver kunstlet, hvis man skal nødes til at forklare Udtrykket saaledes: „de Ældstes Meddelelser om, hvad Apostlene Andreas osv. sagde", saa meget mere som Papias i den foregaaende Sætning taler om, at en eller anden, „som har fulgt *τοῖς πρεσβυτέροις*", kommer til ham; Meningen vilde altsaa blive, at han har spurgt dem, som havde været Disciple af *πρεσβύτεροι* om, hvad *πρεσβύτεροι* berettede om, hvad Apostlene sagde. Denne indviklede Overleveringskæde er det sikkert ikke Papias' Mening at opstille. Desuden vilde saaledes den tydelige Parallelisme mellem de to afhængige Sætninger (*εἶπεν — λέγουσιν*) brydes. Hertil kommer for det andet, at det Udtryk „én, som har fulgt de Ældste" (*παρηκολουθηκὼς τοῖς πρεσβυτέροις*) falder naturligst, naar der ved *πρεσβύτεροι* tænkes paa Apostle; „én, som har fulgt en Aposteldiscipel" er en lidt paafaldende Kategori. Man maa i denne Sammenhæng ogsaa lægge Mærke til *καί* i Sætningen: *εἰ δέ που καὶ παρηκολουθηκώς τις* o. s. v.; Papias skelner bestemt

mellem πρεσβύτεροι og „dem, som har fulgt dem"; dette er forstaaeligt, hvis der ved πρεσβύτεροι her fortrinsvis tænkes paa Apostle. Selv om Papias kan bruge μαθηταὶ τοῦ κυρίου baade om Apostle og Apostеldisciple, er en bestemt Adskillelse mellem Apostlene og den anden Generation alligevel ganske nærliggende for den senere Tids Bevidsthed. Derimod kan det ikke siges at være nærliggende at skelne med samme Skarphed mellem den anden og tredje Generation, — saa meget mere som der den Gang sandsynligvis eksisterede flere, der baade havde staaet i Discipelforhold til Apostle og til disses Disciple (Papias var maaske selv en saadan), hvorfor en bestemt Adskillelse mellem anden og tredje Generation ikke vilde være mulig.

Det er da ogsaa betegnende, at Eusebius, i hvis Interesse det ligger kun at lade πρεσβύτεροι omfatte Ikke-Apostle, alligevel uvilkaarligt, kort efter at have bragt Citatet af Papias, omskriver Papias' Ord τοὺς τῶν πρεσβυτέρων λόγους med τοὺς τῶν ἀποστόλων λόγους. Han har instinktmæssig følt, at den afhængige Spørgesætning gav den nærmere Forklaring af det foregaaende Udtryk, og at πρεσβύτεροι derfor her maatte være brugt om Apostle.

Hvis πρεσβύτεροι hos Papias indbefatter Apostlene og endogsaa i den overleverede Udtalelse fortrinsvis bruges om Apostle, maa Papias antages at have haft Forbindelse med en eller flere af disse. Som ovenfor omtalt nævner Irenæus og Eusebius (i hans Chron.) særlig Apostlen Johannes. Der er under de Omstændigheder en Mulighed for, at ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης i Papias-Citatet kan være den samme Person som den blandt Apostlene nævnte Johannes. Men dette Spørgsmaal har flere Sider og maa behandles i en senere Sammenhæng (§ 17). — En meget grundig Undersøgelse om Papias' Udtalelser findes i F. S. Gutjahr: Die Glaubwürdigkeit des Irenäischen Zeugnisses über die Abfassung des vierten Evangeliums, 1904.

Et Vidne om alle fire Evang. fra Tiden omkring Midten af det 2. Aarh. har vi i det apokryfe Peters Evangelium, af hvilket et Fragment indeholdende den største Del af Lidelseshistorien samt Opstandelseshistorien blev fundet i Akmim i Ægypten i Vinteren 1886—87 sammen med et Brudstykke af Peters Apok. Udgivelsen fandt Sted i 1892. Der hersker nu næsten fuldstændig Enighed om, at Peters Evang. benytter samtlige vore fire Evang. Holdepunkter for en nøjagtig Datering af Evangeliet findes ikke; men det er saa godt som sikkert, at det er blevet til før Midten af det 2det Aarh. Evange-

liet har en hæretisk-doketisk Karakter. Naar en saadan Forf. ganske lægger vore fire Evang. til Grund (hans Evang. har næsten Karakter af en Evangelieharmoni), saa bliver hans Værk et meget stærkt Vidnesbyrd ikke blot om vore fire Evangeliers Eksistens paa det Tidspunkt, men ogsaa om den høje autoritative Stilling, som de allerede dengang indtog[1]).

Foruden de hidtil nævnte særlig fremtrædende Vidner om vore Evangeliers Eksistens er der en hel Række Skrifter fra det andet Aarh.'s første Halvdel, som snart hentyder til et, snart til et andet af vore fire Evang. Hertil hører *διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων* fra Begyndelsen af det 2det Aarh.[2]), Barnabas-Brevet, der stammer fra Tiden før c. 130[3]), Ignatius-Brevene

[1]) U. Bouriant, som fandt Evang. og Apokalypsen, var den første Udgiver (i „Mémoires publiés par les membres de la Mission archéologique Française au Caire", 1892). Senere er der udkommet mange Udgaver, bl. a. en i Lietzmanns Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen Nr. 3. Ansættelsen af Affattelsestiden beror delvis paa, om man antager, at Justin har benyttet Peters Evang., eller mener, at de begge viser tilbage til samme fælles Kilde (se herom især Hennecke: Handbuch zu den neutest. Apokryphen, 1904, S. 76 f.). At vore fire Evang. alle benyttes, har især C. H. Turner grundig paavist i Journ. Th. St., XIV. 1913, S. 164 ff., jfr. Henneckes Handbuch S. 74 og O. Stählin i W. von Christ: Geschichte der griechischen Literatur[6], 1924, II. 2, S. 1191. — Dette Evang.'s Betydning som Vidne om vore Evang. fremhæves stærkt af C. H. Turner: The Study of the New Test. 1883 and 1920, Oxford 1920, S. 12 f.

[2]) Didaké blev første Gang udgivet af Bryennios i 1883 og er senere blevet mangfoldige Gange udgivet og fortolket, bl. a. af Schaff, Funk og Harnack. En let tilgængelig Udgave findes i Lietzmanns Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, Nr. 6. Tendensen gaar efterhaanden i Retning af at henlægge Skriftets Affattelse til Begyndelsen af 2det Aarh., se især O. Bardenhewer: Geschichte der altkirchlichen Literatur[2], I. 1913, S. 90—103; O. Stählin i W. von Christ: Geschichte der griechischen Litteratur[6], II. 2. S. 1235—1238 og Knopf, S. 144.

[3]) Bardenhewer: Anf. Skr., I. S. 109 f. og Hennecke: Neutest. Apokryphen[2], 1924, S. 504.

fra Slutningen af Trajans eller Begyndelsen af Hadrians Regering[1]), Polykarps Brev til Menigheden i Filippi, skrevet ganske kort efter Ignatius-Brevene[2]), og første Klemens-Brev fra Slutningen af 1ste Aarh. (c. 93—96)[3]). Der vil ved Behandlingen af de enkelte Evang. blive naturlig Anledning til at give en nærmere Paavisning af de nævnte Skrifters Benyttelse af vedkommende Evangelium. Der er ganske vist kun sjælden Tale om ligefremme Citater. Men vi maa erindre, hvad der ovenfor § 4 blev udtalt under Omtalen af Justin, at en mindre Forskel i Ordlyden i Betragtning af Tidens frie Maade at citere paa ikke kan give et tilstrækkeligt Grundlag for Tvivl om Benyttelse. En af „The Oxford Society of Historical Theology" nedsat Komite har gjort et fortjenstfuldt Arbejde ved i Fællesskab grundig at gennemgaa hele denne Literatur med Henblik paa dens Benyttelse af nytest. Skrifter; Komiteens Medlemmer overvejede nøje, med hvilken Grad af Sandsynlighed man i hvert enkelt Tilfælde kan tale om Benyttelse af et nytest. Skrift, og gav i en praktisk Oversigt et Udtryk derfor[4]).

Selv om mange Enkeltheder her bliver usikre, er dog Berøringerne med vore Evangelier i de nævnte Skrifter talrige og stærke nok til at give en aldeles overvejende Grad af Sandsynlighed for, at vore Evang. var kendt og benyttet allerede i Begyndelsen af det 2det Aarh. Og det Vidnesbyrd, som ligger i Citaterne eller Hentydningerne, bekræftes yderligere ad indirekte Vej derved, at den omhandlede Literatur i det hele taget giver os Indblik i teologiske og praktisk-kirkelige Anskuelser og

---

[1]) Harnack: Chronologie, S. 381—406 og Bardenhewer: Anf. Skr., I. S. 156.

[2]) Harnack: Chronologie, S. 381—406 og Polykarps Brev Kap. 13.

[3]) Harnack: Chronologie, S. 254 f.

[4]) The New Testament in the Apostolic Fathers by a Committee of The Oxford Society of Historical Theology, 1905 (citeres herefter som N. T. ap. F.).

Interesser, som afgjort hører hjemme paa et senere Udviklingstrin end vore Evangelier og derfor henviser disse til 1. Aarh.

§ 6. Vidnesbyrd fra Evangelierne selv om deres Affattelsestid.

De gamle Overskrifter til vore Evangelier stammer ikke fra Forfatterne selv. De er ganske ens formede (*εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μάρκον* o. s. v.), og de er derfor sandsynligvis blevet til samtidig eller omtrent samtidig. Der er Grund til at tro, at disse Overskrifter er meget gamle, idet de synes at stamme fra en Tid, hvor Ordet *εὐαγγέλιον* endnu ikke havde faaet Betydning af et Evangelieskrift[1]), da man i modsat Fald vilde vente Genetiv efter *εὐαγγέλιον*, ikke *κατά*. Præpositionen *κατά* kan udtrykke noget andet end Forfatterskab. Dette ser vi bl. a., naar der tales om at *εὐαγγέλιον καθ' Ἑβραίους* og et *εὐαγγέλιον κατ' Αἰγυπτίους*. Men i Overskrifterne til vore Evangelier er det temmelig sikkert, at der med *κατά* skal angives Forfatternavnet og ikke et fjernere Forhold, da man ellers — med Henblik paa den kirkelige Overlevering om Markusevangeliets Forhold til Peters Forkyndelse — for Markusevangeliets Vedkommende vilde have ventet Betegnelsen *κατὰ Πέτρον*.

Lige saa lidt som Evangeliernes Forfattere i en Over-

---

[1]) Denne Betydning er allerede fuldt udviklet hos Justin, naar han Apol. I. 66. 3 (Tekst Nr. 7) til Apostlenes *ἀπομνημονεύματα* føjer den Relativsætning: *ἃ καλεῖται εὐαγγέλια*. Maaske frembyder allerede Ignatius, Ad. Philad. 8 og 5(?) Eksempler herpaa, jfr. ogsaa Didake 8, 2; 11, 3 og 15, 3.

skrift har villet angive deres egne Navne, lige saa lidt hentyder de i Evangelierne til sig selv. Vore Evangelister vilde være anonyme; de ønskede ganske at træde i Baggrunden overfor det Budskab, som de forkyndte. Selv i Joh. Ev., hvor Forf. nogle Gange hentyder til sig selv, sker det kun paa indirekte Maade.

Men selv om Evangelierne ingen direkte Vidnesbyrd indeholder om deres Forfattere, saa bekræfter deres hele indre Beskaffenhed alligevel tydelig, at de maa være affattet inden Udgangen af det første Aarhundrede. Naturligvis kan en Grænse paa saadanne Omraader ikke sættes nøjagtig ved et Aarhundredskifte; det er muligt, at Joh. Ev. først er blevet til nogle faa Aar ind i det 2det Aarh. Hvad det kommer an paa i denne Sammenhæng er, at Evangeliernes indre Beskaffenhed vidner om, at deres Forfattere er saa fortrolige med Forholdene i det første Aarhundrede og saa stærkt prægede af dette Aarhundrede, at de maa antages selv at have levet i dette.

For det første er Sproget i vore Evangelier, selv om de maa betegnes som græske Originalværker, meget stærkt semitisk farvet. Især gælder det om Matthæusevang. og Markusevang.[1]). Men ogsaa om Lukasevangeliets Sprog gælder det ubestrideligt, at selv om Formodningerne om, at Lukas personlig kendte det aramaiske Sprog, næppe kan opretholdes (se herom nærmere senere i § 16), saa er Evangeliets Sprog alligevel langt stærkere paavirket af Sept. end Sproget i den kristelige Literatur i det 2det Aarh. (jfr. ovenfor § 3, S. 32).

Joh. Ev.'s Sprog er ganske vist i betydelig ringere Grad semitisk præget end de synopt. Evang.; dog findes

---

[1]) Se især Wellhausen: Einleitung in das Neue Testament², 1911, S. 7—32; ligeledes Dalman: Die Worte Jesu, I. 1898. For Markusevang.'s Vedkommende maa yderligere henvises til W. C. Allen: The Gospel according to St. Mark, 1915, S. 48 ff. og til Lagrange: Évangile selon St. Marc², 1920, S. LXXIX ff.

der ogsaa i dette Evangelium Semitismer, og stærke Grunde taler for, at Aramaisk var Forfatterens Modersmaal (se herom § 18).

At den semitiske Baggrund for Sproget i vore Evangelier og desuden Sprogets nære Slægtskab med Folkesproget taler for deres Affattelse i første Aarh., vil man klarest erkende, naar man foretager en Sammenligning mellem Evangeliernes Sprog og Sproget i den kristelige Literatur i første Halvdel af det 2det Aarh. Ganske vist staar Sproget i den efterapostolske Literatur, hos de saakaldte apostolske Fædre og i den apokryfe Literatur, endnu Folkesproget nær, ligesom Paavirkning fra Sept. i større eller mindre Grad er til Stede. Men alligevel er der en noget større Tilnærmelse til Literatursproget til Stede og Haand i Haand dermed en noget ringere Grad af Paavirkning fra Sept.[1]). Disse Skrifter betegner et Skridt paa Vejen frem mod den Tid, da de kristne Forfattere, som E. Norden udtrykker det[2]), vel i Teorien forsvarede Anvendelsen af det jævne Folkesprog i de nytest. Skrifter, men i Praksis selv benyttede Literatursproget.

Næsten endnu stærkere end Sproget vidner Indholdet om tidlig Affattelse. Evangelisterne har et indgaaende Kendskab til de religiøse Forhold i Palæstina paa Jesu Tid. Nyere Forskning har forøget vort Kendskab til jødisk Literatur og jødisk Aandsliv i 1ste Aarh., men dette har kun bidraget til at stille Evangeliernes Paalidelighed paa dette Omraade i et stærkere Lys. Saavel Omtalen af Tempelkultusen som af de religiøse Skikke hviler paa et nøje Kendskab til Forholdene. Forholdet mellem Jøder og Samaritaner skil-

---

1) I Tilslutning til Reinholds Specialundersøgelser betoner A. Thumb: Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus, S. 186 f., med Rette, at den efterapostolske Literatur er præget „af større eller mindre Indrømmelser til Skriftsproget“.

2) Se Norden: Die antike Kunstprosa, S. 529 ff.

dres just saaledes, som det er os bekendt andet Steds fra. Farisæere og Saddukæere stiller nøjagtig de Spørgsmaal til Jesus, som vi efter den daværende jødiske Literatur og den senere jødiske Overlevering maatte vente. Skønt baade Markusevang. og Lukasevang. er bestemt for hedningekristne Læsere, staar de dog ikke i denne Henseende tilbage for Matth. Der kan paa dette Omraade ikke paavises noget Punkt, hvor Evangelisterne griber ved Siden af. Det vilde være næsten utænkeligt, at hedningekristne Forfattere i det 2det Aarh. skulde have kunnet undgaa at gribe fejl paa Omraader, som til den Grad nu laa dem paa Afstand.

Ligeledes viser Evangelisterne et nøje Kendskab til geografiske og politiske Forhold i Palæstina paa Jesu Tid. De er fortrolige med den i høj Grad indviklede Magtfordeling indenfor det lille Lands Grænser, med de forskellige Tetrarkier, med Forholdet mellem den romerske Statholder og de jødiske Myndigheder o. s. v. De kender ikke blot større Byer, men en Række ganske smaa Lokaliteter; de kender de indviklede Møntforhold o. s. v. Det vil være overflødigt at opregne mange Enkeltheder. Det bedste Vidnesbyrd om Evangelisternes nøje Fortrolighed med alt dette er den Omstændighed, at der overhovedet kun findes nogle ganske faa Punkter, hvor man har ment at kunne paavise Fejltagelser fra Evangelisternes Side; og selv paa saadanne Punkter har nye Fund bevirket, at man nødes til at tale mere varsomt om de formentlige Fejltagelser.

Det er især i den bekendte Beretning i Luk. 2, at man gennem lange Tider har ment at finde urigtige Angivelser. Man har for det første ment, at Meddelelsen om en af Augustus foranstaltet *ἀπογραφή* over „den hele Verden“ (*πᾶσα ἡ οἰκουμένη* er selvfølgelig at forstaa i Overensstemmelse med Sprogbrugen Acta 17, 6 og 19, 27 = hele Romerriget) maatte bero paa en Misforstaaelse. Gennem de nyere Papyrusfund i Ægypten har vi imidlertid faaet nye overraskende Indblik i Skatteforholdene i Romerriget. Der kan paavises en 14aarig Periode i de første Aarhundreder efter Kristus, og det ser ud til, at denne Pe-

riode just blev indført under Kejser Augustus (se især Oxyrhynchus Papyri II. S. 207—214 og IV. S. 176 og L. Mitteis og U. Wilcken: Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, 1912, I. 1. S. 192 ff.). H. Dessau, som har indlagt sig store Fortjenester ved Udforskningen af den romerske Kejsertid, udtaler i sin Skildring af Kejser Augustus' Indsats paa Skatteordningens Omraade følgende Ord: „Mit vollem Recht konnte man später sagen, es sei ein Gebot von Kaiser Augustus ausgegangen, dass alle Welt geschätzt werde; und auch dass diese Schatzung die erste, die erste ihrer Art war, war für die meisten Lande zutreffend. Nur ist dieses Gebot nicht gleichzeitig und gleichmässig an alle Lande ergangen." (Geschichte der römischen Kaiserzeit, I. 1924, S. 159). — Man har endvidere tidligere indvendt, at en saadan Skatteudskrivning i hvert Fald ikke kunde nødvendiggøre en Rejse for Josefs og Marias Vedkommende, og man har i den Anledning ironiseret over den Folkevandring, som en Skatteudskrivning ellers vilde medføre. Nu har imidlertid Fundet af en Proklamation fra en romersk Statholder Vibius Maximus i Ægypten (fra Aaret 104 eft. Kr.), i hvilken enhver opfordres til i Anledning af den forestaaende Skatteudskrivning at begive sig til sit Hjemsted, paa overraskende Maade vist, at dette Træk i Lukas' Beretning just stemmer med Datidens Forhold. Det er under de Omstændigheder ikke usandsynligt, at man i Palæstina med Henblik paa nationale Ønsker i Stedet for Tilbagevenden til Hjemstedet kunde kræve Folketælling og Skatteudskrivning foranstaltet efter den gamle Stammeinddeling (om Vibius Maximus' Proklamation se Deissmann: Licht vom Osten[4], 1923, S. 231 ff. og L. Mitteis og U. Wilcken: Anf. Skr., I. 2. S. 235 f. Ogsaa Hustruens personlige Nærværelse var ved en saadan Lejlighed nødvendig, Mitteis og Wilcken, I. 1. S. 194). — Den Indvending, at Augustus ikke skulde kunne foranledige en Folketælling i Herodes' Rige, er ikke afgørende, naar man ser hen til Analogien fra Kong Archelaus (Regent i et lille Rige paa Grænsen af Kilikien), og til de smaa Rigers store Afhængighed af Kejseren (se især Ramsay: The bearing of recent discovery on the trustworthiness of the New Test., 1915, S. 233 ff.). Tilbage staar Spørgsmaalet om Kvirinius, der fra Aar 6 eft. Kr. var Statholder i Syrien, men ikke synes at have været det i Slutningen af Herodes' Regering, — det Tidspunkt, da Jesus maa være blevet født. Vi véd nemlig, at Sentius Saturninus var Statholder Aar 9—6 og Kvintilius Varus 6—4. Der kan imidlertid paavises Tilfælde, hvor der ved Siden af Statholderen i en Provins anbringes Mænd med lige Myndighed og med særlige Hverv for Øje, og fundne Indskrifter viser, at Kvirinius to Gange har haft Myndighed i Syrien. I allernyeste Tid har Ramsay yderligere fundet Kvirinius' Navn paa to Indskrifter i det lilleasiatiske Antiokia, hvilke giver en overvejende Sandsyn-

lighed for, at Kvirinius første Gang maa have været knyttet til Syrien — endog som Statholder — i Tiden mellem 12 og 9(8) før Kr., bl. a. med det Hverv at bekæmpe Homonadenserne, se Ramsay: Anf. Skr. S. 284 ff.; F. Bleckmann og H. Dessau slutter sig paa dette Punkt til Ramsay, se Klio, 1920, S. 104 ff. og 252 ff.; se ogsaa Ramsay: Was Christ born at Betlehem², 1898 og A. C. Headlam: The life and teaching of Jesus the Christ, 1923, S. 317—318.

Man har ogsaa tidligere ment, at Angivelsen af Lysanias som Tetrark i Abilene i Luk. 3, 1 beroede paa en Forveksling med den Lysanias, som regerede 40—36 før Kr. Imidlertid har ogsaa her Indskrifter vist, at der har været en anden Lysanias, hvis Levetid just kan passe med Lukas' Angivelse, se allerede Schürer: Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi, 3te und 4te Ausg. I. 1901, S. 718 f.; Ramsay: The bearing etc., S. 297—300; Klostermann i Kommentaren til Lukas i Lietzmanns Handb. zum N. T.² 1929, S. 51.

De Unøjagtigheder paa det geografiske Omraade, som kan paavises, er minimale. Den grundigste og paa størst Sagkundskab hvilende Undersøgelse af dette Spørgsmaal er foretaget af G. Dalman (den mangeaarige Forstander for det tyske arkæologiske Institut i Jerusalem) i hans Skrift Orte und Wege Jesu², 1921. Det er værd at lægge Mærke til, at det kun er hos Luk. og Mark. (som ikke var Øjenvidner), at nogle faa ubetydelige Unøjagtigheder kan paavises; hos Matth. og Joh. kan der ikke med Sikkerhed paavises nogen virkelig Unøjagtighed. Og om alle Evang. gælder ifølge Dalman (anf. Skr., S. 9), at geografisk Forskning og Undersøgelser paa Stederne kun tjener til at bekræfte Fortællingernes Virkelighedstroskab.

Der er to Omstændigheder, som bevirker, at et saa indgaaende Kendskab til de religiøse saavel som til de historiske og geografiske Forhold i Palæstina paa Jesu Tid, næppe vilde kunne tænkes hos Forfattere i det 2det Aarh. For det første bragte Katastrofen i Aaret 70 dybt indgribende Ændringer i alle palæstinensiske Forhold. En Forf. fra det 2det Aarh. vilde bestandig være udsat for at røbe sig ved at lægge det 2det Aarhundredes Forhold tilbage i det første Aarh. — For det andet fremskyndede Katastrofen i Aaret 70 Adskillelsen mellem de Jødekristne og de Hedningekristne. Kløften mellem Synagogen og Kirken blev samtidig dybere. Et virkeligt Kendskab til Jødedommen i det første Aarh. vilde det

være overordentlig vanskeligt for en Kristen i det andet Aarh. at erhverve sig. Under disse Omstændigheder bliver Evangeliernes indre Beskaffenhed et stærkt Vidnesbyrd om Affattelse indenfor det første Aarh.'s Grænser. Saavel ydre som indre Vidnesbyrd peger saaledes i samme Retning.

Hertil kommer en tredje Overvejelse. Ganske vist er de nuværende Evangelieskrifter affattet paa et senere Tidspunkt end de paulinske Breve. Men netop derfor er det saa meget mere paafaldende, i hvor ringe Grad Evangelierne er præget af den kristne Forkyndelse eller „Menighedsteologi", som saa hurtigt blev den herskende. Man har ofte talt om en stærk Indflydelse fra „Menighedsteologien" paa den evangelske Overlevering; og paa enkelte Punkter foreligger der maaske en saadan Indflydelse. Men alene den Omstændighed, at den i Evangelierne almindelige Betegnelse om Jesus: „Menneskesønnen" ganske mangler i den ældste kristne Forkyndelse og dog uhindret har faaet Lov at blive staaende i Evangelieliteraturen, burde mane til Forsigtighed med Hensyn til saadanne Paastande. Den apostolske Forkyndelse har ikke tilstræbt eller ikke formaaet i nogen synderlig Grad at omforme Overleveringen efter sine egne Forestillinger. Selv om vore Evangelier er yngre end Paulus' Breve, maa de være blevet til paa et saa tidligt Tidspunkt, at der endnu var let Adgang til Overleveringen i dens ældste Skikkelse.

Den sandsynlige Affattelsestid for hvert enkelt Evang. vil der blive Lejlighed til at gaa nærmere ind paa under Behandlingen af de enkelte Evangelier.

§ 7. De tre synoptiske Evangeliers indbyrdes Forhold.

Matth., Mark. og Luk. staar i et ejendommeligt Slægtskabsforhold til hverandre, hvilket har givet Anledning til, at deres Tekst — for at lette Sammenligningen mellem dem — ofte er blevet aftrykt parallelt løbende; et Værk af denne Art blev udgivet af J. J. Griesbach i Aaret 1774 og kaldtes af ham „Synopsis evangeliorum“. Senere er Betegnelsen synoptiske Evangelier blevet almindelig om vore tre første Evangelier[1]).

En Sammenligning mellem de tre Evang. viser,

I) at der findes meget betydelige Ligheder mellem dem baade med Hensyn til Stoffet, med Hensyn til Fortællingernes Rækkefølge og i ikke ringe Maal ogsaa med Hensyn til enkelte Sætninger og Ord.

Ligheden med Hensyn til Stoffet kan bedst illustreres ved den Kendsgerning, at største Delen af Markusstoffet findes hos Lukas og Matth. (Undtagelser er 4, 26-29; 7, 32-37; 8, 22-26; 14, 51-52, — foruden talrige Enkeltheder og mindre Træk), og at der desforuden er en stor Del Fællesstof for Matth.'s og Lukas' Vedkommende. — Ligheden med Hensyn til Stoffets Ordning og Rækkefølge kan især oplyses ved Henvisning til, at alle tre Evangelier samler Ord og Begivenheder, der stammer fra Jesu Ophold i Galilæa, i første Del af deres Skrift, for derefter til Slut at meddele Jesu Taler og Oplevelser i Judæa og Jerusalem. Men atter indenfor dette Fællesskema findes en Del Overensstemmelser i Rækkefølge (dog forholdsvis faa, der gælder for alle tre Evangelister). — Ligheden med

---

[1]) De mest kendte Synopser — foruden Griesbachs — er C. Tischendorf: Synopsis evangelica, 1ste Aufl. 1851, 7. Aufl. 1898; Rushbrooke: Synopticon, 1880; A. Wright: A Synopsis of the Gospels in Greek³, 1906; A. Huck: Synopse der drei ersten Evangelien⁷, 1928.

Hensyn til de enkelte Sætninger og Ord er mest overraskende, naar det drejer sig om paafaldende Vendinger eller Konstruktioner, som vanskelig kan tænkes at være opstaaet uafhængig af hinanden; man plejer som Eksempel at henvise til Matth. 9, 6 og Paralleler, hvor den paafaldende Formulering af Jesu Ord i Fortællingen om den værkbrudne („saa siger han til den værkbrudne") gaar igen i alle Evangelierne (dog bør man erindre, at Jesus i den umiddelbart foregaaende Sætning har kaldt sig Menneskesønnen og derigennem lagt Anvendelsen af tredje Person ret nær).

Gennemgaaende er der større Lighed i Overleveringen af Jesu Ord end i Overleveringen af de ydre Omstændigheder, under hvilke de blev udtalt. De ydre Rammer for en Beretning kan udvise talrige Variationer, selv om Ordene er næsten ens overleveret. Et meget karakteristisk Eksempel herpaa er Beretningen om Høvedsmanden i Kapernaum, Matth. 8, 5-13 ≠ Luk. 7, 2-10, hvor den ejendommelige Ordveksling mellem Høvedsmanden og Jesus er næsten ens overleveret, medens der i Fortællingens Rammer er endog meget betydelige Forskelle[1]).

II) at der tillige findes dybtgaaende Uoverensstemmelser og Forskelle, dels a) med Hensyn til det Stof, Evangelisterne bringer, dels b) med Hensyn til Enkeltheder indenfor Fællesstoffet; endelig findes der c) en Uendelighed af smaa Afvigelser med Hensyn til enkelte Ord, som virker meget paafaldende ved Siden af den samtidige, ovenfor omtalte overraskende Lighed med Hensyn til enkelte Ord.

a) Som Eksempler paa Forskel i Stof kan i første Linie nævnes, at Markus begynder sin Fremstilling med Joh. Døbers Historie, medens Matth. og Luk. begge

---

1) Det samme Forhold møder vi i parallele Overleveringer indenfor den rabbinske Jødedom, se P. Fiebig: Der Erzählungsstil der Evangelien, 1925, S. 83 og 88.

begynder med Fortællingen om Jesu Fødsel, ja Lukas endog med Beretningen om Døberens Fødsel; denne saakaldte evang. Forhistorie hos Matth. og Lukas er atter indbyrdes meget afvigende. For det andet mangler hele den Gruppe af Beretninger, som findes i Mark. 6, 45—8, 26 og Matth. 14, 22-16, 12, ganske i Lukasevang. For det tredje er den allerstørste Del af det Stof, som findes i Luk. 9, 51—18, 14, Særstof for Lukas.

b) Som Eksempler paa, hvorledes der indenfor samme Fortælling kan være betydelige Forskelle med Hensyn til Enkeltheder, kan nævnes Beretningen om de første Disciples Kaldelse Matth. 4, 18-22; Mark. 1, 16-20; Luk. 5, 1-11; endvidere Fortællingen om Helbredelse af den (eller de) blinde ved Jeriko Matth. 20, 29-34; Mark. 10, 46-52; Luk. 18, 35-43.

c) Det er overflødigt at nævne Eksempler paa de mangfoldige smaa Uoverensstemmelser i Ord; de findes i alle Beretningerne. Men særlig oplysende er det, at fra den samme Beretning, hvorfra der ovenfor blev fremdraget et Eksempel paa overraskende Lighed med Hensyn til enkelte Ord (Fortællingen om den værkbrudne), kan der lige saa fuldt hentes Eksempler paa meget afvigende Sætninger, f. Eks. Slutningsverset Matth. 9, 8; Mark. 2, 12; Luk. 5, 26.

III) Trods den store Lighed mellem de tre første Evangelier er det dog umiskendeligt, at ethvert enkelt af dem er præget af en bestemt Forfatterpersonlighed.

Der skal her kun i Korthed peges paa denne Kendsgerning ved Fremdragelsen af nogle faa oplysende Illustrationer; under Behandlingen af de enkelte Evangelier vil der blive Lejlighed til at gaa udførligere ind derpaa.

Mest iøjnefaldende ved Matth.evang. er Forfatterens Iver for at vise, at Jesus er den forjættede Messias, at de gammeltest. Profetier er opfyldte i ham (det stadig gentagne ἵνα πληρωθῇ Matth. 1, 22; 2, 15. 17. 23;

4, 14; 8, 17; 12, 17; 13, 35; 21, 4; 26, 56; 27, 9). Endvidere er det paafaldende, hvor ofte Matth. i Gengivelsen af Jesu Ord er alene om at bevare jødiske Begreber og Udtryk, som den senere Overlevering var tilbøjelig til at fjærne, fordi de havde en fremmedartet Klang i hedningekristne Øren (for Eks. *βασιλεία τῶν οὐρανῶν*), — endvidere er alene om at bevare Hentydninger til jødiske Forhold eller Skikke, for hvilke Hedningekristne ikke kunde have nogen synderlig Interesse (for Eks. de mange ejendommelige jødiske Sværgeformler Matth. 5, 33-36; 23, 16-22; Bedekapslerne og Kvasterne 23, 5; jfr. ogsaa det for den senere Tid betydningsløse *μηδὲ σαββάτῳ* 24, 20). Ligeledes har Matth. en udpræget Tilbøjelighed til at samle Jesu Ord i større Taler (5-7. 10. 12. 13. 18. 23-25). — Markusevang.'s Forf. ynder i sin Gengivelse af Begivenhederne at medtage allehaande malende Smaatræk. Da en stor Mængde af disse hverken findes hos Matth. eller Lukas, faar de derved en ikke ringe Betydning for Bestemmelsen af de synopt. Evang.'s indbyrdes Forhold, og det vil derfor være praktisk først i en senere Sammenhæng at opregne saadanne Træk (se § 9, S. 69 ff.). — Ogsaa Lukasevang. bærer Præget af en bestemt Forfatterindividualitet. Sproget er, som det allerede i § 3 er blevet fremhævet, paa ejendommelig Maade dobbelt præget, idet det paa den ene Side staar det literære Græsk nærmere, end Matth. og Mark. gør, og paa den anden Side dog er stærkt paavirket af Sept. (jfr. nærmere nedenfor § 16). Og hvad Tankeindholdet angaar, viser Lukas en særlig Forkærlighed for Samaritaner og Hedninger, for de fattige, for de enkelte dybt faldne, for Kvinderne. Paa den ene Side er der Paavirkning til Stede fra Paulus' Tanker og Berøringer med hans Breve, paa den anden Side alligevel en dyb Forstaaelse af den jødiske Lovs Betydning (for Eks. 1, 6; Bevisstederne for alt dette vil iøvrigt findes § 16).

Dette ejendommelige indbyrdes a) Ligheds- og b) Forskelsforhold mellem de tre Evangelier i Forbindelse med, c) at Evangelisterne alligevel er udprægede Forfatterpersonligheder, stiller os et Problem, det synoptiske Problem, som man allerede i Oldkirken var opmærksom paa, og som man i nyere Tid i mere end et Aarhundrede har arbejdet paa at løse med alle de for Videnskaben til Raadighed staaende Midler, uden at man er naaet til sikre, endelige Resultater. Det vil være naturligt først at give en Oversigt over de vigtigste ældre og nyere Løsningsforsøg, inden vi forsøger at bestemme, hvor langt vi med det nu forhaanden værende Materiale kan naa frem i Erkendelsen af vore tre første Evangeliers Tilblivelsesmaade.

§ 8. De ældre Forsøg paa Løsningen af det synoptiske Problem.

Der er tre Forklaringer paa de synoptiske Evangeliers indbyrdes Forhold, der saa at sige frembyder sig af sig selv. Naar man ensidig fæster Blikket paa den store indbyrdes Lighed, vil Tanken om en gensidig Benyttelse ifølge Sagens Natur uvilkaarlig melde sig. Den saakaldte Benyttelseshypotese har da ogsaa været meget tidlig fremsat, nemlig allerede af Augustin[1]), der lod Markus benytte Matth., og Lukas sine to Forgængere. Hvor denne Hypotese i nyere Tid har været fremsat, har man imidlertid ofte næret andre Meninger end Au-

[1]) Augustinus: De consensu evangelistarum I. 4. (Wienerudgaven, Vol. XXXXIII 1904, S. 4).

gustin om den Rækkefølge, i hvilken Evangelierne blev til; der har været Talsmænd baade for den Opfattelse, at Mark. er det først tilblevne, og for den Anskuelse, at Luk. blev benyttet af de andre to Evangelister[1]). Ud fra denne Hypotese vil det imidlertid blive overordentlig vanskeligt at give en blot nogenlunde fyldestgørende Forklaring paa de mangfoldige Udeladelser, Tilføjelser og Ændringer, som de senere Evangelister har gjort sig skyldig i ved Benyttelsen af deres Forgængere. Selv om man stærkt vil betone, at Benyttelsen efter hine Tiders Sædvane mere havde Karakter af fri Genfortælling end af Citering, er Afvigelserne baade for omfattende og for talrige til, at man kan faa et sandsynligt og forstaaeligt Billede af de synopt. Evangeliers Tilblivelse alene ved Tanken om gensidig literær Benyttelse. Dertil kommer, at Lukas udtrykkelig erklærer at have kendt mange Forgængere (Luk. 1, 1), der har skrevet paa Grundlag af Øjenvidners Beretninger (selv har han ikke hørt til Kredsen af Øjenvidner); og af hans Ord faar man det Indtryk, at de tidligere Forsøg paa Evangelieskrivning, til hvilke han sigter, har været langt mere fragmentariske og ufuldstændige end det mere omfattende Arbejde, som han selv er i Færd med at skrive. Det er derfor usandsynligt, at han sigter til vore to andre synopt. Evang., — i hvert Fald umuligt, at han skulde sigte til et Evangelium som Matth.

Benyttelseshypotesens Styrke ligger i dens Evne til at give en tilfredsstillende Forklaring paa de paafaldende Ligheder, der, som vi har set (§ 7), endog ikke sjælden udstrækker sig til de enkelte Ord; dens Svaghed i, at den ikke evner at forklare Forskellene. Dersom man ensidig fæster Blikket paa disse sidste, vil man snarere tage sin Tilflugt til den Forklaring paa Evangeliernes indbyrdes Forhold, at de alle øser af en og samme, endnu ikke skrift-

---

[1]) H. Holtzmann, S. 353 f.

lig formuleret Overlevering, som er vokset frem efterhaanden i den første Menighed under Apostlenes Tilsyn. Denne saakaldte Traditionshypotese blev først nøjere udformet af Gieseler[1]). Den har, især indenfor den engelske Forskning, haft mange Tilhængere, og, som vi senere skal se, bliver den i nyeste Tid atter stærkt fremdraget. Den forklarer de paafaldende Ligheder mellem de synopt. Evang. derved, at den stadige Genfortælling efterhaanden gav Overleveringen en stereotyp Form, og den forklarer Forskellene derved, at mundtlig Overlevering aldrig vil kunne undgaa at opvise mange Forskelle, selv om den overleveres med den størst mulige Bestræbelse for at gengive det overleverede med Nøjagtighed og Troskab. Traditionshypotesen formaar ogsaa at forklare det ovenfor § 7 fremhævede Fænomen, at Overensstemmelsen gennemgaaende er størst mellem Evangelierne i det centrale, i de overleverede Ord, hvorimod Forskellene især viser sig i Fortællingernes ydre Rammer. Den menneskelige Hukommelse er nemlig bedre i Stand til tro at bevare en betydelig Personligheds særprægede Ord end de ydre Omstændigheder, hvorunder Ordene blev udtalt. — Alt dette kan imidlertid ikke bevise andet, end at Traditionshypotesen ikke vil kunne undværes som et Led i Løsningen af det synoptiske Problem. Men den giver ikke en tilstrækkelig Forklaring paa de mangfoldige Overensstemmelser i ganske betydningsløse Smaaord.

Den tredje Forklaring, som uvilkaarlig melder sig, viser ligesom den anden hen til Benyttelse af fælles Kilder, men gaar af Hensyn til den paafaldende Overensstemmelse i ubetydelige Enkeltheder ud fra, at den eller de fælles Kilder har foreligget i skriftlig Form. Denne Hypotese optraadte først i Skikkelse af en Urevangeliums-

[1]) J. K. L. Gieseler: Historisch-kritischer Versuch über die Entstehung und die frühesten Schicksale der schriftlichen Evangelien, 1818.

hypotese. Allerede Lessing havde talt om det saakaldte Hebræerevangelium som en Fælleskilde for de synopt. Evangelier, men det blev J. G. Eichhorn, som udformede Urevangeliumshypotesen nærmere; først tænkte han sig et aramaisk Urevangelium, idet mange af Forskellene mellem Evangelierne skulde forklares som fremkomne gennem Oversættelse; senere mente han, at Urevangeliet havde foreligget paa Græsk og i flere forskellige Skikkelser, saaledes at vore tre Evangelister ikke havde haft det for sig i samme Skikkelse[1]). Saa snart denne Hypotese forsøger paa at rekonstruere det eller de Evangelier, som tænkes at ligge til Grund for de synoptiske Evangelier, kommer den ind i lignende Vanskeligheder som Benyttelseshypotesen. Dens Betydning er, at den paa værdifuld Maade supplerer Traditionshypotesen; det fælles Grundlag for de tre synopt. Evangelier maa i hvert Fald for nogle Deles Vedkommende have været nedskrevet. Men lige saa lidt som de to andre Hypoteser formaar denne Hypotese alene at give en virkelig Løsning paa det overordentlig komplicerede Problem. Det er derfor ikke underligt, at Forskningen tidlig slog ind paa den Vej at opstille Løsningsforsøg, i hvilke man kombinerede flere af disse første, i sig selv saa nærliggende Hypoteser.

§ 9. De nyere Forsøg paa Løsningen af det synoptiske Problem.

Indenfor Baurs Skole kombinerede man Urevangeliumshypotesen med Benyttelseshypotesen, idet man antog, at en „Urmatthæus“ laa til Grund for vort nuværende Matth., og at Gnostikeren Markions Evangelium fra det

[1]) J. G. Eichhorn: Einleitung in das Neue Test., I. 1804, S. 148 ff.

2det Aarh. var Grundlaget for Luk., medens Mark. tænktes at være blevet til gennem Benyttelse af Matth. og Luk. Allerede indenfor selve Skolen gjorde der sig dog hurtig afvigende Opfattelser gældende paa flere Punkter[1]). Og efter Fremkomsten af Weisses og Wilkes Værker[2]) trængte efterhaanden den Opfattelse igennem, at Markus tværtimod ligger til Grund for Matth. og Lukas, og at det Fællesstof hos Matth. og Lukas, som ikke findes hos Mark., stammer fra en fælles skriftlig Kilde, som man i Reglen betegnede med Navnet Logia (L) eller med Mærket Q, d. v. s. Quelle. Betegnelsen Logia begrunder man dels ved, at det omtalte Fællesstof overvejende bestaar af Ord af Herren, dels ved Henvisning til Papias' Beretning om, at Matth. nedskrev Herrens Logia paa „Hebraisk".

Denne saakaldte „*Tokildehypotese*", der ligesom Tübingerskolens Hypotese kombinerer Urevangeliumshypotesen med Benyttelseshypotesen, har en Tid lang haft megen Tilslutning. Dette er let forstaaeligt, naar man ser hen til, a) at den langt overvejende Del af Stoffet i Markus' Evang. genfindes hos Matth. og Lukas, og b) til at Tanken derved naturlig maatte ledes i Retning af at henføre det øvrige Fællesstof hos Matth. og Luk. til en anden fælles Kilde, og endelig c) til det ejendommelige Sammentræf, at dette Fællesstof væsentlig omfatter Ord af Herren, hvilket maatte lægge en Kombination med Papias' Beretning nær. Dog havde de fleste lige fra Begyndelsen en instinktmæssig Følelse af, at Tokilde-

[1]) Hvad Spørgsmaalet om Luk.'s Forhold til Markion angaar, begrænsede endog Baur selv sin Paastand til, at Markion ofte havde bevaret den oprindelige Tekst, se den forsigtige Udredning af Forholdet i F. C. Baur: Das Christentum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte, 1853, S. 67 ff., især S. 72 f. (2te Ausg. 1860, S. 77 f.).

[2]) C. H. Weisse: Die evangelische Geschichte, I—II, 1838, og C. Wilke: Der Urevangelist, 1838 (sidstnævnte Værk findes ikke paa vore Biblioteker).

hypotesen ikke løste alle Vanskelighederne og desuden selv førte ind i nye Vanskeligheder[1]). En Tid lang vandt alligevel Forkærligheden for denne simple og let haandterlige Hypotese Overhaand[2]), men i den sidste Snes Aar er Betænkelighederne vaagnet med fornyet Styrke, saa at Tokildehypotesen i dens rendyrkede Skikkelse nu er opgivet af saa godt som alle Forskere. En Række afgørende Indvendinger fremføres mod dette Løsningsforsøg.

Mod den Opfattelse, at vort nuværende Mark. har ligget til Grund for Matth. og Luk., henviser man for det første til den paafaldende Omstændighed, at Matth. og Luk. i det Stof, som de har fælles med Mark., og til hvilket altsaa Mark. skulde være Kilden, meget hyppig stemmer nøje overens indbyrdes paa Punkter, hvor de begge afviger fra Mark.[3]). Man har forsøgt at finde en For-

---

[1]) Allerede Weisse selv, den ene af „Markushypotesens" Ophavsmænd, var inde paa Tanken om en „Urmarkus" paa Grund af Vanskelighederne ved at tænke sig vort nuværende Markus som Grundlag for Matth. og Lukas, se Weisse: Die Evangelienfrage in ihrem gegenwärtigen Stadium, 1856, S. 159 ff.

[2]) Det er interessant indenfor H. Holtzmanns Udvikling at iagttage, hvorledes han efterhaanden lader Tanken om en Urmarkus, som han i sit ældste og grundigste Arbejde, „Die synoptischen Evangelien, ihr Ursprung und geschichtlicher Charakter", 1863, afgjort slutter sig til, træde i Baggrunden, forst i hans „Einleitung zum N. T."[3], 1892, endnu mere i hans „Handcommentar zum N. T."[3], I. 1, 1901, S. 16. Men han betoner den igen stærkere (under Trykket af de mange ny Indvendinger mod Tokildehypotesen) i Archiv für Religionswissenschaft, X. 1907, S. 33 ff. Se min Afhandling om „Det synoptiske Problem" i Teol. Tidsskrift, Ny R., X. S. 372 ff. — I rendyrket eller kun i ringe Grad modificeret Form findes Tokildehypotesen i P. Wernles „Die synoptische Frage", 1899, og forøvrigt hos de fleste Forskere i Slutningen af det 19. Aarh. (især i Tyskland).

[3]) Som Eksempler herpaa kan nævnes, at Matth. 13, 11 og Luk. 8, 10 begge har *ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ*, medens Mark. 4, 11 har *ὑμῖν τὸ μυστήριον δέδοται*; endvidere at baade Matth. 9, 20 og Luk. 8, 44 har *κρασπέδου*, medens Mark. 5, 27 har *ἱματίου*. I Matth. 9, 7 og Luk. 5, 25 læser vi *ἀπῆλθεν εἰς*

klaring paa disse Overensstemmelser enten deri, at Matth. og Luk. ofte uvilkaarlig begge maatte komme til at tage Afstand fra et usædvanligt græsk Ord eller en usædvanlig sproglig Udtryksmaade hos Mark. og til at foretage en Forandring til samme, i sproglig Henseende mere uangribelige, Udtryk, — eller deri, at Matth. og Luk. har benyttet en Tekstform af Mark., som afveg en Del fra den, som foreligger i vor nuværende Mark., — eller endelig deri, at Overensstemmelsen mellem Matth. og Luk. først er fremkommet ved Afskriveres Lyst til at skabe Lighed, men ikke oprindelig har været til Stede. Disse Forklaringer er dog næppe tilstrækkelige. Hvad den første angaar, vil det næppe svare til Virkeligheden, naar man tænker sig Forfatterne af Matth. og Luk. som Mennesker, der var optaget af at rette paa Mark.'s Sprog og Stil, og det vilde endvidere være et mærkeligt Tilfælde, om de saa ofte skulde komme til at foretage den ønskede Ændring paa nøjagtig enslydende Maade. Hvad den anden Forklaring angaar, vilde det være et besynderligt Sammentræf, om baade Matth. og Luk., der skrev paa forskellig Tid og forskelligt Sted, skulde have faaet nøjagtig samme Tekstform i Hænde, medens denne Tekstform ellers ikke efterlod sig Spor. Og endelig kan Paastanden om, at Overensstemmelserne mellem Matth. og Luk. først efterhaanden er blevet til og ikke oprindelig har været til Stede, kun opretholdes, hvis man vilkaarlig foretrækker mindre godt bevidnede Læsemaader[1]).

τὸν οἶκον αὐτοῦ, i Mark. 2, 12 derimod *ἐξῆλθεν ἔμπροσθεν πάντων*. En vejledende Liste over saadanne Tilfælde findes i Hawkins: Horae synopticae², 1909, S. 208 ff.; i E. A. Abbott: The corrections of St. Mark. adopted by Matthew and Luke, London 1901, Diatessarica II. S. 307—324 og i E. W. Burton: Some principles of literary criticism and their application to the synoptic problem, 1904, S. 17. —

[1]) Det er især Turner i Journ. of theol. Studies, XXVIII. 1926, S. 9 ff. og Streeter i „The four Gospels", 1924, S. 295—331, der i nyere Tid paa de ovenfor nævnte Maader har søgt at svække det Ar-

Men en langt mere afgørende Indvending mod, at vort nuværende Mark. har været benyttet af Matth. og Luk., kan dog hentes ud fra den Omstændighed, at de begge mangler en hel Mængde større og mindre Bestanddele af Markusevangeliet. Naar f. Eks. en Række Steder i Mark.evang. (1, 33; 2, 2; 2, 13; 3, 20; 6, 31), som udmaler Mennesketrængslen omkring Jesus, alle mangler baade hos Matth. og Lukas, saa kan dette ikke skyldes en blot Tilfældighed, — det vilde være et højst besynderligt Sammentræf, at begge de senere Evangelister skulde finde paa at udelade alle disse Steder. Heller ikke lader disse Steder sig naturlig forklare som senere Interpolationer i vor Markustekst. Naar vi ser hen til, at Mark.evang. i det hele udmærker sig ved en Række smaa udmalende Træk, vil den naturligste Forklaring paa det nævnte Fænomen være denne, at alle disse Træk skyldes en Forfatterejendommelighed hos Forfatteren af Mark.evang., altsaa hører uløselig med til Evangeliet; og heraf maa følge, at Evangeliet i dets nuværende Skikkelse ikke kan have foreligget for Matth. og Luk. — Det drejer sig om et ret betydeligt Antal af Træk hos Markus, som hverken findes hos Matth. eller Lukas, for Eks. Omtalen af Zebedæus' Lejesvende Mark. 1, 20; *καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ* o. s. v. 1, 43; *μετ' ὀργῆς συνλυπούμενος* o. s. v. 3, 5; de andre Skibe i 4, 36; Hovedpuden i 4, 38; det grønne Græs i 6, 39-40; *στυγνάσας* i 10, 22; det første Hanegal i 14, 68; jfr. 14, 30; Navnene Alfæus 2, 14 og Bartimæus 10, 46; endvidere hele 12, 32-34 og meget mere. At Matth. havde udeladt et eller flere af disse Træk, Luk. nogle andre og maaske nogle af de

---

gument, som ligger i de mange smaa Overenstemmelser mellem Matth. og Luk. i deres Afvigelser fra Mark. — Det er en forunderlig Forestilling, at Matth. og Luk., naar de læste Mark., skulde være „on the look-out to correct his unidiomatic style" (Streeter, S. 297).

samme, vilde ikke give Anledning til Forundring. Men at begge de andre Evangelister udelader alle disse Træk, kan ikke skyldes Tilfældigheder, men synes næsten at give Sikkerhed for, at disse Træk ikke har været til Stede i Overleveringen i den Skikkelse, i hvilken de fik den i Hænde. Ogsaa seks Dage-Skemaet, som Markus antyder i Lidelsesugen, mangler ganske hos Matth. og Lukas. Endelig mangler som bekendt fire smaa Stykker af Mark. ganske hos begge de senere Evangelister (4, 26-29; 7, 32-37; 8, 22-26; 14, 51-52); det vilde være et mærkeligt Sammentræf, at baade Matth. og Luk. skulde have „udeladt" disse Stykker. Endnu kan nævnes, at det trods alle Forsøg i den Retning ikke er lykkedes at give nogen virkelig naturlig Forklaring paa, at Lukas skulde have „udeladt" hele den lange Sammenhæng Mark. 6, 45—8, 26, lige saa lidt som man har kunnet give nogen fyldestgørende Redegørelse for, hvorfor denne Sammenhæng senere skulde være blevet interpoleret i Markusevang., inden det kom i Matth.' Haand; den Omstændighed, at Markusevang.'s stilistiske Ejendommeligheder i rigeligt Maal findes i disse Kapitler, taler desuden bestemt for, at de fra første Færd har været Led af dette Evangelium.

Ogsaa den Omstændighed, at Matth.evang. paa adskillige Punkter gengiver Ord af Herren i en Form, som har et mere oprindeligt Præg end den Form, i hvilken de samme Ord gengives af Markus, taler imod, at Matth. skulde have benyttet vort nuværende Markusevang. Naar vi hos Matth. læser *βασιλεία τῶν οὐρανῶν* i Stedet for *βασιλεία τοῦ θεοῦ*; naar vi Matth. 24, 20 læser de ejendommelige Ord *μηδὲ σαββάτῳ* (der passer saa godt overfor Jesu første Tilhørere), — medens disse Ord mangler hos Markus (13, 18); naar vi i Matth. 24, 29 læser *εὐθέως*, der, naar en Sammenligning med Mark. 13, 24 *ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις* foretages, i hvert Fald maa siges at have et mere oprindeligt Præg, — saa forstaar man,

at Merx kan udtale, at med Hensyn til realistisk Gengivelse af Virkeligheden staar Matth. langt over Markus[1]). — Der synes ogsaa at være noget vilkaarligt i, at man overfor den Omstændighed, at Matth.evang. Gang paa Gang har en Beretning i en langt kortere Form, end den samme Beretning har hos Mark., søger at hjælpe sig med Talemaader om en Tilbøjelighed hos Matth. til at forkorte; som Regel gaar man i saadanne Kildeundersøgelser med Rette omvendt ud fra, at den længere og mere udvidede Form er den sekundære[2]).

Om de to Evangelisters fælles „Udeladelser" af Mark.-stoffet se nærmere min Afhandling i „Church Quarterly Review", 1927, S. 354 ff. De ovenfor anførte Træk i Markusevang., som mangler baade hos Matth. og Luk., kan uden Vanskelighed suppleres med flere: Jesu Omfavnelse af Barnet 9, 36, af Børnene 10, 16; Jesu Vrede 3, 5; 10, 14; det udmalende Træk: et Hus, hvori Samtalerne foregaar 3, 20; 7, 17. 24; 9, 28. 33; 10, 10; endvidere Omtalen af Jakob og Joh. i Mark. 1, 29; Tilnavnet Boanerges 3, 17; Jesu Søstre 3, 32; Aleksander og Rufus 15, 21; desuden Mark. 2, 27; 11, 4 m. m. — Seks Dage-Skemaet i Lidelsesugen findes som bekendt kun antydet 11, 12. 19. 20; 14, 1. 12; der lægges ikke Vægt derpaa, hvorfor senere Interpolation er lige saa vanskelig tænkelig, som at begge de senere Evangelister omhyggelig skulde have fjærnet alle Sporene deraf. — Udeladelse af de smaa Fortællinger 7, 32-37 og 8, 22-26 har man søgt at gøre forstaaelig ved den senere Tids Ængstelse for Helbredelse ved Spyt (se f. Eks. Wellhausen: Das Evang. Marci², S. 61 f., jfr. hans Einleitung in die drei ersten Evang.², S. 50); det endnu senere Joh. Ev. nærede dog ingen saadan Ængstelse, Joh. 9, 6. Man skal overhovedet vogte sig for at tillægge vore Evangelister det 20nde Aarhundredes kritiske Betænkeligheder. — Udeladelsen hos Lukas af det store Stykke 6, 45-

[1]) A. Merx: Die Evangelien des Markus und Lukas, 1905, S. 173 f.

[2]) F. P. Badham: St. Mark's indebtedness to St. Matthew, 1897, indeholder utvivlsomt en Del rigtige Iagttagelser; jfr. H. G. Jameson: The Origin of the Synoptic Gospels, 1922, S. 119 ff. Ogsaa C. F. Burney har i „The Poetry of our Lord", 1925, ud fra sit særlige Synspunkt („the formal connexion of much of our Lord's teaching with the Hebrew Poetry of the Old Testament", S. 6) gjort opmærksom paa Mark.'s sekundære Karakter i Forhold til de to andre Evangelister (S. 8 og 85 ff.).

8, 26 søger man bl. a. at forklare ved Lukas' Ulyst til Gentagelse af Bespisningsunderet, skønt Lukas som bekendt ikke ellers er bange for Gentagelser, naar han træffer det samme i forskellige Overleveringer eller Kilder. Det omhyggeligste nyere Forsøg paa at forklare Udeladelsen af dette Stykke er gjort af Hawkins i Oxford Studies in the synoptic problem, ed. by W. Sanday, 1911, S. 61 ff., men de fleste af hans Forklaringer er og bliver kunstlede — især gælder dette, hvor Talen er om Mark. 7, 24-30, som netop maatte synes at passe ind i Lukas' Tankegange. Og selv om man kan gøre Udeladelsen af enkelte af de i denne Sammenhæng indeholdte Fortællinger sandsynlig, saa gives der i hvert Fald ikke en eneste virkelig Grund, som kan forklare Udeladelsen just af hele denne Gruppe af Ord og Fortællinger. I Følelsen heraf ender Hawkins med at tage sin Tilflugt til, at Lukas først ved en Fejltagelse har oversprunget det hele Stykke (Spring fra Ordet Bethsaida i 6, 45 til det samme Ord i 8, 22, eller fra 6, 42-44 til 8, 19-21), og da Lukas opdagede Fejlen, fandt han ikke Indholdet af det oversprungne tilstrækkelig vægtigt til at redressere Fejlen. Sanday henviser i Oxford Studies, S. 25 f., til, at Papyrusrullens Gennemsnitslængde kan have tvunget Luk. til at udelade en Del, Streeter til Muligheden af, at Luk. har haft „a mutilated copy of Mark." for sig („The four Gospels, S. 175 ff.), — altsammen kunstige Udflugter. — Iøvrigt paaviser Hawkins (Anf. Skrift, S. 64 ff.) loyalt, at Markus' Stilejendommeligheder i rigeligt Maal findes netop i den omhandlede Sammenhæng; Streeter gør den samme Indrømmelse („In fact, the style and vocabulary of this section are, if anything, more Marcan than Mark", S. 174); denne Fortællingsgruppe kan altsaa ikke være senere interpoleret i Mark.evang. Ingen vilde have fundet paa, at den ikke skulde have hørt hjemme i Mark., hvis ikke Hypotesen om Luk.'s Benyttelse af vort nuværende Mark. havde tvunget Tankerne i den Retning. — Som Regel er man i det hele taget i Behandlingen af det synoptiske Problem gledet alt for let hen over den Vanskelighed, som de paapegede talrige „Udeladelser" hos begge de senere Evangelister frembyder. Allerede „Udeladelser" hos den ene af disse Evangelister kan volde Vanskelighed nok. Hvorfor skulde dog „Universalisten" Luk. „udelade" Mark. 13, 10?

Men volder det saaledes allerede stor Vanskelighed at tænke sig Markusevang., den ene af „Tokildehypotesens" to Kilder, som Grundlag for de to andre Evangelier, vil man støde paa fuldt saa store Vanskeligheder, naar Talen bliver om den anden af disse Kilder, den saakaldte Logia-Kilde (L eller Q).

1) For det første maa det betones, at Papias' Ord (se Tekst Nr. 4) ingenlunde med Sikkerhed kan bruges som Vidnesbyrd om, at der har eksisteret et større sammenhængende Skrift, som udelukkende eller overvejende indeholdt Ord af Herren, idet *λόγια* ikke blot bruges om Ord og Taler, men lige saa fuldt om Fortællingsstof[1].

2) For det andet opdager man hurtigt, at der trods stor Lighed i det Fællesstof, som Matth. og Luk. har ud over Markus, ogsaa er meget betydelige Forskelle til Stede, — saa betydelige, at det vilde være næsten utænkeligt, at samme Kilde kan ligge til Grund. Som særlige iøjnefaldende Eksempler kan fremhæves Saligprisningerne, der danner Indledningen til Bjærgprædiken (Matth. 5, 3-12; Luk. 6, 20-26); Fadervor (Matth. 6, 9-13; Luk. 11, 2-4); Beretningen om Høvedsmanden i Kapernaum (Matth. 8, 5-13; Luk. 7, 1-10); endvidere de stærkt afvigende Lignelser om de betroede Pund (Matth. 25, 14-30 og Luk. 19, 12-27) og om Kongesønnens Bryllup (den store Nadvere; Matth. 22, 2-11 og Luk. 14, 16-24).

---

[1]) Efter den gængse Læsemaade i Papias' Vidnesbyrd om Markusevang. (*σύνταξιν τῶν κυριακῶν λογίων*) er *λόγια* af selve Papias brugt enstydigt med *τὰ λεχθέντα ἢ πραχθέντα*. Hvis der skal læses *λόγων*, viser det kun, at endogsaa *λόγοι* kunde bruges om et Skrift, som indesluttede Fortællingsstof. Se iovrigt især Hawkins' Undersøgelser af Betydningen af *λόγιον* i Oxford Studies in the synoptic problem, S. 105 ff., og allerede Lightfoot: Essays on Supernatural religion, S. 172—176. Se ogsaa E. Schwartz: Über den Tod der Söhne Zebedäi, S. 22. Eusebius kalder endog Fortællingen om Herodes' Død i Acta 12 et „Logion" (Euseb II. 10. 1; Schwartz, Udg. I. S. 126). Dersom man paa tydeligere Maade vilde tale om Ord alene, brugte man *λόγοι* (Acta 20, 35; Clem. Rom. 13. 46; jfr. Grenfell og Hunt: New Sayings of Jesus from Oxyrhynchus, 1904, S. 11). — Rendel Harris' Formodning, at Papias sigter til en Samling messianske Profetier anvendte paa Jesus (R. Harris: Testimonies, I—II. 1916 og 1920) vilde sætte Papias' Vidnesbyrd helt ud af Spillet i denne Sammenhæng.

3) Hertil kommer, at det fælles Stof ofte[1]) er anbragt i vidt forskellige Sammenhænge; en Henvisning til Matth.'s Tilbøjelighed til at samle Stoffet i større Taler, kan forklare nogle, men langt fra alle de store Afvigelser med Hensyn til Sammenhængen (for Eks. Matth. 8, 19-21 $\not\simeq$ Luk. 9, 57-60; Matth. 8, 11-12 $\not\simeq$ Luk. 13, 28-29; Matth. 11, 12-13 $\not\simeq$ Luk. 16, 16; Matth. 13, 16-17 $\not\simeq$ Luk. 10, 23-24).

4) Mest afgørende er dog sikkert nogle Overvejelser, som man føres ind i gennem nøjere Betragtning af det ejendommelige Fænomen, at baade Matth. og Luk. meddeler nogle Ord af Herren to Gange i deres Evangelier. Naar Matth. meddeler Beretningen om de skriftkloge, som begærer et Tegn af Jesus, to Gange (nemlig Matth. 12, 38 ff. og 16, 1 ff.), saa har det øjensynligt sin Grund deri, at han har faaet denne Fortælling overleveret i to forskellige Sammenhænge (dels i samme Sammenhæng, som vi finder den i Markusoverleveringen, Mark. 8, 11 ff.; dels i samme Sammenhæng, som Lukas har faaet den overleveret, Luk. 11, 29 ff.), og han har ønsket at bevare begge Sammenhænge. Naar vi nu finder det bekendte Ord om at sætte Livet til for at vinde det berettet to Gange baade hos Matth. (10, 39 og 16, 25) og hos Luk. (9, 24 og 17, 33), saa kan vi sikkert gaa ud fra, at Motivet har været det samme; Evangelisterne har villet være tro mod begge de Sammenhænge, i hvilken Ordet kom til dem. Den ene af de Sammenhænge, i hvilken de to senere Evangelister stødte paa det nævnte Ord, var den, i hvilken ogsaa Markus meddeler det (8, 35). Men den anden Gang, de meddeler Ordet, er en indbyrdes vidt forskellig Sammenhæng (Matth. 10, 39 og Luk. 17, 33). Da Pietet overfor Sammenhængen i Overleveringen er det eneste tænkelige, naturlige Motiv til den paa-

---

[1]) Det gælder c. $^2/_3$ af Stoffet, se Hawkins i Oxford Studies in the synoptic problem, S. 112.

faldende Fremgangsmaade at meddele det samme Ord to Gange i samme Skrift, har Matth. og Luk. altsaa her ikke haft samme Kilde, men forskellige Kilder. Flere Eksempler af lignende Art kan fremdrages. Matth. 21, 21 har sin Parallel i Mark. 11, 23; Matth. har det samme Ord i 17, 20, men i en helt anden Sammenhæng end det tilsvarende Ord hos Lukas (17, 6). Vi finder Luk. 8, 16 igen i 11, 33; det første Sted har sin Parallel i Mark. 4, 21; paa det andet Sted staar Ordet i en anden Sammenhæng end Matth. 5, 15. Ogsaa Matth. 23, 12; Luk. 14, 11; 18, 14 er et slaaende Eksempel paa, hvorledes Jesu Ord i Overleveringen kom ind i forskellige Sammenhænge, og naar Evangelisterne optog dem flere Gange, var det for at vise Pietet overfor den nærmest omgivende Sammenhæng, i hvilket de fandt Ordene[1]).

5) Endelig maa det ogsaa fremhæves, at Omfanget af den formodede Logiakilde i hvert Fald umulig lader sig bestemme. Den kan have indeholdt baade mere og mindre end Fællesstoffet. Hvis vi tænkte os Markusevangeliet tabt og vilde forsøge at rekonstruere det ud fra Matth. og Luk. efter det samme Princip, som man i Reglen lægger til Grund for Rekonstruktionen af Logiakilden (man lader den simpelt hen omfatte det Fællesstof, Matth. og Luk. har udover Mark. — og kun dette), vilde man jo komme til et Skrift, der var meget forskelligt fra vort nuværende Markusevang. (det vilde f. Eks. ikke indeholde den karakteristiske Dag i Kapernaum 1, 23 ff., ikke heller Fortællingen om Døberens Død 6, 21-29, ikke heller Fortællingen om Enkens Skærv Mark. 12, 41-44, heller ikke den lange Række af Fortællinger 6, 45—8, 26). Man maa saaledes i hvert Fald give Afkald paa at bestemme Kildens Omfang, — og

[1]) Se herom nærmere min Afhandling om „Det synoptiske Problem“ i Teol. Tidsskrift, N. R. X. S. 388—398; ligeledes i Teol. Tidsskrift, N. R. VIII. S. 392—415.

endnu mere paa oven i Købet at drage vidtgaaende Slutninger ud derfra[1]).

Under disse Omstændigheder, hvor stærke Grunde taler imod overhovedet at antage en større, sammenhængende fælles Kilde, og hvor i hvert Tilfælde sikre Kriterier for Rekonstruktion mangler, kan man ikke undre sig over, at de foretagne Rekonstruktionsforsøg viser os den formodede Kilde i de mest forskellige Skikkelser, — i de fleste Tilfælde tillige i en saadan Skikkelse, at Kilden maa siges at være „so unlike anything, that anybody is ever likely to have written"[2]).

Efter Bernh. Weiss (Die Quellen der synoptischen Überlieferung, 1908) har den formodede Logiakilde omfattet en stor Mængde Fortællingsstof, dog ikke Lidelseshistorien; den har sluttet med Fortællingen om Salvningen i Bethania. Burkitt i „The Gospel history and its transmission"³. 1911, S. 135 mener derimod, at ogsaa Lidelseshistorien var indeholdt deri; saaledes ogsaa Salmon, se Church Quarterly Review, 1907, S. 187 f. Den mest fremragende Repræsentant for det ovenfor nævnte, almindelig fulgte Princip: at lade Logia udelukkende omfatte det Fællesstof hos Matth. og Luk., som ikke findes hos Markus, er Harnack (Die Sprüche und Reden Jesu, 1907). Herved faar Logia imidlertid den besynderlige Ejendommelighed, at den, skønt den har Karakteren af en Samling af Ord af Herren, dog ogsaa indeholder noget Fortællingsstof (jfr. Harnack, S. 115), som egentlig ikke synes at have nogen Eksistensberettigelse i de Omgivelser. Der er mere Konsekvens i det Princip, som W. C. Allen (i sin Commentary on the Gospel according to St. Matthew³, 1912, og i Oxford Studies in the synoptic problem, S. 235 ff.) lægger til Grund for sit Rekonstruktionsforsøg, udelukkende at lade den formodede Kilde omfatte Ord af Herren, hvilke han saa yderligere afgrænser derved, at han kun tænker sig Ord med en bestemt jødekristelig Kolorit indeholdt i Logia. Derved faar vi ganske vist slet ikke nogen Fælleskilde for Matth. og Luk., men kun en Kilde til Matth.

Hvis man tænker sig Logia-Kilden skrevet af Matth., — hvilket de fleste Talsmænd for denne Kilde gør, — bliver Lukas 1, 1-2 en af-

---

[1]) Saaledes som f. Eks. Harnack gør i Die Sprüche und Reden Jesu, 1907, S. 173 ff.

[2]) E. R. Buckley: An introduction to the synoptic problem, 1912, S. 114.

gjort Hindring for den Antagelse, at Lukas kan have benyttet den. Thi Lukas' Ord i 1, 1-2 synes ganske at udelukke, at der var Øjenvidner mellem de „mange" Forgængere, som han hentyder til. Det er under disse Omstændigheder let forstaaeligt, naar i nyeste Tid flere og flere Røster hæver sig for den Antagelse, at en Fælleskilde i egentlig Forstand ikke har foreligget. I hvert Fald skelner man mellem en Q. Matth. og en Q. Luk., d. v. s. man antager, at Matth. og Luk. har haft hver sin Form af denne Kilde, saaledes Feine, S. 39; C. S. Patton: Sources of the synoptic Gospels, 1915; B. W. Bacon: The Beginnings of Gospel Story, 1909, S. XXI f.; Streeter i Oxford Studies in the synoptic problem, 1911; C. G. Montefiore: The synoptic Gospels², I. 1927, S. LXI ff.; Loisy: Les évangiles synoptiques, I. 1907, S. 142 f. M. Goguel: Introduction au N. T., I. Les évangiles synopt., 1923, S. 212—273. W. Bussmann: Synoptische Studien, II. 1929 sondrer mellem to Skikkelser af Logia, hvoraf den ene er blevet til i Johannes Døberens Kreds. Eller man gaar endnu videre og tænker sig i Stedet for en større Kilde flere mindre Samlinger af Ord, saaledes J. E. Symes: The evolution of the New Testament, 1921, S. 205 ff; J. E. Carpenter: The first three Gospels. Their origin and relations, 1904, S. 259—272; A. H. McNeile: The Gospel acc. to St. Matthew, 1915; M. Dibelius: Die Formgeschichte des Evangeliums, 1919, især S. 67 ff. (Logia er snarere „eine Schicht" end „eine Schrift", S. 67). Eller endelig: man tager overhovedet Afstand fra Tanken om en skreven Logiakilde, saaledes Fr. Dibelius: Das Abendmahl, 1911, S. 49—51; T. Soiron: Die Logia Jesu, 1916, og V. Bartlet i Oxford Studies in the synoptic problem; for Bartlet er Q. omtrent enstydig med „the general apostolical teaching", som i forskellig Form kommer vore tre Evangelister i Hænde. Ogsaa Lyder Brun: Jesu Evangelium², 1926, S. 33, foretrækker i Stedet for „Logia" at tale om et „Traditionslag". — En meget kompliceret Teori findes hos Buckley: An introduction to the synoptic problem, 1912; efter hans Opfattelse har en mindre Samling af Taler (Q.) udviklet sig dels til et Skrift M. Q., som benyttes af Matth.; dels er den blevet indoptaget i et større Evangelieskrift, som benyttes af Lukas. — Endnu mere indviklet er Sagen efter E. de W. Burton: Some principles of literary criticism and their application to the synoptic problem (The Decennial publications of the University of Chicago, 1904). Matth. har haft en Logia-Kilde, som Luk. ikke benytter; derimod har Matth. og Luk. begge benyttet to andre Kilder, „et Peræisk Dokument" (P.), omfattende Luk. 9, 51—18, 14 og 19, 1-28, samt „et Galilæisk Dokument" (G.) bestaaende af Luk. 3, 7-15. 17. 18; 4, 2 b-13 (14. 15). 16-30; 5, 1-11; 6, 20—49; 7, 1—8, 3. Desuden har baade Matth. og Luk. haft nogle Særkilder. — Ogsaa W. Haupt: Worte Jesu und Gemeindeüberlieferung. Eine Untersuchung zur Quellengeschichte

der Synopse, 1913, tænker sig en ret indviklet Udviklingsproces for en Talekilde. — Endelig griber enkelte Forskere tilbage til Tanken om, at Luk. skulde have benyttet Matth., saaledes E. W. Lummis: How Luke was written, 1915; H. G. Jameson: The Origin of the Synoptic Gospels, 1922 og W. Larfeld: Die neutest. Evangelien, 1925, S. 86 ff.; 165; — en Tanke, som mange tidligere (bl. a. H. Holtzmann: Einleitung[3], 1892, S. 356 f.) har været inde paa, men en Tanke, som af gode Grunde aldrig har vundet varig Tilslutning (efter W. Bussmann: Synopt. Studien, I. 1925, er den „als unmöglich bewiesen", S. 6, jfr. S. 4) — alene af den ovenfor nævnte Grund, at der ikke kan have været Beretninger fra Øjenvidner (og i det hele taget ikke fuldstændige Evangelier) mellem de „mange" af Lukas omtalte Forgængere.

Erkendelsen af Tokildehypotesens Utilstrækkelighed til at forklare de synoptiske Evangeliers indbyrdes Forhold har ført til, at man i nyeste Tid fra mange Sider genoptager ældre Tanker for derigennem at faa en Hjælp til Forklaring af det højst komplicerede Fænomen, som de synoptiske Evangelier frembyder. For det første betoner man, at en Del af Forskellighederne kun finder en naturlig Forklaring derved, at Stoffet i Begyndelsen overleveredes ad mundtlig Vej[1]). For det andet under-

[1]) Medens den rene Traditionshypotese tidligere havde mange Tilhængere indenfor den engelske Forskning (bl. a. en saa fremragende Talsmand som B. F. Westcott), er dette ikke længere Tilfældet. Men mange engelske Forskere har netop i nyeste Tid atter fremhævet, at Henvisning til den mundtlige Overlevering er nødvendig, hvis man vil forstaa de synopt. Evangeliers indbyrdes Forhold; se saaledes A. Wright: The composition of the four Gospels, 1890, og The Synopsis of the Gospels in Greek[3], 1906; J. E. Carpenter: The first three Gospels. Their origin and relations[3], 1904, S. 14—35; J. R. Cohu: The Gospels in the light of modern research, 1909, S. 109 ff.; Margoliouth i Expositor, 1910, I. S. 217; noget mindre stærkt betonet er dette Synspunkt hos W. H. Stanton: The Gospels as historical documents, II. 1909, S. 131 ff.; G. Milligan: The New Testament Documents, 1913, S. 139; J. C. Hawkins: Horae Synopticae[2], 1909, S. 67 f.; 77; 173; 217; J. Moffat, S. 184, 205, 206. Ogsaa i Tyskland og Frankrig fremdrages nu dette Moment af mange. Saaledes Heinrici: Beiträge zur Geschichte und Erklärung des Neuen

streger man igen stærkere, at man ikke maa tænke sig Evangelisternes Benyttelse af deres Kilder som en Benyttelse i literær Forstand; den maa forstaas som en fri Genfortælling[1]). For det tredje søger man Forklaringen paa en Del af Variationerne ved at betragte dem som forskellige Oversættelser af den samme aramaiske Tekst[2]). For det fjerde tyer man igen til

---

Testaments II og III. 1900 og 1905 passim, og i Der litterarische Charakter der neutest. Schriften, 1908, S. 35—40; P. Fiebig: Altjüdische Gleichnisse und die Gleichnisse Jesu, 1904, S. 129 f., og Die Gleichnisreden Jesu, 1912, S. 215 f., og udførligere i Neutest. Studien Heinrici dargebracht, 1914, S. 79—91; A. Deissmann: Evangelium und Urchristentum, S. 127 f.; Fr. Dibelius i Zeitschr. für die neutest. Wissenschaft, 1911, S. 342 f.; P. Wendland: Die urchristlichen Literaturformen², 1912, S. 261 ff.; H. Monnier: La mission historique de Jésus, 1906, S. IX f. Man kan her ogsaa henvise til den saakaldte „formhistoriske" Forskning, se nedenfor S. 81, A. 3 og især S. 84, A. 1. — Det hyppige Fænomen i de evangelske Beretninger, at det centrale i Beretningerne er mest ensartet overleveret, medens Fortællingernes ydre Ramme og de ydre Omstændigheder for Begivenhederne varierer i langt højere Grad (se ovenfor § 7), faar sin naturlige Forklaring just i den mundtlige Overlevering, idet Hukommelsen ikke i samme Grad evner at fastholde Detaljerne som det centrale.

1) W. Sanday i Oxford Studies in the synoptic problem, S. IX, udtaler om Evangelisterne: „they just let the pen run on easily and naturally"; Streeter henviser samme Sted S. 155 f. til, at Evangelisterne sikkert var „Kateketer", før de blev Evangelister; derfor byggede de meget paa deres Hukommelse. Ligeledes J. R. Cohu: The Gospels in the light of modern research, 1909, S. 102 ff.: Apostlene var „catechists as well as preachers"; A. Wright: The composition of the four Gospels, 1890, Chapter I: „The work of the catechists".

2) Se f. Eks. E. A. Abbot: The corrections of Mark. adopted by Matthew and Luke, 1913, S. 50 ff.; H. Mc. Lachlan: St. Luke. The man and his work, 1920, S. 55—66; W. C. Allen i Oxford Studies in the synoptic problem, S. 287—312, og i The Gospel according to St. Mark, 1915, S. 48—51. Se endvidere T. H. Weir: The variants in the Gospel reports, 1920 (der gør opmærksom paa, at de forskellige græske Oversættelser af det gl. Test. ved en Sammenligning viser en Række Fænomener af samme Art som de synopt. Evangelier); fremdeles Wellhausens Fortolkninger til Evangelierne

Tanken om en eller flere „Urmarkus'er“ som fælles Kilde eller fælles Kilder for Matth. og Luk. i Stedet for Mark.evang. i dets nuværende Skikkelse[1]). Endelig søger enkelte ad nye Baner at rekonstruere andre Kilder end de gængse[2]). Selv om en Del af disse Antagelser søges forenet med Kærnen i Tokildehypotesen, betyder nogle af dem faktisk en meget betydelig Modifikation af Tokildehypotesen, andre er i Virkeligheden en fuldstændig Opgivelse af denne Hypotese til Fordel

---

og hans Einleitung in das Neue Test.², 1911, S. 7—32. Endelig ikke mindst Dalman: Die Worte Jesu, 1898.

[1]) Genoptagelse af Urmarkus-Teorien (se ovenfor S. 67, A. 2) finder Sted hos Joh. Weiss: Das älteste Evangelium, 1903; i endnu mere udført Form R. A. Hoffmann: Das Marcusevangelium und seine Quellen, 1904; E. Wendling: Ur-Marcus, 1905, og Entstehung des Marcusevangeliums, 1908; Williams i Oxford Studies, S. 387—421; beslægtet hermed er P. Feines Tale i hans Einleitung, S. 34 f. om flere ældre Former baade af Mark. og Logia. W. Bussmann: Synopt. Studien, I. 1925, S. 67 ff. og 105 ff. antager to ældre Markusrecensioner forud for vort nuværende Mark. — Noget i Retning af flere Markusrecensioner antager iøvrigt endog mange af Tokildehypotesens Talsmænd. Dog er C. H. Turner standhaftig i The study of the New Testament 1883 and 1920, Oxf. 1920, S. 36—48. Den største Vanskelighed ved disse Tanker om en Urmarkus er den, at en saadan blot bliver lig Markus minus nogle større Stykker og navnlig minus alle Evangeliets karakteristiske, individuelle Ejendommeligheder i Stil og Fortællemaade, hvilke mindst af alt hører til den Slags Materiale, som let kan tænkes indføjet af senere Bearbejdere. Det er Forfatter-Ejendommeligheder, ikke Bearbejder- eller Redaktør-Ejendommeligheder. Kan for Eks. de af Bussmann (S. 92 ff.) fremdragne smaa Bemærkninger og Ændringer tænkes at hidrøre fra en „Redaktør“?

[2]) Som Eksempel kan nævnes Fr. Spittas saakaldte „Grundschrift“, der er nærmest beslægtet med Lukasevang. (Fr. Spitta: Die synoptische Grundschrift in ihrer Überlieferung durch das Lukasevangelium, 1912), og B. Weiss' Særkilde til Lukas, som udgør næsten et helt Evang. (Die Quellen des Lucasevang., 1907, og Die Quellen der synopt. Überlieferung, 1908). Et med B. Weiss' Forsøg beslægtet Forsøg paa at konstruere en „Proto-Luke“, som har været et helt lille Evangelium, gør Streeter i Hibbert Journal, XX.

for en „Mange-Kilde-Hypotese“[1]), som ogsaa langt bedre svarer til Lukas' tydelige Henvisning til mange Forgængere (Luk. 1, 1)[2]). Man kan under disse Omstændigheder ikke undre sig over, at en stor Del nyere Undersøgelser lægger en langt større Interesse for Dagen for Begyndelsesstadierne i Evangeliernes Tilblivelsesproces end for at udforske vore tre Evangelisters Forhold til deres Kilder, hvortil det fornødne Materiale synes at mangle, fordi Kilderne ikke lader sig rekonstruere[3]).

Det vil nu være nødvendigt til Slut at forsøge paa at

1921, S. 3—12. I „The four Gospels“, 1924, fremstiller han paany denne Hypotese med nogle Modifikationer. Samme Veje følger W. Taylor: Behind the Third Gospel, 1926; jfr. den træffende Kritik af Lowther Clarke i „New Testament Problems“, 1929, S. 66 ff. En helt anden Vej slaar Procksch ind paa i „Petrus und Johannes“, 1920, idet han foruden et synoptisk Grundskrift konstruerer et Evangelium af det Stof, som alene findes hos Matth. og Mark. (et Evang., der stotter sig paa Joh. ligesom det synopt. Grundskrift paa Peter).

1) E. de W. Burton har i Journal of biblical literature, Vol. 31, 1912, S. 112 brugt Udtrykket „multiple-document-hypothesis“ som Modsætning til „two-documents-hypothesis“. Ogsaa Fr. Dibelius siger aabent: „Wir können aus dem Irrgarten nicht anders herauskommen, als dass wir den grundlegenden Sätzen der „Zweiquellentheorie“ entschlossen den Abschied geben“ (se Das Abendmahl, 1911, S. 51).

2) Det er forunderligt, at saa mange Forskere stadig glemmer det selvfølgelige, som Schleiermacher kort og fyndigt udtrykte saaledes: „zwei sind nicht πολλοί“ (Schleiermacher: Einleitung, S. 239).

3) Som Eksempler paa Skrifter, hvorom dette gælder, kan nævnes Flinders Petrie: The growth of the Gospels as shown by structural criticism, 1910; W. W. Holdsworth: Gospel Origins, 1913; A. Menzies: The earliest Gospel, 1901. Endvidere M. Dibelius: Die Formgeschichte des Evangeliums, 1919; K. L. Schmidt: Der Rahmen der Geschichte Jesu, 1919, samt en Række andre beslægtede Værker, der ved at anlægge et Synspunkt „Formgeschichte“ forsøger at kaste Lys over de første Stadier i Evangelieliteraturens Tilblivelsesproces (se nedenfor § 10, S. 84 A. 1). — Ogsaa en Del af den ovenfor S. 78 A. 1 anførte Literatur kunde nævnes her.

give en Oversigt over, hvor langt man overhovedet ad videnskabelig Vej kan naa i Viden om de synoptiske Evangeliers Tilblivelse.

§ 10. De synoptiske Evangeliers Tilblivelse.

Efter at den historiske Videnskab i snart halvandet Aarhundrede har syslet med det synoptiske Problem, er der i hvert Fald én Ting, som vil være indlysende for de allerfleste, nemlig dette, at det indviklede Forhold mellem de tre første Evangelier ikke lader sig forklare ved Benyttelse af nogle faa Kilder, som tydelig og klart kan paapeges eller rekonstrueres. Det nytter ikke, at Tilhængere af Tokildehypotesen overfor dem, der har erkendt, at Problemet er for kompliceret til at kunne løses ved en ganske simpel og let haandterlig Hypotese, gør gældende, at man altid bør undgaa flere Hypoteser end dem, der er absolut nødvendige til Forklaring af Kendsgerningerne. Med Rette svarer man fra den anden Side hertil, at de simple Hypoteser i dette Tilfælde kun kan opretholdes, saafremt man i Stedet for at forklare Kendsgerningerne skyder dem til Side eller tilslører dem[1]). De gængse Formodninger om Evangelisternes gensidige Benyttelse af hverandre eller om deres Benyttelse af Kilder, som man mener at kunne rekonstruere, forklarer ikke blot ikke alle Kendsgerningerne, men skaber en Række Gaader med Hensyn til Forandringer, Udeladelser eller Tilføjelser, — Gaader, som man med en utro-

[1]) H. Mc. Lachlan: St. Luke. The man and his work, 1920, siger træffende (S. 59) overfor den megen Tale om „economy of hypotheses", at en saadan „economy" i dette Tilfælde beror paa „neglect or ignorance of the facts".

lig Skarpsindighed og Spidsfindighed har søgt at komme ud over ved at udtænke sig Motiver hos Evangelisterne til de foretagne Ændringer. Men man faar ad den Vej et Billede af vore Evangelister, ifølge hvilket de jævne Fortællere har været lige saa fyldte med teologisk Refleksion og historisk Kritik, som de moderne Kritikere er. Man vil føle det som en Lettelse at komme bort fra alle disse Kunstlerier, naar man gaar over til den Antagelse, at de tre synoptiske Evangelier har haft mange fælles Kilder, som imidlertid ikke nøje kan rekonstrueres, og som ikke engang har foreligget for Evangelisterne i nøjagtig samme Form. Indenfor den tidligere Forskning er det især Schleiermacher og Lachmann, som har peget i denne Retning[1]).

Hvad der med en betydelig Grad af Sandsynlighed kan siges om Evangeliernes Tilblivelse, bliver da følgende. Alle er enige om, at den mundtlige Overlevering danner Begyndelsen paa Udviklingen. Ord af Jesus og Beretninger om Begivenheder i hans Liv knyttedes efterhaanden sammen — med Henblik paa Benyttelse i de gudstjenstlige Forsamlinger, i Missionsprædikenen eller ved Undervisning. Der opstod saaledes talrige større eller mindre Rækker eller Grupper, hvorved en relativ fast Rækkefølge og en relativ fast Form efterhaanden blev til[2]). Vi opnaar den naturligste Forklaring paa,

[1]) Schleiermacher: Über die Schriften des Lukas, 1817, og hans Einleitung, S. 230—315; C. T. Lachmann: Nov. Testam. II. 1850. Han søger det fælles Grundlag for Evangelierne i visse „corpuscula historiae evangelicae“ (S. XXI).

[2]) Med Hensyn til Vurderingen af en saadan mundtlig Overleverings Paalidelighed maa man erindre ikke blot, at man i hin Tid i særlig Grad var vant til og øvet i at huske og gengive, men ogsaa hvad Plummer træffende siger (A Commentary on the Gospel according to St. Matthew, 1909, S. X) om Apostlene og de første Lærere, at de var „sometimes stronger in memory than in understanding. They remembered what perplexed them, because it perplexed them; and they reported it faithfully“.

at Mark. 6, 45—8, 26 ikke findes hos Luk., ved at antage, at dette Stykke oprindelig har udgjort en saadan sammenhængende, selvstændig lille Gruppe af Beretninger, som kom de to af Evangelisterne, men ikke Lukas i Hænde. Andre lignende Grupper skimtes uden Vanskelighed bag vore synoptiske Evangelier. Der kan først henvises til den Gruppe af Fortællinger, som er blevet sammenfattet under Betegnelsen „En Dag i Kapernaum“ (Mark. 1, 16-45); for det andet til de Beretninger, som meddeles i Mark. 2, 1-22, og til Fortællingerne om forskellige Helbredelser i Mark. 5, 1-43 (især er Fortællingen om Jairus' Datter og den blodsottige Kvinde et slaaende Eksempel paa, hvorledes to Beretninger fra første Begyndelse er blevet knyttet uløselig sammen — sikkert fordi de hørte sammen i Tid). Ligeledes er Fortællingen om Peters Bekendelse og om Forklarelsen paa Bjærget tidlig blevet nøje forbundet med hinanden. Endelig er formodentlig ogsaa en Del Beretninger om Sammenstød med Farisæerne tidlig blevet sammenstillet, idet ikke blot Samhørighed i Tid, men ogsaa Slægtskab i Indhold var en af de Faktorer, som bidrog til det evangelske Stofs Samling i Grupper[1]). Ogsaa Sam-

---

[1]) Om det sidste Punkt se især M. Albertz: Die synoptischen Streitgespräche, 1921. Dette Værk tilligemed de to ovenfor S. 81, Anm. 3 nævnte Værker af Dibelius og K. L. Schmidt samt desuden R. Bultmann: Die Geschichte der synoptischen Tradition, 1921, og G. Bertram: Die Leidensgeschichte Jesu und der Christuskult, 1922, har sat sig til Opgave under Synspunktet „Formgeschichte“ at udforske de Faktorer, som var virksomme ved de første Evangelieoverleveringers Tilblivelse. Fremdragelsen af dette Synspunkt har indirekte bidraget til at bekræfte den saavel i dette Skrift som allerede i mine ovenf. S. 75 A. 1. citerede Afhandlinger hævdede Grundbetragtning angaaende de synopt. Evang.'s Tilblivelse og deres indbyrdes Forhold. Ligeledes har det „formhistoriske“ Synspunkt Betydning for Fortolkningen, se herom min Hermenevtik, S. 161 ff. (tysk Udg., S. 154 ff.). En anden Sag er, at man ofte opererer med altfor faste „Former“, som ikke har deres Rod i Virkeligheden, ligesom man ikke sjældent forsynder sig, naar man

høríghed med Hensyn til Sted var en vigtig Faktor, hvilket forklarer os, at Stoffet uvilkaarlig ordnedes efter Hensynet til, om Galilæa eller Jerusalem var Skuepladsen. Efterhaanden nedskreves disse Grupper af Ord og Fortællinger, nogle — maaske de fleste — først paa Aramaisk, andre straks paa Græsk (men ogsaa disse viser tilbage til en oprindelig aramaisk Form). Vore synoptiske Evangelier er da blevet til derved, at deres Forf. alle har haft Adgang til at øse af det paa denne Maade tilblevne Materiale, som paa det Tidspunkt sandsynligvis overvejende forelaa i skriftlig Form, — men de har ikke alle haft dette Materiale i samme Udstrækning, ikke heller haft det foreliggende for sig i nøjagtig samme Form. Forskellene mellem de tre Evangelister har da deres Forklaring — foruden i Evangelisternes personlige Ejendommeligheder — deri, at dels den mundtlige Overleverings mere eller mindre tilfældige Variationer, dels Oversættelsesprocessen fra Aramaisk allerede havde medført Divergenser i de tidligst nedskrevne „corpuscula historiae evangelicae“ (Lachmanns Udtryk). Lighederne mellem Evangeli-

---

bruger Formerne som Vejledning med Hensyn til Indholdets historiske Værd; se herom E. Fascher: Die formgeschichtliche Methode, 1924 og B. S. Easton: The Gospel before the Gospels, 1928. — Uafhængig af disse Forskere har C. F. Burney foretaget beslægtede Undersøgelser (The Poetry of our Lord, 1925); han mener at kunne paavise, at Jesu Ord i deres oprindelige aramaiske Form har været prægede af den semitiske Poesis Former. — Man har endvidere peget paa, at en Ordning efter Stikord undertiden kan spores. Stærkest kommer dette Synspunkt frem hos T. Soiron: Die Logia Jesu, 1916; se ogsaa Bultmann: Anf. Skrift, S. 197 f. og Wellhausen: Das Evang. Marci[2], 1903, S. 76, jfr. G. Boström: Paronomasi i den äldre hebreiska maschal-litteraturen, Lund, 1928. Man kan særlig henvise til Matth. 18, 1-10 og Mark. 9, 41-50. Men i det hele og store har saglige Synspunkter (Slægtskab i Indhold) spillet en langt større Rolle ved Gruppering af Stoffet end det mnemotekniske Synspunkt: Stikord (jfr. Wessely i Patrologia Orientalis IV. S. 172).

sterne har deres Forklaring i, at det væsentlig er det samme Overleveringsstof, som er kommet dem i Hænde i en allerede relativ fæstnet Skikkelse. Man vil derimod ikke være i Stand til at angive Tallet paa de skriftlige Kilder, som de enkelte Forfattere har benyttet, og endnu mere umuligt vil det være at rekonstruere dem[1]). Men Lukas' Vidnesbyrd (Luk. 1, 1) om, at han har benyttet mange saadanne mindre Evangeliefragmenter, foreligger der ingen Grund til at betvivle Rigtigheden af.

Umuligheden af at bestemme Omfanget af det Kildestof, som har foreligget for hver af Evangelisterne, fremgaar ogsaa deraf, at ligesom deres personlige Ejendommeligheder paa mange Maader har præget deres Fremstilling, maa det ogsaa antages, at denne deres Ejendommelighed tillige — om end i mindre Grad — har gjort sig gældende med Hensyn til Udvælgelse af Stoffet.

Medens man tidligere, saalænge Tokildehypotesen i dens rene Form raadede, ved Vurderingen af de forskellige Beretningers historiske Værdi som Regel uden videre gik ud fra, at Markus' Gengivelse var den mest oprindelige, saa vil Konsekvensen af den ovenfor fremstillede Opfattelse være, at man i hvert enkelt Tilfælde maa nøje sammenligne Beretningerne og ad den mere usikre Vej — de indre Kriteriers Vej — forsøge at bestemme, hvilken Gengivelse der i størst Grad bærer Oprindelighedens Præg.

---

1) Ved at tænke sig Forholdet som ovenfor skitseret kommer man ogsaa ud over den Vanskelighed ved Tokildehypotesen, at jo mere man gør Logia til et større selvstændigt Skrift, desto mere maa man undre sig over dets Forsvinden. Kirken opgav dog ikke Mark., skønt næsten hele dets Stof findes i Matth. og Lukas.

§ 11. Matthæusevangeliets Hensigt og Ejendommelighed.

Det fremgaar klart af Matthæusevangeliet, at dets Forfatter ikke indskrænker sig til uselvstændig at gengive det ham overleverede Stof, men for det første ordner han det frit, hvilket især viser sig i, at mange af Jesu Ord samles i en Række store Taler (Kap. 5-7. 10. 12. 13. 18. 23-25), ligesom ogsaa en Del beslægtede Beretninger om Undergerninger findes samlet i en stor Sammenhæng (Kap. 8-9)[1]. For det andet lader Forf. gennem sin Fremstilling den Hensigt tydelig skinne igennem at paavise, at Jesus bringer Opfyldelsen af de gammeltestamentlige, messianske Profetier (*ἵνα πληρωθῇ*, se Stederne ovenfor § 7, S. 60). Ligeledes lægger han Vægt paa, at Jesus i Begyndelsen befalede sine Apostle kun at arbejde blandt det jødiske Folk (10, 5-6), og han stræber, saavidt muligt, ved Gengivelsen af Jesu Ord at bevare den jødiske Farve. Men skønt hans Evangelium saaledes er jødekristelig farvet, og skønt det derfor, hvad der ogsaa stemmer med Forf.'s ovenfor omtalte Hensigt, særlig synes skrevet for jødekristne Læsere[2], kan man alligevel ikke med

---

[1]) Maaske kan der atter indenfor denne Gruppering af Stoffet tales om en Tilbøjelighed hos Forfatteren til at danne mindre Grupper med Henblik paa Tallene tre, fem og syv; f. Eks. den tredelte Genealogi i Kap. 1; Bøn, Faste, Almisse i Kap. 6; den fem Gange gentagne ensartede Afslutningsformel 7, 28; 11, 1; 13, 53; 19, 1; 26, 1; de 7 Lignelser Kap. 13; de 7 Veeraab Kap. 23. Se bl. a. Moffat, S. 257 f. Denne Tilbøjelighed er dog i saa Fald ikke en original Ejendommelighed hos Forf., men kun en udpræget Forkærlighed for en Sædvane i jødisk Overlevering (se især Hawkins: Horae synopticae², S. 163 og A. Plummer: Commentary on the Gospel according to St. Matthew, 1910, S. XVIII—XXIII) og tildels i al folkelig Overlevering (se min Hermenevtik, tysk Udgave, S. 158).

[2]) Dog næppe palæstinensiske, hovedsagelig aramaisk-talende Læsere, thi han oversætter aramaiske Ord 1, 23; 27, 33. 46.

Rette tale om en jødekristelig Tendens hos Forfatteren, idet han paa mange Maader viser, at han har fuld Klarhed over Universalismen i Kristi Forkyndelse. Han fremhæver ganske vist Jesu Ord om, at ikke en Tøddel af Loven skal forgaa, — hvilket Ord som bekendt dog ogsaa den hedningekristne Lukas gengiver i dets fulde Skarphed (Luk. 16, 17), — men han lader paa den anden Side Jesus baade i 5, 20-48 og ganske særlig i 15, 11, jfr. ogsaa 12, 7, udtale Ord, der principielt fører til Ophævelse af store Dele af Moseloven. Og overfor Jesu Befaling til Disciplene om kun at missionere indenfor deres eget Folk staar en Række Ord, der viser fuld Klarhed hos Evangelisten over, at Jesu Gerning har en langt større Rækkevidde; den er bestemt for den hele Menneskehed (8, 11; 24, 14; 25, 32; 26, 13; 28, 19-20). Og det er Matth. — og ikke Lukas — der i 21, 43 har bevaret det strænge og klare Ord om, at Evangeliet skal fratages Jødefolket og gives til Hedningerne.

Om den stærkere Bevarelse af den jødiske Farve hos Matth. er der allerede talt ovenfor i § 7 og i § 9 (S. 70 f.), især i § 7, hvor en Række Eksempler nævnes. — Selvfølgelig kan hverken denne jødekristelige Farve eller Forf.'s Hensigt at vise Profetiernes Opfyldelse i Kristus betragtes som egentlige Beviser for, at Evangeliet er bestemt for jødekristne Læsere, men kan i strængeste Forstand kun vidne om, at Forfatteren er en Jødekristen og har en stærk jødekristelig Interesse. Men indirekte vil det dog ogsaa pege i Retning af, at Evang. i første Linie sigter paa jødekristne Læsere, hvilket yderligere bekræftes ved, at Forf. undlader at forklare jødiske Skikke (smlgn. f. Eks. 15, 1 ff. med Mark. 7, 3-4). Mange finder Bekræftelse herpaa i Overleveringen hos Papias og Irenæus (Adv. hæreses. III. 1. 1), se Tekst Nr. 4 og 2. Denne Overlevering vil blive undersøgt nærmere i næste Paragraf.

§ 12. Overleveringen om Matthæusevangeliet.

Evangeliet synes allerede at være kendt og benyttet af Ignatius[1]). Papias meddeler (se Tekst Nr. 4), at Matthæus har skrevet Herrens *λόγια* paa Hebraisk (Aramaisk). Det kan næppe betvivles, at Papias selv med *τὰ λόγια* har ment vort Matthæusevangelium. Men Nutidens Forskning har dels, som vi allerede har set, fortolket Papias' Vidnesbyrd om en Samling af Ord af Herren, der senere blev indlemmet i vort nuværende Evangelium[2]), dels i det hele rejst Tvivl om Rigtigheden af Papias' Vidnesbyrd om, at Matth. oprindelig blev skrevet paa Hebraisk (Aramaisk). Det kan ikke bestrides, at Tvivlene herom hviler paa stærke Grunde[3]).

Først maa det bemærkes, at Papias' Beretning i hvert Fald ikke, som man tidligere mente, finder Bekræftelse gennem bevarede Brudstykker af et i Oldkirken ofte omtalt saakaldt Hebræerevangelium. Hvor sparsomme disse Brudstykker end er, saa er de dog tilstrækkelige til at vise, at vi her ikke staar overfor Originalen til vort Matth. Thi flere af Fragmenterne indeholder afgjort legendariske Tilvækster til den Overlevering, som foreligger i det nuværende Matthæusevangelium. Disse Tilvækster gør det ikke blot usandsynligt, at Hebræerevangeliet skulde være den hebraiske (aramaiske) Original til vort Evangelium, men gør det ogsaa

---

[1]) Se Stederne i N. T. ap. F., S. 76 ff.; mest overbevisende er vel Smyrn. 1, 1 smlgn. med Matth. 3, 15, og Brevet til Polykarp 2, 2 smlgn. med Matth. 10, 16.

[2]) Skønt denne Fortolkning ikke kan begrundes ud fra Ordet *λόγια*, se ovenfor S. 73, Anm. 1.

[3]) Se især G. Dalman: Die Worte Jesu, I. 1898, S. 34—57.

usandsynligt, at det skulde være en af Kilderne til dette[1]).

Imod Tanken om en semitisk Original til Matthæus, delvis ogsaa — om end ikke fuldt saa stærkt — mod Tanken om, at en Bestanddel af Evangeliet har foreligget paa Hebraisk eller Aramaisk, kan endvidere 1) for det første gøres gældende, at de Aramaisk talende jødekristne Menigheder næppe vilde have ladet det oprindelige, apostolske, hebraiske (aramaiske) Evangelium sporløst forsvinde. Men 2) en anden og langt stærkere Grund mod Rigtigheden af Papias' Meddelelse er dog den Omstændighed, at i hvert Fald vort nuværende Matth.evang. ikke kan være en blot Oversættelse fra et semitisk Sprog, idet det afgjort gør Indtryk af at være et græsk Originalskrift, ligesom dets Forhold til Markusevang. og Lukas-

---

[1]) Som Eksempler paa saadanne legendariske Tilvækster kan nævnes Parallelen til Matth. 4, 1: Min Moder, Helligaanden, tog mig ved en af mine Haar og førte mig til det store Bjærg Tabor; til 12, 13: Beretningen om, at Manden med den visne Haand var en Haandværker, som bad om Helbredelse for at undgaa at tigge; endvidere Fortællingen om Jesu Aabenbaring for hans Broder, Jakob, der synes at være en Udformning af Antydningen i 1 Kor. 15, 7. Da Hebr.ev.'s sekundære Karakter i Forhold til Matth. saaledes er sikker, er der i denne Sammenhæng ingen Grund til at gaa nærmere ind paa de mange forskellige Meninger, som iøvrigt er blevet gjort gældende med Hensyn til Hebræerevang., hvorom vi véd saa lidt sikkert. Harnack staar temmelig isoleret med sin Opfattelse, at det er et med vore Evangelier meget nær beslægtet Evangelium og historisk set af næsten lige saa stor Værdi (Chronologie, især S. 643—651). Mere Sandsynlighed har den Antagelse, at Hebræerevang. har kendt og benyttet vort Matth., se A. Meyer i Henneckes Neutest. Apokryphen, 1904, S. 18. Ogsaa H. Waitz i Hennecke², 1924, S. 17 og 52 ff. tillægges det sekundær Karakter. A. Schmidtke har i Neue Fragmente und Untersuchungen zu den judenchristlichen Evangelien, 1911, endog betvivlet, at Hebræerevang. overhovedet blev skrevet paa Aramaisk; derimod har der fra c. 150 eksisteret en targumagtig Oversættelse af vort græske Matth.; denne Oversættelse er det, som Hieronymus finder hos „Nazaræerne“.

evang. viser, at det ikke blot hviler paa væsentlig de samme evangelske Kilder, men ogsaa ligesom de to andre Evangelier maa have kendt og benyttet disse Fællesoverleveringer i græsk Sprogform[1]).

Om denne sidstnævnte Grund gælder, at den endnu mere afgjort end den førstnævnte tillige taler mod den Tanke, at en mindre Bestanddel af Evangeliet (Ordene eller Talerne) skulde have foreligget for Forfatteren af vort nuværende Matth. paa Hebraisk eller Aramaisk. Thi det lader sig ikke paavise, at enkelte Dele af Evangeliet i højere Grad end andre bærer Præget af at være en Oversættelse, ikke heller at nogen Del af Evangeliet i mindre Grad er beslægtet med Parallelerne hos Markus og Lukas end det øvrige Evangelium. I hvert Fald maatte den formodede Oversætter have været bekendt med Evangelieoverleveringen i dens græske Form og maatte have formet sin Oversættelse med Henblik paa den.

Dette falder meget unaturligt. Selv om det derfor ogsaa falder vanskeligt ganske at se bort fra et saa tydeligt Vidnesbyrd som det, Papias aflægger, vil den sandsynligste Antagelse dog være den, at Papias har hørt om Tilstedeværelsen af Evangelieoverleveringer paa Hebraisk eller Aramaisk (enten fra Overleveringens ældste Tid eller hos de senere fra den store Kirke udskilte Jødekristne, et „Nazaræerevangelium“ eller et „Hebræerevangelium“), og han har opfattet disse Efterretninger saaledes, at der var Tale om vort Matth.evang., hvis jødekristelige Farve kunde gøre en oprindelig Affattelse paa Aramaisk sandsynlig.

---

[1]) Som Bevis paa, at Matth.evang. er skrevet paa Græsk, henviser man i Reglen særlig til de græske Ordspil Matth. 6, 16: *ἀφανίζουσιν-φανῶσιν*; Matth. 21, 41: *κακοὺς κακῶς ἀπολέσει*; Matth. 24, 30: *κόψονται, — ὄψονται.* Men iovrigt er der næsten Enstemmighed om, at selv om en semitisk Baggrund for Evangeliet klart skinner igennem, kan Evangeliet ikke være en ligefrem Oversættelse.

Papias siger udtrykkelig, at hans Viden om Markusevangeliet stammer fra *ὁ πρεσβύτερος*; derimod fremgaar det ikke tydeligt af Eusebius' Fremstilling (III. 39), om Papias ogsaa har hentet sit Vidnesbyrd om Matth. fra samme gode Kilde (se Tekst 4). — A. Schmidtke har i Neue Fragmente und Untersuchungen zu den judenchristlichen Evangelien, 1911, S. 51 A. 1, træffende sagt, at naar man i denne Sammenhæng taler om den gamle Kirkes enstemmige Vidnesbyrd om en aramaisk Matthæus, saa er det kun enstemmigt i den Betydning, at det hviler paa én Stemme. Thi de senere Vidnesbyrd kan alle føres tilbage til Papias. Naturligvis kan én Stemme være tilstrækkelig, naar Kilden er god. Men de ovenfor paapegede Vanskeligheder, som vi føres ind i ved at antage Rigtigheden af Papias' Meddelelse, nøder os til i hvert Fald at staa med stærk Skepsis overfor den. — H. Grosch: Der Umfang des aramäischen Matthäus, 1914, tager det altfor let med Vanskelighederne ved Antagelsen af en aramaisk Matth. Et langt grundigere Forsvar for denne Antagelse findes hos M.-J. Lagrange: Évangile selon St. Matthieu[2], 1923, S. XV ff., XXXII ff., XL ff., CXVII ff., som antager, at Oversætteren har ladet sig paavirke dels af Mark., dels af Sept. — Hvis Papias trods alt skulde have Ret, var det i og for sig ikke utænkeligt, at samme Forf. først kunde skrive paa Aramaisk og derefter selv oversætte eller skrive det samme paa Græsk (jfr. bl. a. Bornhäuser i Neue kirchl. Zeitschrift, 1926, S. 187—200). Vi har en Analogi hertil i Josefus, som først skrev sin Bell. jud. paa Aramaisk, derefter paa Græsk. — Spørgsmaalet om en semitisk Original til en Del af Evangeliet hænger noget sammen med det Spørgsmaal, om en Apostel kan tænkes at have skrevet vort nuværende Matth.evang. Hvis dette bestrides, vilde det være en værdifuld Hjælp til Forklaring af den enstemmige Overlevering om Matth. som Forf., hvis man kunde antage, at i hvert Fald en Del af Evang. oprindelig var skrevet af Matth. paa Aramaisk; det vilde da være let forklarligt, at Forfatternavnet overførtes paa det hele Evang., som indoptog i sig det oprindelige Matthæusskrift. Men man maa ikke af dette lade sig forlokke til at glemme, at der ikke kan udpeges Dele af Evangeliet, der er mere semitisk prægede end de andre, og i mindre Grad sproglig beslægtede med Mark. og Luk. end Evangeliet i sin Helhed.

§ 13. Matthæusevangeliets Forfatter og dets Affattelsestid.

Papias er den første, der omtaler Matthæus som Forfatter af et Evangelieskrift (*τὰ λόγια*), og der er overvejende Sandsynlighed (se § 12) for, at han dermed mener vort Evangelium. Der rejses indenfor Oldkirken ikke den ringeste Tvivl om Matthæus' Forfatterskab. Der findes derfor heller ikke mange, som vil betvivle, at Matthæus har skrevet et eller andet Evangelieskrift; det vilde ikke ligge nær for en senere Tid just at vælge hans Navn som Forfatter til et Evang., da han er forholdsvis lidt omtalt i N. T.; andre Apostelnavne vilde være mere nærliggende[1]). Derimod har man rejst stærke Indvendinger mod, at Matth. skulde være Forf. til vort nuværende Evang., og man har derfor (se § 12) fortolket Papias' Ord saaledes, at han kun skulde tale om en Samling Ord af Herren. Det er tænkeligt, at Oldkirkens enstemmige Overlevering kunde være blevet til ved, at Matth.' Navn fra et oprindeligt mindre Skrift overførtes paa det hele Evang., i hvilket det mindre Skrift var blevet indoptaget. Det lader sig heller ikke nægte, at man kan anføre stærke Grunde mod den Opfattelse, at Matth. skulde have skrevet det hele Evangelium. 1) For det første gør man gældende, at det for et Øjenvidne er en unaturlig eller i hvert Fald lidet naturlig Fremgangsmaade at samle Stoffet i store Taler og Sammenhænge, i Stedet for at meddele de enkelte Ord og Begivenheder i de Omgivelser, hvor de hørte hjemme. Og 2) for det andet viser en Sammenligning med Mark. og Luk., — hvilken Opfattelse man end maatte have angaaende disse Evangeliers indbyrdes Forhold —, at Forf. af Matth.evang.

---

[1]) Matthæus nævnes i N. T. foruden i Apostelfortegnelserne kun i Matth. 9, 9.

staar i et stærkt Afhængighedsforhold til den tidligere Evangelieoverlevering, hvilket synes vanskelig forstaaeligt, naar det drejer sig om et Øjenvidne. Endelig henviser man 3) for det tredje til Afvigelserne fra Joh. Ev., især til den Forskel, der gør sig gældende med Hensyn til den jødiske Dato for Jesu Død. Overfor disse Indvendinger, som ingenlunde er uden Vægt, vil det dog være berettiget at gøre opmærksom paa, at de for en Del hviler paa moderne Begreber, om hvad et Øjenvidne kan tænkes at gøre. Det vilde i hine Tider næppe være utænkeligt, at et Øjenvidne kunde sætte sig til Opgave at samle og ordne de Fællesoverleveringer, som efterhaanden var blevet til indenfor Apostelkredsen (og til hvis Tilblivelse han ogsaa selv havde medvirket), uden væsentlig at ændre i Formen. Moderne Forfatter-Ærgerrighed kom ikke indenfor vore Evangelisters Horisont[1]). Dertil kommer, at hele den evangelske Overlevering klart vidner om, at Interessen for det kronologiske og overhovedet for de ydre Omstændigheder i Jesu Liv indenfor den første Vidnekreds ganske blev trængt tilbage af Interessen for at aflægge et Vidnesbyrd om Jesus som Guds Søn. Derfor kan heller ikke den Omstændighed, at Jesu sidste Maaltid med Disciplene henlægges til den 14de Nisan, der var det sædvanlige Tidspunkt for Paaskemaaltidet, og Jesu Død som Følge deraf til den 15de Nisan, gøre Antagelsen af et Øjenvidne som Forfatter til Evangeliet umulig. Thi selv om Joh. Evang. maa antages at have Ret i, at Jesu Dødsdag var den 14de Nisan, og i at det sidste Maaltid Aftenen forud derfor ikke var et Paaskemaaltid i strængeste Forstand, havde Jesus dog utvivlsomt med den forestaaende Fest

---

[1]) Jfr. A. Schlatter: Der Evangelist Matthäus, 1929, S. XI: „da literarischer Ruhm, sogenannte Originalität und dergleichen eigensüchtige Zwecke mit dem von Jesus seinen Jüngern gegebenen Amt und Dienst nichts zu schaffen haben."

for Øje givet det Karakteren af et saadant, og den tydelige Erindring herom kan give en tilstrækkelig Forklaring paa, at den Erindringsforskydning, som førte til, at Jesu Død i den synoptiske Overlevering henlagdes til den 15de Nisan, ogsaa kunde finde Sted hos et Øjenvidne[1]).

Man fremdrager ogsaa ofte den Forskel mellem Matth. og Joh. Ev., at Jesu Renselse af Templet efter Joh. fandt Sted paa et tidligt Tidspunkt i Jesu Liv (Joh. 2, 13 ff.), efter Matth. under hans sidste Ophold i Jerusalem (21, 12 f.). Denne Forskel er jo imidlertid simpelthen en nødvendig Følge af, at Matth. ordner Stoffet paa den praktiske og let forstaaelige Maade, at alt, hvad der skete i Galilæa, sættes først, alt, hvad der fandt Sted i Jerusalem, sidst.

Det bør betænkes, at man ikke under alle Forhold kan møde med de samme Forventninger til et Øjenvidnes Beretning. Hvor i en lille Kreds en Fællesoverlevering om en stor Personlighed efterhaanden bliver til og fæstnes ved Sammenvoksning af mange Bidrag, og hvor vedkommende Personlighed er Genstand for Beundring, eller endog Tilbedelse, vil det let ske, at man kommer til at føle det som en Anmasselse at betone Øjenvidneforholdet. Vi ser da ogsaa, at selv i Joh. Evang., hvor Øjenvidneforholdet i enkelte Sammenhænge med Hen-

---

[1]) Forovrigt er det tænkeligt, at Jesus ikke blot har givet sit sidste Maaltid Karakteren af et Paaskemaaltid, men at Synoptikerne med Rette kalder det et virkeligt Paaskemaaltid, dersom D. Chwolson (Das letzte Passamahl Christi², 1908) har Ret i sin Formodning, at Slagtningen af Lammene, naar den 14 Nisan faldt paa en Fredag, af Hensyn til den forestaaende Sabbat blev henlagt til den 13de Nisan, og at i saa Tilfælde mange med Henblik paa Ex. 12, 10 (at intet af Lammet maatte levnes til om Morgenen) nod Paaskemaaltidet allerede den 13de. Lambert formoder i Journal of theol. studies, 1903, S. 184—193, at nogle ved Indskydelsen af en Dag helt vilde undgaa, at 14 Nisan faldt paa en Fredag, hvorved der ogsaa fremkom en dobbelt Helligholdelse af Festen. Paa lignende Maade søger Strack-Billerbeck: Kommentar zum N. T. aus Talmud und Midrasch, II. 1924, S. 812—853, Forklaringen i en dobbelt Datering, begrundet i en forhaandenværende Divergens mellem Boethusæerne og Farisæerne. — Den almindelige Opfattelse er i hvert Fald, at Joh. Ev. har Ret i at henlægge Dodsdagen til den 14 Nisan (se nærmere herom i § 18). Kun G. Dalman: Jesus—Jeschua, 1922, S. 80 ff. fastholder den 15 Nisan som Jesu Dødsdag.

sigt betones, finder vi dog næsten overalt en stor Tilbageholdenhed fra Forfatterens Side (jfr. ovenfor § 6, S. 51 f.). Den personlige Tilbageholdenhed, som saaledes præger Evangeliernes Fremstilling, har en stor Værdi. At man er fri for Fortællernes Betoning af Jesu Storhed, bevirker, at selve Fortællingerne gør et desto stærkere Indtryk.

Det kan saaledes ikke siges, at Indvendingerne mod et Øjenvidne som Forf. til Evangeliet er aldeles afgørende. Og Tanken om Matth. som Forf. til et ældre, i vort nuværende Evang. indoptaget, Skrift, der i hvert Fald synes næsten nødvendig for at forklare den enstemmige Overlevering, kan, som vi har set (§ 12), ikke finde nogen Støtte ved Henvisning til, at bestemte Dele af Evangeliet er mere aramaisk farvede end de øvrige Dele af Evangeliet. Den har kun sin Støtte i den meget usikre Fortolkning af Ordet *λόγια* hos Papias[1]).

Hertil kommer yderligere, at der i Evangeliet (og netop ikke særlig i de Dele af dette, man plejer at henvise til en Urmatthæus) findes smaa paafaldende Træk, som naturligst lader sig forklare, hvis Matthæus er Forfatter. Saaledes er Matth. i 9, 9 den eneste af Evangelisterne, som beretter, at den Tolder, som Herren i Kapernaum kalder til Discipel, var Apostlen Matthæus (Mark. kalder ham Levi, Alfæus' Søn, 2, 14; Lukas blot Levi, 5, 27). Ligeledes er Matth. den eneste, som i Apostelfortegnelsen tilføjer Ordet *ὁ τελώνης* ved Matth.'s Navn. Det vilde være naturligt, at man i Fællesoverleveringen ikke ønskede at bevare Erindringen om Matth.'s

---

1) Og i Grunden vil flere af de Indvendinger, der rettes mod Tanken om et Øjenvidne som Forfatter til hele Evangeliet, med samme Styrke kunne rettes mod den Antagelse, at et Øjenvidne er Forf. til en Del af Evangeliet (han bliver ogsaa i det Tilfælde kun Samler, ikke Fortæller). — Ligeledes maatte en oprindelig, tidlig Samling „Logia" fra Matth.'s Haand antages at være blevet benyttet af Lukas; men efter Luk. 1, 1 ff. synes der ikke at have været Kilder fra Øjenvidners Haand mellem de mange Forgængere, som Lukas omtaler, jfr. ovenfor § 9, S. 77.

Fortid, hvorimod Matth. selv ikke skammede sig ved, men endog ønskede at betone den ringeagtede Stilling, hvorfra Jesus kaldte ham. Det er ligeledes ejendommeligt, at i den parvis ordnede Apostelfortegnelse sætter Matthæus Navnet Matth. efter Thomas (10, 3), medens Mark. og Luk. sætter det før Thomas (Mark. 3, 18; Luk. 6, 15).

Disse Træk kan selvfølgelig ikke bevise Matth.'s Forfatterskab. Men naar alt det ovenfor udviklede tages i Betragtning, — og ganske særlig naar der ses hen til Oldkirkens enstemmige Tradition, og til at denne ikke uden videre kan forklares ud fra Eksistensen af et af Apostlen Matthæus forfattet Logia-Skrift, idet Eksistensen af et saadant Skrift er meget tvivlsom, — maa der siges at være en overvejende Sandsynlighed for, at Matth. er Forf. til hele Evangeliet, ikke blot til en mindre Del af det (en Urmatthæus i en eller anden Skikkelse).

I hvert Fald er Evangeliet ikke pseudonymt. Forf. nævner intet Sted sit Navn. De gamle Overskrifter med κατά kan (se § 6) ikke stamme fra Forfatterne selv.

Den gængse Opfattelse i nyere Tid gaar ud paa, at Matth. er Forf. til Evangeliet i en ældre Skikkelse (Logia), men at det i den nuværende Form stammer fra en anden; saaledes Appel, S. 160 f.; Barth, S. 214 f.; Feine, S. 42 ff.; Gregory, S. 762 ff.; Holtzmann, S. 375 ff.; Jülicher, S. 263 ff.; Knopf, S. 113 f.; Milligan, S. 146 ff.; Moffat, S. 194, 255 ff.; v. Soden, S. 91 ff.; Joh. Weiss, I. S. 228; B. Weiss, S. 476 f.; W. C. Allen: The Gospel according to St. Matthew³, 1912, S. LXXIX—LXXXI; A. H. McNeile: The Gospel according to St. Matthew, 1915, S. XXVIII—XXX; A. Plummer: The Gospel according to St. Matthew, 1909, S. VII—XI. At Matth. er Forf. til hele Evangeliet, hævdes af Belser, S. 39 ff.; Jacquier, II. S. 364 ff., 409 ff.; Kolmodin, S. 509 ff.; Salmon, S. 174; Schat Petersen, S. 221 ff.; A. Schlatter: Der Evangelist Matthäus, 1929; Zahn, II. S. 258 ff.; Maurice Jones: The four Gospels, 1921, S. 37—43 (med nogen Usikkerhed); O. Procksch: Petrus und Johannes bei Marcus und Matthäus, 1920, S. 305 ff.

Hvad Evangeliets Affattelsestid angaar, er det i § 4—6 paavist, at saavel ydre som indre Vidnesbyrd

taler for en tidlig Affattelse (indenfor 1ste Aarh.). Specielt om Matth.evang. maa yderligere anføres, at Irenæus (III. 1. 1, se Tekst Nr. 2) udtaler, at Matth. skrev sit Evangelium, „medens Peter og Paulus forkyndte Evangeliet i Rom og grundlagde Menigheden". For denne Tidsbestemmelse har vi dog kun Irenæus' Vidnesbyrd, altsaa et forholdsvis sent Vidnesbyrd, — og Irenæus angiver ikke nærmere, hvorpaa han støtter det (Er Papias hans Kilde?). Fra Evangeliet selv kan kun hentes faa og ikke helt klare Vidnesbyrd. Udtrykket „indtil denne Dag" i 27, 8 og 28, 15 viser, at en ikke helt ringe Tid maa være forløbet siden de meddelte Begivenheder. Det for Matth. ejendommelige Vers 7 i Kap. 22 forstaas af mange som en Antydning af, at Jerusalems Ødelæggelse allerede havde fundet Sted; man maa imidlertid være meget varsom med at presse et Træk i en Lignelse. Det ofte fremhævede, for Matth. ejendommelige *εὐθέως* i 24, 29, hvorved Genkomsten henlægges til en Tid kort efter Jerusalems Undergang, kan ikke, som det ofte paastaas, bevise Affattelse før Aar 70; man har næppe Ret til ud derfra at slutte mere, end at Evangeliet ikke kan være skrevet længe efter Aar 70. Hvis Matth. er Forf. til det hele Evangelium, vil ogsaa den Grund være en Hindring for at sætte Affattelsestiden langt paa den anden Side af Aaret 70[1]).

Om Affattelsesstedet kan intet sikkert siges. Naar mange[2]) tænker sig Syrien som Stedet, hænger det vel nærmest sammen med, at Evangeliet synes at være beregnet for jødekristne Læsere (§ 11), og Tankerne ledes under de Omstændigheder naturligst i Retning af Orienten.

---

1) W. C. Allen i The Gospel according to St. Mark, 1915, S. 4—6, sætter Tiden til c. 50, den Tid da Brydningen mellem Jødekristendom og Hedningekristendom fandt Sted. Ellers sættes Affattelsestiden af de fleste Nutidsforskere til c. 70—80; af en Del af dem, der ikke tænker sig Matth. som Forfatter til hele Evang., endog noget senere. Se Oversigten hos Moffat, S. 213.

2) For Eks. McNeile: The Gospel according to St. Matthew, 1915,

§ 14. Markusevangeliet.

Markusevangeliets Forf. udtaler i de allerførste Ord af sit Skrift, at det er hans Hensigt at fremstille „Jesu Kristi Evangelium". Man har ved Siden af denne Hensigt forsøgt at finde andre mere specielle Hensigter. Saaledes har i nyere Tid W. Wrede[1]) ment at kunne paavise det som Evangelistens Hensigt (Tendens) at fremstille en Kristus, der ikke aabenlyst, men kun hemmeligt i Disciplenes snævre Kreds (1, 25. 34. 44; 3, 12; 5, 43 o. s. v.) erklærede sig for Messias; ved denne Fremstilling vilde Evangelisten opnaa et historisk Grundlag i Jesu Liv for den i Virkeligheden først efter Opstandelsesvisionerne fremkaldte Overbevisning hos Disciplene om, at Jesus var Messias. Men dels taler et enkelt Sted som 5, 19 afgørende herimod, dels er det hele Evangelium fra først til sidst gennemtrængt af den Tanke, at Jesus er og erklærer sig for at være Messias, medens han ganske vist samtidig drager Omsorg for, at Tanken om hans Messianitet ikke for tidlig skal vække en Uro, der kunde hindre ham i Fuldbyrdelsen af hans Gerning[2]). Wrede gør sig skyldig i at tage en af de smaa Fortælleregendommeligheder, hvoraf Markus har saa mange (jfr. ovenfor § 9, S. 69 f.), og ophøje den til at være Evangeliets centrale Tanke. Tidligere fandt mange i Evangeliet den Hensigt at fremstille den gradvise Udvikling i Jesu Messiasbevidsthed og den dermed følgende gradvise Tilspidsning af

S. XXVIII; J. V. Bartlet i B. D. III. S. 304; Allen nævner særlig Antiokia, Expos. Times, Vol. XXI, S. 443.

1) W. Wrede: Das Messiasgeheimnis in den Evangelien², 1913.

2) At Hemmeligholdelse af Messianiteten ikke er Evangelistens Grundtanke, fremgaar klarest af, at han tydelig lader Jesus lide Døden som Messias 14, 62; 15, 2.

Konflikten mellem Jesus og Folkets Ledere; det afgørende Vendepunkt skulde efter Markusevang.'s Forf. være Begivenheden i Kæsaræa Filippi 8, 27 ff. Den samme Wrede, som mente at kunne finde en ny Tendens, har imidlertid paa afgørende Maade vist, at en saadan Udviklingstendens er ganske fjærn fra Evangelistens Bevidsthed; den findes kun i moderne Teologers Bevidsthed[1]). Atter andre taler om en paulinsk Tendens[2]), medens F. C. Baur i Markusevang. saa det ganske tendensløse Evangelium. — Det virkelige Forhold er sikkert det, at Evangeliets Forf. ikke er sig nogen anden Hensigt bevidst end den af ham selv angivne.

Det er allerede i § 7, jfr. § 9, S. 69 f., blevet fremhævet som en Ejendommelighed hos Evangelisten, at hans Fremstilling er rig paa mange malende Smaatræk, ligesom den ogsaa er forsynet med talrige smaa Oplysninger, som ikke findes i de andre synoptiske Evangelier. Derved opstaar det Spørgsmaal, om alle saadanne Oplysninger udelukkende skal skrives paa Forfatterejendommelighedens Regning eller om Evangelisten har haft særlig Adgang til at faa Oplysninger, som de andre Evangelister ikke besad.

Hvad Papias meddeler, peger i sidstnævnte Retning. Ifølge hans Oplysninger (se Tekst Nr. 4) er Evangeliet skrevet af den i N. T. ofte omtalte Johannes, med Tilnavnet Markus, og denne Markus skal have været Apostlen Peters ἑρμηνευτής og i denne Egenskab have udarbejdet sit Evangelium paa Grundlag af Peters Forkyndelse. — Det er naturligvis især de smaa historiske

[1]) Wrede, Anf. Skrift, S. 21. Wrede henviser (S. 16) med Rette især til Steder som 2, 10 og 2, 28, hvor Messiastanken allerede er fremme. Jfr. min Bog „Forskningen over Jesu Liv", 1918, S. 54.

[2]) Joh. Weiss: Das älteste Evangelium, 1903, S. 42 f. og 94 f.; B. W. Bacon: Is Mark a Roman Gospel? 1919, S. 66 ff., og samme Forf.: The beginnings of Gospel Story, 1909, S. XXVII f.; Loisy: Évangile selon Marc, 1912, S. 37 ff.

Oplysninger, som man maaske kan søge Oprindelsen til hos Peter, Markus' Kilde. Forholdet er mere tvivlsomt med Hensyn til de udmalende Smaatræk, der, naar alt kommer til alt, naturligst forklares som en Fortæller-ejendommelighed.

Hvad N. T. beretter os om Johannes Markus, er i Korthed følgende. Han var Søn af en jødisk Kvinde ved Navn Maria, som ejede et Hus i Jerusalem (Acta 12, 12). Paulus og Barnabas tager ham med sig til Antiokia (Acta 12, 25). Han følger disse to Mænd paa Begyndelsen af Paulus' første Missionsrejse, men skilles fra dem i Perge i Pamfylien og vender tilbage til Jerusalem (13, 5. 13). Paulus vil ikke have ham med paa sin anden Rejse, hvorfor han i Stedet derfor ledsager Barnabas, der var hans Slægtning (Kol. 4, 10), til Kypern, hvor de begge før havde virket (Acta 15, 37-39). Senere træffer vi Markus igen i Paulus' Følge under Fangenskabet i Rom (Kol. 4, 10; Filemon 24). Ligeledes ønsker Paulus at se ham igen under det sidste Fangenskab (2 Tim. 4, 11). Endelig kaldes Markus i 1 Peter 5, 13 af Peter „min Søn".

Den af Evangelisten i 14, 51-52 omtalte unge Mand er ofte blevet fortolket om Markus selv. En saadan Formodning vilde harmonere med den Bemærkning i Muratoris Kanon (se Tekst Nr. 9), at Markus personlig havde været til Stede ved noget af det, som han fortæller om ((ali)quibus interfuit)[1]).

De allerfleste Forskere fæster i det hele og store Lid til Papias' Beretning om, at Markus er Evangeliets Forf. og har staaet i Forhold til Peter. At Markus er Forfatter, er saa godt som sikkert alene af den Grund, at en senere Generation, dersom den stod frit, ikke vilde have valgt at tilskrive en Aposteldiscipel, ikke

---

[1]) Men det stemmer ikke med Papias' Ord: *οὔτε γὰρ ἤκουσεν τοῦ κυρίου οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ.*

en Apostel, Forfatterskabet til Evangeliet. Og allerede 1 Pet. 5, 13 taler for, at Mark. har staaet i et nært Forhold til Peter. Papias' Beretning bekræftes yderligere ved, at Justin betegner Markusevangeliet som *ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ* (d. v. s. *Πέτρου*)[1]). Kun er man ikke enig om, hvad Papias mener, naar han siger, at Markus var Peters *ἑρμηνευτής*. Verbet *ἑρμηνεύειν* kan baade betyde at tolke, oversætte fra et Sprog til et andet, og at fortolke, nærmere forklare, udvikle (jfr. Luk. 24, 27). I de smaa Fragmenter, vi besidder af Papias' Skrift, bruger han et andet Sted Verbet *ἑρμηνεύειν* om at oversætte, men derimod bruger han Substantivet *ἑρμηνεία* temmelig sikkert i Betydning af Fortolkninger (se Fragmenterne i Tekst Nr. 4). Vi faar saaledes herigennem ikke nogen Vejledning med Hensyn til, hvad Papias har ment med *ἑρμηνευτής*. Forøvrigt kan Papias tænkes at have ment ét, og den Presbyter, hvis Overlevering han meddeler, et andet. Derfor ligger der for saa vidt mindre Vægt paa, hvad Papias selv har ment. At forstaa Ordet som Tolk, Oversætter, hvad maaske kunde synes nærmest liggende, fører ind i Vanskeligheder, saa snart man spørger, fra hvilket Sprog og til hvilket Sprog Markus skulde have oversat Peters Ord. Det sandsynligste er, naar man ser hen til Sprogforholdene dengang i Palæstina[2]), at Peter beherskede det græske Sprog, saaledes at en Tolk fra Aramaisk til Græsk var overflødig, og efter Sprogforholdene i Rom dengang vilde en Oversættelse til Latin ikke være nødvendig. Man ledes derfor nærmest til den Forstaaelse af Papias' Meddelelse, at Markus — just ved at skrive sit Evangelium — nærmere udviklede og klargjorde Peters Forkyndelse[3]).

---

[1]) Justin, Dial. 106, 3.

[2]) Josefus' Udtalelse i Ant. XX. 11. 2 er et uomstødeligt Bevis paa, at jævne Folk dengang ofte beherskede det græske Sprog.

[3]) *ἑρμηνευτὴς γενόμενος* maa da opfattes som samtidig med Hovedverbet *ἔγραψεν* (se Tekst Nr. 4).

Man har ogsaa ved Hjælp af indre Vidnesbyrd villet argumentere for, at Peter stod bagved Evangelistens Beretninger. Dels har man i de ovenfor omtalte, for Markus ejendommelige historiske Oplysninger og malende Smaatræk villet finde Kendetegn paa Øjenvidnets Beretning. Dels har man villet forklare den Omstændighed, at de hædrende Ord til Peter i Matth. 16, 17 ff. ikke findes hos Mark., ud fra Beskedenhed fra Peters Side. Endvidere har man henvist til, at Peter nævnes hos Mark. i 11, 21 og 16, 7, men ikke i de tilsvarende Beretninger hos Matth. Heroverfor kan imidlertid omvendt henvises til, at Peter omtales i Matth. 15, 15; Luk. 8, 45 og 22, 8, men ikke i de parallele Steder hos Mark. Ligeledes har vi i Matth. 17, 24 ff. og 18, 21 særlige Meddelelser om Peter, som ikke findes hos Markus. Markus omtaler heller ikke Peters Vandring paa Søen. — Man kan derfor ikke ad denne Vej naa langt frem. Men man kan med god Grund sige, at der er intet i Evangeliets indre Beskaffenhed, som afkræfter den gamle vel bevidnede Overlevering om Mark.'s Forhold til Peter. Og Evangeliets Anerkendelse og Bevarelse i den gamle Kirke bliver lettere forklarlig, naar en apostolsk Autoritet stod bag ved.

I det bevarede Brudstykke af Papias angives ikke Stedet for Peters og Markus' Samarbejde. Men Eusebius' Beretning forstaas naturligst saaledes, at baade Papias og Klemens Aleks. har henlagt Peters og Markus' Samarbejde til Rom (Euseb. II. 15 se Tekst Nr. 6); og der er lige saa lidt Grund til at tvivle om, at dette virkelig har staaet i Papias' Skrift, som til at betvivle Rigtigheden deraf. At Peter virkede i Rom mod Slutningen af sit Liv, kan siges at være almindelig anerkendt (jfr. § 28). Og hvad Markusevang. angaar, har det i hvert Fald hedningekristne Læsere for Øje, thi Forf. forklarer jødiske Skikke 7, 3 f.; 14, 12. Endnu mere talende er, at Forf. forudsætter romerske Love (Mark. 10, 12),[1]) ja han angiver endog Værdien af en græsk Mønt ved Hjælp af en romersk Mønt (12, 42)[2]). Ligeledes lader en Del La-

[1]) Trods de af Strack-Billerbeck: Kommentar zum N. T. aus Talmud und Midrasch, I. S. 318 og II. S. 23 f., anførte Steder fra jødisk Literatur vil Udtryksmaaden Mark. 10, 12 i dens Forskel fra Parallelstederne dog nærmest pege i Retning af, at ikke-jødisk Lovgivning er forudsat.

[2]) Han forklarer ogsaa det græske Ord *αὐλή* ved det latinske *πραι-*

tinismer i Sproget sig naturligst forklare ad den Vej (*ξέστης* 7, 4. 8(?); *σπεκουλάτωρ* 6, 27; *κοδράντης* 12, 42; *κεντυρίων* 15, 39. 44. 45; *πραιτώριον* 15, 16; *ἱκανὸν ποιεῖν* 15, 15)[1]).

Efter Euseb. II. 16 virkede Markus senere i Ægypten. Men der er ingen Grund til deraf at slutte, at Evangeliet er skrevet i Ægypten (Chrys. Hom. 1, 3 in Matth.). Et eventuelt Ophold af Markus i Ægypten, mod hvilket dog Tavsheden derom hos Klem. Aleks. og Origenes taler, bør vel henlægges til en senere Tid end Evangeliets Affattelse, men kunde ogsaa (jfr. Swete: The Gospel acc. to St. Mark[3], 1913, S. XVIII f.) henlægges til Tiden mellem Acta 15, 39 og Markus' senere Samvær med Paulus.

En nærmere Bestemmelse af **Affattelsestiden** er forbundet med ikke ringe Vanskelighed. **Irenæus** siger udtrykkelig, at Mark. skrev efter Peters og Paulus' Død (Irenæus III. 1. 1., se Tekst Nr. 2)[2]). Derimod meddeler

---

τώριον i 15, 16. — Men alt dette staar ikke i Modstrid med den Kendsgerning (se ovenfor § 6), at man bag Evangeliet tydelig sporer en jødisk Baggrund.

[1]) Se især B. W. Bacon: Is Mark a Roman Gospel? 1919, der i det hele taget giver den udførligste Argumentation for Rom som Affattelsessted. — Undertiden fremhæves Latinismerne i Mark. noget stærkere, end det er berettiget. Om Latinismer i N. T. i det hele se L. Hahn: Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten, 1906, S. 257—268. — Mange henviser endvidere til den Mulighed, at Rufus i Mark. 15, 21 er identisk med Rufus i Rom 16, 13; Affattelse i Rom vilde i saa Fald naturlig forklare Markus' særlige Viden i 15, 21. — Om Tilnavnet *κολοβοδάκτυλος*, som den romerske Tradition tillægger Markus, se især Harnack i Z. N. T. W. III. S. 164 ff.

[2]) Chapman i Journ. theol. St. VI. 1905, S. 563—569 og Harnack: Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, S. 91, har ganske vist søgt at fortolke Irenæus' Ord saaledes, at *μετὰ τὴν τούτων ἔξοδον* udelukkende hører til *παραδέδωκεν* og derfor kun gaar paa Overleveringen, ikke paa Nedskrivningen. Allen har i The Gospel according to St. Mark, 1915, S. 2 sluttet sig til denne Forstaaelse. Men *ἐγγράφως* kan ikke udskilles fra *παραδέδωκεν*. Lagrange, der selv forkaster Irenæus' Vidnesbyrd paa dette Punkt, indrømmer, at Irenæus' Ord ikke kan fortolkes paa den af Chap-

allerede Klem. Aleks., at Evangeliet blev skrevet, medens Peter levede (Euseb. VI. 14, se Tekst Nr. 5). Ganske vist kunde Klemens' Ord, som de anføres af Eusebius, forstaas saaledes, at kun Anmodningen til Markus om at nedskrive Peters Forkyndelse fandt Sted, medens Peter levede, men Euseb. II. 15 viser, at Eusebius selv ikke har forstaaet Ordene saaledes, og Eusebius' Forstaaelse af Ordene er den nærmest liggende og naturligste; man kan derfor ikke, som det er blevet forsøgt, korrigere Eusebius ud fra de af ham anførte Ord af Klem. Aleks.[1]). Der er og bliver saaledes en Modsigelse til Stede mellem Irenæus og Klem. Aleks. paa dette Punkt.

Naar man ser hen til, at Overleveringen senere (Hieronym., De viris illustr. 8) gaar saa vidt, at den lader Peter diktere Evangeliet til Markus, kunde man være tilbøjelig til at forklare Beretningen hos Klem. Aleks. som fremkaldt ved det Ønske, at Peter personlig ligefrem skulde have bekræftet og billiget Markusevangelium. Imidlertid fortsætter Beretningen med de Ord, at Peter, da han hørte derom, hverken hindrede det eller tilskyndede dertil. Der betones altsaa ingenlunde, at Evang. fik en apostolsk Stadfæstelse. Alligevel er det vistnok sandsynligst, at Irenæus' Meddelelse er at foretrække, da Tilblivelsen af Traditionen hos Klem. Aleks. i hvert Fald er lettere at forklare end den anden Tradition. Evangeliet kan da ikke være blevet til før c. 66. Ordene *ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις* i Mark. 13, 24 kræver ikke Affattelse efter Aar 70, som det ofte siges; vel har *εὐθέως* hos Matth. et ældre Præg (se ovenf. § 9, S. 70),

---

man foreslaaede Maade. Se Lagrange: Évang. selon Saint Luc, 1921, S. XXIV ff.

[1]) Dette forsøger Zahn, der lader *ποιήσαντα δέ* o. s. v. høre ind under den foregaaende Sætning og lader *ὅπερ* gaa tilbage udelukkende paa Opfordringen til at skrive Evangeliet, — en unaturlig Adskillelse. Se Zahn, II. S. 208 og 218.

men det er ingenlunde dermed givet, at Formen hos Mark. skyldes en bevidst Ændring med Henblik paa, at Forf. nu befandt sig et Stykke paa den anden Side af Aaret 70. Vi kan saaledes næppe sige mere, end at Evangeliet er blevet til i Tiden kort før eller kort efter Aar 70[1]).

Der blev ovenfor S. 100 henvist til, at nogle i Markusevang. har ment at kunne spore en paulinsk Tendens. Der er den Sandhed deri, at Mark. til Trods for sin utvivlsomt jødiske Oprindelse og Fortid dog har fuld Forstaaelse af Jesu Forkyndelses Universalisme. Naar Tübingerskolens Mænd i Markusevangeliet saa et Skrift, der viste den fuldbyrdede Sammensmeltning mellem Jødekristendom og Hedningekristendom, var dette rigtigt set. Deres Fejl laa kun i, at de paastod, at en saadan Sammensmeltning først fandt Sted i det andet Aarh. Naar N. T. sætter Markus i et nært Forhold baade til Peter og Paulus, og naar Acta's Beretning om Paulus' Iver for at bevare et broderligt Forhold til Menigheden i Jerusalem[2]) gør et saadant dobbelt Discipelforhold muligt og troværdigt, saa bliver Markus i sin Person et Vidnesbyrd om, at denne Sammensmeltning, som i mange Tilfælde kun fuldbyrdedes gennem stærke Brydninger, dog tidlig kunde finde Sted hos enkelte Personligheder. Markus' Forhold baade til Paulus og Peter giver

---

[1]) Harnack, der lader Acta være affattet før Paulus' Død, nødes selvfølgelig derved til at lade saavel Lukasevang. som Markusevang. være blevet til endnu tidligere (mellem 50 og 60), se Harnack: Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, 1911, S. 88—93. Allen: The Gospel acc. to St. Mark, 1915, S. 4—6, sætter endog Affattelsestiden til Aarene mellem 44 og 50. Belser, S. 64 ff., sætter den til c. 44.

Hvad Benyttelsen af Mark. i Tiden før Papias angaar, er der kun svage og sparsomme Antydninger hos Ignatius og Hermas, se N. T. ap. F., S. 79 og 120.

[2]) Jfr. ogsaa Paulus' egne Udtalelser om Kollekten til Menigheden i Jerusalem i 2 Kor. 8—9 og Rom. 15, 25 ff.

hans Evangelium en særlig Interesse og bekræfter Paulus' Vidnesbyrd om, at han og de tolv forkyndte det samme Evangelium (1 Kor. 15, 11).

§ 15. Markusevangeliets Integritet.

Stærke Grunde taler for, at Evangeliets Slutning, 16, 9-20, ikke fra Begyndelsen har hørt med til Evangeliet. Allerede Eusebius meddeler, at den mangler i næsten alle græske Haandskrifter[1]). To af vore ældste og bedste Haandskrifter har ikke disse Vers (Sinaiticus og Vaticanus)[2]); de findes heller ikke i den ene af de gamle syriske Oversættelser (Syr. sin.)[3]). Ved Siden af Manglen af denne Slutning i flere Haandskrifter er ogsaa den Omstændighed, at der i nogle Haandskrifter findes en anden og kortere Slutning[4]), som tænkes tilføjet efter Kap. 16, 8, et

---

[1]) Euseb. Quæstiones ad Marinum i Mai: Scriptorum veterum nova collectio, I. 1825, S. 61 f.

[2]) Afskriveren af Vaticanus har ganske vist ladet en lille Plads staa tom efter Mark. 16, 8. Den aabne Plads er imidlertid ikke stor nok til, at Mark. 16, 9-20 kunde have staaet der; snarere kunde Afskriveren have tænkt paa den anden i Teksten omtalte kortere Slutning, som findes i nogle Haandskrifter. Man kan i hvert Fald ikke af det tomme Rum drage den Slutning, at Versene 9-20 har staaet i det gamle Haandskrift, som Afskriveren kopierede; man kan ikke slutte mere, end at Afskriveren har vidst noget om en Slutning og ikke har været ganske sikker med Hensyn til Spørgsmaalet om dens Ægthed, se Zahn: G. K., II. S. 912.

[3]) De findes derimod i en anden gammel syrisk Oversættelse (syr. cur.).

[4]) Den findes i codex L og nogle faa andre græske Haandskr. Den lyder saaledes: *πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συν-*

stærkt Vidnesbyrd om, at Evangeliet oprindelig — eller i hvert Fald en Tid — har været overleveret saaledes, at Vers 8 dannede Afslutningen. Tilblivelsen af de to forskellige Slutninger lader sig nemlig naturligst forklare saaledes, at man følte Trang til en mere harmonisk Afslutning paa Evangeliet, end Ordene *ἐφοβοῦντο γάρ* frembød.

Hertil kommer for det tredje, at der ogsaa ud fra selve det omstridte Stykkes Indhold kan anføres Grunde, som taler mod, at Stykket oprindelig har tilhørt Evangeliet. Det indeholder saaledes ikke, hvad man efter 14, 28 og 16, 7 maatte vente, en Beretning om en Aabenbaring af Herren for Disciplene i Galilæa. Desuden staar Ordene *ἀναστὰς δέ* o. s. v., hvormed V. 9 begynder, ikke i nogen naturlig Forbindelse med det foregaaende; Subjektet i *ἀναστάς* angives ikke og findes ikke omtalt i det umiddelbart foregaaende. Den relative Sætning, som tilføjes til Maria Magdalenes Navn, er ogsaa paafaldende; man vilde snarere have ventet denne nærmere Karakteristik tilføjet til den første Omtale af Maria Magdalene i Vers 1. Endelig gør den hele Slutning rent umiddelbart Indtryk af at være blevet til paa Grundlag af Fortællinger hos Lukas og Johannes (Aabenbaringer for de to Disciple Luk. 24, 13 ff. og for Maria Magdalene Joh. 20, 1 ff.).

Alt dette taler paa afgørende Maade imod, at denne Slutning kan være oprindelig. For den Opfattelse, at

---

τόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλεν δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας. — Ogsaa den kendte længere Slutning har været Genstand for en yderligere Tilføjelse, det saakaldte „Freer-Logion", i et Uncial-Haandskrift, købt af en Amerikaner C. L. Freer. Haandskriftet betegnes med W (er fra 5te Aarh.). C. R. Gregory har udgivet en Monografi om denne Udvidelse af Vers 9-20 (Gregory: Das Freer-Logion, 1908). A. E. J. Rawlinson: St. Mark.², 1927, betegner med Rette denne af W overleverede Interpolation som „indeed poor and clumsy in style" (S. 249).

den skulde høre med til Evangeliet kan egentlig ikke anføres andet, end at den i hvert Fald har en meget høj Alder. Den er kendt ikke blot af Irenæus, men sandsynligvis ogsaa af Tatian og Papias[1]). Naar man yderligere vil begrunde Ægtheden ved, at Markusevangeliet umulig nogen Sinde kan have sluttet paa den abrupte Maade, som det gør i V. 8, saa er der ganske vist noget bestikkende ved dette Argument, men ved nærmere Betragtning bliver alligevel dette Argument snarere en yderligere og stærk Grund (ved Siden af de mange ovenfor nævnte) mod, at Vers 9-20 kan høre med til Evangeliet. Den abrupte Slutning bliver jo nemlig ikke i mindre Grad paafaldende, fordi man tænker sig den opstaaet ved en Udeladelse. Medens en Tilføjelse af Vers 9-20 eller af den anden kortere Slutning er let forstaaelig, naar den bratte Afslutning nu en Gang eksisterede, vilde det være ganske uforklarligt, at man skulde have fundet paa at udelade Vers 9-20, som ikke indeholder noget som helst anstødeligt for den senere Tids Bevidsthed, og derved skabe en saa paafaldende og ubegribelig Afslutning paa Evangeliet[2]).

Det vil ogsaa være vanskeligt paa anden Maade at

---

[1]) For Irenæus' Vedkommende se Adv. hær. III. 10. 6. Om Tatian se Zahn: Forschungen zur Geschichte des neutest. Kanons, I. 1881, S. 219. Papias' Fortælling om Justus Barsabas (Euseb. III. 39) forklares naturligst som opdigtet paa Grundlag af Mark. 16, 18. At Justin skulde have kendt Slutningen, er ikke sandsynligt (Zahn hævder det G. K., I. S. 515 f., men Grundlaget er spinkelt). — Conybeare har i Expositor, 1893, II. S. 241 ff. henledet Opmærksomheden paa, at et armenisk Haandskrift fra det 10. Aarh. angiver Presbyteren Ariston (= den hos Papias omtalte Presbyter Aristion?) som Forf. til Vers 9-20. Bacon i Expositor, 1905, II. S. 401 ff., anser dette for en blot Formodning af vedkommende armeniske Afskriver fra det 10. Aarh. Zahn tænker sig, at kun V. 14-18 stammer fra Aristion, se II. S. 236 og 244 f.

[2]) Blandt de faa i nyere Tid, som er tilbøjelige til at betragte V. 9-20 som hørende til Evangeliet, maa nævnes A. C. Clark: The primitive text of the Gospels and Acts, 1914, S. 73 ff.

give nogen virkelig fyldestgørende Forklaring paa, at den oprindelige Slutning er fuldstændig forsvundet, for derefter at blive erstattet i de fleste Haandskrifter af Vers 9-20, i nogle faa Haandskrifter med en kortere Slutning. Man henviser bl. a. til, at den yderste Del af en Papyrusrulle var mere udsat for Beskadigelse end den øvrige Del, og at den oprindelige Slutning allerede i det første Eksemplar paa denne Maade ved et Uheld kan være bortkommet[1]).

Der maa saaledes paa den ene Side siges at være en overvejende Sandsynlighed for, at ingen af de i Overleveringen foreliggende Slutninger oprindelig har hørt til Evangeliet, ja, for at der overhovedet ikke har været nogen Slutning. Men paa den anden Side vil det ikke kunne bestrides, at *ἐφοβοῦντο γάρ* som Evangeliets sidste Ord efterlader et mærkeligt Indtryk. Man maatte i saa Fald forstaa disse Ord som en hellig Frygt, en dyb Betagethed, — en Betydning, som vil kunne forsvares ud fra Mark. 10, 32 og de talrige Steder, hvor Markus fremhæver den Forfærdelse, som griber Menneskene ved det vældige i Jesu Fremtræden[2]). Men en fuldt tilfredsstillende Løsning af Problemet vil det næppe med de Midler, der for Tiden staar til vor Raadighed, være muligt at naa.

De, der mener, at Evangeliet oprindelig har haft en

---

[1]) En bevidst Udeladelse af en oprindelig Slutning, fordi man af en eller anden Grund var misfornøjet med den (saaledes bl. a. Moffat, S. 239), er ganske usandsynlig, da den paagældende, som foretog Udeladelsen, sikkert samtidig vilde have gjort sig den Ulejlighed at omdanne V. 8 til en mere harmonisk Slutning. Mod Tanken om en bevidst Udeladelse se ogsaa Gregorys Argumentation i „Das Freer-Logion", 1908, S. 28 f. — B. W. Bacon har i „The making of the New Testament", 1912, S. 169 f., udtalt den Formodning, at Evangeliet oprindelig sluttede med Mark. 15, 39, og at Markus derefter skrev en anden Del af sit Værk, indeholdende Meddelelser om Peters senere Liv og Forkyndelse, — hvilket Værk gik tabt, da Lukas' Acta blev udbredt.

[2]) Jfr. bl. a. O. Lindton i Theolog. Blätter, 1929, Sp. 229—234.

længere Slutning, har naturligvis gjort Forsøg paa at rekonstruere den tabte Slutning. Men ud over, hvad man kan slutte ud fra 14, 28 og 16, 7, har man intet paalideligt Materiale til at afgøre, hvad Slutningen har indeholdt[1]).

---

[1]) Man har opstillet talrige Formodninger om, hvad den tabte Slutning kan have indeholdt, og disse Formodninger er til Tider blevet til ligefremme Rekonstruktionsforsøg. Allerede H. J. Holtzmann: Die synopt. Evang., 1863, S. 99 antog, at vi i Matth. 28, 9-10 og 16—20 i det væsentlige har den tabte Slutning. Saaledes ogsaa V. H. Stanton: The Gospels as historical documents, II. 1909, S. 203, og E. J. Goodspeed: New Solutions of New Testament Problems, 1927, S. 116—122. Endvidere er Forsøg gjort af T. S. Rørdam i Hibbert Journal, 1905, S. 769—790; af Lyder Brun i Theol. Studien und Kritiken, 1911, S. 157—180. Harnack antager i Tilslutning til Rohrbach: Der Schluss des Markusevang., 1894, at den oprindelige Markusslutning maa rekonstrueres dels ud fra Joh. 21, dels ud fra de sidste Linier i Petersevangeliet (Harnack: Chronologie, S. 696 ff.). Men med Rette har Stülcken i Henneckes Handbuch zu den neutest. Apokryphen, 1904, S. 87 f. gjort opmærksom paa, at da den oprindelige Slutning ikke har efterladt sig det svageste Spor hverken i Haandskrifter eller hos oldkirkelige Forfattere, maa det anses for ganske usandsynligt, at den skulde have foreligget for Forf. af Petersevang.; det er derfor langt naturligere at antage, at denne sidste bygger paa Joh. 21. Jfr. ogsaa Stanton: The Gospels as historical documents, III. 1920, S. 24 f.

§ 16. Lukasevangeliet.

Lukasevangeliet er ligesom Acta dediceret til en Mand ved Navn Teofilus, om hvem vi intet andet véd, end at han var en fornem Mand (κράτιστος), og at han ønskede nærmere Oplysning om Kristendommen[1]). Evangeliets Forfatter begynder sit Skrift med at udtale, at mange (πολλοί) før ham har skrevet Beretninger om Jesu Liv og Værk paa Grundlag af Øjenvidners Meddelelser[2]). Forf. erklærer, at han i disse Mænds Spor efter en nøje Undersøgelse af alt agter at give en omhyggelig og velordnet Fremstilling af den evangelske Historie[3]).

[1]) At Teofilus har hørt hjemme i Rom, beror paa Formodninger, bl. a. ud fra, at Forf. af Acta ikke giver nærmere Oplysning om de omtalte Lokaliteter i Italien.

[2]) Der synes altsaa ikke at have været Øjenvidner blandt πολλοί, — ikke heller synes deres Skrifter at have haft Karakter af fuldstændige Evangelieskrifter. Alene dette er en uovervindelig Hindring baade for Hypotesen om Lukas' Benyttelse af en Logia-Kilde, som skulde stamme fra Apostlen Matthæus' Haand (ovenfor S. 76 f.), og for Hypotesen om Luk.'s Benyttelse af Matth. (ovenfor S. 78).

[3]) Blass, Philology of the Gospels, 1898, S. 1 f. mener, at ἀνατάξασθαι skal udtrykke Nedskrivning af Beretninger paa Grundlag af Erindringer eller mundtlige Overleveringer. Det er dog meget tvivlsomt, at ἀνατάξασθαι kun skulde have denne snævrere Betydning. — καθεξῆς kan lige saa godt betegne kronologisk Rækkefølge og opfattes ofte saaledes. Men Evangeliet vilde i saa Fald daarligt svare til Hensigten, da der ikke synes at være større Hensyn til Kronologien hos Lukas end hos Markus. Derfor er den ovenfor gengivne Mening vist at foretrække („velordnet", saaledes bl. a. Moffat, S. 263). — H. J. Cadbury gør i The Expositor, 1922, II. S. 401—420 gældende, at παρηκολουθηκότι ikke er at forstaa om Undersøgelse (hvilken Betydning af Verbet skal være meget usikker), men maa forstaas om Oplevelse, Samtidighed, maaske endog Øjenvidneforhold. Men den Maade, hvorpaa Øjenvidnerne omtales i V. 2, lægger afgjort den Opfattelse nærmest, at Forf. ikke regner sig til disse.

Udover denne klart angivne *Hensigt* spores ingen særlige for Forf. bevidste Hensigter eller Tendenser, hvorimod der kan tales om visse *karakteristiske Ejendommeligheder* ved Evangeliet, baade hvad angaar dets *Sprog*, og hvad angaar *Indholdet*.

Hvad *Sproget* angaar, er det allerede tidligere fremhævet (§ 3, S. 32), at det viser større *Slægtskab med det literære Græsk* end de fleste andre nytest. Skrifter og dog samtidig vidner om en *stærk Paavirkning fra Sept.* Allerede i Evangeliets første Kapitel vil man ikke kunne undgaa at lægge Mærke til den store Forskel mellem de smukt formede rent græske Sætninger i de fire første Vers og det stærkt semitisk farvede Sprog i Fortællingerne og Hymnerne i den følgende Del af Kapitlet.

Forf.'s relative Fortrolighed med det literære Græsk lader sig paa tvingende Maade godtgøre ved en Sammenligning med Matth. og Mark. i saadanne Beretninger, som Luk. har fælles med disse. Man iagttager her, at Luk. ofte aldeles uvilkaarlig i Stedet for ugræske eller vulgærgræske Udtryk, som findes hos Matth. og Mark., vælger Udtryk fra det højere Sprog. Dette gælder ikke blot enkelte Ord som for Eks. ἤσθιον, 17, 27, i Stedet for τρώγοντες, eller ἀπέθανεν ἄτεκνος, 20, 29, i Stedet for μὴ ἔχων σπέρμα, men det viser sig ogsaa i, at han benytter Participialkonstruktioner i Stedet for den stadige Sideordnen, for Eks. 19, 35 smlgn. med Matth. 21, 7 og Mark. 11, 7; eller 22, 53 smlgn. med Matth. 26, 55 og Mark. 14, 49[1]). Det er vel næppe heller tilfældigt, at Lukas undgaar en Del semitiske Ord, som de andre Evangelister benytter (i Stedet for ἀμήν møder vi ἀληθῶς, ἐπ' ἀληθείας, ναί og πλήν; ὡσαννά mangler ganske, ligeledes

[1]) Se det omfattende Bevismateriale hos Norden: Die antike Kunstprosa, S. 486—492.

Ordet Rabbi). Et yderligere Vidnesbyrd om Sprogets literære Karakter har vi i den Omstændighed, at Luk. bruger forholdsvis lige saa mange særlig attiske Ord som for Eks. Lukian[1]).

Men samtidig er Sproget mange Steder i Evangeliet endog saa stærkt semitisk farvet, at man har opstillet Hypoteser om aramaiske Kilder til visse Dele af Evangeliet (især Hymnerne i Kap. 1) og til første Del af Acta (se § 20), ligesom mange mener at kunne godtgøre, at Luk. i hvert Fald personlig har haft Kendskab til det aramaiske Sprog[2]). Imidlertid vil det næppe være muligt at pege paa et eneste Sted, som skulde nødvendiggøre Antagelsen af, at Luk. selv beherskede det aramaiske Sprog. Den semitiske Kolorit vil faa en tilstrækkelig Forklaring i Forf.'s nøje Kendskab til Sept.[3]). Da den semitiske Farve ikke er begrænset til enkelte Partier af Evangeliet, men Sprogets Dobbeltpræg i højere eller ringere Grad findes næsten overalt, hvorfor Forskellen ikke lader sig forklare ved Benyttelse af Kilder, nødes man til at tænke sig Forholdet saaledes, som det allerede i § 3 (S. 32) blev antydet, at Luk., hvor Indholdets Beskaffenhed uvilkaarlig bevægede ham dertil, efterlignede Sept.'s Maade at fortælle paa, medens han i øvrigt ellers

---

[1]) H. J. Cadbury: The style and literary method of St. Luke, I. 1919, S. 4—38.

[2]) At Luk. har kendt Aramaisk (Hebraisk), hævdes i nyere Tid af R. A. Aytoun i Journ. Th. St., 1917, S. 278 ff.; H. McLachlan: St. Luke. The man and his work, 1920, S. 55 ff., S. 79 ff.; C. C. Torrey: The composition and date of Acts, 1916; J. Moffat, S. 267. Det betvivles af Th. Vogel: Zur Charakteristik des Lukas nach Sprache und Stil, 1897, S. 18 og af F. Blass: Philology of the Gospels, 1898, S. 195, og det bestrides af G. Dalman: Die Worte Jesu, S. 30 ff., hvorfor „Semitismerne" hos Lukas af Dalman betegnes som „Septuaginta-Græcismer".

[3]) Ogsaa Wellhausen betoner (Einleitung, 1905, S. 34; 2te Aufl. 1911, S. 7—8), at selv Hymnerne i Kap. 1 kan forklares ud fra, at Luk. skriver i Sept.-Stil.

skrev det græske Sprog i den Form, som faldt ham naturlig i Kraft af hans noget mere literære Dannelse[1]).

Dobbeltheden i Lukas' Sprog er blevet træffende udtrykt paa den Maade, at hans Sprog kan være lige saa hebraiserende som Sept.'s Sprog og samtidig lige saa fjærnt fra Hebraisk som Plutarks Sprog[2]).

Derimod er det noget mere tvivlsomt, om Sproget bærer Præg af at stamme fra en Læges Haand. Dette hævdes fra mange Sider og benyttes som Argument for Rigtigheden af Overleveringen om Lukas som Forf., idet Lukas efter Kol. 4, 14 var Læge. Det blev første Gang med Styrke gjort gældende af W. K. Hobart i 1882 og har i nyeste Tid vundet en stadig forøget Tilslutning fra de mest forskellige Sider[3]). Der har imidlertid ogsaa hævet sig stærke Røster mod denne Antagelse[4]). Man har for det første anklaget denne Hypo-

---

[1]) Om Lukas' instinktmæssige Betræbelser for at forme Sprog og Stil efter det vekslende Indhold, se H. J. Cadbury: The making of Luke-Acts, 1927, S. 221 ff.

[2]) A. Plummer: The Gospel according to St. Luke, 1896, S. XLIX. Væsentlig samme Syn paa Luk.'s Sprog har desuden Wellhausen (anf. Sted); Dalman: Die Worte Jesu, S. 30 ff.; J. H. Moulton i Essays on some biblical questions of the day, S. 479 f. og i hans Grammar II. 1, S. 7; A. T. Robertson: Luke, the historian in the light of research, 1920, S. 57. — Heinrici: Der litterarische Charakter der neutest. Schriften, 1908, S. 46 sammenligner Lukas med Arrian, der selv skriver i hellenistisk Kunstprosa, men i Gengivelsen af Epiktets Taler bevarer den folkelige Tone i disse. — C. F. Burney: The Aramaic origin of the fourth Gospel, 1922, S. 11 A. mener, at den stærke Paavirkning fra Sept. kun bliver forklarlig, hvis Luk. har været jødisk Proselyt, før han blev Kristen.

[3]) W. K. Hobart: The medical language of St. Luke, 1882. I nyere Tid hævdes denne Opfattelse f. Eks. af Hawkins: Horae synopticae², 1909, S. 189 A.; af Ramsay: St. Luke the Physician, 1908, S. 5 ff.; af Moffat, S. 263 f. og 298 f.; af A. Harnack: Lukas der Arzt, 1906, S. 10 f. og 122—137; og af Zahn, II. S. 433 f.; 442 ff.

[4]) Jülicher, S. 407 f., og Wendland: Die urchristl. Literaturformen², 1912, S. 335. Mest indgaaende er Paastanden om Sprogets medicinske Præg blevet imødegaaet af H. J. Cadbury: The style and literary

teses Talsmænd for at være alt for lidt nøjeregnende med Hensyn til, hvad de betegner som medicinske Udtryk og Vendinger, og for det andet har man vist hen til, at Beviskraften af de anførte Ord og Vendinger svækkes, saa snart man sammenligner med andre Forfattere, der afgjort ikke var Læger, og som dog bruger de samme Udtryk i væsentlig samme Grad som Lukas.

Det er muligt, at der trods disse Indvendinger bliver nogle Ord og Udtryksmaader tilbage, som faar deres naturligste Forklaring ved Antagelsen af en Læge som Forf. Kun bør man ikke tale i for sikre Ord herom[1]).

Der findes, som allerede bemærket, ogsaa en Række Ejendommeligheder i Evangeliets Tankeindhold. Forf. viser en særlig Interesse for Samaritanerne (9, 52 ff.; 10, 33 ff.; 17, 11 ff.), ligesom han lige fra sit Evangeliums første Begyndelse stærkt betoner, at Kristi Sendelse ogsaa gælder Hedningerne (2, 32; 4, 16-30). Forf. indskærper stærkere end de andre Evangelister Forpligtelsen til at give Almisse og til at ære de fattige (6, 20 ff.; 11, 41; 12, 33; 14, 13. 21. 33; 16, 9. 19-31). Han synes ogsaa at have mere Interesse for Kvinderne, for Eks. 2, 36-38; 8, 1-3; 11, 27-28; 23, 27-31. Medens det kendte Ord: „Din Tro har frelst dig“ hos Matth. findes én Gang og hos Mark. to Gange (Matth. 9, 22; Mark. 5, 34; 10, 52), findes det hos Lukas ikke mindre end fire Gange (7, 50; 8, 48; 17, 19; 18, 42). Og at dette ikke er nogen Tilfæl-

---

method of St. Luke, I. 1919, S. 39—72; han mener, at man med samme Grad af Sandsynlighed vil være i Stand til at godtgøre, at Forfattere som Josefus og Lukian var Læger. M. Goguel har sluttet sig til Cadbury i sin Introduction au Nouveau Test. III. Le livre des Actes, 1922, S. 144 ff. Men til Trods for Cadburys tungt vejende Indvendinger fastholdes Paastanden om Lukas' „Lægesprog“ af A. T. Robertson: Luke, the historian in the light of research, 1920, S. 11 f. og S. 90—102, og af Moffat i Expositor 1922, II. S. 1—18.

[1]) Om Forholdet mellem Sproget i Luk. Evang. og Sproget i Acta vil der senere blive Lejlighed til at tale (§ 20).

dighed fremgaar af, at Lukas har en Forkærlighed for saadanne Skikkelser, hvor det er særlig iøjnefaldende, at deres Frelse ikke beror paa noget som helst fortjenstfuldt hos dem selv (Tolderen[1]), Zakæus, Synderinden, Røveren paa Korset, den fortabte Søn). Endelig beretter Lukas langt oftere end de andre Evangelister om Jesu Bøn (3, 21; 5, 16; 6, 12; 9, 18. 29; 11, 1). Dette Træk ligesom ogsaa de fleste af de andre kan ligeledes paavises i Acta; der findes ikke mindre end 26 Gange i Acta Omtale af Bøn[2]).

Forf. har især Berøring med Paulus i flere af disse Tanker. Dette betyder dog ikke, at der kan tales om nogen antijudaistisk Tendens i Evangeliet. En Række Steder taler afgjort derimod (2, 21. 27. 39; 5, 14; 17, 14; 16, 29-31; 16, 17). De paulinske Tanker i deres fulde Skarphed findes overhovedet ikke hos Lukas[3]). Men ikke desto mindre er der nær Berøring med Paulus, og det endda ikke blot paa flere af de ovenfor nævnte Omraader; ogsaa Lukas' Gengivelse af Nadverordene, der ikke saa lidt afviger fra Matth.'s og Mark.'s Gengivelse, er ganske beslægtet med Paulus' Gengivelse i 1 Kor. 11, 23 ff. Ligeledes kender Lukas ligesom Paulus Aaben-

---

[1]) Endog Udtrykket *δεδικαιωμένος*, Luk. 18, 14.

[2]) Se H. McLachlan: St. Luke. The man and his work, 1920, S. 117. Fremhævelsen af Evangeliets Bestemmelse for Hedningerne findes allerede i Acta 1, 8. Interessen for Samaritanerne spores i Acta 8, 4 ff.; for de fattige i Acta 2, 44 ff.; 4, 32 ff.; 6, 1 ff.; for Kvindeskikkelser i Acta 9, 36 ff.; 12, 12; 16, 14; 17, 34; 18, 2 (jfr. ogsaa 17, 4). — Harnack nævner som en yderligere Ejendommelighed hos Lukas hans stærke Fremhævelse af den kristelige Glæde; se Harnack: Die Apostelgeschichte, 1908, S. 207—209. Naar Lachlan: Anf. Skr., S. 144—60, finder Vidnesbyrd om megen Sans for Humor og Ironi hos Lukas, foreligger der snarere Vidnesbyrd om for megen Skarpsindighed hos nævnte Forf.

[3]) Dette bekræftes yderligere ved Actas Fremstilling af Paulus. — Man maa derfor være meget varsom med at formode Modifikationer i Gengivelsen af Jesu Ord eller Begivenheder i hans Liv udfra paulinske Synspunkter.

baringen for Peter efter Opstandelsen (Luk. 24, 34; jfr. 1 Kor. 15, 5)[1].

Dette Slægtskab med Paulus bliver en indirekte Bekræftelse af den gamle Overlevering om Lukas som Forfatter til Evangeliet (og Acta), idet Lukas ofte var hos Paulus og var hos ham til det sidste, 2 Tim. 4, 11.

Navnet *Λουκᾶς* er nu godtgjort at være det samme som *Λούκιος*[2]. Af Kol. 4, 14 sammenlignet med 4, 10 f. kan man med overvejende Sandsynlighed slutte, at Lukas var Hedningekristen. Allerede Eusebius fortæller, at han var hjemmehørende i Antiokia (Euseb. III. 4. 6). Hvis Læsemaaden i Codex D til Acta 11, 28 (*συνεστραμμένων δὲ ἡμῶν ἔφη εἷς* o. s. v.) er rigtig, vilde denne Formodning derigennem faa en Støtte[3]. I det hele taget maa denne Hypotese siges at være mere sandsynlig end den i nyere Tid af Ramsay fremsatte Formodning, at Lukas skulde stamme fra Filippi (bl. a. støttet paa den indgaaende Skildring i Acta af Opholdet i Filippi; hertil kommer, at Lukas synes at have opholdt sig i Filippi i det lange Tidsrum mellem 16, 10-17 og 20, 5)[4]. Ud fra de Stykker i Acta, hvor Fortælleren taler i første Person („Vi-Stykkerne“), og som af næsten alle tilskrives Lukas (hvor-

---

[1]) Derimod har det mindre Beviskraft, at Lukas (10, 7) i en Gengivelse af et Ord af Herren stemmer overens med Paulus (1 Tim. 5, 18) i at have *μισθός*, hvor Matth. (10, 10) har *τροφή*. — Noget større Betydning har det, at en Række rent sproglige Berøringer med Paulus' Breve kan paavises, se især Plummer: The Gospel according to St. Luke, S. XLIV og S. LIV—LVIII.

[2]) Se især Deissmann: Lukios—Lukas, i Festgabe A. v. Harnack dargebracht zum siebzigsten Geburtstag, 1921, S. 117—120. Formodningen er tidligere fremsat af W. Schulze og af W. Ramsay.

[3]) Ogsaa i de gamle monarchianske Prologer til Evangelierne (udg. af Corssen 1896), sandsynligvis fra 3dje Aarh. (efter Lagrange: Évang. selon Saint Luc., 1921, S. XVII, fra Slutn. af 2det Aarh.), betegnes Lukas som Antiokener.

[4]) W. Ramsay: St. Paul, the traveller and the Roman citizen[6], 1902, S. 200 ff. — Rackham: The Acts of the Apostles, 1901, S. XXX f., har gættet paa Antiokia i Pisidien som Lukas' Hjemsted.

ledes man end iøvrigt stiller sig til Spørgsmaalet om Luk. som Forf. til hele Acta), erfarer vi med Hensyn til Lukas, at han fulgte Paulus paa den anden Rejse fra Troas til Filippi; at han igen ledsagede ham paa den tredje Rejse paa Vejen fra Filippi til Jerusalem; og endelig at han var med paa Rejsen til Rom, hvorfor det er sandsynligst, at han har været hos Paulus ogsaa den mellemliggende Tid i Kæsarea. Af Kol. 4, 14 og Filem. 24 ser vi, at han blev hos Paulus under Fangenskabet i Rom, og af 2 Tim. 4, 11, at han var hos ham ogsaa under det andet Fangenskab. Tanken om, at han skulde være en Broder til Titus (støttet paa 2 Kor. 8, 18, jfr. 12, 18), blev allerede fremsat i Oldkirken, men er kun en løs Formodning[1]).

Overleveringen om, at Lukas er Forf. til Evangeliet (og Acta), kan ikke med Sikkerhed føres længere tilbage end til Tiden omkring 200[2]). Den fremsættes da med fuld Sikkerhed som almindelig anerkendt. Den faar en stærk indirekte Bekræftelse derigennem, at intet andet Forfatternavn nogen Sinde i Oldkirken blev knyttet til Evangeliet[3]), lige saa

---

[1]) Origenes og Hieronymus fremsatte den. Enkelte i vor Tid har genoptaget den, f. Eks. A. T. Robertson: Luke, the historian in the light of research, 1920, S. 13.

[2]) De ældste Vidner er Muratoris Kanon, Irenæus III. 1. 1 og Tertullian Adv. Marc. IV. 2 og IV. 5. (se Tekst Nr. 2 og 8).

[3]) Det er, som Harnack bemærker, ganske usandsynligt, at Evangeliet skulde være kommet Markion i Hænde, uden at noget Forfatternavn var knyttet dertil (se Harnack: Marcion, 1921, S. 231* Anm. 1). Tertullians Skildring af Markions Forhold til Evangeliet forstaas naturligst saaledes, at Markion har betragtet Evangeliet som et af „protectores Judaismi“ forfalsket Evang., som Markion genfremstiller i sin oprindelige Skikkelse (se især Harnack: Anf. Skr., S. 38 og 81 ff.). — Moffat, S. 282 og 300 anfører derfor ogsaa uden videre Markion som Vidne om, at man dengang ansaa Lukas for at være Forf. Jfr. Lagrange: Évangile selon St. Luc., 1921, S. XI f. — Hvor meget den enstemmige Overlevering betyder, naar der er Tale om et anonymt Skrift, kan bl. a.

lidt som Overleveringen om Lukas som Forf. nogen Sinde blev bestridt. For Overleveringens Rigtighed taler desuden de ovenfor paapegede Berøringspunkter med Paulus samt endelig den Omstændighed, at man i 2det Aarh. næppe vilde have fundet paa at gøre Lukas, en Apostеldiscipel, til Forfatter af et Evangelium, hvis man ikke havde været bundet af en Overlevering. Dette fremgaar bl. a. klart af Oldkirkens Bestræbelser for at støtte Lukasevangeliet paa Paulus' Autoritet[1]). Forøvrigt staar og falder Spørgsmaalet om Luk. som Forf. til Evang. med Spørgsmaalet om ham som Forf. til Acta (herom senere § 20).

Hvad Affattelsestiden angaar, er Tanken om Evangeliets Tilblivelse i 2det Aarh. nu saa godt som opgivet af alle; dertil har dets Forf. et altfor indgaaende Kendskab til Forholdene i Palæstina i det første Aarh. Derimod er der stærkt delte Meninger om, hvilket Tidspunkt indenfor det 1ste Aarh., der maa anses for mest sandsynligt. Naar man ud fra den Omstændighed, at Profetierne om Jerusalems Erobring i Luk. 19, 43 f. og 21, 20 f. gaar noget mere i Enkeltheder end de tilsvarende Profetier hos Matth. og Mark., har villet drage den Slutning, at de er affattede ex eventu, og at Evang. derfor er skrevet efter 70, saa er dette Argument ingenlunde tvingende; der nævnes ikke andre Enkeltheder end saadanne, som det maatte falde ganske naturligt at nævne, naar overhovedet en Profeti om Byens Under-

erkendes ved den vaklende Overlevering for Hebræerbrevets Vedkommende.

1) Hos Irenæus siges, at Lukas gengav „det af Paulus forkyndte Evangelium“ (omtr. det samme har Tertull. Adv. Marc. IV. 5). I Analogi med Udviklingen i Overleveringen om Markusevang. søger den senere Tids Mænd at gøre Forbindelsen mellem Lukasevang. og Paulus endnu inderligere for at faa en apostolsk Autoritet bag Evangeliet. Eusebius (III. 4. 7) mener saaledes, at Paulus i Rom. 2, 16; 16, 25; 2 Tim. 2, 8 ved Udtrykket *τὸ εὐαγγέλιόν μου* sigter til Lukasevang.

gang blev fremsat[1]). Det er da ogsaa betegnende nok, at man ud fra 21, 21 kan drage og har draget den modsatte Slutning, at Evang. maa være skrevet før 70, idet der tales om en Flugt til Bjærgene, og ikke om en Flugt til Pella hinsides Jordan, som Opfyldelsen bragte. Slutninger af denne Art vil altid være betænkelige og usikre. — Naar vi mindes, at Lukas taler om „mange" Forgængere i Forsøget paa at skrive Evangelier, vil man ledes til at betragte Tiden efter 70 som den sandsynligste. Man har ud fra 21, 32 villet gøre gældende, at det næppe kan være længe efter 70, fordi dette Ord for en senere Tid maatte volde Vanskelighed[2]).

Man føres saaledes til den Antagelse, at Tiden mellem 70 og 80 har størst Sandsynlighed for sig. Heroverfor staar den af Harnack med stor Kraft forfægtede Opfattelse, at Acta er skrevet før Paulus' Død, og at Lukasevang. derfor maa være endnu ældre. Harnack har fundet Tilslutning hos adskillige[3]). De „mange" i Luk. 1, 1 gør dog dette i høj Grad usandsynligt[4]), selv om der kan gøres vægtige Grunde gældende for den tidlige Affattelse af Acta (jfr. § 21).

At Evangeliet har Lukas til Forf. og er skrevet i Tiden 70—80, antages af Appel, S. 165 ff.; Barth, S. 200 ff.; Feine, S. 56—67; Gregory, S. 767 f., 775; Jones, S. 219—260; Milligan, S. 149 ff., 164; Moffat, S. 281 f., 297 f., 311 ff.; Mc. Neile, S. 14 f.; 33 f; 73—108; Aimé Puech: Histoire de la Littérature Grecque Chrétienne, I. 1928, S. 117 f.; Schat Petersen, S. 281 ff.; B. Weiss, S. 530 f., 551—560; Zahn, II.

---

1) Blass: Philology of the Gospels, 1898, S. 42 f. henviser til, at Savonarolas Profeti fra 1496 om Roms Plyndring i ganske anden Grad indeholdt paafaldende Enkeltheder, som gik i Opfyldelse i Aaret 1527.

2) De tidligste Spor af Benyttelse af Evangeliet findes hos Ignatius, Hermas og i Didake. Se nærmere N. T. ap. F., S. 79 f., 120 og 30 f.

3) Se herom nærmere under Behandlingen af Acta (§ 21).

4) For dem, der lader Lukas benytte Markusevang., vil det blive endnu usandsynligere, idet Markusevang. i saa Fald allerede maa være blevet til senest c. Aar 50; jfr. ovenfor S. 106 A. 1.

S. 336 ff., 431 ff. (daterer 80—90). — Ogsaa Belser, S. 106—127; Jacquier, II. S. 451 ff., 495; Kolmodin, S. 482—486, 561—566 og Salmon, S. 294 ff., især S. 312, antager Lukas som Forf., men henlægger Affattelsen til et tidligere Tidspunkt, Belser og Salmon endog til Tiden før Paulus' Død, ligesom Harnack og alle, der lader Acta være skrevet før Paulus' Død (se § 21).

At autor ad Theophilum er en fra Lukas forskellig Person, hævdes af H. J. Holtzmann, S. 385—407; Jülicher, S. 295 f. 394 ff.; Knopf, S. 114 f., 134 f.; v. Soden S. 91, 107—126; Joh. Weiss, I. S. 392 f.; Goguel: Les évangiles synoptiques, 1923, S. 524 f. Affattelsestiden henlægges af disse Forskere til Tiden omkring Aar 100 (som Regel snarere før end efter; for Goguels Vedkommende i Tiden mellem 75 og 85).

§ 17. Overleveringen om Apostlen Johannes.

Det ny Test. meddeler om Apostlen Johannes, at han var Søn af en galilæisk Fisker ved Navn Zebedæus, som efter Mark. 1, 20 havde lejede Arbejdere under sig. Naar man sammenligner Matth. 27, 56 med Mark. 15, 40, kan man med overvejende Sandsynlighed drage den Slutning, at Johannes' Moder hed Salome. En yderligere Sammenligning mellem Joh. 19, 25 og den nævnte Omtale af Kvinderne ved Korset i de synopt. Evang. gør det endvidere sandsynligt, — om end Sandsynlighedsgraden her er noget mindre, — at Salome var Søster til Jesu Moder; i saa Fald vilde Johannes være en nær Slægtning af Jesus.

Under Forudsætning af, at Joh. Ev. er af Apostlen Johannes, vil det næppe kunne betvivles, at Johannes i Fortællingen 1, 35 ff. foruden til Peter og Andreas sigter til sin Broder Jakob og sig selv, hvoraf vilde følge,

at Joh. har været Discipel af Døberen, før han modtog Kaldet til at være Jesu Discipel. Af Døberen blev han vist til Jesus, og af denne sidste modtog han noget senere i Galilæa det afgørende Apostelkald Mark. 1, 19 f. og Parall. Ifølge de synopt. Evang. stod saavel han som hans Broder og Peter i et særlig nært Forhold til Jesus (Mark. 5, 37; 9, 2; 14, 33). Det ejendommelige Tilnavn *βοανηργές* d. v. s. *υἱοὶ βροντῆς*, som Jesus efter Mark. 3, 17 gav ham og hans Broder, faar sin Forklaring i den hellige Nidkærhed, hvorom de smaa Fortællinger i Mark. 9, 38 f. og Luk. 9, 51 ff. aflægger Vidnesbyrd.

Hvis Johannes er identisk med den i Joh. Ev. omtalte anonyme *μαθητὴς, ὃν ἠγάπα* (*ἐφίλει*) *ὁ Ἰησοῦς* (13, 23; 19, 26; 20, 2; 21, 7. 20; jfr. *ἄλλος μαθητής* 18, 15 og det i 19, 35 omtalte Øjenvidne ved Korsfæstelsen og *ὁ μαθητής* i 21, 24), faar det allerede i de synopt. Evang. omtalte nære Forhold til Jesus en meget stærk Bekræftelse. Joh. har da ved Jesu sidste Maaltid ligget nærmest ved ham, og Jesus har fra Korset betroet sin Moder til hans Omsorg.

Indenfor den første Menighed stod Johannes efter Acta's Skildring sammen med Peter i Forgrunden (Acta 3, 1 ff.; 4, 19; 8, 14). Paulus betegner ham sammen med Peter og Jakob, Herrens Broder, som Menighedens *στῦλοι* Gal. 2, 9.

Den oldkirkelige Overlevering meddeler flere smukke Træk om ham. Klemens Aleks. (Quis dives salvetur 42) meddeler en Fortælling, der belyser hans Kærlighed til den enkelte Menneskesjæl (han lader sig fange af Røvere for at vinde Røvernes Høvding, som tidligere havde hørt til Menigheden, tilbage). Hieronymus fortæller om den gamle Apostel, der lod sig bære hen i Menighedens Forsamling for atter og atter at gentage sin Formaning: Børnlille, elsker hverandre[1]). Med Navnet „Tordensøn-

[1]) Hieron. Comm. in epist. ad Gal. 6, 10 (Vallarsis Udgave af Hieron. VII. S. 528 ff.). — Vi ser bort fra Legenderne i Acta Joannis, hvoraf de fleste har en monstrøs Karakter.

nen" stemmer den gamle Beretning, der tilskrives Polykarp, at Joh. flygtede ud af et Bad for at undgaa at være under Tag med Kætteren Kerinth[1]).

Overleveringen i andet Aarh. gaar enstemmig ud paa, at Apostlen Joh. har levet den sidste Del af sit Liv i Lilleasien. Allerede Justin, som c. 135 havde opholdt sig i Efesus, meddeler, at Apokalypsen er skrevet af Apostlen Johannes, hvoraf med Nødvendighed følger, at denne efter Justins Opfattelse har levet i Lilleasien[2]). Henimod Slutningen af 2det Aarh. finder vi hos Polykrates fra Efesus et klart Vidnesbyrd om, at Joh. levede og døde i Efesus[3]). Baade Klemens Aleks., Tertullian og Irenæus vidner om det samme[4]); med andre Ord: Overleveringen er paa det Tidspunkt udbredt i alle Egne af Kirken. Og Irenæus fører sit Vidnesbyrd tilbage til Polykarp[5]).

Og til dette stærke direkte Vidnesbyrd kan føjes et indirekte. At Montanisterne og Valentinianerne kort efter Midten af det 2det Aarh. beraabte sig paa Apostlen Joh.'s Autoritet og benyttede hans Evang. (de sidstnævnte endog med udtrykkelig Betoning af, at det stammede fra „Apostlen", se § 18, S. 144), vil nu næppe nogen bestride. Der kunde derfor være god Anledning for de kirkelige Forf., som bekæmpede de nævnte Retninger, til at forringe Evangeliets Autoritet ved at oplyse om, at det ikke kunde hidrøre fra Apostlen, fordi denne slet ikke havde været i Lilleasien. Men selv de Anti-Montanister,

---

1) Iren. III. 3. 4.

2) Justin: Dial. 81, 4 (se Tekst Nr. 7).

3) Polykrates hos Euseb. V. 24. 3.

4) Klem. Alex.: Quis dives salvetur 42; Tertull.: De præscr. hæret. 36; Irenæus III. 1. 1., III. 3. 4., II. 22. 5.

5) Brevet til Florinus Euseb. V. 20 (Tekst Nr. 1), jfr. ogsaa Eusebius' Bemærkning V. 24. 16 om Polykarps Forhold til Joh. under Fremstillingen af Polykarps Besøg i Rom. Om den store Vægt, man maa tillægge Irenæus' Vidnesbyrd, se ovenfor S. 41. — Ogsaa Acta Joannis er et lilleasiatisk Vidne om denne Overlevering.

der af Epifanius fik Navnet „Aloger", og som af deres Anti-Montanisme lod sig forlede til at bestride, at Evang. og Apok. stammede fra Apostlen Joh., indlod sig ikke paa at benægte, at Apostlen havde været i Lilleasien[1]).

Overleveringen om Johannes' Ophold i Lilleasien er saa enstemmig og ligger saa nær op til den Tid, hvorom der er Tale, at en Tvivl om dens Rigtighed næppe vilde være blevet fremsat, eller i hvert Fald næppe vilde have fundet stor Udbredelse, hvis man ikke af helt andre Grunde, nemlig af indre Grunde, havde ment at maatte betvivle Joh. Ev.'s apostolske Oprindelse. Men de, der af disse andre Grunde mener sig tvunget til at bestride Apostlens Forfatterskab baade til Joh. Ev. og til Apok., vil naturligvis ogsaa mene sig nødsaget til indenfor det 2det Aarh.'s Literatur at søge efter Støttepunkter for Tvivl om Sandheden af den saa vidt udbredte Overlevering.

I) I nyeste Tid har man lagt Hovedvægten paa et formentligt Fragment af Papias, ifølge hvilket Apostlen Johannes ligesom hans Broder Jakob skal have lidt Martyrdøden, dræbt af Jøderne. Man betragter uden videre dette Vidnesbyrd fra Papias som en afgørende Grund mod Apostlens Ophold i Efesus. Der kan imidlertid fremføres meget stærke Grunde mod den Antagelse, at Papias' Skrift skulde have indeholdt en saadan Meddelelse.

For det første er dette Papias-Fragment overleveret os i Omgivelser, der er alt andet end skikkede til at give os Tillid til, at Overleveringen er paalidelig.

Fragmentet har længe været kendt, men man tillagde det ikke synderlig Vægt. Man har kendt det gennem Georgios Hamartolos' Krønike fra det 9nde Aarh. (om denne se Krumbacher: Gesch. der byzant. Literatur², 1897, S. 352 f.). Her stod at læse: *Παπίας*

---

[1]) Om disse „Aloger" jfr. nedenfor S. 144 A. 4.

γὰρ ὁ Ἱεραπόλεως ἐπίσκοπος, αὐτόπτης τούτου γενόμενος, ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ τῶν κυριακῶν λογίων φάσκει ὅτι ὑπὸ Ἰουδαίων ἀνῃρέθη. Men Ordene fandtes kun i et enkelt Haandskrift (Codex Coisl.) af den nævnte Krønike; i de andre Haandskrifter fandtes endog en Udtalelse af Georgios, som er i direkte Modstrid med dette Citat fra Papias, idet Georgios meddeler, at Joh. ἐν εἰρήνῃ ἀνεπαύσατο. Man gik derfor ud fra, at dette formentlige Papias-Fragment stammede fra en Interpolator, som havde gjort sig skyldig i en Misforstaaelse. — Men Situationen blev en anden, efter at C. de Boor i Aaret 1888 havde udgivet: „Neue Fragmente des Papias, Hegesippus und Pierius" i Gebhardt-Harnacks Texte und Untersuchungen V. Her finder vi det samme Papias-Fragment mellem en Del andet Stof, der synes at stamme fra Kirkehistorikeren Filip fra Side (5te Aarh.). Det hedder her: Παπίας ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ λέγει, ὅτι Ἰωάννης ὁ θεολόγος καὶ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὑπὸ Ἰουδαίων ἀνῃρέθησαν. Mange har efter dette ment at maatte anse Papiasfragmentet for ægte. Det er imidlertid sandsynligt, — allerede de Boor gør opmærksom herpaa (Anf. Skr., S. 178), — at vi ikke har Lov til i de Boors Fragment at se et nyt Vidne om Eksistensen af en saadan Beretning hos Papias, men at Interpolationen i Georgios' Krønike just hviler paa Filip af Side (begge Steder angives Titlen paa Papias' Værk paa samme unøjagtige Maade). Det er endvidere sikkert, at Filip paa andre Punkter viser sig at være en alt andet end troværdig Kilde, og det kan med stor Sandsynlighed godtgøres (se især Chapman: John the Presbyter, Oxford 1911, S. 95—101), at Filip ikke direkte henter sit Citat fra Papias' Skrift, men kun kender Papias' Skrift gennem Eusebius' Kirkehistorie. Det maa endvidere fremhæves, at Filip fra Side i samme Sammenhæng, hvor han bringer Papias-Citatet, forudsætter Apostlens Ophold i Lilleasien, idet han betegner Papias som hans „Tilhører". — Allerede alt dette maner til Forsigtighed overfor dette formentlige Papias-Citat. — Kan der med Johannes hos Papias være tænkt paa Døberen Johannes? Se især den grundige Udredning hos Th. Zahn: Die Offenbarung des Joh., 1924, S. 86—93.

Men der er en anden og mere afgørende Grund mod, at Papias skulde have berettet om Apostlen Joh.'s Martyrdød ved Jødernes Haand. Vel maa man være varsom med Anvendelsen af argumenta e silentio. Men *det synes unægtelig næsten utænkeligt, at Irenæus og Eusebius ikke med et Ord skulde have hentydet til en saadan Beretning hos Papias.* Irenæus kalder Papias for „Johannes' Tilhører og Polykarps Ven" (Ire-

næus V. 33. 4) og nærer ikke ringeste Tvivl om, at Apostlen Johannes har skrevet Evangeliet som gammel Mand i Efesus (III. 1. 1), — og dog skulde Irenæus have læst hos Papias, denne „Johannes' Tilhører“, at Johannes blev dræbt af Jøderne ligesom hans Broder Jakob! Man maa have meget tvingende Beviser for at kunne bøje sig for en saadan Antagelse[1]). — Hvad enten Papias har berettet om Johannes' tidlige Martyrdød eller ikke, vil i øvrigt Antagelsen af, at Joh. tidlig skulde have lidt Martyrdøden, støde paa overordentlig store Vanskeligheder. Men før vi skrider til en Paavisning heraf, vil det være naturligst at undersøge Vægten af de andre Grunde, hvormed man bestrider Overleveringen om Apostlens Ophold i Efesus.

II) Foruden til det formentlige Papias-Fragment henviser man til, at nogle gamle Martyrologier formentlig aflægger Vidnesbyrd om Apostlens Martyrdød. I det syriske Martyrologium fra 411 finder vi ved den 27. December opført: „Johannes og Jakob, Apostlene i Jerusalem“[2]). Man mener her at have Spor af en gammel Overlevering, der bekræfter det formentlige Papias-Fragment. Det er imidlertid af den Forsker, som grundigst har beskæftiget sig med de gamle Martyrologier, blevet paavist, at man ikke før det 3dje Aarh.'s Begyndelse har begyndt paa at fejre saadanne Mindefester, som disse Martyrologier giver Fortegnelser over, og at man paa det Tidspunkt ikke havde Overleveringer om Martyrdage fra den ældre Tid. Allerede dette maa

[1]) Eusebius var jo endog interesseret i at faa godtgjort Tilstedeværelsen af to Johannes'er, jfr. ovenfor S. 48.

[2]) I et æthiopisk Martyrologium findes de to Apostle paa samme Maade opført under den 27. Dec., i en armenisk Martyrfortegnelse derimod under 28. Dec. I et karthageniensisk Martyrologium findes Joh. Døberen sammenstillet med Jakob til den 27. December; men dette, paastaar man, er en Fejlskrift. — Det syriske og karthag. Martyrologium findes udgivet af Lietzmann (Kleine Texte Nr. 2: Die drei ältesten Martyrologien, 1903).

gøre os varsomme med at finde historiske Overleveringer i disse Fortegnelser. Men hertil kommer, at Opførelsen af et Par Navne samt et Stednavn ved en Dato faktisk kun betyder, at der i vedkommende By paa den angivne Dag fejredes Mindefester for de nævnte Personer. Der menes ikke, at de har lidt Martyrdøden i den angivne By; ja der findes endog anført Personer, som overhovedet ikke har lidt Martyrdøden[1]). Hertil kommer, at de ved Dagene 26.—28. Dec. opførte Navne tydelig viser, at et kunstigt Arrangement her har gjort sig gældende; til den 28. Dec. er i det syriske Martyrologium opført Peter og Paulus; man har med andre Ord i Tiden omkring Jesu Fødselsdag villet samle de mest kendte Apostelnavne[2]). Det maa altsaa anses som forfejlet at søge historiske Overleveringer om et Martyrium af Apostlen Johannes i disse gamle Fortegnelser over Mindefester.

Hertil kommer, at Ordene, som de lyder, saavel i dette Martyrologium som i det formentlige Papiasfragment, naturligst maa forstaas saaledes, at hans Død skete samtidig med eller i hvert Fald omtrent samtidig med hans Broder Jakobs Død. Og det er jo i hvert Fald en Umulighed, da Paulus efter Gal. 2, 9 paa et ikke saa lidt senere Tidspunkt har været sammen med Johannes.

III) Man henviser endelig til, at Mark. 10, 39 beviser Apostlens Martyrdød. Man fortolker nemlig Jesu Ord om Zebedæussønnerne som en Profeti om deres Martyrdød, og man betragter denne Profeti som et vati-

---

[1]) Se H. Achelis: Die Martyrologien, ihre Geschichte und ihr Wert, 1900, S. 16 og 53. — Et interessant Eksempel paa, at en Dato, som oprindelig slet ikke var ment som Martyrdag, senere opfattedes som saadan, har vi i den 29. Juni, som oprindelig var Dagen for Overførelsen af Peters og Paulus' Lig til San Sebastiano og først senere blev betragtet som Dagen for deres Martyrium; se Lietzmann: Petrus und Paulus in Rom², 1927, S. 109—126.

[2]) Achelis indrømmer, at vi her staar overfor en „Weihnachtscyklus" (Anf. Skr., S. 71), og Lietzmann (Anf. Skr., S. 99) kalder det „eine wohl durchdachte liturgische Konstruktion des IV. Jahrhunderts".

cinium ex eventu eller hævder, at den i hvert Fald ikke vilde være blevet bevaret, medmindre den var gaaet i Opfyldelse. Imidlertid har man i Acta 20, 25 et Vidnesbyrd om det urigtige i den sidstnævnte Paastand. Og Fortolkningen af Jesu Ord om Martyrdød er ingenlunde sikker; der kan være Tale om en Lidelsernes Kalk eller en Lidelsernes Daab, uden at der særlig tænkes paa Dødslidelsen[1]. Et historisk Vidnesbyrd om Apostlens Martyrdød kan der altsaa heller ikke ud fra dette Sted vindes.

De historiske Vidnesbyrd, ved hvis Hjælp man har villet bestride den meget gamle og klare Overlevering om Apostlens Ophold i Efesus, opløser saaledes sig selv. Ikke stort bedre gaar det med to andre Betragtninger, ved Hjælp af hvilke man har villet støtte Paastanden om, at den nævnte Overlevering ikke kan være rigtig.

IV) Den første af disse Betragtninger gaar ud paa, at Traditionen om Joh.'s Ophold i Efesus let og naturligt lader sig forklare ud fra en Forveksling med en anden anset Personlighed af samme Navn, der har levet i den nævnte By.

Antagelsen af, at der har levet en saadan Mand ved Navn Johannes indenfor den lilleasiatiske Kirke, støtter sig udelukkende paa et af Papias-Fragmenterne (se Tekst Nr. 4). Papias taler her om, at han ivrig spurgte ud om *τοὺς τῶν πρεσβυτέρων λόγους, τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν, ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος, ἢ τί Ἰωάννης ἢ Ματθαῖος ἤ τις ἕτερος τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν, ἅ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης τοῦ κυρίου μαθηταὶ λέγουσιν.* Det

[1] Om Bægeret som et almindeligt Billede paa Skæbne (lykkelig eller ulykkelig, Glæde eller Lidelse) se Strack-Billerbeck: Kommentar zum N. T. aus Talmud und Midrasch, I. S. 836 ff. Se ogsaa J. H. Bernard: A study of St. Mark 10, 38—39 i Journ. theol. St., 1927, S. 262—270, der paaviser, hvorledes begge Billeder bruges i G. T. om haarde Lidelser, ogsaa hvor Dødslidelse ikke er indbefattet.

skal villig indrømmes, at det første Indtryk ved Læsningen af disse Ord leder i Retning af, at der tales om to forskellige Personer ved Navn Johannes. Dette er begrundet dels i, at Johannes' Navn første Gang forekommer mellem lutter Apostelnavne i snævrere Forstand, medens det anden Gang forekommer sammen med og endog i Rækkefølge efter den os ukendte Aristion, dels i, at der i første Sætning staar *εἶπεν*, i anden Sætning derimod Præsens *λέγουσιν*. Dog maa det straks betones, at Præsens ikke behøver at udtrykke, at vedkommende var i Live, da Papias nedskrev sit Værk; i saa Fald var Spørgsmaalet afgjort; saa kunde der paa det sidste Sted ikke tænkes paa Apostlen Johannes. Men Præsens kan naturligt forstaas ud fra det Tidspunkt, da Papias anstillede sine Efterforskninger; dengang søgte han Belæring baade om de store afdøde Førstehaandsvidners Ord og tillige om, hvad de dengang endnu levende „Herrens Disciple" havde at berette.

Foruden paa de to nævnte Grunde støtter man den Fortolkning, at Papias taler om to forskellige Personligheder af Navnet Johannes, yderligere derpaa, at baade Dionysius af Aleksandria og Eusebius ligeledes taler om to Johannes'er.

Argumentet, som hentes ud fra Dionysius af Aleksandria, viser sig imidlertid ved nærmere Betragtning snarere at være et Argument mod den Antagelse, at der tales om to Johannes'er. Thi Udgangspunktet for Dionysius' Tale[1]) om en anden Johannes end Apostlen er hans Tvivl om, at den Johannes, som i Apok. angives som Forfatter til Skriftet, kan være identisk med Apostlen, der har skrevet Evangeliet, — en Tvivl, som han udelukkende støtter paa sproglige Grunde. Han viser paa Grund af denne Tvivl hen til, at der sikkert har været flere

---

[1]) Eusebius har heldigvis loyalt citeret Dionysius' Ord meget udforligt, Euseb. VII. 25.

af Navnet Johannes, ligesom jo mange Kristne kaldes med Navne som Peter og Paulus; han omtaler i Forbigaaende ogsaa den i N. T. omtalte Johannes Markus; han viser endelig hen til, at der i Efesus har været to Grave, som bar Johannes' Navn. Med andre Ord: Dionysius viser ikke hen til Papias; han taler ikke om, at der eksisterer en Overlevering om en anden Johannes end Apostlen; thi han maa antages selv at være klar over, at de to Grave ikke kan betragtes som en Overlevering om Eksistensen af to fremragende Mænd med samme Navn. Det er jo nemlig ingenlunde ualmindeligt, at den samme store Personligheds Grav henlægges til forskellige Steder, fordi Overleveringen om Gravstedet ikke er sikker.

Eusebius deler Dionysius' Tvivl om, at Apostlen kan være Forf. til Apok. Og han er blevet opmærksom paa, at Papias' Ord kan forstaas som talende om to forskellige Personligheder af Navnet Johannes. Men han anfører ikke noget som helst andet Vidnesbyrd om Eksistensen af en fremragende Johannes i Efesus, der skulde være forskellig fra Apostlen Johannes. Vi kan saaledes gaa ud fra som sikkert, at der heller ikke gives noget andet. Baade Dionysius og Eusebius var jo interesserede i at fremdrage saadanne Vidnesbyrd, hvis de fandtes. Papias' Ord er og bliver det eneste Vidnesbyrd om en „Presbyter" Johannes, forskellig fra Apostlen.

Spørgsmaalet bliver da, om Papias' Udtalelse under disse Omstændigheder har tilstrækkelig Bærekraft til at holde Teorien om en anden Johannes oppe. Hos Eusebius gør utvivlsomt en dogmatisk Tendens sig gældende (Utilfredshed med Apok.'s Eskatologi); han ønsker en anden Forf. til Apok. end Apostlen[1]). Er det da ikke dette Ønske, som forleder Eusebius til hans Fortolkning af Stedet hos Papias? Formodningen herom bestyrkes

[1]) Om Dionysius gælder sikkert det samme; hans Udtalelser fremsættes i et antikiliastisk Stridsskrift.

derved, at — bortset fra Eusebius — ingen af Papias' Læsere i de første Aarhundreder taler om en saadan „Presbyter" Johannes[1]). Dette tvinger os til i hvert Fald at antage, at Papias ikke kan have meddelt noget synderligt om denne anden Johannes; dersom han af Papias var blevet skildret som en fremragende Personlighed, forskellig fra Apostlen, vilde denne Tavshed om ham hos alle Læsere af hans Værk være uforklarlig. Paa den anden Side er det paafaldende, at Papias ikke skulde have omtalt denne Mand noget mere, dersom han virkelig havde været en saa fremragende Mand og indenfor den lilleasiatiske Kirke havde haft en saa stor Autoritet, at en Forveksling med Apostlen hurtig skulde kunne opstaa.

Man fristes saaledes til den Opfattelse, at Papias kun taler om én Johannes, nemlig Apostlen; naar hans Navn nævnes to Gange, skyldes det, at denne Apostel — i Modsætning til de andre Apostle — paa det Tidspunkt, da Papias anstillede sine Efterforskninger, endnu var i Live. Eller hvis der alligevel skulde være Tale om to Johannes'er, foreligger der to Muligheder, hvoraf ingen har synderlig Sandsynlighed for sig. Ifølge den første har den anden Johannes været en ubetydelig Personlighed; vi véd ikke engang, om han har hørt hjemme i Efesus; Papias siger ikke noget derom[2]). Men en tidlig opstaaet Forveksling mellem en saadan ubetydelig Personlighed og

---

[1]) Betegnelsen „Presbyter" kan ikke bevise, at han ikke var Apostel; thi Papias bruger denne Betegnelse ogsaa om Apostle, se ovenfor § 5 S. 47 f. — Om Tavsheden hos alle Læsere af Papias' Værk se især Zahn: Forschungen zur Gesch. des neutest. Kanons, VI. S. 124 ff. og J. Chapman: John the Presbyter, 1911, S. 49. Det er herud fra forstaaeligt, at man nu som Regel kun antager én Joh. i Efesus, enten denne saa har været Apostlen eller en anset Presbyter.

[2]) Larfeld: Die beiden Johannes von Ephesus, 1914, søger Løsningen af Problemet i denne Retning (se især S. 146).

Apostlen er ganske usandsynlig. Den anden Mulighed er den, at der i Efesus kun har været én Johannes, „Presbyteren" (Apostlen er død i Palæstina); og han har været en meget betydelig Personlighed. Men i saa Fald bortfalder den formentlige Støtte hos Dionysius og Eusebius, der begge lader Apostlen bo i Efesus. Begrundelsen for, at en saadan Johannes har eksisteret, kommer m. a. Ord til at hvile hovedsagelig paa det ovenfor omtalte Fragment hos Filippus fra Side og det syriske Martyrologium.

Men ogsaa i det sidstnævnte Tilfælde er Teorien om en Forveksling i sig selv usandsynlig. Ganske vist er saadanne Forvekslinger indenfor en historisk Overlevering ikke ualmindelige; og man kan endog i dette Tilfælde henvise til, at der i Slutningen af det andet Aarh. synes at finde en Forveksling Sted mellem Evangelisten Filip og Apostlen Filip. Men just en Sammenligning med dette Eksempel er vel skikket til at minde om, at medens der er Tilfælde, hvor Jordbunden ubetinget er gunstig for Forvekslinger af denne Art, er der paa den anden Side ogsaa Tilfælde, hvor den er saa ugunstig som vel mulig.

Baade Apostlen og Evangelisten Filip findes omtalt i N. T. Om Evangelisten faar vi den Oplysning, at han havde fire profetiske Døtre (Acta 21, 9). Nu fortæller Papias om en Filip i Hierapolis, gennem hvis Døtre han har modtaget en Beretning om en Opvækkelse af Døde (Euseb. III. 39. 9). Om en Filip i Hierapolis fortæller senere ogsaa Polykrates (Euseb. III. 31); han betegner ham udtrykkelig som Apostlen Filip og meddeler, at han havde to Døtre, som forblev ugifte indtil Alderdommen (*γεγηρακυῖαι παρθένοι*), og én Datter, som efter et Liv levet *ἐν ἁγίῳ πνεύματι* blev begravet i Efesus. Nu mener mange, at Polykrates gør sig skyldig i en Forveksling, naar han betegner denne Filip som Apostlen, idet Omtalen af Døtrene minder om Acta 21, 9. Det er muligt, men ingen-

lunde sikkert. Her omtales nemlig kun tre Døtre[1]), ikke fire som i Acta, og de omtales ikke som Profetinder (saaledes som i Acta)[2]). Lidt spidst siger Chapman: „Endog den Dag idag kender jeg flere Eksempler paa Mænd med samme Navn, som havde Døtre, og jeg følte mig dog ikke forpligtet til at identificere dem“[3]). Og hvad der unægtelig i dette Tilfælde ganske særlig maner til Varsomhed, er den Omstændighed, at Klem. Aleks. fortæller om, at Apostlen Filip bortgiftede sine Døtre (Strom. III. 52). Denne Overlevering passer hverken med Acta 21, 9 eller med Polykrates' Beretning om de to jomfruelige Døtre, men viser i hvert Fald, at der ogsaa om Apostlen Filip verserede Fortællinger angaaende hans Døtre. Det er derfor muligt, at Polykrates har Ret i, at det virkelig var Apostlen Filip, som levede i Hierapolis[4]). Senere har man saa — først i montanistiske Kredse[5]) — overført de fire profetiske Døtre fra Acta 21, 9 til Apostlen i Hierapolis; men dette er jo en Forveksling af en hel anden Art. — Dog selv om den Filip, der omtales som boende i Hierapolis, i Virkeligheden var identisk med Evangelisten og fejlagtig af Polykrates blev antaget for Apostlen, vilde vi alligevel ikke have en Analogi, som kunde sandsynliggøre Forvekslingen mellem „Presbyteren“ Johannes og Apostlen. Thi Forholdene er i de to Tilfælde meget forskellige.

a) For det første kender man begge de to Per-

---

[1]) Chapman (Anf. Skr., S. 67 f.) mener endog, at der kun er Tale om to Døtre, idet han gengiver: *καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἁγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη* o. s. v. ved: „og den ene af de to . . .“.

[2]) Der staar — trods Zahns Paastand i Forschungen, VI. S. 172 — intet hos Polykrates om, at de var Profetinder.

[3]) Chapman: Anf. Skr., S. 69.

[4]) Saaledes Lightfoot: St. Pauls epistles to the Colossians and to Philemon, 1886, S. 45—46.

[5]) Se nærmere Zahn: Anf. Skr., S. 167 f. Maaske har selv denne mindre Forveksling først fundet Sted hos Gajus fra Rom, se Chapman: Anf. Skr., S. 69—71.

soner ved Navn Filip fra N. T., og man faar allerede her næsten mere at vide om Evangelisten end om Apostlen, — i hvert Fald faar man noget mere karakteristisk at vide; derfor kunde det let tænkes, at hans Personlighed for Eftertiden traadte i Forgrunden. Derimod kender N. T. intet til en Presbyter Johannes som forskellig fra Apostlen (Presbyteren i Overskriften til 2 Joh. og 3 Joh. kan ikke anføres i denne Sammenhæng), hvorimod Apostlen træder stærkt frem som en kendt og udpræget Personlighed. Det er en Forveksling af en hel anden Art, som der her maatte være Tale om, naar en Menighedsleder i Efesus i Traditionen skulde identificeres med den fremragende Apostel.

b) For det andet finder den formodede Forveksling mellem de to Filip'er først Sted hos Polykrates, d. v. s. i Slutningen af andet Aarh. — maaske endda først senere. At allerede Papias skulde have gjort sig skyldig i Forvekslingen, lader sig ikke godtgøre; i de Citater, som er os overleverede, betegner Papias ikke den Filip, han omtaler, som Apostel. Naar Talen derimod bliver om de to Johannes'er, skal Presbyteren Joh. allerede kort efter hans Død være blevet forvandlet til Apostlen, — endnu medens der fandtes Mennesker, som havde levet sammen med ham. Thi allerede Justin, som c. 135 havde været i Efesus, taler om Apostlen i Lilleasien. Ja, allerede i Joh. 21 har Forvekslingen fundet Sted; Presbyteren er blevet til Apostlen, som laa ved Herrens Bryst.

c) Men der er en tredje og endnu mere afgørende Forskel. Der var intet som helst bekendt om Apostlen Filip, der kunde hindre eller endog blot vanskeliggøre en Forveksling med Evangelisten Filip i den senere Tradition. Men hvis, som man paastaar, Apostlen Joh. havde lidt Martyrdøden, skulde Overleveringen herom synes at være tilstrækkelig til at sætte en kraftig Bom for ethvert For-

søg paa at gøre en gammel og højt bedaget Presbyter til ét med Apostlen.

V) Der er saa kun én Betragtning tilbage, hvormed man kan støtte Tvivlen om Apostlens Ophold i Efesus. Den gaar ud paa, at man maatte have ventet en Omtale af Apostlen i Ignatius' Brev til Efeserne[1].) Ignatius omtaler i dette Brev (12, 2) Paulus, ikke Johannes. Dog maa det bemærkes, at forud for Betegnelsen *Παύλου συμμύσται* om Læserne har Ignatius omtalt dem som *πάροδος τῶν εἰς θεὸν ἀναιρουμένων*, m. a. Ord: han tænker paa, at mange, som har lidt Martyrdøden, har opholdt sig blandt dem; og i den Sammenhæng kunde Joh. jo ikke ventes omtalt. Ligeledes maa det ikke glemmes, at Ignatius i det foregaaende Kap. (Kap. 11) mod Slutningen har antydet, at Efeserne havde haft Samfund med flere Apostle, og han kan derunder ogsaa have tænkt paa Johannes. Iøvrigt skal det villig indrømmes, at hvis Overleveringen om Apostlens Ophold i Efesus iøvrigt kun var svagt bevidnet, vilde dette Argument e silentio — til Trods for al fornøden Varsomhed med argumenta e silentio — have ikke ringe Vægt. Vi har imidlertid set, at Overleveringen hviler paa meget stærke ydre Vidnesbyrd.

Hertil kommer, at hvad enten Papias har berettet om Apostlens Martyrdød eller ikke, og hvad enten de Grunde, der kan anføres for denne, er lidt mere eller mindre stærke, faar den stærke ydre Bevidnelse af Apostlens Ophold i Efesus og Død i en høj Alderdom en afgørende Bekræftelse ved den Omstændighed, at Antagelsen af hans Martyrdød vilde føre os ind i uovervindelige Vanskeligheder.

---

1) Henvisning til Polykarps Tavshed om Joh.'s Ophold i Efesus er betydningsløs; i det lille Brev til Menigheden i Filippi var der ikke naturlig Anledning til at tale derom. — Ikke heller kan man med Rette henvise til Ignatius' Tavshed i Brevet til Romerne; thi at han her (Kap. 4) omtaler Peter og Paulus, men ikke Joh., er forstaaeligt med Henblik paa Læserkredsen.

Man har i for høj Grad indskrænket sig til Drøftelser om Papias-Fragmentets Ægthed eller Uægthed eller til at fremhæve Træk, som kunde pege i anden Retning end Overleveringen. Man har derved ikke faaet Øjet tilstrækkelig opladt for de Vanskeligheder, som Antagelsen af Apostlens Martyrdød fører os ind i, naar vi vil forsøge paa at forstaa Udviklingens Gang i det 2det Aarh., hvad dette Spørgsmaal angaar.

Thi det turde være ubestrideligt, at medens det ikke, som vi senere skal se, er forbundet med synderligt Besvær at forklare sig Tilblivelsen af den yderst sjældent (egentlig kun i det formentlige Papiasfragment) optrædende Paastand om Apostlens Martyrdød, vil det være ganske umuligt at give en blot nogenlunde fyldestgørende Forklaring paa, hvorledes Traditionen om Apostlens Død i høj Alderdom skulde komme frem og vinde almindelig Tiltro, hvis der havde været en udbredt, endog i det ny Test. (Mark. 10, 39) bevidnet, Overlevering om hans Martyrdød.

a) Man opfatter Mark. 10, 39 som en Profeti ex eventu. Johannes og Jakob har faktisk lidt Martyrdøden, og denne Begivenhed har efterladt et saa stærkt Indtryk, at det fremkaldte Opdigtelsen af denne Profeti. Og dernæst skal saa det mærkelige have fundet Sted, at den Begivenhed, som gjorde et saa dybt Indtryk paa Menigheden, at den blev Anledning til Opdigtelsen af Mark. 10, 39, ikke lang Tid efter selv skydes til Side og glemmes, idet den fortrænges af en anden Overlevering! Man skulde dog tro, at en Begivenhed som de to Brødres Martyrdød, der havde skabt Ordet Mark. 10, 39, netop ogsaa i selve dette Ord maatte have besiddet en kraftig Hjælp til at blive bevaret uudslettelig i Erindringen. Det turde være enestaaende, at ved en Profeti ex eventu den afgørende eventus, som skal have fremkaldt Profetien, senere ganske skydes til Side.

b) Hertil kommer, at det overhovedet ikke er let tænkeligt, at de gamle Kristne skulde have glemt en stedfunden Martyrdød. Med Taknemmelighed og Troskab mindedes Menigheden lige fra den første Begyndelse sine Martyrer. Og her drejer det sig ovenikøbet om en af de mest fremragende Personligheder fra Menighedens første Tid. Det er som bekendt ikke ualmindeligt, at den senere Tradition lod en eller anden kirkelig Personlighed, som i Virkeligheden var død en naturlig Død, lide Martyrdøden. Men den omvendte Udvikling er meget usandsynlig — for at bruge et mildt Udtryk.

c) Men Vanskelighederne kulminerer, naar vi kommer til Joh. 21. Det indrømmes almindelig, at der her sigtes til Apostlen Johannes. Det forudsættes, at han blev saa gammel, at det Ord kom ud i Menigheden om ham: „denne Discipel dør ikke", Joh. 21, 23[1]). Det forudsættes endvidere, at hans Død som Følge heraf har vakt Betænkeligheder hos mange, og Forf. af Joh. 21 vil fjærne disse Betænkeligheder. Dette maa være sket kort efter hans Død, — længe efter vilde det være overflødigt og hensigtsløst. Med andre Ord: hvis en Forveksling mellem en højt bedaget Presbyter og Apostlen skal have fundet Sted, har den fundet Sted ganske kort efter vedkommende Presbyters Død og i selve de Omgivelser, hvor han havde levet. Allerede dette er næsten utænkeligt. Og saa skal denne Forveksling endog have fundet almindelig Udbredelse trods en ældre Overlevering om Apostlens Martyrdød, trods Mark. 10, 39, trods de Kristnes trofaste Erindren af Martyrerne, — og finde Udbredelse just i Lilleasien (Justin, Polykrates), hvor dog Papias' Skrift, som skal have indeholdt den gamle, rigtige

[1]) Dette Ord, der forklares som fremkaldt ved et Ord af Herren, kan overhovedet kun tænkes at gælde en personlig Discipel af Herren.

Overlevering om Martyrdøden, var læst og udbredt.

Vi kommer ad den Vej ind i saa mange usandsynlige eller ligefrem utænkelige Forhold, at de Vanskeligheder, der kan paavises ved Overleveringen om Apostlens Ophold i Efesus i Sammenligning dermed bliver for intet at regne, — saa meget mere som det samtidig omvendt ingenlunde er vanskeligt at forstaa, hvorledes Tanken om Apostlens Martyrdød i en senere Tid med Urette kunde fremkomme. Den Sammenhæng, i hvilken det omstridte Papias-Citat findes i Interpolationen i Georgios Hamartolos' Krønike, viser Vej. For det første vises der hen til, at Mark. 10, 39 gik i Opfyldelse ved Apostlens Martyrdød, for det andet til, at ogsaa Origenes i sin Kommentar til Matth. stadfæster, at Johannes *μεμαρτύρηκεν*. Nu er det rigtigt nok, at Origenes taler saaledes, men samtidig udtaler han klart, at han ved *μεμαρτύρηκεν* sigter til Opholdet paa Patmos. Med andre Ord: Forklaringen ligger i det dobbelttydige *μαρτυρεῖν*. I det ny Test. har baade Verbet og Subst. endnu sin oprindelige Betydning; selv hvor Ordet *μάρτυς* er knyttet til Stefanus som i Acta 22, 20 (jfr. Apok. 2, 13; 17, 6), maa man vist gaa ud fra, at der ikke ved *μάρτυς* tænkes paa Dødslidelsen, men paa det modige Vidnesbyrd som førte til Døden. Men senere træder efterhaanden den anden Betydning i Forgrunden[1]). Det er

[1]) I det latinske Kirkesprog mener Corssen, at den oprindelige Betydning aldrig har været fremme for Bevidstheden. Se Corssen i Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, 1915, S. 481—501. Man er ikke enig om, ad hvilke Veje den nye Betydning af *μαρτυρεῖν* udvikler sig, se især Reitzenstein i Nachr. der kgl. Ges. der Wiss. zu Göttingen. Phil. hist. Kl., 1916, S. 417—467 og K. Holl i Neue Jahrbücher für das klass. Altertum, 1914, S. 523 ff. og 1916, S. 253 ff.; ligeledes Reitzenstein og Holl i Hermes, Bind 52, 1917, S. 301 ff. og 442 ff. (Holls Afhandlinger er optrykt i Gesam-

derfor let forstaaeligt, at senere Læsere ofte misforstaar ældre Forfatteres Benyttelse af dette Ord. Og dersom Interpolatoren har misforstaaet Origenes paa denne Maade, ligger det overordentlig nær, at hans Referat af Papias beror paa en lignende Misforstaaelse; Citatet behøver ikke at være ordret; Sammenstillingen af Johannes med Jakob kan skyldes den citerende selv[1]). Ligeledes kan Mark. 10, 39 have bidraget til at vække Tanken om Apostlens Martyrdød. Billederne her er lige saa dobbelttydige som Ordet *μαρτυρεῖν*. Ligesom den Forstaaelse af Stedet, ifølge hvilken der kun forudsiges Lidelser, ikke Døden, har været medvirkende til at fremkalde Legenden (Tertull. de præscr. hæret. 36) om Joh.'s Martyrium i kogende Olje (svarende til *βάπτισμα*) eller den senere Fortælling (Zahn: Acta Joannis, S. CXVII), at han drak Giftbægeret (svarende til *ποτήριον*), saaledes kunde den snævrere Forstaaelse af Stedet som en Profeti om Brødrenes Død let fremkalde den Paastand, at Joh. led Martyrdøden ligesom Jakob. Og saadanne Paastande om Martyrdød vilde man i mange Kredse altid være tilbøjelig til at tro. Naar Paastanden i dette Tilfælde ikke vandt synderlig Udbredelse, er det et Vidnesbyrd om, hvor rodfæstet Overleveringen om Efesus-Opholdet var i Menighedens Bevidsthed.

Clemen, der ikke mener, at Evang. er skrevet af Apostlen Johannes og derfor ikke ledes af derudfra hentede Fordomme, udtaler den sikre Forvisning[2]), at den Tid vil komme, da Kritikernes Tvivl om Apostlens Ophold i

---

melte Aufsätze, II). Smlgn. ogsaa A. Schlatter: Der Märtyrer in den Anfängen der Kirche, 1915.

[1]) Selv om Citatet iøvrigt var ægte, vilde Papias sikkert ikke uforbeholdent kunne have stillet Brødrene saaledes sammen. Thi samtidig med Jakob kan Joh. jo i hvert Fald ikke være dræbt af Jøderne, da han i N. T. optræder senere ved Apostelmodet i Jerusalem Gal. 2, 9 (jfr. ovenfor S. 128).

[2]) C. Clemen: Die Entstehung des Johannesevangeliums, 1912, S. 456.

Efesus vil forsvinde lige saa fuldstændig, som de tidligere Tvivl om Peters Ophold i Rom er forsvundet. Det er at ønske, at han maa faa Ret; thi i Virkeligheden hviler disse Tvivl ikke paa noget fast Grundlag. Det er faktisk Tvivlene om Apostlens Forfatterskab til Evang. og Apok., der danner Baggrunden for dem. Og det er ikke metodisk rigtigt at lade dette Spørgsmaal om Forfatterskabet faa en afgørende Indflydelse paa Overvejelserne om, hvorvidt Traditionen om Opholdet i Efesus er rigtig. Naturligvis er der nogen Sammenhæng mellem de to Spørgsmaal. Bestrides Opholdet i Efesus, vil det ogsaa føre til Bestridelse af Forfatterskabet. Men det omvendte er ikke Tilfældet. Anerkendelse af Apostlens Ophold i Efesus behøver ikke at medføre Anerkendelse af ham som Forf. til Evang., Brevene og Apok. (selv om den kan blive en Omstændighed, der, især hvor det drejer sig om Apok., kan medvirke til Antagelse af hans Forfatterskab). Derfor baade kan og bør Spørgsmaalet om Efesus-Traditionen overvejes for sig, — uden Sideblik til Evang. og Apok.

Som bekendt har der længe eksisteret et saakaldt Papias-Fragment, hvis Indhold gaar i ganske modsat Retning af det nu saa stærkt omstridte, idet det meddeler, at Joh., endnu mens han levede, overgav sit Evangelium til Menighederne (evangelium Johannis manifestatum et datum est ecclesiis ab Johanne adhuc in corpore constituto). Dette Fragments Ægthed har man bekæmpet hovedsagelig med den Begrundelse, at Eusebius ikke vilde have undladt at omtale dette Vidnesbyrd for Joh. Ev., hvis han havde forefundet det hos Papias. Og dog skulde det synes lettere tænkeligt, at Eusebius, der ansaa Evangeliets Ægthed for at være hævet over enhver Tvivl, ikke medtog alle Vidnesbyrd om dets Ægthed, som han fandt, — end at han skulde have undladt at omtale den overraskende Meddelelse om Apostlens Martyrdød, som det nye Fragment indeholder. Man maa derfor undre sig over, at saa mange Forskere, naar de staar overfor det ny Fragment, ganske glemmer at anvende det argumentum e silentio, som dog i dette Tilfælde maa veje endnu stærkere (se ovenfor S. 126 f.). Det er især E. Schwartz (Über den Tod der Söhne Zebedaei i Abhandl. der kgl. Ges. der Wiss. zu Göttingen, 1904) og Wellhausen (Das Evang. Jo-

hannis, 1908), som har forsvaret de Boors Fragments Ægthed, og som ved deres Autoritet har draget andre med sig. Blandt dem, der antager Fragmentet for ægte, kan fortrinsvis nævnes B. W. Bacon: The fourth Gospel in research and debate, 1910; W. Bauer: Das Evang. Johannis i Holtzmanns Hand-Commentar[3], 1908, S. 20; H. L. Jackson: The problem of the fourth Gospel, 1918, S. 142—150; R. H. Charles: A commentary on the Revelation of St. John, 1920, I. S. XLV. Blandt dem, der anser Fragmentet for uægte, kan nævnes Harnack: Die Chronologie, S. 665 ff.; Zahn: Forschungen zur Gesch. des neutest. Kanons, VI. 1900, S. 147—151; V. H. Stanton: The Gospels as historical documents, I. 1903, S. 166 f. og III. 1920, S. 112—122; J. Drummond: The character and authorship of the fourth Gospel, 1903, S. 228—234; C. Clemen: Die Entstehung des Johannesevangeliums, 1912, S. 434—457; Feine, S. 88 ff.; F. Loofs: Wer war Jesus Christus, 1916, S. 88—93; M. Lepin: L'origine du quatrième évangile[3], 1910, S. 73—177; O. Stählin i W. von Christ: Geschichte der griech. Litt., II. 2. 6te Aufl. 1913, S. 1175 A. 1. Om flere af de ovennævnte gælder, at de fastholder Overleveringen om Apostlen Joh.'s Ophold i Lilleasien, skønt de ikke antager ham som Forf. til Evang. Ogsaa J. E. Carpenter: The Johannine Writings, 1927, der forkaster Antagelsen af Apostlen Joh. som Forfatter til Evangeliet, advarer mod at nære for megen Tillid til det formentlige Papiasfragment (se bl. a. S. 215 ff.). — Se iøvrigt nærmere min Afhandling „Overleveringen om Apostlen Johannes" i Teol. Tidsskrift, 3. R., X. S. 97 —122.

§ 18. Johannesevangeliets Ejendommelighed, dets Hensigt, dets Forfatter.

Overleveringen tillægger Apostlen Johannes Forfatterskabet til Evangeliet. Naar i nyere Tid overordentlig mange har betvivlet og stadig betvivler Rigtigheden heraf, hænger det ikke sammen med, at de ydre Vidnesbyrd om Forfatterskabet er mangelfulde, men saa godt som udelukkende sammen med Evange-

liets hele Ejendommelighed, hvorfor man nødes til en indgaaende Beskæftigelse med denne Side af Sagen.

Med Hensyn til de ydre Vidnesbyrd kan man fatte sig i Korthed. Det vil være overflødigt at opregne de mange Hentydninger til Evangeliet i Literaturen i Slutningen af det andet Aarh.[1]), da det nu er anerkendt af saa godt som alle, at der er i hvert Fald nogle tydelige Vidnesbyrd om Evangeliets Eksistens allerede indenfor Literaturen i Aarhundredets første Halvdel. Der er stor Sandsynlighed for, at Papias ikke blot, hvad Eusebius udtrykkelig siger (Euseb. III. 39. 17), har benyttet 1 Joh., men ogsaa har kendt Evangeliet[2]). Det anerkendes endvidere nu af de fleste, at Justinus Martyr har benyttet Evangeliet (se ovenfor § 4). Ogsaa i den senere tilføjede Slutning til Markusevang. er Joh. Ev. benyttet (Mark. 16, 9), og endelig er der en voksende Enighed om, at allerede Ignatius er afhængig af Joh. Ev.; han lægger denne Afhængighed for Dagen, ikke blot ved enkelte særlige Hentydninger, men ved sit stærke aandelige

---

[1]) Se den udførlige Opregning i Lepin: L'origine du quatrième évangile[3], 1910, S. 19 ff.

[2]) Sikker er denne Antagelse ikke, men meget sandsynlig. Den kan ikke blot støttes paa det ovenfor § 17 S. 141 omtalte Fragment, hvis Ægthed ikke er helt sikker. Men naar Papias benytter 1 Joh., som er saa nært beslægtet med Evangeliet, er det allerede af den Grund nærliggende at antage, at han ogsaa har benyttet Evang. Benyttelsen af disse Skrifter bekræftes yderligere ved, at vi kan paavise et johannæisk Udtryk hos Papias, uagtet vi kun besidder saa faa bevarede Linier fra hans egen Haand (*ἀπ' αὐτῆς παραγινομένας τῆς ἀληθείας*, se Tekst Nr. 4, danner en nøje Analogi til 3 Joh. 12 jfr. Joh. 14, 6). Endelig vil ogsaa den Omstændighed, at de hos Irenæus omtalte lilleasiatiske Presbytere, som i hvert Fald har været samtidige med Papias, citerer Joh. 14, 2 (Irenæus V. 36. 2), pege i samme Retning, hvad enten Harnack har Ret eller ikke i sin Formodning om, at disse Presbyter-Citater hos Irenæus er hentet fra Papias' Skrift (Harnack: Chronologie, S. 333—340, jfr. 658 f.). En udførlig Argumentation for Papias' Benyttelse af Joh. Ev. giver P. Corssen (Warum ist das vierte Evang. für ein Werk des Ap. Joh. erklärt worden?) i Z. N. T. W., 1901, S. 212 ff.

Slægtskab med Evangeliets Kristologi og hele Tankeverden[1]).

Ganske vist er det kun Evangeliets Eksistens, ikke Joh.'s Forfatterskab, som her er direkte bevidnet. Først Teophilus fra Antiokia citerer Evangeliet udtrykkeligt under Joh.'s Navn[2]). Men ogsaa nogle af Valentinus' Disciple hentyder til Evang. som „Apostlens" Værk[3]). Og overhovedet er Evangeliets stærke Benyttelse i Hæretikernes Lejr et indirekte Vidnesbyrd om Evangeliets apostolske Autoritet[4]). Baur pegede med

---

[1]) N. T. ap. F., 1905, S. 83 regner derfor ogsaa Berøringerne mellem Ign. og Joh. blandt dem, som med en meget høj Sandsynlighedsgrad kan kaldes Afhængighed eller Benyttelse. — Se ogsaa H. J. Bardsley i Journ. Th. St., 1913, S. 207—220, og C. F. Burney: The Aramaic Origin of the fourth Gospel, 1922, S. 153—159 og 171.

[2]) Ad Autol. II. 22.

[3]) Saaledes Exc. ex Theodoto 7. 41, jfr. 35 og for Ptolemæus' Vedkommende se Epiphan. hær. 33. 3 (Epist. ad Floram).

[4]) Overfor denne stærke Anerkendelse af Evangeliets apostolske Affattelse baade indenfor Kirken og i Hæretikernes Lejr kan man ikke tillægge den Omstændighed, at der fra en enkelt Side rejstes Indsigelse mod den johannæiske Literatur, synderlig Vægt. Det vilde være meget paafaldende, om de iøjnefaldende Forskelle mellem Joh. Ev. og de synopt. Evang. slet ikke var blevet bemærket af nogen og havde givet Anledning til Tvivl. Saadanne Tvivl fremkom hos de allerede ovenfor S. 125 omtalte „Aloger", — et Navn, som dog først Epifanius anvender paa Grund af det fristende Ordspil (de vilde ikke anerkende den Evangelist, som taler om „Logos" — og er derfor *ἄλογοι*, d. v. s. uforstandige Mennesker). De Indvendinger, som de rejste mod Evangeliet, var, saavidt vore Kilder meddeler dem, udelukkende de i Evangeliet forekommende Afvigelser fra vore synopt. Evangelier. Yderligere maatte en antimontanistisk Interesse (jfr. ovenf. S. 124) tilskynde dem til at forkaste Evangeliet. — Efter et senere Vidnesbyrd skal ogsaa den romerske Presbyter Gajus, som i Alogernes Spor forkastede Apokalypsens Ægthed (se nedenf. § 42), have stillet sig paa lignende Maade overfor Joh. Ev., se Carl Schmidts Ekskurs i „Gespräche Jesu mit seinen Jüngern, 1919, S. 438. Iøvrigt er der megen Uklarhed til Stede med Hensyn til disse „Aloger"; man har talt om Gajus som „den eneste Aloger"; eller betegnet dem

Rette paa den nære Sammenhæng mellem Evang. og Gnosticismen; kun gaar man nu til Dags den modsatte Vej af den, som han og hans Skole gik, idet man er klar over, at det er Gnostikerne, som benytter Evang., ikke omvendt (jfr. ovenfor § 17, S. 124).

Naar de ydre Vidnesbyrd er saa stærke, og desuagtet Tvivlen om Evangeliets apostolske Affattelse har fundet saa stor Udbredelse, er det indlysende, at der i Evangeliets Beskaffenhed maa være tungt vejende Vanskeligheder til Stede. Før disse Vanskeligheder direkte paapeges, vil det formentlig være praktisk positivt at skildre Evangeliets Ejendommelighed og Forf.'s Hensigt med sit Værk.

Forf. udtaler selv i 20, 31 sin Hensigt: „dette er skrevet, for at I maa tro, at Jesus er Kristus, Guds Søn, og for at I, idet I tror, maa have Livet i hans Navn". Hele Forf.'s Værk svarer fortræffelig til denne Hensigt, men en nøjere Betragtning af Evangeliet vil vise, at ogsaa andre Formaal har været til Stede, idet disse dog har været underordnet Hovedformaalet. Just ved at give sit Værk den Form og det Indhold, han har givet det, har Forf. ment bedst at kunne naa sit Hovedformaal: at vække Tro hos Læserne.

Hvad Evangeliets Form angaar, er det, naar man sammenligner med de synopt. Evang., meget paafaldende, for det første at Formen for Jesu Ord er ikke saa lidt forskellig fra den, vi kender fra de tre første Evangelier. Hist og her findes der ganske vist i Joh. Ev. Ord, som er beslægtede i Form med synoptiske Paralleler, f. Eks. Joh. 13, 20; 15, 20; ligeledes — dog meget sjældnere — findes der i Synopsen Ord med næsten johannæisk Klang (Matth. 11, 27, jfr. ogsaa Matth.

---

som „Gajus og Co."; se foruden det allerede nævnte Skrift af Carl Schmidt ogsaa Aug. Bludau: Die ersten Gegner der Johannesschriften, 1925, og Lagrange: Évangile selon St. Jean, 1925, S. LV—LXI.

10, 32 f.). Men alligevel er Forskellen tydelig. Enhver kyndig Bibellæser vil som Regel straks kunne kende et johannæisk Ord paa Klangen. — For det andet er det iøjnefaldende, at Jesu Ords Form i Joh. Ev. væsentlig er den samme som den Form, Evangelistens egne Ord har (baade i Evangeliet og i Joh.brevene). Ligheden er endog saa stor, at det ofte er vanskeligt at afgøre, hvor Herrens Tale hører op og Evangelistens Ord begynder. Der kan saaledes næppe være Tvivl om, at Joh. i sin Gengivelse af Jesu Ord uvilkaarlig i nogen Grad har præget dem med sine egne stilistiske Ejendommeligheder.

Mere betydningsfuldt er det, at der ogsaa i Indholdet er ejendommelige Forskelle fra de synopt. Evang. til Stede.

1) Her kan for det første fremhæves, at selv om de tre første Evangelister utvivlsomt ogsaa har til Hensigt at vække Tro paa Jesus som Messias, saa lader de ikke deres egen Personlighed træde frem; de forholder sig meddelende, berettende, genfortællende. Forf. af Joh. Ev. derimod lader tydelig skinne igennem, at han er et Øjenvidne og just som saadan kan aflægge et Vidnesbyrd af særlig Vægt. Allerede i Joh. 1, 14 træder det frem, idet Forf. taler i første Person; der er her et nært Slægtskab med de Ord, hvormed 1 Joh. begynder[1]). I 19, 35 betones Øjenvidneforholdet ganske vist ved en Omtale i tredje Person: „den, som har set det, har vidnet det, og hans Vidnesbyrd er sandt", men Fortsættelsen „og han véd, at han taler sandt, for at I skal tro" taler bestemt for, at Forf. med den omtalte Person i Virkeligheden mener sig selv. Ellers kunde han umulig af-

[1]) At fortolke Joh. 1, 14 saaledes, at der ikke ved *ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ* skulde sigtes til Skuen af Jesus under hans jordiske Liv, er i Betragtning af det umiddelbart foregaaende *ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο* ganske vilkaarligt. — Ogsaa 1 Joh. 1, 1 taler afgjort mod enhver Fortolkning, der her vil spiritualisere.

lægge Vidnesbyrd om Vedkommendes rent subjektive Bevidsthed om at tale Sandhed og om hans Hensigt dermed (— en Hensigt, som falder sammen med Evangelistens i 20, 31)[1]). Ligeledes kan det ikke være tvivlsomt, at Forf. ved „den Discipel, som Jesus elskede", og som omtales i 13, 23; 19, 26; 20, 2 (jfr. 21, 7. 20. 24), samt ved *ὁ ἄλλος μαθητής* i 18, 15 sigter til sig selv[2]). I Tillægget til Evangeliet, Kap. 21, identificeres denne Discipel udtrykkelig med Forfatteren (21, 24). Det er allerede i § 17, S. 122, omtalt, at hvis Evangelisten er et Øjenvidne, er der en overvejende Sandsynlighed for, at han endnu ét Sted, nemlig 1, 35 ff., sigter til sin Broder og sig selv.

Det er indlysende, at Forf. ikke vil nævne Navnet paa „den Discipel, som Jesus elskede"; han er jo ellers ikke bange for at nævne Navne paa Disciple, endog hvor det drejer sig om forholdsvis ubetydelige Lejligheder (Andreas og Filip, Joh. 6, 5-8; 12, 21-22; Thomas, 11, 16; 14, 5; Filip, 14, 8; Judas *οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης*, 14, 22). Ogsaa dette maa bestyrke, at han sigter til sig selv.

Lige fra den ældste Tid har man været klar over, at der ved en Discipel, som stod Jesus særlig nær, kun kunde sigtes til Joh., da de to andre, der i de synopt. Evang. omtales som staaende særlig nær, Jakob og Peter, jo ikke kan komme i Betragtning, Jakob paa Grund af hans tidlige Død (Acta 12, 2), Peter, fordi han omtales i Evangeliet som forskellig fra vedkommende Discipel (Joh. 13, 24 og 18, 15).

Naar Forf. (bortset fra 1, 14) kun omtaler sig selv i

---

[1]) Nogle Fortolkere forstaar ganske vist *ἐκεῖνος* om Kristus (Kristus véd, at han taler Sandhed). Men intet i Sammenhængen kan retfærdiggøre denne noget kunstlede Opfattelse. — At Forf. ved *ἐκεῖνος* sigter til sig selv, har en nøje Analogi i 9, 37.

[2]) At bortallegorisere „den Discipel, som Jesus elskede" og gøre ham til „un type du croyant parfait" (se A. Loisy: Le quatrième évangile[2], 1921, S. 488), er en Udvej, som kun faa har vovet at slaa ind paa.

tredje Person og aldrig nævner sit Navn, hænger det sikkert sammen med, at han ligesom de andre Evangelister har en levende Følelse af, at i et Evangelium bør Fortællerens Person træde ganske i Skygge. Naar han paa den anden Side ikke undlader at betone Øjenvidneforholdet, har det en naturlig Forklaring i, at han derigennem overfor sine Læsere vil give sit Vidnesbyrd mere Vægt, for paa den Maade desto sikrere at opnaa sin Hensigt: at vække Tro. Forf. har paa dette Punkt villet udfylde, hvad han følte som en Mangel ved de første Evangelier.

Denne første Ejendommelighed i Joh. Ev.'s Indhold peger i Retning af den overleverede Opfattelse, at Apostlen Joh. er Evangeliets Forf. De Vanskeligheder, som knytter sig til denne Antagelse, skal vi senere komme ind paa, men fortsætter foreløbig Skildringen af Evangeliets Ejendommeligheder, ganske særlig med Hensyn til dets Forhold til de synopt. Evang.

2) Der kan næppe være Tvivl om, at Forf. af Joh. Ev. kender vore synopt. Evang. og forudsætter dem kendt, og at hans Forhold til dem er supplerende, — paa visse Punkter korrigerende.

At han forudsætter dem kendt, fremgaar af, at han 1, 41 indfører Simon Peter uden nogen som helst Forklaring, — at han 1, 32 forudsætter Fortællingen om Jesu Daab — at han 6, 70 indfører de 12 Apostle uden at have omtalt deres Kaldelse, — at han 11, 1 forudsætter den lille Fortælling i Luk. 10, 38-42 o. s. v. Det fremgaar dog hovedsagelig deraf, at han kun i forholdsvis faa Tilfælde gentager det i de første Evang. meddelte Stof. Dette kan ikke bero paa Tilfældigheder. Det er øjensynligt, at hans Hensigt er at supplere, at meddele, hvad de ikke har berettet. At han maatte berette Lidelseshistorien er en Selvfølge, men ogsaa her er hans Forhold overvejende supplerende. Naar han fortæller Bespisningen i Ørknen, er det sikkert, fordi det var nød-

vendigt af Hensyn til den følgende lange Tale, som Jesus holdt i Kapernaum, og som det var Evangelisten magtpaaliggende at meddele. I de yderst faa andre Tilfælde, hvor han iøvrigt gentager en synopt. Beretning, er det for direkte eller indirekte at korrigere denne (Uddrivelsen af Templet 2, 13 ff.; Salvningen og Indtoget 12, 1-19).

At Forf. bevidst vil ikke blot supplere, men ogsaa korrigere, fremgaar med Sikkerhed af Bemærkningen i 3, 24: „thi Johannes var endnu ikke kastet i Fængsel.“ Forf. stiller sig derved i Modsætning til Matth. 4, 12; Mark. 1, 14; jfr. Luk. 3, 20, gennem hvilke Steder man maatte faa det Indtryk, at den evangelske Historie først begyndte efter Døberens Fængsling. Ligeledes ser vi Forf. anbringe Fortællingen om Uddrivelsen af Templet ved Begyndelsen af Jesu Virksomhed (2, 13 ff.) i Stedet for som Synoptikerne ved Slutningen. Denne Forandring saavel som Tilføjelsen af det mærkelige Ord af Jesus 2, 19 er vel Hovedgrunden til, at Forf. overhovedet medtager denne synopt. Beretning (jfr. ovenfor), ligesom den korrigerende Tilføjelse „6 Dage før Paaske“ i 12, 1 kan have været medvirkende til, at Beretningen om Salvningen gentages[1]). Endnu betydningsfuldere er Forf.'s stærke Betoning af, at Jesu Død fandt Sted før Paasken, d. v. s. den 14. Nisan, ikke den 15. Nisan, som Synoptikernes Fremstilling lader formode (jfr. ovenfor § 13, S. 94 f.), se især 13, 1; 18, 28; 19, 14. 31. 42. Det er den herskende Opfattelse — uafhængig af hvorledes man iøvrigt ser paa Evangeliet — at Joh. Ev. især paa det sidstnævnte Punkt bringer det historisk rigtige. Stærke Grunde taler herfor. Afholdelsen af Forhøret og Korsfæstelsen (endog af de to Røvere) vilde næppe kunne tænkes at finde Sted, efter at Festen var begyndt; det samme gælder Josef af Arimatæus Indkøb af Linned til Indsvøbning af Liget (Mark.

[1]) Ligeledes maa Timeangivelsen Joh. 19, 14 sandsynligvis være en Berigtigelse overfor Mark. 15, 25, jfr. især Ekskurset i Zahns: Das Evang. des Johannes, 5.—6. Aufl. 1921, S. 731—733.

15, 46). Endelig er det (som i § 13 fremhævet) langt lettere at tænke sig, at man ved en Erindringsforskydning har henlagt Jesu sidste Maaltid med Disciplene, som han utvivlsomt har givet Karakteren af et Paaskemaaltid, til den sædvanlige Tid for dette, d. v. s. den 14. Nisan (og dermed Korsfæstelsen til den 15. Nisan), end at man skulde have gaaet den omvendte Vej[1]).

Ogsaa paa et andet meget væsentligt Punkt ser vi Forf. af Joh. Ev. indirekte korrigere den synopt. Fremstilling. Efter Joh. Ev. strækker Jesu offentlige Virksomhed sig mindst over et Tidsrum af lidt over to Aar, idet der omtales to Paaskefester foruden den sidste (2, 13; 6, 4), ligesom der omtales flere Rejser op til Jerusalem, Kap. 5. 7. 11. 12 (jfr. 10, 22), medens den synopt. Fremstilling giver os det Indtryk, at Jesus først drager op til Jerusalem, efter at hans Virksomhed i Galilæa er endt. Ogsaa paa dette Punkt gaar den herskende Opfattelse ud paa, at Joh. giver det historisk rigtige. Denne Opfattelse grunder sig dels paa, at der i de første Evang. findes Antydninger af flere Ophold i Jerusalem, selv om der ikke findes Beretninger derom (*ποσάκις* Matth. 23, 37; endvidere Luk. 10, 38; 23, 5; jfr. Acta 10, 37)[2]), dels paa, at det ikke vil være muligt at paavise nogen Grund til, at Forf. af Joh. Ev. paa dette Punkt skulde have foretaget en saa iøjnefaldende Ændring, medmindre han havde Virkeligheden bag sig; han kan ikke have haft

---

[1]) C. Schmidt har i „Gespräche Jesu mit seinen Jüngern nach der Auferstehung“, 1919, ud fra det af ham fundne og udgivne Skrift fra det 2det Aarh., paavist, at Lilleasiaterne den 14. Nisan fejrede Mindet om Jesu Død og støttede det paa en af Evangelierne uafhængig gammel Overlevering om, at Jesus var død paa denne Dag. Herved faar den johannæiske Overlevering paa dette Punkt en yderligere Bekræftelse (se Ekskurset om Paaskefesten i nævnte Skrift S. 577—725, især S. 608 ff.).

[2]) Jfr. O. Moe: Spor af Johannes-Traditionen hos Lukas i Norsk teol. Tidsskrift, 1924, S. 108 ff.

nogen som helst Tendens dermed; han lægger jo intet Sted Vægt paa, at Jesu Virksomhed varede to eller tre Aar[1]).

Det siger sig selv, at denne paafaldende Ændring i de ydre Rammer fra Jesu Liv er skikket til at bestyrke Overleveringen om, at Evangeliets Forf. er en Person, der har staaet Begivenhederne meget nær. Senere Forf., der tilstræbte, at deres Værker skulde finde Anerkendelse i Menigheden som apostolske eller som hidrørende fra den apostolske Tid, undgaar omhyggelig at sætte sig i Modstrid med de ydre Rammer for Overleveringen. Det gælder baade alle de apokryfe Evangelier og de apokryfe Apostelakter. De ofte dristige Ændringer, som de foretager sig, bestaar i, at de indenfor de kendte Rammer i virkelige eller formentlige Lakuner indfletter nye Træk eller navnlig nye Tanker, ved Hjælp af hvilke deres egne Idealer eller egne Teorier kan faa apostolsk Stadfæstelse. Det vil være umuligt at give en tilfredsstillende Forklaring paa den johannæiske Traditions Tilblivelse, hvis Synoptikerne havde Ret; der kan ikke paavises nogen som helst særlig Interesse, der skulde knytte sig til Tanken om en tre Aars Virksomhed fremfor ét Aars.

3) Ogsaa hvad Evangeliets Indhold i det hele og store angaar, er der en Ejendommelighed, som præger Joh. Ev. i Modsætning til vore tre første Evangelier. Medens Synoptikerne overvejende meddeler Begivenheder i Jesu Liv, bringer Joh. Ev. yderst faa Beretninger om Begivenheder eller Undergerninger. Evangeliets Stof er

[1]) Blandt dem, der mener, at Synoptikerne har Ret i, at Jesu Virksomhed kun strakte sig over ét Aar, kan nævnes Drummond: The character and authorship of the fourth Gospel, 1903, S. 43 ff. Han henviser især til, at dette var en udbredt Opfattelse indenfor Oldkirken. Dette lader sig imidlertid forklare, dels ud fra, at *τὸ πάσχα* i Joh. 6, 4 manglede i en Del Eksemplarer af Evang. (vi har dog kun patristiske Vidnesbyrd herfor — intet Haandskrift), — dels ud fra Luk. 4, 19, — dels og fornemmelig ud fra Synoptikernes Fremstilling i det hele.

overvejende Taler, — og er det i en saadan Grad, at selv de lange Taler hos Matth. er for intet at regne i Sammenligning dermed. Dertil kommer, at ogsaa Indholdet af disse Taler er forskelligartet. I langt højere Grad taler Jesus i Joh. Ev. om sig selv og om sit enestaaende Forhold til Faderen. Uvilkaarlig opstaar derved det Spørgsmaal, om Synoptikerne eller Joh. paa dette Punkt giver det mest tro Billede af Jesus. Det lader sig sige, at en senere Forf. tilskyndet af Tilbedelsen af Jesus i den kristne Menighed kunde være tilbøjelig til at lade Jesus tale mere om sin egen Højhed, end han i Virkeligheden gjorde. Men det kan lige saa godt tænkes, at Grunden til Forskellen blot er denne, at Joh. fortrinsvis gengiver, hvad Herren sagde i den lille fortrolige Kreds, — at han med andre Ord paa dette Punkt som paa andre kun vil supplere den synopt. Fremstilling. Denne sidste Mulighed bliver mere sandsynlig, naar vi betænker, at der i Realiteten ikke er nogen Forskel paa Synopt. og Joh. med Hensyn til, hvad de lader Jesus udsige om sig selv. Det anerkendes i nyere Tid i stadig voksende Grad, at vi ogsaa hos Synopt. træffer det samme mægtige Selvvidnesbyrd, der sprænger alle Rammer for naturlig menneskeligt Sjæleliv[1]).

Det er gennem alt dette klart, at Forf. af Joh. Ev. ved Siden af sit Hovedformaal (Joh. 20, 31) ogsaa har til Hensigt at supplere, — til Tider tillige korrigere, — men hovedsagelig supplere Fremstillingen i de synopt. Evangelier. Derimod er det mere tvivlsomt, om man, som man har forsøgt, tillige kan tillægge ham den Hensigt at drive Polemik. Saaledes finder Baldensperger især i Prologen og i Kap. 3 Polemik mod en Johannes Døber-Sekt, som skal have vurderet Døberens Personlighed alt for højt (jfr. Acta 19, 1-7; W. Baldensperger: Der Prolog des vierten Evangeliums, 1898, jfr. Feine: S. 98 f.). Wrede finder i Evangeliet stærk Polemik mod Jødedommen (W. Wrede: Charakter und Tendenz des Johannesevangeliums, 1903). I Peters Ev. og andet Steds indenfor den oldkirkelige Literatur findes utvivlsomt en Tendens til i stigende Grad at lægge Skylden

---

[1]) Se mit Skrift: Forskningen over Jesu Liv, S. 51 og 87 ff.

for Korsfæstelsen paa Jøderne og til Gengæld rense Pilatus. Men man skulde synes, at man snarere kunde finde en saadan Tendens i Matth. 27, 24 end i Joh. Ev. At Ἰουδαῖοι overvejende er blevet en Betegnelse for Jesu Modstandere (dog maa man ikke glemme Joh. 4, 22, jfr. ogsaa Brugen af Ἰσραηλείτης, Joh. 1, 48), har sin naturlige Forklaring i, at Jødefolkets Forkastelse var en fuldbyrdet Kendsgerning paa det Tidspunkt, da Evangeliet blev til. — Tidligere fandt man i Evangeliet Polemik mod Gnosticismen, men det anerkendes nu mere og mere, at en saadan Hensigt ikke er til Stede, se især H. J. Holtzmann: Evangelium des Johannes, 3te Aufl. bearb. von W. Bauer, 1908, S. 28 f. — I en ny Form møder vi Tanken om en polemisk Hensigt i Evangeliet hos H. Windisch: Johannes und die Synoptiker, 1926, der gør gældende, at Evang.'s Forf. vil fortrænge de synopt. Evang. Naar W. som Analogier henviser til, at Luk. vilde fortrænge sine Forgængere eller til Markions Forhold til Lukasevangeliet, saa er disse Analogier i Virkeligheden ubrugbare, naar man erindrer, at Lukas „fortrængte" ved at bevare (d. v. s. han optog væsentlig uforandret de forefundne Overleveringer), og Markion lagde ikke Skjul paa sine fundamentale Afvigelser fra den kristne Overlevering. Hos Joh. er der ingen Spor af, at han følte sig i fundamental Modsætning til sine Forgængere og til den tidligere Overlevering. Og — hvad der i denne Sammenhæng har megen Betydning — Joh. Ev.'s Læsere har heller ikke sporet en saadan Modsætning; de kristne Menigheder kunde uden videre anerkende og benytte Joh. Ev. jævnsides med de tidligere Evang. Der skal m. a. Ord en Nutidsforskers Skarpsindighed til, for i Joh. Ev. at finde en direkte polemisk Indstilling mod de synopt. Evang. Svagheden i W.'s Bevisførelse viser sig ikke mindst, hvor han vil give „eine psychologische Erklärung der Verdrängungsabsicht". Det maa ifølge Sagens Natur være vanskeligt eller rettere umuligt at give antagelige Grunde for, at en Kirkens Mand, der ikke som Markion vilde bekæmpe de kristelige Grundsandheder, i hine Tider for Alvor skulde have tilstræbt at fortrænge de synopt. Evang., som allerede havde opnaaet en ubestridt Anerkendelse i vide Kredse.

4) Men de Ejendommeligheder ved Joh. Ev., som faar Betydning for Afgørelsen af Forfatterspørgsmaalet, er endnu ikke udtømt. Paa den ene Side præges Forfatterens Fremstilling af Virkelighedsfjærnhed; han synes kun interesseret i at meddele Jesu Ord; de ydre Omstændigheder, hvorunder de blev talt, synes ikke at interessere ham. Paa den anden Side finder vi undertiden en ganske paafaldende Interesse for ydre Detaljer.

— en Ejendommelighed, som ikke synes at harmonere med den førstnævnte.

En Interesse for Detaljen behøver ingenlunde altid at tyde paa et Øjenvidne. Ogsaa Forfattere af apokryfe Skrifter kan besidde en saadan Interesse. Men den hænger da som Regel hos dem sammen med en udmalende Tendens i det hele. En saadan er imidlertid slet ikke til Stede hos Joh. Ev.'s Forf. Kun i enkelte Tilfælde meddeles der Detaljer, som for Eks. Angivelse af Klokkeslet 1, 40; 4, 6; 4, 52; 19, 14 (jfr. *ἦν δὲ νύξ* 13, 30) og Dage (*τῇ ἐπαύριον*) 1, 29. 35. 44, jfr. 2, 1, eller tilsyneladende ganske tilfældige Stedangivelser 8, 20 og 10, 23. Men jo sjældnere saadanne Detaljer er, og jo mere ubetydelige de tilsyneladende er, desto mere paafaldende er de. Ellers er det, som allerede fremhævet, Jesu Ord og Jesu Person, der til den Grad er Midtpunktet for Evangelisten, at alt andet forsvinder. I Kap. 3 hører vi ikke det mindste om, hvilket Indtryk Jesu Ord gjorde paa Nikodemus; i 12, 20 ff. erfarer vi intet som helst om, hvorledes det senere gik de Grækere, som ønskede at se Jesus. I 12, 44 hører vi, at Jesus „raabte og sagde" uden Spor af Steds- eller Tidsangivelse; i det foregaaende har der været fortalt, at Jesus trak sig tilbage fra Mængden, og Evangelisten har derefter indflettet nogle egne Bemærkninger om Resultaterne af Jesu Forkyndelse. — Selv hvor en historisk Anledning har været meddelt som i Begyndelsen af Kap. 5, forsvinder denne efterhaanden ganske for Bevidstheden.

Disse to modstridende Ejendommeligheder hos Forf. stiller os et psykologisk Problem, som vi maa vende tilbage til, naar de Vanskeligheder skal drøftes, som knytter sig til Antagelsen af Evangeliets Affattelse ved et Øjenvidne. Her drejer det sig kun om at konstatere disse to Ejendommeligheder. Man er forpligtet til at tage Hensyn til dem begge.

5) Endnu maa fremhæves, at Joh. Ev.'s Forf. har et

indgaaende Kendskab til Forholdene i Palæstina paa Jesu Tid. Han er fortrolig med jødiske Skikke og jødisk Tænkemaade (f. Eks. 7, 22 f.; 9, 2); paa intet Punkt forsynder han sig i den Henseende. Han véd, hvorledes Forholdet var mellem Jøder og Samaritanere 4, 9, jfr. 8, 48. Han omtaler en Række jødiske Fester, foruden Paaskefesten ogsaa Løvsalsfesten 7, 2, Tempelvielsesfesten 10, 22; han hentyder til Skikke ved disse Fester 7, 37 ff.; 18, 28; jfr. 11, 55[1]). — Hans Citater fra det gamle Test. synes ganske vist som Regel at være hentede fra Sept., men der er i hvert Fald et Citat (19, 37 fra Sach. 12, 10), som tyder paa en selvstændig Benyttelse af Grundteksten eller paa Kendskab til en jødisk Overlevering om Urigtigheden af Sept.'s Oversættelse paa dette Sted[2]). Hertil kommer, at Forf.'s Sprog, selv om det ikke er saa stærkt semitisk farvet som Sproget i de synopt. Evangelier, alligevel indeholder en Del Semitismer, der kunde tyde paa, at Forf.'s Modersmaal har været Aramaisk.

Som Eksempler paa saadanne Semitismer kan nævnes *χαρᾷ χαίρει* 3, 29; *τῇ μιᾷ* (*τῶν*) *σαββάτων* Joh. 20, 1. 19; Udtryk som *υἱὸς τῆς ἀπωλείας* 17, 12 og *υἱοὶ φωτός* 12, 36, Brugen af *περιπατεῖν* i etisk Betydning (הלך) 8, 12; 12, 35. Særlig maa nævnes saadanne smaa Ting som Brugen af visse Præpositioner; *ἀπό* i Joh. 10, 5 har sit Forbillede i מִן; Brugen af *ἐν* viser ofte tilbage til בְּ; jfr. ogsaa det partitive *ἐκ* som Subj. med Underforstaaelse af

---

1) Overfor en saadan Forf. vilde det være urimeligt ud fra Udtrykket *ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου* (11, 49. 51) at tillægge ham et saadant Maal af Uvidenhed, som maatte kræves for at mene, at Ypperstepræsterne kun fungerede ét Aar. Naar man ser hen til Forf.'s hyppige højtidelige Anvendelse af *ἐκεῖνος*, er tilmed den Forstaaelse nærliggende, at Kajfas dermed betegnes som Ypperstepræst just i det mindeværdige Aar, da Jesus døde.

2) Ogsaa Citatet 13, 18 viser en større Tilnærmelse til Grundteksten end Sept.'s Oversættelse. Se herom nærmere min Undersøgelse over Joh. Ev.'s Sprog i Teol. Tidsskrift, 2. Række, VII. S. 293 ff.

τινες[1]). Brugen af ὅτι i Steder som 2, 18; 7, 35; 9, 17 har hebr. כִּי til Baggrund[2]). Just saadanne smaa Ting peger særlig stærkt i Retning af et semitisk Modersmaal hos Forf., idet de ikke paa naturlig Maade lader sig forklare som Efterligning af Sept. Ikke mindre betydningsfuldt er det, at Forf. nævner og fortolker en Række aramaiske Ord. Allerede 1, 43 omtales Peters aramaiske Navn Kepha, som ikke findes hos Synoptikerne. Endvidere kan henvises til 1, 39. 42; 9, 7; 11, 16; 19, 13. 17; 20, 16, jfr. ogsaa 5, 2[3]).

Ligesom Forf. har et indgaaende Kendskab til jødiske Skikke og aramaisk Sprog, er han i høj Grad fortrolig med Palæstinas Topografi. Hans Viden herom gaar langt ud over, hvad han kunde lære gennem de synopt. Evangelier. Som Eksempler herpaa

---

[1]) Se Blass-Debrunner § 164, 2.

[2]) Blass-Debrunner § 456, 2. Dette Forhold er hyppigt i Sept., se J. Viteau: Étude sur le Grec du Nouveau Testament. Le Verbe. Syntaxe des propositions, 1893, S. 99.

[3]) Adskilligt mere kunde fremdrages, f. Eks. det hyppige ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν i Stedet for Synoptikernes ἀποκριθεὶς εἶπεν; den hyppig foranstillede casus pendens, genoptaget ved et Pronomen, 6, 39; 7, 38; 15, 2; 17, 2. Se min Afhandling i Teol. Tidsskrift, 2. R. VII. S. 298 ff.

Blandt ældre Forskere har især Lightfoot: Biblical Essays, 1893, S. 17 og Schlatter: Die Sprache und Heimat des vierten Evangelisten, 1902, meget stærkt betonet det semitiske Præg over Sproget i Joh. Ev. I allernyeste Tid har C. F. Burney: The Aramaic Origin of the fourth Gospel, 1922, endog villet bevise, at Evangeliet ligefrem er en Oversættelse af en aramaisk Original. I et senere Skrift „The poetry of our Lord“, 1925, viser han, at man ved Tilbageoversættelse til Aramaisk af en Del johannæiske Jesus-Ord naar til en aramaisk Tekst, der bærer Præg af semitisk Poesis Former. Det fremdragne Bevismateriale kan dog næppe berettige til ligefrem at forudsætte en aramaisk Original, men det vil have sin Betydning overfor enhver overdreven Betoning af Evangeliets hellenistiske Karakter. Jfr. ogsaa Israel Ahrahams i Cambridge Biblical Essays, 1909, S. 181 (jfr. S. 318) og endelig Schlatter: Der Evangelist Johannes, 1930.

kan nævnes Bethania (eller Bethabara?) hinsides Jordan 1, 28 (Forf. kender Beliggenheden af det i de synopt. Evang. omtalte Bethania, se 11, 18); Kana 2, 1; Aenon nær Salem 3, 23; Sykar 4, 5; Bethesda eller Bethzata 5, 2; Siloams Dam 9, 7; Efraim 11, 54; Gabbatha 19, 13 (jfr. Afstandsangivelsen i 6, 19). En Forf. i det 2. Aarh., som ikke havde været i Palæstina, vilde ikke have været i Stand til at erhverve sig en saadan Viden, — ja selv en senere Palæstinenser vilde i Betragtning af de ved Katastrofen i 70 forvoldte Ændringer næppe have været i Stand dertil[1]). — Som særlig paafaldende maa ogsaa fremhæves Forf.'s historiske Viden i 2, 20 om de 46 Aar, i hvilke der paa Jesu Tid var blevet bygget paa Templet. Vil man virkelig kunne tænke sig, at en senere Forf. i det 2. Aarh. har formaaet ved Beregning at udfinde dette Tal, der som bekendt netop kan passe? Eller forklares det ikke naturligere som et erindret Træk?

Det har allerede været antydet, at der blandt de fremhævede Ejendommeligheder ved Evangeliet er adskillige, som er vel skikkede til at bekræfte Overleveringen om Apostlen Joh. som Forfatter. Men det kan paa den anden Side heller ikke bestrides, at der i det under Punkt 3 og 4 nævnte findes Forhold, der synes at vanskeliggøre Antagelsen af et Øjenvidne som Forfatter, og som derfor gør de hos mange Kritikere herskende Tvivl forstaaelige.

Vanskelighederne ved Antagelsen af et Øjenvidne som Forf. er hovedsagelig to.

1) For det første indvender man, at Skildringen er for virkelighedsfjærn til at kunne hidrøre fra en, der personlig har overværet og oplevet det, som han skildrer. Det maa indrømmes, at denne Indvending har kke ringe Vægt. De allerfleste Mennesker, som har været

[1]) Se især K. Furrers Afhandling „Das geographische im Evang. nach Joh.“ i Z. N. T. W. III. S. 257—265.

Øjenvidner, vil give en mere malende og levende Skildring af deres Oplevelser. Men man maa paa den anden Side erindre, at der, som ovenfor paavist, tillige findes en Række paafaldende Detaljer, hvis Tilstedeværelse det vil være meget vanskeligt at forklare sig paa anden Maade end som hidrørende fra et Øjenvidne, netop fordi de ikke er Led af en udmalende Tendens hos Forf., lige saa lidt som der tillægges dem nogen dybere symbolsk Betydning. Disse Detaljer i Forbindelse med de værdifulde historiske Overleveringer, der supplerer eller korrigerer de synopt. Evang., bevirker da ogsaa, at største Delen af de Kritikere, der af den nævnte Grund ikke kan antage et Øjenvidne som Forf., dog i en eller anden Form antager, at et Øjenvidne maa staa bag ved Forf.'s Skildringer. Ved saaledes at tillægge en fra Forf. forskellig Person, som har været Øjenvidne, de omtalte Detaljer og historiske Meddelelser faar vi imidlertid ingen virkelig Løsning paa det psykologiske Problem, som Forf.'s Mangel paa Interesse for den ydre Virkelighed jævnsides med hans Meddelelse af en Række Detaljer og værdifulde historiske Oplysninger stiller os. Ja, vi kommer endog derved snarere længere bort fra en Løsning af dette Problem. Den eneste Vej, ad hvilken man kan skimte en Løsning, bestaar i at klargøre sig, hvor stor en Forskel der er paa Menneskers Erindringsbilleder. Nogle Mennesker er langt mere iagttagende overfor ydre Omstændigheder end andre, og i deres Erindringsbilleder vil derfor de ydre Omstændigheder ved en Oplevelse spille en meget fremtrædende Rolle. Andre Mennesker er kontemplative Naturer; de opfatter hovedsagelig Begivenhedens dybere, aandelige Betydning, men er ikke i Stand til at fastholde synderlig mange af de ydre Omstændigheder. Dog kan det hænde, at nogle ganske faa af disse uvilkaarlig af en eller anden Grund bider sig fast i Erindringen, og som Følge deraf ligeledes ganske naturlig og uvilkaarlig bliver taget med i en Beretning

om det oplevede, naar en saadan senere gives. Til den sidste Klasse af Mennesker, de kontemplative Naturer, maa Forf. af Joh. Ev. antages at høre. En saadan Natur vilde sikkert ikke medtage smaa, forholdsvis ubetydelige Detaljer, dersom han blot havde lært dem at kende gennem et Øjenvidnes Fortælling. Vi kommer ad den Vej kun længere bort fra en Forstaaelse. Tilstedeværelsen af saadanne Træk faar kun en naturlig Forklaring derved, at de trods Forf.'s iøvrigt lidet udviklede Sans for Iagttagelse af de ydre Omstændigheder alligevel under den personlige Oplevelse af en eller anden Grund tvang sig ind paa ham.

Det viser sig saaledes, at Skildringens virkelighedsfjærne Karakter, naar den betragtes jævnsides med de paafaldende Detaljer, er langt fra at være en Grund mod Antagelsen af et Øjenvidne som Forf. Det vanskelige psykologiske Problem, som de to modstridende Ejendommeligheder ved Forf.'s Skildring af Begivenhederne stiller, faar endog sin relativ bedste Løsning just ved nævnte Antagelse.

2) Endnu større Vægt lægger de fleste Modstandere af Oldkirkens Overlevering om Evangeliets Forfatter paa en anden, Gang paa Gang fremhævet Indvending, der gaar ud paa, at Evangelisten helt igennem i sin Skildring af Jesu Person lader denne fremtræde som den himmelske Guds Søn, medens det menneskelige træder ganske i Baggrunden. Jesus taler og handler overalt, som den, „der er i Himlen" langt mere end paa Jorden. Jesu Guddommelighed fremhæves paa en Maade, som en Apostel, der personlig havde levet sammen med ham som Menneske med Menneske, ikke kunde tænkes at ville gøre det.

Der er noget i denne Indvending, som rent umiddelbart vil virke stærkt i det Øjeblik, man hører den fremsat. Men ved nærmere Overvejelse er der især to Betragtninger, der vil bidrage til at forringe dens Vægt.

a) For det første er Johannes jo ikke det eneste Øjenvidne, der stillede sig i et tilbedende Forhold til den Jesus af Nazareth, som han gennem flere Aar daglig havde færdedes sammen med. Det samme gælder jo ogsaa de andre Apostle. Det ny Test. lægger som bekendt ikke Skjul paa, at der paa visse Punkter var et Modsætningsforhold mellem Paulus og de andre Apostle. Det fremgaar baade af Acta og Paulus' Breve. Men den samme Paulus, der paa et andet Punkt saa frimodig betoner Modsætningen, udtaler lige saa bestemt og klart, at hvad Synet paa Jesu Person angaar, saa var han og de ældre Apostle ganske enige (1 Kor. 15, 11). Og det er da ogsaa ganske utænkeligt, at de andre Apostle paa et saa afgørende Punkt skulde have ladet sig belære af den senere tilkomne Paulus. — Man kan altsaa fuldt ud indrømme det forbavsende i, at Jøder som Paulus, Forf. af Apok. og Forf. af Hebr. kunde stille sig i et tilbedende Forhold til et Menneske, — kunde tilbede nogen anden end selve den almægtige Gud. Man kan ogsaa indrømme det endnu mere forbavsende i, at ikke blot saadanne Jøder, der ikke personlig havde kendt Jesus, kunde gøre det, men ogsaa Øjenvidner. Og alligevel maa man bøje sig for Kendsgerningerne; de viser jo, at det fandt Sted, — og i saa Fald har man ikke Ret til af den Grund at betvivle, at Joh. Ev. kan stamme fra et Øjenvidne.

b) For det andet er det misvisende at sige, at det menneskelige hos Jesus træder tilbage i Joh. Ev. Tværtimod. Der er ingen af de andre Evangelister, der med en saadan Styrke betoner dette som Joh. Det ligger allerede i Anvendelsen af Ordet *σάρξ* om Jesus i Prologen, 1, 14; jfr. 1 Joh. 1, 1. Man mærker i disse Steder, i hvilken Grad det er Forf. om at gøre at betone, at den Logos, som han tilbeder, var fuldt og helt Menneske; han har set ham med sine Øjne; han har befølt ham med sine Hænder. Han fortæller da ogsaa i sit Evan-

gelium uforbeholdent om Jesu menneskelige Svaghed og menneskelige Sindsbevægelser; han er træt og tørster 4, 6. 7; 19, 28; han fyldes med Harme 11, 33. 38; han stedes i Sjælekamp 12, 27 og stærk Sindsbevægelse 13, 21; særlig maa i denne Sammenhæng fremhæves det lille berømte Vers i Evang., som kun omfatter de Ord *ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς* (11, 35). Det er just i Joh. Ev., at vi finder den tydelige og klare Udtalelse: Faderen er større end jeg 14, 28. Uden dogmatisk Ængstelse lader Forf. Jesus betegne sig selv som *ἄνθρωπος* 8, 40. Den stærke Afhængighed af Faderen betones 5, 19. 30. Kort sagt, det ejendommelige ved Evangelistens Kristusbillede er just den bevidste stærke Fremhævelse paa én Gang af Jesu Guddommelighed og af hans sande Menneskelighed.

Under disse Omstændigheder kan de fremførte Indvendinger mod Evangeliets Affattelse ved et Øjenvidne ikke siges at være afgørende. Og der er paa den anden Side i de ovenfor skildrede Ejendommeligheder ved Evangeliet en Række Forhold, der stærkt taler for Apostlen som Forf. Vi vil ved at benægte den apostolske Affattelse blot komme ind i Vanskeligheder, der er langt større end de, der knytter sig til Antagelsen af Apostlens Forfatterskab.

Vi vil til Slut — ganske kort og med Tilbagevisning til det allerede udviklede — sammenfatte de Grunde, der — foruden de ovenfor fremstillede ydre Vidnesbyrd — taler for Apostlen som Forf.

1) Evangelistens Selvvidnesbyrd. Det vil være overordentlig vanskeligt (se ovenfor S. 146 f.) at komme uden om, at Forfatteren tilsigter at sige om sig selv, at han er Øjenvidne. At paa den anden Side just Forf. af dette Evangelium skulde fremkomme med disse Hentydninger til et Øjenvidneforhold uden virkelig at have været Øjenvidne, er det lige saa vanskeligt at tænke sig. Ogsaa Anonymiteten taler mod en saadan Antagelse. En

pseudonym Forf. plejer ikke at optræde anonymt[1]). Den apokryfe Literaturs Forfattere lægger ikke Skjul paa de Apostelnavne, bag ved hvilke de søger Læ. Vanskeligheden forøges endnu mere ved Kap. 21. Her optræder nogle Personer (*οἴδαμεν* i 21, 24) og bevidner, at Evangeliet er skrevet af Øjenvidnet. Med andre Ord: Forholdet vilde, hvis Selvvidnesbyrdet ikke er Sandhed, være adskillig mere kompliceret end sædvanlig indenfor apokryf Literatur. En meget raffineret Fremgangsmaade vilde her være anvendt. — De Steder, hvor et Selvvidnesbyrd skinner igennem, virker da ogsaa overbevisende paa mange af dem, der benægter Apostlen Johannes' Forfatterskab, og tvinger dem ind i uklare Mellemveje; man antager, at Apostlen eller et andet Øjenvidne alligevel paa en eller anden Maade staar bag ved Evangeliet. Man slipper imidlertid ad den Vej ikke uden om Vanskelighederne, men faar lige svært ved at komme til Rette baade med Fortolkningen af de paagældende Steder og med Kap. 21.

2) De betydningsfulde Tilføjelser til og Forandringer i den synopt. Overlevering. Som allerede paavist, er disse Tilføjelser og Forandringer for en stor Del af en saadan Art, at de bærer Troværdighedens Præg og alene af den Grund maa betragtes som stammende fra et Førstehaandsvidne[2]). Der skjuler sig desuden afgjort ikke nogen Tendens bag ved dem. Forf.'s Afvigelser fra den tidligere Overlevering i historiske Angivelser staar ikke i fjærneste Maade i Sammenhæng med de Tanker, han har paa Hjærte. Man kan derfor ikke øjne nogen rimelig Grund for en senere Forf. til at vanskeliggøre Udbredelsen og Anerkendelsen af sit Værk ved at afvige fra den tidligere antagne Overleve-

---

[1]) Se herom nærmere min Hermenevtik, tysk Udg., S. 143 f.

[2]) Joh. 2, 19 meddeler, — uden at betone dette — det, som forudsættes i Matth. 26, 61 og Mark. 14, 58, men ikke er fortalt i disse Evangelier.

ring[1]). Derimod kunde det ligge nær for et Øjenvidne at gøre Tilføjelser og Ændringer i en Tradition, som for en meget væsentlig Del var vokset frem i Menigheden og derfor i ringe Grad bar Præg af at hidrøre fra Øjenvidner.

3) Endvidere har vi ovenfor set, at den ejendommelige Forening af Virkelighedsfjærnhed og Interesse for Detaljer bliver psykologisk bedst forstaaelig, hvis man som Forf. antager et Øjenvidne, hvis Natur var overvejende kontemplativ.

4) Det nøje Kendskab til palæstinensiske Forhold paa Jesu Tid i Forbindelse med den semitiske Baggrund for Sproget kan selvfølgelig ikke bevise mere, end at Forf. har været en palæstinensisk Jøde, som kendte Palæstina før 70; men indirekte vil Overleveringen om Apostlen som Forf. herved i hvert Fald bestyrkes.

5) En Bekræftelse paa Overleveringen kan ogsaa hentes derigennem, at Evang. ubestridelig bærer Præget af at stamme fra en betydelig Personlighed, der er sig bevidst at have noget paa Hjærte, og derfor taler med Myndighed. Det kan betragtes som en Regel, at Forfattere, der dækker sig bag Pseudonymitet, enten hører til de smaa Personligheder, eller — hvis de i sjældne Tilfælde maa regnes til de relativ betydelige Personligheders Kreds (som f. Eks. Forf. af 4 Esra) — i hvert Fald føler sig selv som altfor ringe til at optræde i eget Navn. Men Forf. af Joh. Ev. er ikke en ubetydelig Personlighed, — føler sig heller ikke som ringe; han véd med sig selv, at han har et betydningsfuldt Vidnesbyrd at aflægge. Hvis man rejser det Spørgsmaal, om man kunde tænke sig Personligheder som Ignatius eller Polykarp forfatte Værker, hvor de

[1]) Allerede Renan har klart erkendt Vægten af dette Argument; han erklærer, at en „Falskner“ ikke „vilde have vendt op og ned paa det, som ansaas for de væsentlige Hovedlinier i Jesu Liv“, jfr. Lepin: L'origine du quatrième évangile, 1910, S. 446.

søgte Ly bag andres Autoritet, vilde vistnok de allerfleste instinktmæssig straks svare Nej[1]). Men endnu vanskeligere vilde en Personlighed som Forf. af Joh. Ev., der rager højt op over de nævnte Mænd, kunne tænkes at gøre det[2]).

Som det har været antydet i det foregaaende, har de tilsyneladende modstridende Ejendommeligheder ved Evangeliet bevirket, at mange i nyere Tid tager deres Tilflugt til formidlende Opfattelser.

De ensidige Opfattelser opgives. De skal derfor kun kortelig omtales. I den Baur'ske Skole var den fuldstændige Benægtelse af Evangeliets Forbindelse med Apostlen og af dets historiske Værd almindelig; Baur selv betragtede det som et senere filosofisk, conciliatorisk Værk fra sidste Halvdel af 2det Aarh.; Modsætningen mellem Hedningekristendom og Jødekristendom gik her op i en højere Enhed, se Das Christenthum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte², 1860, S. 146 ff. Hilgenfeld lod Evangeliet være paavirket af Gnosticismen, se Einleitung in das Neue Test., 1875, S. 721 ff. I større eller mindre Grad søgte man at fortolke Evangeliet saaledes, at dets Forf. slet ikke skulde have tilsigtet at fortælle virkelig Historie; hans Ord skulde forstaas symbolsk, allegorisk. Man er ikke endnu helt kommet bort fra den Slags Tankegange. Der findes endnu saadanne, der i Joh. Ev.'s Forf. ser en spekulativ Filosof, der er paavirket af Filo, saaledes J. Grill: Untersuchungen über die Entstehung des vierten Evangeliums I. 1902, II. 1923 og A. Aall: Geschichte der Logosidee in der griechischen Philosophie und der christlichen Literatur I—II. 1896—99. Der findes ogsaa stadig dem, der vil fortolke Joh. Ev. allegorisk helt igennem. Man fremsætter endnu saadanne Fortolkninger som den, at Forf. gennem Jesu Ord i Joh. 19, 26 vil sige, at det er Jødekristendommen (Maria), som skal flytte ind i Huset hos den hellenske Kristendom (Johannes), — ikke omvendt (saaledes Loisy: Le quatrième évangile², 1921, S. 488; lignende allegoriske Fortolkninger har Pfleiderer i „Das Urchristentum" II². 1902, S. 355 ff.). Men Tallet paa dem, som mener, at man ved slige Fortolkninger træffer Evangelistens egne Tanker, er dog meget stærkt i Aftagende. Og ligeledes er Tallet paa dem, der finder Paavirkning fra Filo i Joh. Ev., betyde-

---

[1]) Se nærmere min Hermenevtik, tysk Udg., S. 146 ff.

[2]) De Vanskeligheder ved Antagelsen af Apostlen som Forf., der opstaar, dersom man føler sig tvunget til at antage Apostlen som Forf. til Apok., vil blive droftet under Behandlingen af sidstnævnte Skrift.

lig i Aftagende. Flere og flere kommer til Erkendelse af den store Forskel mellem Filos upersonlige Logosbegreb og den johannæiske Logos, som blev σάρξ, og tillige til Erkendelse af den dybe Kløft mellem den subtile Filosof og den trods Tankernes Dybde dog jævne Evangelist. Det vilde være en næsten absurd Tanke at tænke sig Forf. af Joh. Ev. fordybe sig i de filoniske Labyrinter. En rammende Karakteristik af Evangeliets Forhold til græsk Filosofi har K. Saunders: The Gospel of Asia. A study of Gita, Lotus and Fourth Gospel, 1928, S. 88 f., givet i følgende Ord: „Besides the bread of Hebrew religion there are here „a few small fishes" of Greek philosophy". Ligesom i tidligere Tid saa modsatte Aander som en Hengstenberg og en Ritschl kunde mødes i denne Betragtning, saaledes kan nu en Wilamowitz (Die griechische Literatur des Altertums i Kultur der Gegenwart, 1905, S. 157) og en Wellhausen (Das Evang. Johannis, 1908, S. 123) mødes i dette samme Syn paa Sagen. Jfr. ogsaa Harnack: Lehrbuch der Dogmengeschichte, I⁴. S. 109, 129 og J. S. Johnston: The philosophy of the fourth Gospel, 1909, S. 86—105 samt min Afhandling i Teol. Tidsskr. 2. R. VII. S. 257—286.

Til Gengæld er der i den nyeste Tid nogle, som lader Joh. Ev. være paavirket af den saakaldte hermetiske Literatur, især Poimandres. Se især: R. Reitzenstein: Poimandres. Studien zur griechisch-ägyptischen und frühchristlichen Literatur, 1904. Delvis optages disse Tanker af Bousset i Kyrios Christos², 1921, S. 168 og S. 174 ff. Saavel Bousset som den af ham meget stærkt paavirkede svenske Teolog G. Petersson Wetter i Der Sohn Gottes. Eine Untersuchung über den Charakter und die Tendenz des Joh. Ev., 1916, udvider den Sfære, hvorfra Joh. Ev. skal være paavirket, til foruden den hermetiske Literatur ogsaa at omfatte den hellenistiske Mysterie-Religiositet og den hellenistiske Tilbedelse af visse „Gudesønner". — W. Scotts store Værk Hermetica, I—II. 1924—25, der henlægger denne Literaturs Tilblivelsestid til det 3die Aarh., vil formentlig bevirke, at man bliver mere forsigtig med Hensyn til at tale om Paavirkning fra den hermetiske Literatur paa Joh. Ev.'s Forf. Og man vil da efterhaanden faa Øjnene opladt for den store Modsætning mellem de dunkle, panteistiske Tankerækker i Poimandres og Evangeliets enkle og dybe Tanker. Og ligesom man er kommet til Erkendelse af, at det er den synkretistiske Gnosticisme, der har optaget nogle af Evangelistens Tanker og Begreber, — ikke omvendt, saaledes vil man ogsaa erkende, at det er den hermetiske Literaturs brogede Synkretisme, som hist og her opererer med Ord fra Joh. Ev. og for saa vidt er paavirket af dette, — ikke omvendt.

Men mange af dem, der saaledes ikke er tilbojelige til i Joh. Ev.'s Forf. at se en Filosof eller Synkretist fra det 2det Aarh., og som dog

vedvarende føler Vanskelighed ved ligefrem at antage Apostlen som Forf., søger deres Tilflugt til formidlende Opfattelser, i første Linie til Formodninger om, at Apostlen Johannes eller i hvert Fald et Øjenvidne paa en eller anden Maade staar bag ved Evangeliet, medens det er en anden, en Discipel, som fører Pennen. Allerede en Renan indsaa klart, at Joh. Ev. indeholdt værdifuldt historisk Stof og slog derfor ind paa Mæglingshypotesernes Vej; en Del af Stoffet hidrører fra Apostlen Joh., i hvis Navn en Discipel skriver (saaledes i flere af hans ældre Skrifter, tilsidst i L'église chrétienne, 1879, S. 47—62). Væsentlig samme Standpunkt indtog Weizsäcker (Das apost. Zeitalter[3], 1902, S. 513 ff.), og i nyere Tid bl. a. C. Clemen (Die Entstehung des Johannesevangeliums, 1912). — Harnack, der lader „Presbyteren Johannes“ være den, som fører Pennen, karakteriserer træffende denne Opfattelse saaledes, at Evangeliet er et *εὐαγγέλιον 'Ιωάννου κατὰ 'Ιωάννην* (Chronologie, S. 677). Væsentlig samme Standpunkt indtager J. H. Bernard: The Gospel according to St. John, I. 1928, især S. LXX. — Andre mener, at det Øjenvidne, som staar bag ved Evangeliet, „den Discipel, som Jesus elskede“, ikke var Apostlen, men en Discipel fra Jerusalem, som — mærkelig nok — tænkes at have været til Stede i den snævre Apostelkreds ved Jesu sidste Maaltid. Saaledes Delff (Das vierte Evangelium, 1890), hvis Hypotese optages af Burney: The Aramaic Origin of the fourth Gospel, 1922, S. 133—149. Men hvorfor blev en saa nærstaaende Discipel ikke foreslaaet til Apostel ved det i Acta 1, 15 ff. omtalte Valg? (jfr. G. C. Walker i Expository Times, XXIX. S. 140). Man kombinerer saa „Presbyteren“ Johannes med den jerusalemske Discipel, se von Soden, S. 213 ff., især 220 og Bousset: Die Offenbarung Johannis, 1906, S. 45. En af denne Johannes' Disciple tænkes saa at være Forf. til Evang. Man gaar endog videre i at skabe flere os ukendte Mænd, der skal have Forbindelse med de johannæiske Skrifter. R. H. Charles i hans Commentary on the revelation of St. John, 1920, I. S. XXXVIII ff. opstiller ved Siden af Apostlen og Presbyteren en tredje Joh. som Forf. til Apok. Der er Grund til at lytte til Symes' advarende Ord (The evolution of the New Testament, 1921, S. 305) om det betænkelige ved at ende i det Resultat, at „medens Apostlen Johannes ikke skrev noget af Betydning, saa indeholdt hans Skole to eller flere Medlemmer med en næsten enestaaende religiøs Begavelse, men som ikke desto mindre ikke var anerkendt som saadanne af deres egen Generation eller de følgende Slægtled“. — Hertil kommer, at disse Mæglingshypoteser i Virkeligheden ikke bringer os den mindste Hjælp til at komme ud over de Vanskeligheder, som Benægtelsen af Apostlens Forfatterskab fører ind i. Man kommer ikke (se ovenfor S. 161 f.) ud over det uforstaae-

lige ved Selvvidnesbyrdet, især ved Vidnesbyrdet i Kap. 21. Man faar lige saa lidt Bugt med de Vanskeligheder, som knytter sig til de paafaldende, tilsyneladende ganske betydningsløse Detaljer (se ovenfor S. 157 ff.). Desuden vilde man, dersom det var en senere Forf., der vilde beraabe sig paa et Øjenvidne for at skaffe sit Værk Autoritet, med Rette vente, at han efter den i saadanne Tilfælde sædvanlige Praksis utvetydig og klart havde angivet, hvem dette Øjenvidne var.

En anden formidlende Opfattelse, hvorved man søger at gøre Ret og Skel overfor de tilsyneladende modstridende Ejendommeligheder ved Evangeliet, er Kildesondringens Vej. Efter at man først mere i Almindelighed havde talt om Dele af Evangeliet, som indeholdt mere værdifuldt Stof end andre (jfr. Renans Standpunkt), begyndte man at forsøge paa ligefrem Sondring i Kilder. Wendt har først i „Das Johannesevangelium", 1900, senere i et endnu mere indgaaende Arbejde „Die Schichten im vierten Evangelium", 1911, forsøgt en Sondring ud fra den Grundbetragtning, at Talestoffet i Evang. er det oprindelige. Han gaar her i ganske modsat Retning af Renan, som just ansaa det historiske Stof for at være den ældste og værdifuldeste Bestanddel af Evangeliet, Talerne derimod for at være indsat ved senere Bearbejdelse. Allerede inden Wendts andet Arbejde udkom, havde Wellhausen og E. Schwartz omtrent samtidig fremsat nye Delingshypoteser (Wellhausen: Erweiterungen und Änderungen im vierten Evang., 1907, og: Das Evangelium Johannis, 1908; Schwartz i Nachrichten von der Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, 1907 og 1908). Man lagde her Hovedvægten paa visse Ujævnheder i Evang.s Fremstilling f. Eks., 7, 3-4, der synes at ignorere de tidligere berettede Ophold i Jerusalem, og 14, 31, der er paafaldende i Betragtning af, at Talen tilsyneladende fortsættes uforstyrret i Kap. 15. Ud fra dette Udgangspunkt skred man til en gennemført Kildedeling. Senere har Spitta: Das Johannesevangelium, 1910, paa ganske selvstændig Vis forsøgt en ny Kildesondring. Resultaterne er indbyrdes meget forskellige. M. Goguel indskrænker sig til at sondre mellem flere Kilder eller Grupper af Overleveringer indenfor Evang.s Fremstilling af Lidelseshistorien og af Døberens Historie (Les sources du récit johannique de la Passion, 1910). Man kan ikke sige, at noget af disse Forsøg kan glæde sig ved stor Tilslutning. Stærke Røster har hævet sig imod dem — fra de mest forskellige Sider, uafhængig af hvad man iøvrigt mente om Evang.s Tilblivelse (fra konservativ Side C. R. Gregory: Wellhausen und Johannes, 1910; B. Weiss: Das Johannesevangelium als einheitliches Werk, 1912, og Zahn: Das Johannesevangelium unter den Händen seiner neuesten Kritiker, 1911; fra den radikale Lejr A. Meyer i Theol. Rundschau, XIII. 1910, S. 15—26 og 63—75, og 1912, S. 278—93; endvidere Bousset i Die Religion in Gesch. und Gegenwart III. Sp. 617). Jülicher gør med Rette opmærk-

som paa, at den Stilling, man indtager i dette Spørgsmaal, afhænger af, hvorvidt man mener, at en Kritiker overfor et Oldtidsskrift har Lov til at møde med sine moderne Krav til Korrekthed og Sammenhæng (Jülicher, S. 354)[1]). Man maa ovenikøbet i dette Tilfælde særlig erindre Evangelistens personlige Ejendommelighed, hans ringe Interesse, ja ofte ligefremme Ligegyldighed overfor de ydre Omstændigheder, — en Ejendommelighed, der maa gøre mindre Ujævnheder og Uoverensstemmelser i Fremstillingen lettere forstaaelige.

Nogle Kritikere, der i Følelsen af Evangeliets Enhedspræg ikke tør indlade sig paa Kildehypoteser, indskrænker sig til at fremsætte Formodninger om Omstillinger indenfor Evangeliet. Se herom H. Holtzmann i Z. N. T. W., III. 1902, S. 50—60. B. W. Bacon: The fourth Gospel in research and debate, 1910, S. 497—527 søger Begrundelse for en Del af disse Omstillinger i Rækkefølgen hos Tatian. Den nyeste grundige Behandling af hele dette Spørgsmaal findes hos Stanton: The Gospels as historical documents, III. 1920, S. 32—76. — Især drejer det sig om det unægtelig vanskelige Punkt 14, 31. Man foreslaar her følgende Omstilling: 13, 32, derefter Kap. 15—16, saa 13, 33—14, 31 fortsat med 17, 1. Disse Omstillingshypoteser har det Fortrin, at de ikke som Kildehypoteserne forsynder sig mod den Enhed, som præger Evangeliet fra først til sidst.

Det er indlysende, at hvis en virkelig Kildesondring var mulig i en saadan Form, at de Steder, hvor Selvvidnesbyrdet fremtræder, endvidere de Steder, hvor de paafaldende smaa Detaljer findes, og endelig de Steder, hvor de efter den gængse Opfattelse mest værdifulde historiske Overleveringer findes, paa naturlig Maade alle fandt Plads indenfor samme Skrift, vilde en saadan Sondring være en virkelig Hjælp overfor Vanskelighederne i ganske anden Grad end de formidlende Formodninger om et Øjenvidne, som staar bag ved, og en anden, som fører Pennen. Men en saadan Sondring er sikkert ikke mulig. Strauss beholder Ret med sit rammende Ord, at Evangeliet er som Jesu usyede Kjortel; det lader sig ikke dele (Strauss: Gesammelte Schriften, VII. S. 556). Enheden strækker sig jo endog ud over Evangeliet, — nemlig til de tre Breve. Forsøgene paa at erstatte den personlige Enhed med Begrebet „johannæisk Skole", — og det nødes man til, hvis man vil opgive Enheden, — synes meget lidt tilfredsstillende, især overfor Aktstykker som de smaa Breve. Det er ikke en „Skoles" Præg, der mærkes i Breve som 2 og 3 Joh.

Blandt de nyere Forskere, der fastholder Overleveringen om Apost-

---

[1]) Jülichers Bemærkninger herom vil særlig ramme det nyeste Forsøg paa Kildesondring, som A. Faure har gjort i Z. N. T. W., XXI. 1922, S. 99—121.

len som Forf. til Evangeliet, kan særlig fremhæves: Appel, S. 210 ff.; Barth, S. 288—327; Belser, S. 238—298; J. Drummond: The character and authorship of the fourth Gospel, 1903; Feine, S. 86 ff.; Gregory, S. 782—784; Jacquier, IV. S. 51 ff.; Kolmodin, S. 600—615; M. Jones, S. 388 f.; M. Lepin: L'origine du quatrième évangile, 1910; Milligan, S. 158 ff.; Salmon, S. 257 ff.; B. Weiss, S. 560—594 og Das Johannes-evangelium als einheitliches Werk, 1912; Zahn, II. S. 559—575. — Et interessant Forsog paa at forene Antagelsen af Apostlen Joh. som Forf. med den Opfattelse, at Evang. er et filosofisk, allegorisk Værk, foreligger i G. Bert: Das Evang. des Johannes, 1922.

Foruden de allerede ovenfor S. 166 nævnte Forskere, der i hvert Fald lader et Øjenvidne (men ikke Apostlen) staa bag ved Evangeliet, kan som Talsmænd for den samme Betragtning fremhæves V. H. Stanton: The Gospels as historical documents, III. 1920, og P. Gardner: The Ephesian Gospel, 1916, især S. 61—74.

§ 19. Johannesevangeliets Læsere, dets Integritet, dets Affattelsestid.

Saaledes som det er paavist i § 18, kan man betragte det som sikkert, at Evangeliets Forfatter er en palæstinensisk Jøde. Men lige saa sikkert er det, at de Læsere, som Forf. har for Øje, ikke er Jøder. Dette fremgaar allerede deraf, at Forf. oversætter de aramaiske Ord 1, 39. 42 (endog saa gængse Ord som *ῥαββεί* og *Μεσσίας*); jødiske Skikke forklares omhyggelig 2, 6; 4, 9 (hvis Sætningen *οὐ γὰρ συγχρῶνται* o. s. v. hører med til Teksten); 19, 40. Dette er i god Overensstemmelse med den gamle Overlevering om Efesus som Affattelsesstedet for Evangeliet.

Medens Evangeliet iøvrigt udgør en udelelig Enhed, er der to Stykker, som sikkert ikke fra Begyndelsen har hørt med til dette. 1) Det ene af disse er 7, 53—8, 11. Disse Vers mangler i alle vore ældste Haandskrifter (undtagen Codex D), ligeledes i alle gamle

Oversættelser. Hertil kommer yderligere som et meget stærkt Argument, at de findes paa forskellig Plads i Haandskrifterne (i nogle Haandskrifter ved Slutningen af Evangeliet, — i andre endog efter Luk. 21, 38)[1].

Til disse stærke ydre Vidnesbyrd kommer vægtige Grunde ud fra selve det omhandlede Stykke. Allerede Bemærkningen 7, 53 („enhver gik til sit Hus") er i Forhold til den foregaaende Sammenhæng paafaldende. Mere betydningsfuldt er, at der i det lille Stykke findes flere afgjort synoptiske, ikke-johannæiske Udtryk (*τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν*; *ὄρθρου*; *οἱ γραμματεῖς*; *καθίσας ἐδίδασκεν*).

Maaske er denne Fortælling identisk med den af Eusebius (III. 39) omtalte Fortælling, som han fandt hos Papias, og som efter hans Mening tillige skulde have staaet i Hebræerevangeliet[2]). Helt sikkert er dette dog ikke. Vi véd ikke, hvorfra den stammer, kan heller ikke forklare, hvorledes den er kommet ind i Joh. Ev., — men de tekstkritiske Grunde er tilstrækkelige til at gøre det usandsynligt, at den har sin oprindelige Plads efter Joh. 7, 52.

2) Kap. 21. Det kan ikke nægtes, at der er en ikke ringe sproglig Lighed med det øvrige Evang. til Stede. Men desuagtet er det sikkert, at dette Kap. oprindelig ikke har været Led af Evangeliet. I Vers 24 taler et „Vi" (*οἴδαμεν*) og aflægger Vidnesbyrd om Evangeliets Forfatter. Dertil kommer, at Versene 20-23 ikke kan forstaas paa naturlig Maade undtagen under den Forudsætning, at Evangeliets Forfatter er død (jfr. oven-

---

[1]) Se især v. Sodens grundige tekstkritiske Undersøgelse vedrørende dette Stykke i hans „Die Schriften des Neuen Testaments", I. 1, S. 486—524. — Overfor disse stærke Vidnesbyrd er det af mindre Betydning, at Udeladelse af dette Stykke i og for sig kunde tænkes foretaget, fordi man følte nogen Ængstelse ved Jesu milde Fremfærd overfor den grove Utugt; se bl. a. Merx: Das Evang. Joh., 1911, S. 185—189.

[2]) Ganske vist taler Eusebius om en Kvinde, som er greben i „mange" Synder.

for S. 138). Og det er ikke muligt at skille disse Vers ud fra Sammenhæng med 15-19; de danner en uadskillelig Enhed med den hele Fortælling om Herrens Spørgsmaal til Peter. Det lader sig altsaa ikke gøre at indskrænke den senere Tilføjelse til Versene 20-24. V. 15 staar atter i nøje Forbindelse med Fortællingen i V. 1-14. At det er hele Kapitlet, som senere er tilføjet, bekræftes yderligere ved, at 20, 30-31 danner den naturlige Afslutning paa Evangeliet. Ingen Læser vilde efter disse Vers være tilbøjelig til at vente mere. *μετὰ ταῦτα* i 21, 1 er efter Versene 20, 30-31 meget paafaldende.

Paa den anden Side har vi i Tekstoverleveringen intet som helst Spor af, at Evangeliet nogen Sinde har eksisteret uden Kap. 21. Man nødes derfor til at antage, for det første at Disciple af Johannes umiddelbart efter hans Død (kun under denne Forudsætning forstaar man Versene 20-23, jfr. ovenfor S. 138) har tilføjet dette Kapitel (hovedsagelig med den Hensigt for Øje, som skinner igennem i Versene 20-23), og for det andet at Evangeliet ikke i nogen synderlig Grad kan have cirkuleret og være blevet afskrevet i Forf.'s Levetid. Dette peger i Retning af den Antagelse, at Evangeliets Affattelse maa henlægges til Slutningen af Johannes' Levetid[1]).

Denne sene Ansættelse af Evangeliets Tilblivelse er i god Overensstemmelse med, at Forfatteren kender de synopt. Evangelier og forudsætter dem kendt (se ovenfor S. 148 f.). Hvis man antager, at Evangeliet er blevet skrevet c. Aar 100, vil det passe med den Tid, som ogsaa de første ydre Vidnesbyrd peger i Retning af. Medens der tidligere fandtes mange, som satte Evangeliets Affattelse endnu senere, er der ikke længere synderlig Divergens med Hensyn til Tidspunktet for

---

[1]) Angaaende Hypoteserne om Forbindelsen mellem Joh. 21, Peters Evang. og den tabte Slutning til Mark. Evang., se ovenfor S. 111 A. 1.

Evang.s Tilblivelse. De fleste Forskere antager, — uafhængig af hvad de iøvrigt mener om Evangeliets Tilblivelse, — at dets Affattelse i hvert Fald ikke kan sættes senere end til det første Aarti af det 2. Aarh.

§ 20. Acta. — Skriftets Hensigt, dets Kilder og dets Forfatter.

Titlen *πράξεις τῶν ἀποστόλων* kan ikke med Sikkerhed føres tilbage til Forfatteren; den svarer heller ikke helt til Indholdet, da der kun fortælles om nogle faa af Apostlene. Men den er ikke desto mindre meget gammel; vi hører ikke i den gamle Kirke nogensinde om nogen anden Titel[1]).

Ved de Ord, hvormed Forf. indleder sit Skrift (1, 1-3), betegner han sig som identisk med Lukasevangeliets Forfatter, idet han ligesom denne dedicerer sit Skrift til Teofilus og ved den *πρῶτος λόγος*, hvortil han hentyder, tydelig sigter til Evangeliet. Efter i det tidligere Skrift at have fortalt om, hvad Jesus havde øvet og lært (*ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν*), er det nu hans Hensigt at berette om den kristne Menigheds Oprindelse og ældste Historie.

---

[1]) Zahn mener endog, at man af den Grund med Sikkerhed kan tillægge Forf. selv denne Benævnelse for hans Værk, se Zahn: Die Apostelgeschichte, I. 1919, S. 8 f. Herimod taler dog Skriftets Indledningsord, hvorved Forf. knytter det sammen med Evangeliet som anden Del af dette, se Aimé Puech: Histoire de la littérature Grecque Chrétienne, I. S. 361 f. — Om Brugen af *πράξεις* i den antike Literatur, se især A. Wikenhauser: Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert, 1921, S. 94 ff.

Dog maa dette ikke forstaas saaledes, at han ønsker at give en Oversigt over alle vigtige Begivenheder i Menighedens ældste Historie. Han lægger ikke an paa Fuldstændighed; vi hører gennem de paulinske Breve om Menigheder, om hvis Stiftelse der ikke berettes i Acta (f. Eks. Menigheden i Kolossæ). Om de fleste af Apostlene høres der intet ud over, at de nævnes i Apostelfortegnelsen i 1, 13. Forf. grupperer alle sine Beretninger om de to store Apostelskikkelser: Peter og Paulus; ved Siden af disse omtales kun Johannes som virkende ved Peters Side. Til Gengæld fortælles der udførligere om enkelte betydelige Personligheder udenfor Apostelkredsen som Jakob, Herrens Broder, Stefanus og Evangelisten Filip. Man har imidlertid det bestemte Indtryk, at Forfatterens Stofvalg alligevel ikke er tilfældigt. Han forfølger en bestemt *Hensigt*, som allerede indirekte, men tydelig træder frem i de Ord af Jesus, som gengives i 1, 8: „I skal være mine Vidner i Jerusalem og i hele Judæa og Samaria og indtil Jordens Ende". Forf. vil paavise, hvorledes Missionen blandt Jøder efterhaanden blev til en Mission blandt Samaritanere og dernæst til en Mission blandt Hedninger, og hvorledes Evangeliet saaledes efterhaanden naaede til den daværende Verdens Hovedstad, Rom. Forf. er interesseret i og meget fortrolig med de Brydninger indenfor Menigheden, som denne Evangeliets Udbredelse gav Anledning til.

Man har ment at finde andre Hensigter i Acta end den ovenfor paapegede. Den Opfattelse, at Forf. tilsigter at give et Forsvar for Paulus' Virksomhed og Forkyndelse, har ikke vundet mange Tilhængere. Den indeholder kun det sande, at Forf. af Acta gennem Fremstillingen af, hvorledes de Hedningekristne efterhaanden ligestilles med de Jødekristne, indirekte lader skinne igennem, at han anser denne Ligestilling for berettiget. Men selv dette kommer kun frem paa indirekte Maade. Og iøvrigt mærker man ikke nogen Tilbøjelighed til ensidig Forherligelse af Paulus. Forf. synes ikke engang fuldt ud at have tilegnet sig Kærnen i Paulus' Forkyndelse. Den

hedningekristne Forf. synes ikke at være saa konsekvent en „Hedningekristen“ som den jødekristne Paulus. — Mere Berettigelse har den Opfattelse, at Forf. tilsigter at sidestille Peter og Paulus; han vil paavise, at disse to store Apostles Missionsmetoder ingenlunde stod i Modstrid med hinanden. Fra Schneckenburgers Tale om en paulinsk Tendens (Über den Zweck der Apostelgeschichte, 1841) gled man derfor indenfor Baurs Skole over til at tale om en conciliatorisk Tendens (se især Hilgenfeld, S. 575 ff.). Denne Tanke blev drevet ud i uberettigede Yderligheder, naar man overalt mente at kunne finde analoge Begivenheder i Beretningerne om Peter og Paulus (f. Eks. 3, 2 ff. ≍ 14, 8 ff.; 8, 18 ff. ≍ 13, 8 ff.; 9, 36 ff. ≍ 20, 9 ff.). Og i det hele tænkte man sig, at den nævnte Hensigt var stærkere fremme for Forf.'s Bevidsthed, end hans Fremstilling giver Ret til at antage. Sandhedsmomentet i denne Opfattelse er kun dette, at Forf. i udpræget Grad har Blik for det berettigede baade i det jødekristne og det hedningekristne Standpunkt.

Man har ogsaa fremhævet, at Forf. synes at være ivrig for at betone, at Kristendommen ikke vilde omstyrte de bestaaende Samfundsordninger og derfor var ganske ufarlig for den romerske Øvrighed. Saaledes taler Pfleiderer (Das Urchristentum², I. 1902, S. 470, jfr. ogsaa v. Soden, S. 119) ligefrem om, at Forf. har villet fremhæve de kristne Forkynderes Loyalitet overfor den romerske Statsmagt. Dette er af D. Plooij ført endnu videre (Expositor 1914, II. S. 511 ff.), saa at Acta ligefrem skal have været et Forsvarsskrift, som af Lukas blev indgivet til Øvrigheden under Processen mod Paulus. Et lignende Standpunkt forfægter A. Wikenhauser: Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert, 1921, S. 30 ff., især S. 45. Ogsaa her læser man mere ind i Acta end berettiget. Det er rigtigt, at Forf. overalt lader de romerske Øvrighedspersoner indtage en velvillig Holdning overfor de Kristne (18, 12 ff.; 19, 35 ff.; 23, 23 ff.; 25, 13 ff.; 26, 31). Men man kan ikke herfra slutte til nogen bevidst Hensigt hos Forfatteren.

Forf. giver intet Sted direkte Oplysninger om, hvorpaa hans Fremstilling bygger. Men det er paafaldende, at der findes enkelte Afsnit, hvor et Øjenvidne indføres som fortællende, nemlig 16, 10-17; 20, 5—21, 18; 27, 1—28, 16. (Hvis Læsemaaden i Codex D. til Acta 11, 28 συνεστραμμένων δὲ ἡμῶν er rigtig, vilde ogsaa dette Stykke høre med til „Vi-Stykkerne“). Herved opstaar det Spørgsmaal, om Forf. paa disse Steder benytter som Kilde et Øjenvidnes Beretning, som han

indfletter i sin Fremstilling uden at fjærne det ikke længer passende „Vi“, — eller om Forf. af det hele Skrift er identisk med det i disse Stykker optrædende Øjenvidne. Og dette Spørgsmaal fører med Nødvendighed videre til et andet Spørgsmaal: om der andre Steder i Skriftet kan paavises Benyttelse af Kilder.

Hvad det sidstnævnte Spørgsmaal angaar, har man i de sidste 20—30 Aar gjort mange Forsøg paa at paavise Benyttelse af skriftlige Kilder. Størst Forsigtighed har de Forskere udvist, som ved Siden af „Vi-Stykkerne“ kun taler om Benyttelse af én ældre Kilde, der antages at ligge bag ved Fremstillingen i hele første Halvdel af Acta. Andre har imidlertid ment at kunne paavise Tilstedeværelse af adskillig flere Kilder og yderligere ment at kunne paavise Ændringer og Tilføjelser af Redaktører. Men der er meget store indbyrdes Forskelle mellem disse Forsøg paa Udskillelse af Kilder.

B. Weiss formoder, at en jødekristelig Kilde benyttes i første Del af Acta (B. Weiss, S. 545 ff.). Blass (Acta Apost., 1895, S. 10 ff.) gaar væsentlig i samme Retning, men lægger dog mere afgjort Vægten paa Benyttelse af Hjemmelsmænd (Johannes Markus og andre) fremfor Benyttelse af skriftlige Kilder. I samme Spor gaar Feine i „Eine vorkanonische Überlieferung des Lukas im Evang. und Apostelgeschichte“, 1891, og Einleitung, S. 76 ff. Spitta derimod gaar videre i Udskillelse af bestemte Kilder. Han formoder Tilstedeværelse af to Hovedkilder, der strækker sig gennem hele Skriftet og tydelig kan udskilles (Spitta: Die Apostelgeschichte, ihre Quellen und deren geschichtlicher Wert, 1891). Hilgenfeld mente at finde (Zeitschr. für wiss. Theol., 1895 og 96) tre Kilder, *πράξεις Πέτρου, πράξεις τῶν ἑπτά* (6, 1—8, 40) og *πράξεις Παύλου*, — en ret nem og nærliggende Inddeling af Stoffet i Acta. Endnu mere kompliceret er Sorofs Opfattelse i „Die Entstehung der Apostelgeschichte“, 1890. I nyeste Tid har navnlig Harnacks indgaaende Undersøgelser (Die Apostelgeschichte, 1908) vakt Opmærksomhed; han finder i første Del af Acta tre eller fire Kilder, nemlig 1) Kap. 2 og 5, 17-42; 2) en Kilde stammende fra Jerusalem—Kæsarea, 3, 1—5, 16; 8, 5-40; 9, 31—11, 18; 12, 1-23; 3) en Kilde fra Jerusalem—Antiokia, 6, 1—8, 4; 11, 19-30; 12, 25—15, 35. Desuden 4) en Beretning om Paulus' Omvendelse 9, 1-30. — W. Erbt: Von Jerusalem nach Rom, 1912, lader et Skrift, der var skrevet af

Markus som Fortsættelse af hans Evangelium, blive benyttet af Lukas som Grundlag for første Del af Acta. — Torrey (The composition and date of Acts, 1916, samt i American Journal of Theol., 1919, S. 61—86 og 189—212) formoder, at en aramaisk Kilde ligger bag hele første Halvdel af Acta; men han betoner Enheden af hele første Del, og for saa vidt som han antager, at Forf. af sidste Del selv har oversat Kilden, ogsaa til en vis Grad Enheden af hele Skriftet. I det hele synes nu et Tilbageslag mod Kildesondringerne i Acta at gøre sig gældende. Jülicher har fra første Færd næret en stærk Skepsis overfor alle Forsøg i den Retning, og udtaler (Einleitung, S. 411): „Wir jagen also lieber dem Phantom der Quellenherstellung bei Acta nicht nach.“ — En god Oversigt over de ældre Forsøg paa Udskillelse af Kilder findes i Theolog. Rundschau, 1899, S. 47—59; 83—95 og 127—140; en Oversigt, som omfatter ogsaa senere Forsøg, findes hos Goguel: Introduction au N. T. III. Le livre des Actes, 1922, S. 51—60. Se ogsaa Jackson og Lake: The Beginnings of Christianity, Part I. The Acts of the Apostles, II. 1922, S. 121 ff.; 385 ff.

At Actas Forf. har benyttet mundtlige og maaske ogsaa skriftlige Kilder til sin Fremstilling, vil ingen benægte. Han peger selv i Indledningen til Evangeliet paa, at han med Hensyn til dette har Forgængere. Der er ingen Grund til at betvivle, at det samme, om end i mindre Grad, gælder Acta. De mange forskellige Personer, Steder og Forhold, som Forf. i Acta beretter om, maa endog gøre det sandsynligt, at han ikke blot benytter en eller to Kilder, men at han øser af mange forskellige Meddelelser og Beretninger. Men man har i de nyere Kildeundersøgelser — maaske under Trykket af Kildesondringer i gammeltest. Skrifter, hvor Forholdet er et ganske andet — ikke tilstrækkelig skarpt skelnet mellem Benyttelse af Kilder og ligefrem Indoptagelse eller Indlemmelse af Kilder i et Værk. I sidste Tilfælde kan der være Haab om, at det tilnærmelsesvis kan lykkes atter at udsondre Kilderne, i første Tilfælde i Reglen ikke. Hvis ikke vi havde Matth. og Mark. til Raadighed, vilde der ganske have manglet Holdepunkt for ethvert Kildesondrings-Forsøg for Lukasevangeliets Vedkommende. Og vi har set, at det endda ogsaa dér kan være

smaat nok bevendt med Muligheden for en virkelig Kildesondring. De store Forskelle, der er mellem de foretagne Forsøg paa at udskille Kilder, som skal ligge til Grund for Actas Beretning, taler da ogsaa et tydeligt Sprog om, at (bortset fra Øjenvidne-Stykkerne) et tilstrækkeligt Grundlag for Kildesondring her ikke er til Stede[1]).

Naar det forholder sig saaledes, har det især sin Grund i, at Acta (ligesom Luk. Ev.) baade med Hensyn til Sprog, Stil og Plan har et stærkt Enhedspræg. En Række nye Undersøgelser vedrørende Sprog og Stil har bevirket, at saa godt som alle nu er enige om, at Actas Forf. i hvert Fald maa have formaaet at præge eventuelt benyttede Kilder med sin personlige Ejendommelighed. Der vil nedenfor blive gjort nærmere Rede for denne Sprogets og Stilens Enhed og for de Slutninger, man videre deraf kan drage med Hensyn til Spørgsmaalet om Forf. I denne Sammenhæng er det tilstrækkeligt at konstatere, at disse Undersøgelser i høj Grad har svækket Troen paa Muligheden af ligefrem Udskillelse af benyttede Kilder.

Det er derfor forstaaeligt, at Udviklingen nu synes at gaa i den Retning, at man indskrænker sig til i bred Almindelighed at tale om Benyttelse af mundtlige, hist og her maaske ogsaa af skriftlige Meddelelser. Og hvis man antager Lukas som Forf., nævner man da i første Linie som Ophavsmænd til disse Meddelelser Johannes Markus, Silas, Evangelisten Filip,

---

1) Ramsay siger sarkastisk (Pauline and other Studies, 1906, S. 321), at hvis „Kilde-Teoretikerne" havde tilbragt tyve Aar i Mommsens og andre store Profanhistorikeres Skole, vilde de indse, at de forsøgte paa noget umuligt „and would be as much amused at it as we profane scholars are". — Ogsaa O. Stählin erklærer i W. von Christs Geschichte der griech. Litteratur II^{6}. 2. S. 1183 Udskillelse af Kilder i Acta for „aussichtslos". — Se endvidere Jackson og Lake: The Beginnings of Christianity, Part I. The Acts of the Apostles, II. 1922, S. 133.

Mnason (Acta 21, 16) og Jakob, Herrens Broder[1]), idet Lukas dels som Paulus' Rejseledsager har været i Forbindelse med disse Mænd, dels under sit Ophold i Jerusalem har haft Lejlighed til at gøre Bekendtskab med dem og andre af de ledende i Menigheden i Jerusalem[2]).

Spørgsmaalet om Enhed i Sprog og Stil har imidlertid en Betydning, der rækker videre end til Spørgsmaalet om Benyttelse af Kilder. Det faar ogsaa Betydning for Spørgsmaalet om Forfatteren. Man har nemlig gennem de foretagne Undersøgelser over Sprog og Stil villet godtgøre, baade at Luk. Evang. og Acta stammer fra samme Forf., og at denne Forf. maa være identisk med den Mand, som har skrevet de ovenfor omtalte Vi-Stykker.

Allerede for længst har man haft Opmærksomheden henvendt paa det nære Slægtskab mellem Acta og Luk. Evang.[3]). Men det er især Hawkins og Harnack, der i nyeste Tid har taget dette Spørgsmaal op til indgaaende Behandling[4]). Hawkins henledte Opmærksomheden paa, at medens ikke mindre end 58 Ord er ejendommelige for Acta og Lukas Evang., er der kun 17 og 14, som Acta paa samme Maade har fælles henholdsvis med Matth. og Mark. Endvidere er Acta og Evangeliet fælles om en

1) Se især Harnack: Lukas der Arzt, 1906, S. 105 f.; jfr. Die Apostelgeschichte, 1908, S. 185 f.; H. Mc Lachlan: St. Luke. The man and his work, 1920, S. 209—223 og Ed. Meyer: Ursprung und Anfänge des Christentums, III. 1923, S. 135 ff., jfr. S. 159.

2) Der hersker almindelig Enighed om, at Paulus' Breve ikke er mellem de benyttede Kilder. Om dette betydningsfulde Fænomen mere senere.

3) Se f. Eks. Friedrich: Das Lukas-Evang. und die Apostelgeschichte, Werke desselben Verfassers, 1890; Th. Vogel: Zur Charakteristik des Lukas nach Sprache und Stil, 1897.

4) Hawkins: Horae Synopticae², 1909, især S. 174—193; Harnack: Lukas der Arzt, 1906, især S. 19—60; Die Apostelgeschichte, 1908; Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, 1911, især S. 1—21. Se ogsaa V. H. Stanton: Style and Authorship in the Acts of the Apostles i Journ. Theol. St., 1923, især S. 378 ff.

udpræget Forkærlighed for Brug af Verber sammensatte med Præpositioner; ligeledes om en relativ hyppig Brug af Optativ. Og om Vi-Stykkerne gælder det samme som om hele Skriftet. Af de Ord, som af Hawkins regnes for karakteristiske for Luk., findes ikke mindre end $^1/_3$ i Vi-Stykkerne, medens man af de for Matth. og Mark. ejendommelige Ord kun genfinder henholdsvis $^1/_9$ og $^1/_6$ i Vi-Stykkerne. Harnack har fremlagt et endnu mere omfattende Materiale, særlig for Vi-Stykkernes Vedkommende. Disse Stykker har 67 Ord fælles med den øvrige Del af Acta, som derimod ikke findes i de fire Evang., og de har 63 Ord fælles med Luk. Evang., som ikke findes i de tre andre Evang., medens en analog Sammenligning mellem Vi-Stykkerne og hvert enkelt af de tre andre Evangelier (Matth. Mark. Joh.) kun viser Tallene 6, 4 og 3. Desuden paaviser Harnack en Række andre Berøringspunkter mellem Vi-Stykkerne og Resten af Acta samt Luk. Evang., f. Eks. de lidt ubestemte Tidsangivelser (*ἡμέραι τινές, ἡμέραι πλείονες, ἡμέραι ἱκαναί*), Forkærlighed for negative Udtryk (*οὐκ ὀλίγος, οὐ μακράν, οὐ πολύ* o. s. v.). — Der kan ganske vist ogsaa paapeges visse mindre Afvigelser mellem Luk. Evang. og Acta; de er f. Eks. fælles om en hyppig Anvendelse af *ἐγένετο* (Paavirkning fra Sept.), men medens det i Evang. hyppigt efterfølges af *καί* eller finit. Verb., findes det i Acta kun én Gang med *καί*, aldrig med finit. Verb., ellers altid med Infin., hvilket er sjældent i Evang. Partiklen *τε* findes c. 130 Gange i Acta, kun 9 Gange i Luk. Evang.; *ἐν τῷ* med Infin. henholdsvis 32 og 7 Gange. Men saadanne mindre Forskelle kan ikke væsentlig forringe Vægten af det store Materiale, som beviser, at der er et intimt Slægtskab baade mellem Luk. Evang. og Acta, og mellem Vi-Stykkerne paa den ene Side, Evang. og Resten af Acta paa den anden Side. Fuldt saa talende som alle fremdragne Enkeltheder er maaske endda, at Sproget i disse Skrifter overalt viser det ovenfor i § 16 om-

talte Dobbeltpræg; det er paa én Gang stærkt præget af Sept. og relativ stærkt beslægtet med Literatursproget. Enheden i Sprog og Stil er kort sagt saa stor, at det nu næsten overalt anerkendes, at der kun foreligger to Muligheder: enten har den sidste Forf. (eller Bearbejder) af Luk. Evang. og Acta i sjælden Grad formaaet at præge alle benyttede Kilder med sin personlige Ejendommelighed — eller begge Skrifter (Vi-Stykkerne indbefattet) er af samme Forf.

I en vis Forstand er der ikke stor Forskel paa disse to Muligheder, idet en Bearbejder eller Redaktør, hvis Værk til den Grad gør Indtryk af at være af én Støbning, snarere bør betegnes som Forfatter end som Redaktør eller Bearbejder[1]). Dette gælder saa meget mere i det foreliggende Tilfælde, som her ikke blot er Tale om stor Enhed i Sprog og Stil, men ogsaa om en Enheds-Plan[2]), der gaar gennem hele Værket, saaledes som det ovenfor S. 173 er paavist.

Fra et andet Synspunkt set er der alligevel stor Forskel mellem de ovenfor nævnte to Muligheder. Om Enhedspræget er der som sagt næsten overalt Enighed. Men mange fastholder bestemt den førstnævnte Mulig-

---

[1]) Det er f. Eks. misvisende, naar Goguel i sin Introduction au Nouveau Test., III. Le livre des Actes, 1922, betegner den senere Forfatter som Redaktør, medens han samtidig tilskriver ham en fuldt saa betydelig Indsats som nogen Forfatter.

[2]) Foruden en Enheds-Plan er der ogsaa en Række aandelige Ejendommeligheder, som præger begge Skrifter, f. Eks.. Interessen for Samaritanerne (Kap. 8), for Hedningerne (Missionen blandt Hedninger allerede 1, 8), for de fattige (f. Eks. 2, 44 ff.; 4, 32 ff.; 6, 1 ff.), for Kvinderne (f. Eks. 16, 14; 17, 4; 18, 2), jfr. ovenfor om Evangeliet § 16; ligeledes er der en beslægtet Fremhævelse af Bønnen, se ovenfor S. 117. — Jfr. H. C Cadbury: The making of Luke-Acts, 1927, S. 254 ff. — Ogsaa Skriftets Indledning, der har en nøje Parallel i Josefus: Contra Ap., II. 1. viser, at „Bearbejderen" har følt sig som Forfatter baade til Evangeliet og til Acta.

hed, at dette Præg er fremkommet ved en senere Forfatter (eller Bearbejder), der blandt forskelligt andet i sit Skrift ogsaa har indlemmet Vi-Stykkerne og præget ogsaa dem med sit eget Sprog og sin egen Tænkemaade.

Jo mere man imidlertid nødes til at indrømme, at den senere Forf. i ualmindelig Grad har formaaet at give Øjenvidneberetningen sin Personligheds Præg, desto vanskeligere skulde man synes, det maatte blive at tænke sig, at han under de Omstændigheder skulde have ladet et „Vi" blive staaende, som nu ikke længere svarede til Virkeligheden og derfor ikke var paa sin Plads. De Analogier, man har anført for, at senere Samlere lader et „Vi" blive staaende i en indoptaget Beretning, slaar under de Omstændigheder ikke til; i de anførte Tilfælde drejer det sig kun om Bearbejdere, der samler og sammenstiller Overleveringer, ikke om Forfattere, der som Actas Forf. frembringer et personlig præget Værk, som afgjort gør Indtryk af at være af én Støbning[1]).

Man maa saaledes afgjort foretrække den anden Mulighed og altsaa antage, at Øjenvidnet i de saakaldte „Vi-Stykker" er Forf. til hele Skriftet. Enheden i Sprog, Stil og Plan i Forbindelse med det i

---

[1]) Man henviser særlig til Esra 7, 27 ff.; 9, 1-15 og Nehem. 1, 1—7, 5 og 12, 27-43 samt til nogle Analogier fra græsk-rom. Literatur, se Norden: Agnostos Theos, 1913, S. 313—327. Norden selv erkender, at disse Analogier ikke kan forklare den senere Redaktørs Bibeholdelse af „Vi" og søger derfor selv en Parallel hertil i Esra—Nehem. eller — hvad der er endnu mere ufyldestgørende — i Henoks Bog (Norden, S. 327—331). — Man maa ogsaa betænke, at Tilblivelsen og Eksistensen af disse Vi-Stykker som et særligt Skrift, — som private Optegnelser, der tilfældig falder i Hænderne paa en Redaktør eller Bearbejder — i sig selv er noget paafaldende. Det er dog langt lettere at tænke sig, at en Mand, der har literære Planer, maaske endog allerede har skrevet et Evangelium, selv har nedskrevet sine Rejseoplevelser til senere Benyttelse i et Skrift. Se nærmere E. J. Goodspeed: New Solutions of New. Test. Problems, 1927, S. 88 ff.

Fremstillingen organisk indlemmede „Vi" peger klart i den Retning.

Naar saa Spørgsmaalet videre bliver, hvem dette Øjenvidne er, saa vil

1) den allerede paapegede Lighed med Lukas' Evang. i Henseende til Sprog og Stil pege i Retning af, at Forf. af Acta i Kap. 1, 1 ff. ikke blot giver sig Udseende af at være identisk med Evang.s Forf., men virkelig er identisk med denne. Og de Grunde, der for Evangeliets Vedkommende kan gøres gældende for, at Overleveringen om Luk. som Forf. er rigtig (se ovenfor § 16), vil da ogsaa have Betydning for Actas Vedkommende.

2) Den gamle Overlevering om Acta bekræfter den Antagelse, at Lukas er Forf. Det gælder her som ved Evangeliet: der er ingen Vaklen til Stede i Vidnesbyrdene; der findes ingen Tradition om nogen anden Forf. Og dog kunde man i den gamle Kirke overfor de mange apokryfe Apostelakter, som sattes i Forbindelse med Apostelnavne, utvivlsomt have ønsket et apostolsk Forfatternavn knyttet til Acta. Man vilde næppe, hvis ikke en klar og enstemmig Overlevering havde nødt dertil, have ladet en Aposteldiscipel være Forfatter.

De tidligste temmelig sikre Vidnesbyrd om Acta har vi hos Polykarp (Polyk. 1, 2 viser tilbage til Acta 2, 24; Polyk. 2, 1 sandsynligvis til Acta 10, 42; Polyk. 6, 3 til Acta 7, 52), se N. T. ap. F., S. 98 f. Der er Sandsynlighed for, at Klemens har kendt Acta. Klem. Rom. 2, 1: *ἥδιον διδόντες ἢ λαμβάνοντες* behøver ganske vist ikke at stamme fra Acta 20, 35; begge kan citere et Agraphon; men der er sandsynligvis desuden Berøring mellem Klem. Rom. 18, 1 og Acta 13, 22. — I Muratoris Kanon nævnes Lukas som Forf. til Acta med følgende Ord: Lucas optimo Theophilo comprehendit, quæ sub præsentia ejus singula gerebantur o. s. v.

3) Indre Overvejelser ud fra Øjenvidneberetningerne er egnet til at bekræfte Overleveringen om Lukas som Forf., medens de paa den anden Side ikke

kan tænkes at have fremkaldt Overleveringen, da de ikke er af den Art, at de let frembyder sig af sig selv, men forudsætter en Del Refleksion.

Det er for det første overvejende sandsynligt, at en saadan stadig Rejseledsager af Paulus, som Øjenvidnet har været, maa være omtalt i Paulus' Breve. For det andet kan paa Grund af Acta 20, 4-5 hverken Timoteus eller nogen af de andre i Acta 20, 4 nævnte Rejseledsagere være identisk med Forf. af Øjenvidneberetningen, da de paa det paagældende Sted i Acta udtrykkelig udskilles fra ἡμεῖς. Silas omtales i tredje Person Acta 15, 22 og kan derfor næppe heller komme i Betragtning. Hvis den Formodning er rigtig, at Øjenvidnet, fordi Øjenvidne-Beretningen bryder af i Filippi (Kap. 16) og genoptages i Filippi 20, 6, i den mellemliggende Tid har opholdt sig i Filippi, vil ogsaa Titus være udelukket, fordi han ifølge 2 Kor. 2, 13; 7, 6 og 12, 18 har været hos Paulus i det paagældende Tidsrum. Desuden maatte man, hvis Titus var Forf., have ventet at møde Fortællerens „Vi" i Acta 15 (se Gal. 2, 1). Tanken ledes derfor ganske naturligt hen paa Lukas, saa meget mere som Kol. 4, 14, Filem. 24 (og 2 Tim. 4, 11) er i god Overensstemmelse med, at Øjenvidnet i Acta just ledsager Paulus paa den sidste Rejse til Jerusalem og paa Rejsen til Rom. Desuden passer de Oplysninger, som vi i Kol. 4, 14 (smlgn. V. 11) faar om Lukas, at han var en Græker af Fødsel og Læge, fortrinlig med det Billede, som vi gennem Sproget og Stilen i Evang. og Acta har faaet af disse Skrifters Forf. (jfr. ovenf. § 16).

Vægten af de Grunde, som gøres gældende for Luk. som Forf. giver sig ogsaa til Kende deri, at selv de, der benægter Luk.'s Forfatterskab til hele Acta, dog som Regel gaar ud fra, at han i hvert Fald er Forf. til „Vi-Stykkerne".

Blandt dem, der i nyere Tid antager Luk. som Forf. til hele Skriftet, kan særlig fremhæves: Appel, S. 74 f.; Barth, S. 244 ff.; Belser, S. 147 ff.; E. de Faye: Les origines des églises de l'âge apostolique, 1909, S. 97; Feine, S. 76 ff.; E. J. Goodspeed: New Solutions of New Test. Problems, 1927, S. 89 ff.; Gregory, S. 775 f.; Harnack: Die Apostelgeschichte, 1908 og Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, 1911; A. C. Headlam i B. D., I. S. 25—35; G. Hoennicke: Die Apostelgeschichte, 1913, S. 18—22; Jacquier, III. S. 27 ff.; Jones, S. 227—254; Kolmodin, S. 554—561; H. Mc Lachlan: St. Luke. The man and his work, 1920; Milligan, S. 163 ff.; Moffat, S. 297 ff.; H. Mosbech: Apostlenes Gerninger, 1929; McNeile, S. 85 ff.; Aimé Puech: Histoire de la littérature Grecque chrétienne, 1928, I. S. 373—401; Ramsay: St. Paul the Roman traveller og andre Arbejder; A. T. Robertson: Luke the historian in the light of research, 1920; Salmon, S. 299 ff.; Schat Petersen, S. 376 ff.; Schaefer-Meinertz, S. 312 f.; C. H. Turner: The Study of the New Testament 1883 and 1920, S. 28 f.; B. Weiss, S. 556 ff.; Zahn, II. S. 431 ff.

Blandt dem, der kun lader Lukas være Forf. til „Vi-Stykkerne", medens en senere Bearbejder (Redaktør eller Forfatter) lægger hans Værk til Grund for sin Fremstilling, kan nævnes: M. Goguel: Introduction au N. T. III. Le livre des Actes, 1922, S. 342 ff.; Holtzmann, S. 394 ff. og 404 f.; Jülicher, S. 405—408; Knopf, S. 133 f.; v. Soden, S. 126; Wendt: Die Apostelgeschichte, 1913, S. 45.

De Tvivl, som næres om Luk. som Forfatter til hele Acta, staar i Reglen i Forbindelse med det Syn, man har paa Skriftets historiske Troværdighed og Affattelsestid. Disse to Spørgsmaal kræver imidlertid en særlig Behandling; det vil da vise sig, om Antagelsen af Lukas som Forf. derigennem bekræftes eller gøres mindre sandsynlig.

§ 21. Actas Værd som historisk Kilde. Dets Affattelsestid.

Acta har ifølge Sagens Natur, ligesom alle andre historiske Aktstykker, Betydning som Vidne om den Tid, i hvilken Skriftet blev skrevet. Vi faar Indblik i en Tid, da der i Menigheden begyndte at røre sig en Trang til at faa Klarhed over Menighedens første Historie; vi lærer at kende de Menighedsforhold, som dengang fandtes, og det Kristendomssyn, som dengang var raadende, selv om alt dette mere kommer frem paa indirekte end paa direkte Maade.

Men naar man taler om Actas Værd som historisk Kilde, tænker man i Reglen i første Linie paa dets Betydning som historisk Kilde til den Tids Historie, om hvilken der fortælles i Skriftet, d. v. s. Menighedens ældste Historie. I Modsætning til det Syn paa Acta, der især herskede i Baurs Skole, og ifølge hvilket Acta var et tendentiøst Skrift fra 2det Aarh. uden synderlig historisk Værd, er i nyere Tid den Erkendelse ved at trænge igennem, at Acta er et meget værdifuldt historisk Kildeskrift. Dette begrundes paa flere Maader.

1) For det første henvises der til, at Forf. besidder et ualmindelig nøje Kendskab til de geografiske, historiske og politiske Forhold, saavel i Palæstina som i hele det romerske Rige, i den Tid, hvorom han fortæller. Han kender jødiske Skikke, Fester og Forhold Acta 3, 1; 20, 6; 20, 16; 21, 23 ff. — 23, 31 ff.; 25, 1 ff. — 4, 2; 5, 17; 23, 8, og han forsynder sig ikke paa noget Punkt med Hensyn til Stedsangivelser i Palæstina; han kender endog smaa Lokaliteter (der ikke er kendt fra Evangelierne), ligesom ogsaa Afstande (se f. Eks. 1, 12; 2, 29; 3, 2; 6, 9; 21, 35. 40). Det vilde for en senere Forf. — især efter 70 — næppe være muligt at skaffe sig saadanne Oplysninger.

— Forf. véd, at Akaja just paa det Tidspunkt, hvorom han fortæller, var en Senatsprovins og derfor ledes af en *ἀνθύπατος* (18, 12); kort forinden (i Tiden mellem Aar 15 og 44) havde det været styret sammen med Makedonien af en kejserlig Legat (*στρατηγός*). Paa lignende Maade véd Forf., at Kypern, da Paulus besøgte Øen, var en Senatsprovins 13, 7 (tidligere 27—22 før Kr. var den en kejserlig Provins). Skønt Ikonion geografisk ligesom Derbe og Lystra hørte til Lykaonien, betegner Forf. ikke Ikonion (smlgn. Acta 14, 1 og 6) som en By i Lykaonien; denne Omstændighed, der tidligere betegnedes som begrundet i en Fejltagelse af Lukas, har under Ramsays fremskridende Studier over Lilleasiens Topografi efterhaanden vendt sig til at blive et slaaende Vidnesbyrd om nøje Kendskab til Forholdene; Ikonion hørte til den frygiske Del af Provinsen Galatien[1]). Der findes kort sagt en Mængde Angivelser, der for en fjærnere staaende Fortæller vilde have været lige saa mange Faldgruber, som han næppe vilde have undladt at falde i, — i hvert Fald i nogle af de mange Tilfælde. Naar Actas Forf. overalt taler nøjagtig om disse Ting, saa tyder det paa, at han har staaet den Tid og de Begivenheder, hvorom han beretter, meget nær, og at han har haft Adgang til de allerbedste Kilder.

Mange flere paafaldende Eksempler kunde fremdrages. Forf. ved, at Filippi er en romersk Koloni (16, 12 *κολωνία*), se herom især Zahn: Die Apostelgeschichte, 1921, S. 567 f. — Indskrifter og andre Efterretninger bekræfter Rigtigheden af de Benævnelser for Øvrighedspersoner og Institutioner, som Forf. benytter i Efesus, Thessalonika og paa Malta; i Efesus *Ἀσιάρχαι* Acta 19, 31; *ὁ γραμματεύς* 19, 35; *ἐκκλησία ἔννομος* 19, 39; i Thessalonika *πολιτάρχαι* 17, 6 (denne Titel er ikke kendt gennem Literaturen, men stærkt bevidnet ved Indskrifter); paa Malta *ὁ πρῶτος* 28, 7. Der hersker stor Uklarhed med Hensyn til Betydningen af sidstnævnte Betegnelse, men det er be-

---

[1]) Se herom især Ramsay: The church in the Roman Empire[6], 1900, S. 36—47 modificeret i The bearing of recent discovery etc., 1915, S. 53—63.

tydningsfuldt, at den findes paa to Indskrifter paa Malta, se Wikenhauser: Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert, 1921, S. 344 ff. — Allerede Lightfoot: Essays on „Supernatural religion", 1889, S. 291—302, fremhævede stærkt Acta's Forf.'s nøje Kendskab til Tidsforholdene; men det er især Ramsay, der gennem sine omfattende Undersøgelser over Lilleasiens Topografi og Historie i hint Tidsrum (The historical geography of Asia minor, 1890) blev opmærksom paa Actas Troværdighed i Detaljerne og gennem sine talrige Arbejder (især St. Paul, the Roman traveller[6], 1902; The church in the Roman Empire[6], 1900; The bearing of recent discovery on the trustworthiness of the N. T., 1915) bidrog til at fremkalde en Ændring i Synet paa Acta i teologiske Kredse. Harnacks Skrifter om Acta (Lukas der Arzt, 1906, Die Apostelgeschichte, 1908, og Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, 1911) har i Tyskland virket i samme Retning.

Der er hos Actas Forf. egentlig kun et Punkt, hvor endnu mange mener at kunne konstatere en historisk Fejl, nemlig naar han (5, 36-37) lader Gamaliel henlægge Judas Galilæerens Optræden til Tiden efter Theudas, skønt den førstnævnte traadte frem Aar 7 efter Kr., den sidstnævnte først under Cuspius Fadus, c. 45 efter Kr. (altsaa endog senere end det Tidspunkt, da Gamaliel holdt sin Tale). Det er muligt, at der her foreligger en Fejl. Dog lader Lukas' Angivelse sig næppe forklare, som nogle mener, ud fra en Misforstaaelse af Josefus: Ant. XX. 5. 1 og 2. For det første vilde det være at tillægge Actas Forf. for stort et Maal af Tankeløshed under Læsningen af Josefus, hvad en Læsning af Stedet i dets Sammenhæng godtgør; den ofte benyttede fragmentariske Maade at citere paa virker vildledende. For det andet er Actas Beretning om Theudas ikke engang helt overensstemmende med Josefus' (sidstnævnte har bl. a. slet ikke Antallet paa T.'s Tilhængere). Det er derfor ganske usandsynligt, at Acta her skulde bygge paa Josefus. — Muligt er det da ogsaa, at der kan have været mere end én Theudas, som gjorde Opstand, ligesom der faktisk var mere end én Judas (Josefus beretter om en Judas, Ezechias' Søn, som ledede en lignende Opstandsbevægelse som Judas Galilæeren, kort Tid forud for denne, Ant. XVII. 10. 5). Josefus taler om „utallige" af saadanne Tumulter (Ant. XVII. 10. 4), og Navnet Theudas var ikke ualmindeligt. — I hvert Fald er det ogsaa forbundet med Vanskelighed at tænke sig, at en Forf., der er saa nøjagtig med sine Angivelser, som Actas Forf. ellers overalt viser sig at være, skulde gøre sig skyldig i en saa grov Fejl.

2) Forf. skildrer de romerske Øvrighedspersoner som forholdsvis velvillige overfor Kristen-

dommen. De griber beskyttende ind overfor Jødernes Efterstræbelser 17, 9; 18, 12 ff.; 19, 35 ff.; 21, 31 ff.; jfr. ogsaa 13, 12. Ogsaa Felix og Festus holder Haanden over Paulus og anser ham for uskyldig. Endog i Rom bliver Paulus Genstand for en relativ mild Behandling 28, 30-31[1]).

Det lader sig ganske vist sige, at det stærkt fjendtlige Syn paa den romerske Øvrighed, som under Indtrykket af Forfølgelserne findes i Apokalypsen, næppe straks gennemtrængte alle indenfor den kristne Menighed. Men ikke desto mindre vilde en senere og fjærnere staaende Fortæller, hvis Erfaringer hovedsagelig stammede fra Tiden efter Forfølgelsernes Begyndelse, og som derfor var blevet vant til at se paa de romerske Myndigheder som fjendtlige mod Kristendommen, næppe have været tilbøjelig til at give et saadant Billede af dem, som Actas Forf. giver. Det tyder afgjort paa, at Forf. har staaet Begivenhederne nær.

3) Forf. er fortrolig med de Vanskeligheder, som Tanken om et direkte Missionsarbejde blandt Hedningerne havde at kæmpe med i Begyndelsen. Han skildrer os den gradvise Udvikling, — hvorledes Missionsarbejdet blandt Samaritanerne først efter en nøje Prøvelse vinder Anerkendelse (8, 4 ff.); hvorledes Peter døber Kornelius, den første Hedning, og som Følge heraf, skønt Kornelius i Forvejen var en *φοβούμενος τὸν θεόν* og derfor ikke en almindelig Hedning (10, 1 ff.), drages til Ansvar for sin Handlemaade (11, 1 ff.); endvidere hvorledes de ubekendte Kristne fra Kypern og Kyrene modig foretager det afgørende Skridt i Antiokia (11, 20). Forf. skildrer de Brydninger, som allerede disse Begivenheder gav Anledning til, og derefter de endnu stærkere Brydninger i Kap. 15. — Hedningemissionens Berettigelse og de Hedningekristnes

---

[1]) Jfr. ovenfor S. 174.

Ligestilling med de Jødekristne blev gennem Paulus' Livsarbejde saa hurtig anerkendt indenfor den kristne Menighed, at en senere Tid næppe af sig selv vilde falde paa, at denne Anerkendelse i Virkeligheden var et Resultat af haarde Kampe og Brydninger. Den i Acta foreliggende Skildring af Udviklingens Gang er præget af indre Sandsynlighed og Troværdighed og vilde sikkert ikke kunne gives af en senere og fjærnere staaende Forf., men maa hidrøre fra en, som har været selve Virkeligheden nær ind paa Livet.

4) Ogsaa hele det Syn paa Kristendommen, der hersker i Acta, ikke mindst Forf.'s kristologiske Opfattelse, taler afgjort for, at vi har at gøre med en Forfatter fra den apostolske Tid. Det er med Rette blevet sagt, at der ikke i noget andet nytest. Skrift findes saa dristige, fra en senere Tids Synspunkt saa „uforsigtige" Udtalelser om Kristus (2, 22. 36; 3, 13; 4, 27; 10, 38)[1].

5) Uden at kende Paulus' Breve giver Forf. en Fremstilling af Paulus' Historie, der bringer værdifulde Supplementer til det Kendskab til Paulus' Personlighed og Livsværk, som vindes gennem Brevene, og samtidig ikke paa noget Punkt kan paavises at være i Modstrid med disse.

At Forf. ikke benytter Paulus' Breve (jfr. ovenfor S. 178 A. 2), er nu indrømmet af de allerfleste. Den Omstændighed, at der, som vi vil faa at se, paa nogle Punkter synes at være en Modsætning til Stede mellem Paulus efter Actas Fremstilling og den Paulus, som vi kender fra Brevene, kan kun bekræfte den Antagelse, at Forf. — hvad enten en saadan Modsætning virkelig er til Stede eller ikke — i hvert Fald ikke bygger sin Fremstil-

[1]) „Nulle part ailleurs, dans le Nouveau Testament, il n'est parlé de Jésus avec aussi peu de précautions, en termes qui permettent de le prendre pour un prophéte . . .". Aimé Puech: Hist. de la litt. Grecque chrétienne, I. S. 400 f.

ling paa Brevene. Og allerede dette er en paafaldende Kendsgerning. I Betragtning af, at Paulus' Breve hurtig blev kendt og udbredt indenfor de kristne Menigheder, maa Manglen paa Benyttelse af disse Breve hos en Forf., som vil fortælle om Paulus, tale for, at Forf. ikke kan tilhøre en senere Tid, men maa have levet i selve den Tid, da de paulinske Breve blev til[1]).

Forf.'s nære Forhold til de Personer og Begivenheder, hvorom han beretter, vil imidlertid blive ganske ubestrideligt, hvis det viser sig, at han — skønt han ikke benytter Paulus' Breve — dog a) for det første giver et Billede af Paulus' forskellige Rejser, der lige indtil smaa Enkeltheder stemmer med det Billede, vi faar gennem Brevene. Paulus' Rejser var saa mangfoldige og vidtstrakte, at Kendskabet til dem, naar det ikke er hentet fra Brevene, ikke kan være hentet andet Steds fra end fra et personligt Forhold til Paulus eller hans Ledsagerkreds. Som Eksempler paa paafaldende Overensstemmelser i Enkeltheder kan nævnes 1 Thess. 2, 2 (Ophold og Forfølgelser i Filippi kort forud for Ophold i Thessalonika ≍ Acta 16, 11—17, 9), 1 Kor. 4, 17 (Afsendelse af Timoteus fra Efesus ≍ Acta 19, 22), Akvilas og Priskilla er hos Paulus i Efesus 1 Kor. 16, 19 (≍ Acta 18, 18-19 og 24 ff.), de hyppige Forsæt om at besøge Rom (Rom. 1, 13 smlgn. med Acta 19, 21), den forbigaaende Bemærkning i Acta 24, 17, der falder saa godt i Traad med Paulus' Omtale i Brevene af Kollekten til Menigheden i Jerusalem o. s. v. Et slaaende Eksempel paa nær Berøring uden Benyttelse er 2 Kor. 11, 32 ≍ Acta 9, 24-25. Og Meddelelsen om Slægtskabsforholdet mellem Markus og Barnabas Kol. 4, 10 kaster paa overraskende Maade Lys over Acta 15, 38-39.

---

[1]) Det er en næsten utrolig let Maade, Jülicher kommer ud over dette paa, naar han siger: „Eine Ausnutzung der Briefe Pauli zwar hat er sich entgehen lassen; diese Möglichkeit ist ihm wohl gar nicht eingefallen.“ (Einleitung, S. 408).

Yderligere Bekræftelse vindes, hvis det b) for det andet viser sig, at Forf. af Acta paa ganske selvstændig Maade skildrer Paulus og hans Færd, uden at han paa noget Punkt meddeler noget, der virkelig kan siges at være i afgjort Modstrid med det Billede af Paulus, som Brevene giver os.

De Punkter, paa hvilke man har ment at finde Uoverensstemmelser mellem Acta og Brevene, er hovedsagelig følgende:

Man savner i Acta 9 en Meddelelse om Paulus' Ophold i Arabien, som Paulus selv hentyder til i Gal. 1, 17. Det er for dristigt at ville fastslaa noget som helst om, hvorvidt Actas Forf. har kendt (og udeladt) eller ikke kendt dette Ophold i Arabien. Vi vil derfor ikke slaa ind paa den af adskillige Fortolkere benyttede Vej at forsøge paa at paavise det Sted i Acta 9, 20 ff., hvor Opholdet i Arabien lader sig indføje. Men man kan med Rette gøre gældende, at det i hvert Fald ingenlunde var nødvendigt for Actas Forf., der ikke tilstræber Fuldstændighed (jfr. ovenfor S. 173), at omtale det Ophold i Arabien, som heller ikke Paulus vilde have omtalt, hvis ikke Forholdet til Galatermenigheden havde tvunget ham dertil for derigennem at slaa fast overfor sine Modstandere, at han i Tiden umiddelbart efter sin Omvendelse ikke straks lagde an paa at søge Belæring hos de første Apostle[1]).

At Acta ikke meddeler, at Timoteus i Mellemtiden mellem Acta 17, 14 f. og Acta 18, 5 har været sammen med Paulus i Athen, som vi erfarer fra 1 Thess. 3, 2, kan endnu mindre kaldes overraskende, — medmindre

---

[1]) Der er lige saa lidt Grund til at tale om Uoverensstemmelse mellem det ikke særlig fremhævede *ἀποστόλους* i Acta 9, 27 og Gal. 1, 18-19 (Acta bruger *ἀπόστολοι* i videre Betydning 14, 14); — eller mellem Acta 9, 28 og Gal. 1, 22 (i Gal. 1, 22 er der Tale om Judæas Menigheder) — eller mellem Acta 9, 30 og Gal. 1, 21.

man vil stille et urimeligt Krav om, at Actas Forf. ikke maa kunne tænkes at udelade noget Træk af Paulus' Historie[1]). — Det samme maa bemærkes overfor Fremhævelsen af, at 2 Kor. 2, 1; 12, 14. 21 og 13, 1 forudsætter, at Paulus tre Gange har været i Korinth, medens Actas Forf. kun taler om to Ophold[2]).

Vanskeligere kunde det synes at tilvejebringe Harmoni mellem Fremstillingen af Apostelmødets Forhandlinger i Acta 15 og Paulus' Beretning i Gal. 2, 1 ff. Vi indskrænker os her til at dvæle ved det Hovedpunkt, hvor man mener klarest at kunne konstatere en Modsigelse. Man gør gældende, at de Krav, som ifølge Acta 15, 20. 29 af Apostelmødet blev stillet til de Hedningekristne, ikke lader sig bringe i Samklang med Paulus' Udtalelse i Gal. 2, 6, at Mødets Ledere ikke foreskrev ham noget. Hvis Læsemaaden i Codex D til Acta 15, 20. 29 var rigtig (Udeladelse af Ordene *καὶ πνικτοῦ* [i V. 29 *πνικτῶν*] og Indføjelse efter *πορνείας* af Ordene: *καὶ ὅσα μὴ θέλετε ἑαυτοῖς γίνεσθαι ἑτέρῳ μὴ ποιεῖν*), vilde man kunne komme uden om den formentlige Modsigelse ved den Fortolkning af Mødets Bestemmelser, at det kun drejede sig om Forbud mod Afgudsdyrkelse, Hor og Mord, — de tre Synder, som man overalt i den gamle Kirke særlig advarede imod[3]). Stærke Røster har i den

---

[1]) Derimod er dette Forhold et af de talrige Vidnesbyrd om, at Acta ikke har benyttet Paulus' Breve. Ligeledes vilde Forf. af Acta, hvis han havde kendt Brevene, ikke gennem sin Skildring have givet det Indtryk, at Paulus' Ophold i Thessalonika var meget kort (se nærmere § 24).

[2]) Ikke heller kan man omvendt bygge noget paa, at Paulus i Gal. 1 ikke omtaler det i Acta 11, 30 og 12, 25 omtalte Ophold i Jerusalem, som kan have været meget kort; der tales kun om et Forhold til *πρεσβύτεροι*, ikke til *ἀπόστολοι* (11, 30).

[3]) Dog selv med Læsemaaden i Codex D vilde den Fortolkning, som lader *αἷμα* sigte paa Spiselovene, i Sammenhængen og den historiske Situation være den sandsynligste.

nyere Tid hævet sig for Rigtigheden af denne Læsemaade[1]). Men blandt de mange Argumenter for og imod i denne Sag, bliver det tungest vejende Argument dog dette, at en Forandring, hvorved Bestemmelserne kommer til at indeholde de Gang paa Gang i den gamle Kirke indskærpede tre Hovedbud, er meget lettere forstaaelig og forklarlig, end en Forandring, hvorved det, ikke mindst i en senere Tid, vanskelige og gaadefulde *πνικτῶν* indføjes. Man kan derfor ikke ad den Vej fjærne den formentlige Modsigelse.

Imidlertid selv om den almindelige Læsemaade er den rette, er det ingenlunde sikkert, at en Modsigelse er til Stede. Der paalægges i saa Fald ganske vist de Hedningekristne i Antiokia, Syrien og Kilikien, til hvilke Dekretet sendes, visse Indskrænkninger i den ellers fuldstændige Frihed for Loven, der tilstaas dem. Men det er ingenlunde givet, at disse Indskrænkninger er nye Bestemmelser, der paalægges de Hedningekristne og Paulus (*πλέον* i V. 28 taler endog nærmest for, at der ikke er Tale om noget nyt). Det lader sig meget vel tænke, at de svarer til, hvad Paulus, som dog hele Livet igennem vedblev at ville være Jøderne en Jøde, i Forvejen havde overholdt og indskærpet i disse med Jøder saa tæt befolkede Egne. Overholdelse af Forskrifterne om Blodet var ingenlunde ensbetydende med Overholdelse af Moseloven; det kunde naturlig opfattes som en rent praktisk Foranstaltning for at undgaa i for høj Grad at støde an mod Jødernes Afsky for Blodet. — Og at Paulus ifølge Acta 16, 4 overgiver Apostelmødets Bestemmelser til Menigheder i Lilleasien, medens han i 1 Kor. 8 ganske ser bort fra dem, lader sig naturlig forklare ud derfra, at praktiske Akkomodationshensyn kun tages, hvor virkelig Grund dertil foreligger; men dels Udviklingens Gang, dels og fornemmelig de friere Strømninger indenfor den fjær-

[1]) Saaledes især Harnack: Die Apostelgeschichte, S. 188—198 og Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, S. 22 ff.

nere Diaspora kan let have bevirket, at Jøderne i Korinth ikke engang ønskede, at de Hedningekristne tog Hensyn til dem paa de paagældende Punkter. Derfor maatte disse Bestemmelser af sig selv efterhaanden bortfalde.

Iøvrigt er der meget, som taler for, at selv om der virkelig var en Modsigelse til Stede mellem Acta 15 og Gal. 2, 1 ff., saa vilde Actas Forf. i hvert Fald have Ret i, at de omtvistede Indskrænkninger faktisk blev paalagt de Hedningekristne af Apostelmødet. Det Forbud mod Nydelsen af det kvalte, der maatte virke ret unaturligt for den store Majoritet af Kristne i en lidt senere Tid[1]) — og derfor ikke kan tænkes som en senere Tilføjelse —, passer fortræffelig ind i Acta's af indre Sandsynlighed prægede Skildring af den langsomme Udvikling, i Kraft af hvilken de fra Jødedommen overtagne Fordomme først efterhaanden og gradvis under stærke Brydninger overvindes. Under de Omstændigheder vil altsaa den formentlige Modsigelse i hvert Fald ikke komme til at blive et Argument mod Actas Troværdighed[2]).

Man er imidlertid ikke blevet staaende ved Fremdragelse af enkelte Punkter, paa hvilke en Modsigelse med Paulus' Breve skulde være til Stede. Man har paastaaet, at der er en afgørende Forskel mellem hele det Billede

---

[1]) Selv hvor det i de første Aarh. blev overholdt, følte man det som et fremmed Bud, se K. Böckenhoff: Das apostolische Speisegesetz, 1903, S. 110.

[2]) En fortrinlig Monografi om hele dette Spørgsmaal besidder vi i K. Six: Das Aposteldekret, 1912. Se iøvrigt den af Moffat, S. 632, opregnede Literatur, hvortil kan føjes Lyder Brun: Apostelkoncil und Aposteldekret, 1920. — De Hypoteser, som Antagelsen af en uforligelig Modsigelse mellem Acta 15 og Gal. 2 fører ind i — at Acta 11, 30 skulde være identisk med Gal. 2, eller at Dekretet senere skulde være blevet til i Jerusalem uden Paulus' Medvirken, — fører kun ind i Vanskeligheder, som er større end dem, man vil fjærne.

af Paulus, som Acta giver os, og Paulus, saaledes som vi kender ham gennem hans egne Breve. Den Paulus, som med saa voldsom Energi i Brevene bekæmper Lovreligionen, kan — siger man — ikke lade Timoteus omskære (Acta 16, 3), ikke heller betale Omkostningerne ved nogle Nasiræeres Ofre (Acta 21, 24 ff.), — endnu mindre optræde, som Paulus gør efter Actas Skildring i 23, 6 ff. Ligeledes savner man i Paulus' Kristendomsforkyndelse i Acta de mest karakteristiske paulinske Toner.

Det er især Harnack, som i nyeste Tid har protesteret mod Paastanden om en Modsigelse mellem Acta og Brevene paa dette Punkt[1]). Man kan ikke blot henvise til, at et Sted som Gal. 5, 11 ligefrem bekræfter, at Paulus lod Timoteus omskære, idet dette Sted vilde være uforstaaeligt, hvis ikke Paulus havde foretaget just saadanne Handlinger som Timoteus' Omskærelse. Men man kan i det hele gøre gældende, at den formentlige Modsigelse kun fremkommer, naar man ensidig fremhæver de Udtalelser i Brevene, som blev fremsat i saadanne Situationer, hvor en bestemt og konsekvent gennemført Fastholden af den Hedningekristnes Frihed fra Loven var nødvendig, medens man derimod samtidig ganske sætter til Side en Række andre Udtalelser, der viser, at Paulus hele sit Liv igennem vedblev at føle sig som en Jøde og at ville være Jøderne en Jøde. Man kan i den Sammenhæng bl. a. henvise til Rom. 9—11, især til Rom. 9, 1-5 og 10, 1; endvidere til 1 Kor. 9, 20; ogsaa 1 Kor. 7, 18. Et Sted som Rom. 15, 25 ff. viser klart hans store Iver for at bevare Samfundsbaandet mellem de af ham stiftede Menigheder og Modermenigheden i Jerusalem. Den af ham indsamlede Kollekt (jfr. 1 Kor. 16, 1 ff.) til Menigheden i Jerusalem er et Vidnesbyrd om, at han — trods al principiel Bekæmpelse af visse jødekristne Kred-

[1]) Harnack: Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, 1911, S. 21—62; jfr. dog ogsaa H. Achelis: Das Christentum in den ersten drei Jahrhunderten, I. 1912, S. 68 f.

ses Krav til de Hedningekristne — ikke savnede Blik for Nødvendigheden af at bevare den kristne Menigheds Enhed. Som Følge heraf har man ikke Ret til at paastaa, at Paulus ikke — for at opnaa dette Maal — skulde have kunnet gaa ind paa at betale Omkostningerne ved nogle Nasiræeres Ofre. — Trods fuld Klarhed over det store Brud i hans Liv glemte Paulus aldrig Enheden; det var hans Fædres Gud, han ogsaa som Kristen tjente, 2 Tim. 1, 3; ud herfra falder der Lys over Acta 23, 6. — Naar man i Paulus' Taler i Acta savner de afgjort paulinske Toner, hænger det sammen med, at man overser Forskellen mellem en Missionsforkyndelse og Breve til allerede bestaaende kristne Menigheder, der er kommet ind paa bestemte Vildfarelser i deres Kristendom, — eller med, at man ikke kan tænke sig Paulus tale ved nogen Lejlighed, uden at Retfærdiggørelse af Troen skal fremhæves — en Opfattelse af Paulus, som allerede selve Brevene skulde være tilstrækkelig til at gendrive[1]).

Hertil kommer, at naar man ikke finder Acta tilstrækkeligt „paulinsk" præget til at stamme fra en Discipel af Paulus, saa beror det paa en uberettiget Forventning om, at en Discipel af Paulus med Nødvendighed maatte have forstaaet alt det dybeste i hans Forkyndelse. Det er ubestrideligt, hvad allerede ovenfor (S. 117) under Behandlingen af Evangeliet blev fremhævet, at de paulinske Tanker i deres fulde Skarphed, ikke findes hos Lukas. Men hvormange i den gamle Kirke formaaede helt ud at tage de paulinske Toner? Dertil var Paulus' Personlighed for rig

[1]) Det vil være tilstrækkeligt at minde om, at Tanken om Retfærdiggørelsen kun træder stærkt frem i de fire store Breve. Medens *δίκαιος*, *δικαιόω* og de andre Ord af denne Stamme i disse Breve forekommer 89 Gange, findes de i Thessalonicenserbrevene kun 3 Gange, og i de to sidste Brevgrupper ialt kun 11 Gange, se min Fortolkning til Paulus' Breve til Tim. og Titus, 1916, S. 35. End ikke hvor Paulus i 1 Kor. 15, 3 ff. sammenfatter det væsentlige i sin Evangelieforkyndelse, siger han noget om Retfærdiggørelse af Tro.

og for dyb. Den kristne Menighed maa til alle Tider kæmpe en Kamp for fuldt ud at kunne tilegne sig Paulus' Forkyndelse. Det er altsaa urimeligt i den Omstændighed, at en stærkt udpræget Paulinisme ikke findes i Luk.evang. og i Acta, at ville finde et Argument mod Luk. som Forf.

Forholdet bliver da dette, at Actas Forf. paa ingen Maade giver os et Billede af Paulus, som er en Kopi af det fra Brevene kendte Billede. Han giver os tværtimod værdifulde Supplementer, der endnu klarere, end vi gennem Brevene alene vilde være i Stand til, lader os erkende Alsidigheden hos Paulus, — den forunderlige Evne hos ham til at forene Klarhed og Fasthed i det principielle med Villighed til for Enhedens Skyld at bøje sig, hvor det uden Skade for Sandheden kunde gøres. Paulus i Acta er ikke forskellig fra Paulus i Brevene, men naar Acta lægges Side om Side med Brevene, fremkommer just et Billede af Paulus, der nøje svarer til det Billede, som Paulus gennem sin kendte Udtalelse i 1 Kor. 9, 20 tegner af sig selv.

Ikke mindst dette sidste er en stærk Bekræftelse paa, at Acta maa være forfattet af en Mand, som stod Paulus personlig nær.

Under Diskussionen om Actas historiske Troværdighed har man bl. a. ogsaa særlig underkastet de i Acta indeholdte Taler en Undersøgelse. I det hele og store ender man i anerkendende Domme om Talernes historiske Værd. Allerede Blass udtaler i sin Acta apostolorum, 1895, S. 11: quo intentius has orationes inspexeris, eo plura in eis reperies, quae cum sint temporibus personisque egregie accomodata, ad rhetoricam licentiam scriptoris referri se vetent. Den kendte Arkæolog P. Gardner har i en Afhandling „The speeches of St. Paul in Acts" i de af Swete udgivne Cambridge Bibl. Essays, 1909, S. 379—419 gennem en Analyse af Talerne vist, at de — om end ikke alle i lige Grad — stemmer godt med den Antagelse, at de er forfattet af en Rejseledsager og Ven af Paulus; selv hvor han ikke personlig har hørt og straks nedskrevet dem, og hvor man derfor med god Grund som Analogi kan henvise til Oldtidens Historieskriveres Praksis at lægge de store Personligheder Taler i Munden, hvis Ordlyd Historie-

skriverne selv skabte, besad Lukas ifølge Sagens Natur sjældne Forudsætninger for at ramme Paulus' Tanker. — M. Jones har i en stor Monografi „St. Paul. The Orator", 1910, endnu stærkere fremhævet den fulde historiske Troværdighed af Talerne i Acta. Det vilde da ogsaa være let at paavise mange Berøringspunkter mellem Paulus' Taler i Acta og hans Breve; især vil man til Steder som Acta 20, 24. 28. 33-35; 26, 18 kunne nævne adskillige Paralleler fra Brevene, ligesom Tankerne i Acta 14, 16 f. og 17, 26 f. genfindes i Rom. 1, 19 ff.

Nordens Forsøg (i Agnostos Theos, 1913) paa at paavise, at Paulus' Tale i Acta 17 er skrevet af en langt senere Forf. (Redaktør) med Benyttelse af en Tale af Apollonius af Tyana, har ikke vundet megen Tilslutning. Harnack har paa indgaaende og overbevisende Maade imødegaaet ham i et lille Skrift: Ist die Rede des Paulus in Athen ein ursprünglicher Bestandteil der Apostelgeschichte? 1913 (Texte und Untersuchungen XXXIX). Ogsaa Torrey tager Afstand i: The composition and date of Acts, 1916, S. 46—54; ligeledes Birt: Agnostoi Theoi i Rhein. Mus. N. F. Bind 69, S. 342—392 og E. Meyer: Ursprung und Anfänge des Christentums, III. 1923, S. 92 ff. („überzeugender Eindruck der inneren Wahrheit"). Ed. Meyer meddeler endog i en Note, at Norden i en Samtale med ham faktisk har opgivet sin egen Skepsis.

Det er interessant at iagttage, hvorledes Antagelsen af Actas historiske Troværdighed har vundet varme Talsmænd ogsaa blandt saadanne, der staar med megen Skepsis overfor de mange i Acta berettede Undergerninger. Man betoner i saa Fald, at man — naar man tager Hensyn til Datidens Lettroenhed overfor Mirakler — ikke af saadanne Underberetninger maa lade sig forlede til at tænke ringe om Forf.'s Troværdighed paa andre Punkter. Se især Harnack: Die Apostelgeschichte, 1908, S. 222 ff.; Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, 1911, S. 80 f., og Moffat, S. 302 f.

En Del af de ovenfor nævnte Argumenter for Actas Troværdighed som historisk Kilde vil tillige være Argumenter for en tidlig Affattelsestid. Den især indenfor Baurs Skole[1]) raadende Opfattelse, at Acta først skulde stamme fra Tiden omkring Midten af det 2det Aarh., opgives efterhaanden af alle; i hvert Fald henlægger man Affattelsestiden til det allerførste Aarti af det 2det Aarh. (saaledes Jülicher, S. 395 f.).

---

[1]) Om den ældre Kritik se især den udførlige Fremstilling i Jackson og Lake: The Beginnings of Christianity, Part I. The Acts of the Apostles, Vol. II, 1922, S. 367 ff.

I nyere Tid er Problemstillingen snarere blevet denne: Er Acta skrevet før eller efter Paulus' Død?

Blass og Harnack[1]) har med stor Energi gjort sig til Talsmænd for den Opfattelse, at Acta blev skrevet kort før Afslutningen af Paulus' Fangenskab i Rom, og de har vundet Tilslutning hos mange. De Grunde, som fremføres for denne Antagelse, er hovedsagelig følgende:

1) Den ejendommelige Slutning paa Skriftet, 28, 30-31. Der fortælles, at Paulus forbliver i Rom som Fange i to Aar, men der meddeles intet om hans videre Skæbne. En Beretning om Paulus' Død, hvis den havde fundet Sted, vilde have været en naturlig Afslutning. Naar denne Beretning ikke findes, søger man Forklaringen i, at Luk. har skrevet Acta henimod Slutningen af det toaarige Fangenskab.

Dette Argument har ikke ringe Vægt, men er ikke tvingende. Den ganske vist noget paafaldende Slutning lader sig forklare paa anden Maade. Dog er den Forklaring, at Luk. havde planlagt en Fortsættelse i et tredje Skrift meget usikker; i hvert Fald kan den ikke begrundes ud fra Brugen af πρῶτος i Stedet for πρότερος i Acta 1, 1, da Forskellen mellem disse to Ord ikke altid overholdes paa den nytest. Tid.[2]). De Forklaringer, at Forf. skulde være blevet forhindret ved Døden, eller at der ikke var mere Plads paa Papyrusrullen, har afgjort Karakteren af at være Nødankere, man griber til. — Snarere lader Slutningen sig forklare ud fra Skriftets Hensigt, saaledes som denne ovenfor S. 173 blev bestemt. Med Henblik paa denne Hensigt kan Paulus' Ophold i Rom kaldes en harmonisk Afslutning.

2) Man henviser for det andet til, at der i Skriftet

[1]) Blass i Acta apostolorum, 1895, S. 3—5, og Philology of the Gospels, 1898, S. 35 ff.; Harnack først nølende og forsigtig i Die Apostelgeschichte 1908, senere uforbeholdent i Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte, 1911.

[2]) Se Blass-Debrunner § 62.

ikke findes Hentydninger til Tiden efter 64, da Forfølgelserne udbrød. Heller ikke dette Argument er uden Vægt. Men det er et stort Spørgsmaal, om Forf.'s Skildring af den romerske Øvrigheds velvillige Optræden overfor de Kristne, der ovenfor blev fremhævet som et Argument for, at han personlig har levet med i den Tid, han skildrer, kan benyttes som Argument for noget videre end dette. Det kan næppe med Sikkerhed siges, at Manglen paa Hentydninger til Forfølgelserne skulde udelukke, at Forf. har oplevet nogle af disse.

3) Naar man yderligere henviser til, at Forf. slet ikke benytter Paulus' Breve, gælder om dette Argument noget lignende som om det forrige. Det kan begrunde, at Forf. ikke tilhører en senere Tid, men har staaet Paulus og Begivenhederne i det hele personlig nær, men det kan ikke med Sikkerhed godtgøre en Affattelse før Paulus' Død[1]).

Af de nævnte tre Grunde er altsaa den første ikke tvingende, og de to andre kan kun bevise tidlig Affattelse, men ikke Affattelse før Paulus' Død. Og mod den Antagelse, at Acta skulde være skrevet saa tidlig, kan der med stor Vægt gøres gældende, at Acta er skrevet efter Lukas' Evang., og at det næppe vil være muligt at tænke sig dette Evang. affattet før c. 60, især i Betragtning af, at Lukas taler om mange Forgængere (*πολλοί* i Luk. 1, 1. — jfr. ovenf. § 16). Selv om det ikke kan betegnes som absolut umuligt, at Begyndelsen til Evangelieliteraturens Tilblivelse lægges til et saa tidligt Tidspunkt, maa det i hvert Fald betegnes som meget usandsynligt.

Man ledes saaledes til at henlægge Actas Affattelsestid til efter Paulus' Død. Men paa den anden Side er Grundene for en tidlig Affattelse saa stærke,

---

[1]) Naar Harnack yderligere lægger Vægt paa Acta 20, 25, er dette Bevis endnu mindre tvingende. Dette Ord kunde, — selv efter at Paulus atter havde været i de lilleasiatiske Egne, — lige saa fuldt tænkes at blive trofast opbevaret som f. Eks. *εὐθέως* i Matth. 24, 29.

at man ikke kan gaa langt ned i Tiden. Acta maa derfor være skrevet kort efter Evangeliet, i Tiden mellem 70 og 80[1]).

Det vilde være nødvendigt at antage en senere Affattelsestid, hvis det var rigtigt, at Acta benytter Josefus, saaledes som enkelte har villet gøre gældende. Bl. a. drejer det sig om Benyttelse af Jos. Ant. XX. 5. 1, se ovenfor S. 187. H. Holtzmann (Z. für wiss. Theol. 1873, S. 85 ff. og 1877, S. 535 f.), C. Clemen (Theol. Studien und Kritiken, 1895, S. 335 ff.) og Joh. Weiss (Das Urchristentum, S. 101 og 285) antager en saadan Benyttelse. Men af de allerfleste betegnes denne Antagelse med Rette som ganske usandsynlig; Schürer har allerede i 1876 i Z. für wiss. Theol. 1876, S. 574—82, grundig tilbagevist Tanken om Benyttelse. Se indenfor den nyere Literatur V. H. Stanton: The Gospels as historical documents II. S. 263—274 (der dog mener, at Lukas muligvis har benyttet Josefus' Bell. Jud., som imidlertid er skrevet før Aar 79) og især M. Goguel: Introduction au Nouveau Test. III. Le livre des Actes, 1922, S. 117—129 (med indgaaende Literaturhenvisninger; han afviser enhver Tanke om Benyttelse) samt F. J. Foakes Jackson: Josephus and the Jews, 1930, S. 259—274. — Et meget vigtigt Moment til Afgørelsen af Spørgsmaalet er den fuldstændige Uafhængighed af Josefus, som klart er til Stede ved Beretningen i Acta 12, 19—23 (selv om der samtidig er Overensstem-

---

[1]) Den Opfattelse, at Acta er skrevet før Paulus' Død, hævdes — foruden af Blass og Harnack (se ovenfor) — af Belser, S. 125; G. Edmundson: The church in Rome in the first century, 1913, S. 32; W. Erbt: Von Jerusalem nach Rom, 1912, S. 24—40; Jacquier, III. S. 80 ff.; H. Koch: Die Abfassungszeit des lukanischen Geschichtswerkes, 1911; Lagrange: Évang. selon St. Luc, 1921, S. XXI ff.; O. Moe: Apostlen Paulus, 1923, S. 374; R. B. Rackham: The Acts of the Apostles, 1901, S. L—LV; A. T. Robertson: Luke, the historian in the light of research, 1920, S. 34 f.; Salmon, S. 312; Schaefer-Meinertz, S. 311; Torrey: The composition and date of Acts, 1916, S. 66 f.

Gregory, S. 775 og Kolmodin, S. 565 staar vaklende.

Som Talsmænd for Affattelse efter Paulus' Død kan nævnes Appel, S. 174 (c. Aar 80); Barth, S. 245 (Aar 75—90); Feine, S. 79 (Aar 70—80); E. J. Goodspeed: New Solutions of New Testament Problems, 1927, S. 94 ff. (c. Aar 90); Jones, S. 254—260 (c. Aar 80); Knopf, S. 133 (Aar 70—100); Moffat, S. 312 (c. Aar 100); Schat Petersen, S. 384 ff. (efter Aar 70); v. Soden, S. 120 (Aar 90—100); Weiss, S. 559 (c. Aar 80); Zahn, II. S. 441 (c. Aar 75).

melse i Hovedsagen med Parallelberetningen hos Josefus), og den ligeledes klare Uafhængighed i Beretningen om „Ægypteren" Acta 21, 38.

Hvad Acta's Tekst angaar, har der i de sidste Aartier været en livlig Debat om den saakaldte „vestlige" Tekstform, især som den foreligger i Codex D. Den Omstændighed, at den „vestlige" Teksts Ejendommeligheder i stærkere Grad gør sig gældende for Actas Vedkommende end i noget andet nytest. Skrift, har fremkaldt Blass' Hypotese, at Codex D til Acta indeholder Lukas' oprindelige Udkast til Skriftet, medens den gængse Tekstform er fremkommet ved en af Lukas selv foretagen Revision (hvad Lukas' Evang. angaar, skulde Forholdet mellem Codex D og den gængse Tekstform være det omvendte). Blass har udviklet sit Standpunkt i en Række Afhandlinger i Theol. Studien und Kritiken for 1894, S. 86—119; 1896, S. 436—471; 1898, og 1900, S. 1—28 og i hans Udgave af Acta (Acta Apost., 1895). Hypotesen vandt for Actas Vedkommende Tilslutning hos mange, bl. a. hos Autoriteter som Nestle: Einführung in das griechische Neue Testament[3], 1909, S. 243 og Zahn: Einleitung, II. S. 341—365, hvilken sidste har udgivet en fuldstændig Rekonstruktion af den formodede oprindelige Udgave af Acta (Die Urausgabe der Apostelgeschichte des Lukas, 1916). Det maa indrømmes, at Codex D til Acta indeholder en hel Del paafaldende Læsemaader, der ikke lader sig forklare som andre „Læsemaader" i almindelig Forstand, men snarere har Karakter af Bearbejdelse eller Interpolationer; som Eksempler kan nævnes de 7 Trappetrin i 12, 10, Indføjelsen af „fra 5te til 10ende Time" i 19, 9 (jfr. ogsaa ovenfor S. 192 f. om Læsemaaden til Acta 15, 20 og 15, 29 og Side 174 om Læsemaaden til Acta 11, 28). Men i Virkeligheden vil de fleste af disse forskellige „Læsemaader" ikke være lettere at forstaa ud fra det Synspunkt, at Forf. selv skal have „revideret" en „Kladde". Hertil kommer, at disse Ejendommeligheder, selv om de er mest fremtrædende i Acta, dog alligevel ogsaa findes i de andre Skrifter i Codex D og i det hele i den „vestlige" Tekstform. Under disse Omstændigheder er der ikke tilstrækkeligt Grundlag til at bære en saadan Hypotese som den af Blass opstillede. Iøvrigt maa vi vende tilbage til Spørgsmaalet om den „vestlige" Tekst under „Tekstens Historie".

B. Paulus' Breve.

§ 22. Paulus som Forfatter af Breve.

I vort ny Test. findes 13 Breve under Paulus' Navn. Desuden findes der Hentydninger til Breve, som er gaaet tabt, se 1 Kor. 5, 9; 2 Kor. 2, 4; Kol. 4, 16[1]). Der er ingen Tvivl om, at Paulus har skrevet mange flere Breve; alene en Udtalelse som den i 2 Thess. 3, 17 („hvilket er et Tegn i ethvert Brev") er et tilstrækkeligt Bevis herpaa. For Missionæren med de mange, vidt adspredte, aandelige Børn maatte Brevet være et naturligt og nødvendigt Meddelelsesmiddel.

Ovenfor i § 3 (S. 37 f.) er der om Paulus' Breve blevet udtalt, at de repræsenterer en Mellemform mellem det strængt private Brev og „Epistlen", og endvidere at der paa dette Punkt er nogen Forskel mellem Brevene indbyrdes. Et Brev som Filemonsbrevet nærmer sig stærkest til at være et Privatbrev (se dog ovenfor S. 38); derimod fjærner især Breve som Efeserbrevet og Romerbrevet sig i ikke ringe Grad fra det egentlige Privatbrev. Romerbrevet er et oplysende Eksempel paa, hvor lidt Paulus i det hele taget følte sig bundet af literære Kategorier; ved Siden af Tankeudviklinger, der snarest bibringer Læseren Indtrykket af at have med et literært Skrift at gøre, findes der Meddelelser af ganske intim Karakter (1, 1-17; 15, 14-33 og 16). Paa lignende Maade

---

1) Det er vel muligt, men usandsynligt, at der i Kol. 4, 16 kunde sigtes til vort Efeserbrev (se § 30). — Ogsaa i Fil. 3, 1 er der vel en Hentydning til et tidligere Brev.

er Pastoralbrevene en ejendommelig Blanding af private Vennebreve og halv-officielle Menighedsbreve[1]).

Iøvrigt anvender Paulus i udstrakt Grad de i Datidens Breve gængse Vendinger og Formler. De mangfoldige Breve, som nyere Udgravninger i Ægypten har bragt for Dagens Lys[2]), afgiver tydelige Vidnesbyrd herom. Dog ogsaa her lægger Paulus sin Selvstændighed og Uafhængighed af vedtagne Former for Dagen, dels derved, at de gængse Vendinger ikke ligefrem overtages, men ændres saaledes, at deres Mening uddybes, dels derved, at han paa mange Punkter varierer fra Brev til Brev, saa at han ikke engang bliver staaende ved de af ham selv støbte Former.

Den græske Indgangshilsen (*πολλά, πλεῖστα*) *χαίρειν* udvides og uddybes af Paulus til *χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη* i 1 Thess. 1, 1, hvilket i de følgende Breve udvides yderligere med *ἀπὸ θεοῦ πατρὸς* (*ἡμῶν*) *καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ*[3]); i 1 og 2 Tim. indføjes desuden et *ἔλεος* mellem *χάρις* og *εἰρήνη*. Paa lignende Maade er det sædvanlige, korte Slutningsønske i græske Breve *ἔρρωσθε* Acta 15, 29 (*ἐρρῶσθαί σε εὔχομαι* eller lign.) ombyttet med et noget varieret, kristeligt Fredsønske (i 2 Kor. 13, 13 endog iklædt den saakaldte apostolske Velsignelses skønne Form). Desuden har Paulus den Sædvane saavel i Indgangshilsnerne som i Slutningsønskerne at indflette saadanne Ud-

---

[1]) Se foruden den ovenfor S. 38 A. 1 nævnte Literatur ogsaa H. G. Meecham: Light from ancient letters, 1923, S. 96—112.

[2]) Som Eksempler paa let tilgængelige Udgaver af saadanne Breve kan nævnes St. Witkowski: Epistulae privatae Graecae, Lipsiae, 1906 og G. Milligan: Selections from the Greek Papyri[2], 1927. Om Paulus' Forhold til Brevformlerne se især P. Wendland: Die urchristlichen Literaturformen[2], 1912, S. 411—417; I. A. Robinson: St. Pauls Epistle to the Ephesians, 1903, S. 275—285 og H. G. Meecham: Anf. Skr., S. 112 ff.

[3]) I Gal. sættes *ἡμῶν* ved *κυρίου* (ikke ved *πατρός*). I Kol. findes kun *ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν*. I Tit. 1, 4 sættes *σωτῆρος* i Stedet for *κυρίου*.

talelser, som han særlig ønsker at understrege (se især Indgangen til Rom. og Gal. og med Hensyn til Brevslutningerne 1 Kor. 16, 22 og Gal. 6, 11-17).

Den hyppige Begyndelse paa græske Privatbreve *χάρις τοῖς θεοῖς εἰ ὑγιαίνεις* eller *πρὸ μὲν πάντων εὔχομαί σε ὑγιαίνειν* bliver hos Paulus til den ofte ret udførlige Tak for Læsernes aandelige Tilstand og Forbøn for dem, hvormed han indleder alle sine Menighedsbreve[1]) med Undtagelse af Galaterbrevet, hvor Menighedens sørgelige Tilstand driver ham til straks at gaa ind paa selve Sagen. Hans Bøn og Tak er altid omhyggeligt individualiseret med Henblik paa de forskellige Læserkredses forskellige Forhold. — Ogsaa andre fra Paulus' Breve vel kendte Udtryk *μνείαν ποιεῖσθαι, γινώσκειν ὑμᾶς βούλομαι* (eller beslægtede Udtryk) og *καλῶς ποιεῖν* genfindes meget hyppig i græske Breve.

At Paulus som Regel har dikteret sine Breve, fremgaar utvetydig af Rom. 16, 22; han plejede da egenhændig at tilføje nogle faa Slutningsord, 2 Thess. 3, 17; 1 Kor. 16, 21; Kol. 4, 18; især Gal. 6, 11 ff[2]). Dog bør man være varsom med Hensyn til at forklare sproglige Forskelligheder ud fra de forskellige „Skriveres" Indvirkning paa Sproget. Dertil er Paulus' Breve i altfor høj Grad ogsaa sproglig og stilistisk personlig præget[3]).

---

[1]) Ogsaa Filemonsbrevet og 2 Tim.

[2]) Det sandsynligste er vel at antage, at Paulus som Regel har gjort saaledes (jfr. *ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ* 2 Thess. 3, 17), selv hvor han ikke udtrykkelig tilføjer *τῇ ἐμῇ χειρί*, se især A. Deissmann: Licht vom Osten[4], 1923, S. 132 f. og 138 (selv om Deissmann maaske taler i for stærke Ord om dette Forhold som almindeligt, se P. Wendland: Die urchr. Literaturformen[2], 1912, S. 360 f.). — Om Filemon V. 19 se § 31.

[3]) Om „Amanuensis"-Spørgsmaalet se G. Milligan: The New Testament Documents, 1913, S. 102 f., 241—247 og The epistles to the Thessalonians, 1912, S. 124—126 samt Maurice Jones: The New Testament in the twentieth century, 1914, S. 287—290. Specielt har man f. Eks. tænkt sig Lukas som „Skriver" ved Affattelsen

Det er vanskeligt at afgøre, hvorvidt Paulus i synderlig Grad har haft Kendskab til den græske Literatur. De faa Citater derfra i hans Breve behøver ikke at skyldes egen Læsning, men kan bero paa, at de var blevet aandeligt Almeneje[1]). I hvert Fald behersker Paulus det græske Sprog fuldstændig. Det er allerede ovenfor § 3 (S. 32 og 35 f.) paavist, at hans Sprog paa den ene Side er meget forskelligt fra Datidens literære Sprog, medens det dog paa den anden Side hæver sig betydelig over det jævne, dagligdags Sprog, som vi finder i Papyrusbrevene. Tillige bærer det i høj Grad Præg af Paavirkning fra Septuaginta og vidner derigennem om, at selv om Paulus har læst en Del græsk Literatur, saa var den græske Bog, som han mest fordybede sig i, dog sikkert den græske Oversættelse af det gamle Test.[2]). Han har læst sin Bibel paa Græsk; ellers vilde det være utænkeligt, at han ikke ofte røbede et Kendskab til den hebraiske Grundtekst. Heri ligger tillige, at han har følt det græske Sprog som et Sprog, der laa ham mindst lige saa nær som Hebraisk. Man kan derfor i hvert Fald kun med

---

af Pastoralbrevene, se Rackham: The Acts of the Apostles, 1901, S. 384; J. D. James: The genuineness of the Pastoral Epistles, 1906, S. 154 f. — Percy Gardner gør opmærksom paa, at mange bratte Overgange kan forklares ved Afbrydelse af Diktatet (The religious experiences of St. Paul, 1911, S. 17 f.), se ogsaa Stange: Diktierpausen in den Paulusbriefen, Z. N. T. W., XVIII. S. 109—117.

1) Det drejer sig om Menander-Citatet i 1 Kor. 15, 33 og Citatet i Tit. 1, 12 fra Epimenides. Endvidere om Citatet i Acta 17, 28 b (fra Aratus eller Kleanthes). Er ogsaa Acta 17, 28 a Citat? (se min Fortolkning til Pastoralbrevene, S. 195).

2) Paulus' Bibelcitater er fra Sept. Der er ikke noget Sted, som med Nødvendighed fører til den Antagelse, at han benytter Grundteksten, se H. B. Swete: Introduction to the Old Testament in Greek[2], 1914, S. 400 ff. og Lietzmanns Ekskurs til Gal. 4, 31 i Lietzmanns Handbuch zum N. T., III, samt H. Vollmer: Die alttestam. Zitate bei Paulus, 1895, og O. Michel: Paulus und seine Bibel, 1929, S. 55—68.

noget Forbehold tale om Aramaisk som hans Modersmaal, selv om han udtrykkelig betegner sig selv som en „Hebræer af Hebræere“, Fil. 3, 5, ligesom ogsaa det aramaiske „Abba“ bryder frem i hans Bøn Rom. 8, 15; Gal. 4, 6[1]). Det sandsynligste er vel, at han under sin Opvækst i Tarsus lige fra Barndommen er kommet i et nært Forhold til begge Sprog; han blev en af disse sjældne To-Sprogs-Mennesker, som næppe nok ved, hvilket Sprog de skal betegne som Modersmaalet. For hans Missionsgerning var just denne ejendommelige sproglige Udrustning af den allerstørste Betydning.

Hvorvidt de 13 Breve, der er overleveret os under Paulus' Navn, alle stammer fra hans Pen, kan kun Enkeltundersøgelser afgøre. Men uafhængig heraf, vil det være indlysende, at de — naar deres Ægthed forudsættes — naturlig falder i fire Grupper (Thess.brevene — Rom., Gal., 1 og 2 Kor. — Efes., Kol., Fil. og Filemon — Brevene til Tim. og Titus). Der er ingen Tvivl om, at Brevene indenfor hver af disse Grupper paa den ene Side viser et stærkt indbyrdes Slægtskab, paa den anden Side, baade hvad Sprog og Indhold angaar, er i Besiddelse af visse Ejendommeligheder, hvorved de paa ret iøjnefaldende Maade adskiller sig fra Brevene indenfor de andre Grupper.

Hvad Sproget angaar, viser en Sammenligning mellem disse Grupper, at Paulus er i Besiddelse af en stor Variationsevne og Variationstrang. Der findes Ord og Begreber, Partikler og Vendinger, som øjensynlig paa et bestemt Tidspunkt af Paulus' Liv særlig let falder ham i Pennen, medens han senere lader dem falde og afløse af andre, hvorfor de kun findes indenfor en eller to af de nævnte Brevgrupper[2]). Foruden i Pau-

[1]) Jfr. Maranata 1 Kor. 16, 22.

[2]) I Enkeltheder eftervist i min Fortolkning til Pastoralbrevene, S. 32—43 (paa Tysk i Z. N. T. W., XVIII. S. 225—243); se herom senere i § 34.

lus' naturlige Variationsevne har den sproglige Forskel mellem de fire Grupper af Breve selvfølgelig ogsaa sin Grund i, at han nødtes til at beskæftige sig med nye Emner, eller i at Ophold i nye Egne og under nye Forhold udvidede hans Sprogforraad med nye Ord.

Hvad Indholdet angaar, er Paulus' Kristendomsanskuelse ganske vist uforandret den samme i alle Brevene. I 1 Kor. 15, 1-11 betoner han, at den kristne Forkyndelse, han bringer, er den samme, som han fra første Færd fik overleveret. Men ikke desto mindre gør der sig Nuancer gældende paa visse Punkter. Derfor adskiller Brevene fra de forskellige Grupper sig fra hverandre ikke blot ved en Forskel med Hensyn til de Emner, der træder i Forgrunden[1]) — paa dette Punkt er Forskellen mest iøjnefaldende — men ogsaa ved Nuancer i Synet paa Enkeltspørgsmaal. Umiskendeligt er det saaledes, at Paulus, da han skrev Thess.brevene, ventede selv at skulle opleve Herrens Genkomst (1 Thess. 4, 15), medens 1 Kor. 15, 51; 2 Kor. 5, 8 f.; Fil. 1, 21-26; 2 Tim. 4, 6-8 betegner en jævn Udvikling, der ender i Vished hos Paulus om, at han selv skal dø, før Herren kommer igen. Ligeledes kan man spore en Udvikling i Synet paa Betydningen af Organisation og faste Tillidshverv indenfor Menigheden. Og selv om Paulus fra Begyndelsen staar i det tilbedende Forhold til Kristus og derfor praktisk stiller ham paa Linie med Gud, — en Jøde kunde ikke tænkes at tilbede nogen anden end Gud —, saa sporer man dog en stedse stærkere Fremhævelse af Kristi Betydning som Alskabningens Ophav, Herre og Midtpunkt.

Nedenfor vil de enkelte Breve blive behandlet efter

---

[1]) I første Gruppe er Hovedspørgsmaalet de Kristnes Forhold til Tanken om Herrens nære Genkomst — i anden Gruppe den Kristnes Forhold til Loven — i tredje Gruppe Menighedens Enhed overfor alle Forsøg paa at volde Splittelse — i fjerde Gruppe Menighedens Organisation og de forskellige Tillidshverv indenfor Menigheden.

Tidsfølgen, da der — bortset fra Gal. — ikke er synderlig Divergens til Stede med Hensyn til Spørgsmaalet om den Rækkefølge, i hvilken de er blevet til.

§ 23. Tidspunktet for de paulinske Breves Affattelse.

Medens man med et stort Maal af Sandsynlighed kan fastsætte Rækkefølgen, i hvilken de paulinske Breve er blevet til (deres Ægthed forudsat), støder man paa ret store Vanskeligheder, naar man vil angive Aarstallet for deres Tilblivelse, da det overhovedet er umuligt paa Aar at tidfæste nogen Begivenhed i Paulus' Liv. Der findes ganske vist baade i Brevene og i Acta Hentydninger til historiske Begivenheder og Forhold, som er os bekendt andet Steds fra, men vi naar gennem disse Hjælpemidler kun til en omtrentlig Datering af Begivenhederne i Paulus' Liv.

Blandt disse Hentydninger til verdenshistoriske Forhold har Omtalen af Kong Aretas i 2 Kor. 11, 32 givet Anledning til mange Drøftelser. Den eneste sikre Slutning, som af dette Sted kan drages, er imidlertid den, at Paulus' Omvendelse fandt Sted før Aar 37, idet Aretas døde Aar 40, og Paulus' Flugt fra Damaskus fandt Sted tre Aar efter hans Omvendelse (Gal. 1, 18). Derimod vil de mange Overvejelser om, hvorvidt Damaskus dengang var i Arabernes Magt, og paa hvilket Tidspunkt dette bedst kan tænkes at have fundet Sted, ikke være til nogen Hjælp. Damaskus var siden Pompejus' Tid en fri Stad under romersk Overhøjhed; og det er meget problematisk, om Aretas nogen Sinde har haft Magten i selve Byen; endnu mere problematiske

vil da ifølge Sagens Natur alle Hypoteser om Tidspunktet blive.

Umiddelbart før Omtalen af Paulus' første Missionsrejse beretter Lukas i Acta 12 om Herodes Agrippas Død, som fandt Sted i Aaret 44. Beretningen herom indskydes mellem 11, 30 og 12, 25, som fortæller om en Rejse, Barnabas og Paulus foretager fra Antiokia til Jerusalem. Der er en Del Sandsynlighed for, at Actas Forf. dermed vil antyde et Samtidighedsforhold mellem de to Begivenheder, men helt sikkert er det ikke (og Udtrykket *κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρόν* Acta 12, 1 er i hvert Fald meget ubestemt). Hvis de to Begivenheder er samtidige, vilde Paulus have begyndt sin Virksomhed i Antiokia c. Aar 43 (et Aar før den omtalte Rejse Acta 11, 26). Den ubestemt affattede Overgang til den i Kap. 13 følgende Beretning om den første store Missionsrejse, gør det i hvert Tilfælde umuligt at drage Slutninger om Tidspunktet for denne Rejse. Den endda noget usikre Angivelse c. 43—44 for det første Ophold i Antiokia kommer derfor til at staa ret isoleret.

Nogen Hjælp kan yderligere hentes fra Omtalen af de to Statholdere Felix og Festus og særlig fra Omtalen af Festus' Tiltrædelse af Statholderposten i Acta 25, 1. Dog kan desværre netop Aaret for Festus' Tiltrædelse ikke bestemmes med Sikkerhed. Vi véd kun, at Festus afløses af Albinus i Aaret 62, medens Tidspunktet for hans Tiltrædelse hverken omtales af Josefus eller af andre[1]). Men vi véd paa den ene Side, at Forgængeren

---

[1]) Ganske vist har Eusebius i sin Chronik en Angivelse, men dens Værdi forringes ved, at den er forskellig i den armenske Tekst og Hieronymus' Oversættelse (Aarene 54 og 56). Harnack: Chronologie, S. 233—239 og Blass: Acta Apostolorum, S. 22 bygger alligevel paa disse Angivelser. Men de fleste anerkender, at de er ganske usandsynlige, dels fordi Eusebius selv i sin Kirkehistorie II. 23 synes at gaa ud fra en tredje og senere Tidsangivelse (jfr. G. Hoennicke: Die Chronologie des Lebens des Apostels Paulus, 1903, S. 18

Felix tiltraadte som Statholder c. 53, og at Acta 24, 10 tillægger ham en „mangeaarig" Regering allerede paa det Tidspunkt, da Paulus fængsledes (omtr. to Aar før Felix' Afgang), — og paa den anden Side, at de af Josefus (Ant. XX. 8. 9. ff.) omtalte Begivenheder, som skal være forefaldet under Festus, forudsætter, at han mindst har været Statholder et Aar, snarere mere. Festus, som døde Aar 62, kan altsaa ikke være tiltraadt senere end Aar 61 — sandsynligvis er det sket tidligere —, og han kan paa den anden Side ikke være tiltraadt tidligere end c. 58 (57). Heraf følger, at Paulus' Rejse til Rom (kort efter Festus' Tiltrædelse) sandsynligvis har taget sin Begyndelse i Tiden mellem 58 og 60[1]).

Dette Resultat bliver bekræftet derved, at et andet endnu sikrere Udgangspunkt leder til samme Tidsansættelse. Man har fremdraget en Indskrift fra Delfi, indeholdende en Skrivelse fra Kejser Klaudius til Byen Delfi; denne Skrivelse stammer fra Tiden mellem Januar og 1. August Aar 52 (der er en svag Mulighed for, at det kan være nogle Maaneder tidligere), og heri omtales Gallio som Prokonsul. Gallio maa altsaa være kommet til Korinth

---

og 56), dels fordi i saa Fald Tiden for Felix' Regering vilde blive for kort (i Modstrid med ἐκ πολλῶν ἐτῶν Acta 24, 10). — Om en sandsynlig Forklaring paa, hvorledes Eusebius er kommet til den urigtige Datering, se W. Ramsay: Pauline and other Studies, 1906, S. 349 ff. Ramsays eget Forsøg paa at fastslaa Aar 59 for Festus' Tiltrædelse og Aar 60 for hans Død hviler paa usikker Grund.

[1]) Josefus fortæller (Vita 3) om nogle Præster, som Felix havde fængslet og sendt til Rom, og for hvis Skyld Josefus i Aaret 64 (eller 63) tager til Rom. For at undgaa den Antagelse, at Sagen mod disse Præster er blevet holdt hen i Rom i et usædvanligt Antal Aar, mener nogle at maatte sætte Festus' Tiltrædelse saa sent som muligt. Men naar man ser hen til, hvad der efter Josefus skal være foregaaet under Festus, vil det være meget usandsynligt, at Festus er tiltraadt senere end Aar 60 (snarere 59). Det er lettere at tænke sig, at Josefus det længst mulige har udsat den besværlige Rejse til Rom for disse Præsters Skyld.

som Prokonsul (Acta 18, 12) i Aaret 51 eller senest 52[1]). Man har ud fra Overgangen mellem Acta 18, 11 og 18, 12 villet slutte, at Gallio først kom til Korinth hen imod Slutningen af Paulus' 18 Maaneders Ophold i denne By; i saa Fald maatte Paulus' Ankomst ansættes til Aar 50 (senest 51). Men sikker er denne Slutning langt fra[2]); hans Komme til Korinth kan derfor ikke ansættes med større Nøjagtighed end til Tiden mellem 50 og 52 — dog med størst Sandsynlighed for 50 eller 51.

Denne Begivenheds Tidsfæstelse har forholdsvis stor Betydning, da den tillader videre Slutninger om andre Begivenheder i Paulus' Liv, baade forudgaaende og senere. Ganske vist er Tidsangivelserne i Acta 15, 35 og 36 kun løse, men der kan dog næppe antages at have ligget noget længere Tidsrum mellem Apostelmødet og Tiltrædelsen af Paulus' anden Rejse, paa hvilken han relativ hurtig kom til Korinth. Altsaa maa Apostelmødet ansættes til Aarene 49 eller 50. Med Henblik paa Gal. 1, 18 sammenlignet med 2, 1 kan man herudfra videre bestemme Tidspunktet for Paulus' Omvendelse til Aar 32 eller 33[3]). Hans første Møde med den kristne Menighed i Jerusalem faldt da 35 eller 36; vi saa ovenfor, at hans Komme til Antiokia med nogen Sandsynlighed kunde sættes til Aar 43; de mellemliggende Aar har han da tilbragt i „Syriens og Kilikiens Egne“, Gal. 1, 21.

Hvad Tiden efter det første Komme til Korinth angaar, har vi af sikre Data det treaarige Ophold i Efesus Acta 20, 31 og de tre Maaneder i Korinth Acta 20, 3.

---

[1]) Om denne Indskrift se især A. Deissmann: Paulus², 1925, S. 303 ff. og Zahn: Die Apostelgeschichte, 1921, S. 867 f. Deissmann anser Aaret 51 som det sandsynligste, men Zahn fremfører (S. 655 f.) stærke Argumenter for Aar 52. Dog bør begge Muligheder holdes aabne (mod Zahn).

[2]) Der staar i V. 12 *ὄντος*, ikke *γενομένου*.

[3]) Dog er der en Mulighed for, at de 14 Aar i Gal. 2, 1 indeslutter de tre i Gal. 1, 18 omtalte Aar; i saa Fald vilde Tidspunktet for Omvendelsen blive 35 eller 36.

Dersom de øvrige i Acta omkring dette Tidspunkt omtalte Rejser og Ophold[1]) tages med i Betragtning, maa Tidsrummet mellem Afrejsen fra Korinth og Fængslingen i Jerusalem omfatte c. 5 Aar. Naar Afrejsen fra Korinth efter det ovenfor paaviste med størst Sandsynlighed kan sættes til c. 52, maa altsaa Fængslingen have fundet Sted c. 57. Vi kommer saaledes fra dette Udgangspunkt til samme Resultat, som da vi tog vort Udgangspunkt i Festus' Tiltrædelse som Statholder, idet Paulus' Fængsling derefter skulde have fundet Sted to Aar før Rejsen til Rom, altsaa i Tidsrummet mellem c. 56 og c. 58. Sandsynlighedsgraden for Rigtigheden af det opnaaede Resultat bliver derved betydelig forøget.

Hvad Affattelsestiden for Brevene angaar, bliver Følgen, at Brevene til Thessalonika er skrevet Aar 51 (52), og den anden Gruppe af Breve (Rom., 1 og 2 Kor., Gal.) i Tiden mellem c. 53 og c. 57.

Fangenskabet i Rom, under hvilket Efes., Kol., Filemonsbrevet og Fil. blev til, maa efter det ovenfor udviklede sandsynligvis sættes til Tiden mellem 60 og 62 (i hvert Fald ikke senere end mellem 61 og 63).

Spørgsmaalet om, hvorvidt Paulus derefter blev frigivet og foretog nye Rejser, under hvilke Pastoralbrevene blev til, vil det være naturligt først at gaa nærmere ind paa jævnsides med Behandlingen af Pastoralbrevene. Saa meget kan dog allerede her siges, at efter ovenstaaende Kronologi er Paulus' toaarige Fangenskab i Rom i hvert Fald endt mindst et Aar før Neros Forfølgelse, hvorfor man ikke kan benytte denne som Argument for, at Fangenskabet er endt med Døden. Der er tilstrækkelig Tid til Frigivelse og adskillige Rejser, selv om Paulus' Død skulde have fundet Sted under Neros Forfølgelse Aar 64, — hvilket iøvrigt ikke engang kan betegnes

---

[1]) Jfr. om dette Tidsrum Zahn: Die Apostelgeschichte, 1921, S. 870 og Wohlenberg i Neue kirchl. Zeitschrift, 1912, S. 380—396.

som helt sikkert. Først hos Tertullian (Scorpiace 15) synes disse Begivenheder at være knyttet sammen[1]). Man kan altsaa ikke med fuld Sikkerhed angive Paulus' Dødsaar[2]).

§ 24. Det første Brev til Thessalonika.

Paulus kom paa sin anden Rejse til Thessalonika (det nuværende Saloniki). Denne By var Sæde for Prokonsulen i Provinsen Makedonien[3]). Efter Actas Skildring (17, 1-9) synes Paulus' Ophold i Byen at have været meget kort; i tre Uger virker han indenfor den jødiske Synagoge og vinder mange Tilhængere[4]). Herover bliver en Del af Jøderne forbitret, fremkalder Tumult i Byen, angiver Paulus for den romerske Øvrighed og opnaar derved, at Vennerne overtaler Paulus til at forlade Byen.

Der findes i 1 Thess. og Fil. Udtalelser, som viser, at

---

[1]) Derimod ikke hos Klem. Rom. 5-6. Se min Fortolkning til Pastoralbrevene, S. 10. Med Rette siger Lietzmann: Petrus und Paulus in Rom², 1927, S. 231 f. om Stedet hos Klem. Rom.: „Nur so viel ergibt sich mit Sicherheit, dass das Martyrium der Apostel zeitlich in die Nähe der Neronischen Verfolgung fallen muss."

[2]) Et af de grundigste Arbejder om Kronologien i Paulus' Liv er G. Hoennickes fornævnte Monografi: Die Chronologie des Lebens des Apostels Paulus, 1903. — Den ovenfor omtalte Indskrift fra Delfi har bevirket, at man nu som Regel daterer Begivenhederne i Paulus' Liv — og altsaa ogsaa Brevenes Affattelse — nogle Aar tidligere, end man før ansaa for rigtigt. Knopf, S. 288 og 322, sætter endog Paulus' Fængsling til 55, Festus' Tiltræden til 57, og det romerske Fangenskab til 58—60.

[3]) Om Byen se især G. Milligan: St. Pauls Epistles to the Thessalonians, 1908, S. XXI—XXV.

[4]) Blandt Paulus' Venner og Rejseledsagere fandtes senere to Mænd fra Thessalonika, Aristark og Sekundus (Acta 20, 4). Især Aristark synes at have følt sig knyttet til Paulus Kol. 4, 10; Filem. 24.

Opholdet i Thessalonika sikkert har strakt sig over længere Tid end nogle faa Uger. Den Maade, hvorpaa Paulus i 1 Thess. 2, 5 ff. henviser til sin Lærervirksomhed blandt Læserne og til sin Udøvelse af sit Haandværk blandt dem for at undgaa at falde nogen til Besvær, vilde ikke være ganske naturlig, hvis han kun en meget kort Tid havde levet blandt dem. Men endnu mere afgørende er Meddelelsen i Fil. 4, 15-16, at han under sit Ophold i Byen modtog Hjælp fra Filippi, endog mere end én Gang. Actas Fremstilling udelukker da heller ikke et noget længere Ophold end de tre Uger; Forholdet er kun det, at Actas Forf. her — som ofte ellers — ikke giver en nøjagtig Tidsbestemmelse, men han giver en hurtig og sammentrængt Fremstilling, saaledes som han plejer, naar han ikke finder Anledning til at fremdrage særlige, betydningsfulde Begivenheder.

1 Thess. forudsætter en talrig og blomstrende Menighed, og alt tyder paa, at denne Menighed overvejende har bestaaet af Hedningekristne (1 Thess. 1, 9). Ogsaa her har man villet finde en Forskel fra Actas Fremstilling, idet Lukas kun beretter om, at en Del Jøder og et stort Antal af *σεβόμενοι* blev vundet. Men *σεβόμενοι* var jo forhenværende Hedninger, som — uden at lade sig omskære — havde sluttet sig til Synagogen. Desuden er der intet mærkeligt i, at de ældste Disciple her som overalt hurtig paa egen Haand har drevet Mission blandt deres Omgivelser; just dette, at de var Jøder eller i hvert Fald *σεβόμενοι* gjorde en længere Undervisning overflødig og bevirkede, at de hurtig var skikket til selv at missionere. Den Omstændighed, at der i Begyndelsen var mange Jødekristne, gør det ligeledes forstaaeligt, at Paulus paa et forholdsvis tidligt Tidspunkt turde forlade den unge Menighed. 1 Thess. giver os altsaa et troværdigt Supplement til Billedet i Acta, idet vi faar at vide, at Menigheden er vokset ved Tilslutning af mange Hedninger.

I 1 Thess. 1, 1 nævnes Silas og Timoteus som Medforfattere til Brevet. Da Paulus forlod Berøa, stævnede han Silas og Timoteus til at møde sig snarest muligt, og han ventede dem i Athen (Acta 17, 15-16). Efter Actas Fremstilling støder de dog først i Korinth til Paulus (Acta 18, 5). Af 1 Thess. 3, 2 erfarer vi imidlertid, at i hvert Fald Timoteus har været hos Paulus i Athen[1]), men af ham er blevet sendt tilbage til Thessalonika for at hjælpe og vejlede Menigheden i de Vanskeligheder, som den var kommet ind i, og hvorom Paulus havde modtaget Underretning. Det er Timoteus' Tilbagekomst til Paulus (som altsaa efter Acta 18, 5 fandt Sted i Korinth), som giver Anledning til, at Paulus skriver sit Brev.

Selv om Timoteus har kunnet bringe beroligende Efterretninger om, at Menigheden i det hele og store, trods Forfølgelser og Vanskeligheder, stod fast, maatte han samtidig meddele, at nogle Dødsfald indenfor Menigheden havde vakt aandelig Uro og Tvivl hos mange, idet man var gaaet ud fra som sikkert, at alle Kristne skulde opleve Herrens Genkomst (se især 4, 13-18). Ligeledes havde den stærke Forventning om den nære Genkomst øjensynlig ledet enkelte Kristne til Forsømmelse af deres daglige Gerning (4, 11). Helst var Paulus kommet personlig, — men gentagne Forsæt i den Retning havde han maattet opgive (1 Thess. 2, 18). Derfor saa han ingen anden Udvej end skriftlig at give sin inderlige Kærlighed til Læserne Udtryk (han føler sig paa én Gang som en Fader og Moder for dem, 1 Thess. 2, 7-11) og samtidig give dem Vejledning og Raad angaaende de Spørgsmaal, som foruroligede Sindene.

Trods Brevets stærke personlige Karakter er Paulus sig dog bevidst at skrive et Menighedsbrev; han forlanger, at Brevet skal oplæses for alle, 1 Thess. 5, 27.

---

[1]) Om Silas den hele Tid har fulgt Timoteus eller en Tid har færdedes paa egen Haand, kan ikke med Sikkerhed afgøres ud fra 1 Thess. 3, 2 (se Fortolkningerne til Stedet).

Der kan næppe være Tvivl om, at Brevet er skrevet under det lange Ophold i Korinth. Silas og Timoteus som Medforfattere stemmer med Acta 18, 5, og Omtalen af Akaja i 1 Thess. 1, 7-8 giver en yderligere Bekræftelse. Men ganske vist peger netop de stærke Ord i 1 Thess. 1, 7-8 om, at Efterretningerne om Læsernes Tro er naaet viden om (jfr. ogsaa 4, 10), i Retning af, at der er gaaet en ikke helt ringe Tid siden Menighedens Stiftelse. Man nødes derfor til at tænke sig, at Brevet først blev skrevet henimod Slutningen af Opholdet i Korinth, altsaa Aar 51 (52).

Ægtheden af 1 Thess. er kun yderst sjælden blevet bestridt[1]). Grunden hertil er ikke en særlig god ydre Bevidnelse. Det første sikre Vidnesbyrd om Brevet faar vi derigennem, at vi hører, at Markion tog Brevet med i sin Kanon (c. 140). Sikre Citater har vi ikke før Irenæus. Der er en Mulighed for, at Ignatius et Par Steder hentyder til 1 Thess., men det er meget usikkert[2]). Men da 2 Thess. er bevidnet tidligere (se næste Paragraf), og da det forudsætter Eksistensen af 1 Thess., bliver Vidnesbyrdene for 2 Thess. indirekte ogsaa Vidnesbyrd for 1 Thess. — Alligevel er det som sagt ikke

---

[1]) F. C. Baur: Paulus[2], 1866—67, II. S. 341—369 fandt paa dette Punkt ikke synderlig Tilslutning. Kun Volkmar og nogle faa andre fulgte ham (Holtzmann, S. 213). De væsentligste mod Ægtheden anførte Grunde er, at Brevene skal være literært afhængige af Brevene til Korinth, — at 1 Thess. 2, 16 skal forudsætte Jerusalems Ødelæggelse som fuldbyrdet, — at de to Thessalonicenserbreve er for betydningsløse og for nært beslægtede, — at Paulus' Tanker om Retfærdiggørelsen ikke findes i Brevene — altsammen Grunde, der ikke har formaaet at trænge igennem; de hviler enten paa et subjektivt Skøn (resp. en usikker Fortolkning af 1 Thess. 2, 16) — eller de kan endog som den sidstanførte Grund snarere benyttes som et Argument for Ægtheden (jfr. ovenfor).

[2]) „The evidence, that Ignatius knew 1 Thess., is almost nil", N. T. ap. F., S. 74. Dog kunde Ign. Eph. 10, 1 *ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε* stamme fra 1 Thess. 5, 17 (men *ἀδιαλείπτως* er hos Ign. tekstkritisk usikkert).

den ydre Bevidnelse, som bevirker, at der er saa stor Enighed om Brevets Ægthed. Det er hele Brevets Karakter fra først til sidst, som gør Tanken om, at en senere Forf. skriver i Paulus' Navn, ganske uantagelig. Ingen senere Forf. vilde skrive et Paulusbrev, i hvilket der fandtes saa lidt af de Tanker, der ellers staar i Forgrunden i de fleste paulinske Breve; ikke heller vilde nogen senere Forf. lade Paulus udtale Forventningen om selv at skulle opleve Herrens Genkomst (1 Thess. 4, 15-17)[1].

For nylig har W. Hadorn: Die Abfassung der Thessalonicherbriefe, 1919, samt i Z. N. T. W., XIX. S. 67—72, fornyet ældre Hypoteser (jfr. Moffat, S. 74) om, at Thessalonicenserbrevene stammer fra Paulus' tredje Rejse; han støtter sig især paa det ovenfor berørte Sted 1 Thess. 1, 7-8, endvidere paa 2, 18 m. m., som skulde tyde paa, at en meget lang Tid maatte være hengaaet siden Menighedens Stiftelse. Imidlertid vil, naar Brevet tænkes skrevet mod Slutningen af Opholdet i Korinth, de paapegede Vanskeligheder svinde bort eller i hvert Fald være for intet at regne i Sammenligning med de Vanskeligheder, som er forbundet med at tænke sig Brevene skrevet omtr. samtidig med Rom., Gal. og Brevene til Korinth.

Da Ægtheden af 1 Thess. er almindelig anerkendt, vil det være overflødigt at gaa nærmere ind paa de mod Ægtheden anførte Argumenter (se ovenfor S. 217 A. 1). Der skal derfor her kun endnu omtales ét af disse Argumenter — vel nok det mest vægtige. Man har gjort gældende, at den i 1 Thess. 2, 15 f. indeholdte haarde Skildring af Jødefolket umulig kan stamme fra Paulus, der saa ofte paa gribende Maade (se især Rom. 9, 1 ff.) vidner om sin Kærlighed til sit Folk. Man maa imidlertid herovenfor erindre, at lige saa lidt som Jesu inderlige Kærlighed til sit Folk hindrede ham i at revse dets Fejl, lige saa lidt behøver den realistiske Skildring af Jødefolkets daværende Tilstand i 1 Thess. 2, 16 at være uforenelig med en stærk Kærlighed til Folket.

---

[1]) Om Menigheden i Thessalonika og Paulus' Forhold til den se især E. v. Dobschütz: Die urchristlichen Gemeinden, 1902 samt de nyere Kommentarer til Brevene af v. Dobschütz (1909), J. E. Frame (1912 i Int. Crit. Comm.), G. Milligan (1908) og A. Plummer (1918).

§ 25. Det andet Brev til Thessalonika.

Medens 1 Thess. er skrevet til en Menighed, som er kommet i Anfægtelse ved nogle Dødsfald indenfor Menigheden, idet man havde troet, at alle skulde opleve Kristi Genkomst, og til en Menighed, i hvilken Forventningen om Herrens Komme havde begyndt at fremkalde Uro og Forsømmelse af Livets daglige Pligter, forudsætter 2 Thess. en Menighed, hvor Uro og Pligtforsømmelse ikke blot er i sin Vorden, men har grebet stærkt om sig (se de indtrængende Formaninger herimod 3, 6-15), og Brevet forudsætter endvidere, at Forventningen om Kristi nære Genkomst har en saa sværmerisk Karakter, at Brevets Forf. — med Henvisning til den tidligere eskatologiske Undervisning, som han mundtlig har meddelt Menigheden — maa indskærpe, at Genkomsten ikke kan være umiddelbart forestaaende, da der er visse Begivenheder, som maa indtræde forinden (2, 1-12).

Denne Baggrund for Brevet vil faa en tilfredsstillende Forklaring, saafremt vi tænker os, at Paulus ikke længe efter at have afsendt 1 Thess. har faaet Efterretning om, at Tilstanden i Menigheden havde udviklet sig videre i det mislige Spor, som man var kommet ind i. Som Følge heraf afsender han dette nye Brev. Silas og Timoteus er endnu hos ham og er ogsaa her Medforfattere. Paulus nødes til nu at tale med større Forbehold om Genkomstens Nærhed (2 Thess. 2, 1 ff. forstaas naturlig som en Restriktion overfor 1 Thess. 5, 1 ff.) og til at rette meget stærke Formaninger til Læserne om at være arbejdsomme og pligttro.

Der kan derfor ikke være Tvivl om, at Brevet — Ægtheden forudsat — maa være skrevet senere end 1 Thess. De Forsøg, man har gjort paa at paavise det omvendte Forhold mellem Brevene, og som bl. a. støtter sig paa, at man ikke i 2 Thess. — skønt de samme Emner

behandles som i 1 Thess. — finder en direkte Henvisning til det tidligere Brev, støder paa store Vanskeligheder. Hvis Menighedens eskatologiske Forventninger tidligere havde haft den Karakter, som 2 Thess. forudsætter, vilde Paulus umulig uden Forbehold have kunnet udtrykke sig, som han gør i 1 Thess. 5, 1 ff.

Hvis 1 Thess. var det senere Brev, maatte man ogsaa antage, at der var indtraadt en Forbedring med Hensyn til Tilbøjeligheden til at forsømme det daglige Arbejde, og man maatte i saa Fald i 4, 11 have ventet en Anerkendelse af dette Forhold. Paulus plejer som bekendt altid med Taknemlighed at anerkende ethvert Fremskridt, som hans Menigheder har gjort. — Desuden er de Grunde, som man anfører for Prioriteten af 2 Thess., meget svage. Man mener, at *καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν* i 1 Thess. 4, 11 viser tilbage til 2 Thess. 3, 6-15. Men hvorfor skal der være henvist til et Brev? Hvorfor skulde der ikke her, som saa ofte hos Paulus, foreligge en Henvisning til Formaninger under hans Ophold hos Læserne? — Man indser ikke heller, hvorfor 2 Thess. 3, 17 skulde tyde paa, at dette er det første Brev. Tværtimod. Stedet er da ogsaa blevet benyttet netop som Vidnesbyrd om sen Affattelse (se nedenfor). Desuden er der i 2, 15 en Henvisning til et tidligere Brev. — Og med hvad Ret kræver man i 2 Thess. at finde en direkte Henvisning til 1 Thess., naar Paulus, hvad der dog kunde være mindst lige saa naturligt, i Stedet derfor henviser til sin mundtlige Undervisning om de eskatologiske Spørgsmaal (2 Thess. 2, 5)? — Blandt nyere Forskere er det især Joh. Weiss: Das Urchristentum, 1917, S. 217 ff. og W. Hadorn: Die Abfassung der Thessalonicherbriefe, 1919, som lader 2 Thess. være skrevet før 1 Thess.

Brevets Ægthed har været bestridt langt stærkere end Ægtheden af 1 Thess. Imidlertid er det allerede betænkeligt, at denne Bestridelse ikke kan støtte sig paa Mangler med Hensyn til den ydre Bevidnelse. Denne er endogsaa noget bedre for 2 Thess.' Vedkommende, da det i hvert Fald maa betragtes som overvejende sandsynligt, at der i Polykarps Brev 11, 3 og 4 finder Benyttelse Sted af 2 Thess. 1, 4 og 3, 15[1]). I øvrigt har 2 Thess. Bevidnelse fælles med 1 Thess. (se ovenfor § 24; det

[1]) Jfr. N. T. ap. F., S. 95. I Justins Dial. 110 (ὁ τῆς ἀποστασίας ἄνθρωπος) synes 2 Thess. 2, 3 f. at klinge igennem.

findes i Markions Kanon, Muratoris Kanon, citeres af Irenæus, Tertullian o. s. v.).

Naar man bestrider Ægtheden af 2 Thess., sker det ud fra indre Grunde.

1) Man henviser til det stærke Slægtskab med 1 Thess. Man finder det usandsynligt, at Paulus — selv om det er ret kort Tid efter Affattelsen af 1 Thess. — skulde have skrevet et Brev, der viser saa stærke Ligheder i Tanker og Udtryk med 1 Thess. — Et saadant Argument er i sig selv skrøbeligt, og er det i særlig Grad, naar der er Tale om Paulus. Thi selv om man vil afvise en Analogi hentet fra Forholdet mellem Efes. og Kol. (enten fordi de er skrevet helt samtidig, eller fordi man muligvis netop paa Grund af Slægtskabet mellem dem vil bestride Ægtheden af det ene eller det andet af disse to Breve), — saa vil det ikke være muligt at komme uden om den Analogi, som Forholdet mellem Gal. og Rom. afgiver; disse Breve ligger næppe hinanden nærmere i Tid end de to Thess.breve, og Ægtheden af begge disse Breve er almindelig anerkendt. I Gal. og Rom. finder vi ganske som i de to Thess.breve i stor Udstrækning de samme Tanker iklædt omtrent samme Form. — Der er da i og for sig heller intet unaturligt i, at en Forf. i omtrent samtidig skrevne Breve kan gentage sig selv paa adskillige Punkter, — især naar denne Forf. (som ovenfor paavist § 22, S. 207) just har en udpræget Tilbøjelighed til for en Tid (undertiden endog kun indenfor et enkelt Brev) hyppig at anvende samme Ord eller flere Ord af samme Stamme for senere at lade dem falde eller afløse af andre.

2) Man henviser for det andet til den i 2, 2 indeholdte Advarsel mod at lade sig vildlede ved foregivne Meddelelser fra Paulus og til Fremhævelsen i 3, 17 af, at Slutningshilsnen er skrevet med Paulus' egen Haand. Man henviser særlig til Ordene δι' ἐπιστολῆς i 2, 2; man kan ikke tænke sig, at man paa et saa tidlig

Tidspunkt havde begyndt at sætte uægte Breve i Omløb. — Det er vanskeligt at afgøre, om der i 2, 2 sigtes til et virkeligt eksisterende Brev, eller om „Brev" kun nævnes som en af de mulige Former for en Meddelelse fra Paulus, som man i Thessalonika kunde misforstaa. Den sidste Opfattelse er eksegetisk den sandsynligste. Men selv om der sigtes til et virkeligt Brev, er der ingen Vanskelighed forbunden med at tænke sig, at der sigtes til 1 Thess. Man behøver ikke at statuere et uægte Brev. Udtalelser som de, der fremkommer i 1 Thess. 5, 1 ff., kunde let misbruges af saadanne Modstandere som dem, Paulus i 2 Thess. søger at tale tilrette. — Og hvad 2 Thess. 3, 17 angaar, har det temmelig sikkert været Paulus' Praksis at skrive Slutningsordene i sine Breve med sin egen Haand (se ovenf. § 22, S. 205 A. 2). Og hvor Misforstaaelser af Ord af Paulus — saaledes som i dette Tilfælde — var opstaaet, maatte det falde ganske naturligt yderligere at understrege dette Forhold som et „*σημεῖον*". — Det er iøvrigt karakteristisk, at dette Argument ogsaa er blevet benyttet i modsat Retning, nemlig som Argument mod Brevets Uægthed, idet Udtalelserne i 2, 2 (set i Forbindelse med 3, 17) kunde kaste Skygge over 1 Thess., hvad en senere Forf. sikkert ikke vilde gøre[1]). Desuden forudsætter de to Steder en altfor raffineret Fremgangsmaade hos den senere Forf.

3) Man henviser for det tredje til den forskellige Tone, der præger de to Breve. I 2 Thess. spores en ikke saa lidt alvorligere og strængere Tone.

Overfor dette Argument kan man baade i al Almindelighed henvise til det naturlige og selvfølgelige i, at Tonen skifter efter de Forhold, en Forf. har for Øje, naar han skriver (Paulus var just en Mester i den Kunst at *ἀλλάξαι τὴν φωνήν* Gal. 4, 20), — og man kan mere specielt henvise til 2 Kor. som et typisk Eksempel paa,

---

[1]) Se Bousset i Theol. Literaturzeitung, 1904, Sp. 604 ff.

hvorledes Tonen endog inden for samme Brev i betydelig Grad kan skifte.

Skønt denne Indvending saaledes vel er den mindst rammende af alle de fremførte Indvendinger, har man dog med Henblik paa den opstillet Hypoteser gaaende ud paa, at de to Thess.breve ikke er skrevet til samme Læserkreds. Saaledes har A. Harnack i Sitz.-ber. der kgl. preuss. Akad. der Wiss. 1910, S. 560—578 fremsat den Formodning, at 1 Thess. er rettet til den hedningekristne Del af Menigheden i Thessalonika, 2 Thess. derimod til den jødekristne Del, til hvilken Paulus skulde have staaet i et noget mindre hjærteligt Forhold; Harnack støtter sig bl. a. paa den usikre Læsemaade *ἀπαρχήν* i Stedet for *ἀπ' ἀρχῆς* i 2 Thess. 2, 13 (de Jødekristne som de først vundne, „Førstegrøden", indenfor Menigheden). Bortset fra Usikkerheden i Læsemaaden maa man imidlertid være varsom med at urgere Tidsmomentet i *ἀπαρχή* for stærkt, se G. Thieme: Die Inschriften von Magnesia, 1906, S. 25 f. Det maa desuden betragtes som meget usandsynligt, at en saadan Adskillelse mellem Jødekristne og Hedningekristne fandtes noget Sted i de paulinske Menigheder. Paulus, der just energisk kæmpede for, at disse to Bestanddele skulde udgøre en Enhed, vilde sikkert have misbilliget en saadan Adskillelse. Overskriften i begge Breve lyder da ogsaa, som om de begge er til hele Menigheden; og i intet af Brevene hentydes der til en Splittelse indenfor Menigheden. K. Lake har sluttet sig til Harnacks Hypotese (The earlier epistles of St. Paul, 1914, S. 83 ff.). — M. Goguel har i Revue de l'histoire des religions, LXXI. S. 271 f. opstillet den Hypotese, at 2 Thess. er skrevet til Beroa, men ogsaa for denne Formodning mangler ethvert Holdepunkt — ud over det negative, at man fra den forskellige Tone i Thess.brevene mener sig tvunget til at antage forskellige Læserkredse.

4) Man henviser endelig for det fjerde til, at den eskatologiske Forkyndelse i 2 Thess. 2, 1-12 staar i Modstrid med Eskatologien i 1 Thess. 4, 13—5, 11 og med Eskatologien i alle andre paulinske Breve, medens den derimod viser Slægtskab med den eskatologiske Grundbetragtning i Apokalypsen.

At Forf. af 2 Thess. i 2, 1 ff. tager et Forbehold overfor 1 Thess. 5, 1 ff., er allerede ovenfor fremhævet. Men dette er ingenlunde det samme, som at der skulde fore-

ligge en Modsigelse mellem de to Steder. Overalt i jødisk og kristelig Eskatologi finder vi de to Synspunkter jævnsides: paa den ene Side en Fremhævelse af Genkomstens umiddelbare Nærhed og af dens overraskende Komme, paa den anden Side Betoning af, at der skal være en Række forudgaaende Tegn. Man har øjensynlig ikke følt nogen Modsigelse mellem de to Tankerækker. For dem, som ikke havde Aandens Øje til at forstaa Tegnene, maatte Genkomsten jo i hvert Fald komme overraskende. Og selv de, der ventede aarvaagne og lod sig belære af Tidernes Tegn, fik alligevel ikke gennem Tegnene det nøjagtige Tidspunkt at vide. Derfor er det forstaaeligt, ja ganske naturligt, at Paulus i 1 Thess. stærkt fremhæver det første af de ovennævnte to Synspunkter, for derefter senere — da den Aarvaagenhed, som han krævede af Læserne, havde vendt sig til sin Karrikatur: stundesløs Utroskab mod det daglige Livs Pligter — desto klarere at fremhæve det andet Synspunkt. Der er lige saa lidt nogen Modsigelse her, som der er mellem Rom. 13, 11-12 og Rom. 11, 25 ff. eller mellem Apok. 16, 15, hvor Herren vil komme som en Tyv om Natten, og den indgaaende Skildring i hele Apok. af de mange forudgaaende Tegn.

Naar man yderligere har ment at konstatere en Forskel mellem 2 Thess. 2, 1-12 og Eskatologien i de andre paulinske Breve, saa lader det sig ganske vist ikke bestride, at vi ikke i noget andet af Paulus' Breve finder en saa udførlig Omtale af de sidste Tiders Kampe som her. Vi møder intet andet Sted hos Paulus en „Antikrist"-Skikkelse. Men Argument mod et Brevs Ægthed kan dette kun blive, hvis man har den besynderlige Forestilling, at Paulus' Breve er Lærebøger i Kristendom, i hvilke saa vidt muligt alle Dogmatikens Stykker skal ligelig behandles. Men i nyere Tid er lykkeligvis den Erkendelse trængt igennem næsten overalt, at Brevene er Lejlighedsskrifter fremkaldt ved og sigtende paa be-

stemte Forhold i bestemte Menigheder. Og i saa Fald vilde det være urimeligt at vente, at vi i de faa Breve, vi har bevaret fra Paulus' Haand, gentagne Gange skulde finde Enkeltheder i det eskatologiske Fremtidsbillede fremdraget. At vi kun her i 2 Thess. møder Forestillingen om en Antikrist, berettiger saaledes ikke til at nære Tvivl om Ægthed. Vi forstaar, at Situationen i Menigheden gjorde det naturligt, at denne Tanke fremdroges just her.

Tidligere mente adskillige, at man overhovedet ikke kunde tænke sig Forestillingen om en Antikrist hos Paulus, idet den først gennem Apok. blev almindelig udbredt. Men nyere Undersøgelser har ganske forandret Situationen[1]). Man er nu klar over, at siden Daniels Bogs Skildring af Antiokus Epifanes som Gudsrigets store Modstander havde Tanken om en „Antikrist“ (en Anti-Messias) Rod indenfor Jødedommen. Et Forsøg paa at trænge ind i Paulus' eskatologiske Grundsyn vil ganske vist overbevise os om, at for ham stod Kristi Person til den Grad i Forgrunden i Fremtidshaabet, at alle andre Forestillinger maatte træde i Baggrunden[2]). Men det er ikke paa nogen Maade usandsynligt, at Paulus alligevel har bibeholdt de fleste af de gængse jødiske, eskatologiske Forestillinger, hvoraf en stor Del tilmed ogsaa findes i Evangelierne, og at han derfor ogsaa har bevaret Forestillingen om en „Antikrist“.

Og hvad Forholdet til Apok. angaar, vil man ingenlunde kunne paavise nogen nær Berøring — ud over selve Tanken om en Antikrist. De Udtryk og Billeder, der benyttes om denne, er ganske forskellige; Forskellen er endog saa stor, at gensidig Afhængighed eller Benyttelse er ganske usandsynlig. Og hvis den Fortolkning af det dunkle *ὁ κατέχων* V. 7 (*τὸ κατέχον* V. 6), i Kraft af hvil-

---

[1]) Se især W. Bousset: Der Antichrist, 1895, S. 84 ff.

[2]) Se mit Skrift: De sidste Ting i Biblens Lys, 1915, S. 28 ff.

ken der herved tænkes paa den romerske Øvrighed, er rigtig, saa er der endog en gennemgribende Forskel i Synet paa Romerriget mellem Apok.'s Forf. og Forfatteren af 2 Thess.

De fremførte Indvendinger mod Ægtheden er saaledes alt andet end afgørende. Hertil kommer, som v. Dobschütz med Rette har fremhævet[1]), at Antagelsen af Uægthed vil føre ind i „psykologiske Usandsynligheder og Umuligheder". Man vil ikke kunne give nogen rimelig Forklaring paa Brevets Tilblivelse. Hvorfor skulde nogen have skrevet det i Paulus' Navn? Det eneste Svar, man giver er, at Brevets Tendens skal være at afværge Farerne ved en sværmerisk Eskatologi. Men da man senere i det andet Aarh. stod overfor og skulde bekæmpe eskatologiske Sværmerier, vilde man sikkert ikke have indladt sig paa at bekæmpe dem med en saadan Dosis Eskatologi, som 2 Thess. indeholder. Thi af det lille Brev er omtrent Halvdelen af eskatologisk Indhold (1, 5-10; 2, 1-12). Brevet er skrevet af en Mand, der med Længsel ser frem mod Jesu nær forestaaende Aabenbaring „med hans Krafts Engle i Ildslue" (1, 7-8), og som derfor kun retter sin Kritik mod enkelte Vildskud ved Menighedens stærke og brændende Forventning, — ikke mod selve denne Forventning. Dette passer just godt paa den Paulus, vi kender fra de andre Breve, med den underlige Blanding af Entusiasme og nøgtern Besindighed. — Der vil saaledes være større Vanskelighed forbundet med Antagelse af Uægthed end med Antagelsen af Ægthed.

At Omtalen af „Guds Tempel" i 2, 4 er lettere forstaaelig paa en Tid, hvor Templet i Jerusalem endnu stod, vil vel ogsaa de fleste indromme. — Næsten alle nyere Forskere antager Brevets Ægthed; det vil under de Omstændigheder være overflødigt at opregne Talsmænd for Ægtheden. Af kendte Forskere, der anser Brevet for uægte, kan

[1]) v. Dobschütz: Die Thessalonicherbriefe, 1909, S. 35.

nævnes P. Wendland: Die urchr. Literaturformen², 1912, S. 359 ff.; G. Hollmann i Z. N. T. W., 1904, S. 28—38; v. Soden, S. 164—168 og W. Wrede: Die Echtheit des zweiten Thess. i Texte und Untersuchungen, XXIV. 1903.

§ 26. De to Breve til Korinth.

Paulus kom i Aaret 50 eller 51 (se ovenfor § 23, S. 212) paa sin anden Missionsrejse til Korinth, Hovedstaden i Provinsen Akaja[1]). Han tog Bolig hos et jødisk Ægtepar Akvilas og Priskilla Acta 18, 1 ff. (Akvilas drev samme Haandværk som Paulus) og forkyndte som sædvanlig Evangeliet først for Jøderne. Da den jødiske Fanatisme umuliggjorde Fortsættelsen af Arbejdet i Synagogen[2]), forlod Paulus denne sammen med de Jøder, han havde vundet (deriblandt Synagogeforstanderen), og begyndte at missionere blandt Storbyens brogede Befolkning (stadig samtidig udøvende sit Haandværk 1 Kor. 4, 12; 9, 12-18). Han blev i Korinth 18 Maaneder trods Jødernes Forsøg paa at faa den romerske Prokonsul Gallio til at skride ind imod ham, idet den romerske Øvrighed nægtede at blande sig ind i Sagen. Paulus arbejdede efter hans egen Beskrivelse i 1 Kor. 2, 3 „med Frygt og Bæven“, men

---

1) Om Byen Korinth se især Joh. Weiss: Der erste Korintherbrief, 1910, og Robertson og Plummers Kommentar til 1 Kor. (i Internat. Critical Comm.) samt L. Koch: Paulus' andet Brev til Korinthierne², 1927.

2) Det er sandsynligt, at den i Korinth fundne Sten med Indskriften: (συνα)γωγη εβρ(αιων) har været anbragt over Indgangsdøren til den Synagoge, hvori Paulus har talt, se Deissmann: Licht vom Osten⁴, 1923, S. 13.

det samme Brev vidner om, at hans Arbejde alligevel ikke — eller rettere maaske netop derfor ikke — forblev uden Resultat. En ikke ubetydelig Menighed dannedes. Dens Medlemmer synes efter 1, 26 ff. overvejende at have tilhørt de jævnere Samfundslag. Men da der hurtig opstod Divergenser indenfor Menigheden (1 Kor. Kap. 1-4), som delvis bundede i, at nogle foretrak en Forkyndelse, der bedre kunde tilfredsstille den udviklede græske Formsans, end Paulus' Forkyndelse havde formaaet, nødes vi til at slutte, at alligevel en ikke helt ubetydelig Del af Menigheden tilhørte de dannede Kredse.

Efter sin Bortrejse har Paulus vedligeholdt en nær Forbindelse med Menigheden i Korinth. Forud for vort 1 Kor. ligger et tidligere Brev, som Paulus hentyder til i 1 Kor. 5, 9, — og endvidere et Brev fra Menigheden til Paulus 1 Kor. 7, 1 (man kan temmelig sikkert med Henblik paa 7, 1 gaa ud fra, at i hvert Fald ogsaa 8, 1 og 12, 1 — maaske tillige 16, 1 — sigter til dette Brev). Allerede de mange Forespørgsler i det sidstnævnte Brev maatte nøde Paulus til at skrive. De Efterretninger, som han gennem „Kloe's Husfolk" (1, 11 — enten nu disse var Medlemmer af den korinthiske Menighed eller maaske snarere Medlemmer af Menigheden i Efesus, som af en eller anden Grund havde besøgt Korinth) fik om Tilstanden i den korinthiske Menighed, — og endelig Ankomsten af nogle Sendebud fra denne Menighed (16, 17-18)[1]), var en yderligere Foranledning til Brevets Tilblivelse.

Paulus opholder sig i Efesus, da han skriver Brevet (16, 8), og har i Forvejen sendt Timoteus af Sted til Makedonien med det Formaal om muligt ogsaa at naa til Korinth (4, 17; 16, 10 — *ἐάν*; jfr. Acta 19, 22). Paulus gaar i Brevet omhyggelig ind paa alle de Van-

[1]) Maaske var disse Mænd Overbringere af Menighedens Brev, ligesom de muligvis ogsaa har skullet bringe Svaret tilbage.

skeligheder, som Menigheden er i, og som han dels gennem andres Beretninger (se ovenfor), dels gennem Læsernes egne Forespørgsler er blevet indviet i. Næsten alle disse Vanskeligheder er af en saadan Art, at de kun kan tænkes at forekomme i en overvejende hedningekristen Menighed (Stridighederne i Kap. 1—4, Appellen til de hedenske Domstole 6, 1 ff., de blandede Ægteskaber 7, Spørgsmaalet om hvorvidt man kunde spise hedensk Offerkød 8 og 10, 23 ff., Fornægtelse af Opstandelsen 15). Med tydelige Ord faar vi i 12, 2 Bekræftelse paa, at Menigheden var overvejende hedningekristen, og at altsaa Paulus' Missionsarbejde blandt Byens hedenske Befolkning havde baaret rigere Frugter end Arbejdet blandt Jøderne.

I intet andet Brev af Paulus faar vi et saa rigt og mangfoldigt Indblik i de første kristne Menigheders Vanskeligheder og deres indre Liv (gudstjenstlige Skikke m. m.) — og et saa stærkt Indtryk af den store Missionærs Evne til at forene Troskab mod de principielle Tanker og Krav i den kristne Forkyndelse med megen Bøjelighed i det enkelte, hvor praktiske Forhold gjorde det ønskeligt. Alt i dette Brev bærer et saa stærkt Præg af Ægthed, at kun ganske enkelte[1]) har forsøgt paa at bestride dets Affattelse ved Paulus.

Til det indre Præg af Ægthed svarer Brevets ydre Bevidnelse. Allerede Klem. Rom. (Slutn. af 1. Aarh.) citerer Brevet med de højtidelige Indledningsord (Kap. 47): „Tag den salige Apostel Paulus' Brev i Hænderne", og hans Brev indeholder ogsaa andre Steder Hentydninger til 1 Kor.[2]). Ogsaa Polykarp (11, 2) citerer 1 Kor. 6, 2 med udtrykkelig Nævnelse af Paulus' Navn. Og Ignatius lægger — uden ligefrem at citere — en saa-

[1]) Foruden Bruno Bauer nogle hollandske Forskere; se om disse van den Bergh van Eysinga: Die holländische radikale Kritik des Neuen Test., 1912.

[2]) Se N. T. ap. F., S. 40 ff.

dan Fortrolighed for Dagen med 1 Kor., at man derom har sagt: „Ignatius maa næsten have kunnet dette Brev udenad“[1]). Man synes altsaa paa et meget tidligt Tidspunkt overalt indenfor den gamle Kirke at have haft en særlig Forkærlighed for dette Brev — maaske paa Grund af dets Rigdom paa Raad og Vejledning i alle de Vanskeligheder, som unge hedningekristne Menigheder maatte kæmpe med[2]).

Medens Tvivl om Brevets Ægthed saaledes saa godt som aldrig fremføres, har der — om end heller ikke med synderlig Tilslutning — været rejst Tvivl om dets Integritet. David Smith har ment i 6, 12-20 (samt i 2 Kor. 6, 14—7, 1, — herom senere) at finde Brudstykker af det Brev, som Paulus hentyder til i 5, 9[3]). Og Joh. Weiss har i sin Fortolkning — skønt han maa indrømme, at en „behændig ordnende Haand“ har føjet de forskellige Brudstykker sammen — fremsat den Formodning, at 1 Kor. er sammensat af to (maaske tre) Breve[4]). Moffat (S. 113) fælder den haarde Dom om saadanne Delingshypoteser, at „de næppe nok fortjener at omtales“. Stor Tilslutning har de da heller ikke fundet, og den samme Skæbne vil sikkert ramme den af A. Fridrichsen og E. Lehmann fremsatte Formodning, at Kap. 13 (+ 12, 31 b og 14, 1 a) er et senere Indskud af en kristen Stoiker[5]).

Det er ganske vist ikke vanskeligt at paavise, at der findes Steder, hvor Paulus afbryder Tankeudviklingen for senere at genoptage Traaden. At 12, 31 a faar sin Fortsættelse i 14, 1 b er saaledes ubestrideligt. Paa lignende Maade genoptager Paulus i 10, 23 Tanken fra 8, 13.

---

1) „Ignatius must have known this epistle almost by heart“. N. T. ap. F., S. 67 (de mest talende Steder er samlet S. 64—67).

2) C. Munzinger har ud fra praktiske Missionserfaringer skrevet en Monografi om Paulus' Forhold til Korinthiermenigheden just i den allerførste Periode af Menighedens Eksistens (Paulus in Korinth. Neue Wege zum Verständnis des Urchristentums, 1908). Joh. Warneck har givet en Fremstilling af hele Paulus' Liv ud fra det samme Synspunkt (Paulus im Lichte der heutigen Heidenmission, 1913). Jfr. ogsaa J. Richter: Die Briefe des Apostels Paulus als missionärische Sendschreiben, 1929.

3) D. Smith: The life and letters of St. Paul, 1921, S. 236 og 654.

4) Se Joh. Weiss: Der erste Korintherbrief, 1910, S. XL ff. Til det tidligere Brev (5, 9) hører efter Weiss: 6, 12-20; 9, 24-27; 10, 1-22; 11, 2-34; 16, 7 b-9. 15-20; jfr. ogsaa Weiss: Das Urchristentum, 1917, S. 245—258.

5) Theol. Studien und Kritiken, 1922, S. 55—95.

Men det maa dog være en Forf. — og da langt mere en Mand, der ikke er „Forfatter" i egentlig Forstand, men Brevskriver — tilladt at lade sig lede af sine Tankeassociationer, selv om han derved en Tid føres bort fra sit egentlige Emne, som han saa senere genoptager. Man maa ikke spænde Kravet til logisk Disposition i et Brev for højt. Uden Betydning for Emnet og Sammenhængen er jo de formentlige „Indskud" paa ingen Maade. Det er karakteristisk at iagttage, at de samme, som deri ser Interpolationer, alligevel konstaterer en vis Sammenhæng, idet de mener sig i Stand til at paavise de Grunde, som har bevæget Interpolatoren til at indføje dem just paa dette Sted. — Hovedvanskeligheden ved Antagelsen af saadanne Interpolationer er og bliver dog den, at man ikke i Overleveringen (hverken i de græske Haandskrifter eller i Oversættelserne) kan finde de svageste Spor af, at 1 Kor. har eksisteret i nogen anden Skikkelse end den, vi kender. Den Sammenflikningsproces, hvorved de formodede, forskellige Brevfragmenter føjedes sammen til et Brev, maatte altsaa i hvert Fald være foretaget paa et tidligt Tidspunkt, nemlig inden Brevet blev udbredt i videre Kredse (og det vil paa Grund af de ydre Vidnesbyrd — jfr. ovenfor — sige endog meget tidligt); derved bliver de i Forvejen ikke sandsynlige Interpolationshypoteser endnu mere usandsynlige.

Forholdet mellem 1 og 2 Kor. bereder en Del Vanskeligheder. Til at begynde med kan alt synes klart. Paulus udtaler i 1 Kor. 16, 5 ff. den Hensigt at blive i Efesus indtil Pinse for derefter at rejse gennem Makedonien til Korinth; han vil opholde sig længere Tid hos dem, maaske endog overvintre. Efter Acta 20, 1 ff. synes denne Plan at være blevet udført. Og 2 Kor. er netop skrevet i Makedonien paa Rejsen ned mod Korinth (2, 12-13; 7, 5 ff.). Alt synes saaledes at lede henimod den Antagelse, at 2 Kor. er skrevet omtr. et halvt Aar senere end 1 Kor., da Paulus i Overensstemmelse med sin i 1 Kor. 16, 5 ff. udtalte Hensigt er paa Vejen ned mod Korinth. Følgen heraf maatte være, at den i 2 Kor. 1, 15-16 omtalte Plan at rejse over Korinth til Makedonien og derfra tilbage til Korinth maatte ligge forud for den i 1 Kor. 16, 5 ff. udtalte Plan og være blevet opgivet til Fordel for denne.

Det skal ikke nægtes, at det er uhyre fristende at tænke sig Forholdet mellem de to Kor.breve paa den

angivne Maade. Enkelte fremragende Forskere fastholder da ogsaa denne Opfattelse — dog med smaa Indrømmelser[1]) til de store Vanskeligheder, som har ledet Flertallet af Forskerne ind i Formodninger om, at der maa være forefaldet vigtige Begivenheder i Tiden mellem 1 og 2 Kor., og derfor ogsaa maa have ligget længere Tid mellem deres Affattelse[2]).

Det, som fremkalder saadanne Hypoteser, er,

1) at vi i 2 Kor. synes at staa overfor en Situation, som er vidt forskellig fra den, vi møder i 1 Kor. Ganske vist har Paulus allerede i 1 Kor. med Strænghed irettesat Menigheden; han har (4, 21) kunnet stille det Spørgsmaal til den: Skal jeg komme med Stok eller med Kærligheds og Sagtmodigheds Aand? Men ikke desto mindre faar vi gennem 2 Kor. det bestemte Indtryk, at Paulus' Forhold til Menigheden i Tiden mellem de to Breve er undergaaet en meget betydelig Forværrelse. Personlige Modstandere har paa hadefuld Maade bekæmpet ham og har øjensynlig revet mange af Menighedens Medlemmer med sig. Paulus har af den Grund sendt Titus til Korinth, idet han har været meget ængstelig for Virkningen af et Brev, som han har sendt Menigheden (2, 3-4. 12-13; 7, 5-12). Han havde ikke Fred i Sindet (2, 13), før han igen mødte Titus, hvem han ikke traf i Troas, som han havde haabet, men først i Makedonien.

---

[1]) Se især B. Weiss, S. 182 ff., 204 ff.; Th. Zahn, I. S. 229 ff.; G. Heinrici: Der zweite Brief an die Korinther, 1900. Baade Zahn (I. 188) og Weiss (182) gør dog den Indrømmelse, at et i Acta ikke omtalt Besøg af Paulus i Korinth maa have fundet Sted, men de henlægger det forud for Affattelsen af 1 Kor. (om det usandsynlige heri se nedenfor). Heinrici indrømmer (S. 90), at der sandsynligvis maa ligge et tabt Brev mellem 1 og 2 Kor., som han lader Titus være Overbringer af.

[2]) F. Bleek var den første, som opstillede Hypoteser af den Art i Theol. Studien und Kritiken 1830, senere i hans Einleitung in das Neue Test. (4. Aufl. ved Mangold, 1886, S. 524 ff.).

2) Hertil kommer, at vi gennem enkelte Udtalelser i 2 Kor. faar det bestemte Indtryk, at Paulus maa have været to Gange i Korinth forud for Affattelsen af dette Brev, medens vi i Acta kun hører om det Ophold, da Paulus grundlagde Menigheden (naturligvis bortset fra det Ophold, der forudsættes i Acta 20, 2, men som i Tid ligger efter 2 Kor.). Det drejer sig om tre Steder i 2 Kor.

a) I 2, 1 maa paa Grund af Ordstillingen *πάλιν* naturligst henføres til *ἐν λύπῃ*. I saa Fald maa der sigtes til et Ophold, hvorunder Paulus har gjort sørgelige Erfaringer; men dette kan umulig være det første Ophold, fra hvilket han efter 1 Kor. at dømme ingenlunde havde mørke Minder. Maaske kunde man komme til Rette med dette Sted ved at henføre *πάλιν* til *ἐλθεῖν*, men

b) vanskeligere vil det blive at komme uden om 12, 14; thi et Forsøg paa at henføre *τρίτον τοῦτο* udelukkende til *ἑτοίμως ἔχω* (ikke til *ἐλθεῖν*) strander paa, at Vægten efter Sammenhængen ligger paa Paulus' Komme, ikke paa hans Hensigt at komme.

c) Og næsten umuligt bliver det at forstaa 13, 1: *τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς* paa anden Maade end saaledes, at det Besøg, som nu er forestaaende, betegnes som det tredje Besøg[1]). Og hvis der altsaa forud for 2 Kor. maa have ligget et saadant andet Besøg i Korinth, kan det ikke betvivles, at dette Besøg maa have haft en oprivende Karakter; det maa være det, hvortil der sigtes 10, 1. 10, naar Modstanderne satirisk taler om Paulus' Svaghed under hans personlige Nærværelse modsat hans Strænghed i Breve, naar han er fraværende; det maa ligeledes være det, hvortil det omtalte *ἐν λύπῃ* i 2, 1 sigter, og som der ogsaa i 12, 21 ses tilbage til.

Man har forsøgt at anbringe dette andet Besøg i Ti-

---

[1]) Det hjælper ikke at urgere, at *ἔρχομαι* til Tider kan bruges blot om Hensigten, ikke om det virkelige Komme. Intet i Sammenhængen berettiger her til den Forstaaelse. — Ogsaa Ordene *ὡς παρὼν τὸ*

den forud for Affattelsen af 1 Kor. Dette vanskeliggøres i høj Grad ved, at der i 1 Kor. kun ses tilbage paa ét Ophold i Korinth, nemlig det, under hvilket Paulus grundlagde Menigheden. Der hentydes ikke til noget andet Ophold. Ganske vist skal man som Regel være varsom med argumenta e silentio. Men man kan dog sikkert med Rette betegne det som ganske usandsynligt, at et Besøg, som havde fyldt Paulus med Smerte paa Grund af de Sammenstød, han havde med Læserne, skulde have undladt at sætte sine Spor paa 1 Kor. I 2 Kor. har vi de friske Spor deraf; derfor maa Besøget have fundet Sted ikke altfor længe før Brevets Affattelse[1]).

3) For det tredje faar man af enkelte Udtalelser i 2 Kor. det Indtryk, at der i Tiden mellem de to Breve ikke blot ligger et Besøg af Paulus i Korinth, men ogsaa et Brev fra Paulus til Menigheden. Der tales (jfr. ovenfor under Punkt 1) om et strængt Brev, for hvis Virkning paa Menigheden Paulus en Tid nærer megen Ængstelse. Selv om der findes strænge Ord og stærke Bebrejdelser i 1 Kor., er Grundtonen i dette Brev dog i den Grad præget af Tillid og Kærlighed til Menigheden, at man umulig kan karakterisere Brevet som et

---

δεύτερον forstaas naturligst under Forudsætning af et mellemliggende Ophold.

[1]) Ligesom B. Weiss og Zahn (jfr. ovenfor S. 232 A. 1) henlægger L. Koch det andet Ophold til Tiden forud for 1 Kor. (S. 43 ff.). Men han maa i saa Fald antage, at der har været en alvorlig Spænding i Forholdet mellem Paulus og Menigheden allerede paa dette tidlige Tidspunkt. Kan det tænkes, at et Besøg, der havde været *ἐν λύπῃ*, og som havde givet Anledning til den Satire fra Modstanderne, som vi hører om i 10, 1. 10, slet ikke skulde have sat sine Spor i 1 Kor., medens det i 2 Kor. giver sig saa bitre Udslag? Og er det raadeligt at konstatere flere saadanne oprivende Stridigheder mellem Paulus og Menigheden, end Kilderne nøder til? — 1 Kor. 4, 18 taler mod et saadant Ophold. — *ἄρτι* i 1 Kor. 16, 7 behover ikke at være Modsætning til et bestemt Tilfælde i Fortiden.

Brev skrevet „under Taarer“ (2, 4)[1]; og man vil ikke kunne forstaa, at Paulus skulde kunne nære en saa stor Ængstelse for Virkningen af 1 Kor., som han lægger for Dagen i 2 Kor., hvor han hentyder til det tidligere Brev (2, 4. 12-13; 7, 5-12). Der maa saaledes sigtes til et efter 1 Kor. skrevet Brev, i hvilket Paulus har set sig nødsaget til at gaa strængt i Rette med Menigheden paa Grund af de Efterretninger, han har modtaget om dem.

Af de tre nævnte Grunde[2]) nødes vi til at tænke os omtrent følgende Udvikling af Forholdet mellem Paulus og Korinthiermenigheden i Tiden mellem 1 og 2 Kor. Den i 1 Kor. 16, 5 ff. omtalte Rejseplan kan ikke være blevet udført til den planlagte Tid. Alvorlige Efterretninger fra Korinth nødte Paulus til i Stedet derfor at tage direkte til Korinth ad Søvejen. Opholdet i Korinth har ikke været ublandet glædeligt; Paulus har forholdsvis hurtig forladt Korinth igen og er rejst til Makedonien, dog med Løfte om at vende tilbage (den i 2 Kor. 1, 15 f. omtalte Plan). Da han imidlertid stadig ikke fik beroligende Efterretninger fra Korinth, rejste han af Skaansomhed mod Korinthierne (1, 23) — i Stedet for at vende tilbage til dem[3]) — igen til Efesus, medens han sendte Titus til Korinth som Overbringer

---

[1]) Det Brev, som karakteriseres saaledes i 2 Kor., maa dog i hvert Fald have været langt alvorligere i Tonen end selve 2 Kor., der ikke er skrevet *διὰ δακρύων*, men under Tak til Gud. Men vil man for Alvor kunne paastaa, at 1 Kor. skulde være strængere i Tonen end 2 Kor.?

[2]) Der har hersket megen Uenighed om, hvorvidt Paulus i 2 Kor. 2, 5-11 og 7, 12 sigter til den i 1 Kor. 5, 1 ff. omtalte Blodskænder eller ikke. Hvis han sigter til noget nyt, — og især Udtrykkene i 7, 12 taler stærkt i den Retning, — vil man ogsaa her ud fra kunne hente et Argument for den Antagelse, at der i Forholdet mellem Paulus og Menigheden i Tiden mellem 1 og 2 Kor. er forefaldet betydningsfulde Episoder.

[3]) Paa denne Maade kommer *οὐκέτι* i 2 Kor. 1, 23 til sin Ret (jeg kom ikke mere til Korinth; Oversættelsen „endnu ikke“ er sproglig usikker).

af et alvorligt og strængt Brev (eller Titus er sendt afsted kort efter Brevet for at skaffe Meddelelse om Brevets Virkning). Titus skulde møde Paulus i Troas, naar Paulus atter forlod Efesus paa Vej mod Korinth, men Paulus traf ham først i Makedonien (2, 12-13; 7, 5 ff.). Han bragte beroligende Efterretninger med sig. Største Delen af Menigheden var blevet fyldt med Anger (7, 9), den gamle Kærlighed til Paulus var paany vaagnet (7, 7. 11). Dog var nogle af Paulus' Modstandere endnu virksomme; Faren var ikke helt overvundet. Derfor skriver Paulus 2 Kor., for at Menigheden ganske kan falde til Ro, inden han kommer. Han følte Trang til at udtale sin Tak og Glæde over Sindsforandringen i Menigheden, og samtidig sin Sorg og Harme over de Modstandere, som endnu stadig vil ham til Livs. Han vil ligeledes gærne foranledige, at man inden hans Komme træffer alle nødvendige Foranstaltninger med Hensyn til den Indsamling til de fattige i Jerusalem, som dengang laa ham saa stærkt paa Hjærte (Kap. 8—9). Titus og et Par andre Brødre sendes som Overbringere af Brevet (8, 16-24). — Timoteus, der nu atter er hos Paulus, er Medforfatter til Brevet. Vi véd intet om, hvorvidt han i Mellemtiden har været i Korinth, som Hensigten var (1 Kor. 4, 17; 16, 10 f.) eller er blevet forhindret af en eller anden Grund i at naa saa langt, hvilket maaske den Omstændighed, at han ikke nævnes 2 Kor. 12, 18, kunde tyde paa[1]).

---

[1]) Grundtrækkene i den ovenfor fremsatte Opfattelse findes hos de fleste Isagoger og Fortolkere i nyere Tid; men i Enkelthederne er der mange smaa Variationer, som der ingen Grund er til at gaa ind paa. Til Tider finder man ogsaa drastiske Skildringer af Forholdet mellem Paulus og Menigheden, hvori fri Fantasi har en stor Andel. — Blandt Tilhængerne af den fremstillede Opfattelse kan nævnes Mænd fra alle teologiske Lejre: Ph. Bachmann (i hans Kommentar[3], 1918); Barth; Bousset (i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., II. S. 167 ff.); Feine; Jülicher; J. H. Kennedy (The second and third epistles of St. Paul to the Corinthians 1900);

Hvad de to Breves Affattelsestid angaar, bliver nogle af dem, der indrømmer, at en Del vigtige Begivenheder maa forudsættes i Tiden mellem 1 og 2 Kor., alligevel staaende ved den Antagelse, at der kun ligger c. ½ Aar mellem Affattelsen af 1 og 2 Kor. I saa Fald er 1 Kor. skrevet mod Slutningen af Opholdet i Efesus, og den planlagte Rejse fra Efesus til Makedonien tænkes kun forsinket kortere Tid paa Grund af Begivenhederne i Korinth. Hvis der skal være Plads baade til en mellemliggende Rejse og et mellemliggende Brev, føres man dog næsten med Nødvendighed til den Antagelse, at der ligger et længere Tidsrum mellem Brevene; og dette maa da være omtr. 1½ Aar, fordi 1 Kor. er skrevet om Foraaret (før Pinse 1 Kor. 16, 8), medens den Rejse gennem Makedonien, paa hvilken 2 Kor. blev skrevet, maa have fundet Sted om Efteraaret (Opholdet i Korinth maa nemlig efter Acta 20, 2 — i Kraft af de Omgivelser, hvori det staar, jfr. 20, 16 — have været et Vinterophold)[1]. — Hvis der har ligget 1½ Aar mellem 1 og 2 Kor., maa 1 Kor. være skrevet et Aarstid før Afslutningen af Opholdet i Efesus, altsaa c. 55, 2 Kor. c. 1½ Aar senere.

Hvad Paulus' Modstandere i Korinth angaar, var de utvivlsomt af jødisk Oprindelse, men de var paa den anden Side ikke principielle Judaister. Den egentlige Drivfjeder i deres Opposition var Uvilje mod Paulus' Person. Man søgte paa enhver Maade at mistænkeliggøre ham. Naar han indsamlede Penge til de fattige i Jerusalem, tillagde man ham Berigelseshensigter (2 Kor. 12, 17-18; jfr. 7, 2 og 8, 20). Naar han paa den

---

Knopf; Moffat; Plummer (i hans Komm. i Internat. Crit. Comm.); Joh. Weiss (Das Urchristentum, 1917, S. 259 ff.). H. Windisch: Der zweite Korintherbrief, 1924. — En god Oversigt over de forskellige Variationer i Opfattelserne findes hos Bachmann (anf. Skr. S. 13 ff.).

[1]) Ud fra ἀπὸ πέρυσι i 2 Kor. 8, 10 og 9, 2 lader der sig intet sikkert slutte, da vi ikke véd, naar Kollektsagen er blevet rejst første Gang i Korinth.

anden Side uegennyttig vægrede sig ved for sit eget Vedkommende at modtage Penge af Menigheden, hed det sig, at han var sig bevidst ikke at være en sand Apostel (11, 5-7), eller det skyldtes Mangel paa Kærlighed til Menigheden (11, 11). De beskyldte ham endvidere for at være svag under sin personlige Nærværelse, stræng i Breve (10, 1. 10) o. s. v. At de var Judaister, fremgaar tydelig af 11, 22 f.; indirekte maaske ogsaa af Paulus' stærke Fremhævelse af den ny Pagts Herlighed fremfor den gamle Pagts (Kap. 3). Men de kan umulig have stillet de nomistiske Krav i Forgrunden, saaledes som Modstanderne i de galatiske Menigheder gjorde, da Paulus' Polemik her har en ganske anden Karakter. Indenfor Judaisternes Lejr i den apostolske Tid — saa vel som ogsaa senere — gjorde der sig sikkert mange Nuancer gældende; Modstanderne i Korinth var af mildere Observans, selv om de var hensynsløse i deres Forsøg paa at undergrave Paulus' personlige Autoritet.

F. Büchsel: Der Geist Gottes im N. T., 1926, S. 367—395, har i Lütgerts Spor (se hans Freiheitspredigt und Schwarmgeister in Korinth, 1908) gjort gældende, at de Modstandere, Paulus har for Øje baade i 1 Kor. og 2 Kor., var „Pnevmatikere", sværmeriske Libertinister. Paa Grund af 2 Kor. 11, 22 f. kan dog Büchsel ikke udrydde al Forbindelse med Judaisme hos de Modstandere, som Paulus i 2 Kor. bekæmper. Men han taler saa om Kristne, „die stolz auf ihre jüdische Abstammung und doch nicht Judaisten sind" (S. 387). At B. her vover sig for langt ud, vil dog sikkert de fleste føle. Ogsaa Modstandernes Fremhævelse af de ældre Apostle (hvortil der hentydes i 2 Kor. 11, 5; 12, 11) peger afgjort paa, at de har haft Forbindelse med den ældste Jødekristendom. Men Lütgerts og Büchsels Tanker er et værdifuldt Korrektiv til den ofte forekommende overdrevne Fremhævelse af det judaistiske Moment hos de korinthiske Vranglærere. Der er faktisk paafaldende faa sikre Spor i Brevet af, at Paulus føler sig staaende overfor de Tanker, som Judaisterne i dette Ords egentlige Betydning gjorde sig til Talsmænd for, medens der omvendt ogsaa i 2 Kor., ligesom i 1 Kor., findes en stærk Bekæmpelse af libertinistiske Tendenser (ikke blot 6, 14—7, 1; ogsaa i 12, 21 møder vi en klar Omtale af *ἀκαθαρσία, πορνεία* og *ἀσέλγεια* hos Modstan-

derne). Vi maa indrømme, at 2 Kor. ikke giver os noget klart Enhedsbillede af de i Brevet bekæmpede Modstandere.

De ydre Vidnesbyrd for 2 Kor.brevs Ægthed er ikke saa gode som for 1 Kor.brevs Vedkommende, men er lige saa gode som for de fleste andre paulinske Breve (undtagen Efes.). 1 Kor. indtager paa det Punkt en afgjort Særstilling. De fremdragne formentlige Hentydninger til 2 Kor. hos Ignatius beviser intet; derimod er der nogen Sandsynlighed for, at Polykarp har kendt 2 Kor.[1]). Et uomtvisteligt Vidnesbyrd om Eksistensen af 2 Kor. har vi først derved, at Markion optog Brevet i sin Kanon. Desuagtet er Ægtheden af Brevet lige saa almindelig anerkendt som Ægtheden af 1 Kor., hvilket skyldes Brevets hele Beskaffenhed. Dets stærke personlige Præg, Forf.'s energiske Kamp for at genvinde sine Læseres Tillid og Kærlighed — snart ved strænge Ord og Formaninger, snart ved gribende Udtryk for, at Kærligheden paa hans Side ikke svigter, — endvidere Forf.'s Skildring af det apostolske Kalds Højhed jævnsides med dets farefulde, ydre Kaar — alt bærer Troværdighedens Præg. En Apostel, der skildrer sine Kaar med de Ord *ἔξωθεν μάχαι ἔσωθεν φόβοι* (7, 5) svarer ikke til senere Tiders Ideal af en Apostel og kan derfor ikke være Produkt af senere Tiders Digtning.

Derimod har der været rejst stærke Tvivl om Brevets Integritet, — ikke i den Forstand, at der skulde være upaulinske Stykker deri, men i den Forstand, at Brudstykker af andre Breve fra Paulus til Korinth senere skulde være indføjet i Brevet. Det tabte første Brev til Kor. (1 Kor. 5, 9) og det formodede Brev mellem 1 og 2 Kor. har bidraget ikke lidet til at fremkalde saadanne Hypoteser og skaffe dem Udbredelse. Det drejer sig især

---

[1]) Om Ignatius se N. T. ap. F., S. 70. Om Polykarp se S. 91. Det drejer sig især om Stedet Polykarp 2, 2 *ὁ δὲ ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν καὶ ἡμᾶς ἐγερεῖ*, der stærkt minder om 2 Kor. 4, 14.

om Brevets sidste Kapitler (10, 1—13, 10 eller 13, 13), i hvilke man har villet se et særligt Brev (eller Brudstykke af et saadant); mange mener, at vi i disse Kapitler har det mellem 1 og 2 Kor. liggende strænge Brev. Det er utvivlsomt rigtigt, at Paulus i Brevets sidste Del gennemgaaende taler alvorligere og strængere til Læserne. Bag hans Ironi og Bebrejdelser sporer man her undertiden Bitterhed. Som yderligere Begrundelse for, at man staar overfor et oprindelig selvstændigt Brev gør man opmærksom paa, at Læsernes Beskyldning mod Paulus for at anbefale sig selv (3, 1) bliver forstaaelig, hvis et Brev indeholdende Udtalelser som dem, der foreligger i Kap. 11—12, er gaaet forud. Ligeledes mener man, at 2, 3 viser tilbage til 13, 10.

Men selv om der saaledes kan anføres en Del antagelige Grunde for den nævnte Hypotese, vil den alligevel ikke kunne opretholdes. — 1) 12, 18 taber i hvert Fald afgjort mod i de sidste Kapitler at se det mellem 1 og 2 Kor. liggende strenge Brev. Thi her forudsættes, at Titus har været i Korinth, medens Titus (jfr. ovenfor) først kom til Korinth just som Overbringer af det strænge Brev eller kort derefter. — 2) Ligeledes maa man ud fra 10, 1 og 10, 10 slutte, at der forud for disse Udtalelser i hvert Fald maa have ligget ét strængt Brev fra Paulus; og det vil være betænkeligt at mangfoldiggøre Antallet af hypotetiske strænge Breve. — 3) Hertil kommer, at det ikke vil være vanskeligt at afsvække den Argumentation som ud fra den forskellige Tone i Brevets to Dele vil drage den Slutning, at Brevets sidste Kapitler er et særligt Brev. Man finder jo nemlig paa den ene Side ogsaa i Brevets første ni Kapitler alvorlige Bebrejdelser og bitre Hentydninger til Beskyldninger fra Læsernes Side (1, 13. 15 ff. 23; 2, 17; 3, 1; 5, 11; 6, 11-13; 7, 2; — 1, 13 passer godt i samme Brev som 10, 9; og 7, 2 harmonerer fortrinlig med 12, 18 f.), medens man omvendt paa den anden Side ogsaa i den sidste Del af Brevet finder stærke Udtryk

for, at Paulus' Harme ikke har forringet hans inderlige Kærlighed til Læserne (11, 2. 11; 12, 15; 13, 9 ff.), samt Udtryk for en fast Tro paa, at Læsernes „Lydighed vil blive fuldkommet“ (10, 6; 13, 7-10). Paulus skriver til en Menighed, af hvilken kun en Del er blevet omstemt, medens der endnu er mange, i hvem Uviljen mod ham har Overhaand. Denne Dobbelthed er den naturlige Forklaring paa den Stemningsvekslen, som finder Sted, forøvrigt ikke blot, om end ganske vist mest, mellem Brevets første og anden Del, men ogsaa i mindre Grad indenfor hver af disse Dele. Naar alt kommer til alt, kan man vistnok med samme Ret tale om en stærk og hyppig Stemningsvekslen i Gal., — og her tager man dog ikke deraf Anledning til at tale om Interpolationer[1]).

Der vil ingen Grund være til at dvæle ved de endnu mere vidtgaaende Sønderlemmelsesforsøg af Halmel, Völter og Lisco (se om disse især Moffat, S. 126 ff.). Derimod bør det omtales, at en betydelig Række af Isagoger og Fortolkere har ment at finde en Interpolation i det lille Stykke 6, 14—7, 1. Man forstaar godt, at man kan

[1]) Siden A. Hausraths Skrift: Der Vier-Kapitel-Brief des Paulus an die Korinther, 1870, har Hypotesen om, at 2 Kor. 10—13 er et selvstændigt Brev, vundet en ikke helt ringe Tilslutning. Saaledes blandt nyere Forskere J. H. Kennedy: The second and third epistles to the Cor., 1900; K. Lake: The earlier epistles of St. Paul[2], 1914, S. 154 ff.; Moffat, S. 119 ff.; D. Smith: The life and letters of St. Paul, 1921, S. 655 f.; C. Clemen: Paulus, 1904, I. S. 79—85; Plummer (i hans Komm. i Internat. critical comm., S. XXVII—XXXVI). H. Windisch: Der zweite Korintherbrief, 1924, S. 17 f. genoptager en tidligere af Krenkel (1890) fremsat Hypotese, ifølge hvilken „der Vier-Kapitel-Brief“ ikke er identisk med det tidligere strænge Brev (2, 4), men er et selvstændigt senere Brev. Derved faar det hele en endnu mere indviklet Karakter; der bliver flere strænge Breve og pinlige Episoder. — De fleste Forskere fastholder Brevets Enhed; som Eksempler kan fremdrages nogle Navne fra alle Lejre: W. Bousset i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., II. S. 171 f.; Lietzmann: Handbuch zum N. T., III. S. 204; Jülicher, S. 82—88; Heinrici: Der zweite Brief an die Korinther, 1900, især S. 37 f.; Barth, S. 53; Bachmann: Der zweite Brief des Paulus an die Kor.[3], 1918, S. 421—426.

fristes til en saadan Hypotese, 1) fordi Forbindelsen mellem 6, 13 og 7, 2 er fortrinlig, medens Tanken i det mellemliggende Stykke ved første Betragtning ikke synes at passe i Sammenhængen, og 2) fordi ydermere den i dette Stykke indeholdte Tanke kunde falde ganske i Traad med noget, som Paulus ifølge 1 Kor. 5, 9 har skrevet i det allerførste, nu tabte Brev til Kor. Det kunde da være et Stykke fra dette Brev, som her var indføjet.

Jülicher (S. 82) gør imidlertid i Anledning af det første Argument den træffende Bemærkning, at „det bekvemmeste ikke altid er det rigtige". Yderligere maa vi henvise til det ovenfor i Anledning af Interpolationshypotesen for 1 Kor.brevs Vedkommende udtalte (S. 230 f.). Ogsaa 1 Kor. 12, 31 a fandt sin klare Fortsættelse i 14, 1 b. Men en Brevskriver er ikke forpligtet til at følge et logisk Skema. Man maa erindre, hvorledes Paulus' Breve blev til — ved Diktat — sikkert ofte med Afbrydelser. Her som ved 1 Kor. gælder det, at intet som helst i den ydre Overlevering støtter en Interpolationshypotese. Det bliver derfor, naar alt kommer til alt, sandsynligst, at Paulus, da han bebrejdede sine Læsere deres svigtende Kærlighed til ham, kom til at tænke paa den dybeste Grund hertil, nemlig Læsernes Utilbøjelighed til at bryde med de gamle hedenske Venner og Tankegange, og derfor vilde fremhæve det unaturlige i, at de lukkede deres Hjærter til for ham, medens de lod dem staa aabne overfor *ἄπιστοι*. — Dette er, naar alt kommer til alt, naturligere end, at en Interpolator, for hvem en saadan i personlige Erfaringer begrundet og ud fra disse forstaaelig Tankeforbindelse vilde ligge fjærn, skulde have føjet dette Stykke ind just i en Sammenhæng, hvor det rent umiddelbart slet ikke synes at passe. Man maa nemlig ikke glemme, at ogsaa en Interpolator i nogen Maade maa tilstræbe, at det, som han vil indføje, passer i Sammenhængen (jfr. ovenfor S. 230 f.). I mange Tilfælde er det derfor mere psykologisk forstaaeligt, at en Forf. af et Brev dristigt lader Hensynet til egne Tankeassociationer gaa forud for Hensynet til Sammenhæng, end at en Forf. af lutter Iver efter at føje noget ind sætter Hensynet til Sammenhængen stærkt til Side. Derfor vil det som Regel være saaledes, at en Interpolationspypotese først ret kan vinde Sandsynlighed, naar den finder nogen Støtte i Tekstoverleveringen.

I hvert Fald har Jülicher (S. 82) Ret i, at man her med større Sandsynlighed kan tale om en Interpolator, der vil føje noget ind af sit eget, end om en Interpolator, der vil indføje just dette Stykke af „et ellers ubrugbart gammelt Paulus-Brev". Træffende taler Lietzmann i den foreliggende Anledning (Handbuch zum N. T., III. S. 195 f.) satirisk om „disse af Kritiken ophvirvlede Flyveblade, som paa forskellige Steder i N. T. søger sig mærkelige Hvilepladser". — Noget større Sandsynlighed for sig end Interpolationshypotesen har den af

H. Windisch: Der zweite Korintherbrief, 1924, S. 220 udtalte Formodning, at 6, 14—7, 1 oprindelig har haft sin Plads efter 6, 2 (som en nærmere Udfoldelse af Paulus' Kerygma 5, 20—6, 2). Men Overgangen fra 7, 1 til 6, 3 bliver i dette Tilfælde meget uformidlet; endvidere er de Stykker, som tænkes ombyttet, ikke af samme Længde og kan altsaa ikke forklares ved en tidlig Ombytning af Blade i det oprindelige Manuskript. — Hvis man kunde anse det for tilstedeligt uden Støtte i Tekstoverleveringen at tilvejebringe en bedre logisk Sammenhæng, vilde ogsaa W.'s Formodning (Anf. Skr., S. 224 ff.), at 7, 5—16 oprindelig har fulgt efter 2, 13, have ikke ringe Sandsynlighed for sig. Men synderlig Betydning har saadanne Formodninger ikke. — Blandt dem, der anser 6, 14—7, 1 for at være en Interpolation, kan nævnes C. Clemen: Paulus, 1904, I. S. 77 f., 85; Moffat, S. 125; Joh. Weiss: Das Urchristentum, 1917, S. 246 f.; L. Koch: Paulus' andet Brev til Kor.[2], 1927, S. 72 ff. Blandt dem, der bestrider denne Hypotese, kan foruden de allerede citerede Forf. (Jülicher og Lietzmann) nævnes Bousset (i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., II. S. 199) og Plummer (i hans Komm. i Internat. crit. comm., S. XXIII ff.).

§ 27. Brevet til Galaterne.

I Oldkirken og helt ned til den nyere Tid gik man ud fra som givet, at Galatiens Menigheder var at søge i det gamle Landskab Galatien i det indre af Lille-Asien. Men i nyere Tid har mange bestridt denne Opfattelse og hævdet, at Paulus ved Galatien tænker paa den Aar 25 før Kr. oprettede romerske Provins Galatien, som foruden det gamle Landskab af dette Navn omfattede store Dele af Paflagonien og Pontus (mod Nord) samt Landskaberne Pisidien, Lykaonien, Isaurien og Dele af Frygien (mod Syd).

Dersom sidstnævnte Betragtning („den sydgalatiske Hypotese“) er rigtig, har Paulus allerede paa sin første

Missionsrejse været i Galatien og stiftet Menigheder dér (i Antiokia, Ikonium, Lystra og Derbe). Vi vilde da kende ikke saa lidt til de galatiske Menigheders Tilblivelseshistorie. Hvis derimod den i ældre Tid raadende Opfattelse er den rigtige, besidder vi (bortset fra Galaterbrevet) ikke andre Efterretninger om Menigheder i Galatien end de faa Ord, som vi læser i Acta 16, 6 og 18, 23.

Spørgsmaalet er overordentlig vanskeligt at afgøre. Nogen Hjælp fra Samtidens Sprogbrug faar vi ikke, — og kan heller ikke vente at faa det. Oprettelsen af den romerske Provins kunde selvfølgelig ikke straks afskaffe den gamle Sprogbrug, ifølge hvilken Galatien var Betegnelse for Landskabet. Vi finder derfor i Samtidens Literatur Galatien anvendt baade som Betegnelse for Landskabet og for Provinsen[1]).

Det vilde være af ikke ringe Betydning, hvis den nytestamentlige Sprogbrug pegede klart i den ene eller den anden Retning. Desværre kan dette ikke siges at være Tilfældet. I 1 Peter 1, 1 er Situationen ikke ganske klar, især fordi Pontus skilles fra Bithynien; alligevel er der dog vel størst Sandsynlighed for, at der paa dette

---

[1]) Ptolemæus, Plinius og Tacitus bruger Galatien om Provinsen, Strabo, Memnon og Dio Cassius om Landskabet, se Stederne hos E. W. Burton: The epistle to the Galatians, 1921, S. XX f. suppleret med Lukyn Williams: The epistle to the Galatians, 1911, S. XVIII f. Lukyn Williams betoner, at de tre sidstnævnte var født i Lille-Asien og derfor i denne Sammenhæng er værdifuldere Vidner. — Indskrifternes Sprogbrug peger nærmest i Retning af Landskabet, se Lagrange: Épître aux Galates, 1918, S. XVIII ff. — Hvad Tiltalen „Galatere“ i 3, 1 angaar, hævder Ramsay: A historical Commentary on St. Pauls Epistle to the Galatians[2], 1900, S. 308 ff., at den var den eneste mulige Fællesbetegnelse for Mennesker fra Antiokia, Ikonium, Derbe og Lystra, medens Th. Mommsen i Z. N. T. W., II. 1901, S. 86 A. 3. anser det for umuligt, at „Galater“ i Tiltale kan være andet end en Nationalitetsbetegnelse. Nærmest liggende synes det ganske vist at være deri at se en Nationalitetsbetegnelse, men man maa vist indrømme Ramsay saa meget, at den anden Opfattelse er mulig.

Sted tænkes paa Provinser, ikke paa Landskaber. Men paa den anden Side er det saa godt som sikkert, at der i Acta 16, 6 og 18, 23 tænkes paa Landskabet Galatien[1]).

Der er altsaa ikke nogen sikker ensartet Sprogbrug i N. T. Derimod har man ment, at man kunde drage Slutninger alene ud fra Paulus' Sprogbrug, hvilket jo ogsaa i det foreliggende Tilfælde vilde være det mest afgørende. Som første Argument for den sydgalatiske Hypotese henviser man da

1) til den Omstændighed, at Paulus i sine geografiske Betegnelser følger den romerske Provinsinddeling.

Denne Begrundelse har nogen Vægt. Det kan ikke nægtes, at naar Paulus taler om Asien (Rom. 16, 5; 1 Kor. 16, 19; 2 Kor. 1, 8; 2 Tim. 1, 15), om Akaja (Rom. 15, 26; 1 Kor. 16, 15; 2 Kor. 1, 1 o. s. v.), om Make-

---

[1]) Acta 16, 6 er afgørende; Paulus har allerede været i de sydgalatiske Egne (endog ud over Derbe og Lystra, V. 4-5 set i Forhold til V. 1-3); først derefter hedder det, at han drager gennem Frygien og det galatiske Land. Selv om man vilde opfatte *Φρυγία* som et Adjektiv (til Trods for at det 18, 23 maa være et Substantiv), vilde det være uberettiget at lade Adjektiverne frygisk og galatisk være en Betegnelse for samme Land (frygisk i etnografisk, galatisk i politisk Henseende). Endnu mere betænkeligt vilde det være at lade *κωλυθέντες* betegne en Begivenhed, der i Tid følger efter Hovedverbet *διῆλθον* (se især J. H. Moulton: Grammar of New Testament Greek., I. Prolegomena[3], 1906, S. 132—134). Alt (og især førstnævnte Grund) peger saaledes i Retning af, at der her maa menes mere nordlig beliggende Egne af Frygien og Galatien (altsaa Landskabet). Adskillige af dem, der forsvarer den sydgalatiske Hypotese, indrømmer da ogsaa aabent, at der her menes Landskabet Galatien, se f. Eks. Burton: Anf. Skr., S. XXXI—XLI og Zahn, I. S. 133 ff. — Derimod har man paa den anden Side ikke Lov til at tillægge Actas Sprogbrug en særlig Vægt i denne Sammenhæng med den Begrundelse, at Lukas var Paulus' Discipel. Det vil være tilfældigt, om Discipelforholdet faar nogen Indflydelse paa et saadant Omraade.

donien (1 Kor. 16, 5; 2 Kor. 1, 16 o. s. v.), har man overalt Indtrykket af, at han tænker paa de romerske Provinser af dette Navn. Ligeledes tænker han ved *'Ἰλλυρικόν* (Rom. 15, 19) temmelig sikkert paa den romerske Provins Illyrien (som paa Græsk kaldes *'Ἰλλυρίς* eller *'Ἰλλυρία*; ved at benytte det substantiverede Adjektiv nærmer Paulus sig endog i Formen til den latinske Benævnelse „Illyricum"). I Løbet af sidste Halvdel af første Aarh. bliver det almindeligt at kalde denne Provins Dalmatien, hvorfor der er en ikke ringe Sandsynlighed for, at Paulus ogsaa 2 Tim. 4, 10 tænker paa denne Provins, ikke paa Landskabet Dalmatien[1]). Naar Paulus derimod taler om Judæa, Spanien, Kilikien og Syrien, kan man ingenlunde føle sig sikker paa, at det var Forestillingen om vedkommende romerske Provins, som var fremme for Paulus' Bevidsthed[2]). — Dette Argument kan altsaa give nogen Sandsynlighed for, at Paulus ved Galatien tænker paa Provinsen af dette Navn, men kan ikke afgøre Spørgsmaalet.

De øvrige Argumenter, man fremfører, er ikke synderlig vægtige. Man henviser til,

2) at man i Acta 20, 4 maa vente Navne paa Delegerede fra alle de Egne (Provinser), hvori

---

[1]) Th. Mommsen: Römische Geschichte[4], 1894, V. S. 184, gør gældende, at Benævnelsen Dalmatien først blev almindelig fra Flaviernes Tid. Men den bruges allerede før Aar 77 af Plinius; Overgangstiden med Hensyn til de to Benævnelser falder altsaa netop omtrent sammen med Pastoralbrevenes Tilblivelsestid. Se Ramsay i B. D., II. S. 450 f.

[2]) I Rom. 15, 31 og 1 Thess. 2, 14 synes det endog nærmest liggende kun at tænke paa det egentlige Judæa (ikke paa Provinsen, som ogsaa omfattede Samaria). — Ramsay indrømmer (A historical Commentary o. s. v. S. 277), at han ikke kan paavise noget Eksempel paa, at Syrien og Kilikien (Gal. 1, 21) tilsammen blev brugt som Provinsbetegnelse. — Udenfor Romerriget laa Arabien; det kunde Gal. 1, 17 være brugt i politisk Betydning (om Nabatæer-Riget), men i 4, 25 er denne Forestilling sikkert ikke fremme. Se om dette Spørgsmaal især Lukyn Williams: Epistle to the Galatians, 1911, S. XXI ff.

Paulus havde foretaget Indsamling til Fordel for Menigheden i Jerusalem (1 Kor. 16, 3 ff.; 2 Kor. 8, 18 ff.). Og der var jo samlet ind ogsaa i Galatien (1 Kor. 16, 1). Hvis der nu menes Provinsen Galatien, kan Gajus fra Derbe og Timoteus være Repræsentanter for denne Provins. Hvis der derimod menes Landskabet, findes der ingen Delegerede. — Dette Arguments ringe Vægt fremgaar alene af den Omstændighed, at der heller ikke findes nogen, som kan være Repræsentant for Akaja. Man kan ingenlunde gaa ud fra, at denne Liste over Paulus' Rejseledsagere er fuldstændig; eller rettere den er sikkert ufuldstændig; der var flere indbefattet i ἡμᾶς i 20, 5.

3) Man finder i Gal. 4, 14 en Hentydning til den Maade, hvorpaa Paulus blev modtaget i Lystra (Acta 14, 11 ff.). Men passer egentlig Udtrykket „som en Guds Engel" særlig godt til den Tilbedelse af Paulus som Hermes, der finder Sted i Lystra? — Og i Gal. 4, 14 var det en syg Mand, de modtog „som en Guds Engel". Er det sandsynligt, at Indbyggerne i Lystra vilde have tilbedt og ofret til en syg Mand?

4) Man har ud fra πρὸς ὑμᾶς i Gal. 2, 5 sluttet, at Menighederne i Galatien maa have eksisteret paa Apostelmødets Tid og altsaa maa være stiftet paa den første Rejse. Men efter Sammenhængen maa det ligge nær, at ὑμᾶς skal betegne alle Hedningekristne (Paulus havde jo i sin Kamp alle disse for Øje), — og Læserne er kun særlig nævnt i deres Egenskab af Hedningekristne.

5) Endelig viser man hen til, at vi i de første Aarhundreder kun har meget sparsomme Efterretninger om Kristendom i Landskabet Galatien. Dette kan jo imidlertid kun vise, at de galatiske Menigheder ikke senere lagde megen aandelig Kraft for Dagen og derfor ikke nød synderlig Anseelse. Naar det blot kan gøres i høj Grad sandsynligt, at der var Menigheder også i Landskabet Galatien, — og Acta 16, 6; 18, 23 (jfr.

ovenfor) er tilstrækkelig hertil[1]), — saa vil man ikke kunne tillægge det her omhandlede Argument nogen Betydning.

Selv om det første Argument har nogen Vægt, er det alligevel forstaaeligt, at Begrundelsen i sin Helhed ikke har kunnet virke overbevisende paa alle. Der vedbliver at være ivrige Talsmænd for den nordgalatiske Hypotese. Man henviser

1) til *οὕτως ταχέως* i Gal. 1, 6. Forudsætningen for dette Argument er, at Gal. er skrevet omtrent samtidig med Romerbrevet, og at *οὕτως ταχέως* betyder saa kort Tid efter, at de blev Kristne (ikke efter Paulus' sidste Besøg hos dem). I saa Fald vil, hvis der tænkes paa de allerede under den første Rejse stiftede Menigheder i det sydlige Galatien, *οὕτως ταχέως* komme til at omfatte et ret stort Antal Aar. Selv om man indrømmer Rigtigheden af de to nævnte Forudsætninger, er Argumentet imidlertid alligevel langt fra afgørende. Det kan ingenlunde udelukkes, at et Tidsrum paa henimod en halv Snes Aar i denne Sammenhæng kan betegnes som et meget kort Tidsrum.

2) Man mener, at Paulus Gal. 1, 21 ff. maatte have hentydet til sit første Ophold hos Læserne, hvis dette havde ligget forud for Apostelmødet. Man kunde maaske med en vis Ret vente en saadan Hentydning, men man kan paa den anden Side ikke paastaa, at den var nødvendig i Kraft af Tankegangen. Dette Argument er derfor ikke mere end et usikkert argumentum e silentio.

3) Lidt mere Beviskraft har en Henvisning til, at Gal. 4, 13 ikke harmonerer med Skildringen i Acta Kap. 13-14 af de sydgalatiske Menigheders Stiftelse. Vi finder i Acta 13, 13 ff. ikke den ringeste An-

[1]) Man søger at afsvække dette ved at betone, at der 18, 23 staar *μαθητάς*, ikke *ἐκκλησίας*. Som om Kristne, selv om de var faa, ikke straks dannede en Menighed!

tydning af, at det var Sygdom, der bragte Paulus til at opholde sig blandt Syd-Galaterne og forkynde Evangeliet for dem. — Men ogsaa dette er og bliver kun et usikkert argumentum e silentio. Vi kan ikke vente, at Lukas skal fortælle os om hver Sygdom, der rammer Paulus.

4) Nogen Vægt har det, at man overalt i Oldkirken gik ud fra, at der tænktes paa Landskabet Galatien. Man kan ikke afsvække dette Argument ved at forklare dette Forhold ud derfra, at Grænserne for Provinsen Galatien i Aaret 295 ændredes saaledes, at de sydlige Egne ikke mere hørte under Provinsen[1]), og ud fra at vi i Oldkirken overhovedet ikke har bevaret tydelige Udtalelser om dette Spørgsmaal, som ligger forud for dette Aar. Thi dersom der i de første tre Aarhundreder havde hersket Tvivl om, hvor Paulus' galatiske Menigheder var at søge, vilde Spor af disse Tvivl næppe være blevet saa ganske udslettet[2]).

Der er i denne Sag blevet fremført adskillig flere Argumenter, som imidlertid alle hviler paa Formodninger af den Beskaffenhed, at der kan siges lige saa lidt for dem som imod dem, hvorfor Diskussion om dem er lidet frugtbar. Alt i alt er det nuværende Materiale ikke tilstrækkeligt til, at man kan naa til et blot nogenlunde sikkert Resultat[3]).

---

[1]) Allerede 138 blev Isaurien og Lykaonien forenet med Kilikien til en Provins, men Lystra og Ikonium blev i Provinsen Galatien, se Ramsay i B. D. III. S. 176.

[2]) Se især Lukyn Williams: Anf. Skr., S. XV f.; XXXII f.

[3]) Som Eksempler paa Talsmænd i nyere Tid for den nordgalatiske Hypotese kan nævnes Lightfoot i hans Epistle to the Galatians[10], 1890, S. 1—34; Jülicher, S. 60 ff.; Bousset (i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., II. S. 31 f.); Deissmann: Paulus[2], S. 191; Lagrange: Épître aux Galates, 1918, S. XVI ff.; Feine, S. 117 f.; med mest indgaaende Begrundelse Moffat, S. 92 ff. og Lukyn Williams i hans Epistle to the Galatians, 1911. — En af de tidligste Talsmænd for den sydgalatiske Hypotese var J. P. Mynster i Blandede Skrifter, IV. S. 401—434; blandt nyere Talsmænd maa fremhæves

Usikkerheden med Hensyn til, hvor Læserne geografisk er at søge, faar lykkeligvis ikke nogen egentlig Betydning for Brevets Forstaaelse. Man faar gennem Brevet selv tilstrækkelig Klarhed over de galatiske Menigheders aandelige Tilstand og dermed tillige over Brevets Hensigt.

Paulus har ved sit første Komme til Læserne, — Flertallet af disse maa have været Hedningekristne 4, 8 f.; 5, 2 f.; 6, 12 f., — faaet en begejstret Modtagelse, skønt han var syg og paa Grund af sin Sygdoms Karakter snarere kunde have ventet, at man havde vendt sig fra ham (4, 13 ff.). Men nu er en stor Forandring indtraadt. Agitatorer (5, 12)[1]) har dels søgt at undergrave Paulus' personlige Autoritet, dels hævdet Nødvendigheden af, at ogsaa Hedningekristne overholdt Moseloven[2]). Der er selvfølgelig en nøje Sammenhæng mellem disse to Ting. Modstanderne kunde ikke hævde det sidste uden samtidig at sætte de ældre Apostles Autoritet op mod Paulus'.

Det har ikke blot drejet sig om enkelte jødiske Skikke (4, 10), men Modstanderne er gaaet meget vidt og har bl. a. ogsaa hævdet Nødvendigheden af den Skik, som det faldt Hedningerne vanskeligst at bøje sig ind under, nemlig Omskærelsen, 5, 2. 3. 6; jfr. 5, 12; 6, 12. Man har endog paaberaabt sig, at ogsaa Paulus i visse Tilfælde havde ladet Omskærelsen foretage (Timoteus? Acta 16, 3). Man har gjort Lovstandpunktet gældende som

W. Ramsay (i en Række Skrifter og Afhandlinger, men især i A historical Commentary on St. Pauls Epistle to the Galatians², 1900); Joh. Weiss (Artikel Kleinasien i R. E., X. S. 554 ff. og Das Urchristentum S. 223 ff.); Zahn baade i hans Indledning og i hans Kommentar³, 1922, S. 9 ff.; Lake: The earlier epistles of St. Paul², S. 253 ff. og 309—316.

[1]) Var der en enkelt, særlig indflydelsesrig Leder? *ὁ δὲ ταράσσων*, 5, 10.

[2]) Har Modstanderne søgt at tilsløre, at det i Virkeligheden drejede sig om hele Moseloven? jfr. 5, 3.

det etisk langt fuldkomnere Stade og sikkert principielt hævdet, at Lovopfyldelse var nødvendig til Frelse. Derfor tager Paulus skarpere og bestemtere end i noget andet Brev Afstand fra Kravet om Overholdelse af den jødiske Lov, og i sin Sorg over Menighedens Tilstand undlader han endog — hvad han ellers altid i sine Breve plejer — i Begyndelsen af Brevet med Tak til Gud at fremhæve, hvad godt Guds Aand har virket i Menigheden. Hertil bidrog vel ogsaa, at en høj Grad af indbyrdes Ufordragelighed (5, 15) hærgede Menigheden og forøgede de Ulykker, som Striden om Lovspørgsmaalet forvoldte[1]. — Paulus' Hensigt med Brevet er at bekæmpe de judaistiske Lærere og om muligt at vinde Menigheden tilbage for det Evangelium, han først havde forkyndt dem.

Spørgsmaalet om Brevets Affattelsestid er tildels afhængigt af Spørgsmaalet om, hvor Læserkredsen er at søge. Uafhængig af dette Spørgsmaal kan man dog med stor Sandsynlighed fastslaa, at Paulus maa have besøgt Læserne to Gange, før han skriver dette Brev. Ganske vist kan *τὸ πρότερον* (Gal. 4, 13) i al Almindelighed betyde „fordum“ modsat „nu“[2]; men den sandsynligste

---

[1]) Zahns Hypotese om, at de galat. Menigheder var overvejende jødekristelige, vil ikke kunne opretholdes overfor de i Teksten nævnte klare Udtalelser i Brevet. At der her ligesom overalt i de paulinske Menigheder har været en jødekristelig Bestanddel, er en anden Sag. — Lütgerts Formodning (Gesetz und Geist. Eine Untersuchung zur Vorgeschichte des Galaterbriefes, 1919), at Paulus i Brevet ogsaa bekæmper sværmeriske „Pnevmatikere“, savner alt virkeligt Tillhold i Brevet, der fra først til sidst er et principielt Opgør med Judaismen.

[2]) Blass-Debrunner § 62, jfr. ovenfor S. 30. Hvis der mentes „fordum“, vilde Ordet egentlig være overflødigt. — At Paulus ved *τὸ πρότερον* skulde ville sætte det Tidspunkt, da han skrev Brevet, i Modsætning til sin første Evangelieforkyndelse for dem, er en uholdbar Opfattelse; Paulus vilde ikke betegne sin Affattelse af Brevet som *εὐαγγελίζεσθαι*.

Forstaaelse her er „første Gang" af to Gange, idet Sammenhængen peger i den Retning. Saavel 4, 16 (jfr. 4, 20) som ogsaa 1, 9 forstaas naturligst som en Henvisning til, hvad der var foregaaet ved et tidligere Ophold (forskelligt fra det første Ophold). Hvis dette er rigtigt, vil vi ud fra den sydgalatiske Hypotese kunne fastslaa det i Acta 16, 1 ff. omtalte Besøg, og ud fra den nordgalatiske Hypotese det i Acta 18, 23 omtalte Besøg som terminus a quo. Efter den sydgalatiske Hypotese kan Brevet altsaa tidligst være skrevet paa den anden Missionsrejse; efter den nordgalatiske Hypotese tidligst paa tredje Rejse. Hvis der 5, 11 sigtes til Timoteus' Omskærelse (Acta 16, 3), og hvis Gal. 2, 1 ff. fortæller om det i Acta 15 skildrede Apostelmøde i Jerusalem (jfr. ovenfor § 21, S. 192 ff.), faar vi en Bekræftelse paa, at Brevet i hvert Fald er blevet til efter Acta 16, 1 ff.

Den mest betydningsfulde Hjælp til en nærmere Bestemmelse af Affattelsestiden har vi i Brevets Forhold til Romerbrevet. Slægtskabet er ikke blot et Slægtskab i Grundtanker, men Ordlyden er ofte ganske den samme[1]). Forholdet mellem de to Breve er omtrent det samme som Forholdet mellem de to Thess.-breve eller Forholdet mellem Efes. og Kol. (ligeledes mellem Pastoralbrevene indbyrdes). Hvis der laa adskillige Aar mellem Rom. og Gal., vilde det ikke naturlig kunne tænkes, at en Mand som Paulus, hvem Tilbøjeligheden til at blive hængende ved en fast Terminologi ligger saa overordentlig fjærn, skulde have benyttet saa mange intimt beslægtede Udtryk og Vendinger. Dette Argument vejer saa stærkt, at selv adskillige af Talsmændene for den sydgalatiske Hypotese, for hvem det maatte falde naturligst ud fra deres Standpunkt at antage en tidligere Affattelse, sætter Brevets Affattelse til den tredje Missionsrejse.

---

[1]) Se især Lightfoot: Anf. Skr., S. 45 ff.

Umuligt bliver det derimod at angive Tidspunktet indenfor den tredje Rejse nøjere. Nogle har formodet, at Brevet blev til efter 2 Kor., men før Rom. Men man bygger her paa gyngende Grund. Det eneste, som maaske med nogen Sandsynlighed kan gøres gældende, er, at Gal. er skrevet før Rom., fordi de samme Tanker dér fremsættes i en roligere og mere afklaret Form[1]).

Man har ud fra Gal. 1, 2 villet slutte, at Brevet er skrevet paa en Rejse — en meget usikker Slutning. — Det er især Lightfoot (anf. Skr., S. 49—56), som har forsøgt at give en udførlig Begrundelse for den Antagelse, at Gal. er skrevet i Tiden mellem 2 Kor. og Rom. Blandt dem, der har sluttet sig til denne Antagelse, kan nævnes Schat Petersen, S. 475—479. Ligeledes Lukyn Williams: Anf. Skr., S. XXXVIII. Argumenterne er meget svage. Man kan saaledes ikke med nogen som helst Ret argumentere ud fra, at Judaisterne i Gal. er mere fremskredne end Judaisterne i Kor. Thi Judaister af helt forskellig Karakter kan have optraadt i to saa langt fra hinanden liggende Egne. — Tilhængere af den sydgalatiske Hypotese er ifølge Sagens Natur tilbøjelige til at lægge Brevets Affattelse meget tidlig. Lake: The earlier ep. of St. Paul², S. 301 f. lader det endog være skrevet før Apostelmødet, idet han identificerer Gal. 2, 1 ff. med den i Acta 11, 30 berettede Rejse af Paulus til Jerusalem. — Efter J. P. Mynster (Blandede Skr., IV. S. 418) og Zahn (I. S. 141) er det skrevet under Opholdet i Korinth paa anden Rejse. Gal. kunde saaledes blive det ældste af de bevarede Breve af Paulus. — Blandt Tilhængerne af den nordgalatiske Hypotese foreslaar nogle Opholdet i Efesus som Affattelsestid, andre Rejsen ned gennem Makedonien. — Skønt det for den sydgalatiske Hypoteses Talsmænd er vanskeligt at lægge Brevets Affattelse til den tredje Rejse (fordi Paulus dengang havde været tre Gange i Sydgalatien, eller — hvis Acta 18, 23 forstaas om Nordgalatien — fordi Paulus da havde været to Gange i Nordgalatien og derfor ikke godt kunde skrive til de sydgalatiske Menigheder alene under Betegnelsen Galatere), er der alligevel, som ovenfor antydet, nogle af denne Hypoteses Tilhængere, som bl. a. paa Grund af Brevets Slægtskab med Rom. henlægger Affattelsen til den tredje Rejse (Pfleiderer: Das Urchristentum², I. 1902, S. 137 f.; med Forbehold ogsaa Burton: Anf. Skr., S. XLIX). — Joh. Weiss: Das Urchri-

[1]) Men den skarpe og ikke afklarede Form i Gal. kan naturligvis ogsaa skyldes, at Paulus her havde Modstanderne lige ind paa Livet, — hvad der ikke var Tilfældet i Romerbrevet.

stentum, S. 225 A 3 vakler mellem Korinth paa anden Rejse og Efesus paa tredje Rejse.

Den noget større Sandsynlighed for en senere Affattelsestid (begrundet i Slægtskabet med Rom.) bliver — i Kraft af de Vanskeligheder, som er forbundet med at forene Antagelsen af den sydgalatiske Hypotese med Antagelsen af en sen Affattelsestid, — et Argument, der taler til Gunst for den nordgalatiske Hypotese.

Brevets Ægthed er almindelig anerkendt. Grunden hertil er ikke særlig fortrinlige ydre Vidnesbyrd. Gal. er citeret af Polykarp (5, 1 citerer Gal. 6, 7), hvorimod Antydningerne af Gal. hos Ignatius er meget lidt bevisende[1]). Markion optog det i sin Kanon. — Det er de indre Grunde, som er de afgørende. Det spændte Forhold mellem Paulus og Menigheden, — Paulus' energiske Kamp, der af ham selv føles som en Kamp om Kristendommens Kærne, — den forunderlig gribende, stadige Vekslen mellem Harme, bidende Ironi og inderlig Kærlighed, — alt bærer Præget af Virkelighed. Tvivl om Brevets Ægthed har derfor aldrig vundet Udbredelse til andre end de faa, der ogsaa forkastede Kor.brevene (se ovenfor).

§ 28. Menigheden i Rom.

Det vil næppe nogen Sinde lykkes at opklare, hvorledes Menigheden i Rom er blevet stiftet. Men da, som bekendt, i de første Tider enhver Kristen følte sig som Missionær, kan vi vel gaa ud fra, at enten har Romere, der paa Rejser havde lært Kristendommen at kende, bragt den med sig hjem til Rom, — eller ogsaa har Kristne,

---

[1]) Se N. T. ap. F., S. 70 f.

der fra Østen indvandrede til Hovedstaden, straks her gjort Propaganda for deres Tro.

Den senere Overlevering lader ganske vist Apostlen Peter være Grundlægger af Menigheden i Rom, og lader ham endog derefter være Biskop dér i 25 Aar. Men denne Overlevering har sikkert sit Udspring i, at man følte det som et Savn, at den Menighed, der hurtig fik en saa central Betydning for hele Kirken, ikke havde nogen apostolsk Grundlægger.

At Peter har været i Rom og har lidt Martyrdøden dér, vil næppe nogen mere bestride. Paa dette Punkt er Overleveringen klar og enstemmig[1]). Naar der er blevet rejst Tvivl herom, har det enten været Udslag af en overdreven Skepsis eller af protestantiske Fordomme[2]).

Men en omhyggelig Sondring mellem den ældste og den senere Overlevering vil gøre det umuligt at drage videregaaende Slutninger om Peter som Grundlægger af Menigheden i Rom og om en derefter følgende længere Virksomhed af ham som Biskop i denne By[3]).

---

1) Efter Euseb. II. 15 (Tekst Nr. 6) har allerede Papias ladet Peters og Markus' Samarbejde finde Sted i Rom (se ovenfor § 14, S. 103). Utvetydige er de Vidnesbyrd af Dionysius fra Korinth (c. 170) og Gajus fra Rom (c. 200), som Eusebius anfører (II. 25. 6 ff.). — Allerede Udtalelser hos Ignatius (i Rom. 4, 3) og hos Klem. Rom. (Kap. 5) forstaas naturligst som Vidnesbyrd om, at Peter har virket i Rom og lidt Martyrdøden dér. — I nyeste Tid har især H. Lietzmanns Bog: „Petrus und Paulus in Rom"[2], 1927, vundet megen Anerkendelse; han mener endog at kunne godtgøre Rigtigheden af Overleveringen om Gravenes Sted.

2) Blandt dem, der ganske har benægtet, at Peter har været i Rom, kan nævnes F. C. Baur: Paulus[2], 1866, I. S. 245 ff. og R. A. Lipsius: Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden I—II, især II. 1 (1887).

3) Hvorledes man fra katolsk Side mener videnskabelig at kunne forsvare de mere vidtgaaende Slutninger om Peter som Grundlægger af og som Biskop i Menigheden, faar man bedst et Indtryk af hos Belser, S. 489 ff. og 509 f. (en af de grundigste blandt de nyere katolske Forskere).

Man tvinges til Forsigtighed allerede ved den Omstændighed, at Irenæus (Adv. hær. III. 3) klart udtaler, at Linus var den første Biskop i Rom[1]). Det er først Eusebius[2]) og Hieronymus[3]), der taler om, at Peter har været Menighedens Biskop i 25 Aar. Legenden om de 25 Aar kan ganske vist med stor Sandsynlighed føres tilbage til c. Aar 200, fordi Eusebius bygger paa ældre Kilder[4]). Og naar Linus regnes for første Biskop, kan det ogsaa have sin Grund i, at man i den første Tid understregede Forskellen mellem Biskop og Apostel. Men alligevel vilde den ældste Overlevering næppe have faaet den ovenfor nævnte Form, hvis man havde vidst noget om, at Peter gennem mange Aar havde staaet som den romerske Menigheds Leder.

En mere afgørende Grund mod Tanken om en mangeaarig Virksomhed af Peter i Rom, er den, at Paulus ikke vilde have skrevet et Brev som Romerbrevet til en Menighed, til hvilken Peter havde staaet i et saa intimt Forhold. Efter det af Paulus baade i 2 Kor. 10, 16 og Rom. 15, 20 udtalte Princip vilde han ikke bygge paa „en af en anden lagt Grundvold“. Katolske Forskere understreger nu ganske vist, at Paulus' Planer overfor Romermenigheden kun gik ud paa et kortere Ophold i Rom paa Vejen til Spanien (Rom. 15, 24), og ser deri just et Vidnesbyrd om, at

---

1) Overfor dette Vidnesbyrd er det uden Betydning, at Irenæus kort i Forvejen (III. 2) taler om, at den romerske Menighed er stiftet (fundata et constituta) af Peter og Paulus; netop fordi Paulus nævnes med, er det klart, at der ikke tales om en Grundlæggelse af Menigheden i egentlig Forstand, men kun om, at de to Apostle under deres Ophold dér har haft en ledende Indflydelse.

2) I Chron. til Aar 42 (i den armeniske Tekst til Aar 39). I Kirkehistorien (II. 14. 6) taler Eusebius kun om, at Peter kommer til Rom under Kejser Klaudius' Regering.

3) Hieron.: De viris illustr. 1.

4) Se herom især Undersøgelserne i Harnack: Chronologie, S. 1—230; bemærk S. 201, ligeledes S. 703 f.

Paulus har anerkendt Romermenighedens særlige Forhold til en anden kendt Grundlægger. Ikke desto mindre synes det uforeneligt med det 15, 20 nævnte Princip at skrive et Brev af den Art som Romerbrevet (et Formaningsbrev skrevet i Kraft af den Apostlen betroede Naade, se især 15, 15, jfr. 1, 13) til en Menighed, der havde en enkelt betydelig Personlighed som Stifter. I Brevet optræder Paulus faktisk som Menighedens Lærer og vilde altsaa i saa Fald bygge paa „en af en anden lagt Grundvold“. Og i hvert Tilfælde vilde det være utænkeligt, at der i Brevet ikke skulde have været indflettet en eneste Hentydning til Apostlen Peter, hvis han havde været Menighedens Grundlægger og mangeaarige Lærer og Leder.

Hertil kommer for det tredje, at de Antydninger, som de nytest. Skrifter indeholder om Peters Færden, ikke begunstiger Tanken om en længere Virksomhed af ham i Rom. Naar det i Acta 12, 17 meddeles, at Peter „drog til et andet Sted“, saa kan man jo ganske vist uden at risikere ligefrem Gendrivelse paastaa, at Lukas dermed mener Rom. Men mere end en Paastand bliver det alligevel aldrig. Og i Acta 15 møder vi i hvert Fald Peter igen i Jerusalem; i Gal. 2, 11 ff. hører vi, at han er i Antiokia; i 1 Kor. 9, 5 erfarer vi, at han rejser rundt som Missionær med sin Hustru — altsammen Meddelelser, der ikke falder godt i Traad med Tanken om en fast Virksomhed i Rom. Især den i Gal. 2, 7 ff. meddelte Beslutning, at Peter særlig skulde være Apostel for de omskaarne, taler afgjort mod, at han skulde have valgt Rom som fast Virkeplads. At der i N. T. intet Steds (undtagen sandsynligvis 1 Pet. 5, 13) hentydes til et Ophold af Peter i Rom, vil ganske vist ikke kunne afsvække den gamle Overlevering om Peters Død i Rom, ja kan endog snarere bekræfte denne, for saa vidt som intet i N. T. fristede til at opdigte en saa-

dan Overlevering. Men paa den anden Side maa det nævnte Forhold blive en stærk Grund mod en mangeaarig Virksomhed af Peter i Rom.

De nævnte tre Grunde vil være tilstrækkelige til at godtgøre Urigtigheden af Traditionen om, at Peter i en lang Aarrække har været den romerske Menigheds Leder. Den under Punkt 2 nævnte Grund taler ogsaa mod den Mulighed, at han kunde have stiftet Menigheden. Mod Overleveringen om Peter som Grundlægger af Menigheden taler yderligere den Omstændighed, at Efterretningerne herom først fremkommer sent. De ældste Vidnesbyrd om Peter i Rom taler ikke om ham som Grundlægger. Naar Irenæus taler om en „Grundlæggelse“ ved Peter, kan dette ikke være at forstaa i bogstavelig Forstand, idet Paulus nævnes sammen med Peter som Grundlægger (se ovenfor S. 256 A. 1). Det vilde, hvis Peter virkelig havde grundlagt Romermenigheden, næppe være tænkeligt, at der i de ældste Vidnesbyrd slet ikke skulde være blevet hentydet til dette Forhold. Vi maa saaledes antage, at ligesom de Mænd, der i Antiokia gjorde det afgørende Skridt at forkynde Kristendommen direkte for Hedningerne, er forblevet ukendt for Eftertiden, saaledes er ogsaa Navnene paa dem, der først bragte Kristendommen til Verdens Hovedstad, blevet glemt[1]).

Men om vi end ikke kender Romermenighedens Grundlæggere, er der alligevel en Mulighed for gennem en Meddelelse hos den romerske Forf. Svetonius at faa lidt Lys kastet over Menighedens Oprindelse. Svetonius fortæller (vita Claudii, Kap. 25) om Kejser Claudius følgende: Judæos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit. Dette kan ganske vist forstaas om indre Uroligheder indenfor Jødernes Kreds, foranlediget af en Mand

---

[1]) Der nævnes som bekendt Romere blandt de Udlændinge, der var i Jerusalem paa Pinsedagen, Acta 2, 10.

ved Navn Chrestus[1]). Men det er ogsaa muligt, at Formen Chrestus skyldes en Misforstaaelse af Christus, og at der sigtes til Uroligheder, som blev fremkaldt ved Kristendommens Indtrængen blandt Jøderne (smlgn. Beretningen om Akvilas og Priskilla, der just ved Claudius' Forfølgelse var blevet fordrevet fra Rom, Acta 18, 1 ff.). Det har jo paa Forhaand stor Sandsynlighed for sig, at just romerske Jøder paa Pilgrimsfærd til Palæstina har lært Kristendommen at kende og har bragt den med sig hjem[2]).

En Stiftelse ved jødekristne Forkyndere umuliggøres ikke derved, at Menigheden i Rom senere synes at have haft en overvejende hedningekristen Karakter. Thi ved Stiftelsen af de paulinske Menigheder ser vi jo Gang paa Gang, at selv om Missionen begynder i Synagogen, indtræder der hurtig et Brud, og snart bliver de først vundne jødiske Kristne en større eller mindre Minoritet i en overvejende hedningekristen Menighed.

Saaledes var vel netop Forholdet ogsaa i Rom — dog saaledes, at den jødekristne Minoritet her har været ret betydelig[3]). Naar man under Diskussionen om dette Spørgsmaal i nyere Tid snart har paastaaet, at Menigheden var næsten udelukkende hedningekristen, snart at den var næsten helt jødekristen, skyldes det vist kun, at man har drevet hinanden ind i Yderligheder.

De Grunde, som gøres gældende for, at Menigheden har været næsten udelukkende hedningekristen, er følgende:

1) En Række Udtalelser i Brevet peger bestemt i Retning af, at Paulus har hedninge-

---

[1]) Et dygtigt Forsvar for denne Opfattelse findes hos Max Radin: The Jews among the Greeks and Romans, 1915, S. 313 ff.

[2]) Om den talrige jødiske Menighed i Rom se foruden Max Radins nævnte Værk den af Jean Juster: Les Juifs dans l'empire Romain, I. 1914, S. 180 f. anførte Literatur.

[3]) Jfr. H. Waitz i Z. N. T. W., 1929, S. 271 f.

kristne Læsere for Øje. Dette gælder især Steder som 1, 5. 6. 13. 15; 11, 13; 15, 15-16[1]). Derimod vil man næppe med Rette kunne paaberaabe sig Udtrykket *τύπος διδαχῆς* i 6, 17. Det passer nemlig bedre baade med Stedets Sammenhæng (det staar som Modsætning til Læsernes tidligere Liv i Lydighed mod Synden) og med den nytest. Betydning af Ordet *διδαχή* (det bruges ikke blot om Lære i teoretisk Forstand, men ogsaa om Sædelære) at forstaa *τύπος διδαχῆς* som Betegnelse for den kristelige, dogmatiske og etiske Livsbetragtning i Almindelighed end at opfatte det som et Udtryk for Paulus' egen særlige Læretype[2]).

2) Af Acta 28, 21 f. synes at fremgaa, at Jøderne i Rom næsten intet vidste om Kristendommen, hvoraf man slutter, at den kristne Menighed maa have udviklet sig selvstændigt ved Siden af og uden noget Forhold til Synagogen. — Dette Argument vejer dog ikke stærkt. Jøderne maatte forme deres Ord, som det er fremstillet i Acta 28, 22, saafremt de ikke brat vilde afvise enhver Forhandling med Paulus. Og selv om en Del romerske Jøder var Medlemmer af den kristne Menighed i Rom, og Repræsentanterne for den jødiske Synagoge derfor ikke kunde være helt uvidende med Hensyn til Kristendommen (hvad der iøvrigt slet ikke siges i Acta 28, 22), saa kunde det dog falde ganske naturligt, at de ønskede nærmere Underretning gennem en Landsmand, som kom fra Palæstina og var fortrolig med Forholdene dér.

Fra modsat Side begrunder man Menighedens næsten

---

[1]) Zahn (Der Brief des Paulus an die Römer, 1910, S. 47 f.) forsøger at gøre gældende, at *ἔθνη* i Modsætning til *τὰ ἔθνη* betyder alle Folkeslag (Jøderne indbefattede). Denne Adskillelse virker meget tvungent; Relativsætningen *ἐν οἷς* o. s. v. (1, 6) bliver mat og overflødig, medens den i Lyset af 15, 15-16 bliver betydningsfuld som Godtgørelse af Paulus' Berettigelse til just at henvende sig til Læserne.

[2]) Se bl. a. F. A. Hort: Prolegomena to St. Pauls epistles to the Romans and Ephesians, 1895, S. 32 f.

udelukkende jødekristelige Karakter ved Henvisning til

1) adskillige Steder i Rom., hvor Paulus synes at tale til Jødekristne. Stærkest vejer 7, 4, hvor det med klare Ord siges, at Læserne tidligere levede deres Liv under Lov, medens Sammenhængen tillige viser, at Tanken er rettet mod Moseloven[1]). Ogsaa 8, 15 og 6, 14 forstaas naturligst under den Forudsætning, at Paulus tænker paa Jødekristne. Og selv om de saakaldte „svage" i Rom. 14 ikke kan identificeres med Jødekristne, kunde Rom. 15, 7-12 alligevel tyde paa, at der fandtes en Del Jødekristne mellem dem, idet man ellers vanskelig forstaar Tankeovergangen til Omtalen af Forjættelserne om Jøders og Hedningers fælles Lovsang til Gud.

2) Den udførlige Behandling i Brevet af Problemet om Jødefolkets Stilling i Guds Husholdning vilde ikke falde naturlig, medmindre i hvert Fald en stor Del af Menigheden var Jødekristne. Paulus kunde ganske vist ogsaa i hedningekristne Menigheder forudsætte baade Kendskab til det gamle Test. (derfor er 7, 1: *γινώσκουσιν γὰρ νόμον λαλῶ* ikke tilstrækkeligt Bevis for, at Læserne er Jødekristne) og Interesse for Spørgsmaalet om Forholdet mellem Hedningekristne og Jødekristne. Men usandsynligt er det, at han skulde kunne paaregne synderlig Interesse for Spørgsmaalet om Jødefolkets Fremtidsskæbne. Hvis man ikke vil tænke sig, at Paulus har skrevet Kap. 9—11 hovedsagelig i egen Interesse for at klare sig sine Tanker om de store Problemer, der knyttede sig til Forholdet mellem de

---

[1]) Dette Argument ud fra 7, 4 kan ikke afsvækkes ved Henvisning til, at ogsaa Hedningerne efter Paulus' Mening tidligere havde haft en Lov (2, 14 f.) og været under Lov, hvorfor han Gal. 4, 1-9 kan karakterisere Jøders og Hedningers førkristelige Tilstand paa samme Maade (som en Trældom under *τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου*); thi den Maade, hvorpaa Paulus taler herom i Gal. 4, 1-9, er og bliver meget forskellig fra Maaden, hvorpaa han taler her.

gammeltest. Forjættelser til Jødefolket og dets Nutidsskæbne, — og en saadan Fremgangsmaade er vanskelig tænkelig hos en Mand af Paulus' Type, — saa nødes man til at antage, at just Tilstedeværelsen af et stærkt jødekristeligt Element indenfor den romerske Menighed har bibragt Paulus den Opfattelse, at det maatte være af særlig Værdi for denne Menighed at faa en omhyggelig Udredning af det nævnte Problem.

3) Man har endelig henvist til, at vi ud fra Fil. 1, 15 ff. véd, at der senere — under Paulus' Ophold i Rom — fandtes mange Modstandere af Paulus indenfor Menigheden. Og selv om der her snarere synes at være Tale om personlige Modstandere end om Bekæmpere af Paulus' Lære, gaar man ud fra, at disse Modstandere har været af jødisk Oprindelse; det var jo i Reglen fra jødiske Kredse, at Modstanden mod Paulus kom. — Dette er utvivlsomt rigtigt; men der kunde jo her være Tale om Mennesker, som paa et senere Tidspunkt havde trængt sig ind i Menigheden eller endog var tilrejsende andet Steds fra. Dette Argument er derfor ikke af synderlig Vægt.

Men alene de første af de fremførte Begrundelser for begge Standpunkter er tilstrækkelig stærke til, at man ikke kan opretholde det ene Standpunkt med fuldstændig Udelukkelse af det andet. Det er derfor forstaaeligt, at mange Forskere søger Tilflugt i formidlende Hypoteser:

1) Man har formodet, at Menigheden for en stor Del bestod af Mennesker, der vel ikke var Jøder af Fødsel, men tidligere som Proselyter eller *σεβόμενοι* havde staaet i Forhold til Synagogen.

2) Man har tænkt sig, at Menigheden selv var overvejende hedningekristen, men talrige tilrejsende Judaister havde trængt sig ind i Menigheden.

I sidste Tilfælde vilde man dog sikkert med Rette have ventet, at Paulus kraftigere havde talt mod den juda-

istiske Agitation, som han ellers plejer at gøre. Rom. 16, 17 f. er altfor svage Spor af Uro indenfor Menigheden til, at man tør tænke sig nogen synderlig stærk judaistisk Invasion. Og hvad den førstnævnte Hypotese angaar, saa letter den i hvert Fald ikke den Vanskelighed, som Acta 28, 22 frembyder, ligesom det vilde være paafaldende, at det indenfor Synagogen udelukkende skulde have været Proselyter eller *σεβόμενοι* og ikke tillige egentlige Jøder, som var blevet vundet for Kristendommen.

Naar saaledes de formidlende Hypoteser ingen Hjælp bringer, og naar det staar fast, at Paulus i Romerbrevet ganske vist hyppigst synes at forudsætte hedningekristne Læsere, men alligevel til Tider klart henvender sig til Jødekristne, maa det nærmest liggende Svar paa Spørgsmaalet om Menighedens Beskaffenhed blive dette, at den romerske Menighed har været overvejende hedningekristen, men har rummet en meget betydelig jødekristen Minoritet indenfor sin Midte.

Den Betragtning, at Menigheden var næsten udelukkende jødekristen, er blevet forsvaret bl. a. af F. C. Baur: Paulus[2], I. S. 346—372; A. Sabatier: L'apôtre Paul[4], 1912, S. 193—200; Zahn, I. S. 300 ff. (og hans anførte Kommentar, S. 14 ff.). — Blandt Talsmændene for den modsatte Opfattelse kan fremhæves B. Weiss, S. 214 ff.; Jülicher, S. 99 ff.; Belser, S. 487 ff.; Barth, S. 57—63. — Den Hypotese, at Menigheden talte en Mængde forhenværende jødiske Proselyter af hedensk Oprindelse i sin Midte, er blevet fremsat af Beyschlag i Theol. St. und Kr., 1867, S. 627—685. — Formodningen om, at Menigheden vel var overvejende hedningekristen (dog blandet med nogle forhenværende Proselyter), men bearbejdet af jødiske Agitatorer, findes udførlig og dygtig fremstillet i C. Weizsäcker: Das apost. Zeitalter[3], 1902, S. 407—424. — Den ovenfor hævdede Opfattelse, at Menigheden har haft en stærk blandet Karakter, deles bl. a. af Sanday-Headlam: The ep. to the Romans[5], 1902, S. XXXI ff.; F. J. A. Hort: Prolegomena to St. Pauls ep. to the Romans and Ephesians, 1895, især S. 29 ff.; Feine, S. 143 ff.; Moffat, S. 146.

§ 29. Romerbrevet.

Om ikke før, saa maa Paulus i hvert Fald under Opholdet i Akvilas og Priskillas Hus i Korinth (Acta 18, 2-3) have faaet Opmærksomheden henvendt paa Menigheden i Rom. For Paulus, der som Regel foretrak de store Byer som Virkepladser, maatte utvivlsomt Tanken om at komme til Rom udøve en dragende Magt. Vi hører da ogsaa, at han — allerede før han skriftlig henvender sig til Menigheden — ofte har fattet den Plan at rejse til Rom (1, 13, jfr. Acta 19, 21). Da han skriver Brevet, var han paa sin tredje Rejse og opholdt sig i Korinth hos en Mand ved Navn Gajus, — en af de faa Mænd, som han med egen Haand havde døbt (Rom. 16, 23; 1 Kor. 1, 14).

At Brevet er skrevet paa den tredje Rejse, fremgaar af, at Paulus' nærmeste Fremtidsplaner (15, 25 ff.) gaar ud paa at drage til Palæstina for at overbringe den i forskellige Menigheder indsamlede Kollekt til de fattige i Jerusalem, hvormed utvivlsomt maa menes den samme Kollekt, hvortil der sigtes i 1 Kor. 16, 1 ff. og 2 Kor. 8—9. Saavel Omtalen af den allerede nævnte Gajus som Omtalen af Føbe fra Kenkreæ, Korinths Havnestad (16, 1), maa under disse Omstændigheder gøre det saa godt som sikkert, at Brevet blev til under det Ophold i Korinth, der af Paulus i 2 Kor. bebudes som nær forestaaende, og som er forudsat i Acta 20, 2-3. — Paulus benytter et Medlem af Menigheden ved Navn Tertius til at nedskrive Brevet og tillader ham i 16, 22 at optræde talende i første Person for at sende en Hilsen til den romerske Menighed. — Brevets Affattelsestid maa under disse Omstændigheder sættes til c. 56—57.

Det blev ovenfor i § 22 (S. 203 f.) bemærket, at Romerbrevet og Efeserbrevet blandt Paulus' Breve var de to, der fjærnede sig længst fra det private Brevs Karakter.

Vi finder i Rom. lange Tankeudviklinger, præget af rolige Overvejelser, — ikke som i de fleste af de andre Breve, præget af at være umiddelbart fremkaldt ved alvorlige Vanskeligheder i den Menighed, han skriver til. Men ved Siden heraf findes en Række rent personlige og fortrolige Meddelelser, der afgjort viser os, at vi har med et virkeligt Brev at gøre. Det er Paulus' stærke Kærlighed til og Interesse for Menigheden, som driver ham til at skrive (se især Rom. 1, 8-15 samt 15, 14-33 og hele Kap. 16; iøvrigt sigter baade Kap. 13 og 14 utvivlsomt paa særegne Vanskeligheder i Menigheden). Disse to modsatte Ejendommeligheder ved Brevet forvolder en Del Vanskeligheder, naar det gælder at bestemme Hensigten med Brevet. Nogle tænker sig, at Paulus hovedsagelig skriver for at klare sig sine egne Tanker om Forholdet til Loven og om Jødefolkets Fremtid. Ved Striden i Galatermenighederne var disse Spørgsmaal blevet brændende for Paulus; han følte for sin egen Skyld Trang til at udrede dem nærmere og fandt det naturligt at gøre det overfor Romermenigheden, som han ønskede at besøge, og som han gennem sin Undervisning vilde ruste til Kampen mod Judaismen, hvis den, hvad al Sandsynlighed talte for, ogsaa skulde forsøge at trænge ind i Menigheden i Rom. — Andre har imidlertid med god Grund gjort gældende, at det næppe vilde ligge for Paulus blot for sin egen Skyld at affatte teoretiske Udviklinger. Her som overalt maa praktiske Grunde have ført ham til at skrive. Som saadanne kan (bortset fra den ydre Anledning, som Diakonissen Føbes forestaaende Afrejse har afgivet 16, 1-2) for det første nævnes Planen om et forestaaende Besøg i Menigheden, dernæst at Paulus havde hørt om Stridigheder indenfor Menigheden mellem „stærke“ og „svage“ (Kap. 14—15), — endelig ikke mindst at han havde erfaret, at Vranglærere nu ogsaa havde begyndt at drive deres Spil i Rom (16, 17-18). Af Erfaring vidste Paulus, at Juda-

isme i højere eller ringere Grad overalt gjorde sig gældende, hvor der opstod Uro indenfor en Menighed. Selv om der foreløbig i Rom kun var Tale om en ringe Begyndelse, maatte han antage, at Faren var særlig stor i Rom, saafremt der indenfor Menigheden fandtes talrige Jødekristne. Ikke mindst det sidste Moment giver os en virkelig Hjælp til at forstaa Romerbrevets Form og Indhold. Med alle de nævnte Forhold og ikke mindst det sidstnævnte for Øje, maatte det falde Paulus naturligt udførlig at udvikle for Læserne alle sine Tanker om Forholdet mellem Lov og Evangelium, mellem Tro og Gerninger, og om Guds underfulde Planer med hans Ejendomsfolk.

Den Opfattelse, at Paulus væsentlig skrev Romerbrevet af teoretisk Interesse for at klare sig sine egne Tanker, findes i udpræget Form hos B. Weiss: Der Brief an die Römer, 1891, S. 31 f.; i afdæmpet Form hos adskillige, saaledes f. Eks. Moffat, S. 147; ogsaa hos C. N. Moody: The mind of the early converts, S. 3 (en Forf., der ellers ikke savner praktisk Sans). Selv om man sikkert var paa Afveje indenfor den overalt Tendenser opsporende Baurske Skole, hvor man snart fandt en polemisk Hensigt i Brevet, snart en apologetisk, snart endelig en conciliatorisk, skyldes det paa den anden Side overdrevne Tanker om Paulus' rent teoretiske Interesse, naar man ikke har Øje eller Øre for, at Paulus gennem alle sine Tankeudviklinger virkelig har Menighedens praktiske Trang for Øje (jfr. ovenfor). Kun saa meget kan indrømmes, at naar Tankeudviklingerne blev saa fyldige, havde det sin Grund i, at de behandlede Problemer paa samme Tidspunkt ogsaa gennem Forholdene i Galatien og Korinth var blevet bragt Paulus nær ind paa Livet og derfor af ham var blevet gjort til Genstand for indgaaende Overvejelser.

Med Hensyn til Brevets Ægthed gælder det samme som om Brevene til Korinth og Galaterbrevet (jfr. bl. a. S. 229 f.). Tvivl er kun yderst sjælden blevet fremsat og har aldrig kunnet slaa Rod[1]). Rom. er vel ikke som 1 Kor.

[1]) En Diskussion om Ægthedsspørgsmaalet fandt endnu Sted saa sent som i Hibbert Journal I. 1902—03, S. 309—334; S. 532—552 og S. 795—797 mellem W. B. Smith, som bestred Ægtheden, og P. W. Schmiedel, som forsvarede den.

ligefrem citeret af Klem. Rom., men synes dog utvivlsomt at være benyttet af ham (smlgn. Klem. Rom. 35, 5-6 med Rom. 1, 29-32). Der er ligeledes megen Sandsynlighed for Benyttelse hos Polykarp[1]). Et uomtvisteligt Vidnesbyrd faar vi dog først ved, at Markion optog Brevet i sin Kanon.

Selv om Ægtheden maa siges at staa fast, har der rejst sig stærke Tvivl om Brevets Integritet. Efter Origenes' Vidnesbyrd (Komm. til Rom., opera ed. Lommatzsch VII. S. 453) har Markion ikke anerkendt de to sidste Kapitler af Brevet. I Rufins Oversættelse lyder Origenes' Ord: „Caput hoc (ɔ: 16, 25-27) Marcion .... de hac epistula penitus abstulit; et non solum hoc sed et ab eo loco ubi scriptum est „omne autem quod non est ex fide peccatum est“ (ɔ: 14, 23) usque ad finem cuncta dissecuit.“ Det har været omstridt, om dissecuit betyder lemlæste, sønderlemme eller fuldstændig bortskære[2]). Det er for saa vidt af mindre Interesse, hvilken Betydning man foretrækker, fordi kun meget faa har fulgt Markion i Bestridelsen baade af Kap. 15 og 16[3]). De allerfleste anser det med god Grund for utænkeligt, at Paulus skulde have endt Brevet med 14, 23. Derimod giver Origenes i samme Sammenhæng i det umiddelbart følgende den værdifulde Oplysning, at Doksologien i 16, 25-27 vel fandtes i alle ham bekendte Haandskrifter, men paa en forskellig Plads, i nogle anbragt efter 14, 23, i andre ved Brevets Slutning. Forholdet var altsaa allerede dengang som nu. Ogsaa vi finder Doksologien paa de nævnte to forskellige Pladser i Haandskrifterne. Men vi maa yderligere tilføje, at den i en Del Haandskrifter anbringes paa begge Pladser (efter 14, 23 og til Slut), og

---

[1]) Se N. T. ap. F., S. 89 f.

[2]) Zahn i G. K. II. S. 519 ff. holder paa Betydningen sønderlemme, men Corssen fremfører i Z. N. T. W., 1909, S. 13 f. stærke Grunde for, at det baade kan og bør gengives ved bortskære.

[3]) Til disse faa hører F. C. Baur: Paulus[2], I. S. 393—409.

at der endelig gives nogle faa Haandskrifter, hvori den ganske mangler. Dette har ifølge Sagens Natur fremkaldt stærke Tvivl om Ægtheden af disse Vers. Man har yderligere begrundet Uægtheden af Doksologien ved Henvisning til, at Paulus ikke plejer at ende sine Breve med en Doksologi. Denne Grund og nogle fremførte Betragtninger ud fra Sproget og Indholdet vejer ikke synderlig stærkt, men Usikkerheden med Hensyn til Pladsen i Haandskrifterne er en desto stærkere vejende Grund. Dog maa det ikke overses, at Anbringelsen af Doksologien efter 14, 23 kan have sin naturlige Grund i, at man ved Brevets Oplæsning ved Gudstjenesten sluttede her og derfor flyttede Doksologien herhen, eller skyldes Indvirkning fra Markions Tekst.

I Spørgsmaalet om denne Slutningsdoksologi kan vi med vort nuværende Materiale næppe naa til fuld Klarhed. Den Formodning, at liturgiske Hensyn er Grunden til, at Doksologien blev anbragt efter 14, 23, findes hos Hort (i Westcott-Hort: New Test. in Greek, I. Introduction, 1882, Appendix S. 111); saaledes ogsaa R. Steinmetz i Z. N. T. W., 1908, S. 187 f. — Man kunde rejse det Spørgsmaal, om Aarsagen til Markions Udeladelse af Kap. 15—16 kunde være, at allerede han fandt Haandskrifter, hvor Doksologien var anbragt efter 14, 23; jfr. Moffat, S. 140. Men det omvendte kunde ogsaa tænkes, at Anbringelsen af Doksologien efter 14, 23 skyldes Eftervirkning fra Markions Tekst. — At Pladsen efter 14, 23 skulde være den oprindelige Plads, som Zahn (I. S. 268 ff.) gør gældende, er usandsynligt. Paulus var saa fri overfor Former, at den Omstændighed, at vi ikke finder Doksologier ved Slutningen af hans andre Breve, ikke kan gøre det usandsynligt, at han ender Rom. med en Doksologi. At Tankeforbindelsen mellem 16, 25 f. og Slutningen af Kap. 14, som Zahn videre anfører, er fortrinlig, er heller ikke tilstrækkelig Begrundelse. Snarere maa man sige, at Doksologien anbragt mellem 14, 23 og 15, 1 ff. i paafaldende Grad afbryder den ypperlige Sammenhæng mellem 14, 23 og 15, 1-13. — Der findes ikke Udtryk i Doksologien, som med Sikkerhed kan erklæres for utænkelige hos Paulus, hverken *σεσιγημένου* (jfr. Kol. 1, 26) eller *γραφαὶ προφητικαί*, selv om dette forstaas om de nytest. Skrifter. Under de Omstændigheder er det dristigt at formode, at Doksologien skulde være blevet til indenfor markionitiske Samfund (saaledes P. Corssen i Z. N. T. W., 1909, S. 32 ff., tiltraadt af P. Wend-

land: Die urchristl. Literaturformen[2], 1912, S. 351 A. 3 og Harnack: Marcion, 1921, S. 145* f.), — i Særdeleshed naar man erindrer Origenes' ovenfor nævnte Vidnesbyrd, at Markion selv bortskar denne Doksologi (penitus abstulit), hvilket siger mere, end at „han ikke havde den i sin Tekst", som Corssen tillader sig at omskrive det S. 34.

Ikke blot med Hensyn til Doksologien, men med Hensyn til hele den øvrige Del af Kap. 16 (enten 16, 1-20 eller 16, 1-23 eller 16, 3-20; flere Muligheder se Holtzmann, S. 242) har der været stærke Tvivl fremme, — dog ikke saa meget rettet mod paulinsk Affattelse som imod, at dette Stykke hører hjemme i Romerbrevet. Man anfører følgende Grunde:

1) De mange Hilsner til bestemte Personer maa forundre i et Brev til en Menighed, som Paulus personlig ikke kender. Denne Grund taber dog en betydelig Del af sin Vægt, naar vi lægger Mærke til, at Paulus just i Breve til Menigheder, som han kender særlig godt (f. Eks. Korinth), ikke sender Hilsner til navngivne Personer. Naar undtages nogle faa Hilsner i 2 Tim., findes der i de paulinske Breve (bortset fra Rom.) overhovedet kun personlige Hilsner i Kol., — altsaa just i et Brev til en Menighed, som Paulus aldrig selv havde besøgt. Og naar man understreger det store Antal af Bekendte, som Paulus nævner i Rom. 16, saa glemmer man, hvor let Adgangen var til at rejse i hine Tider, og i hvor høj Grad den blev benyttet — ikke mindst hvor det drejede sig om Rejser til Rom[1]).

2) Akvilas og Priskilla opholdt sig nogen Tid forud for Affattelsen af Romerbrevet i Efesus (1 Kor. 16, 19), og de befandt sig en Del Aar senere i Efesus (2 Tim. 4, 19). Man slutter deraf, at det vilde være unaturligt at formode deres Tilstedeværelse

---

[1]) Overfor Jülichers ironiske Bemærkning (S. 95), at man maatte forudsætte en hel Folkevandring fra de paulinske Menigheder i Østen til Rom, kan bl. a. henvises til P. Wendland: Die urchristl. Literaturformen[2], 1912, S. 351.

i Rom paa dette mellemliggende Tidspunkt. — Man maa imidlertid erindre, at Rom var deres oprindelige Hjemsted (Acta 18, 2); det vilde derfor være ganske forstaaeligt, om de havde benyttet en eller anden Lejlighed til at besøge deres gamle Hjem.

3) Noget mere Vægt har en Henvisning til de mange Tilløb til Afslutning, som findes i Rom. 15—16, se saaledes Rom. 15, 13. 33; 16, 16. 20. Dog kan et saadant Argument ikke være afgørende, naar vi ser hen til, hvor fri Paulus er i sin Form.

4) Endelig mener man, at Advarslen mod Vranglærerne i 16, 17-18 ikke harmonerer med det øvrige Brev. Intet andet Sted i Brevet hentydes der til saadanne falske Lærere. Den Tillid, som Paulus ellers overalt udtaler overfor Menigheden, synes uforenelig med Nærværelsen af fremmede Agitatorer. Imidlertid kan man med god Grund endog tværtimod sige, at disse Vers giver os en Hjælp til at forstaa Paulus' udførlige og grundige Udredning af de dengang brændende Spørgsmaal; den optrækkende Fare var nemlig her medbestemmende (jfr. ovenfor S. 266). Og selv overfor en Menighed, til hvilken Paulus nærede en saa ubegrænset Tillid som Menigheden i Filippi, ser vi jo, at der lige saa uformidlet som her pludselig kan komme stærke Advarsler mod Vranglærere (3, 2 ff.).

Naar man støttet paa de nævnte Grunde udskiller 16, 1-20 (23) af Romerbrevet, antager man i Reglen, at det er en Anbefalingsskrivelse for Diakonissen Føbe til Menigheden i Efesus, idet man støtter sig dels paa Omtalen af Akvilas og Priskilla (jfr. ovenfor under Punkt 2), dels paa Omtalen af Epainetus, Asiens Førstegrøde, 16, 5, dels endelig paa Paulus' kendte nære Forhold just til den Menighed[1]).

Der er allerede ovenfor samtidig med Gengivelsen af

[1]) Dog har man ogsaa opstillet andre Formodninger, som imidlertid kun har faaet ringe Tilslutning, se Oversigten hos Moffat, S. 138.

Argumenterne fremført Modbetragtninger, der godtgør, at Begrundelsen ingenlunde er afgørende. Og mod den opstillede Hypotese, at 16, 1-20 (23) skulde være et lille selvstændigt Brev taler yderligere, at dette Brev vilde have en meget besynderlig og tilfældig Karakter[1]), og for det andet, at man ikke kan tænke sig nogen naturlig Forklaring paa, hvorledes et saadant lille Brev til Efesus har forvildet sig ind i Romerbrevet. Der er derfor overvejende Sandsynlighed for, at Rom. 16, 1-20 (23) hører hjemme paa den Plads, hvor det staar.

For at forklare Sammensmeltningen mellem Rom. og det formodede lille „Efeserbrev" taler Deissmann: Licht vom Osten[4], 1923, S. 200 f. om, at Brevene har staaet efter hinanden i Paulus' Kopibog eller Konceptbog og ved Afskrivning derfra er sammenvokset til ét Brev. Ikke uden Grund gør P. Wendland i Die urchristl. Literaturformen[2], 1912, S. 351 A. 1 satirisk opmærksom paa, at Samlingen af paulinske Breve dog ikke blev foretaget paa Grundlag af Apostlens „Konceptbog". Feine, S. 149, søger Forklaringen deri, at Phøbe (Rom. 16, 1) som Overbringerske af Romerbrevet har rejst over Efesus til Rom og derfor har haft dette lille særlige Brev til Efesus med; man har i Efesus taget en Afskrift af Romerbrevet, og her i Efesus har Sammenkoblingen af de to Breve derefter fundet Sted. Jülicher (S. 97) foretrækker rent ud at sige: „Wir verzichten lieber auf Erklärungsversuche". W. Michaelis: Die Gefangenschaft des Paulus in Ephesus, 1925, S. 85—97, lader Rom 16, 3 ff. være skrevet til Efesus fra Filippi paa Rejsen fra Korinth til Jerusalem.

Forsvarerne af den Opfattelse, at Rom. 16 hører med til Rom., har ogsaa henvist til den Omstændighed, at næsten alle de i Kapitlet nævnte Personer i Rom bærer Navne, som er paavist i romerske Indskrifter, se saaledes især J. B. Lightfoot: St. Pauls Epistle to the Philippians, 1896, S. 171 ff., ført videre i Sanday-Headlams Kommentar (i Internat. Crit. Comm.) S. XCIV f. og S. 422 ff. Nogen Vægt har dette Argument; men man peger fra modsat Side med fuld Ret paa,

---

[1]) „Im Zeitalter der Ansichtspostkarte verständlich, für jede frühere Zeit ein Monstrum". Lietzmann i Handbuch zum Neuen Test. III[1]. S. 76. Denne Dom er maaske altfor kategorisk, men i hvert Fald vilde et saadant Brev være meget forskelligt i Karakter fra de andre paulinske Breve.

at næsten alle disse Navne er meget almindelige og findes paa Indskrifter fra alle Egne af Riget; især Lietzmann har eftervist dette i Handb. zum Neuen Test. III². S. 119 f.

Som Eksempler paa Talsmænd for den Opfattelse, at største Delen af Rom. 16 er et selvstændigt Brev, kan nævnes Feine, S. 147 ff.; Gregory, S. 684 f.; Holtzmann, S. 242 ff.; Jülicher, S. 95 ff.; Moffat, S. 135 ff.; v. Soden, S. 47 ff.; David Smith: The life and letters of St. Paul, 1921, S. 455 ff.; B. Weiss, S. 235 (og hans Kommentar S. 36 f.).

Som Del af Romerbrevet anerkendes Kapitlet derimod bl. a. af Appel, S. 46 f.; Barth, S. 63 ff.; Clemen: Paulus, 1904, I. S. 103 ff.; Kolmodin, S. 292 ff.; Lietzmann: Handb. zum N. T., III². S. 122 ff.; A. Robertson i B. D. IV. S. 305; Schaefer-Meinertz, S. 136; Sanday-Headlam i deres Kommentar i Internat. Crit. Comm., S. XCIII ff.; P. Wendland: Die urchristl. Literaturformen², 1912, S. 350 f.; Zahn, I. S. 274 ff.

§ 30. Efeserbrevet.

Efeserbrevet er afsendt samtidig (og derfor skrevet omtrent samtidig) med Kol. og Brevet til Filemon, idet de alle har samme Overbringer, en Mand fra Provinsen Asien ved Navn Tychikus (Efes. 6, 21; Kol. 4, 7; — Filemon 10 smlgn. med Kol. 4, 9), som ogsaa er os bekendt fra Acta 20, 4 og 2 Tim. 4, 12. Da Paulus skriver disse Breve, sidder han i Fangenskab (Filem. 1 og 9; Kol. 4, 18; Efes. 3, 1; 4, 1). Efter den traditionelle Opfattelse, som deles ogsaa af de allerfleste Forskere i Nutiden, sigtes der til Fangenskabet i Rom. Men enkelte Røster har hævet sig for den Tanke, at alle disse Breve skulde være skrevet og afsendt under Fangenskabet i Kæsaræa.

Det maa indrømmes, at sikre Hentydninger til Rom findes ikke i de tre Breve, — men lige saa lidt til Kæsaræa. De Grunde, som man anfører mod Affattelse i Rom

og for Kæsaræa, er meget svage. Naar Onesimus, som Brevet til Filemon fortæller om, flygtede fra sin Herre i Kolossæ, kan der ikke paa nogen Maade siges at være en større Sandsynlighed for en Flugt til Kæsaræa end for en Flugt til Rom. Og *καὶ ὑμεῖς* i Efes. 6, 21 betyder kun „I lige saa vel som andre, til hvem jeg skriver", men behøver ingenlunde at antyde, at Tychikus kom sidst til Efesus, altsaa rejsende fra Øst til Vest[1]). Lige saa lidt kan den Omstændighed, at Onesimus ikke omtales i Efes., tyde paa, at Tychikus kom sidst til den By; der var jo kun naturlig Anledning til at omtale ham overfor hans Bysbørn, der vidste Besked om hans Flugt, altsaa i Kol. Naar man endelig med særligt Eftertryk har fremhævet, at Paulus i Brevet til Filemon taler om at rejse til Kolossæ, naar han bliver fri, derimod i Brevet til Filippi (skrevet fra Rom) taler om Filippi som Rejsens Maal, kan heller ikke dette bevise det allerringeste; de to Rejseplaner udelukker jo ikke hinanden[2]). En Henvisning til, at kun det stille Ophold i Kæsaræa med den strængere Isolation kan forklare os Brevenes Rigdom paa nye Tanker og Betragtninger, er om muligt i endnu mindre Grad overbevisende end de andre nævnte Grunde[3]). Snarere lod det sig sige, at kun de friere Kaar under Fangenskabet i Rom (Acta 28, 30-31), hvor Paulus kunde modtage, hvem han vilde, kan gøre det forklarligt, at

---

1) Snarere kunde man af det nævnte Sted slutte, at Efes. er skrevet efter Kol.; — men ikke engang den Slutning er sikker.

2) Man forstaar ikke rigtigt, at B. Weiss, S. 239, kan betragte dette Argument som „ganz entscheidend".

3) Dette Argument er bredt udviklet af E. Haupt i Die Gefangenschaftsbriefe, 1902, S. 70—83. — En grundig Imødegaaelse af Kæsaræa-Hypotesen giver allerede F. J. A. Hort i Prolegomena to St. Pauls epistles to the Romans and the Ephesians, 1895, S. 103—110. Hypotesen er i nyeste Tid genoptaget af E. Lohmeyer: Die Briefe an die Philipper, die Kolosser und an Philemon, 1930. — Feine, S. 161 og 168 lader Efes., Kol. og Filem. være skrevet fra Kæsaræa.

Onesimus kunde finde Vej til Paulus og blive omvendt af ham (i Kæsaræa havde kun Vennerne Adgang til Paulus efter Acta 24, 23). Ligeledes maa man erindre, at alle Paulus' Planer og Længsler under Fangenskabet i Kæsaræa gik mod Rom, hvorfor den i Filem. 22 nævnte Plan her vilde være mindre forstaaelig. Under disse Omstændigheder er det naturligt — selv om tvingende Grunde hverken kan gøres gældende i den ene eller den anden Retning, — at de fleste antager Rigtigheden af den gamle Overlevering om, at Brevene er skrevet i Rom[1]).

Intet sikkert kan siges om, i hvilken Rækkefølge de tre Breve er skrevet. Ud fra den Formodning, at der i Kol. 4, 16 ved Brevet til Laodikæa sigtes til vort Efes., har man villet slutte, at Efes. blev skrevet først. Men man kan — selv om den nævnte Formodning skulde være rigtig, hvilket er meget tvivlsomt (herom senere) — ikke med Sikkerhed slutte til mere end, at en samtidig Afsendelse af Brevene var tilsigtet. Lige saa lidt kan *καὶ ὑμεῖς* i Efes. 6, 21 være afgørende for den modsatte Opfattelse, at Efes. skulde være skrevet efter Kol. (jfr. ovenfor S. 273 A. 1). Da Brevene i hvert Fald maa være skrevet omtrent samtidig, har Prioritetsspørgsmaalet i øvrigt kun ringe Betydning. — Heller ikke véd vi, om Brevene blev skrevet i Begyndelsen eller Slutningen af det toaarige Ophold i Rom. Maaske kunde man af Filem. 22 drage den Slutning, at det var paa et fremskredet Tidspunkt indenfor de to Aar, idet Paulus allerede synes at have Udsigt til Løsladelse.

1) A. Deissmann har i Licht vom Osten[4], S. 201 f. genoptaget den tidligere af og til fremsatte Formodning, at Brevene hverken er skrevet i Kæsaræa eller Rom, men under et formodet Fangenskab i Efesus. Blandt dem, der har sluttet sig til denne Hypotese, maa især nævnes W. Michaelis: Die Gefangenschaft des Paulus in Ephesus, 1925; i dette Skrift og i hans senere Arbejde Pastoralbriefe und Gefangenschaftsbriefe, 1930 (S. 4) opregnes de Forfattere, hos hvem Tanken har vundet Tilslutning (med Hensyn til Efes., Kol. og Filem. gør Michaelis dog det Forbehold: „in der ephesischen Gefangenschaft oder in einer kleinasiatischen Haftperiode", S. 183). Da Formodningen om Fil.'s Affattelse i Efesus har faaet flere Talsmænd end Formodningen om de andre Breve, maa vi under Behandlingen af Fil. vende tilbage til dette Spørgsmaal.

Ligesom Romerbrevet har Efeserbrevet i forholdsvis ringe Grad Karakter af et Brev (jfr. § 22, S. 203). Ja, det maa endog siges, at intet andet paulinsk Brev i saa ringe Grad sigter paa konkrete Forhold i en Menighed. Kun ganske faa Steder skinner Forf.'s personlige Forhold til Læserne igennem 1, 15; 3, 2; 6, 21 ff., og kun saa meget er klart, at Læserne er Hedningekristne 2, 11. Forf. lader sig overalt føre og lede af sine egne Tanker. Uforstyrret og mere fuldstændigt end i noget andet paulinsk Brev fordyber han sig i Guds underfulde Raadslutninger om Verdens Frelse, om „Husholdningen i Tidernes Fylde" (1, 10), om Nedbrydelsen af „Skillevæggen" mellem Jøder og Hedninger (2, 14), og om de Kristnes inderlige Enhed, begrundet i deres Enhed med Kristus. Til Polemik mærkes intet.

Denne Brevets Ejendommelighed har bidraget ikke lidt til at rejse Tvivl om Brevets Affattelse ved Paulus. Naar Spørgsmaalet om Brevets Ægthed skal drøftes, maa det først betones, at Tvivlene herom ikke kan begrundes ved mangelfulde ydre Vidnesbyrd. Efeserbrevet hører indenfor de paulinske Breve til de relativ bedst bevidnede. Det er bedre bevidnet end Breve som 2 Kor. og Gal., Fil. og 1 Thess., der desuagtet af næsten alle anses for ægte. Der er overvejende Sandsynlighed for, at baade Ignatius og Polykarp kender Brevet[1]). Men da de ydre Vidnesbyrd ved de paulinske Breve — naar bortses fra 1 Kor. — ikke er afgørende, maa saavel Antagelsen af Ægthed som Tvivl om Ægthed hovedsagelig støtte sig paa indre Grunde.

1) Naar man har betvivlet Ægtheden paa Grund af den store Lighed mellem Efes. og Kol., saa har vi allerede i Anledning af 2 Thess.brev gjort opmærksom paa, hvor svagt dette Argument er, idet det samme Fæ-

[1]) N. T. ap. F., S. 67 ff. og 92 ff. Moffat (S. 394), der selv tvivler om Brevets Ægthed, antager endog Benyttelse af Brevet allerede hos Klem. Rom.

nomen gentager sig ved andre omtrent samtidig affattede Breve (Thess.brevene, Gal. og Rom., Pastoralbrevene).

2) Man henviser for det andet til Efeserbrevets store Slægtskab med 1 Peter, og man antager, at Forf. af Efes. benytter sidstnævnte Brev. At en Del Berøringspunkter mellem de to Breve er til Stede, er ubestrideligt. Især kan henvises til Ligheden mellem Brevenes Begyndelse, smlgn. Efes. 1, 3 ff. med 1 Peter 1, 3 ff. (dog maa man her erindre, at ogsaa 2 Kor. begynder paa beslægtet Maade, — og at Tankerne umiddelbart efter den ensartede Begyndelse i Efes. og 1 Pet. straks bevæger sig ad forskellige Veje). Det er ligeledes paafaldende, at den ejendommelige Tanke om Kristi Nedfart til Dødsriget findes baade 1 Pet. 3, 19-20 og — efter den almindelige Opfattelse ogsaa — Efes. 4, 9-10. Tanken om Englenes Indblik i Guds Raadslutning om Menneskehedens Frelse findes 1 Pet. 1, 12 og Efes. 3, 10. Desuden viser man hen til Brugen af beslægtede Udtryk og Billeder (Kristus fører os frem for Gud eller giver os „Adgang“ til Gud 1 Pet. 3, 18 ≍ Efes. 2, 18; 3, 12; — Billedet af Menigheden som en Bygning, 1 Pet. 2, 4 ff. ≍ Efes. 2, 20 f. — her maa dog erindres, at begge de nævnte Billeder ogsaa ellers forekommer hos Paulus, Rom. 5, 2; 1 Kor. 3, 9-10). — Imidlertid, selv om der skulde foreligge gensidig Benyttelse, — vi maa vende tilbage til Spørgsmaalet under Behandlingen af 1 Pet., — saa vil Sandsynligheden være større for, at 1 Pet. er den afhængige Part, end for det omvendte, da der er et lignende Forhold mellem 1 Pet. og Rom. samt mellem 1 Pet. og Jak. — Derfor vil heller ikke dette Argument kunne veje synderlig stærkt her.

3) For det tredje henviser man til Brevets Sprog. Man finder her en mere indviklet Sætningsbygning end i de andre Breve, et stort Antal for Brevet ejendommelige Udtryk o. s. v. Naar Hensyn tages til Paulus’ ud-

prægede Tilbøjelighed til og Evne til sproglig Variation (se ovenfor § 22, S. 207 f.), maa dette Argument benyttes med den største Varsomhed[1]). Betydningsfuldt er det i denne Sammenhæng, at Sproget i Efes. har mange paafaldende Berøringspunkter med de sikre paulinske Breve, som ikke kan forklares ved Laan fra Kol., da de ikke findes dér[2]). Det er derfor som Regel heller ikke paa dette Argument, at man i nyere Tid lægger Hovedvægten.

4) Noget mere Vægt lægger man paa, at Indholdet af Efes. snarere gør Indtryk af at være en Videreførelse af paulinske Tanker og Forestillinger end af at hidrøre fra Paulus selv. Man peger især paa den stærke Fremhævelse ikke blot af Kirkens Enhed, men af dens Enhed som begrundet i Kristus. Det lader sig selvfølgelig ikke nægte, at det af Paulus i 1 Kor. 12, 12 ff. og Rom. 12, 4 ff. anvendte Billede om Menigheden som et Legeme her i Efes. bliver noget videre udviklet, idet Kristus nu anskues som Legemets Hoved. Men er det en Videreførelse, som man ikke kan tiltro en Paulus selv? Og selve Tanken om Enheden som begrundet i Kristus findes jo tydelig udtrykt i 1 Kor. 12, 12 i det ejendommelige *οὕτως ὁ Χριστός*, hvor *ὁ Χριστός* er en Omskrivning for Menigheden. — Naar man taler om en noget stærkere Fremhævelse af Kristi Betydning for hele Universet end i de tidligere Breve, saa vilde i

---

[1]) Naar man f. Eks. henviser til, at det ejendommelige *ἐν τοῖς ἐπουρανίοις* kun forekommer i Efes. og her findes fem Gange, er det ikke en Smule mere paafaldende end, at *οὐκ οἴδατε* forekommer 10 Gange i 1 Kor. og udenfor dette kun ialt 2 Gange i Rom. Om dette og beslægtede Fænomener se mine Undersøgelser over Paulus' Sprog i min Fortolkning til Brevene til Tim. og Tit., S. 36.

[2]) Se Th. Nägeli: Der Wortschatz des Apostels Paulus, 1905, S. 85. Han konkluderer i, at Brevets Ordforraad snarere er en Instans for end imod Brevets paulinske Affattelse. Jfr. ogsaa Percy Gardners Bemærkninger om det utænkelige i, at en Efterligner saa nøje skulde kunne træffe sin Lærers Sprog (The religious experience of St. Paul, 1911, S. 15).

hvert Fald denne Indvending ogsaa fælde Kol.[1]), — en Konsekvens, som i nyere Tid kun faa vil drage. Desuden er der i hvert Fald kun Tale om en Videreførelse af, ikke om en Modstrid med de tidligere Tanker. Og man maa overfor en Personlighed som Paulus være overordentlig varsom med at afstikke Grænser for den Udvikling, som han kan tænkes at gennemgaa.

Størst Vanskelighed maa vel i denne Sammenhæng Steder som Efes. 2, 20 og 3, 5 berede, især 2, 20: Kirken som opbygget paa „Apostlenes og Profeternes Grundvold". Er det ikke en senere Tids Tale? Dog naar man erindrer den Kraft, hvormed Paulus andet Steds ikke blot fremhæver det apostolske Embede (1 Kor. 12, 28, jfr. Efes. 4, 11), men ogsaa hævder sit eget Apostolat (1 Kor. 9, 1; 2 Kor. 12, 12), og endvidere betoner, at han selv har lagt Grundvolden (*θεμέλιον*) 1 Kor. 3, 10, vil det være vanskeligt at opretholde den Paastand, at Skridtet fra Udtalelser som de nævnte til Talen om den nytestamentlige Menighed som bygget paa Apostlenes Grundvold (med Kristus som Hovedhjørnesten) er saa stort, at ikke en Paulus selv skulde kunne tænkes at have gjort det[2]).

5) Den stærkeste, ja en afgørende Grund mod, at vi her har et Brev fra Paulus til Menigheden i Efesus, er den Omstændighed, at vi kun i yderst ringe Grad i Brevet har Indtryk af et nært Forhold mellem Forf. og Læsere. Naar man har formuleret denne Indvending saaledes, at man undrer sig over ingen Hilsner at finde til navngivne Personer i Efesus, saa er denne Betragtning ganske vist uden Vægt. Vi har tid-

---

[1]) Jfr. om dette Punkt ovenfor § 22, S. 208, og nedenfor § 31, S. 284.

[2]) Ovenstaaende gælder, hvad enten man forstaar Udtrykket i 2, 20 som den af Apostlene lagte Grundvold, eller saaledes at Apostlene selv er tænkt som Grundvold. — Der er her endda set bort fra, at *ἀπόστολοι* kan være brugt i videre Betydning (jfr. Rom. 16, 7), hvorved Vanskeligheden vilde betydelig formindskes.

ligere gjort opmærksom paa (ovenfor § 29, S. 269), at Paulus just i Breve til de ham nærmest staaende Menigheder ingen Hilsner sender (maaske fordi der i saa Fald vilde være for mange at sende Hilsen til). Men alene Steder som 1, 15 og 3, 2, der paa en ret upersonlig Maade taler om, at han har „hørt" om Læsernes Tro, og om at Læserne har „hørt" om den ham betroede apostolske Naade, er tilstrækkelige til at godtgøre, at Paulus ikke her skriver til en Menighed, som han kender, og som kender ham derigennem, at han i flere Aar har opholdt sig i Menighedens Midte.

Her indtræder imidlertid det mærkelige, at dette Argument vil være lige saa afgørende mod Antagelsen af Brevets Uægthed som mod Antagelsen af dets Ægthed. Ingen senere Forfatter vilde falde paa at forfatte et Brev i Paulus' Navn til Menigheden i Efesus uden at lade Paulus' nære Forhold til denne Menighed skinne igennem[1]). Med andre Ord: dette Argument behøver i og for sig ikke at gøre paulinsk Affattelse af Brevet usandsynlig, men vil ganske vist gøre den Antagelse, at Brevet er skrevet til Efesus, ikke blot usandsynlig, men ligefrem umulig.

Det falder godt i Traad hermed, at der ad helt anden Vej, nemlig ad tekstkritisk Vej, kan rejses Tvivl om, at Brevet er et Efeserbrev. For det første mangler Ordene ἐν Ἐφέσῳ i 1, 1, i to af vore ældste Haandskrifter (Sinaiticus og Vaticanus). For det andet har Origenes og Basilius heller ikke fundet disse Ord i de dem bekendte Haandskrifter. For det tredje har Markion anset Brevet for et Brev til Menigheden i Laodikæa[2]). Endelig vil det for det fjerde være overordentlig vanskeligt at for-

---

[1]) Selv hvis Brevet ikke er af Paulus, kan det m. a. Ord ikke fra Forfatterens Side have været tænkt som et Efeserbrev.

[2]) Efter den sandsynligste Forstaaelse af Tertullians Beretning herom i Adv. Marc. har hverken Markion eller Tertullian selv haft Ordene i deres Tekst (se bl. a. Moffat, S. 390 f.).

klare Ordenes Udeladelse, hvis de oprindelig havde staaet i Teksten[1]).

Det kunde under de Omstændigheder, hvor Overvejelser ud fra to forskellige Udgangspunkter peger i samme Retning, synes naturligt uden videre at antage Ordene for senere indføjede. Det kan imidlertid ikke nægtes, at ogsaa denne Antagelse er forbundet med store Vanskeligheder. a) Dels kan man — netop fordi Brevet ikke efterlader det Indtryk, at Paulus personlig kender Læserne — ikke forstaa, hvorfor man just skulde have indføjet Byen Efesus' Navn. b) Dels kan man ogsaa vanskelig tænke sig, at Teksten oprindelig skulde have lydt *τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν καὶ πιστοῖς*. Thi denne Tekst er meget vanskelig at forstaa („de hellige, som ogsaa er troende" virker lidt kunstlet)[2]).

Der synes saaledes at taarne sig Vanskeligheder op baade mod den Antagelse, at *ἐν Ἐφέσῳ* oprindelig har staaet i Teksten, og mod den Antagelse, at de to Ord ikke har staaet der. Det er derfor ikke underligt, at overordentlig mange har sluttet sig til den allerede af Beza fremsatte Formodning, at Brevet er en Rundskrivelse til en Del lilleasiatiske Menigheder. Paulus' Hensigt antages da at have været den, at hver af disse Menigheder skulde tage en Afskrift af Brevet og i disse Afskrifter efter *τοῖς οὖσιν* indføje den Bys Navn, hvori Menigheden boede. Naar Eftertiden stemplede Brevet som et Brev til Efesus, skal det have sin Grund enten i, at Menigheden i Efesus var den ene af de Menigheder, Paulus

---

[1]) At man af liturgiske Grunde — for ved Oplæsningen at give Indtryk af Brevets Bestemmelse for den hele Kirke — skulde have udeladt dem (sammenlign Udeladelsen i enkelte Haandskrifter af *ἐν Ῥώμῃ* i Rom. 1, 7. 15 — se Moffat, S. 141), klinger ikke meget sandsynligt.

[2]) Man kan ogsaa vanskelig tænke sig, at der oprindelig har staaet en anden Menigheds Navn. I saa Fald forstaar man lige saa lidt dette Navns Udeladelse som Interpolationen af *ἐν Ἐφέσῳ*.

havde for Øje, og den mest fremragende mellem dem, eller deri, at største Delen af Kirken gennem denne Menighed kom i Besiddelse af Brevet og derfor knyttede Navnet Efesus til det. Grunden til, at Markion antager Brevet for at være rettet til Menigheden i Laodikæa, kunde saa tænkes at være den, at hans Hjemegn (Pontus) gennem Laodikæa var kommen i Besiddelse af Brevet[1]). Man har anklaget denne Hypotese for, at den i altfor høj Grad bygger paa Forestillinger, hentede fra moderne Praksis. Det staar jo imidlertid fast, at Paulus i Kol. 4, 16 ønsker en Udveksling af Breve mellem to Menigheder; han finder det altsaa naturligt, at et Brev læses af flere Menigheder. Springet herfra og til at sende en Skrivelse, der ligefrem i sit Anlæg tager Sigte paa flere Menigheder, synes ikke stort[2]).

Lad os samle Resultaterne. Vi har set, at de mod Ægtheden af Efeserbrevet anførte Grunde ikke slog til, naar det drejede sig om at bestride Brevets Affattelse ved Paulus. De kunde kun bevise, at Brevet ikke kan være til Efesus. Den Antagelse, at Brevet ikke er af Paulus, kan ikke i ringeste Maade hjælpe os just overfor denne Vanskelighed. Og den vil i sig selv indeholde en ny Vanskelighed. Brevet er nemlig ganske tendensløst. Det er ikke muligt at paavise nogen rimelig Grund, hvorfor en senere Forfatter skulde have skrevet det. Især er denne Vanskelighed afgørende, naar man, som mange gør, tænker sig Efeserbrevet udarbejdet af en senere Forfatter paa Grundlag af Kol. Skønt Efeserbrevet indeholder me-

---

[1]) Det gaar derimod næppe an ud fra Kol. 4, 16 at drage den Slutning, at der her sigtes til vort Efeserbrev. Thi i saa Fald vilde det jo alligevel blive et Brev til en enkelt Menighed; og man vilde da efter Paulus' Sædvane have ventet Hentydninger til Menighedens Forhold. Der er derfor ingen Plads for den af Harnack i Sitz.-ber. der preuss. Akad. der Wissenschaften 1910, S. 696 ff. fremsatte Hypotese, at den oprindelige Tekst i Efes. 1, 1 indeholdt Ordene ἐν Λαοδικείᾳ; jfr. ogsaa ovenfor S. 280 A. 2.

[2]) 2 Kor. 1, 1 og Gal. 1, 1 sigter jo ogsaa paa flere Menigheder.

get nyt og selvstændigt sammenlignet med Kol., frembyder det intet, som kan forklare os, at en senere Forfatter skulde føle Trang til at foretage en saadan Udvidelse af Kol.

Saaledes føres man til at knytte Antagelsen af, at Paulus er Forfatter, sammen med den nævnte Hypotese, at Brevet er en Rundskrivelse til flere Menigheder, selv om man heller ikke ad den Vej kommer helt uden om alle Vanskeligheder. Men denne Kombination harmonerer paa den ene Side bedst med Brevets hele Ejendommelighed, der just peger i Retning af, at det er en Rundskrivelse til flere Menigheder. Og paa den anden Side løses ogsaa de store tekstkritiske Vanskeligheder, som knytter sig til Brevets Adresse, naturligst paa denne Maade. Der er i hvert Fald hidtil ikke peget paa nogen mere sandsynlig Løsning af de Problemer, som Efeserbrevet stiller os.

Blandt Talsmændende for Brevets paulinske Affattelse kan nævnes: T. K. Abbott: The Epistles to the Ephesians and to the Colossians, 1897 (Internat. Crit. Comm.); Appel, S. 64—66; Barth, S. 76 ff.; Belser, S. 533 ff.; Feine, S. 165 ff.; Percy Gardner: The religious experience of St. Paul, 1911, S. 15 og 19; Gregory, S. 715 f.; Jones, S. 271—276; Kolmodin, S. 325 ff.; J. Armitage Robinson: St. Pauls Epistle to the Ephesians, 1903; Salmon, S. 388 ff.; Schaefer-Meinertz, S. 155 ff.; Schat Petersen, S. 500 ff.; B. Weiss, S. 248 ff.; Zahn, I. S. 350 ff. — Ægtheden bestrides bl. a. af C. Clemen: Paulus, I. S. 138 ff.; W. Lueken i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., II. S. 358 ff.; Moffat, S. 374 ff.; v. Soden, S. 145 ff.; P. Wendland: Die urchristl. Literaturformen², 1912, S. 362 ff. Ogsaa Knopf, S. 85 f. og Dibelius i Lietzmanns Handbuch zum N. T., III². S. 63 ff. gaar nærmest mod Ægtheden, dog med store Reservationer. Jülicher, S. 124—28 ender i et non liquet; men hans Udviklinger bærer nærmest mod Antagelse af Ægthed. Som uægte, siger han, „bliver Brevet som Helhed en Gaade“ (S. 127). — H. Holtzmanns indviklede Hypotese (S. 261 ff.) om et oprindeligt paulinsk Kolossenserbrev, der af en senere Forfatter først udvides til vort Efeserbrev, og derefter interpoleres med Materiale fra det saaledes tilblevne Efeserbrev, hvorved vort Kolossenserbrev opstaar, har ikke vundet Tilslutning.

§ 31. Brevet til Kolossæ og Brevet til Filemon.

Paulus kender ikke Menigheden i Kolossæ personlig lige saa lidt som Menigheden i de nærliggende frygiske Byer Laodikæa og Hierapolis (2, 1; 4, 13). Sandsynligvis er alle disse Menigheder blevet stiftet af en Mand ved Navn Epafras (1, 7; 4, 12-13). Epafras er nu hos Paulus og har fortalt ham om Tilstanden i Kolossensermenigheden 1, 8; 4, 12. Epafras' Beretning om den truende Fare fra Vranglærere er Anledningen til Paulus' Brev. — Som allerede under Efeserbrevet bemærket er Tychikus Overbringer ogsaa af Kolossenserbrevet; i Følge med ham rejser Onesimus, Filemons bortløbne Slave, Kol. 4, 9, der nu er paa Vejen hjem til sin Herre.

De ydre Vidnesbyrd for Kolossenserbrevet er ikke saa gode som for Efeserbrevet. Sikre Vidnesbyrd findes ikke før Brevets Optagelse i Markions Kanon. Samtidig hermed finder vi tydelige Spor af Brevet hos Justin[1]). Skønt Brevet ikke er saa godt bevidnet som Efeserbrevet, er der dog langt færre, som bestrider Antagelsen af Ægthed. Tidligere havde Tvivlene om Ægthed ikke saa lidt større Udbredelse end nu; men flere af de Grunde, hvorpaa man støttede dem, har ved nyere Forskninger mistet deres Vægt.

De Grunde, som man har fremført mod Brevets Ægthed, er følgende:

1) Man har ligesom ved Efeserbrevet (se § 30) henvist til Sproget. Men naar det nu almindelig erkendes, at de sproglige Grunde ikke engang ved Efeserbrevet strækker til, er det forstaaeligt, at denne Erkendelse i endnu højere Grad er trængt igennem for Kolossenserbrevets Vedkommende.

2) Man finder i Kolossenserbrevet en langt stærkere

---

[1]) Dial. c. Tryph. 85 *πρωτότοκος πάσης κτίσεως*, jfr. Kol. 1, 15.

Fremhævelse af Kristi Præeksistens og guddommelige Højhed end i de ældre Breve. Det drejer sig især om Steder som 1, 15-20 og 2, 9.

Heroverfor kan imidlertid for det første gøres gældende, at Paulus ogsaa i de tidligere Breve taler om Paakaldelse af Kristus paa samme Maade som om Paakaldelse af Gud; gammeltest. Steder, der handler om Herren selv, overføres uden videre paa Kristus. Særlig talende er Rom. 10, 9-13. Efter jødisk Tankegang, ifølge hvilken Tilbedelse af andre end Gud selv er Gudsbespottelse, maatte denne praktiske Tilbedelse af Kristus, som giver sig tydelige Udtryk ogsaa i de ældre Breve (jfr. 1 Kor. 1, 2; 2 Kor. 12, 8) faktisk være identisk med Anerkendelse af hans fulde Guddomshøjhed. For det andet kan man fra de ældre utvivlsomt ægte Breve fremdrage adskillige Steder, der taler om Kristus som medvirkende ved Verdensskabelsen (1 Kor. 8, 6), om Kristus som Guds Billede (2 Kor. 4, 4 ≍ Kol. 1, 15), om Kristus som præeksisterende (2 Kor. 8, 9)[1]. Endelig maa det fremdeles betones, at den noget stærkere Fremhævelse af Kristi kosmiske Betydning, som utvivlsomt findes i Kolossenserbrevet, er let forstaaelig, naar man erindrer de Vranglærere, som Paulus her staar overfor. Som vi vil faa at se, talte de om Engledyrkelse og lign. I den Situation var det naturligt, at Paulus noget mere udførligt, end han ellers plejede, dvælede ved Kristi guddommelige Prædikater (se iøvrigt allerede § 22, S. 208 og § 30, S. 277 f.).

3) Endelig har man, især tidligere, henvist til den i Brevet bekæmpede Vranglære, som skulde tyde paa en senere Tid. Paa dette Omraade har imidlertid nyere Undersøgelser ganske forandret Situationen. Navnlig har

---

[1]) Den Fortolkning har megen Sandsynlighed for sig, ifølge hvilken Kristus i Rom. 9, 5 endog ligefrem er betegnet som Gud. — Jfr. ogsaa det omtrent samtidige Fil. 2, 6 ff., hvor til Slut (i V. 10 f.) Jes. 45, 23, som i Rom. 14, 11 anvendes om Gud, overføres paa Kristus.

Ignatius-Brevene i den Henseende haft stor Betydning. Man har erkendt, at man her finder en Vranglære bekæmpet, der har en stærkt beslægtet Karakter med den, som omtales i Kolossenserbrevet og andre nytest. Skrifter. Man er derfor ganske kommet bort fra at finde Former af det 2det Aarhundredes Gnosticisme i den i de nytest. Skrifter omtalte Vranglære. Det er kun de første spæde Spirer til den senere Gnosticisme, vi her staar overfor. Hertil svarer netop det ubestemte Præg, der er ejendommeligt for den i de nytest. Skrifter karakteriserede Lære. Der er ganske vist en vis Ensartethed til Stede overalt, — hvad enten vi læser Kolossenserbrevet og Pastoralbrevene, eller vi gaar til Johannesbrevene, til 2 Peter og Judas samt Menighedsbrevene i Apokalypsen. Men der er samtidig Forskelle i Detaljerne, ligesom den Lære, som de bekæmpede Modstandere fører, har en meget flydende Karakter. Der herskede dengang en stærk religiøs Gæring overalt i det græsk-romerske Rige. En Mængde synkretistiske Religionsdannelser fandt Sted, især under Indflydelse af østerlandske Religioner. Ogsaa indenfor Jødedommen opstod tidlig — i hvert Fald samtidig med Kristendommens første Begyndelse, maaske allerede noget tidligere — saadanne religiøse Blandingsformer.

Under disse Omstændigheder vil der ikke være Grund til at nære Tvivl om, at de falske Lærere, som der indtrængende advares imod i Kolossæ, allerede skulde kunne have optraadt paa Paulus' Tid. Hvad de forkynder, er kun Tanker, som laa Tiden nær. For det første sporer vi Indflydelse fra Jødedommen. „Judaismen" stikker ogsaa her sit Hoved frem, — om end paa anden Maade end i Galatiens Menigheder. Omtalen af Nymaanefester og Sabbater er i denne Sammenhæng afgørende (2, 16); sandsynligvis hidrører ogsaa Forskrifterne om *βρῶσις* og *πόσις*, der omtales i samme Vers, fra judaistisk Kilde (jfr. Hebr. 9, 10). Men lige saa sikkert er det, at

andre Indflydelser samtidig gør sig gældende. Her er Tale om en Askese af en saadan Art, at den maa betegnes som ganske fremmed for Jødedommen. Om Askesen i Romerbrevet (Rom. 14-15) taler Paulus med Mildhed. Den Maade, hvorpaa Paulus her taler, viser, at Kravet om Askese hos Modstanderne i Kolossæ hænger sammen med en Dualisme i Livsanskuelsen, med et Syn paa Materien, som er ganske forskelligt fra det jødiske og kristelige (se især 2, 20 ff.). Endelig sporer vi for det tredje ogsaa Tilbøjelighed til religiøse Spekulationer (2, 8) — uden at Brevet dog sætter os i Stand til at faa et klart Billede af disse Spekulationers Indhold[1]); man har i hvert Fald været inde paa Engledyrkelse (2, 18); maaske har man ogsaa lagt Vægt paa Syner (2, 18)[2]). Man har formodentlig tillige fremhævet, at disse Spekulationer ikke var tilgængelige for alle, men var forbeholdt de særlig udvalgte, — med andre Ord de første Spirer til den senere Adskillelse indenfor Gnosticismen mellem Pnevmatikere og Psykikere (og Hylikere). Noget saadant synes Paulus i hvert Fald at have for Øje, naar han i Kol. 1, 28 ved et tre Gange gentaget *πάντα* understreger, at han under sit Arbejde paa Sjæles Frelse ingen Forskel gør mellem Mennesker (jfr. ogsaa 3, 11).

Om de nyere Undersøgelser, som har godtgjort, at „Gnosticismen“ har sine Rødder meget længere tilbage i Tiden, end man tidligere tænkte sig, kan især henvises til P. Wendland: Die hellenist.-röm. Kultur², 1912, S. 165 ff.; O. Gruppe: Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, 1906, II. S. 1609 ff.; W. Bousset: Hauptprobleme der Gnosis, 1907, S. 54 ff. — Om „gnostiske“ Ideers tidlige Indtrængen i Jødedommen se især M. Friedländer: Der vorchristliche, jüdische Gnosticismus, 1898, og Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums, 1905. — En Paavisning af det indbyrdes Slægtskab

[1]) E. Lohmeyer: Die Briefe an die Philipper, an die Kolosser und an Philemon, 1930, drager en Del meget usikre Slutninger angaaende disse Spekulationer ud fra Antydninger i Brevet.

[2]) Læsemaaden *ἃ μὴ ἑώρακεν* er sikkert urigtig; se især T. K. Abbots indgaaende Undersøgelse i hans Fortolkning (Internat. Crit. Comm.).

mellem de Vranglærere, som bekæmpes i de forskellige nytest. Skrifter, og tillige af den paa én Gang brogede og ubestemte Karakter, som deres Lære overalt synes at have haft, finder man i W. Lütgerts forskellige Monografier (blandt hvilke især kan fremhæves: Amt und Geist im Kampf. Studien zur Geschichte des Urchristentums, 1911) og i H. Werdermann: Die Irrlehrer des Judas- und 2 Petrusbriefes, 1913. Se ogsaa Joh. Weiss: Das Urchristentum, 1917, S. 593 ff. — Tidligere mente adskillige (f. Eks. Lightfoot: St. Pauls Epistle to the Colossians[8], 1886, S. 20 ff. og Weiss, S. 241 f.), at Vranglæren i Kolossæ skyldtes Paavirkning fra Essenismen. Allerede F. J. A. Hort: Judaistic Christianity, 1894, S. 128 f. bestred dette, og Hypotesen er nu opgivet af de fleste, dels fordi Berøringspunkterne er faa og usikre, dels fordi vi overhovedet ikke har sikre Efterretninger om Essenerne udenfor Palæstina og Syrien (H. Mosbech: Essæismen, 1916, S. 75—85 samler alle de Antydninger, vi har, angaaende Essenernes Udbredelse; de er ikke tilstrækkelige til at gøre deres Udbredelse vestpaa sandsynlig).

Medens saaledes de fremførte Grunde mod Brevets Ægthed ikke har tilstrækkelig Vægt til at gøre Ægtheden usandsynlig, kan man fremføre to Argumenter, der giver en stærk Støtte for Antagelsen af Brevets Ægthed, nemlig 1) de mange rent personlige Forhold, til hvilke der i Brevet hentydes. Det drejer sig især om 4, 7-18, jfr. 1, 7-8. De fleste af de dèr nævnte Personer og Forhold omtales i Brevet til Filemon, men der findes samtidig en Del smaa Forskelle, der ganske udelukker den Tanke, at en senere Forfatter skulde have benyttet Filemonsbrevet som Grundlag for sit Brev. Jesus Justus og Nymfas omtales i Kol., ikke i Filemonsbrevet. Prædikatet „Medfange" anvendes i Brevet til Filemon om Epafras, i Kol. om Aristark. I Kol. 4, 11 findes den Oplysning, at Aristark, Markus og Jesus Justus er de eneste Jødekristne blandt Paulus' Medarbejdere i Øjeblikket. Arkippus omtales i Filemonsbrevet i Brevets Adresse, i Kol. i Slutningen af Brevet, hvor han faar en særlig karakteristisk Hilsen.

2) Endelig vilde en senere Forfatter, der vilde skrive i Paulus' Navn, næppe finde paa at lade Pau-

lus skrive til en Menighed, som han ikke selv havde stiftet, ja ikke engang havde besøgt, og om hvilken vi overhovedet ellers ikke har nogen Efterretning i N. T. Den apokryfe Literatur søger som bekendt ellers altid Tilknytning til et eller andet Træk i Overleveringen, som den saa udfører videre.

Som allerede antydet, er Ægtheden næsten almindelig anerkendt. Næsten alle de i § 30 nævnte Forskere, som bestrider Ægtheden af Efeserbrevet, falder fra, naar det gælder Kolossenserbrevet; kun Wendland bliver tilbage, men taler dog i forsigtige Vendinger. — Man undrer sig over, at Timoteus nævnes som Medforfatter til dette Brev. Kendte Timoteus personlig denne Menighed, som Paulus ikke kendte?

Brevet til Filemon er nært sammenknyttet med Kolossenserbrevet. Af Kol. 4, 9 fremgaar, at Filemon er hjemmehørende i Kolossæ. Han er efter Filemonsbrevet et fremragende Medlem af Menigheden, i hvis Hus en Kreds af Menigheden samles. Hvor Paulus, som ikke har været i Kolossæ, har truffet Filemon og er blevet Redskabet til hans Omvendelse (V. 19), véd vi ikke. — En af Filemons Slaver ved Navn Onesimus er løbet fra ham og er flygtet til Rom. Han er her kommet i Forhold til Paulus og er blevet omvendt ved ham (V. 10). Paulus tilraader ham nu, skønt han helst vilde beholde ham hos sig, at vende tilbage til sin Herre og giver ham et lille Anbefalingsbrev med til Filemon for at bevæge denne til at modtage sin bortløbne Slave kærligt som en Broder i Kristus. Han stiller intet Krav til Filemon, men beder ham derom. Ikke heller stiller Paulus noget Krav til Filemon om at frigive Onesimus; lige saa lidt som 1 Kor. 7, 20 ff. gør han sig her til Talsmand for Slavernes Frigivelse. For Paulus gjaldt det om det langt vigtigere at faa Trælle og Herrer til i hverandre at se kristne Brødre. — Onesimus rejser sammen med Tychikus, der er Overbringer af Efes. og Kol. Paulus benytter derfor Lejligheden i Kol. 4, 9 til samtidig at anbefale Onesimus til hele Menigheden i Kolossæ.

At dette Brev først sent findes citeret, er ikke til at undre sig over, naar man ser hen til dets Lidenhed og rent private Karakter. Snarere maa man i høj Grad undre sig over, at det overhovedet er blevet bevaret til Eftertiden. Dets hele Beskaffenhed er en Borgen for dets Ægthed. Selv om det tidligste Vidnesbyrd om dets Eksistens er dets Optagelse i Markions Kanon, har dets Ægthed kun yderst sjældent været bestridt.

Om Paulus har skrevet hele Brevet med egen Haand eller kun Bemærkningen i V. 19, kan ikke afgøres med Sikkerhed. — Man undrer sig ligesom ved Kolossenserbrevet over at finde Timoteus som Medforfatter til Brevet til Filemon. Dog er det her lettere at tænke sig, at han lige saa vel som Paulus kendte Filemon personlig.

§ 32. Brevet til Filippi.

Paulus kom paa sin anden Rejse til Filippi (Acta 16, 12 ff.). Fremstillingen i Acta tyder paa, at hans Ophold kun var kortvarigt. Men ikke desto mindre maa det være lykkedes ham at danne en lille livskraftig Menighed. Lige fra første Begyndelse nærede Paulus en særlig Tillid til denne, hvilket bl. a. viste sig i, at han vovede at tage mod Understøttelse af den — endog et Par Gange — under det paafølgende Ophold i Thessalonika (Fil. 4, 15-16). Som bekendt var Paulus ellers meget utilbøjelig til at tage imod Understøttelse af nogen, (1 Kor. 9, 15 ff.; 2 Kor. 11, 10 f.; 12, 13). Paulus besøgte igen Filippi paa sin tredje Rejse (Acta 20, 6). Fil. 3, 1 tyder paa, at han ogsaa tidligere har brevvekslet med Menigheden[1]); sand-

[1]) Det er usandsynligt, at τὰ αὐτά skulde hentyde til tidligere Udtalelser i samme Brev.

synligvis er det sket oftere; bl. a. har de tilsendte Understøttelser jo været en naturlig Anledning.

Det er just en saadan Begivenhed, som har bragt Paulus til at skrive vort Brev til Filippi. Menigheden har sendt en Udsending ved Navn Epafroditus til Paulus for at overbringe ham en Gave, der kunde mildne hans Fængselsophold. Epafroditus har under Opholdet hos Paulus været alvorlig syg; hans Venner derhjemme er blevet ængstelige ved at høre derom. Derfor sender Paulus ham nu tilbage og giver ham et Brev med til Menigheden (2, 25-30).

Da Paulus skriver Brevet, befinder han sig i Fangenskab (1, 13), og efter Overleveringen og den herskende Opfattelse drejer det sig om det romerske Fangenskab. Selv om *τὸ πραιτώριον* og *οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας* (1, 13 og 4, 22) ikke er afgørende Beviser herfor, saa lader disse Udtryk sig paa den Maade naturligt forklare. Paulus maa paa det Tidspunkt have tilbragt en lang Tid i sit Fængsel; hans Lænker har bidraget til Menighedens Vækst (1, 12 ff.); desuden har Efterretningen om hans Fangenskab haft Tid til at naa til Filippi; endvidere har Epafroditus foretaget sin Rejse og har ligget meget syg i Rom, hvilket atter er kommet til Filippi-Menighedens Kundskab.

Dette kunde tale for, at Brevet til Filippi er skrevet senere end de tre andre — tidligere behandlede — Fangenskabsbreve. Vi kan dog ikke hente Bekræftelse herpaa gennem det i 2, 24 udtalte Haab om snarlig Befrielse, da Paulus udtaler sig paa lignende Maade i Filemon 22. Men da der ikke kan fremføres nogen Betragtning af Vægt til Støtte for den Antagelse, at Filippenserbrevet skulde være skrevet før de tre andre Breve[1]),

[1]) Lightfoot har i The Epistle to the Philippians, 1896, S. 30—46 bestemt hævdet Fil.'s Prioritet, dels fordi han finder Fil. mere beslægtet med Rom., dels fordi Kol. og Efes. viser et mere fremskredet Udviklingstrin af Menigheden end Fil. Men Udviklingen foregik jo

og da der i hvert Fald, som vi har set, i Fil. findes tydeligere Spor end i de andre Breve af, at Paulus har opholdt sig længe i Rom, maa der siges at være størst Sandsynlighed for, at Brevet til Filippi blev skrevet sidst. Men en sikker Afgørelse af dette Spørgsmaal kan ikke opnaas.

Paulus har under sit Ophold i Fængslet ikke blot erfaret Venners Kærlighed, men ogsaa Modstandernes Hensynsløshed (1, 15 ff.). Imidlertid har disse Modstandere øjensynlig ikke forkyndt nogen falsk Lære, thi Paulus kan glæde sig over deres Forkyndelse (1, 18). Deres Modstand har været begrundet i personlig Uvilje; det er muligt, at de alligevel er udgaaet fra Judaisternes Lejr (hvad Paulus' Modstandere vel i Reglen var); men de har i hvert Fald ikke i nogen fremtrædende Grad været præget af Judaisme.

Hvad de ydre Vidnesbyrd for Brevet angaar, hører Brevet hverken til de bedst eller til de daarligst bevidnede blandt de paulinske Breve. Temmelig sikkert har allerede Polykarp kendt Brevet; han minder (3, 2) Menigheden i Filippi om, at Paulus har skrevet „Breve" (*ἐπιστολάς*) til den; dette forøger i betydelig Grad Sandsynligheden for, at han i Kap. 2, 1 (*ᾧ ὑπετάγη τὰ πάντα ἐπουράνια καὶ ἐπίγεια*) hentyder til Fil 2, 10[1]). Mere usikre er Hentydningerne hos Ignatius[2]). Brevet blev af Markion optaget i hans Kanon.

---

sikkert ikke paa ensartet Maade overalt; hvis den paa nogle Punkter var mere fremskreden i de lilleasiatiske Menigheder end i Filippi, maatte dette jo præge Brevene til disse Menigheder (paa andre Punkter kunde man maaske spore en mere fremskreden Udvikling i Filippi, jfr. *ἐπίσκοποι* og *διάκονοι* i Fil. 1, 1). Og det formentlig større Slægtskab med Rom. beviser ikke meget. Det svage Skær af større Lighed med tidligere Breve skyldes vel kun, at de Elementer i Efes. og Kol., som sigter paa Forholdene i de lilleasiatiske Menigheder, ikke findes i Fil.

[1]) Sandsynligvis hentyder han ogsaa i 1, 1 til Fil. 2, 17 og i 12, 3 til Fil. 3, 18, se N. T. ap. F., S. 94 f.

[2]) Se N. T. ap. F., S. 71.

Brevets Ægthed er nu almindelig anerkendt. Man har ganske opgivet med Baur og hans Skole at finde Gnosticisme i 2, 5 ff.; som Regel tager man heller ikke Anstød af Omtalen af *ἐπίσκοποι* og *διάκονοι* i Overskriften, — eller man foretrækker i hvert Fald i disse Ord at se en Glosse[1]) fremfor at tvivle om Ægtheden af dette Brev, hvis hele Karakter tydelig bærer Ægthedens Præg. Der kan næppe opdrives noget anset Navn i Nutiden for Bestridelsen af Brevets paulinske Affattelse[2]). Steder som 1, 18. 21 ff.; 4, 15 ff. vilde ingen senere Forfatter kunne tænkes at lægge i Paulus' Mund.

Man har til Tider betvivlet Brevets Enhed. Udgangspunktet for disse Hypoteser tages i Reglen i 3, 1, hvor Overgangen til V. 2 unægtelig ikke er jævn. Man udskiller da enten Kap. 3—4, som et særligt Brev eller betragter 3, 1 (2)—4, 2 som et paa dette Sted indskudt paulinsk Brevfragment[3]) (man betvivler altsaa ikke paulinsk Affattelse). Den ovenfor citerede Udtalelse af Polykarp, at Paulus har skrevet „Breve" til Filippi, kan ikke med Rette benyttes som Støtte for saadanne Delingsteorier; dermed kan der ligesom i Fil. 3, 1 (se ovenfor S. 289) være sigtet til et nu tabt Brev. Og Overgangen i 3, 1 kan ikke siges at være mere brat end mange andre Steder i paulinske Breve. Den største Vanskelighed er egentlig ikke selve den uformidlede Overgang, men snarere det overraskende i overhovedet indenfor Fil. at træffe et saa skarpt Udfald mod Judaister, som det, der findes i

---

[1]) Det er endda kun faa, som griber til denne Udvej; der er ikke tilstrækkelig Grund til at betvivle Ordene, se bl. a. Dibelius i Lietzmanns Handb. zum N. T. III². S. 52 f.

[2]) Om den tidligere Bestridelse af Ægtheden se især Holtzmann, S. 270 ff.

[3]) Det første Standpunkt indtages af B. W. Bacon: The story of St. Paul, 1905, S. 365 ff.; det andet Standpunkt af K. Lake i Expositor, 1914, I. S. 481 ff. — M. Jones i Expositor, 1914, II. S. 457—73 refererer flere Delingshypoteser.

3, 2-11. Og denne Vanskelighed bortfjernes ikke ved en Deling af Brevet, naar den udskilte Del dog betragtes som skrevet af Paulus til Filippi.

Hermed føres vi ind paa Spørgsmaalet, hvilke Modstandere Paulus bekæmper i Fil. 3, 2 ff. Den skarpe Karakteristik af Modstanderne som *κατατομή*, endvidere Fremhævelsen af Paulus' egen ægte jødiske Afstamning og Betoningen af Retfærdigheden af Tro — i Ord, der minder om Tonerne i Rom. og Gal., — leder mod den Antagelse, at Paulus her har Lovlærere i egentlig Forstand for Øje, — saadanne, der vilde stille Loven op som Frelsesvej jævnsides med Troen. Men naar man paa den anden Side ser hen til Paulus' varme Tak for Menighedens Tilstand (1, 3 ff.) og til Grundtonen i hele Brevet, der bærer Præg af en fuld og hel Tillid til Menigheden, saa har man meget svært ved at tænke sig, at Lærere af den Type kan have spillet nogen Rolle i Filippi. Hertil kommer, at Skildringen af Modstanderne i 3, 18-19 peger paa helt andre Egenskaber end Tilbøjelighed til principiel Nomisme. Det er under disse Omstændigheder meget vanskeligt at faa et klart Billede af Situationen i Menigheden. Kun saa meget er indlysende, at Delingshypoteser ikke bringer nogen virkelig Hjælp. Hvis man turde erklære Kap. 3 for upaulinsk, vilde Vanskeligheden forsvinde, — men af gode Grunde er der saa godt som ingen, der vover at drage den Konsekvens, dels fordi Kapitlet er stærkt paulinsk præget, dels fordi en Udskillelse ikke har nogen som helst Støtte i Tekstoverleveringen. — Der bliver da ikke anden Vej end at tænke sig, at der har været nogen Udsigt til, at Lovlærere vilde gøre Forsøg paa at faa Indgang i Menigheden i Filippi; deraf tager Paulus, trods sin store Tillid til Menigheden, som hidtil havde holdt sig usmittet, Anledning til en indtrængende og skarp Advarsel mod den Art af Modstandere, der efter hans Mening var de værste af alle,

fordi de angreb det centrale i Frelsesbudskabet[1]). Ved Siden heraf omtaler han i 3, 19 en anden Slags Mennesker, — libertinistiske Forkyndere, hvis der da er Tale om Lærere eller Forkyndere og ikke blot om almindelige Medlemmer af Menigheden[2]).

Den Vanskelighed, som Polemiken mod Judaismen forvolder, har ogsaa været medvirkende til, at enkelte i nyere Tid har genoptaget en tidligere fremsat Hypotese, om at Fil. ikke er skrevet fra Rom, men fra et formodet Fangenskab i Efesus, — altsaa just omtrent samtidig med Galaterbrevet og Romerbrevet. Hvis man, som nogle gør[3]), udvider Hypotesen til, at ogsaa Efes., Kol. og Brevet til Filemon er skrevet i Efesus, og saaledes gør Fangenskabet i denne By — trods dets ganske hypotetiske Karakter — til en i literær Henseende meget produktiv Tid i Paulus' Liv, saa svækker man en af de bedste Grunde, hvormed Hypotesen for Fil.'s Vedkommende kan støttes. Den grundigste og bedste Argumentation for den Form af Hypotesen, hvor der kun tales om Fil., findes i en Monografi af Feine[4]).

---

[1]) Smlgn. Rom. 16, 17, hvor Paulus maaske sigter til optrækkende Farer, som han i Brevet paa indirekte Maade har taget Hensyn til, skønt de endnu ikke var til Stede i Menigheden, se ovenfor S. 265 f. — Man kan maaske ogsaa regne med den Mulighed, at der tidligere har været judaistiske Vranglærere i Menigheden, og at Paulus i et foregaaende Brev (3, 1) har bekæmpet dem, og nu for en Sikkerheds Skyld gentager det samme (*τὰ αὐτά*, 3, 1).

[2]) At fortolke *ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία* som Hentydning til Overholdelse af Spiselove, er meget kunstigt. Her maa sikkert sigtes til Tilbøjelighed til Vellevnet, jfr. dog Rom. 16, 18. — *πολλάκις ἔλεγον* tyder paa, at der er ment Mennesker, som der ofte var Anledning til at tale om; derfor kan Stedet naturligt forstaas om Mennesker, som forkaster Frelsens Tilbud og vælger det nuværende Livs Goder. Det behøver altsaa ikke at have været et Parti af teoretiske Libertinister eller m. a. Ord en anden Klasse Vranglærere ved Siden af dem, der bekæmpes i V. 2—11.

[3]) Deissmann og andre, se ovenfor § 30, S. 274 A. 1.

[4]) P. Feine: Die Abfassung des Philipperbriefes in Ephesus, 1916. Som Feine stiller sig ogsaa M. Goguel i Revue de l'histoire des religions,

Der henvises 1) til, at Fil. i Sprog og Tankeverden (især naar 3, 2-11 tages i Betragtning) er mere beslægtet med Rom. og Gal. end med Efes., Kol. og Filemonsbrevet. Naar de sidstnævnte Breve, som det jo i Almindelighed sker, henlægges til Fangenskabet i Rom (eller i Kæsaræa), vil det derfor være naturligt at antage en langt tidligere Affattelse af Fil. Det maa være blevet til, da Paulus levede midt i Kampen mod Galatiens Judaister. Først saa forstaar man Polemiken i 3, 2-11. — Heroverfor maa bemærkes, at Paulus i sine Breve altid tager Sigte paa de praktiske Forhold, han staar overfor. Overalt, hvor han øjner en Fare for den strænge Jødekristendoms Indtrængen i en Menighed, maa man naturlig vente, at de samme Toner vil komme til at lyde, som han lod klinge i Rom. og Gal. Derfor kan en saadan Passus som 3, 2-11 ikke nøde til at antage en med Rom. og Gal. samtidig Affattelsestid for Brevet. Og bortset fra det nævnte Stykke vil det være vanskeligt at godtgøre, at Fil. har større Lighed med de ældre Breve end med Efes. og Kol. — Fil. har sit eget Præg. Det indeholder ogsaa Træk, som peger fremad mod de senere Breve, Pastoralbrevene[1]).

Der lader sig saaledes ad denne Vej ikke opnaa sikre Kriterier for Affattelsestiden. Og dog er denne Grund — skønt utilstrækkelig — mere vægtig end nogen af de ellers fremførte Betragtninger.

2) Man mener, at Fil. giver Indtryk af et strængere Fangenskab end Acta 28, 30-31, hvorfor Brevet ikke kan stamme fra Rom. Men det er meget tvivlsomt, om det nævnte Indtryk er rigtigt. Der er intet i

---

Bd. 86, 1913, S. 330—342; M. Albertz i Theol. Studien und Kritiken, Bd. 83, 1910, S. 551—594; K. Lake i Expositor, 1914, I. S. 489 ff.; C. R. Bowen i American Journal of Theol., 1920, S. 112—135 og 277—287 (sidstnævnte lader ogsaa Kol. og Filem. være skrevet i Efesus).

[1]) Se nedenfor S. 323.

Skildringen i 1, 12 ff., som bestemt udelukker en Frihed svarende til det Maal, som angives i Acta.

3) Det maa antages, at Paulus' Rejseplaner efter en eventuel Frigivelse fra det romerske Fangenskab maatte føre ham mod Vest til Spanien, hvilket Land jo var hans Maal før hans Fængsling (Rom. 15, 24). Derimod erfarer vi af Fil. 2, 24, at han agter at rejse til Filippi. — Dette Argument vil i hvert Fald drage Filemonsbrevet (paa Grund af V. 22) — og med dette også Kol. og Efes. — med sig; og dermed svækkes, som ovenfor bemærket, det først anførte — og mest betydningsfulde — Argument for Hypotesen meget betydelig. Saa bliver jo Fil. nemlig alligevel samtidigt med de tre nævnte Breve. — Desuden er det jo dog ikke utænkeligt, at Paulus' Planer for den usikre Fremtid ikke var ganske ensartede under hele Opholdet i Rom.

4) Der henvises til, at *πραιτώριον* ikke er noget Bevis for Rom. Dette Ord brugtes ogsaa om de høje romerske Embedsmænds Boliger i Provinsen (jfr. Ordets Brug i N. T.: Matth. 27, 27; Joh. 18, 28; Acta 23, 35). Ligeledes betyder „de af Kejserens Hus" (4, 22) blot Folk, som hører til det kejserlige Tjenerskab, enten Slaver eller frigivne Slaver; men saadanne fandtes ogsaa i Provinserne; fundne Indskrifter har godtgjort dette paa utvetydig Maade. — Dette er sikkert rigtigt, men kan aldrig bevise Affattelse i Efesus; det kan kun godtgøre, at de nævnte Udtryk ikke er afgørende Bevis for Affattelse i Rom.

De tre sidst anførte Argumenter er egentlig kun Argumenter, der sigter mod at gøre Antagelsen af Affattelse i Rom usandsynlig[1]), men afgiver slet ikke nogen egentlig

---

[1]) Appel, S. 52 f., og W. Michaelis: Die Gefangenschaft des Paulus, S. 108, mener, at den store Afstand mellem Filippi og Rom (eller Kæsaræa) ligefrem umuliggør Affattelsen af Brevet i disse Byer, naar man ser hen til de gentagne Udvekslinger af Efterretninger mellem Paulus og Filippi (Fil. 2, 25 ff.) og til Paulus' Planer om

Begrundelse for Efesus som Affattelsessted. Og det første Argument er ingenlunde tilstrækkeligt til at bære hele Bevisbyrden, — saa meget mere som Hypotesen i sig selv bærer paa en indre Vanskelighed af meget alvorlig Art, nemlig den, at det Fangenskab i Efesus, hvorom man taler, er os ganske ukendt. Hverken det meget omstridte *εἰ ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ* i 1 Kor. 15, 32 eller det dunkle Sted, 2 Kor. 1, 8, om Livsfaren i Asien kan hjælpe os; ikke heller hjælpes vi ved, at Klem. Rom. 5, 6 taler om, at Paulus 7 Gange har været i Fængsel. Thi det drejer sig her om et ret langvarigt Fangenskab (Menigheden i Fil. har faaet Efterretning om det og har sendt Epafroditus med en Gave o. s. v., jfr. ovenfor) og det tilmed paa et Tidspunkt i Paulus' Liv, hvorom vi ellers baade gennem Acta og gennem Paulus' Breve (især de to Breve til Korinth) er ualmindelig fyldig underrettet. Selvfølgelig kan man ikke vente at finde alt berettet i Acta, men Skildringen i Acta 19, 10 af Paulus' Forkynden i Efesus i to Aar vilde dog mildest talt være ganske misvisende, hvis den var blevet afbrudt af et langt Fangenskab[1]). Naar vi ikke noget Sted finder den fjærneste Antydning af et saadant længere Fangenskab[2]), vil det være raadeligst at blive ved den gængse Opfattelse, at Fil. er skrevet fra Rom.

„snart" at komme til Fillippi (2, 24) og til Kolossæ (Filemon 22). Heller ikke dette Argument er dog afgørende; den væsentligste af disse Vanskeligheder afsvækkes, naar man blot antager, at Brevet er skrevet paa et sent Tidspunkt under det lange romerske Fangenskab.

[1]) Hertil kommer, saafremt alle Fangenskabsbrevene henlægges til Efesus, at Lukas skal have været sammen med Paulus under dette Fangenskab i Efesus (Kol. 4, 14) og endda ganske have fortiet det.

[2]) Feine indrømmer (S. 115), at vi ikke har nogen Efterretning om et saadant Fangenskab i Efesus.

§ 33. Paulus' Frigivelse fra Fangenskabet i Rom.

Ligesom det viste sig metodisk rigtigst ved Undersøgelsen af Spørgsmaalet om Apostlen Johannes' Ophold i Efesus at isolere det fra Spørgsmaalet om hans Forfatterskab til Evang., saaledes vil det ogsaa være det rigtigste at behandle Spørgsmaalet om Paulus' Frigivelse fra det romerske Fangenskab uafhængig af Spørgsmaalet om Pastoralbrevenes Ægthed. Ganske vist kan man vanskelig antage disses Ægthed uden at forudsætte Frigivelsen; men omvendt kan man godt antage Frigivelsen uden dermed at anse Pastoralbrevene for ægte. Spørgsmaalet om Frigivelsen er derfor et selvstændigt Spørgsmaal, der maa behandles for sig.

Som allerede ovenfor i § 23 (S. 214) paavist, er vi ude af Stand til at angive Paulus' Dødsaar med Sikkerhed. Overleveringen om, at Paulus og Peter samtidig har lidt Martyrdøden, er sen og usikker[1]). Antagelsen af, at de blev Martyrer ved Neros Forfølgelse i Aaret 64, maatte ligge nær for den senere Tid, men er netop derfor usikker[2]). Højst usikker er endvidere den sene Meddelelse hos Eusebius[3]), at Peters og Paulus' Død fandt Sted i Aaret 68 (67).

For det foreliggende Spørgsmaal har alt dette dog underordnet Betydning. Det har vist sig (§ 23), at Fangenskabet i Rom maa sættes til Tiden mellem 60 og 62 (senest mellem 61 og 63). Selv om Paulus skulde være

---

[1]) Den findes første Gang hos Dionys. fra Korinth (Euseb. II. 25. 8). Og det er endda ikke sikkert, at Ordene κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν er at forstaa om fuldstændig Samtidighed. Maaske skal der kun dermed siges, at begge Martyrier fandt Sted paa Neros Tid. — Efter Acta Petri foregik de ikke samtidig (Martyrium Petri, Kap. 11, Lipsius-Bonnet: Acta apostolorum apocrypha, I. 1891, S. 100).

[2]) Se ovenfor § 23, S. 214 og min Fortolkning til Brevene til Tim. og Tit., S. 10 f.

[3]) Jfr. Harnack: Chronologie, S. 240 ff.

død allerede Aar 64, bliver der saaledes Tid nok til en Frigivelse og nye Rejser. Hermed er en af de Grunde, hvorpaa man lagde den allerstørste Vægt, naar man bestred Paulus' Frigivelse, bortfaldet.

Naar man ser bort fra denne Grund, bliver der kun to Grunde af Betydning tilbage mod Antagelse af Frigivelse.

1) Man henviser for det første til, at vi bortset fra Pastoralbrevene ikke har noget Spor af en Virksomhed af Paulus efter Fangenskabet i Rom. Vægten af et saadant argumentum e silentio svækkes betydelig, naar vi ser hen til, hvor lidt vi erfarer f. Eks. om Peters Virksomhed efter Apostelmødet i Jerusalem. Der er saa mange Punkter, hvor den urkristelige Overleverings Tavshed kan synes paafaldende. Vi maa være meget varsomme med de Slutninger, som vi drager deraf. — Og for det andet maa vi huske, at man overhovedet kun kan rejse den omtalte Indvending, naar man uden videre ser bort fra Vidnesbyrdet i Klem. Rom. 5, 5 ff. om Paulus' Komme til *τὸ τέρμα τῆς δύσεως*, hvilket næppe kan betyde andet end Spanien. Og en saadan Rejse til Spanien maa ligge efter Opholdet i Rom. Til dette Punkt maa vi senere vende tilbage.

2) Man viser endvidere særlig hen til Actas Tavshed eller rettere til den ejendommelige bratte Slutning paa dette Skrift. Man har imidlertid draget de mest forskellige Slutninger ud fra dette Fænomen (se ovenfor § 21, S. 199). Det er vanskeligt at indse, hvorfor den bratte Slutning just skulde bevise, at Fangenskabet endte med Døden; — man kunde tværtimod i saa Fald snarere have ventet, at der var fulgt en kort Beretning om Paulus' Død, hvorved Skriftet havde faaet en naturlig Afslutning. Man kan derfor fuldt saa godt gøre gældende, at den pludselige Slutning hænger sammen med, at der endnu kunde være en Del at berette efter Frigivelsen, men efter Skriftets Plan krævedes der ikke andet end en Beretning

om, at Paulus forkyndte Evangeliet i Verdens Hovedstad.

Synderlig stor Vægt har derfor Grundene mod Antagelsen af Paulus' Frigivelse ikke, ja, en forbavsende ringe Vægt, naar man ser hen til den store Udbredelse, som Benægtelsen af Paulus' Frigivelse en Tidlang havde. Derimod kan der anføres vægtige Grunde for Antagelsen af Frigivelse.

1) Saavel Actas hele Beretning som Brevene fra selve Fangenskabet peger snarere i Retning af Frigivelse end af Martyrdød som Afslutning paa Fangenskabet. Overalt ellers i Acta optræder den romerske Øvrighed loyalt og beskærmende overfor de Kristne. Og hvad der vejer mere: det fremhæves, at hverken Festus eller Herodes Agrippa finder nogen Skyld hos Paulus: Man kan efter dette ikke vente, at Festus' Anklageskrift mod Paulus har været synderlig farligt. Det fortælles da ogsaa, at Paulus behandles venligt baade under Rejsen og i Rom. Og naar vi saa betænker, at Paulus i Brevet til Filemon 22 bestiller Herberge i Kolossæ, og at han i Fil. 2, 24 udtaler Tillid til snart at komme til Filippi, saa maa man i hvert Fald sige, at hvis Fangenskabet alligevel skulde være endt med Døden, er det faldet anderledes ud, end Paulus selv ventede, og anderledes end man efter Actas Skildring var berettiget til at vente[1]). Man kan videre med fuld Ret sige, at selv om vi hverken havde Pastoralbrevene eller noget andet Vidnesbyrd om en Virksomhed af Paulus efter de to Aar i Rom, vilde man paa ingen Maade kunne fastslaa det som sikkert, at Fangenskabet endte med Døden.

2) Men nu er Forholdet jo endda det, at vi — som allerede nævnt — har et klart Vidnesbyrd fra Slutningen af det første Aarh., der peger i Retning

[1]) Overfor alt dette kan Acta 20, 25 ikke veje meget. Disse Ord af Paulus bliver jo alligevel i hvert Fald modsagte ved de sikre paulinske Ord i Filemon 22 og Fil. 2, 24.

af Frigivelse. I Klem. Rom. 5, 5 ff. læser vi: *Διὰ ζῆλον καὶ ἔριν Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ὑπέδειξεν, ἑπτάκις δεσμὰ φορέσας, φυγαδευθείς, λιθασθείς, κῆρυξ γενόμενος ἔν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος ἔλαβεν, δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως ἐλθὼν καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ κόσμου* o. s. v.[1]). I en Romers Mund skulde man anse det for utvivlsomt, at der med *τὸ τέρμα τῆς δύσεως* ikke kan menes andet end Spanien[2]). Hverken en Henvisning til, at hele Udtalelsen er „retorisk farvet"[3]), eller til at Forf. sætter sig ind i Paulus' Synspunkt og taler derudfra, kan gøre det antageligt, at en i Rom boende Mand skulde kalde Rom for *τὸ τέρμα τῆς δύσεως*[4]). Og naar man betænker, at dette Vidnesbyrd om en Rejse til Spanien er fra c. 96, kun c. 30 Aar efter Paulus' Død, altsaa medens der endnu fandtes mange indenfor den romerske Menighed, som personlig havde oplevet Paulus' Ophold i Rom og Martyrdød, saa er den Udvej afskaaret at betragte denne Overlevering som en Legende, digtet i Tilknytning til den Plan om en Rejse til Spanien, som Paulus udtaler Rom. 15, 24.

I Sammenligning med Klemens' Vidnesbyrd er det kun af underordnet Betydning, at ogsaa Muratoris Kanon hentyder til en Rejse til Spanien, og at endvidere Acta Petri (Kap. 1, Lipsius-Bonnet, I. S. 45 f.) udtrykkelig fortæller om en saadan. Disse Vidnesbyrd er for sene til at have nogen selvstændig Betydning. — Hvad Paulus-Akterne angaar, gør

---

[1]) Der findes en grundig Monografi om dette Sted: E. Dubowy: Klemens von Rom über die Reise Pauli nach Spanien, 1914.

[2]) „dass damit nur Spanien gemeint sein kann, sollte nicht mehr bestritten werden" (Lietzmann: Petrus und Paulus in Rom², 1927, S. 243).

[3]) Rolffs i Henneckes Handbuch zu den neutest. Apokryphen, 1904, S. 381.

[4]) Det er noget ganske andet, at en Syrer som Ignatius i Rom. 2 kan tale om Rom som *δύσις* modsat hans Hjemland som *ἀνατολή*; — ovenikøbet tilsigter Ignatius i den Sammenhæng et Ordspil: hans Død i Rom skal være en *δῦναι ἀπὸ κόσμου*.

den ufuldstændige Skikkelse, hvori de er bevaret, det umuligt for os at se, om de har fortalt om to Ophold i Rom. C. Schmidt: Acta Pauli, S. 167 ff. benægter det; den Omstændighed, at Acta Pauli utvivlsomt benytter Pastoralbrevene, kunde dog tyde i modsat Retning.

3) Det kan fremdeles fremhæves, at Pastoralbrevene, hvad enten de er ægte eller ikke, ved deres blotte Eksistens vidner om en Frigivelse fra det toaarige Fangenskab. Thi det er en gennemgaaende Regel (jfr. ovenfor § 18, S. 162), at Forfattere af apokryfe Skrifter digter ind i de kendte historiske Rammer; de anbringer deres Beretninger i de Lakuner, som Overleveringen frembyder. Ved at følge en anden Fremgangsmaade vilde de gøre det vanskeligt for dem selv at faa deres Værker anerkendt. Naar nu den historiske Baggrund for Pastoralbrevene paa iøjnefaldende Maade strider mod de i Acta og de øvrige Breve foreliggende Rammer for Paulus' Liv, og naar en senere Forf. vanskelig kan tænkes i den Grad at ville sætte sig i Modstrid med gældende Overlevering, bliver Brevene — selv som uægte — et Vidnesbyrd om, at der maa have eksisteret en i vide Kredse anerkendt Overlevering om Paulus' Liv, som førte ud over det ved Actas Slutning angivne Tidspunkt. Dette bliver end yderligere bekræftet ved den paafaldende Omstændighed, at Pastoralbrevene ikke engang knytter til de af Paulus i hans tidligere Breve udtalte Planer (en Rejse til Spanien, Rom. 15, 24; en Rejse til Filippi, Fil. 2, 24; til Kolossæ, Filemon 22); det synes næsten utænkeligt, at en senere Forf. baade skulde have formet sit Værk paa Trods af en anerkendt Overlevering om Paulus' Død efter det toaarige Fangenskab, og endda ganske skulde have undladt at benytte den Tilknytning for sin Digtning, som han i hvert Fald havde kunnet vinde i de nævnte Steder.

Der er saaledes overvejende Sandsynlighed for, at Paulus blev frigivet efter et toaarigt Fangenskab i Rom, og at han derefter bl. a. har rejst

til Spanien. Der er ogsaa Mulighed for, at han kan have foretaget de Rejser, som Pastoralbrevene forudsætter. Men dette sidste afhænger selvfølgelig af disse Breves Ægthed, — et Spørgsmaal, som vi nu maa gøre til Genstand for nærmere Undersøgelse.

§ 34. Brevene til Timoteus og Titus.

De to Breve til Timoteus og Brevet til Titus plejer man at samle under den fælles Betegnelse „Pastoralbrevene", fordi Brevene faar deres ejendommelige Præg ved en Række Forskrifter og vejledende Raad, som gives til Mænd, der staar som Ledere af en Menighed („Hyrder", pastores)[1]. Iøvrigt er den Situation, som Brevene forudsætter, forskellig for hvert af Brevene.

Paulus har, kort før han skrev 1 Tim., været i Efesus[2]) og har ved Bortrejsen efterladt Tim. som Leder af den derværende Menighed. Han opholder sig nu selv i Makedonien (1, 3). Han haaber snart at komme til Efesus igen (3, 14), — men da det muligvis kan trække ud, skriver han dette Brev for at raade og opmuntre Vennen. Tim. maa ikke i Følelsen af sin Ungdom vise Mangel paa Fasthed og Bestemthed (4, 12). Og til Styrkelse og Befæstelse af hans Autoritet overfor Menigheden skal vel netop de Vejledninger tjene, som Paulus giver i Bre-

---

[1]) Betegnelsen „Pastoralbreve" kan ikke føres længere tilbage i Tiden end til en Afhandling af Paul Anton fra 1753: „Exegetische Abhandlungen der Pastoralbriefe". — Betegnelsen passer egentlig kun paa 1 Tim. og Tit.

[2]) Dette er den sandsynligste Forstaaelse af 1, 3.

vet, og som særlig samler sig om Menighedens Gudstjeneste, om de kirkelige Tillidshverv indenfor Menigheden, om Kirketugt og lign., samt om Forholdet til nogle Mennesker, der forsøger at indsmugle i Menigheden falske og ufrugtbare Lærdomme.

Brevets Indhold er en ejendommelig Blanding af saadanne Forskrifter, der stiler paa den hele Menighed, og rent personlige Udtalelser og Henvendelser til Tim. (se 1, 18-19; 3, 14-15; 4, 12-16; 5, 21-23; 6, 12-14. 20).

Der kan næppe være Tvivl om, at ogsaa 2 Tim. er rettet til Efesus. Saavel den rent tilfældige Bemærkning i 1, 18 (smlgn. ogsaa 1, 16 med 4, 19) som den Omstændighed, at Hymenæus nævnes som en af de falske Lærere baade i 1 Tim. 1, 20 og i 2 Tim. 2, 17, peger i den Retning. For Paulus' Vedkommende er derimod Situationen en anden. Han er nu i Fangenskab (1, 8; 2, 9; 4, 6-18), utvivlsomt i Rom (1, 17). Han er naaet dertil efter en Rejse, paa hvilken han synes at have opholdt sig ganske kort i et Par lilleasiatiske Byer samt i Korinth (4, 13. 20). Paulus synes at have det trangt i Fangenskabet og føler sig ene (2, 9; 4, 10); han beder Tim. om at tage Markus med sig og komme snarest, helst før Vinteren (4, 11. 21). Han venter ikke mere at blive befriet, men ser med Frimodighed Døden i Møde (4, 6-8; 16-18).

Hvad Titusbrevet angaar, er den historiske Situation meget beslægtet med den, som ligger til Grund for 1 Tim. Titus er af Paulus efterladt paa Kreta for at bringe Orden i Menighedsforholdene. De Vejledninger, som i Brevet gives ham, samler sig om de samme to Hovedgrupper af Spørgsmaal, som Paulus er inde paa i 1 Tim. Paulus opholder sig, da han skriver Brevet, i Nikopolis, sandsynligvis det i Epirus liggende Nikopolis, hvor han har til Hensigt at overvintre (3, 12); han anmoder om, at Zenas og Apollos maa blive sendt til ham, og om at ogsaa Titus selv vil komme, naar Paulus faar sendt ham en Afløser (3, 12-13).

Den Titus, til hvem dette Brev er stilet, omtales kun faa Steder i det øvrige N. T. Han ledsagede Paulus paa den betydningsfulde Rejse til Jerusalem, hvorom der berettes i Acta 15 og Gal. 2, 1-10. Vi faar ved den Lejlighed at vide, at han var af hedensk Afstamning, og at Paulus bestemt nægtede at lade ham omskære (Gal. 2, 3-4). Endelig erfarer vi af 2 Kor., at han har været Paulus en værdifuld Hjælp i Forholdet til Korinthermenigheden (se 2 Kor. 2, 13; 7, 6 ff.; 8, 6 ff.; 12, 18). — Ifølge 2 Tim. 4, 10 er Titus (sandsynligvis efter Mødet med Paulus i Nikopolis) rejst til Dalmatien.

Om Timoteus faar vi adskillig flere Oplysninger i N. T. Paulus traf ham i Lystra (Acta 16, 1) og førte ham til Kristus (derfor kalder han ham *τέκνον* 1 Kor. 4, 17). Hans Fader var Græker, hans Moder, Evnike, var Jødinde (Acta 16, 1, jfr. 2 Tim. 1, 5). Paulus lod ham omskære „af Hensyn til Jøderne i de Egne“ (Acta 16, 3), — sikkert ogsaa af Hensyn til, at hans Missionsvirksomhed i Paulus' Følge bestandig maatte føre ham ind i jødiske Synagoger. Paulus benyttede paa sine Rejser ofte Timoteus til vigtige Sendelser (1 Thess. 3, 2; Acta 19, 22; jfr. 1 Kor. 4, 17; 16, 10). Han ledsager ogsaa Paulus paa den sidste Rejse til Jerusalem (Acta 20, 4) og er hos ham under Fangenskabet i Rom. Han nævnes som Medforfatter til Thess.brevene, 2 Kor., Kol., Fil. og Brevet til Filemon. — Af en fortsat Virksomhed af ham efter Paulus' Død har vi et Spor i Hebr. 13, 23[1]).

De tre Pastoralbreve maa behandles samlet. De har det tilfælles, at intet af dem naturlig lader sig ind-

[1]) Et interessant Forsøg paa i Enkeltheder at rekonstruere Tim.'s „Itinerar“, d. v. s. hans Rejsers Gang, har W. Michaelis gjort (Die Gefangenschaftsbriefe des Paulus in Ephesus, 1925, S. 16—103). Han fremsætter mange nye Formodninger, der vidner om megen Skarpsindighed og kan bidrage til, at man erkender Usikkerheden af mange gængse Antagelser, uden at det dog lykkes ham at forlene de nye Formodninger med større Sikkerhed end de gamle.

føje i den Del af Paulus' Liv, som er os bekendt gennem Actas Beretning[1]). Paa den anden Side lader den historiske Baggrund for hvert enkelt af Brevene sig uden Vanskelighed forene med den historiske Baggrund for de to andre Breve[2]). Naar man antager, at Paulus er blevet frigivet fra det i Acta omtalte Fangenskab, vil Pastoralbrevene, saafremt de er ægte, give os værdifulde indbyrdes samstemmende Oplysninger om Paulus' sidste Leveaar. Men omvendt, hvis man bestrider Paulus' Frigivelse, er man alene af den Grund paa Forhaand nødt til at benægte Brevenes paulinske Affattelse.

Ogsaa bortset fra dette Spørgsmaal har man næret stærke Tvivl om Brevenes Ægthed[3]). Man vil dog ikke særlig kunne paaberaabe sig Mangler i den ydre Bevidnelse. Det er almindelig anerkendt, at allerede Polykarp benytter baade 1 og 2 Tim.[4]). Der er ogsaa en Del Sandsynlighed for, at Ignatius har kendt Brevene. Polykarps Vidnesbyrd har en ganske særlig Betydning, fordi han havde hjemme i Lilleasien, d. v. s. just i de Egne, hvor man var bedst i Stand til at øve Kontrol overfor Breve, som var rettet til Efesus. At Markion ikke optog Brevene i sin Kanon, synes efter Tertullians Ord ikke

---

[1]) Der har været gjort flere Forsøg paa at indføje Brevenes historiske Situation i Actas Ramme, se f. Eks. V. Bartlet i Expositor, 1913, I. S. 325 ff. — Naar man udskiller nogle ægte Fragmenter, er der meget større Mulighed for, at de kan finde Plads indenfor Paulus' tidligere Liv, se f. Eks. P. N. Harrison: The problem of the Pastoral Epistles, 1921, S. 93 ff.; men ogsaa her er der dog betydelige Vanskeligheder til Stede, se W. Michaelis: Die Pastoralbriefe und die Gefangenschaftsbriefe, 1930, S. 140—153.

[2]) Hermed skal dog ikke være sagt, at en sikker Rekonstruktion af Rejsernes Forløb kan tilvejebringes.

[3]) Alle Indledningsspørgsmaalene til Pastoralbrevene har jeg behandlet udførligere i min Fortolkning (Paulus' Breve til Timoteus og Titus, 1916); nogle Partier derfra er overtaget uforandret; andre er stærkt omarbejdet.

[4]) Se N. T. ap. F., S. 95 ff.

at have været begrundet i, at Markion fandt dem mangelfuldt bevidnet[1]).

Ligesom ved de øvrige Paulus-Breve, saaledes er det ogsaa her hovedsagelig indre Grunde, man støtter sig paa, naar man bestrider Paulus' Forfatterskab til Brevene. Den Indvending, at Brevenes historiske Situation ikke passer ind i Actas Ramme, er allerede omtalt og afkræftet gennem Undersøgelserne i § 33, idet der efter Frigivelsen fra Fangenskabet bliver Plads for de i Pastoralbrevene forudsatte Situationer. De øvrige Indvendinger kan samles under fire Punkter.

1) Man har gjort gældende, at de i Brevene bekæmpede Vranglærere tilhører en senere Tid.

Vi maa overfor denne Indvending først kort samle, hvad vi gennem Brevene hører om de Modstandere, som deri omtales. Der er i alt væsentligt den samme Uklarhed over Billedet, som vi fandt i Kol. Der advares mod forskellige Lærdomme, uden at man faar Klarhed over, om alle disse Lærdomme fandtes hos de samme Personer, eller om der var forskellige Grupper eller Partier. Hyppig omtales Vranglærerne som samtidige, men undertiden som fremtidige (en saadan Skiften finder vi f. Eks. 1 Tim. 4, 1-7; 2 Tim. 3, 1-9; 4, 1-4), — hvilket i og for sig ikke er paafaldende. En Forf., som lever i Troen paa Herrens Genkomsts Nærhed (1 Tim. 4, 1; 2 Tim. 3, 1), maa naturlig vente, at Faren fra falske Lærere just i de sidste Tider vil blive større, og maa forberede sine Læsere paa denne Fremtid. — Den Uklarhed, som hersker, vil i hvert Fald gøre det umuligt at tænke paa de udviklede hæretiske Systemer indenfor det 2. Aarh.'s Gnosticisme. Af konkrete Træk nævnes kun en dualistisk

[1]) Man kan ikke med Sikkerhed udlede Markions virkelige Motiver af Tertullians Ord i Adv. Marc. 5, 21, se Zahn, G. K. I. S. 634 ff. og herimod Harnack: Marcion, 1921, S. 151* f. Men at dogmatiske Overvejelser for Markion i saadanne Sporgsmaal afgav det dybest liggende Motiv, kan næppe betvivles.

farvet Askese (1 Tim. 4, 1-5), og ved Siden heraf libertinistiske Tendenser (2 Tim. 3, 4 f.); desuden Fornægtelse af Opstandelsen (2 Tim. 2, 16-18) og endelig „Genealogier“ og „Myter“. Næsten alle er nu kommet bort fra at kombinere de sidstnævnte Udtryk med Gnostikernes Æonrækker eller Essenernes Englespekulationer. Myterne betegnes Tit. 1, 14 som jødiske; det sandsynligste er, at Genealogierne, der 1 Tim. 1, 4 nævnes Side om Side med Myterne, har samme Oprindelse, saa at der sigtes til ørkesløse, spidsfindige, allegoriske Udlægninger af de gammeltest. Slægtregistre[1]), ligesom der i 1 Tim. 1, 7 ff. advares mod sindrige Spekulationer over Loven, hvorved man glemmer Lovens egentlige Hensigt: at revse og fordømme Synden. Da der kun her (og i Forbigaaende i Tit. 3, 9, — ogsaa her jævnsides med Genealogierne) tales om disse *νομοδιδάσκαλοι,* vil det nemlig sikkert være urigtigt i dem at se Lovlærere af den Art, som Paulus bekæmper i Rom. og Gal.

Vi staar saaledes overfor et lignende Blandingsfænomen, som vi har truffet paa i Kol. (se § 31, S. 285 f.), og som vi genfinder i Ignatius-Brevene. Der er Elementer, som stammer fra Jødedommen (Tit. 1, 10 og 14 siges det udtrykkelig), og ved Siden deraf Elementer, som afgjort hidrører andet Steds fra. Men det eneste ny Træk, som gaar ud over, hvad vi ellers er stødt paa i ægte Breve

---

[1]) *γενεαλογίαι* kan bruges baade om selve Slægtregistrene og om de dermed i Sammenhæng staaende Familieberetninger eller Legender, se Hort: Judaistic Christianity, 1894, S. 135 ff. (Eksempler fra Filo og Polybius). — Jubilæernes Bog og den senere Haggada er Eksempler paa Udsmykning af og legendeagtige Tilsætninger til de gammeltest. Slægtregistre, og Filo er Eksempel paa, hvad man ved allegorisk Fortolkning kunde udlede af dem. — Mere usandsynligt er det med Kittel (i Z. N. T. W., 1921, S. 49—69) ved „Genealogier“ at tænke paa Stridigheder med jødiske Modstandere om Jesu davidiske Afstamning. Men iovrigt fremdrager Kittel et værdifuldt Materiale til Illustration af jodiske „genealogiske“ Spekulationer.

af Paulus, er Genealogierne og Myterne; og der lægges i Brevene altfor lidt Vægt paa Bekæmpelsen af disse til, at man kan tænke sig en senere Forf. skrive Brevene for at komme dem til Livs. Og efter den ovennævnte Forstaaelse af Udtrykkene er der intet til Hinder for, at saadanne jødiske Spekulationer kunde komme frem indenfor Paulus' Levetid[1]).

2) Man har for det andet gjort gældende, at de i Brevene forudsatte Menighedstilstande vidner om en senere Tid.

Det forholder sig med dette Punkt[2]) som med det forrige: man anvender ikke nu dette Argument med samme Tillidsfuldhed som tidligere. Det er almindelig anerkendt, at de i Brevene forudsatte Menighedsforhold hører til en Tid, der ligger forud for Ignatius[3]). Herom kan der da heller ikke være Tvivl. Naar man mindes saadanne Ord af Ignatius som disse: „Den, der foretager noget (en kirkelig Handling) uden Biskoppens Vidende, tjener Djævelen“ og: „Alle skal følge Biskoppen, som Jesus Kristus følger Faderen, og Presbyteriet som Apostlene . . . Uden Biskoppen maa man hverken døbe eller holde Agape“ (Smyrn. 9 og 8), — og naar man dermed sammenligner vore Breves Udtalelser om Indehaverne af de kirkelige Tillidshverv, saa maa det staa klart for enhver, at der ligger en betydningsfuld Udvikling imellem. Vore Breve maa være skilt fra Ignatius'

---

[1]) Magi synes der ogsaa at have været i Vranglærernes Lejr (2 Tim. 3, 8. 13). Men naar W. Lütgert (Die Irrlehrer der Pastoralbriefe, 1909) tillægger dem Tanker om Slaveemancipation (ud fra 1 Tim. 6, 1-2), om Kvindeemancipation (ud fra 1 Tim. 2, 11 ff.; Tit. 2, 5) og Paaberaabelse af Visioner (ud fra 1 Tim. 1, 17; 6, 16) samt Modarbejdelse af det kirkelige Embede (ud fra 1 Tim. 3, 1 ff.), saa hviler alle disse Formodninger paa meget løs Grund.

[2]) En Monografi om dette Spørgsmaal har E. Kühl skrevet (Die Gemeindeordnung in den Pastoralbriefen, 1885).

[3]) Endog Holtzmann anerkender dette (Die Pastoralbriefe, 1880, S. 214, jfr. S. 278).

Tid ved en lang Aarrække[1]). Og naar Brevene er henvist til den før-ignatianske Tid, saa maa vi paa Grund af vort ringe Kendskab til Udviklingen i Aarene 60—100 være meget varsomme med at fastslaa, hvad der kan og hvad der ikke kan tænkes at have været til Stede allerede i Paulus' Levetid.

Af særlig Interesse er det, at vi i Overskriften netop til det sidste i Rækken af de øvrige paulinske Breve (Fil. 1, 1) finder *ἐπίσκοποι* og *διάκονοι* fremhævet — de samme to Klasser, som omtales udførligt i 1 Tim. 3. Og den højtidelige Nævnelse af dem i Overskriften kunde endog friste til i Fil. at opfatte Ordene som ligefremme faststaaende Embedsbetegnelser, medens man i Pastoralbrevene bestemt har Indtryk af, at Ordenes appellative Betydning endnu staar i Forgrunden (*ἐπίσκοποι* og *πρεσβύτεροι* bruges derfor i Flæng om de samme Personer)[2]). I det hele taget vil man, naar man betragter Udviklingen fra den mere ubestemte Omtale af *προϊστάμενοι* i 1 Thess. 5, 12 — gennem de mere bestemte og konkrete Udtalelser i 1 Kor. 12, 28 og Efes. 4, 11 — til Fremhævelsen af *ἐπίσκοποι* og *διάκονοι* allerede i Brevets Adresse i Fil. 1, 1, — og derfra vender sig til Pastoralbrevene, overalt have Indtrykket af en jævn Udvikling uden store Spring. Der er i Pastoralbrevene ikke Tale om bestemt afgrænsede Pligter for Indehaverne af de forskellige Tillidshverv; vi er langt fjærnet fra det ignatianske Forbud mod at døbe og holde Agape uden Bi-

---

[1]) Ogsaa 1 Klem. betegner et mere fremrykket Stade end vore Breve. Henvisningen til de gammeltest. Typer for de forskellige Embeder i Menigheden er særlig talende (40, 5; 42, 4. 5).

[2]) *ἐπίσκοποι* og *διάκονοι* i Fil. 1, 1 maa derfor forstaas i Lyset af Pastoralbrevene. Vi maa ikke lægge senere kirkelige Forestillinger ind i Ordene. Det vil være rigtigere, som det sker i det følgende, at tale om „Hverv" i Stedet for om „Embeder". W. Michaelis (Die Pastoralbriefe etc., S. 14), forsøger forgæves at finde en tysk Betegnelse for den Forestilling, vi udtrykker ved Ordet „Hverv"; han maa ty til Fremmedordene „Funktioner" og „Funktionærer".

skoppen. Det enkelte Menighedsmedlem er ikke udelukket fra aktiv Deltagelse i Gudstjenesten (1 Tim. 2, 8), ligesom der ikke er sikre Spor af Benyttelse af formulerede Bønner. Det fortjener ogsaa at bemærkes, at Diakoner slet ikke omtales i Brevet til Titus; det taler afgjort mod, at vi staar overfor en Forfatter, der er ivrig for at faa en kirkelig Embedsstige legaliseret ved apostolsk Autoritet; men det finder sin ganske naturlige Forklaring, naar Menighedstilstandene var mindre udviklede i den senere stiftede Menighed paa Kreta end i Menigheden i Efesus.

Man vil ikke heller med Rette kunne argumentere for en senere Tid ved Henvisning til, at medens de overordentlige Naadegaver i Paulus' Tid spillede en meget fremtrædende Rolle, synes de i Pastoralbrevene at være forsvundet, og „Embedet“ har faaet den overvejende Indflydelse. Det vil nemlig være uberettiget at antage, at Tilstandene i Korinth (1 Kor. 12—14) var typiske for alle paulinske Menigheder. Vi hører jo dog intet i de andre Breve om, at de særlige Naadegaver trængte sig saa overordentlig stærkt frem, ligesom Paulus jo forøvrigt ogsaa i 1 Kor. sætter bestemte Grænser for deres Udøvelse. I de fleste paulinske Menigheder fandtes der vel Karismatikere lige saa vel som saadanne, hvem Tjenester og Tillidshverv var betroet. Men ganske saaledes finder vi ogsaa Forholdet i Pastoralbrevene. Ogsaa her anerkendes Profeters Virksomhed (se foruden 1 Tim. 1, 18; 4, 14 ogsaa 4, 1).

De fleste af de enkelte Træk, i hvilke man har villet se Anakronismer, har ikke megen bevisende Kraft. Hvis 1 Tim. 3, 11 er at forstaa om kvindelige Diakoner, behøver det ikke at betegne noget synderlig fremskredet Stade i Forhold til Rom. 16, 1—2; vi maa, som ovenfor udviklet, hverken det ene eller det andet Sted lægge altfor faste Forestillinger ind i Ordet. — Det er vel sandsynligt, at der i Kap. 5 tales om Menigheds-Enker med særlige Hverv, men vi kan ikke med nogen gyldig Grund bestride, at man allerede paa Paulus' Tid har brugt enlig stillede Enker til tjenende Gerning i Menigheden. — Ligeledes er det ingenlunde unaturligt, at man i en Menighed, der

har bestaaet over ti Aar, fraraader at give kirkelige Tillidshverv til ny omvendte (1 Tim. 3, 6). En Fristelse til ved Valg af Tillidsmænd at se mere paa borgerlig Velstand og Anseelse end paa Prøvethed i Kristenstanden kan tænkes at melde sig meget tidlig. — Finder man Omtalen af en Indvielse til Overtagelsen af kirkelige Tillidshverv (1 Tim. 4, 14; 2 Tim. 1, 6) paafaldende, saa kan man henvise til Acta 13, 2-3 og 14, 23, samt til, at denne Skik jo allerede fandtes hos Jøderne. Intet er naturligere, end at den hurtig trængte ind i den kristne Menighed. — *μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα* 1 Tim. 3, 2 er ikke at forstaa som Forbud mod andet Ægteskab. At Forf. ikke er uvillig stemt mod andet Ægteskab, fremgaar tydelig af 1 Tim. 5, 14. — Hvis *ἡ γραφή* i 1 Tim. 5, 18 ikke blot refererede sig til det umiddelbart følgende gammeltest. Citat, men ogsaa til Slutningen af Verset, saa vilde vi her have en utvivlsom Anakronisme; men det er fuldt forsvarligt at betragte Versets Slutning som en selvstændig Tilføjelse[1]).

Man kan altsaa ikke heller paa dette Omraade fremføre afgørende Grunde mod Brevenes Ægthed. Der tales i disse Breve mere udførligt om de forskellige Tjenestehverv indenfor Menigheden, om Gudstjeneste, Kirketugt og lign. end i de tidligere paulinske Breve. Men det er vanskeligt at indse, hvorfor Paulus ikke, efter en eventuel Frigivelse, paa nye Rejser, hvor han kunde iagttage den fremskridende Udvikling i Menighedslivet, kunde føle Trang til ogsaa at udtale sig udførligt om disse Spørgsmaal. At han havde en udviklet praktisk Sans og en levende Interesse for, at alt i Menigheden skulde ske „sømmelig og med Orden“ (1 Kor. 14, 40), — derom vidner dog ogsaa hans tidligere Breve. Især 1 Kor. er typisk i den Henseende, at det paa samme Tid giver Udtryk for en levende Forventning om Genkomstens Nærhed (1 Kor. 7, 29) og for en udpræget Interesse for Menighedens praktiske Ordninger. Spændingen mellem de to Interesser er ikke stærkere til Stede i Pastoralbrevene. Den Interesse for Orga-

---

[1]) Iøvrigt vilde den Vanskelighed ikke fjærnes ved Antagelse af Uægthed, da man dog ikke kan ansætte Brevenes Tilblivelse saa sent, at en Anakronisme undgaas, hvis *ἡ γραφή* skal omfatte ogsaa sidste Halvdel af Verset; dette indrommes uforbeholdent af Jülicher, S. 154 f. og 166.

nisation, hvorom Pastoralbrevene vidner, kan saaledes ikke siges at strække sig ud over, hvad der kan tænkes muligt allerede i Paulus' Levetid.

3) Man indvender for det tredje, at Brevene i deres hele Anlæg er forskellige fra de andre paulinske Breve. Pastoralbrevene skulde efter deres ydre Form være Vennebreve, men ikke desto mindre indeholder de en Mængde Forskrifter, som efter deres hele Karakter tager videre Sigte end paa de bestemte konkrete Forhold. Ikke heller indser man, siges der videre, hvorfor Paulus i et Brev skulde meddele alle den Slags Forskrifter til en Ven, som han kort i Forvejen havde set, og hvem han dengang maa antages at have givet al fornøden Vejledning, for saa vidt Timoteus ikke som Ven af Paulus endog allerede i Forvejen var fortrolig med Paulus' Tanker om alle disse Spørgsmaal.

Der er allerede i § 22 gjort opmærksom paa, at Paulus' Breve ikke kan indordnes under de gængse Brevformer (Epistler eller Privatbreve), og ligeledes paa den store Forskel i Form mellem hans Breve indbyrdes. Den Mand, der kunde anbringe Romerbrevets lange Tankeudviklinger, under hvilke man til Tider føler sig hensat til Læsningen af en Afhandling, Side om Side med saa personlige Udtalelser som dem, der findes i sidste Halvdel af Rom. 15, han maa vel ogsaa kunne tænkes i nogle Vennebreve at anbringe Forskrifter og Raad angaaende Ordningen af Menighedsforholdene og angaaende Kampen mod falske Lærere Side om Side med Udtalelser, der hos Vennen skal fremkalde Minder fra hans Barndom eller fra den højtidelige Stund, da han modtog Haandspaalæggelsen.

Men maatte det da ikke i hvert Fald være overflødigt for Paulus at skrive alle disse Ting til en Mand, som han kort i Forvejen mundtligt havde kunnet belære derom? Naar man spørger saaledes, glemmer man, at det dog i Grunden er ganske forstaaeligt, om Tim. selv kunde ønske at faa den mundtlige Belæring, han havde mod-

taget af Paulus, fæstnet i skriftlig Form. Det faldt næppe altid Timoteus let at gøre sin Autoritet gældende overfor Menigheden (1 Tim. 4, 12); i saa Fald vilde det være af stor Værdi for ham, om han kunde henvise til skriftlige Udtalelser af Paulus. Og det er vanskeligt at indse, hvorfor Paulus ikke skulde kunne vælge at give ham disse i Form af et Brev, i hvilket han samtidig kunde indflette, hvad der rent personlig laa ham paa Hjærte[1]).

4) Man har endelig gjort gældende, at Brevenes Sprog taler mod Paulus som Forfatter.

Det kan ikke bestrides, at denne Indvending har adskillig mere Vægt end de tidligere fremførte. Men paa den anden Side har mange næret en altfor overdreven Tillid til Argumenter hentet fra Sproget, idet man har glemt, hvor lidet omfattende det Materiale er, ud fra hvilket vi kan hente Oplysning om Paulus' Sprog (kun nogle faa Breve). En Sammenligning med Ægthedsundersøgelser vedrørende Værker indenfor den græske, klassiske Literatur vilde sandsynligvis have kunnet hjælpe mange Teologer til at tale mere varsomt om, hvad man med det forhaandenværende Materiale kan slutte ud fra Sprog og Stil.

Det er lærerigt at drage en Sammenligning med de sproglige Argumenter, der som oftest staar til Raadighed, hvor der forhandles om Ægtheden af omstridte Værker paa den græske Literaturs Omraade. Se f. Eks. Prolegomena til Dialogen Alkibiades II i Stallbaums Platon-Udgave (Bd. V. 1) eller Siggs Argumentation i Fleckeisens Jahrbücher für klass. Philol. Suppl., VI. 1872—73, S. 414—434 (ang. nogle Taler af Demosthenes). Eller man lægge Mærke til, at det store sproglige Ma-

---

1) Just den Omstændighed, at Brevene saaledes er forskellige fra de tidligere Breve i Anlæg, Hensigt og Bestemmelse, giver paa den anden Side en Forklaring paa det Forhold, der under det foregaaende Punkt blev omtalt som en Indvending mod Brevenes Ægthed (den indgaaende Omtale af de organisatoriske Spørgsmaal), se især W. Michaelis: Die Pastoralbriefe etc., S. 37—43 („Wir wissen nicht, wie Paulus etwa an Aquila und Priszilla oder an Apollos geschrieben haben mag", S. 37).

teriale, som man opererer med i Spørgsmaalet om Ægtheden af Platons Breve (se H. Ræder i Rhein. Mus. für Philol. N. F., Bd. 61, S. 440—471), ikke engang kan føre til et almindelig anerkendt Resultat. Man har i de nævnte Tilfælde et meget rigt Materiale af ægte Skrifter at argumentere ud fra, og man har en indgaaende Viden om det græske Literatursprog og dets Udviklingshistorie netop i de paagældende Aarhundreder, hvortil man ikke har noget tilsvarende paa den ældste kristelige Literaturs Omraade. I det her behandlede Tilfælde har vi kun nogle faa Breve at operere med. Og man kan ikke med nogen synderlig Grad af Sikkerhed ud fra nogle faa Aktstykker afstikke Grænser for en Forfatters Ordforraad.

a) Man har for det første gjort opmærksom paa,[1] at Pastoralbrevene frembyder et stort Antal Ord, som ellers ikke forekommer hos Paulus. Holtzmann tæller 133 saadanne Ord. Der er tillige blevet lagt Vægt paa, at Pastoralbrevenes Ordforraad viser et nært Slægtskab med Ordforraadet i de saakaldte apostolske Fædres Skrifter[2]).

Der er imidlertid to Grunde, som maa advare mod at bygge paa Argumenter ud fra Ordforraadet. For det første den allerede ovenfor antydede Grund, at vi har saa faa Skrifter fra Paulus' Haand. Man kan ikke med nogen Ret afstikke Grænserne for en Forf.'s Ordforraad ud fra nogle faa Breve. Men hertil kommer for det andet, at Paulus i de faa Breve, som er bevaret, viser en ualmindelig stor Evne til at variere sit Ordforraad. Naar Paulus i det lille Fil., der ikke særlig behandler nye Forhold, og som er skrevet omtrent samtidig med og under de samme Livsforhold som flere

[1]) En særlig indgaaende Argumentation ud fra Sproget findes hos H. Holtzmann: Die Pastoralbriefe, 1880, S. 84 ff.; indenfor den nyere Literatur hos P. N. Harrison: The problem of the Pastoral Epistles, 1921, S. 18 ff. samt Th. Nägeli: Der Wortschatz des Apostels Paulus, 1905, S. 85 ff. Jfr. til det følgende min Afhandling „Über die Sprache in den Past.“ i Z. N. T. W., XVIII. 1917—18, S. 225—243.

[2]) Dette sidste er især fremhævet i det anførte Skrift af P. N. Harrison.

andre Breve, kan benytte et overordentlig stort Antal nye (d. v. s. ikke i de tidligere Breve brugte) Ord, skulde der ikke være nogen berettiget Grund til at undres over, at Tallet paa „nye“ Ord bliver ikke saa lidt større i Pastoralbrevene, hvor en Mængde helt nye Emner drages frem, og som er skrevet en Del Aar senere og under nye Livsforhold. Anvendelsen af mange nye Ord hos en Mand, der var saa fortrolig som Paulus med det græske Sprog, er ikke paafaldende. Ordforraadet vilde kun volde virkelig Vanskelighed for Antagelsen af Paulus som Forf., hvis der var Tale om Anvendelse af Ord, som paaviselig hørte hjemme i den efterpaulinske Tid og ikke kunde tænkes anvendt paa Paulus' Tid. Men herom er der ikke Tale.

Og hvad det paastaaede, større Slægtskab i Henseende til Ordforraad med den efterapostolske Tids Literatur angaar, er det vanskeligt at se noget paafaldende i, at Pastoralbrevene har 673 Ord fælles med det øvrige N. T. og 735 Ord fælles med de apost. Fædre og Apologeterne. Forskellen er ikke stor, — og beviser endnu mindre, naar man erindrer, hvor begrænset en Forf. som Joh. er i sit Ordvalg i Sammenligning med den efterapostolske Tids Forfattere. Dertil kommer, at Emnerne i Pastoralbrevene er helt forskellige fra Emnerne i Evangelierne og langt mere beslægtet med Emnerne hos de apostolske Fædre; der vil derfor være langt større Mulighed for Fællesskab med Hensyn til Ord mellem Past. og de apostolske Fædre.

Det er Harrison, som i det anf. Skrift, S. 77, meddeler den ovenfor givne Statistik. Overhovedet er denne Sammenstilling med de apost. Fædre og Apologeterne mislig. Paulus' Breve er jo kendt og benyttet af mange af disse Forfattere. Harrison gør selv opmærksom herpaa, men ser ikke, i hvilken Grad allerede denne Omstændighed berøver den største Del af hans Statistik dens bevisende Kraft (selv om det ikke ligefrem er i Citater, at de samme Ord forekommer, kan disse Ords Forekomst hos de senere Forfattere dog simpelt hen skyldes

ubevidst Indflydelse fra Læsning af Pastoralbrevene). — Naar Harrison, S. 74, meddeler, at 70,9 % af Ordforraadet i Paulus' ti Breve og 78,3 % af Ordforraadet i Pastoralbrevene ogsaa findes hos de apost. Fædre, synes denne Statistik nærmest at tale i Disfavør af Harrisons Tese, idet en Betragtning af Ordforraadet i dets Helhed viser, at Slægtskabet med de apostolske Fædre ikke er synderlig større for Pastoralbrevenes Vedkommende end for de 10 andre Breve af Paulus. — W. Michaelis har i Z. N. T. W., XXVIII. 1929, S. 69—76, gjort opmærksom paa den Fejl i Harrisons Statistik, at Forholdstallet for sproglige Ejendommeligheders Forekomst i et Skrift beregnes pr. Tekstside uden Hensyn til Omfanget af Skriftets Ordforraad i det hele taget. Hvis man tager sidste Hensyn, giver Statistiken i mange Tilfælde et helt andet Billede (se ogsaa Michaelis: Die Pastoralbriefe etc., 1930, S. 129 ff.).

Paulus' Evne til at variere sit Ordvalg, som ovenfor i Teksten blev betonet, ses særlig klart deraf, at omtrent Halvdelen af hele Paulus' Ordforraad (1257 Ord af c. 2500) bestaar af Ord, der kun forekommer i et enkelt Brev (én eller flere Gange). Samtidig kan vi hos Paulus iagttage en Tilbøjelighed til paa samme Tidspunkt hyppig at vende tilbage til samme Ord (f. Eks. *ἀνακρίνειν* kun i 1 Kor., men i dette Brev 10 Gange; *συνέρχεσθαι* paa lign. Maade 7 Gange i 1 Kor.; *ἀπειθεῖν* og *δικαίωμα* hver 5 Gange i Rom., ellers ikke hos Paulus; *προθυμία* 4 Gange i 2 Kor., ellers ikke hos Paulus; o. s. v.). — Tallene for de enkelte Breves Vedkommende paa de kun i vedkommende Brev forekommende Ord er følgende: 1 Thess. 35, 2 Thess. 22, Rom. 232, 1 Kor. 245, 2 Kor. 176, Gal. 83, Efes. 82, Fil. 69, Kol. 58, Filem. 8, 1 Tim. 124, 2 Tim. 77, Tit. 46. Som man ser, er Tallene meget høje for Rom. og 1 Kor., men hvis Forholdet beregnes efter Brevets Omfang (pr. Tekstside), kommer man til det Resultat, at der er færrest særegne Ord i Thess.-brevene og Filemonsbrevet (c. 8 pr. Side), flest i Pastoralbrevene (19—21 pr. Side). I de fire store Breve er Tallet 11—12 pr. Side; i Fil. 13 pr. Side. Efter Michaelis' Paavisning er, som allerede omtalt, heller ikke Beregningen pr. Tekstside fuldt tilfredsstillende. Men i det hele taget beviser disse Ord-Statistiker ikke meget. I det hele og store vil Tallet paa de for et Brev særegne Ord selvfølgelig staa i Forhold til det større eller mindre Antal nye Emner, som deri behandles. Mest forbavsende er, at Fil., der ingenlunde udmærker sig ved at gaa ind paa mange forskellige eller nye Emner, naar saa relativt højt et Tal. Det bliver derved et Vidnesbyrd om, at Paulus maa have raadet over et meget betydeligt Ordforraad.

Det er af Vigtighed, at næsten alle de nye Ord i Pastoralbrevene

er saadanne, som kan paavises enten i Sept. eller i hvert Fald i den græske Literatur før Paulus' Tid eller paa Paulus' Tid; se Paavisningen heraf i Church Quarterly Review, 1907, S. 344—358.

Forhaabentlig vil den Erkendelse efterhaanden trænge igennem, at man ikke i Ægthedsspørgsmaalet kan bygge meget paa Ordstatistik. Den med en saadan nødvendig forbundne udvortes Skematisering formaar kun delvist at tage Hensyn til det større eller mindre Omfang af det Materiale, som foreligger fra Forf.'s Haand, til Forf.'s større eller mindre Ordforraad i det hele taget og til Forf.'s større eller mindre Variationsevne og formaar slet ikke at tage Hensyn til nye Situationer, nye Emner, nye Indflydelser og andre lignende aandelige Faktorer, som med Nødvendighed maa indvirke paa enhver Forf.'s Ordvalg.

b) Man har endvidere gjort opmærksom paa, at der ikke blot findes mange nye Ord i Pastoralbrevene i Forhold til de ældre Breve, men en stor Del af de i disse hyppig anvendte Ord mangler i Pastoralbrevene. Man[1]) nævner Ord som *ἄδικος, ἀκαθαρσία, ἀκροβυστία, διαθήκη, δικαίωμα, μωρία, σπλάγχνα, ταπεινός*. Især anser man det for paafaldende, at hele Ordgrupper, der ellers er stærkt repræsenteret hos Paulus (som *ἐλευθερία, ἐλευθεροῦν, ἐλεύθερος*, — *φρονεῖν, φρόνημα, φρόνησις*, — *τέλειος, τελειοῦν, τελειότης*, — *πράσσειν, πρᾶγμα, πρᾶξις* o. s. v.) ganske mangler i Pastoralbrevene.

Man maa imidlertid erindre, at ligesom intet er naturligere, end at en Forf. i et nyt Brev anvender mange nye Ord, især naar Maalestokken for Bestemmelsen af „nye" er nogle faa tidligere Breve, saaledes er intet naturligere end det, at en stor Del tidligere benyttede Ord ikke anvendes i et senere Brev. Hvor lidt sligt beviser, kan bl. a. klart oplyses gennem de af Holtzmann fremdragne Ord *ἄδικος* og *δικαίωμα* i Forbindelse med en Del Ord af samme Stamme. Det førstnævnte Ord findes overhovedet kun tre Gange hos Paulus (1 Gang i Rom. og to Gange i 1 Kor.); *δικαίωμα* findes kun i Rom. Der er saaledes ikke det mindste paafaldende i, at de ikke findes

---

[1]) Holtzmann: Anf. Skr., S. 98 f.

i Pastoralbrevene. Langt snarere kunde man undres over, at et Ord som δίκαιος ikke findes i 1 Kor., 2 Kor. og Thess.brevene, og over at δικαιοσύνη kun findes én Gang i 1 Kor. og slet ikke i Kol. og Thess.brevene; ligeledes mangler δικαιόω ganske i 2 Kor. og i alle Fangenskabsbrevene. Men rettest er det under de Omstændigheder slet ikke at undre sig over sligt eller benytte det som Argument mod paulinsk Affattelse. Hvis man ophøjer visse Ord eller Begreber til særlig paulinske Ord eller til „paulinske Hovedbegreber", saaledes at man betragter Manglen af dem som Argument mod et Brevs Ægthed, maa man forkaste de allerfleste af Paulus' Breve.

Naar Holtzmann fremhæver Ordgruppen ἐλευθερία, ἐλευθεροῦν, ἐλεύθερος, behøver man blot at paapege, at intet Ord af denne Gruppe findes i det utvivlsomt ægte Fil.; i det ligeledes almindelig anerkendte 2 Kor. findes kun ἐλευθερία og kun én Gang. — ἀκαθαρσία mangler ogsaa i de utvivlsomt ægte Breve 1 Kor. og Fil.; ἀκροβυστία mangler i 2 Kor. og Fil.; διαθήκη mangler i begge Thess.breve, i Fil. og Kol.; μωρία findes overhovedet kun i 1 Kor. (ubegribeligt, at Holtzmann kan nævne det i denne Forbindelse); σπλάγχνα mangler ogsaa i Rom., 1 Kor., Gal. og Efes.; ταπεινός og ταπεινοῦν mangler i Thess.brevene, i 1 Kor. og Gal.; πράσσειν mangler ogsaa i 2 Thess. og Kol. og forekommer kun én Gang i Breve som Gal. og Fil.; πρᾶγμα findes overhovedet kun 4 Gange og πρᾶξις 3 Gange i alle paulinske Breve tilsammen. Forøvrigt maa henvises til min Fortolkning, S. 34 ff., hvor talrige andre Eksempler meddeles paa Variation i Ordforraadet hos Paulus.

c) Indenfor Ordforraadet har man ganske særlig henvist til Brugen af Partikler, Præpositioner, Artiklen og lign. Det er utvivlsomt rigtigt, at man ofte just paa disse Omraader bedst kan mærke, om man staar overfor samme eller en anden Forf. Men ogsaa her maa de Afvigelser, som man kan paavise i Pastoralbrevene i Forhold til de tidligere Breve, ses i Lyset af de Afvigelser, som kan konstateres mellem de 10 Breve indbyrdes. Der er en Mængde Partikler, Adverbier og Præpositioner, som kun forekommer i et enkelt af Paulus' Breve;

andre, som kun findes i en enkelt af de fire Grupper af Breve. Endog nogle af de hyppigst anvendte Partikler mangler i Breve, hvis Ægthed er almindelig anerkendt. Om næsten alle af Paulus anvendte Præpositioner og Partikler gælder, at de mangler endog i mere end ét af de ti Breve. — Man vil saaledes heller ikke ud fra dette Forhold kunne hente et Argument mod Paulus som Forf. til Pastoralbrevene.

P. N. Harrison: Anf., Skr., S. 34, lægger megen Vægt paa dette Punkt. Han giver S. 36—37 en Fortegnelse over en Mængde Partikler og Smaaord i de ti Breve, som ikke findes i Pastoralbrevene. Men naar man nøje iagttager selve denne Liste, vil man faa et stærkt Indtryk af den uhyre Variation hos Paulus i Anvendelsen af saadanne Ord. Af de i denne Liste forekommende 77 Ord mangler ikke mindre end 45 i begge Thess.brevene. — Ogsaa de af Holtzmann (S. 100 ff.) særlig fremdragne Forhold er uden Beviskraft. Hans Udtalelse om Artiklen, som „Paulus gærne sætter foran hele Sætninger", er ligefrem urigtig, thi Artiklen foran Sætninger forekommer hos Paulus kun i 1 Thess., Rom., Gal., Efes., og i disse Breve endda kun ialt 6 Gange (3 Gange alene i Rom.). Artiklen foran Adverbier mangler ogsaa i 2 Thess. og findes i Gal. kun én Gang (og det i et gl.-test. Citat); Art. foran Talord mangler ligeledes i 2 Thess., 2 Kor., Gal. og Kol.; Art. foran Infin. mangler i Kol., og det af Holtzmann særlig fremhævede *τοῦ* med Infin. forekommer ikke i 1 og 2 Thess., findes i 2 Kor. kun to Gange og intet af Stederne med final eller konsekutiv Betydning, hvilken ligeledes savnes i Efes. og kun findes én Gang i Gal. (endda i et gl.-test. Citat). — *γάρ* findes i 1 Tim. lige saa hyppigt som i Fil., i 2 Tim. endog forholdsvis hyppigere. En Række flere Enkeltheder til Belysning af Holtzmanns Argumenter findes i min Fortolkning, S. 40 f.; jfr. S. 37. — Som Eksempler paa Partikler, der kun findes i et enkelt Brev, kan nævnes: *ἐπείπερ, μήπω, πού, ὡσεί, κατέναντι, διόπερ, ὅλως, ὁσάκις, οὔπω, εἰ δὲ μή, ἡνίκα, καίπερ, κἄν* og mange flere. Der er andre, som kun findes i en enkelt Gruppe af Brevene; kun i anden Gruppe f. Eks. *ἕνεκα, ἐπεί, ἕως, ἴδε, ἰδού, καθό, μήτι, ὅμως, ποῦ, παρά* med Akkus. o. s. v. Alene i første og anden Gruppe findes f. Eks. *ἄρτι, ἔπειτα, καθάπερ, μήπως* o. s. v.; alene i anden og tredje *ἄνω, ἄχρι, γέ, εἰ καί, εἴ πως, ἐπειδή, νυνὶ δέ, ὅπου, οὐκέτι, πλήν, τέ, ὧδε* m. fl. Alene i tredje og fjerde Gruppe *ὀπίσω, περί* m. Akkus.

Et af de mest paafaldende Fænomener paa det her omhandlede Omraade er vel nok, at *σύν* slet ikke anvendes i Pastoralbrevene, men erstattes af *μετά*. Imidlertid vil den Omstændighed, at det ogsaa ganske

mangler i 2 Thess. (skont det lille Brev har μετά ikke mindre end fem Gange), og endvidere den Omstændighed, at μετά ogsaa i de ti Breve forekommer hyppigt, ja, endog hyppigere end σύν (51 Gange mod 39), mane til Forsigtighed med at drage Slutninger ud herfra. — Ligeledes maa det ovenfor S. 179 omtalte Forhold, at τε forekommer c. 130 Gange i Acta og kun 9 Gange i Luk. Ev., og den Omstændighed, at μέν slet ikke findes i Johannesbrevene, medens det forekommer 8 Gange i Joh. Ev., belære os om, hvor forsigtig man maa være med at drage Slutninger udfra en Forf.'s Brug af Partikler.

Det fremgaar af disse Undersøgelser, at sproglige Grunde ikke kan lægge noget afgørende Lod i Vægtskaalen mod Brevenes paulinske Affattelse. Endnu mindre kan man drage Slutninger ud fra Forskel i Stil eller „teologisk Begrebsverden".

Ogsaa indenfor de ældre Breve er der store Forskelle med Hensyn til Stil, hvilket kun er, hvad man maa vente hos en saa stemningsbevæget Natur som Paulus. Med god Grund udtaler Sanday-Headlam: A Commentary on the Epistle to the Romans[5], 1902, S. LV, at der er større Forskel i Stil mellem Rom. og Efes. end mellem Rom. og Pastoralbrevene. Og Percy Gardner: The religious experience of St. Paul, 1911, S. 19 tager ikke i Betænkning at antage Kol. for ægte, skont han klart ser den store Forskel i Stil mellem Kol. og 1 Kor. — Pastoralbrevene er vel, fraset enkelte Stykker, de mindst stemningsbevægede indenfor de paulinske Breve. De indeholder mange nøgterne Forskrifter og praktiske Raad; dertil svarer en mere nøgtern Stil og færre indviklede Perioder. Dog er der Partier, især indenfor det mest personlige af de tre Breve (2 Tim.), hvor vi møder de kendte indviklede Perioder, i hvilke Tankernes Mylr fremtvinger Brud paa de regelrette Sætningsforbindelser.

Man har ogsaa ment at finde Forskelle mellem Pastoralbrevene og de ældre Breve med Hensyn til den „teologiske Begrebsverden". Forholdet turde imidlertid snarere være det, at Lærepunkter, som Paulus i tidligere Breve fremhævede med stor Styrke, fordi de dengang var stærkt omstridte, nu træder i Baggrunden. Men de mangler ikke. Træffende siger A. Sabatier herom (L'Apôtre Paul[4], 1912, S. 285): „Den dialektiske Argumentation i Rom. og Gal. er forsvunden, men disse Breves fundamentale Læreindhold er i Pastoralbrevene udtrykt i dets fulde Styrke og dets fulde Dybde". Ogsaa et Henblik til Forholdet mellem de ældre utvivlsomt ægte Breve vil vise, hvor skrøbe-

lige Argumenter af den her omhandlede Art er. Hvad f. Eks. Retfærdiggørelsestanken angaar, vil det være lettere at godtgøre, at 1 Kor. mangler den, end at den ikke findes eller kun findes i afsvækket Form i Pastoralbrevene. Thi hvis man ikke ad anden Vej kendte de Forestillinger, som Paulus knytter til *δικαιοσύνη* og *δικαιοῦν*, vilde man ikke paa de eneste tre Steder, hvor disse Ord forekommer i 1 Kor. (1, 30; 4, 4; 6, 11), med Sikkerhed blive ledet i den rigtige Retning. Langt klarere er Steder som Tit. 3, 5 ff. og 2 Tim. 1, 9 f. — Ligeledes kan man, naar Holtzmann (S. 178) gør gældende: „dass die Sünde in der *σάρξ* beruhe, davon erfahren wir in den Pastoralbriefen nichts", deroverfor blot henvise til, at vi heller ikke erfarer det mindste derom i det utvivlsomt ægte Fil., — rent bortset fra, at Holtzmanns Ord næppe er en fuldt korrekt Gengivelse af Paulus' Tankegang om Syndens Forhold til *σάρξ*. — Man kunde endog fremføre gode Grunde for den Paastand, at der er et større Spring i Udviklingen i de paulinske Tanker fra anden Brevgruppe til tredje end fra tredje til fjerde. I første Tilfælde er der Tale om ret betydningsfulde Videreførelser, i sidste Tilfælde kun om, at visse Tanker træder mindre stærkt frem, fordi Forholdene ikke længere nødvendiggør en saa stærk Betoning af dem. — Se om hele dette Spørgsmaal Michaelis: Die Pastoralbriefe etc., S. 76—101.

Under disse Omstændigheder faar de mange utvivlsomme Berøringer mellem Pastoralbrevene og de ti andre Breve ikke ringe Betydning. Man har villet forklare dem ud fra bevidst Efterligning. Et interessant Eksempel paa et uægte Brev, sammensat af laante Ord og Sætninger fra de ægte Breve, har vi i det uægte Laodikenserbrev[1]). Men den store Forskel mellem dette og Pastoralbrevene taler afgjort til Gunst for de sidstnævnte. Brevet til Laodikæa er et ganske uselvstændigt Mosaikarbejde[2]). I Pastoralbrevene derimod er der intet Sted Tale om slavisk Gentagelse; man har tværtimod det Indtryk, at samme Forf. ganske naturlig udtaler beslægtede Tanker i beslægtede Udtryk.

---

[1]) Det findes aftrykt i Zahn: G. K., II. S. 584 f.

[2]) Det samme gælder, om end i noget mindre Grad, det uægte Brev fra Paulus til Korinth, der af C. Schmidt: Acta Pauli, 1905, S. 214 kaldes „et Mesterstykke af Mosaikarbejde dannet efter paulinske Breve".

Ligeledes er det ikke uden Betydning, at Berøringerne mellem Pastoralbrevene og Fangenskabsbrevene er stærkere end Berøringerne mellem Pastoralbrevene og de ældre Breve. Det drejer sig om for mange Ligheder til, at dette Fænomen kan forklares som Tilfældighed.

Af saadanne Berøringspunkter mellem Pastoralbrevene og Fangenskabsbrevene kan anføres følgende: kun i Efes., Kol. og Pastoralbrevene indeholder Slutningshilsnen et *χάρις* uden ledsagende Genitiv. Kun i tredje og fjerde Brevgruppe findes saadanne betydningsfulde Ord som *λουτρόν* (anvendt om Daaben), *εὐαγγελιστής*, *σωτήρ* og *διάβολος*, *κράτος* og *παιδεία*. Særlig intime Berøringer er der med Fil. Det drejer sig ikke blot om enkelte Ord som *ἐπέχειν*, *κέρδος*, *προκοπή*, *ἐπίσκοπος*, *ἐπιεικής* og *σεμνός*, *περί* med Akkus., men ogsaa om saadanne ejendommelige Billeder som *σπένδεσθαι* og *ἀναλύειν* anvendt om Paulus' Død. Det synes lidet sandsynligt, at de dybtfølte, gribende Ord i 2 Tim. 4, 6-8 skulde være kunstigt blevet til ved en Sammenkædning af de i analoge og dog i saa forskellige Omgivelser forekommende Udtalelser i Fil. 1, 23; 2, 17; 3, 12 ff.; hvorimod det er let forstaaeligt, at Paulus i en lignende historisk Situation, hvor han ser Døden i Øjnene, kan benytte samme Billeder som ved en tidligere Lejlighed. I den ny og varierede Form besidder de samme Friskhed som tidligere, hvad enhver umiddelbar Læser af Ordene i 2 Tim. 4, 6-8 vil indrømme.

Flere mindre betydningsfulde Ligheder med tredje Brevgruppe kunde nævnes. *δέησις*, der indenfor de ældste Breve kun findes én Gang i Rom. og to Gange i 2 Kor., findes 6 Gange i Efes. og Fil. og 3 Gange i Tim.brevene. *ἐπίγνωσις* findes indenfor de ældre Breve kun 3 Gange i Rom., men faar indenfor tredje Gruppe en fremskudt Plads (8 Gange), hvilken det beholder i Pastoralbrevene (4 Gange). Man bør ogsaa sammenligne Brugen af Verbet *ἐνδυναμοῦν* i Fil. 4, 13 og 1 Tim. 1, 12. — *πίστις πρός* i 1 Thess. 1, 8 bliver i anden Gruppe til *πίστις* med Genitiv, for Eks. Rom. 3, 22; Gal. 2, 20; i Efes. 1, 15 og Kol. 1, 4 møder vi *πίστις ἐν*; det samme genfinder vi i 1 Tim. 3, 13; 2 Tim. 3, 15. — Det maa i denne Sammenhæng ogsaa fremhæves, at Th. Nägeli: Der Wortschatz des Apostels Paulus, 1905, S. 80 ff. og 85 ff., jfr. S. 74, baade for Fil.'s Vedkommende og for Pastoralbrevenes Vedkommende paaviser stærkere Berøringer med Literatursproget end i de ældre Breve.

Medens saaledes de mod Antagelsen af Brevenes Ægthed fremførte Grunde ikke er af afgørende Art, er der

to Forhold, som taler stærkt til Gunst for Antagelsen af Ægthed.

1) De mange personlige Forhold i 2 Tim., til Dels ogsaa i Titus, kan vanskelig tænkes konstrueret af en senere Forf. De gør i al deres Ubetydelighed et overvældende Indtryk af Ægthed. Den store Historiker Rankes sunde Judicium fornægter sig heller ikke her. „Sie sind unbedeutend. Wer sollte sie erdichtet haben?“[1]). Desuden vilde en senere Forf. umulig kunne tænkes paa det tidlige Tidspunkt, paa hvilket Brevene i hvert Fald maa være skrevet (før Ignatius), at have opdigtet alle disse Detaljer om Personer, hvoraf adskillige var vel kendte just i Lilleasien. Han vilde jo derved ikke kunne have undgaaet at røbe sig selv.

Omtalen af disse personlige Forhold gør da ogsaa et saa stærkt Indtryk paa de fleste, at den overvejende Del af dem, der benægter Brevenes Ægthed, tager deres Tilflugt til Hypoteser om ægte paulinske Brevfragmenter, som ligger til Grund. Men dels vilde det være ret gaadefuldt, hvorledes saadanne smaa Brevfragmenter af rent personlig Art skulde være blevet bevaret og kommet den senere Forf. i Hænde. Dels vilde en senere Forf., som overhovedet var til Sinds i Paulus' Navn at forfatte tre saa omfattende Breve, næppe have synderlig Interesse for disse Ubetydeligheder; saadanne Fragmenter vilde ikke kunne bidrage til at gøre hans egne Produkter mere troværdige, men vilde snarere i de Kredse, til hvem Fragmenterne var skrevet, og hvor de var kendt, bidrage til at afsløre ham. Holtzmann betegner med Rette denne Opfattelse som den usandsynligste af alle Opfattelser[2]).

---

[1]) L. v. Ranke: Weltgeschichte, III. 1, 1883, S. 192.

[2]) Holtzmann: Anf. Skr., S. 125 f. Hertil slutter sig nu W. Michaelis: Die Pastoralbriefe etc., S. 136: „Die Fragmentenhypothese ist demnach mit soviel methodologischen Schwierigkeiten belastet, dass schon deswegen ihre Unmöglichkeit behauptet werden darf“.

Talsmændene for Formodningen om ægte Fragmenter er indbyrdes meget uenige, hvilket ikke taler til Gunst for denne Udvej. Efter nogles Mening er det kun faa og ubetydelige Fragmenter, som der kan være Tale om, saaledes f. Eks. Pfleiderer: Das Urchristentum[2], II. 1902, S. 267. Andre taler noget bestemtere om ægte Fragmenter, som ligger til Grund for 2 Tim., f. Eks. Hausrath: Neutest. Zeitgeschichte, III[2]. S. 398 f.; atter andre mener, at baade 2 Tim. og Tit. indeholder ægte Fragmenter, saaledes f. Eks. Harnack: Chronologie, S. 480 ff. og S. 710 f.; Mac Giffert: A History of Christianity in the apostolic age, 1897, S. 398—414; Clemen: Paulus, sein Leben und Wirken, I. 1904, S. 158 ff.; v. Soden: Urchristliche Literaturgeschichte, 1905, S. 155—164; P. N. Harrison: The problem of the Pastoral Epistles, 1921, S. 115 ff. Endelig findes der ogsaa dem, som mener, at der findes ægte Fragmenter eller i hvert Fald et ægte Grundlag i alle tre Breve, saaledes f. Eks. F. H. Hesse: Die Entstehung der neutest. Hirtenbriefe, 1889; Heinrici: Der litterarische Charakter der neutest. Schriften, 1908, S. 64; Appel, S. 82 ff. Stählin i Christ's Geschichte der griech. Lit.[6], S. 1148, anser det i hvert Fald for fuldstændig umuligt at udskille eventuelle Fragmenter.

Foruden de personlige Forhold, der omtales, er der ogsaa adskillige andre Enkeltheder, som rent umiddelbart gør Indtryk af Ægthed. En senere Forf. vilde næppe lade Paulus betegne sig selv som *πρῶτος* indenfor Syndernes Række (1 Tim. 1, 15)[1]. — I 1 Tim. 3, 6 advares der mod at gøre en Neofyt til Biskop; i Tit. 1, 7 ff. mangler *νεόφυτος*, — hvilket har en naturlig Forklaring i, at Menigheden paa Kreta var af nyere Oprindelse end Menigheden i Efesus. En senere Forf. vilde næppe finde paa at gøre denne Forskel. — Ogsaa Formaningen til Timoteus om ikke at lade sig ringeagte for sin Ungdoms Skyld og om at drikke lidt Vin for sit Helbreds Skyld (1 Tim. 4, 12 og 5, 23) gør i høj Grad Indtryk af Ægthed.

En Række andre saadanne smaa Træk kunde nævnes. En senere Forf. vilde næppe lade hele den ansete Menighed i Rom svigte Paulus 2 Tim. 4, 16. Han vilde ligeledes næppe (som i 2 Tim. 4, 10) sætte

---

[1]) Dette er meget forskelligt fra, hvad Paulus siger i 1 Kor. 15, 9 og Efes. 3, 8.

en Plet paa den i Kol. 4, 14 omtalte og i Filem. 24 endog som συνεργός betegnede Demas. (Derimod kan senere apokryfe Skrifter spinde en Traad videre ud, saaledes som det netop finder Sted med Hensyn til Demas og Hermogenes i Acta Pauli — paa Grundlag af Antydninger i 2 Tim. 1, 15; 4, 10). — Et forunderligt ægte Indtryk gør det ogsaa, naar der i Hentydningen til Tim.'s Indvielse i 1 Tim. 4, 14 tales om Haandspaalæggelse af de ældste, medens det derimod i det langt mere personlige andet Brev (1, 6) hedder „mine Hænders Paalæggelse". Ligeledes lægger man Mærke til, at 1 Tim. og Tit. blot ender med de Ord ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν (μετὰ πάντων ὑμῶν), medens der i det mere personlige 2 Tim. indskydes Ordene ὁ κύριος μετὰ τοῦ πνεύματός σου. — Der gives ingen Forskrift til Tim. om at indsætte Presbytere i Lighed med Forskriften til Titus (Tit. 1, 5), hvilket har sin naturlige Grund i, at Menigheden i Efesus var ældre, og Menighedsordningen derfor mere gennemført. En senere Forf. vilde næppe formaa til den Grad at sætte sig ind i den daværende Situation.

2) Hertil kommer, at det ikke vil være muligt i Brevene at paavise en Tendens, som kan gøre deres Tilblivelse psykologisk forklarlig.

Man har ganske vist talt om en anti-hæretisk Tendens. Men efter hvad der ovenfor blev paavist, er de bekæmpede falske Lærdomme væsentlig af samme Art som de, der omtales i de andre paulinske Breve; og de faa ny Træk, som omtales, hører til dem, som kun behandles i Korthed; de gøres ikke til Genstand for en særlig indgaaende Imødegaaelse, som man vilde have ventet, hvis Forf. havde ønsket at faa Støtte fra en Apostels Autoritet til Bekæmpelse ogsaa af dem.

Og med Henvisningen til en kirkeorganisatorisk Tendens staar det ikke bedre til. Man sammenligne Pastoralbrevene med nogle af de ældste apokryfe Produkter paa det kirkeorganisatoriske Omraade, f. Eks. med den apostolske Kirkeordning med dens konkrete Bestemmelser om, at tre Mænd fra en Nabomenighed under visse Forhold skal medvirke ved Indsættelse af en ἐπίσκοπος, om Tallet paa Enker og lign., eller med Didake med dens mange Enkeltbestemmelser om Gudstjenestens Ordning, formulerede Bønner o. s. v. Og man vil indse, at medens

det er forstaaeligt, at man ønsker den Slags Forskrifter stadfæstet ved apostolsk Autoritet, vil man næppe kunne tænke sig, at Pastoralbrevenes Tilblivelse skulde skyldes et lignende Ønske. Man vil ikke gøre sig store Anstrængelser for at faa anbragt apostolsk Etikette paa saadanne Formaninger som, at Tilsynsmænd og Diakoner skal udvælges blandt de i borgerlig Henseende ulastelige Personer, at de yngre Enker hellere maa gifte sig igen fremfor at gaa ind i et Menighedsarbejde o. s. v.[1]).

Heller ikke finder vi i Pastoralbrevene den i den apokryfe Literatur almindelige Tendens til at forherlige de apostolske Skikkelser ved Udsmykninger af ældre Beretninger. Hvad vilde i saa Fald have været naturligere end at fortælle om en Rejse til Spanien (Rom. 15, 24) eller om et Besøg i Kolossæ og Filippi (Filem. 22; Fil. 2, 24)?

Det er saaledes vanskeligt nok at opdage et tilstrækkelig klart Motiv til at opdigte blot et af disse Breve, — endnu vanskeligere er det da at forstaa Opdigtelsen af tre saa nært beslægtede Breve, hvorved der ikke kunde opnaas noget som helst mere, end der allerede var opnaaet ved det ene. Derimod har vi i de tre tidligere Brevgrupper Analogier nok til, at just en Paulus kunde skrive flere stærkt beslægtede Breve.

Der maa derfor siges at være overvejende Sandsynlighed for, at alle de tre Breve stammer fra Paulus' Haand. Vi faar da, som allerede ovenfor S. 306 bemærket, vor Viden om Paulus' sidste Leveaar udvidet. Men noget væsentligt nyt Træk føjes ikke ind i det Billede af Paulus, vi har gennem de andre Breve. Dog faar vi et noget rigere Indblik i Paulus' Vilje og Evne til at give praktiske Raad i Spørgsmaal angaaende Gudstjeneste og Menighedsliv. Det er blevet sagt om disse Breve, at et Aar paa Missionsmarken vil give mere Indblik i Pastoral-

---

[1]) At Forf. slet ikke omtaler Diakoner i Brevet til Tit., taler ligeledes stærkt imod, at han er opfyldt af en kirkeorganisatorisk Tendens, jfr. ovenfor S. 311.

brevenes indre Værd end et helt Liv tilbragt under akademiske Oplevelser[1]). Og en Mand som Dr. Joh. Warneck, der har godtgjort sin Dygtighed baade som praktisk Missionær og som videnskabelig Arbejder, udtaler, at disse Breve, hvis de ikke var af Paulus, i hvert Fald maatte stamme fra en gudbenaadet Missionær med en lignende Aandskraft som hans[2]). Man har været altfor tilbøjelig til, som Betingelse for at anerkende et Brev som paulinsk, at kræve, at det havde et rigt teologisk Tankeindhold. Hvis man i Stedet derfor altid vilde have for Øje, at Paulus i første Linie var Missionæren og i anden Linie den teologiske Tænker, vilde mange af de fremførte Indvendinger tabe en Del af deres Brod.

Jones, S. 277, betoner, at der kun findes meget faa, som ganske afviser Antagelsen af Pastoralbrevenes Ægthed. Men der er mange, som ikke vil gaa videre end til Anerkendelse af ægte Fragmenter (se den ovenfor S. 325 nævnte Literatur). Ægtheden af alle tre Breve antages af Barth, S. 107 ff.; Belser, S. 606 ff.; Gregory, S. 726 ff.; Hort: Judaistic Christianity, 1894, S. 130—146 og The Christian Ecclesia, 1897, S. 171 ff.; Kolmodin, S. 382 ff.; W. Michaelis: Pastoralbriefe und Gefangenschaftsbriefe, 1930; J. Parry: The Pastoral Epistles with Introduction and Commentary, 1920; Salmon, S. 412 f.; Schaefer-Meinertz, S. 178 ff.; D. Smith: The Life and Letters of St. Paul, 1921, S. 586 ff.; B. Weiss, S. 299 ff.; G. Wohlenberg: Die Pastoralbriefe[3], 1923; Zahn, I. S. 462 ff. Hertil kan henregnes ogsaa Feine, S. 180 (selv om han tænker sig Muligheden af et ringe Maal af Bearbejdelse), tildels ogsaa Harnack (Die Briefsammlung des Ap. Paulus, 1926, S. 14 f. — maaske tænker han sig et lidt større Maal af Bearbejdelse) og Schat Petersen, S. 543 ff. (der kun tænker sig Bearbejdelse for 1 Tim.'s Vedkommende). W. Lock: A commentary on the Pastoral Epistles, 1924, er meget usikker i sin Dom, men siger dog (S. XXX): In this commentary the whole of the Epistles are treated as coming direct from St. Pauls hand. Usikker er ogsaa Stählin i Christ's Gesch. der griech. Lit.[6], S. 1148; man maa antage ægte Bestanddele, „wenn nicht die ganzen Briefe echt sind." — Et

---

[1]) Bartlet i Expositor, 1913, I. S. 29.

[2]) Joh. Warneck: Paulus im Lichte der heutigen Heidenmission, 1913, S. 9. — Jfr. ogsaa Jul. Richter: Die Briefe des Ap. Paulus als missionarische Sendschreiben, 1929.

forsigtigt „non liquet" findes ogsaa hos Jones, S. 291; A. Sabatier: L'Apôtre Paul[4], 1912, S. 278 ff. og J. Thackeray i Church Quarterly Review, 1911, S. 38 f. — Blandt de faa, som fuldstændig benægter Ægtheden af alle tre Breve, kan nævnes Holtzmann: Die Pastoralbriefe, 1880; M. Dibelius i Lietzmann: Handbuch zum N. T. III. 2, S. 134 ff.; Jülicher, S. 150 ff. og Moffat, S. 412 ff. (dog med svag Indrømmelse i Retning af ægte Fragmenter S. 404).

C. Hebræerbrevet.

§ 35. Hebræerbrevets Formaal og Læserkreds.

Hebræerbrevet mangler den sædvanlige Brevindgang eller Hilsen. Da hertil kommer, at der i Brevet findes forholdsvis faa Hentydninger til konkrete Forhold, er den Hypotese blevet fremsat og har vundet ikke ringe Tilslutning, at Hebræerbrevet slet ikke er noget Brev, men enten en Afhandling eller en Prædiken. Det viser sig imidlertid lige saa vanskeligt at faa Hebræerbrevet til at falde ind under de to nævnte Kategorier. Derfor støder vi da ogsaa paa en saa karakteristisk, men lidet opmuntrende Udtalelse som denne: „Hebræerbrevet begynder som en Afhandling, fortsætter som et Brev og ender som et paulinsk Menighedsbrev". Og i samme Aandedræt taler samme Forfatter om, at det ogsaa kan være en Prædiken[1]).

Den Antagelse, at Hebræerbrevet skulde være en slet og ret Afhandling, umuliggøres ved de dog ikke saa ganske faa Hentydninger til konkrete Forhold hos dem, der tiltales; især kan henvises til 5, 11-14; 6, 10; 10, 32-34; 12, 4; 13, 7; 13, 9; hertil kommer hele Brevets Slutning 13, 17-25. Det er alt dette, som fører til Antagelsen af, at Hebr. snarere er en Prædiken, hvori Prædikanten hist og her tager et let forstaaeligt Hensyn til sine Tilhøreres Forhold. Hvis man imidlertid forsøger paa at gøre fuldt Alvor af den Tanke, at det skulde være en

[1]) W. Wrede: Das literarische Rätsel des Hebräerbriefs, 1906, S. 73; jfr. ogsaa A. Deissmann: Bibelstudien, 1895, S. 242 f.

Prædiken, og i sin Fantasi tænker sig den holdt som Prædiken for en oldkirkelig Menighed, maa man vist omkalfatre alle sine Forestillinger om de første kristne Menigheders gudstjenstlige Forsamlinger. Det er og bliver lettere at tænke sig en Forfatter sende indholdsvægtige og lange Breve til en Menighed i den Tanke, at Brevet ofte vil blive læst og grundig overvejet, — end at tænke sig, at nogen Prædikant i det første Aarhundredes Menigheder ved en Gudstjeneste skulde holde en Prædiken som den, der foreligger i Hebræerbrevet. Desuden er det just ikke nogen naturlig Tanke, at Forfatteren selv eller en anden Person senere skulde have omdannet denne Prædiken til et Brev (d. v. s. tilføjet Slutningen af Kap. 13 eller hele Kap. 13) og derefter sendt den til en anden eller til flere andre Menigheder, paa hvem Hentydningerne til de konkrete Forhold ikke kunde passe. Endelig viser det sig overordentlig vanskeligt at angive, paa hvilket Sted i Kap. 13 den formodede senere Tilføjelse skulde begynde; i Tekstoverleveringen har Tanken om en saadan senere Tilføjelse ikke den ringeste Støtte.

Som Følge af alt dette vil den Antagelse, at vi har med et Brev at gøre, bevare størst Sandsynlighed for sig. Naar alt kommer til alt, er der langt flere Hentydninger til konkrete Forhold i Hebræerbrevet end i et Brev som Efes.; og Rom. viser, hvorledes i al Fald store Partier af et virkeligt Brev kan faa Karakter af en Afhandling. Naar vi endvidere ser hen til Breve som 1 Peter og 1 Joh. (hvoraf det sidste ligesom Hebr. mangler Brevindgang og desuden tillige Brevslutning, medens den hyppige Brug af *γράφειν* desuagtet viser, at det er et Brev eller en Epistel), saa er der Grund til at vogte sig for at drage altfor snævre Grænser for, hvorledes et oldkirkeligt Brev kunde se ud. Man maa erindre, at Grænsen mellem Brev og Epistel var flydende, og vi maa være forberedt paa at møde Breve, der nærmer sig stærkt „Epistlens“ Karakter (jfr. ovenfor § 3, S. 37 f.).

— Det skal indrømmes, at Manglen af en Brevindgang er vanskelig at forklare. Men dels bliver Brevslutningen mindst lige saa vanskelig at forklare, naar en af de andre Hypoteser foretrækkes, dels fører, som paavist, disse Hypoteser ind i nye store Vanskeligheder.

W. Wrede: Das literarische Rätsel des Hebräerbriefs, 1906, S. 39—74 og P. Wendland: Die urchristl. Literaturformen², 1912, S. 372 ff. mener, at Brevets Slutning stammer fra Forfatteren selv, der ved den tilføjede Slutning vil antyde (bl. a. ved Omtalen af Timoteus 13, 23), at Brevet er af Paulus. Denne Forklaring er ganske usandsynlig. Skulde Forfatteren virkelig først efterhaanden under Brevets Udarbejdelse (eller senere) faa den Tanke at give det Udseende af at være paulinsk? Og hvorfor skulde han saa ikke med rene Ord have ladet forstaa, at det var af Paulus, men lade sig nøje med Antydninger?

Man har ogsaa villet begrunde, at Hebræerbrevet egentlig er en Prædiken, derved, at man finder *λέγειν* og *λαλεῖν* brugt paa Steder, hvor man vilde vente *γράφειν* (se bl. a. F. Buhl: Hebræer-Brevet, 1922, S. 10). Man paastaar, at en saadan Sprogbrug ikke findes hos Paulus. Dette er imidlertid ikke rigtigt; Steder som Rom. 7, 1; 1 Kor. 15, 51; 2 Kor. 11, 17; 1 Thess. 4, 15 er særlig talende (yderligere kan henvises til 1 Kor. 10, 15; 2 Kor. 6, 13; 11, 21).

Træffende siger Th. Haering (Z. N. T. W., 1918, S. 147): Hvorfor ikke tro den ubekendte Forfatters eget Vidnesbyrd i 13, 22, at hans Skrift er paa én Gang et Brev og en *λόγος παρακλήσεως* (en Formaningstale)? Det er dog faktisk den mest rammende Karakteristik, som man kan tænke sig af Hebræerbrevet.

Det er ovenfor indrømmet, at Manglen af Brevindgang er vanskelig at forklare. Man har henvist til, at Begyndelsen og Enden af en Papyrusrulle var særlig udsat for Slid eller Afrivning; af den Grund skulde Adressen være bortfalden allerede i det første Eksemplar (Moffat, S. 428 og S. 52; jfr. Tabet af Markus-Slutningen og af Begyndelsen til Klem. Aleks. Strom.). Mere sandsynligt er det at tænke sig, at der aldrig har været nogen Adresse (som ved 1 Joh. og Barnabas): Brevets Anonymitet i Oldkirken (eller de forskellige, tidlige Overleveringer om dets Forf.) harmonerer hermed. I Breve, der stærkt nærmede sig Epistlens Karakter (som Hebr. og 1 Joh.), vilde det maaske falde naturligt ikke at skrive en Brevindgang; Overbringeren af Brevet var jo den egentlige Garanti for, at det naaede sit Bestemmelsessted. — Holtzmann, S. 303, nævner den Mulighed, at Adressen er fjærnet, for at Brevet kunde komme til at gælde for paulinsk.

Blandt dem, dèr anser Brevet for en oprindelig Afhandling eller

Prædiken, kan foruden de allerede omtalte (Wrede, Wendland og Buhl) yderligere nævnes E. Burggaller i Z. N. T. W., 1908, S. 110—131, der ligesom Wrede og Wendland lader Slutningen blive tilføjet af Forfatteren selv, og R. Perdelwitz i Z. N. T. W., 1910, S. 59—78, der lader en anden føje Slutningen til. Endvidere v. Soden, S. 131 ff.; G. Hollmann i Joh. Weiss: Die Schr. des N. T.[3] III. S. 157 ff. og Windisch i Lietzmanns Handbuch zum N. T., IV. 3. S. 110 ff. — Den herskende Opfattelse er fremdeles, at Hebræerbrevet er et Brev (en Epistel); saaledes Appel, S. 90; Barth, S. 114; Belser, S. 571; Feine, S. 185 f.; Gregory, S. 742; Holtzmann, S. 303; Jones, S. 296; Jülicher, S. 131 f.; Kolmodin, S. 110 f.; Moffat, S. 428 ff.; Riggenbach: Der Brief an die Hebräer[2], 1922, S. XV ff.; B. Weiss, S. 319 og Der Hebräerbrief in zeitgeschichtlicher Beleuchtung, 1910; Zahn, II. S. 126 f.

Hvis vi skal kunne betragte Hebræerbrevet som et virkeligt Brev, maa vi ved en Benyttelse af de ovenfor omtalte Hentydninger til konkrete Forhold med Rette vente at kunne danne os et Billede af de Forhold, under hvilke Læserne befinder sig. Vi faar at vide, at Læserne saavel som Forfatteren hører til en senere Generation; de har ikke noget direkte Forhold til Jesu egen Forkyndelse (2, 3). De har været Kristne længe (5, 12), — saa længe, at de nu selv burde kunne være Lærere. De har været i Stand til at hjælpe og har beredvillig hjulpet og understøttet fattige Brødre (6, 10). De har tidligere lidt en Del Forfølgelse, nærmest dog kun bestaaende i Fængselsstraffe og Berøvelse af Ejendom, — ikke blodige Martyrier (10, 32 ff.). Dog udelukker 12, 4 ikke[1]), at enkelte Ledere indenfor Menigheden i en tidligere Tid har lidt Martyrdøden (13, 7). Endvidere er der øjensynlig Fare for Indtrængen af „fremmedartede og brogede Lærdomme“ (13, 9). Det er hovedsagelig i disse sidste, at vi maa søge Anledningen til, at Forfatte-

[1]) Da der ikke er Tale om, hvad Læserne har lidt, men om hvad de aktivt har udrettet i Kampen mod Synden, kan μέχρι αἵματος forstaas som et billedligt Udtryk for den yderste Modstand (denne Forstaaelse bliver ligefrem nødvendig, hvis der ogsaa eller endog overvejende tænkes paa Kamp mod egen Synd, ikke Kamp udadtil mod syndige Modstandere).

ren skriver Brevet, skønt han haaber selv snart at komme til dem (13, 19. 23); han vil da tage Timoteus med sig (13, 23).

Det Spørgsmaal trænger sig her frem: Hvilke er de Lærdomme, der er ved at trænge ind i Menigheden? I Diskussionen herom har man stadig sammenknyttet dette Spørgsmaal med det videre Spørgsmaal, om Menigheden har været jødekristen eller hedningekristen.

Den herskende Opfattelse har fra Oldkirkens Dage til langt ind i det 19. Aarh. været, at Læserne var Jødekristne. Dette var en naturlig Følge af den gamle Overskrift *πρὸς Ἑβραίους*. Denne stammer allerede fra det 2. Aarh.[1]). Fra Forfatteren selv kan den umulig stamme; dertil er den altfor almindelig. En Forfatter sender ikke et Brev til alle Hebræere. Spørgsmaalet bliver da, om denne Overskrift hviler paa en Overlevering eller en Formodning. Ordet *Ἑβραῖοι* kan dels betyde Aramaisk talende Jødekristne, dels Jødekristne i al Almindelighed. Paa en Overlevering kan Overskriften kun hvile, hvis Ordet tages i den snævrere Betydning; ellers vilde „Overleveringen" ikke give synderlig Oplysning. Paa den anden Side er det sikkert, at hvis *πρὸς Ἑβραίους* her skulde betyde Aramaisk talende Jødekristne (der da maatte søges i Palæstina), maa Overskriften være urigtig. Det er nemlig utænkeligt, at et Brev paa Græsk, — ovenikøbet paa et Græsk, der hæver sig over næsten alle andre nytest. Skrifters Sprog (jfr. ovenfor § 3, S. 32) — skulde være sendt til en Aramaisk talende Kreds. Ligeledes vilde det nære Forhold mellem den hellenistisk prægede Forfatter og den Aramaisk talende Læserkreds være uforstaaeligt. Hvis altsaa Overskriften skulde repræsentere en Overlevering, er den sikkert urigtig. Og hvis den blot skyldes en Formodning, kan den ikke be-

---

[1]) Euseb. VI. 14. 4 (Tekst Nr. 5): Klem. Aleks. har faaet denne Overskrift overleveret fra sin Lærer, *ὁ μακάριος πρεσβύτερος* (Pantænus?).

nyttes som Argument for, at Læserne var Jødekristne.

Men denne Antagelse kan støttes ogsaa ved to andre Grunde, af hvilke den første, der let falder i Øjnene, i Forbindelse med Overskriften giver Forklaringen paa, at den Opfattelse i saa lange Tider har kunnet være eneherskende.

1) Brevet forudsætter et indgaaende Kendskab til det gamle Testamente hos Læserne. Dets Argumentation hviler fra Ende til anden paa G. T. Alt koncentrerer sig om det Spørgsmaal, hvorledes N. T. forholder sig til G. T.; kun en jødekristen Læserkreds, siger man, kunde have Interesse for en saa indgaaende Udredning af dette Problem.

Hertil er dog at bemærke, at ogsaa Paulus forudsætter i sine Breve (især i Rom. og Gal.) et grundigt Kendskab til det gamle Test. hos sine Læsere. Vi kan sikkert gaa ud fra, at man overalt i de første Menigheder med lige saa stor Iver som Menigheden i Berøa (Acta 17, 11) forskede i Skrifterne, d. v. s. læste Sept. G. T. var jo de første kristne Menigheders „hellige Skrift“. — Ligeledes maa man ikke mene, at Hedningekristne ikke skulde være interesserede i Spørgsmaalet om Forholdet mellem den gamle og den ny Pagt. I alle de første Menigheder maatte dette Spørgsmaal blive lagt de Kristne nær ind paa Livet, dels gennem de jødisk fødte Medlemmer af Menigheden, dels ved de næsten overalt i højere eller ringere Grad opdukkende judaistiske Tendenser. Ligesom Paulus overfor sine hedningekristne Læsere (baade i Gal. og Rom.) fremsatte sin Løsning af Problemet om Forholdet mellem den gamle og den ny Pagt, — en Løsning, som kan sammenfattes i Ordet Rom. 10, 4: „Kristus er Lovens Ende til Retfærdighed“, — saaledes kan det godt tænkes, at Hebræerbrevets Forfatter overfor en hedningekristen Læserkreds som en Hjælp i dens Vanskeligheder har villet tilbyde sin Løsning, der faar et rammende Udtryk i 10, 1: „Loven har kun en Skygge

af de kommende Goder". — Afgørende er denne Grund altsaa ikke.

2) Man gør for det andet gældende, at den Fare, som truer Menigheden, er Tilbøjelighed til Tilbagefald til Jødedommen. Dette begrundes hovedsagelig ud fra Brevets stærke og gentagne Fremhævelse af, at den gammeltest. Kultus er bortfaldet og maa give Plads for den ny Pagts (især henviser man til 13, 10-14). Der er imidlertid Steder, som gør det umuligt at antage, at Faren skulde være den nævnte. Hvorledes skulde Forf. kunne betegne Tilbagefald til Jødedommen som Frafald fra den levende Gud (3, 12)? Og selv om dette skulde kunne tænkes, hvorledes skulde han kunne betegne selve Jødedommen som „brogede og fremmedartede Lærdomme" (*διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις*, 13, 9)? Sidstnævnte Udtryk kan (naar vi ser hen til den følgende Modsætning *χάριτι-οὐ βρώμασιν*) næppe forstaas paa anden Maade end om judaistiske Lærdomme af forskellig Art. Men dem ser vi jo trænge ind overalt ogsaa i hedningekristne Menigheder. Og hvis der er Tale om Fare for judaistiske Retninger, kan de omstridte Ord i 13, 10-14 ogsaa tænkes rettet til Hedningskristne som en Formaning til Brud med den sidste Rest af Vedhængen ved Lov og ydre Kultusformer. Og Skriftets hele energiske Paavisning af den nye Pagts Ophøjethed over den gamle bliver da ikke en blot teoretisk Udvikling, men et kraftigt, ogsaa paa Hedningekristne virkende Argument til at bryde med alt saadant, som kun vilde passe til det ufuldkomne Stadium, til de forberedende Tider.

Det maa saaledes siges, at selv om Brevets Beskaffenhed ved første Betragtning vilde lede til den Formodning, at den utvivlsomt jødekristne Forfatter ogsaa udelukkende har jødekristne Læsere for Øje, foreligger der alligevel, naar Sagen nærmere undersøges, ingenlunde tvingende Grunde for denne Antagelse, medens der paa den anden Side kan fremdrages meget stærke Grunde

for, at Læserkredsen i hvert Fald ikke kan være udelukkende jødekristen.

1) Forfatteren erklærer i 6, 1 f., at Læserne trænger til atter at lære Begyndelsesgrundene i Kristendommen, og blandt disse Begyndelsesgrunde nævner han Ting som Opstandelse, Tro paa Gud og evig Dom, kort sagt saadanne Ting, som en Jøde ikke behøvede at lære, naar han blev Kristen, fordi de var ham vel kendt i Forvejen. Det synes umuligt, at Forfatteren her kan have Jødekristne for Øje. Naar man saa tillige mindes det allerede nævnte Sted 3, 12, hvor Læserne advares mod at falde fra den levende Gud, nødes man til at antage, at Forfatteren i hvert Tilfælde ogsaa, ja endog overvejende maa have hedningekristne Læsere for Øje.

2) Hertil kommer, at Menigheder udelukkende bestaaende af Jødekristne var sjældne i den første Tid. Det eneste Sted, hvor man kunde vente at finde saadanne, maatte vel være i Palæstina eller Syrien. Og imod at søge Læserne dér taler, som vi senere skal se, en Række stærke Grunde. I denne Sammenhæng skal foreløbig kun peges paa det ganske usandsynlige i, at en Forfatter, som er en afgjort Universalist, 2, 9[1]), og som har Medarbejdere fra Paulus' Kreds (Timoteus, 13, 23), skulde staa i nært Forhold (13, 19) til en palæstinensisk, udelukkende jødekristen Kreds.

Det er muligt, man gaar for vidt, dersom man ud fra

---

[1]) At Forf. er Universalist, følger allerede af 2, 9. Derfor kan han ikke med *σπέρμα Ἀβραάμ* 2, 16 udelukkende tænke paa Jødefolket, men maa tænke paa hele Menneskeheden (modsat Englene), ligesom han med *ὁ λαός* i 4, 9 maa tænke paa alle Kristne (altsaa en Sprogbrug analog med den, Paulus benytter i Gal. 6, 16). Deraf følger atter, at Forfatteren maa have en gennemført universalistisk Betragtning; han ser ganske bort fra Modsætningen mellem Jøder og Hedninger.

disse Grunde paastaar, at Forfatteren skriver til en ublandet hedningekristen Menighed. Allerede under Behandlingen af Rom. blev der advaret mod at operere med Begrebet ublandede hedningekristne Menigheder. Ogsaa saadanne var sikkert meget sjældne. Vi ser da ogsaa adskillige af dem, som har opgivet den ældre Antagelse, at Læserne var Jødekristne, mere forsigtigt udtrykke sig saaledes, at Forfatteren af Hebræerbrevet ser bort fra Modsætningen mellem Jødekristne og Hedningekristne. Han gaar intet Steds ind paa de Problemer, som Forholdet mellem disse to Faktorer stillede de første Menigheder. Han skriver derfor til en blandet Menighed, hvor Modsætningen mellem Jødekristne og Hedningekristne ikke føltes, men hvor judaistiske Lærdomme havde en Del Magt over Sindene.

Naar Spørgsmaalet bliver, hvor Læserkredsen er at søge, staar vi overfor endnu større Vanskeligheder end hidtil. Hypotesernes Mangfoldighed har snart omspændt alle Egne af det romerske Rige. Ud fra den længe eneherskende Opfattelse om en ublandet jødekristen Læserkreds vendte Tankerne sig i Reglen mod Jerusalem. Mod denne Antagelse taler dog (foruden den allerede ovenfor nævnte Grund, at en afgjort hellenistisk præget Forfatter lige saa lidt som Timoteus kunde tænkes at staa i et saa nært Forhold til Menigheden i Jerusalem) yderligere følgende Grunde:

1) Mange af Brevets Hentydninger til konkrete Forhold passer ikke til Menigheden i Jerusalem.

Det vilde saaledes være underligt, om der i Jerusalem paa Brevets Affattelsestid ikke skulde have været en eneste, der personlig havde hørt Jesu Forkyndelse (2, 3). — Den fattige Menighed i Jerusalem vilde næppe have kunnet yde den Hjælp overfor andre, som i 6, 10 forudsættes ydet. Og den haarde Dom over Menighedens Stade i 5, 12 ff.

kan ikke godt tænkes rettet til den ansete Modermenighed. — Omtalen af Tempelkultus'en med Præsensformen i 9, 1 ff., som man tidligere benyttede som Bevis paa Jerusalem, anerkendes nu almindelig at være en tidløs Skildring af Gudstjenesten i Tabernaklet paa Grundlag af Sept. Forf. tager endog Fejl paa et vigtigt Punkt med Hensyn til Templets Indretning (9, 3-4) og kan derfor vanskelig antages at have opholdt sig i Jerusalem.

2) En næsten endnu mere afgørende Grund er, at Menigheden i Jerusalem som bekendt levede i vedvarende Troskab mod Moseloven og Templet. Men man mærker i Brevet ikke mindste Spor af, at Forfatteren vil lede sine Læsere bort fra en hidtidig Lovopfyldelse og hidtidig Troskab mod Templet til et fuldstændigt Brud med begge. Dette vilde jo dog være Opgaven, hvis Forf. talte til Menigheden i Jerusalem; men i Stedet derfor taler Forf. kun om Fare for Indtrængen af fremmedartede og brogede Lærdomme, mod hvilken Fare han vil beskytte Læserne ved at bede dem betænke, hvor ophøjet Kristendommen er over det forberedende Udviklingstrin.

Disse Grunde har bevæget mange til i Stedet for Jerusalem at tænke paa en Menighed i Palæstina eller Syrien, men den anden af de to nævnte Grunde (ligesom ogsaa den græsk dannede Forfatters og Timoteus' Forhold til Menigheden) taler lige saa stærkt mod denne Hypotese. Derfor kan man ikke undre sig over, at i nyere Tid selv mange af dem, der holder paa jødekristne Læsere, alligevel søger dem ganske andre Steder end i Palæstina.

Hypotesen om Aleksandria har ikke længere synderlig Tilslutning. Af Forf.'s Sprog og Tanker synes aleksandrinsk præget, kan kun bevise noget om Forf., ikke om Læserne. Mere Sympati er der for Tiden for Hypotesen om Rom. Her er Brevet kendt og citeret før noget andet Sted (hos Klem. Rom.), og Hilsnerne i 13, 24 fra

οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας lod sig naturlig forstaa som Hilsner fra nogle Italienere, der for Tiden var hos Forf., til Vennerne derhjemme. Men den Maade, hvorpaa Forfølgelserne omtales i 10, 32 ff., passer afgjort ikke til den Karakter, som Neros Forfølgelser havde.

De mange andre fremsatte Hypoteser (en italiensk Menighed udenfor Rom, Efesus, Korinth, Kypern o. s. v.) har alle den Egenskab, at man hverken kan anføre Argumenter af Betydning for eller imod dem. Man maa derfor hellere lade Spørgsmaalet staa uløst. For Brevets Forstaaelse har det ingen Betydning.

Spørgsmaalet om Læserkredsens Beskaffenhed har en ikke ringe Betydning for Forstaaelsen af Brevets hele Argumentation. Hypotesen om en ublandet jødekristen Menighed (eller en jødekristen Kreds indenfor en Menighed) har fremdeles mange Talsmænd, f. Eks. Appel, S. 93; Belser, S. 568 ff.; 578 f.; 583 f.; Gregory, S. 742; Holtzmann, S. 305; Jones, S. 305 ff.; Kolmodin, S. 111 ff.; O. Moe i Norsk theol. Tidsskrift, 1912, S. 1—21; Riggenbach: Der Brief an die Hebräer[2], 1922, S. XX f.; Salmon, S. 427 ff.; Schaefer-Meinertz, S. 165 f.; B. Weiss, S. 328 ff.; Zahn, II. S. 145 ff. Men det maa bemærkes, at adskillige af disse har opgivet den Tanke, at den i Brevet omtalte Fare er Tilbojeligheden til Tilbagefald til Jødedommen; herved svækkes deres Standpunkt en Del (dette gælder Gregory, Holtzmann, Jones, Riggenbach, Zahn). Den Antagelse, at Læserne er Hedningekristne, eller at Brevets Forfatter i hvert Fald ganske ser bort fra Læsernes Nationalitet, har efterhaanden vundet stigende Tilslutning; som Eks. kan nævnes Barth, S. 122 ff.; Buhl: Hebræer-Brevet, 1922, S. 14—18; Feine, S. 186 ff.; Jülicher, S. 140 ff.; Knopf, S. 87; Moffat, S. 445 og The Epistle to the Hebrews, 1924, S. XVI f.; von Soden, S. 136 ff.; G. Hollmann i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., III. S. 158; H. Windisch i Lietzmanns Handbuch zum N. T. IV. 3, S. 115; jfr. allerede Weizsäcker: Das apost. Zeitalter, 1886, S. 490 ff. — Hvad Læsernes Opholdssted angaar, har Hypotesen om Jerusalem følgende Talsmænd: Belser, S. 580 ff.; Kolmodin, S. 119 ff.; O. Moe: Anf. Skrift, S. 1—21; Salmon, S. 427 ff.; B. Weiss, S. 326 ff. En Menighed i Palæstina antager Gregory, S. 743 og Schaefer-Meinertz, S. 166 f. Hypotesen om Rom (mange tænker paa en enkelt Husmenighed indenfor den romerske Menighed) hyldes bl. a. af Barth, S. 126 f.; Feine, S. 188; Harnack i Z. N. T. W., 1900, S. 16 ff.; Holtzmann, S. 307 f.; Jones, S. 310; Jülicher, S. 143 ff.; Knopf, S. 87;

Moffat, S. 446 f.; v. Soden, S. 137 f.; G. Hollmann i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., III. S. 158; Zahn, II. S. 147 ff. — Appel, S. 96 f. gætter paa Korinth. — Bartlet i Expos. 1913, I. S. 549 ff. tænker sig en Husmenighed i Efesus som Læserkreds. — Riggenbach: Der Brief an die Hebräer[2], 1922, S. XLVI f. søger Læserne paa Kypern. — Buhl: Hebræer-Brevet, S. 19 og Windisch (i Lietzmanns Handb. zum N. T., IV. 3, S. 115) ender med et non liquet. — En Oversigt over de mange ældre Hypoteser findes hos Holtzmann, S. 305 ff. — Naar, som allerede bemærket, adskillige tænker paa en „Husmenighed" eller en Del af en større Menighed, er det især paa Grund af 13, 24. Hilsnen til „alle hellige" er dog ikke paafaldende, naar man ser hen til Fil. 4, 21 (jfr. „hilser hverandre" i 1 Kor. 16, 20; 2 Kor. 13, 12; Rom. 16, 16). Hilsnen til de ledende eller Forstanderne er maaske nok noget paafaldende, men ikke et tilstrækkeligt Bevis, naar Brevet iøvrigt ingenlunde bærer Præget af — ja snarere er langt fra at bære Præget af — at være rettet til en lille Kreds.

§ 36. Hebræerbrevets Forfatter og Affattelsestid.

Vi har set, at vi mangler Materiale til at afgøre, hvor Hebræerbrevets Læserkreds er at søge. Hvad Forfatterspørgsmaalet angaar, er vi stedt i samme Usikkerhed. Ganske vist støder vi tidlig i Oldkirken paa Overleveringer, men de er modstridende. I Aleksandria ansaa man siden Slutningen af det 2det Aarh. Brevet for at være paulinsk, idet man dog tog det Forbehold, at andre havde medvirket ved Affattelsen[1]). I Vesten var Situationen

---

[1]) Klem. Aleks. meddeler, at allerede *ὁ μακάριος πρεσβύτερος* (hans Lærer Pantænus?) har anset Brevet for paulinsk. Selv mener han

en ganske anden. Brevet er ganske vist meget tidlig kendt, idet man finder det stærkt benyttet af Klem. Rom.[1]). Men at man her ikke anser det for at stamme fra Paulus, fremgaar af, at det hverken fandtes hos Markion eller i Muratoris Kanon, endvidere af, at Presbyteren Gajus ikke regnede det blandt de paulinske Breve; endnu mere afgørende er det, at Tertullian gaar ud fra som en given Sag, at Barnabas er Brevets Forfatter[2]).

Endnu paa Eusebius' Tid var der mange i Rom, som ikke ansaa Hebræerbrevet for paulinsk (Euseb. VI. 20. 3). Men ikke desto mindre sejrer efterhaanden Traditionen fra Østen. Skulde Brevet finde Plads i Kanon, maatte det gælde for paulinsk; det er umuligt at afgøre, hvorvidt Overleveringen om Paulus som Forfatter har hidført Brevets Optagelse i Kanon, eller omvendt Tilbøjeligheden til at give det Plads i Kanon har ført Østens Opfattelse til Sejr.

Antagelsen af Paulus' Forfatterskab blev da den herskende ned gennem Tiderne, indtil den i vor Tid har faaet Dødsstødet, især gennem Bleeks grundige Argumentation i hans Fortolkning; den fastholdes nu nærmest kun af katolske Teologer, dog som Regel med samme

---

det samme, — dog med det Forbehold, at Paulus har skrevet det paa Hebraisk, medens Lukas har gengivet det paa Græsk (se Euseb. VI. 14. 2-4, Tekst Nr. 5). — Origenes hævder, at Tankerne (*τὰ νοήματα*) er paulinske, men Formen skyldes enten Klemens Romanus eller Lukas (Euseb. VI. 25, 11-14, se Tekst Nr. 10, jfr. Euseb. III. 38. 2-3).

1) Se N. T. ap. F., S. 44 ff. Der er en Del Sandsynlighed for, at det ogsaa benyttes af Hermas, se s. Skr., S. 107 f. — Ogsaa i Østen benyttes det ret tidlig; Polykarp synes at have kendt det, se s. Skr., S. 99 f.

2) Gajus' Udtalelse refereres af Eusebius VI. 20. 3. — Tertullian: De pudicitia 20: estat enim et Barnabae titulus ad Hebraeos, a deo satis auctorati viri o. s. v. — Traditionen om Barnabas findes ogsaa (og som det synes uafhængig af Tertullian) i „Tractatus Origenis“ (udg. af Batiffol 1900), der nu almindelig tilskrives Gregor fra Eliberis (i Spanien) i det 4. Aarhundrede.

Forbehold, som allerede Origenes tog, at en Medarbejder har givet Brevet dets Form.

En udførlig Argumentation mod Paulus som Forfatter maa, som Forholdene nu ligger, anses for overflødig. Derfor skal her kun kort fremhæves, at allerede Manglen af en Indgangshilsen samt Forfatterens Udtalelse i 2, 3 om, at baade han selv og Læserne hører til dem, som ikke har modtaget Evangeliet direkte fra Herren (i Modsætning til Gal. 1, 12), er afgørende Grunde mod paulinsk Affattelse. Hertil kommer yderligere den store Forskel mellem Hebræerbrevet og de paulinske Breve i Henseende til Sprog og Stil (en Forskel, som allerede Origenes stærkt betoner: *πᾶς ὁ ἐπιστάμενος κρίνειν φράσεων διαφορὰς ὁμολογήσαι ἄν*, Euseb. VI. 25. 11, se Tekst Nr. 10); — desuden er Maaden, hvorpaa Citater indføres i Hebræerbrevet, forskellig fra den af Paulus anvendte, se især 3, 7; 10, 15 (*τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγει* eller *μαρτυρεῖ*)[1]). Ogsaa indenfor Brevets Tanker og Forestillinger kan der paavises Forskelle fra Paulus. Medens Paulus lægger særlig Vægt paa Kristi Opstandelse, betoner Hebræerbrevet Himmelfarten; medens *ὁ νόμος* for Paulus er den *παιδαγωγός* (Gal. 3, 24), som vi nu er befriet for, er *ὁ νόμος* for Hebræerbrevets Forfatter *σκιὰν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν*.

De af Klem. Aleks. og Origenes fremsatte Formodninger om, at Lukas eller Klem. Rom. har medvirket ved Brevets Tilblivelse, kan ikke betragtes som Overleveringer, paa hvilke man kan grunde en Antagelse af disse Mænd som Forfattere. Den hedningekristne Lukas kan ikke have skrevet et Brev som Hebræerbrevet, og Klem. Rom.[2]) benytter ganske vist Brevet (jfr. ovenfor), men

---

[1]) Forfatterens fuldstændige Afhængighed af Sept., hvor denne har en anden Mening end Grundteksten (2, 6 ff.; 10, 5 ff.; 13, 15), har ikke megen Beviskraft, jfr. ovenfor S. 206 A. 2.

[2]) Det er umuligt at afgøre, om Klem. Rom. var af jødisk eller hedensk Byrd. J. B. Lightfoot: St. Clement of Rome, 1890, I. S. 59 ff. hælder mod den Antagelse, at han var Jødekristen, og adskil-

just Benyttelsen taler snarere mod, at han selv skulde være Forfatter. Ogsaa Sprog og Stil taler derimod.

Derimod kan Hypotesen om Barnabas beraabe sig paa Overlevering (Tertullian, se ovenfor). Maaske kan ogsaa den Omstændighed, at vi har et Barnabasbrev, som afgjort ikke kan stamme fra Barnabas, opfattes som en Antydning af eller Erindring om, at Barnabas havde skrevet et Brev. At Barnabas var fra Kypern, altsaa Hellenist, kunde harmonere godt med Hebræerbrevets hellenistiske Præg. Endelig kunde ogsaa Omtalen af Timoteus finde en naturlig Forklaring ad denne Vej (skønt vi jo ganske vist intet véd om, hvorvidt Barnabas bevarede sin Forbindelse med Paulus' Kreds). — Paa den anden Side er Hebræerbrevets Forfatter mere konsekvent Universalist, end Barnabas efter Gal. 2, 13 synes at have været[1]), og desuden har man — hvad der er en endnu større Vanskelighed — svært ved at tænke sig, at en Levit, der tilmed oftere havde været i Jerusalem, af Sept. skulde kunne lade sig forlede til den Antagelse, at Røgofferalteret stod i det Allerhelligste (9, 4).

Mange andre Hypoteser har været fremsat; Luthers Formodning om Apollos som Forfatter har vundet en Del Tilslutning. Mynsters Hypotese om Silas har ogsaa fundet enkelte Talsmænd i nyere Tid. Harnacks kunstige Gætning, at Brevet skulde skyldes Akvilas og Priskilla — særlig den sidstnævnte — har derimod ikke slaaet an. De fleste slutter sig enten til Hypotesen om Barnabas eller ender i et non liquet.

Med Hensyn til Affattelsestid har vi et fast Holdepunkt i Brevets Benyttelse af Klem. Rom. Deraf følger, at Hebræerbrevet maa være skrevet før Aar 96. Paa den anden Side vil den Omstændighed, at baade For-

---

lige følger i hans Spor, f. Eks. O. Bardenhewer: Geschichte der altkirchlichen Literatur², 1913, I. S. 118, 123.

1) Dog kan han naturligvis senere have faaet mere Forstaaelse af Universalismen.

fatter og Læsere ikke har tilhørt den første Generation af Kristne (2, 3, jfr. ogsaa 13, 7), og for det andet den Omstændighed, at Forfatteren synes at anse sin universalistiske Tankegang for en Selvfølgelighed (i hvert Fald taler han, som om Modsætningen mellem Jødekristne og Hedningekristne ikke eksisterede for ham), — vidne imod en meget tidlig Affattelsestid. Saa længe man mente, at Brevet indeholdt en Advarsel mod Tilbagefald til Jødedommen, var det naturligt, at man betragtede Manglen af enhver Hentydning til Jerusalems Undergang som Bevis for en Affattelse før Aar 70[1]). Men nu, da denne Antagelse er opgivet af de fleste, vil et saadant argumentum e silentio tabe sin Vægt, og de to nævnte Grunde vil da føre i Retning af ikke at tænke sig Brevets Affattelse altfor langt fjærnet fra den ovenfor nævnte terminus ad quem. Sandsynligheden taler derfor for, at Brevet er skrevet mellem 80 og 90.

Mynsters Formodning om Silas som Forfatter (i Blandede Skrifter, V. S. 3—44) er i nyere Tid blevet genoptaget af G. Wohlenberg i Neue kirchl. Zeitschrift, 1913, S. 742—762. — Apollos-Hypotesen foretrækkes bl. a. af Appel, S. 98 f. og Zahn, II. S. 155. — Harnack har fremsat sin Formodning om Akvilas og Priskilla i Z. N. T. W., 1900, S. 16—41. — W. Ramsay gætter i: Luke, the physician, 1908, S. 301—328, paa Diakonen Filip (som skriver til Menigheden i Jerusalem). — Barnabas-Hypotesen har mange Talsmænd, saaledes Barth, S. 120 ff.; K. Endemann i Neue kirchl. Zeitschrift, 1910, S. 102—126; Gregory, S. 746 ff.; Kolmodin, S. 136 ff.; Salmon, S. 427; Riggenbach: Der Brief an die Hebräer, S. XL ff.; B. Weiss, S. 317 f. — Med et „non liquet" ender Buhl: Hebræer-Brevet, S. 24; Feine, S. 190; Holtzmann, S. 301; Jülicher, S. 145 ff.; Jones, S. 304; Knopf, S. 88; Moffat, S. 442 og The Epistle to the Hebrews, 1924, S. XX; v. Soden, S. 135; Hollmann i Joh. Weiss: Die Schr. des N. T., III. S. 160; Windisch i Lietzmanns Handbuch zum N. T., IV. 3, S. 113 f. — Blandt de katolske Forskere kan særlig fremhæves Belser, S. 575 ff. (Paulus som Forfatter, Apollos som Koncipient) og Schaefer-Meinertz, S. 168 ff. (Paulus Forfatter — men en anden har præget Formen).

---

[1]) Angaaende Præsensformerne anvendt om den gammeltestamentlige Kultus i 9, 1 ff. se ovenfor § 35, S. 339.

Hvad Affattelsestiden angaar, vil de, der i Læserne ser palæstinensiske Jødekristne, som er ved at falde tilbage til Jødedommen, og de katolske Forskere, der anser Paulus som Forfatter, selvfølgelig henlægge Brevet til Tiden før 70. Saa godt som alle andre sætter Affattelsestiden til Tidsrummet mellem 70 og 90, for de flestes Vedkommende mellem 80 og 90. Dog maa det bemærkes, at Riggenbach, skønt han lader Læserne være Jødekristne paa Kypern, sætter Affattelsestiden før 70 (Der Brief an die Hebräer, S. XLVIII).

D. De katolske Breve.

Med Betegnelsen „katolsk" anvendt om Breve vilde man oprindelig udtrykke, at et Brev var rettet til en videre Kreds (modsat Breve til Enkeltpersoner eller en enkelt Menighed)[1]. Efterhaanden som man hyppigere talte om en „katolsk" Kirke i dens Modsætning til Hæretikere, maatte ogsaa lignende Forestillinger spille ind, naar Ordet anvendtes om Breve[2]), hvorfor vi i Vesten finder Betegnelsen gengivet ved epistolae canonicae[3]). Først langt senere trænger ogsaa i Vesten Betegnelsen

---

[1]) Saaledes om Montanisten Themison, der „efterlignende Apostlen" skriver et καθολικὴ ἐπιστολή, Euseb. V. 18. 5. Der sigtes antagelig til 1 Joh. Herfra maatte Overforelsen især til Judas og 2 Pet. falde ganske naturlig. I noget mindre Grad synes Betegnelsen nærliggende ved 1 Pet. og Jak.; men Overførelsen ogsaa paa disse Breve er ikke desto mindre forstaaelig. — 2 og 3 Joh., paa hvilke Betegnelsen afgjort ikke passer, maatte følge 1 Joh. Se især Joh. Leipoldt: Geschichte des neutest. Kanons, 1907, I. S. 257.

[2]) Saaledes vel f. Eks. Euseb. IV. 23. 1 anvendt om Dionysius af Korinths Breve. — Om Udtrykket „den katolske Kirke" i det 2det Aarh. se især A. Harnack: Die Mission und Ausbreitung des Christentums[3], I. 1915, S. 454 f.

[3]) „epistolae canonicae" møder vi første Gang i Rom 382, se Zahn: Grundriss, S. 83. — „in catholica habentur" i Muratoris Kanon,. L. 69 f. (Tekst Nr. 9) er sikkert ikke at forstaa om Brevene, som Leipoldt: Anf. Skr., S. 257 mener (se Zahn: G. K., II. S. 93 ff.), men om den katolske Kirke.

katolske Breve igennem[1]). Syvtallet møder vi første Gang hos Eusebius[2]).

§ 37. Jakobsbrevet.

I Brevets Indgangshilsen nævnes som Forfatter „Jakob, Guds og Herren Jesu Kristi Træl". Da Jakob, Zebedæus' Søn (Johannes' Broder), tidlig led Martyrdøden (Acta 12, 2), og da Jakob, Alfæus' Søn, udenfor Apostelfortegnelserne ikke omtales i N. T., gaar man i Almindelighed — uafhængig af hvorledes man stiller sig til Spørgsmaalet om Brevets Ægthed — ud fra, at der i Overskriften sigtes til den i det ny Testamente ofte omtalte Jakob, Herrens Broder.

Der omtales i N. T. fire Brødre til Jesus, nemlig Jakob, Josef (eller Joses), Simon og Judas, Matth. 13, 55 (≍ Mark. 6, 3). I Joh. 7, 5 berettes, at Brødrene ikke troede paa Jesus, medens han levede blandt dem. Ifølge 1 Kor. 15, 7 aabenbarede Herren sig for Jakob efter Opstandelsen[3]). I Acta 1, 14 omtales Brødrene som hørende med til Discipelkredsen. Af Acta og Paulus' Breve erfarer vi, at Jakob var Leder af Menigheden i Jerusalem (Acta 12, 17; 15, 13 ff.; 21, 18; Gal. 1, 19; 2, 9). Baade Josefus og Hegesip fortæller om hans Martyrdød (med ikke ubetydelige Forskelle med Hensyn til de ydre Omstændigheder, hvorunder den fandt Sted)[4]).

---

1) Om den vedvarende og hyppige Brug af Udtrykket canonicae epistolae se Nestle i Z. N. T. W., 1913, S. 266 f.

2) Euseb. II. 23. 25. Se iøvrigt J. Chaine: L'épitre de St. Jacques, 1923, S. XIII—XV.

3) En legendarisk Beretning herom findes i det saakaldte Hebræerevangelium.

4) Hegesips Beretning har vi hos Eusebius II. 23 og Josefus' Beretning i Ant. XX. 9. 1. Hegesips Beretning er den mest fantastiske (man anbringer Jakob paa Templets Tinde, for at han skal vidne mod Jesus; da han vidner for Jesus, styrter man ham ned; en Garver

Det har været meget omstridt, hvorvidt denne Jakob, Herrens Broder, var en kødelig Broder til Jesus ɔ: Søn af Maria, eller om han var Søn af Josef i et tidligere Ægteskab, eller endelig om han kun var en Fætter til Jesus (Broder taget i den videre Betydning: nær Slægtning). Dogmatiske Interesser har i høj Grad bidraget til at holde den Strid oppe. For katolske Forskere har det drejet sig om at opretholde Antagelsen af Marias vedvarende Jomfruelighed; for protestantiske om at opnaa, at Forfatteren af Jakobs Brev var en Apostel (Jakob, Alfæus' Søn), hvilket man betragtede som en Betingelse for Brevets Ret til at staa i Kanon.

For Tanken om, at Jakob og de andre „Herrens Brødre" skulde være Sønner af Josef i et tidligere Ægteskab, vil man forgæves søge noget virkeligt Støttepunkt i det ny Testamente. Derimod lader der sig fremføre en Del Grunde for den Antagelse, at Jakob var Herrens Fætter.

1) Man henviser til Gal. 1, 19, idet man fortolker Stedet saaledes, at Jakob, Herrens Broder, regnes som hørende til Apostlene og derfor maa identificeres med en af disse, i saa Tilfælde Jakob, Alfæus' Søn.

2) Man finder denne Antagelse bestyrket ved Joh. 19, 25, som man fortolker saaledes, at Maria, Klopas' Hustru, bliver identisk med Jesu Moders Søster. Man identificerer yderligere Navnet Klopas med Navnet Alfæus (חַלְפַּי) og opnaar saaledes, at Jakob, Alfæus' Søn, faktisk bliver en Fætter til Jesus.

3) Man henviser endelig til et Sted hos Hegesip, hvor en Klopas omtales som Broder til Josef[1]). Hegesip for-

---

slaar ham ihjel med sin Stok; — Jerusalems Ødelæggelse knyttes hertil som en Straf). Efter Josefus finder Jakobs Martyrdød Sted i Interregnet efter Festus c. Aar 62, og den fuldbyrdes paa Ypperstepræsten Ananos' Anstiftelse mod Farisæernes Protest. Josefus' Beretning synes mere troværdig end Hegesips.

[1]) Eusebius III. 11.

tæller endvidere, at Klopas har en Søn ved Navn Simeon, der bliver Biskop i Jerusalem efter Jakob. Man spinder nu Traaden videre ud, idet Maria, Klopas' Hustru, skal være identisk med Maria, Moder til Jakob den lille (= Jakob, Alfæus' Søn) og Joses (Matth. 27, 56; Mark. 15, 40). Naar saa yderligere *'Ιούδας 'Ιακώβου* (Luk. 6, 16; Acta 1, 13) gengives som Judas, Jakobs Broder, ender man i det forbavsende Resultat, at Klopas og Maria har fire Sønner ved Navn Jakob, Joses, Judas og Simon, — med andre Ord nøjagtig de fire Navne, der nævnes som Jesu Brødre.

Beviskæden kunde maaske ved første Øjekast synes stærk, men ved nærmere Betragtning falder den ganske i Stykker. Det hele er bygget paa en meget problematisk Fortolkning af Gal. 1, 19 og paa en Række løse Formodninger. Gal. 1, 19 kan ganske vist forstaas paa den angivne Maade. Men det er ubestrideligt, at *εἰ μή* lige saa godt kan staa = *ἀλλά* og gengives ved „men kun“[1]). I saa Fald er Jakob ikke regnet blandt Apostlene. Og alle de forsøgte Identifikationer er ikke andet end Gætninger. Det maa endog betragtes som usandsynligt, at Maria, Klopas' Hustru, i Joh. 19, 25 skulde være betegnet som Jesu Moders Søster; snarere sigtes der ved sidstnævnte til Salome, som efter de synoptiske Evangeliers Beretninger var til Stede ved Korset. Lige saa usandsynligt er Identifikationen af Klopas med Alfæus (ח svarer ikke til *κ*). Og hvad Hegesip angaar, saa betegner han selv i en anden Sammenhæng Jakob udtrykkelig som „Herrens Broder“, altsaa paa en anden Maade end han betegner den af ham omtalte Fætter til Herren, Simeon, Klopas' Søn.

Den utvetydige Udtalelse af Hegesip findes Euseb. II. 23. 4, og det korrekte vil være at fortolke en anden mere uklar Udtalelse af Hege-

---

[1]) Se Blass-Debrunner, § 448, 8. Luk. 4, 26-27 er et særlig overbevisende Sted.

sip, som man har beraabt sig paa, ved at se hen til det klare Sted. Naar Hegesip skriver følgende (se Euseb. IV. 22. 4.): *καὶ μετὰ τὸ μαρτυρῆσαι Ἰάκωβον τὸν δίκαιον, ὡς καὶ ὁ κύριος, ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ, πάλιν ὁ ἐκ θείου αὐτοῦ Συμεὼν ὁ τοῦ Κλωπᾶ καθίσταται ἐπίσκοπος, ὃν προέθεντο πάντες ὄντα ἀνεψιὸν τοῦ κυρίου δεύτερον,* kan Sætningen ganske vist forstaas saaledes, at *αὐτοῦ* efter *θείου* gaar paa Jesus, og *δεύτερον* kan henføres til *ἀνεψιόν*; i saa Fald siges det, at baade Jakob og Simeon var Fætre til Jesus. Men i Lyset af den klare Udtalelse i II. 23. 4 maa man lade *αὐτοῦ* gaa tilbage paa Jakob (hvilket ogsaa er mere nærliggende — *πάλιν* maa da gengives ved „derefter"), og man maa knytte *δεύτερον* sammen med *ὄν*.

Medens saaledes de Grunde, der kan anføres for, at Jakob var en Fætter til Herren, ikke hans Broder, er alt andet end bevisende, er der to Grunde, som taler stærkt mod den nævnte Antagelse, — i hvert Fald afgørende imod ethvert Forsøg paa at finde „Herrens Broder" mellem Apostlene. 1) Joh. 7, 5 viser utvetydig, at Herrens Brødre ikke hørte til Apostelkredsen, hvilket yderligere bekræftes ved Mark. 3, 21 og 31 ff., og 2) Jesu Brødre optræder overalt i N. T. sammen med Maria; det er under de Omstændigheder ikke tilraadeligt at tænke sig Forholdet mellem Maria og disse Brødre som et fjærnere Forhold, end det udtrykkelig angives at være (Matth. 12, 46; 13, 55; Mark. 3, 31; 6, 3)[1].

Vi giver iøvrigt Afkald paa at opstille Hypoteser om, hvorvidt den i Joh. 19, 25 omtalte Klopas er identisk med den hos Hegesip omtalte Klopas, Broder til Josef, — endvidere om hvorvidt Maria, Klopas' Hustru (Datter?), er identisk med Maria, Moder til Jakob den lille og Joses (Matth. 27, 56) o. s. v. Hvis begge disse Formodninger var rigtige, vilde vi faa tre Fætre til Jesus som hed Simon, Jakob og Joses (altsaa samme Navne som Brødrene), hvilket ganske vist vilde være meget paafaldende. Men vi mangler ganske Materiale

---

[1]) Overfor de nævnte Steder nytter det ikke at beraabe sig paa, at Jesus i Joh. 19, 26-27 ikke betror Maria til Brødrene, men til Johannes, da det har sin naturlige Forklaring i, at Brødrene ikke troede paa ham.

til at afgøre, om disse Formodninger har noget paa sig. — Tilnavnet „den lille“ til en Mand som Jakob, Herrens Broder, vilde være ganske forbavsende og taler derfor i hvert Fald imod i denne Jakob at søge Herrens „Broder“. — En Monografi om disse Spørgsmaal har Zahn skrevet: „Brüder und Vettern Jesu“ i Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons, VI. 1900, S. 225—364. — Som Eksempel paa de katolske Forskeres Argumentation for Identiteten af Jakob, Herrens Broder og Jakob, Alfæus' Søn, se Belser, S. 638 f.

Før Spørgsmaalet om, hvorvidt en Mand som Jakob, Herrens Broder, kan tænkes at være Forfatter til vort Brev nærmere drøftes, bliver det nødvendigt kort at karakterisere Brevet. Hvad der straks falder i Øjnene er, i hvor ringe Grad det kristelige direkte giver sig Udtryk i Brevet. Udenfor Overskriften nævnes Kristi Navn kun en eneste Gang (2, 1). Derimod er Brevet fyldt med Ord og Billeder, hentede fra det gamle Testamente. Dette har givet Anledning til Fremkomsten af den Hypotese, at Brevet er et oprindeligt jødisk Produkt, som en Kristen senere har forsynet med en let kristelig Fernis[1]). Mod denne Antagelse taler for det første, at der findes adskillige tydelige Allusioner til Ord af Jesus (f. Eks. 1, 2 ≍ Matth. 5, 12; 1, 5 ≍ Matth. 7, 7; 1, 6 ≍ Mark. 11, 23; 2, 8 ≍ Matth. 22, 36-40; 4, 11 ≍ Matth. 7, 1; 4, 12 ≍ Matth. 10, 28; 5, 12 ≍ Matth. 5, 33-37); for det andet, at Steder som 1, 18; 1, 25 og især 2, 7 (hvoraf især de to sidste ikke lader sig løse ud af Sammenhængen) nærmest taler for kristelig Oprindelse, hvad der i endnu højere Grad gælder Talen om Herrens Komme i 5, 7-8. Endelig har man med Rette gjort opmærksom paa, at naar der i Brevet just mangler alle de Bestanddele af Jødedommen,

---

[1]) F. Spitta: Der Brief des Jacobus i Zur Geschichte und Literatur des Urchristentums, II. 1896 og L. Massebieau: L'épître de Jacques est-elle l'oeuvre d'un chrétien? i Revue de l'histoire des religions, Bd. 32, 1895, S. 249—283.

som blev fortrængt af Kristendommen, maa ogsaa dette tyde paa Brevets kristelige Oprindelse[1]).

Den almindelige Opfattelse er derfor vedblivende, at Brevet skyldes en kristelig Forfatter. Derimod har der fra flere Sider ligesom ved Hebræerbrevet været rejst Tvivl om, hvorvidt vi har med et virkeligt Brev at gøre. Man henviser til Overskriftens vidtfavnende Karakter („til de 12 Stammer i Adspredelsen"), til Manglen af Brevslutning og til de forholdsvis faa Hentydninger til konkrete Forhold hos Læserne. Man vil, støttet paa disse Grunde, betragte det hele som en Homili, eller som Brudstykker af flere Homilier; som man tilsidst ved Tilføjelsen af Overskriften har givet Brevform og sendt ud i videre Kredse[2]).

Man maa imidlertid erindre, at det, hvorpaa det ved Afgørelsen af dette Spørgsmaal væsentlig kommer an, ikke er, om der er mange Hentydninger til konkrete Forhold, men om de Hentydninger, som findes, er af den Art, at man faar Indtryk af en Forfatter, som skriver til en enkelt Menighed. Naar der nu i Brevet i klare Ord tales om en Modsætning mellem rige og fattige (1, 9 ff.; 5, 1 ff. og især 2, 1-7) og paa en saadan Maade, at de rige, skønt de indfinder sig ved samme gudstjenstlige Forsamlinger som de fattige, skildres som

---

[1]) Dette Argument er især udviklet i Harnack: Chronologie, S. 489 f. Hvad der ikke findes, kan være lige saa talende som det, der findes. — Endnu mere usandsynlig end den nævnte Hypotese er den Formodning, at Brevet er skrevet af Jakob, men til jødiske Læsere, hvorfor Forfatteren læmpede sig efter disse. Saaledes J. H. Moulton: The Christian religion in the study and the street, 1919, S. 61—70. Man indser ikke, hvorfor Jakob skulde stikke sin Kristendom under Stolen overfor sine Landsmænd.

[2]) Denne Opfattelse findes bl. a. hos Barth, S. 148; udførligst begrundet hos M. Dibelius: Der Brief des Jakobus, 1921, S. 2 ff. — Noget lignende allerede hos Schleiermacher: Einleitung in das N. T., 1845, S. 428.

Mennesker, der ikke blot forfølger og chikanerer de fattige, men bespotter „det gode Navn, som er nævnet over dem“, — saa er det en Skildring af saa egenartede Forhold, at den ikke paa nogen Maade kan tænkes at passe overfor videre Kredse, men den maa tage Sigte paa en enkelt eller paa nogle ganske faa hinanden nærboende Menigheder[1]). Der maa derfor siges at være overvejende Sandsynlighed for, at vi har med et Brev at gøre, selv om Jakobsbrevet ligesom Hebræerbrevet nærmer sig „Epistlen“ i Karakter.

Naar vi dernæst skrider til Undersøgelse af Forfatterspørgsmaalet samt Spørgsmaalet om Læsere og Affattelsestid, hvilke Spørgsmaal alle i det foreliggende Tilfælde er særlig nøje sammenknyttet, — er der to Punkter, der her faar den allerstørste Betydning.

1) For det første vil de ovenfor nævnte særegne Forhold hos Læserne kun finde en naturlig Forklaring, hvis vi tænker os Læserne som Jødekristne, der endnu ikke har skilt sig ud fra den Synagoge, som de tilhørte, og derfor maa døje ondt fra de rige Jøders Side. Det synes nemlig umuligt at komme udenom, a) at Forfølgelserne kommer fra Mennesker, med hvem Læserne mødes ved deres Gudstjeneste, og b) at disse Mennesker selv ikke er Kristne. Det sidste fremgaar dels af den stærke Dom, som udgaar over dem baade i 1, 9 ff. og især 5, 1 ff., dels og særlig deraf, at de bespotter Kristennavnet (2, 7). Da et Brud mellem Jøderne og de Kristne relativ tidlig fandt Sted

[1]) Hvilke Kunstlerier man kommer ind i, naar man vil bestride dette, fremgaar bl. a. af Dibelius' kunstlede Fortolkninger til de paagældende Steder; f. Eks. 2, 2-4 skal kun være et tænkt Tilfælde — skønt man ikke sproglig kan bygge noget paa, at der staar ἐάν, ikke εἰ, se Dibelius: Anf. Skr., S. 45 og 121; paa lignende Maade skal heller ikke 2, 6-7 hentyde til virkelige Oplevelser; Brevets Forfatter skal kæmpe imod, at man overhovedet optager de rige i Menigheden, S. 43 f., o. s. v.

overalt, vil de Forhold, som Brevet forudsætter, tvinge os til at antage en tidlig Affattelse, og endvidere til at betragte Læserne som Jødekristne i Palæstina, — hvilke Antagelser harmonerer godt med Overleveringen om Jakob som Forfatter.

2) Det andet Punkt, som i denne Sammenhæng har særlig Betydning, er Forfatterens stærke Fremhævelse i 2, 14-26 af, at Mennesket retfærdiggøres ved Gerninger og ikke blot ved Tro. Man mener, at denne Udtryksmaade kun kan tænkes i Tiden efter Paulus' Optræden. Denne Antagelse kan især støttes a) paa Formuleringen af 2, 24, der synes direkte rettet mod Paulus' Ord i Rom. 3, 28, og b) paa Anvendelsen af Abrahams Eksempel, (2, 21 ff.), der minder om Rom. 4, 1 ff., men af Jakob anvendes paa en ganske anden Maade. Disse to Enkeltheder er unægtelig paafaldende. Det kunde se ud, som her forelaa direkte Polemik mod Paulus. Men gør man Alvor af den Tanke, at her skulde foreligge direkte Polemik mod Paulus, støder man straks paa den Vanskelighed, at Forf. fuldstændig misforstaar Paulus. I Virkeligheden er Paulus jo ganske enig med Jakob i, at en død Tro uden Gerninger er uden Værdi. De fleste indskrænker sig derfor til at hævde, at Forf. ikke bekæmper Paulus, men bekæmper en ved Paulus' Forkyndelse fremkommen Misforstaaelse. Men ogsaa denne Antagelse er forbundet med Vanskelighed, hvad enten Forfatteren tænkes at have skrevet i Paulus' Levetid eller i en langt senere Tid. Vanskeligheden bliver størst, hvis Brevet skal være sent affattet. For det første vilde nemlig en saadan Misforstaaelse som den, Jakob kæmper mod, overhovedet næppe opkomme i en senere Tid. Den kan nemlig kun tænkes at fremkomme, hvor Paulus' Forkyndelse lyder i sin fulde Skarphed. Men som bekendt gik Udviklingen hurtig i den Retning, at man brød Spidsen af Paulus' Tanker. Og da er Jordbunden ikke længer gunstig

for en saadan Misforstaaelse, og der er derfor heller ingen Grund til at bekæmpe den. For det andet vilde — hvad der er endnu mere afgørende — en Forfatter i en Tid, hvor Paulus' Breve var meget udbredt, ikke kunne undgaa, at man opfattede hans Polemik som et Angreb paa Paulus selv (især 2, 20-24). Det vil være vanskeligt at pege paa Kredse indenfor den gamle Kirke, i hvilke en Forfatter kan tænkes at høre hjemme, der har Mod og Lyst til at optræde mod den Apostel, der saa hurtigt opnaaede almindelig Anerkendelse. Kun i de Kredse hvor den psevdoklementinske Literatur stammer fra, møder vi bevidst Opposition mod Paulus. Men ingen vilde tænke paa at søge Jakobsbrevets Oprindelse her. En senere Forf. vilde meget snarere følge det Eksempel, som Forf. af 2 Petersbrev giver, naar han søger Tilknytning for sine Tanker hos Paulus (2 Pet. 3, 15), hvilket meget let havde kunnet lade sig gøre ogsaa i det foreliggende Tilfælde. Thi Paulus underkender ingenlunde Gerningernes Betydning. Men Forf. er saa langt fra at søge Tilknytning hos Paulus, at han tværtimod snarere synes rent ud at forkaste de paulinske Formuleringer[1]).

Hvis Jakob 2, 14-26 virkelig skulde være Polemik mod en vulgær Misforstaaelse af den paulinske Forkyndelse, maa Brevet altsaa i hvert Fald stamme fra en Tid, hvor de paulinske Breve endnu ikke var kendt og udbredt, hvor m. a. Ord Paulus' Forkyndelse kun var kendt gennem Beretninger fra Mand til Mand.

---

[1]) Det er vanskelig forstaaeligt, at Jülicher (S. 192) virkelig kan mene, at en senere Forf. skulde kunne skrive 2, 14-26 uden at ville polemisere mod Paulus, kun med den Hensigt at ville give en korrekt Fortolkning af ham. — Og dersom man indrømmer, at der polemiseres mod Paulus og alligevel vil antage sen Affattelse, kommer man ind i saadanne Besynderligheder som Appel (S. 115 ff.), der gør gældende, at Brevet er rettet mod paulinske Formuleringer — og dog er skrevet af en Pauliner.

Men det maa dog vist siges at være naturligt, naar man stilles overfor alle disse Vanskeligheder, alvorligt at overveje, om ikke Jak. 2, 14-26 er forstaaeligt ganske uden Henblik til Paulus og hans Forkyndelse. De deri indeholdte Tanker er jo egentlig slet og ret en naturlig Fortsættelse af de gamle Profeters Ivren mod den Antagelse, at Opfyldelsen af de kultiske Pligter uden et fromt Levned skulde have nogen Værdi. I Synagogens Tidsalder maatte en Polemik i Profeternes Aand og Spor — og det er jo netop de ægte profetiske Toner, som genlyder f. Eks. i 1, 27 — forme sig som et Angreb paa død Ortodoksi i Stedet for paa udvortes Kultus. Fjerde Esrabogs Forfatter hævder 13, 23; jfr. 9, 7, at Tro og Gerninger er nødvendige til Frelse; deri ligger, at man kan tale om en Tro uden Gerninger[1]. Og vilde det forresten ikke snarere være mærkeligt, om man ikke indenfor den jødiske Synagoge med den efterhaanden stivnende Ortodoksi var blevet tvunget ind i denne Problemstilling? Vi finder faktisk denne Problemstilling paa jødisk Grund, ganske uafhængig af Paulus[2]. Og det er i saa Fald kun naturligt, at den hurtigt træder frem indenfor

---

[1]) Se i Strack-Billerbecks Kommentar zum N. T., III. S. 187—201, den interessante Skildring af Synet paa Forholdet mellem Tro og Gerninger i den psevdepigrafe Literatur og hos Filo — i fjerde Esrabog finder han en „Nachklang von dem Kampf zwischen Glauben und Werken“, — medens Udviklingen ender i den rabbinske Betragtning, at Troen selv er en Gerning, en fortjenstfuld Ydelse.

[2]) Om Tro og Gerninger indenfor den senere Jødedom se foruden Strack-Billerbeck (forrige Note) især P. Volz: Jüdische Eschatologie, 1903, S. 317 f. og J. Köberle: Sünde und Gnade im religiösen Leben des Volkes Israel, 1905, S. 659 f. Endvidere Ad. Schlatter: Der Glaube⁴, 1927, S. 31 f. og A. Meyer: Das Rätsel des Jacobusbriefes, 1930, S. 94 ff. — Ogsaa Abrahams Eksempel anvendes hyppig her; Jakob behøver derfor heller ikke ved Brugen af det at være paavirket af Paulus, jfr. O. Schmitz: Abraham im Spätjudentum und Urchristentum (i Theolog. Abhandlungen A. Schlatter dargebracht, 1922, S. 99 ff.).

en jødekristen Menighed[1]). Hertil kommer, at vi allerede indenfor Jesu Ord finder en direkte Bekæmpelse af en død Tro uden Gerninger i Ord som disse: „Ikke enhver, som siger til mig: Herre, Herre . . .“ (Matth. 7, 21; jfr. 23, 4. 23; 25, 31 ff.; ogsaa Døberens Forkyndelse har samme Sigte)[2]).

En saadan fuldstændig Uafhængighed af den paulinske Forkyndelse[3]) er ifølge Sagens Natur ikke tænkelig i en sen Tid. Derfor hvad enten Forfatteren er ganske uafhængig af Paulus, eller han bekæmper en Misforstaaelse, som er fremkaldt ved forvanskede mundtlige Gengivelser af Paulus' Forkyndelse, — i begge Tilfælde vil 2, 14-26 lede til Antagelsen af en meget tidlig Affattelsestid[4]), og derved bestyrke den Opfattelse, at Læserne er Jødekristne, og forøge Sandsynligheden af, at Jakob kan være Forfatter.

---

[1]) Der er et dybt Slægtskab mellem Rom. 2, 17 ff og Jak. 2, 17 ff. — et Vidnesbyrd om, at ogsaa Paulus kender Jødekristne, overfor hvem det gælder om at indskærpe Gerningernes Nødvendighed.

[2]) Der er megen Sandhed i Schlatters Ord (Die Geschichte der ersten Christenheit, 1926, S. 71): „Grosse Partieen des Jacobusbriefes könnten ohne Wandlung im Stil bei Matthäus oder Lukas stehen und Sprüche Jesu sein.“

[3]) Det er og bliver paafaldende, at Muligheden af en fuldstændig Uafhængighed af den paulinske Problemstilling ikke er blevet mere omhyggelig overvejet. Den Modstander, som Forf. i 2, 18 ved ἀλλ' ἐρεῖ τις indfører som talende, kan jo dog hverken være Paulus eller en Pauliner, men er et Menneske, som indtager en død Ortodoksis Standpunkt. — Den her forsvarede Opfattelse har dog i Tiden efter første Udgave af denne Bog fundet en Talsmand i A. Meyer: Das Rätsel des Jacobusbriefes, 1930. At Meyer fremstiller en ny Hypotese om Jakobsbrevets Tilblivelse, skal vi senere vende tilbage til; her skal det kun fremhæves, at han giver en indgaaende Begrundelse af den Antagelse, at 2, 14-26 ikke bør forstaas paa Baggrund af Paulus, men paa Baggrund af en allerede paa jødisk Grund eksisterende Problemstilling, se især S. 86—108 og 123 ff.

[4]) Ja, selv om 2, 14-26 var direkte Polemik mod Romerbrevet, vilde ogsaa en saadan være lettere tænkelig i en tidligere Tid end i en senere.

Saa vil altsaa baade Hentydningerne i Brevet til Læserkredsens Forhold og det ejendommelige Parti af Brevet: 2, 14-26 støtte Overleveringen om Brevets Oprindelse. Der er imidlertid adskillig flere Spørgsmaal, som har Betydning ved Overvejelserne om Brevets Ægthed. Først vender vi os til de Grunde, som kan gøres gældende mod Antagelsen af Brevets Ægthed.

1) Man kan henvise til Brevets mangelfulde ydre Bevidnelse. Det maa indrømmes, at de Spor af Brevet, som man har ment at kunne paavise hos Klem. Rom., ikke er overbevisende[1]). Derimod er der en høj Grad af Sandsynlighed for, at Hermas har kendt og benyttet Jakob[2]). Efter Euseb. VI. 14. 1 (Tekst Nr. 5) har Klem. Aleks. fortolket Brevet[3]); Origenes omtaler Brevet, men er bekendt med, at adskillige nærer Tvivl om det[4]). Naar Brevet er forholdsvis lidt omtalt og benyttet, kan det være begrundet i, at det ikke var forfattet af en Apostel. Vi ved jo, at det var denne Omstændighed, der længe føltes som en Hindring for Brevets kanoniske Anerkendelse. Herved svækkes Vægten af dette Argument noget.

2) Man kan for det andet gøre gældende, at Brevets Sprog og Stil vidner om en Forfatter, der er hellenistisk præget.

Han benytter Sept., naar han citerer det gamle Testa-

---

1) Den grundigste Oversigt over hele den oldkirkelige Literaturs Forhold til Brevet findes i J. B. Mayors Fortolkning: The Epistle of St. James[3], 1913, S. LXIX—LXXXIV. — Der er en Mulighed for, at 1 Petersbrev har benyttet Jakobsbrevet, jfr. nedenfor i § 39.

2) N. T. ap. F., S. 108—117.

3) Et Henblik til Euseb. III. 25. 3 (Tekst Nr. 11) gør det utvivlsomt, at Jakob er indbefattet imellem „de katolske Breve“, som Klem. efter Euseb. VI. 14. 1 har fortolket.

4) ὡς ἐν τῇ φερομένῃ 'Ιακώβου ἐπιστολῇ ἀνέγνωμεν, i Origenes' Johanneskommentar 19, 23 (Preuschens Udgave S. 325). Origenes bruger dog selv Brevet som kanonisk, se M. Dibelius: Der Brief des Jakobus, S. 51 f.

mente[1]). Han har mange Berøringer med Sirach og den gammeltest. Visdomsliteratur[2]). — Hvilken Vægt man vil tillægge dette Argument, beror paa de Forestillinger, man har om græsk Kulturs Udbredelse i Palæstina paa Jesu og Apostlenes Tid. Naar man betænker det store Antal hellenistiske Byer, spredt over hele Palæstina, naar man erindrer de Tusinder af hellenistiske Pilgrimme, som aarlig fra Diaspora drog op til Jerusalem, naar man endelig mindes de hellenistiske Synagoger i selve Jerusalem, som omtales i Acta 6, 9[3]), vil man i hvert Fald ikke uden videre kunne afvise Muligheden af, at en Mand som Jakob, Herrens Broder, kunde besidde det dog alt andet end overvældende Maal af Fortrolighed med det græske Sprog og jødisk-græsk Literatur, som Brevet vidner om. En saa sagkyndig Mand som J. H. Moulton finder da heller ikke nogen Betænkelighed paa dette Punkt[4]).

3) Man har endvidere fremhævet, at Forf.'s Syn paa Forholdet mellem Jødedom og Kristendom er mere universalistisk, end man kunde vente hos Lederen af Menigheden i Jerusalem. Udtryk som „Frihedens fuldkomne Lov" og „den kongelige Lov" (1, 25 og 2, 8) skal ikke være tænkelige i den Mands Mund, som færdedes mellem de mange *ζηλωταὶ τοῦ νόμου* (Acta 21, 20). — Man maa imidlertid heroverfor erindre om, at den i Acta 21 omtalte Jakob er den samme, som i Acta 15, 13 ff. optræder frisindet paa Apostelmødet, og som til det sidste opretholdt Samfundet med Paulus.

4) Endelig mener man at finde Benyttelse af 1 Peter og et nært Slægtskabsforhold til den hos Klem.

1) Hvis 5, 20 er et Citat, danner det dog en Undtagelse.

2) Udførlig paavist i Mayors tidligere nævnte Kommentar, S. CXVI—CXXI og i J. Ropes: The Epistle of St. James, 1916, S. 6—27.

3) Se E. Schürer: Geschichte des jüd. Volkes[4], II. S. 84—88.

4) Se J. H. Moulton: A grammar of New Test. Greek, II. S. 26 f. og endvidere i Cambridge Biblical Essays (ed. by Swete), 1909, S. 488. Det samme Sporgsmaal vil melde sig ved Judas' Brev.

Rom. og Hermas foreliggende Kristendomsform, hvilket skulde tale for en sen Affattelse (første Halvdel af 2. Aarh.). Hvad Berøringen med 1 Peter angaar, vil vi ligesom under Behandlingen af Efes. (se ovenfor § 30, S. 276), ikke her — men først under Behandlingen af 1 Peter — tage Standpunkt til, om her virkelig foreligger gensidig Benyttelse (det drejer sig især om Stederne Jak. 1, 2-3 ≠ 1 Pet. 1, 6-7; Jak. 1, 11 ≠ 1 Pet. 1, 24; Jak. 1, 18 ≠ 1 Pet. 1, 3. 23; Jak. 1, 21 ≠ 1 Pet. 2, 1; Jak. 4, 6. 7. 10 ≠ 1 Pet. 5, 5-9; Jak. 5, 20 ≠ 1 Pet. 4, 8), eller om Slægtskabet tilstrækkelig lader sig forklare ud fra den fælles Baggrund i G. T. og i den ældste kristne Forkyndelse. Thi selv om her skulde foreligge gensidig Benyttelse, vil der være størst Sandsynlighed for, at 1 Peter er den afhængige Part, da 1 Peter staar i et lignende Forhold til Rom. og Efes.[1]).

Hvad endelig Brevets Slægtskab i Kristendomssyn med Skrifter som Klem. Rom. og Hermas angaar, saa er Forholdet vel det, at Slægtskabet udelukkende beror paa, at hverken Jak. eller disse Skrifter er præget af Paulus. Fordi baade den johanneiske Literatur, Markus, Lukas og Hebræerbrevet alle er mere eller mindre paulinsk præget, er man blevet altfor tilbøjelig til at mene, at et ikke-paulinsk præget Skrift som Jak. først kan tænkes til-

---

[1]) Man har ogsaa fundet flere Berøringspunkter med Rom., saaledes (foruden Jak. 2, 24 ≠ Rom. 3, 28) Jak. 1, 2-4 ≠ Rom. 5, 3 f.; Jak. 4, 1 ≠ Rom. 7, 23; Jak. 4, 4 ≠ Rom. 8, 7 o. s. v. Desuagtet mangler de fleste Mod til ligefrem at antage, at Jak. skulde benytte Romerbrevet. Naar saadanne Berøringer alligevel fremkommer, vidner de om, hvor let de samme kristelige Forestillinger skabte sig beslægtede Udtryk hos forskellige Forkyndere, og hvor varsom man derfor maa være med at antage literær Afhængighed („paränetische Formulierungen“ er i stort Maal „Gemeingut“, Dibelius: Anf. Skr., S. 30; ogsaa A. Meyer: Das Rätsel des Jacobusbriefes, 1930, S. 107, forklarer Berøringspunkterne mellem Romerbrevet og Jakobsbrevet ud fra et fælles Grundlag i jødisk Hellenisme.)

blevet i en Tid, hvor man begyndte at bryde Spidsen af de paulinske Tanker. Men der er ikke nogen antagelig Grund til at betvivle, — hvor overvældende end Paulus' Indflydelse var, — at der ogsaa i den første Tid fandtes Personligheder, der ikke lod sig præge af ham. Og ganske særlig vilde Jakob, Herrens Broder, kunne tænkes at være en Mand, som helt vedblev at være sig selv.

De fremførte Grunde mod Ægtheden er ingenlunde uden Vægt, men afgørende kan de ikke siges at være. Vi maa afveje dem overfor de Grunde, som taler for Brevets tidlige Affattelse og for Jakob som Forfatter.

1) Her maa for det første henvises til 5, 14, hvor Læserne formanes til at tilkalde Presbyterne, for at de kan salve de syge med Olie. Dette tyder paa et meget tidligt Udviklingstrin i Menighedens Historie. Vi finder ikke de ringeste Spor i Brevet af andre Tillidshverv i Menigheden end Presbyternes, og 5, 16 viser, at disse ikke har haft nogen udpræget Særstilling[1]. — Ogsaa Forventningen om Herrens nære Komme (5, 7-8) taler for en tidlig Affattelsestid.

2) Der findes i Brevet ingen Hentydninger til senere Tiders Forhold. Det 2det Aarhundredes Gnosis ligger ganske udenfor Forfatterens Horisont. Og de Forfølgelser, hvortil der hentydes, er ikke de senere Tiders. Det er forunderlig bagvendt i Omtalen af „Navnet" 2, 7 at ville finde en Hentydning til senere Tider, hvor man rettede Anklage mod de Kristne just for Kristennavnets Skyld, — samtidig med at man ikke tager Hensyn til, at det er Medlemmer af selve Menigheden, som bespottede Navnet, hvilket absolut ikke passer paa senere Tilstande[2].

---

[1] Stedet 5, 14, der af næsten alle opfattes som Vidnesbyrd om et uudviklet Stadium i Menighedens Historie, drister Dibelius (Anf. Skr., S. 46) sig til at benytte som Vidnesbyrd om det modsatte (man gaar til „die Amtsträger, die Presbyter").

[2] Jülicher, S. 193. Vanskeligheden fjærnes ikke ved, at man for-

3) Det vil hverken være muligt at nævne en Tendens, der kan gøre Brevets Tilblivelse psykologisk forklarlig, eller at give en tilfredsstillende Forklaring paa Grunden til, at man angav Jakob, Herrens Broder, som Forfatter. Hvis der skal peges paa nogen Tendens, er der intet andet at henvise til end 2, 14-26. Men det er ikke let at forstaa, at det skulde være nødvendigt at forfatte et Brev for at bekæmpe en urimelig Misforstaaelse af Paulus, som det vilde være let at bekæmpe ud fra Paulus selv (og som overhovedet ikke laa nær for en senere Tid, se ovenfor S. 355 f.). Endnu mindre begriber man, hvorfor nogen skulde finde paa at bruge just Jakob, Herrens Broders, Navn, naar saa mange Apostelnavne stod til Raadighed. Brevets Historie viser jo, hvilken Hindring for Brevets Anerkendelse Manglen af et apostolsk Forfatternavn var. Og endelig: hvis nogen alligevel valgte Jakobs Navn, forstaar man ikke, at han ikke i hvert Fald udtrykkelig omtalte, at han var Herrens Broder, men blot i Overskriften kaldte sig „Guds og Kristi Træl“ — og iøvrigt intet Sted i Brevet hentydede til sin Person[1]).

Naar til disse tre Grunde kommer de to ovenfor udførlig udviklede Overvejelser (udfra det ejendommelige Modsætningsforhold mellem de rige og de fattige indenfor samme Menighed samt udfra Stykket 2, 14-26),

---

klarer det om kristne Angivere, thi 2, 7 taler om Bespottelse af Navnet.

[1]) „gewolltes Dunkel“, som Dibelius siger (S. 65), er ikke noget Svar paa sidstnævnte Indvending. — I hvor høj Grad Vanskeligheden ved Psevdonymiteten føles af dem, der betragter Brevet som uægte, fremgaar af de mange kunstige Forklaringer. Appel, S. 117 f., mener, at Brevet virkelig er skrevet af en Person ved Navn Jakob. Harnack tænker sig, at Indgangshilsnen senere er tilføjet, da i Brevet selv intet Motiv til Psevdonymitet kan paavises (Chronologie, S. 488 ff.). Men hvad er saa Motivet til den senere Tilføjelse?

som afgjort talte for en tidlig Affattelse, kan man — selv om alle Vanskeligheder ikke er helt opklaret — dog alligevel med god Grund sige, at der er størst Sandsynlighed for, at Brevet er skrevet af Jakob, Herrens Broder, til jødekristne Læsere i Palæstina eller Syrien paa en Tid, hvor Kampen om Lovens Betydning for den Kristne endnu ikke var blevet brændende (d. v. s. før Aar 50).

Ordene i Overskriften *ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ* er ikke i sig selv ganske klare, men tillader flere Forstaaelser. De, der mener, at Brevet er skrevet af en ubekendt Forfatter i en meget sen Tid, vil opfatte de nævnte Ord som en billedlig Betegnelse for hele Kristenheden — analog med Paulus' Betegnelse af de Kristne som „Guds Israel", Gal. 6, 16; „adspredte" kan Læserne kaldes i Forhold til deres himmelske Fædreland, jfr. 1 Pet. 1, 1. En saadan Udtryksmaade er for en senere Tid meget paafaldende. Men det paafaldende forsvinder ikke helt, selv om man forstaar Ordene som en Betegnelse for alle Jødekristne. Dog kan Udtrykket i saa Fald forklares ud fra den Tankegang, at Forfatteren har villet betone, at just de Jødekristne er de sande Jøder. En Lettelse er det, at *διασπορά* i dette Tilfælde lader sig forstaa bogstavelig om de jødekristne Menigheder i Adspredelsen; hermed faar nemlig Læserkredsen en stærk Begrænsning (hvilket Brevets Indhold kræver), idet rent jødekristne Menigheder ikke var spredt ud over et stort Areal, men kun fandtes i Palæstina (og Syrien).

Endnu kan der være Grund til at fremhæve det overraskende i, at et Brev, der tilsyneladende gaar stik imod Paulus, og som egentlig ikke paa noget Punkt understreger Sandheder, man i denne eller hin Kreds indenfor Oldkirken kunde nære særligt Ønske om at faa fremhævet, alligevel tilkæmpede sig Anerkendelse. Dette forklares bedst ved, at man ikke har formaaet at finde tilstrækkelige Holdepunkter for Tvivl om Rigtigheden af Overleveringen om Brevets Oprindelse fra Jakob.

P. Otzen har i Teol. Tidsskr. 5. Række, I. S. 300—317 skrevet om „Nyere Literatur om Jakobsbrevet". Brevets sene Affattelse ved en ubekendt Forfatter hævdes i nyere Tid af Appel, S. 109—120 (Forfatteren er en Pauliner i Tiden mellem 75—85); Dibelius: Der Brief des Jakobus, 1921 (Tiden mellem 80 og 130); Holtzmann, S. 337 f.; Jülicher, S. 192 ff. (Tiden mellem 125 og 150); Knopf, S. 90 f. (c. 100); Ropes: The epistle of St. James (mellem 75 og 125); v. Soden, S. 231 ff.; Hollmann i Joh. Weiss: Die Schr. des N. T., III. S. 219 ff. — Bre-

vets Affattelse ved Jakob, Herrens Broder, i en meget tidlig Tid, enten allerede inden Aar 50 eller i hvert Fald inden c. 65, hævdes af Barth, S. 146 (omkring Aar 60); V. Bartlet: The apostolic age, 1900, S. 230 ff. (kort efter Aar 44); Belser, S. 630 ff. (før Apostelmødet); J. Chaine: L'épître de Saint Jacques, 1927, S. LXXXIV ff. (mellem 57 og 62); Feine, S. 199 f. (c. 65); Gregory, S. 723 ff. (før c. 62); F. Hauck: Der Brief des Jakobus, 1926, S. 28 (i Paulus' Levetid; dog maaske ved en ellers ukendt Jakob); Mayor: The Epistle of St. James, S. CL (mellem 40 og 50); Milligan, S. 111 f.; Salmon, S. 456 ff.; Schaefer-Meinertz, S. 328 ff. (Aar 40—50); Schat Petersen, S. 621 ff. (Aar 40—50); B. Weiss, S. 379 ff.; Zahn, S. 65 f. (før c. 50). — Meget vaklende udtaler sig Jones, S. 325 f.; Moffat, S. 457—475; ligeledes Puech: Hist. de la littérature Grecque Chrétienne, I. 1928, S. 347 („L'origine de l'Épître de Jacques est un des problèmes les plus délicats, qu'ait à se poser la critique du N. T., et aussi l'un de ceux dont la solution, si on pouvait en donner une qui fût certaine, servirait le mieux à éclairer l'histoire de l'Église primitive"). — Burkitt: Christian Beginnings, 1924, S. 65—71, formoder, at Brevet er en Oversættelse af en aramaisk Original, som stammer fra Jakob, og at Brevets Oversættelse og Bevarelse skyldes den hedningekristne Menighed i Aelia, der tidlig — trods sin hedningekristne Karakter — følte sig som Fortsættelse af den gamle jødekristne Menighed i Jerusalem og derfor satte Pris paa Brevet. — Hypotesen om, at Brevet er et oprindeligt jødisk Skrift, som er undergaaet en kristelig Bearbejdelse (se ovenfor S. 352), er genoptaget i en ny Form af A. Meyer: Das Rätsel des Jacobusbriefes, 1930. Det jødiske Grundlag skal være et Jakobsbrev indeholdende en Paræنese, bygget over en allegorisk Behandling af Jakob og de tolv Stamfædre og affattet paa Filo's Tid. Argumentationen fører ind i allehaande Kunstlerier, og man bliver ude af Stand til at forstaa den kristne Bearbejders Hensigt med at benytte og omarbejde dette Skrift.

§ 38. Judasbrevet.

Forfatteren betegner sig i Indgangshilsnen som „Judas, Jesu Kristi Træl, Jakobs Broder“. Hvad enten Brevet er ægte eller uægte, kan der næppe være Tvivl om, at der ved Jakob sigtes til Jakob, Herrens Broder, hvorfor ogsaa Judas maa være en Broder til Jesus. Dermed er allerede afgjort (se ovenfor § 37, S. 349 ff.), at han ikke hørte til Apostelkredsen. De senere Paastande i den Retning[1]) hænger sammen med Ønsket om, at Brevet skulde stamme fra en Apostel, hvilket vilde lette dets kanoniske Anerkendelse. En Udtalelse i Brevet selv (V. 17) bekræfter, at Forfatteren ikke regnede sig blandt Apostlene.

I Evangelierne (Matth. 13, 55; Mark. 6, 3) nævnes en Judas mellem Jesu Brødre. Iøvrigt er denne Judas kun lidet kendt og omtalt i Overleveringen. Hegesip meddeler, at der paa Domitians Tid levede to Sønnesønner af ham, som blev ført for Kejseren, men blev frigivet, da Kejseren havde overbevist sig om disse fattige Landmænds fuldstændige Ufarlighed[2]).

Læserkredsen betegnes paa ganske ubestemt Maade. Brevet rettes til „de kaldede, som er elsket i Gud Fader og bevaret for Jesus Kristus“. Derfor har man villet gøre gældende, at Forfatteren havde en større ubestemt Læserkreds for Øje. Der findes imidlertid nogle Hentydninger i Brevet til konkrete Forhold. Af V. 3 fremgaar, at Forfatteren havde planlagt at skrive et længere Brev til Læserne, men ved Efterretningen om en truende Fare for Menigheden afsender dette korte Brev. Faren bestaar i, at visse Mennesker har trængt sig ind i Menigheden (V. 4) for at drage dens Medlemmer bort fra Troens Grund.

---

[1]) Allerede hos Tertullian: De cultu feminarum I. 3.

[2]) Hegesip hos Euseb. III. 20. Maaske har allerede hos Hegesip de to Mænds Navne Zoker og Jakob været angivet, som senere optræder i Overleveringen, se Zahn: Forschungen zur Gesch. des neutest. Kanons, VI. S. 240.

Ganske vist skildres disse fremmede „Lærere“ kun med ganske almindelige Træk; her er langt færre konkrete Træk end f. Eks. i Kol. og Pastoralbrevene. Man kan endog betvivle, at de bekæmpede „Lærere“ overhovedet har ført nogen Vranglære i teoretisk Forstand. De Anklager, der rettes mod dem, gaar alle ud paa Usædelighed i Livsførelsen. Fornægtelsen af Herren i V. 4 maa derfor temmelig sikkert forstaas om Fornægtelse i Gerning. Men naar der i V. 12 tales om, at de er til Forargelse ved Kærlighedsmaaltiderne, kunde der dog synes at være sigtet til bestemte lokale Oplevelser og Erfaringer. Der er derfor Sandsynlighed for, at Forfatteren har en eller flere bestemt afgrænsede Kredse for Øje, selv om vi ikke er i Stand til nærmere at afgøre, hvor vi skal søge dem. Hvis Judas er Forfatter, vilde man være tilbøjelig til at tænke sig Syrien som Læsernes Sted. Dog kunde ogsaa Lilleasien være en Mulighed. En beslægtet Libertinisme møder vi hos de lilleasiatiske Nikolaiter, der omtales i Apok. 2, 6. 15. Kun saa meget er givet, at man ikke kan paavise Spor af den senere Gnosticisme i Brevets Skildring af Modstanderne[1]). Der kan ikke ad den Vej fremføres Grunde mod Brevets Affattelse i den apostolske eller tidlige efter-apostolske Tid (jfr. ovenfor § 31, S. 284 f. og § 34, S. 307 f.).

Tvivlene om Brevets Ægthed har da heller ikke vundet synderlig Udbredelse. Af stor Betydning for Spørgsmaalet om Ægthed er det, hvorledes man ser paa Judasbrevets Forhold til 2 Peter. Den største Del af Brevet findes som Led af 2 Peter (hovedsagelig som Kap. 2). Ligheden er saa stor, at den ene Forfatter maa have benyttet den anden. Hvis det er Judas, som benytter 2 Peter, vilde Ægtheden af Judasbrevet næppe kunne op-

---

1) ψυχικοί, πνεῦμα μὴ ἔχοντες (V. 19) er for svag en Antydning. Man maa erindre den Benyttelse af ψυχικός, som vi allerede finder hos Paulus i 1 Kor. 2, 14; 15, 46, og endvidere sammenligne med Jak. 3, 15.

retholdes. Den herskende Opfattelse gaar imidlertid i Retning af, at det er 2 Peter, som benytter Judas. Vi vil vende tilbage til dette Spørgsmaal under Behandlingen af 2 Peter og skal derfor her kun fremhæve det paa Forhaand ganske usandsynlige i, at Judasbrevets Forfatter — hvad enten denne er Judas eller en anden — skulde have skaaret en Del ud af et andet Brev for med nogle ganske faa Ændringer og Tilføjelser at gøre det til et selvstændigt Brev[1]). Det omvendte, at Forfatteren af 2 Peter indsætter Judasbrevet i et nyt større Hele, er i sig selv langt lettere tænkeligt.

Naar bortses fra Spørgsmaalet om Forholdet til 2 Peter, bliver der mod Antagelsen af Brevets Ægthed hovedsagelig kun fremført, at Brevet har en altfor almindelig Karakter, til hvilken Indvending der allerede ovenfor er taget Stilling, samt at Judas, Herrens Broder, næppe skulde kunne tænkes at skrive et saadant Sprog som det her foreliggende. Om dette Punkt er det fornødne allerede sagt i § 37, S. 359 f.[2]).

Overfor disse Indvendinger kan fremføres forskellige stærkt vejende Betragtninger, som bestyrker Overleveringen.

---

[1]) At Judasbrevet benytter 2 Peter, hævdes dog vedvarende af en Del betydelige Forskere, saaledes af G. Wohlenberg: Der erste und zweite Petrusbrief und der Judasbrief, 1915, S. XL ff.; Ch. Bigg: The epistles of St. Peter und St. Jude[2], 1902, S. 216 ff.; H. Grosch: Die Echtheit des zweiten Briefes Petri, 1914, S. 87 ff.; Kolmodin, S. 102 ff.; Zahn, II. S. 92 ff. Det skal heller ikke bestrides, at Forholdet mellem Judas V. 17-18 og 2 Pet. 3, 2-3 vejer stærkt i den Retning, idet det kunde se ud, som om Judas ligefrem henviste til det angivne Sted af 2 Peter. — Hvis Judasbrevets Ægthed fastholdes samtidig med dets Afhængighed af 2 Peter, maa man tænke sig, at Judas, kort efter at have faaet 2 Peter i Hænde, har staaet overfor en lignende Fare indenfor sit Virksomhedsomraade og derfor har benyttet de samme Formaninger.

[2]) Bemærk særlig Moultons Udtalelser om Judasbrevets Sprog i hans Grammar, II. S. 27 og i Cambridge Biblical Essays (ed. by Swete), 1909, S. 488.

1) Trods Brevets Lidenhed er de ydre Vidnesbyrd relativ gode. I første Linie kommer her Benyttelsen i 2 Petersbrev. Allusionerne i Didake er meget usikre, men Brevet findes i Muratoris Kanon, og baade Tertullian og Klem. Aleks. anerkender det.

2) Mere betydningsfuldt er det, at Brevets indre Beskaffenhed afgjort tyder paa en jødekristen Forfatter. Der findes en paafaldende Mængde Hentydninger ikke blot til G. T., men ogsaa til jødiske Overleveringer. Hvad Forfatteren meddeler om Ærkeenglen Mikael (V. 9), er temmelig sikkert hentet fra et apokryft Skrift om Moses[1]), og i V. 14 citerer Forfatteren ligefrem Henoks Bog (V. 6 hviler maaske paa samme Kilde). Ogsaa selve denne Citering af et apokryft Skrift er Vidnesbyrd om Brevets Ælde og Ægthed (jfr. S. 383 f.).

3) Endelig vilde under Forudsætning af Uægthed Valget af den ukendte Judas' Navn være en fuldstændig Gaade. Hvis det endda drejede sig om et stærkt judaistisk Skrift, der henvendte sig til en udpræget jødekristen Kreds, var det til Nød forstaaeligt. Kun under de Omstændigheder kunde et Navn som Judas' have Betydning. Men herom er der jo slet ikke Tale. Naar de fleste allerede ved Jakobsbrevet følte Vanskelighed ved at antage bevidst Psevdonymitet, saa maa denne Vanskelighed føles i langt højere Grad her overfor den endnu mere tilbagetrædende Judas[2]).

---

[1]) Fra Assumptio Mosis, se især Wohlenberg: Anf. Skr., S. 303.

[2]) Harnack: Chronologie, S. 467 f. søger en lignende Løsning som ved Jakobs Brev. Forfatteren har maaske virkelig heddet Judas; Tilføjelsen ἀδελφὸς δὲ 'Ιακώβου skyldes en senere Haand. Ogsaa her følger Appel, S. 123, i Harnacks Spor. Ellers har næsten alle fremhævet det usandsynlige i Harnacks Formodning. Det vilde bl. a. være forbavsende, at den senere Tilføjelse skulde være trængt igennem overalt i Tekstoverleveringen. De Forskere, som antager Brevets Uægthed, indskrænker sig derfor i Reglen til at konstatere

Der maa saaledes siges at være overvejende Sandsynlighed for Antagelsen af Ægthed. Affattelsestiden vil da i hvert Fald ikke kunne sættes senere end c. 80. Paa den anden Side kan V. 17 maaske nok tyde paa, at Brevet ikke er før c. 70[1]). Affattelsestiden maa saaledes ligge mellem 70 og 80.

Der findes i nyere Tid ikke mange Talsmænd for Antagelsen af Brevets Uægthed; især kan nævnes Appel, S. 123 (Slutningen af 1ste Aarhundrede); Holtzmann, S. 327 ff. (Begyndelsen af 2det Aarhundrede); Jülicher, S. 197 ff. (første Del af 2det Aarh.; Forfatteren lod sig „nøje med Judas' Navn"); v. Soden, S. 234 f. (2det Aarh.); Hollmann i Joh. Weiss: Die Schr. des N. T., III. S. 292 f. (kort efter Aar 100). — Noget vaklende er Knopf, S. 94; endnu mere vaklende er Moffat, S. 356 f. — Derimod antages Brevets Ægthed bl. a. af Wohlenberg, Bigg og Grosch i de ovenfor S. 368 A. 1 nævnte Skrifter; desuden af J. B. Mayor: The Epistle of St. Jude and the second Ep. of St. Peter, 1907, S. CXLV ff. (Affattelsestid c. 80); Barth, S. 159 ff. (efter Aar 70); Belser, S. 659 ff. (c. 65; Judas, Herrens Broder, er tillige Apostel); Feine, S. 209 (70—80); Gregory, S. 735 ff. (kort efter Aar 60); Jones, S. 345 ff. (75—80); Kolmodin, S. 97 ff. (c. 75); Schat Petersen, S. 629 ff. (efter 70); Salmon, S. 476 ff. (for Aar 80); Schaefer-Meinertz, S. 332 ff. (Aar 64—66; Judas er tillige Apostel); B. Weiss, S. 393 ff. (Aar 60—70); Zahn, II. S. 74 ff. (c. 75).

§ 39. 1 Peters Brev.

I Indgangshilsnen nævnes Apostlen Peter som Forfatter.

Hvad vi ud fra N. T. véd om denne Apostel, er i Korthed følgende: Hans oprindelige Navn var Simon, og han var, ligesom Broderen Andreas, Søn af en Mand ved Navn

---

Vanskeligheden paa dette Punkt uden at gøre Forsøg paa at løse den.

[1]) Dog har man med Urette i V. 5 villet finde en Hentydning til Katastrofen i 70.

Jonas eller Johannes (Matth. 16, 17; Joh. 1, 43); han stammede fra Byen Bethsaida ved Genesareth Sø, Joh. 1, 45. Efter Mark. 1, 29 har han senere boet i Kapernaum, hvor han modtager Kaldet til at blive Apostel. Forinden havde han ligesom Broderen Andreas været Discipel af Johannes Døberen (Joh. 1, 41 ff.) og blev af Andreas ført til Jesus. Efter Joh.'s Beretning gav Jesus ham straks fra Begyndelsen Tilnavnet Kefa(s), paa Græsk Petros (Joh. 1, 43). — Sammen med Jakob og Johannes nævnes han i Evangelierne som værende til Stede ved særlige Lejligheder, hvor de andre Apostle ikke er med (Mark. 5, 37; 9, 2; 14, 33; jfr. 13, 3). Peter er den første til at bekende Jesus som Messias, Matth. 16, 15 f., men er ogsaa den, der i Lidelsesnatten fornægter Herren (Matth. 26, 69 ff.), ligesom han allerede tidligere (Matth. 16, 23) var blevet irettesat af Jesus paa Grund af sin Mangel paa Forstaaelse af Lidelsen. Han er en af de første, for hvem Herren aabenbarer sig efter Opstandelsen, Luk. 24, 34; 1 Kor. 15, 5. Han indtager straks fra Pinsedagen den ledende Plads indenfor den første Menighed, Acta 2, 14 ff. Efter Befrielsen fra Fængslet forlader han efter Acta 12, 17 Jerusalem, men synes atter ved Apostelmødet i Jerusalem at staa jævnsides med Jakob (og Johannes) som Menighedens Leder (Acta 15, 7 ff.; Gal. 2, 9). Iøvrigt har han baade før og efter dette Møde foretaget Missionsrejser; han døber den første Hedning, Kornelius (Acta 10); han er i hvert Fald paa sine senere Rejser ofte ledsaget af sin Hustru 1 Kor. 9, 5. Ved en enkelt Lejlighed i Antiokia kommer han i Konflikt med Paulus, der dog — just ved denne Lejlighed — betoner, at deres Trosstandpunkt egentlig er det samme (Gal. 2, 11 ff.). — Efter Papias' Vidnesbyrd har Markus fulgt Peter paa hans senere Rejser (se ovenfor § 14, S. 100 f.), — hvilket harmonerer med 1 Pet. 5, 13. — Peter har til Slut lidt Martyrdøden i Rom (se ovenfor § 28, S. 255); herom hersker der nu almindelig Enighed. Men man kan ikke med Sik-

kerhed fastslaa, om det skete straks ved Neros Forfølgelse Aar 64 eller noget senere[1]).

For den første Menigheds Betragtning stod Peter i Betydning og Indflydelse jævnsides med Johannes og Jakob, Herrens Broder; snart kom Paulus op i Højde med disse tre. For den efterapostolske Tid bliver det Peter, Paulus og Johannes, som staar i Forgrunden; og den omfattende apokryfe Literatur, som knytter sig til Peters Navn, er vel et Vidnesbyrd om, at manges Tanker især syslede med ham (Peters Kerygma, Acta Petri, Peters Evang. og Peters Apok. — endelig spiller Peter også en Rolle i Sagnkredsen i den klementinske Literatur).

Apostlen Peter henvender sig i dette Brev (1, 1) til *ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς* i Pontus, Galatien, Kappadokien, Asien og Bithynien. Udtrykket *διασπορά* kunde i og for sig lægge den Tanke nær, at L æ s e r n e var Jødekristne, hørende til den jødiske „Diaspora“. Herimod taler imidlertid, at der i Brevet findes en hel Række klare Steder, som forudsætter, at Læserne er f o r h e n v æ r e n d e H e d n i n g e r, se saaledes 1, 14. 18; 2, 10; 3, 6; 4, 3. Og naar vi ser hen til, at Forfatteren to Gange i selve Brevet betegner Læsernes Kristenliv her paa Jord som et Liv i Udlændighed, den ene Gang endog med Anvendelse af det samme Ord som i Overskriften *παρεπίδημος* (1, 17 og 2, 11), saa at som en Følge heraf Ordet *παρεπίδημος* i Indgangshilsnen bør forstaas paa samme billedlige Maade, vil en billedlig Forstaaelse ogsaa af Ordet *διασπορά* være nærliggende (adspredt i Forhold til det himmelske Fædreland).

Brevet er fattigt paa Hentydninger til konkrete Forhold hos Læserne, der jo ogsaa er spredt over et stort Areal og derfor vel næppe kan tænkes at have meget fælles. Man faar ikke det Indtryk, at Forfatteren staar i et nært personligt Forhold til de lilleasiatiske Menig-

[1]) I Eusebius' Kronik sættes Peters og Paulus' Dødsaar til 68 (67), jfr. Harnack: Chronologie, S. 240 ff. Jfr. ovenfor § 33, S. 298.

heder, — hvilket i og for sig passer godt med Forudsætningen om Peter som Forfatter, idet vi ingen Efterretninger besidder om en Virksomhed af ham i Lilleasien (hvorved selvfølgelig ikke udelukkes, at han paa sine Missionsrejser, 1 Kor. 9, 5, ogsaa har opholdt sig dér — i hvert Fald kortere Tid). Kun ét Forhold hos Læserne hentyder han til Gang paa Gang — deres mange Lidelser og Forfølgelser. Deri har Brevet sin Anledning. Det er Forfatterens Hensigt at trøste dem i deres Lidelser, styrke deres Haab og formane dem til Fasthed (om Lidelserne se især 1, 6-7; 2, 20-21; 3, 14. 17 ff.; 4, 1 ff.; 4, 12-19; 5, 1. 9; Hensigten er klart udtalt 5, 12).

Der er i alt dette endnu intet, som kan gøre den Antagelse usandsynlig, at Peter paa et sent Tidspunkt i sit Liv sendte et Trøstebrev som det foreliggende til en Gruppe lilleasiatiske Menigheder, der hjemsøgtes af Trængsler. Ikke desto mindre er Brevets Ægthed omstridt, og Tvivlene kan belægges med stærke Grunde.

1) Den stærkest vejende af disse Grunde er de nære Berøringer, som Brevet har baade med flere paulinske Breve, især Rom. og Efes., og med Jakobsbrevet. Spørgsmaalet bliver her, om der foreligger literær Benyttelse, og om i saa Fald allerede Peter kunde tænkes at have benyttet de nævnte Breve[1]).

Hvad Rom. angaar, er der især Tale om et Slægtskab med Kap. 12 og 13. Ligheden mellem Rom. 12, 2 og 1 Pet. 1, 14 indskrænker sig dog væsentlig til Brugen af Verbet *συσχηματίζω*, Ligheden mellem Rom. 12, 9 og 1 Pet. 1, 22 til Brugen af Adj. *ἀνυπόκριτος*. — Rom. 12, 1 og 1 Pet. 2, 5 har kun det meget nærliggende Billede af aandelige Ofre fælles (ikke de samme Ord). Ligheden mel-

---

[1]) Det omvendte Forhold, at Paulus og Jakob skulde have benyttet 1 Peter er (trods B. Weiss: Der erste Petrusbrief, 1906, S. 62 ff.) ganske usandsynligt. Som vi vil faa at se, er der meget stærke Grunde mod en saa tidlig Affattelse af 1 Peter, som i saa Fald maatte antages.

lem Rom. 12, 17 og 1 Pet. 3, 9 lader sig forklare ud fra Herrens Ord Matth. 5, 39. Et ikke ringe Slægtskab i Tanke findes der mellem Rom. 12, 3-8 og 1 Pet. 4, 10-11, men Ordvalget er overordentlig forskelligt. Væsentlig det samme gælder om Forholdet mellem Formaningen til Lydighed mod Øvrigheden i Rom. 13, 1-7 og 1 Pet. 2, 13. 14. 17. Tankerne i 1 Pet. 2, 24 minder om Rom. 6, 11. 18, men ogsaa her er Udtrykkene forskellige. — I 1 Pet. 2, 6-8 citeres ligesom i Rom. 9, 33 baade Es. 8, 14 og 28, 16, — dog er Stederne kombinerede paa forskellig Maade, idet det i 1 Pet. 2, 7 er Ps. 118, 22, som er sammensmeltet med Es. 8, 14, medens Es. 28, 16 er udskilt for sig. Rom. 9, 25 og 1 Pet. 2, 10 benytter samme Sted af Hoseas (2, 23), men Stedet er citeret paa forskellig Maade.

Slægtskabet mellem 1 Peter og Efes. er væsentlig af samme Art. Stederne er anførte § 30, S. 276. Visse ejendommelige Tanker og Billeder er fælles; de gør ikke Antagelsen af ligefrem literær Benyttelse sandsynlig, — dertil er der for store Forskelle i Udtrykkene, — men lægger det dog nær at antage et Forhold mellem de to Forfattere. Ogsaa Slægtskabet i Tanke mellem 1 Pet. 2, 16 og Gal. 5, 13 samt Peters Anvendelse af den paulinske Formel ἐν Χριστῷ 1 Pet. 3, 16; 5, 10. 14 peger i samme Retning. Men jævnsides med dette Lighedsforhold mellem 1 Peter og Paulus er der en afgjort Forskel til Stede. Forfatteren af 1 Peter er ikke en uselvstændig Benytter af Paulus. Man vil ikke engang kunne betegne Forfatteren af 1 Peter som en Pauliner. Problemet om Lovens Betydning for den Kristne berører han ikke. Det særlig paulinske kommer ikke paa noget Punkt frem. — Naar Hensyn tages til alle Momenter, maa man vel sige, at Slægtskabsforholdet mellem 1 Peter og de paulinske Breve kan forklares ved, at Forfatteren af 1 Peter ligefrem har læst en Del af disse Breve, men det kan ogsaa faa en tilstrækkelig Forklaring dels gennem den fælles Baggrund i det gamle Testamente og i Jesu Ord, dels gen-

nem det personlige Forhold mellem Peter og Paulus, der jo ved flere Lejligheder har mødt hinanden og kunnet høre hinandens Forkyndelse, ligesom de har haft flere fælles Venner, saaledes Markus og Silas (1 Pet. 5, 12-13).

Slægtskabet med Jakobsbrevet er næsten endnu mere paafaldende. Et Sted som 1 Pet. 2, 1 sammenlignet med Jak. 1, 21 siger ganske vist ikke meget; Ligheden strækker sig ikke væsentlig ud over Udtrykket *ἀποθέμενοι*. Noget mere vejer den fælles Benyttelse af Billedet af en Genfødelse (Jak. 1, 18; 1 Pet. 1, 3. 23). Dette Billede er dog tidlig almenkristelig Eje (Joh. 3, 3; Tit. 3, 5), og de af Jakob og 1 Peter anvendte Udtryk derom er meget forskellige. Mere paafaldende er den fælles Benyttelse af ikke mindre end tre Citater fra G. T.; Jak. 1, 11; 1 Pet. 1, 24 (Es. 40, 6 f. — dog citeret meget forskellig); Jak. 4, 6; 1 Pet. 5, 5 (Prov. 3, 34) og Jak. 5, 20; 1 Pet. 4, 8 (Prov. 10, 12). — Billedet i 1 Pet. 1, 7 forklares ganske vist let ud fra Prov. 17, 3, men overraskende er det, at det sjældne Udtryk *τὸ δοκίμιον τῆς πίστεως* genfindes Jak. 1, 3, om end anvendt paa en anden Maade.

Ogsaa her er literær Benyttelse en Mulighed, man maa regne med, medens paa den anden Side Slægtskabet ogsaa kan forklares ud fra det langvarige Samvær mellem Jakob og Peter, som jo utvivlsomt efter Skildringen i Acta har fundet Sted, samt ud fra den fælles Baggrund i G. T. og i Jesu Ord. Noget stereotypt maatte der uvilkaarlig indsnige sig i Forkyndelsen i den samme Menighed; især vilde hyppig Anvendelse af de samme gammeltestamentlige Citater falde ganske naturligt.

Selv om man vilde antage, at Forfatteren af 1 Peter ligefrem havde læst baade Rom. og Efes. og Jakob, vilde det dermed iøvrigt endnu ikke være udelukket, at Peter kunde være Forfatter, naar Brevet var skrevet mod Slutningen af hans Liv. Han vilde under sit mangeaarige Ophold i Jerusalem kunne have læst Jakobsbrevet, hvis meget tidlige Affattelse, efter hvad vi har set, er sand-

synlig; og han vilde under sit Ophold i Rom sikkert have haft Lejlighed til at lære Rom. og Efes. at kende. — Lighedsforholdet mellem 1 Peter og de nævnte Breve kan derfor vel volde Betænkeligheder, men ikke afgøre Spørgsmaalet om Ægthed. Vi maa derfor vende os til andre Grunde, der kan gøres gældende imod og for Ægtheden[1]).

2) Imod Ægtheden anfører man endvidere, at de Forfølgelser, hvorom der i Brevet er Tale, tyder paa en senere Tid end den apostolske. Det er imidlertid karakteristisk, at Muligheden af blodige Forfølgelser slet ikke er fremme i Brevet. Ikke heller er der tydelige Spor af, at Forfølgelserne udgaar fra Øvrigheden. Der er ganske vist Tale om at lide *ὡς Χριστιανός* (4, 16) og *ἐν ὀνόματι Χριστοῦ* (4, 14); men just hvor den sidste Tilføjelse findes, er der kun Tale om et *ὀνειδίζεσθαι*, hvilket leder Tanken i ganske anden Retning end en Indgriben fra den rom. Øvrigheds Side, som sikkert vilde have alvorligere Følger end en blot „Forhaanelse". To andre Steder tales der om, at Læserne er udsatte for Bagvaskelser (*καταλαλεῖσθαι*, 2, 12; 3, 16); kort sagt: de Lidelser, som Forfatteren har for Øje, er saadanne, som hidrører fra Had og Haan fra Omverdenens Side. Hertil kommer, at man har Indtryk af, at Lidelserne er noget nyt for Læserne; de formanes til ikke at undre sig for meget over disse Lidelser (4, 12). Den historiske Baggrund er altsaa en ganske anden end den, som møder os i Apok. Fra Forfølgelsernes Karakter maatte man derfor snarere netop slutte til et Tidspunkt, som ligger forud for dette Skrift. Hvis Peter har levet et Par Aar efter Aar 64, — hvilket intet hindrer os i at antage (se ovenfor S. 371 f.), — vilde Efterdønningerne af Neros Forfølgelser i Provinserne danne en naturlig Baggrund for Brevets

[1]) Det er lærerigt, at selv Forskere, der antager Jakobsbrevets Uægthed, ikke antager et literært Afhængighedsforhold mellem de to Breve; se saaledes M. Dibelius: Der Brief des Jakobus, 1921, S. 29 f. og J. H. Ropes: The Epistle of St. James, 1916, S. 22 f.

Trøst og Formaninger. Men selv forud for 64 vilde saadanne Trængsler, som Brevet forudsætter, kunne tænkes at være til Stede[1]).

3) Man har endvidere henvist til, at Slægtskabet med Paulus ogsaa strækker sig til et Slægtskab med Hensyn til Sproget. Gennemgaaende lægger man dog ikke længere saa megen Vægt paa dette Argument. Dels er man klar over, at allerede Paavirkningen fra Sept. tilstrækkelig forklarer Ligheden, dels viser man med god Grund hen til, at 5, 12 sandsynligvis er at forstaa om Medvirkning fra Silas' Side ved Brevets Affattelse, hvorfor det vil være naturligt at antage, at Silas ogsaa i nogen Maade har præget Sproget[2]).

Overfor de nævnte Indvendinger kan fremføres en Række Grunde, der taler for Brevets Ægthed.

1) Dels er de ydre Vidnesbyrd ualmindelig gode. Det vil være tilstrækkeligt at nævne, at allerede Polykarp i udstrakt Grad gør Brug af Brevet[3]), og at ogsaa Papias efter Eusebius' Vidnesbyrd (III. 39. 17, se Tekst Nr. 4) har citeret 1 Peter[4]).

---

[1]) Der tales ikke om Læsernes Lidelser paa nogen anden Maade, end Paulus taler om de *θλίψεις*, som allerede Thessalonicenserne var udsat for, 1 Thess. 1, 6; 2, 14; 3, 3 f.; 2 Thess. 1, 4. 6, jfr. 2 Kor. 8, 2 om Trængslerne i de makedoniske Menigheder. — Se med Hensyn til Forfolgelserne især Joh. Weiss: Das Urchristentum, S. 625 f.

[2]) Tanken om Silas' Medvirkning er fremme hos mange, se f. Eks. Appel, S. 101 ff.; Barth, S. 138 f.; Feine, S. 205; Milligan, S. 112 f.; Moffat, S. 332 f.; Schaefer-Meinertz, S. 346 ff.; Zahn, II. S. 10 f. og 16 f. — Radermacher mener endog, at Ordene *δι' ὀλίγων* i 5, 12 gør den Forstaaelse af Verset nødvendig, at Silvanus (Silas) har skrevet Brevet, se Z. N. T. W., 1926, S. 293.

[3]) Se N. T. ap. F., S. 86 ff.

[4]) I Betragtning af denne Brevets tidlige Bevidnelse og dets senere overordentlig hyppige Benyttelse (om Klem. Aleks.'s Fortolkning til Brevet se Zahn: Forschungen zur Gesch. des N. T. Kanons, III. S. 79 ff.) kan man ikke tillægge det nogen afgorende Betydning, at det ikke findes i Muratoris Kanon (har det været nævnt i den nu tabte Del af dette Aktstykke?).

Dog kan her lige saa lidt som ved de fleste nytestamentlige Skrifter de ydre Vidnesbyrd afgøre Sagen.

2) Den stærkest vejende Grund for Ægtheden er, at Brevet er ganske frit for enhver Tendens. Derfor vil i hvert Fald Psevdonymitet være udelukket. Formaninger til Udholdenhed i Lidelser trænger ikke til at forsynes med apostolsk Etikette. Hertil kommer, at Forfatteren paa intet Sted i Brevet hentyder til sin apostolske Autoritet; han omtaler sig kun beskedent som *ὁ συμπρεσβύτερος* i 5, 1. Hele dette Forhold frembyder i Harnacks Øjne en saa stor Vanskelighed, at han, skønt han er tilbøjelig til at anse Brevet for en senere Homili, alligevel vilde foretrække Antagelse af Ægthed fremfor Antagelse af Psevdonymitet[1]). Harnack tager da sin Tilflugt til den Hypotese, at Brevets Indgangshilsen 1, 1-2 og dets Slutning 5, 12-14 er senere tilføjet (jfr. de analoge Formodninger ved Jakobsbrevet og Judasbrevet). En saadan Formodning er næsten overalt blevet afvist som usandsynlig[2]). Her mere end noget Steds er Amputationen af Brevets Begyndelse og Slutning umulig. Ordet *παρεπίδημος* i Indledningen staar i inderlig Sammenhæng med Brevets Tanker og genfindes derfor i 2, 11 (jfr. 1, 17). Ligeledes klinger Brevets Grundtanker igennem for sidste Gang i 5, 12. Heller ikke indser man, hvorledes en saadan senere Tilføjelse i et tidlig meget udbredt Brev skulde være trængt igennem overalt, saaledes at den oprindelige Tekst ikke efterlod sig det mindste Spor. Endelig bliver Problemet i Virkeligheden kun forlagt til et andet Sted. Man forstaar nemlig ikke, hvad Interesse en senere Kristen kunde have af at faa disse ganske tendensløse Formaninger stemp-

---

1) Harnack: Chronologie, S. 464.

2) Se især W. Wrede i Z. N. T. W., I. S. 81 ff. og Jülicher, S. 183 f. — Harnack har faaet Tilslutning hos W. Bornemann i Z. N. T. W., XIX. S. 143 ff., med den Tilføjelse, at Brevet oprindelig er en Daabsprædiken af Silvanus.

lede som petrinske. Ligeledes vilde det være næsten utænkeligt, at en saadan senere Kristen tillige samtidig skulde have fundet paa at anbringe Brevets Modtagere i en Række lilleasiatiske Provinser samt fundet paa at sætte to Disciple af Paulus (Silvanus og Markus) i Forhold til Peter. Ogsaa den mystiske Bemærkning om Babylon som Affattelsessted vilde være uforklarlig. — Det er hovedsagelig saadanne Betragtninger, det skyldes, naar man i Almindelighed trods alle Vanskeligheder vælger Antagelsen af Ægthed.

3) Yderligere bestyrkes denne Antagelse ved, at der i Brevet ikke findes det mindste Spor af Hentydninger til senere Tiders Forhold, medens omvendt den uforbeholdne Udtalelse om de sidste Tiders Nærhed (4, 7) taler for, at vi ikke er kommet ud over den apostolske Tidsalder.

Antagelsen af Brevets Ægthed bliver saaledes den sandsynligste Løsning[1]. Tilbage staar da kun at forsøge paa at bestemme Brevets Affattelsessted. I 5, 13 finder vi en Hilsen fra „den medudvalgte i Babylon". Den naturligste Forstaaelse heraf er Menigheden i Babylon; thi det maa indrømmes, at selv om en billedlig Forstaaelse af Babylon kan ligge nær i et apokalyptisk Skrift (Apok. 14, 8; 18, 2), saa kan den i et Brev i hvert Fald ikke siges at være nærliggende. Men der er ikke desto mindre stærke Grunde, som taler for, at vi her maa forstaa Babylon som billedlig Betegnelse for Verdensmagtens Hovedstad, d. v. s. Rom.

---

[1]) Indvendingen udfra Slægtskabet med Rom., Efes. og Jakob beholder sin Brod. Hvis man antager Ægtheden af 1 Peter, faar man et Vidnesbyrd om de store apostolske Skikkelsers gensidige, personlige Paavirkning af hinanden og om de deraf følgende uundgaaelige Ligheder mellem dem ogsaa i Forkyndelsens Form (jfr. ovenf. S. 374 og 375). Men er det, ret betænkt, usandsynligt, — eller er det ikke snarere en selvfølgelig Ting, — at de under deres Samvær har paavirket hinanden?

1) For det første er det paafaldende, at der ikke findes nogen Overlevering om et Ophold af Peter i Babylon, — uagtet just Stedet her let kunde tænkes at ville give Anledning til en saadan Overleverings Tilblivelse. Naar dette ikke er sket, har det sin naturligste Forklaring deri, at endog den blotte Tanke om et saadant Ophold laa ganske fjernt. Dette kan atter hænge sammen med, at man var bekendt med, at der paa dette Tidspunkt ikke kan have været mange Jøder i Babylon. Josefus beretter (Ant. XVIII. 9. 8—9) nemlig, at Jøderne paa Caligulas Tid blev fordrevet fra Babylon og derfor drog til Seleukia, hvor et stort Blodbad blev anrettet paa dem.

2) Hertil kommer, at Overleveringen meddeler, at Peter kom til Rom mod Slutningen af sit Liv (se ovenfor). Og Euseb. II. 15 forstaas naturligst saaledes (jfr. ovenfor § 14, S. 101 f.), at allerede Papias ligefrem har berettet, at 1 Peters Brev er skrevet i Rom[1]), hvilket Forfatteren af 1 Peter „*τροπικώτερον*" udtrykker gennem Betegnelsen Babylon. Hvis man antager, at literær Benyttelse af Rom. og Efes. har fundet Sted, forklares dette naturligst, hvis Peters Virksomhed ikke er faldet i det fjerne Østen, men i Vesten, ja i den By, hvor han paa naturlig Maade kunde lære de to nævnte Breve at kende[2]).

Affattelsestiden maa — med Henblik paa den omfattende lilleasiatiske Læserkreds, som Peter ikke let kan tænkes paa et tidligt Tidspunkt at henvende sig til, — og med Henblik paa, at Forfølgelser finder Sted over et saa vidtstrakt Omraade, — ansættes saa sent som mu-

---

[1]) I hvert Fald meddeler Eusebius det paa det paagældende Sted som gammel Overlevering, men naturligst er det at lade *φασίν* gaa tilbage paa Papias og Klem. Aleks. (se Tekst Nr. 6).

[2]) Ud fra Provinsernes Rækkefølge i 1, 1 kan man ingen Slutning drage om, at Forfatteren maa have opholdt sig i Østen; set fra Babylon vilde en Overbringer af Brevet ikke paa naturlig Maade først komme til Pontus.

ligt i Peters Liv, altsaa enten kort før eller kort efter Aar 64[1]).

Kun yderst faa i nyere Tid bestrider Ægtheden. Blandt saadanne kan fremhæves Holtzmann, S. 315 ff.; Jülicher, S. 175 ff. (Affattelsestid c. 100); Knopf, S. 89 f. og Die Briefe Petri und Judä, 1912 (Affattelsestid Aar 81—90). — En stor Del Forskere tillægger Silvanus en større eller mindre Indflydelse paa Brevet (Appel, Barth, Feine, Milligan, Moffat, Schaefer-Meinertz, Zahn, se ovenfor S. 377, A. 2). — v. Soden, 142 ff. lader ligefrem Silvanus være Forfatteren (Affattelsestid 92—96); H. Gunkel i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., III. S. 252 er tilbøjelig til at slutte sig hertil. — Belser, S. 663 ff.; Gregory, S. 698 f. (Affattelsestid 45—60); Jones, S. 328 ff.; Kolmodin, S. 397 ff.; Salmon, S. 433 ff.; Schat-Petersen, S. 642 ff. antager Ægtheden uden at anse det for nødvendigt stærkt at fremhæve Silvanus' Indflydelse. — En Særstilling indtager B. Weiss, S. 407 ff. og Der erste Petrusbrief, 1906; han lader Brevet være skrevet fra Babylon c. Aar 55. — Vaklende stod H. Windisch i Lietzmann: Handbuch zum N. T. IV. 2 (nogle karakteristiske Bemærkninger i Forordet om det usandsynlige i Paastandene om Peters Benyttelse af andre nytest. Breve [Slægtskabet forklares ud fra „allgemein verbreitetes Sprach- und Gedankengut"], — samt om de store Vanskeligheder ved Antagelsen af Uægthed, — Vanskeligheder, som den tidligere Kritik ofte ganske oversaa); men han er i sidste Udgave (1930) gaaet over til Antagelse af Uægthed.

§ 40. 2 Peters Brev.

Brevet indeholder flere Oplysninger om Forfatteren end om Læserne. Forfatteren angives at være Simon Peter; han betoner sit Øjenvidneforhold (1, 16); han har været sammen med Herren paa „det hellige Bjærg" og har hørt det himmelske Vidnesbyrd, som her lød over ham (1, 18).

---

[1]) Brevet kan ikke være skrevet under det umiddelbare Indtryk af Neros Forfølgelse i Aaret 64, da dette maatte have præget et Brev, der dvæler saa meget ved Tanken om Forfølgelser. — Betegnelsen Babylon om Rom gør vel den nærmeste Tid efter 64 til den sandsynligste.

Han har personlig modtaget en Aabenbaring fra Herren angaaende sin forestaaende Død (1, 14). — Om Læserne erfarer vi kun, at de „har samme dyrebare Tro" som Forfatteren (1, 1); der siges intet om, hvor de opholder sig. De hjemsøges af lignende Forførere som de Menigheder, til hvilke Judas skriver; næsten hele Judasbrevets Indhold genfindes her. Ligeledes findes der blandt dem Mennesker, som spotter over, at den bebudede „Herrens Dag" ikke kommer (3, 4-9). Endelig tales der om ukyndige Mennesker, som fordrejer baade Paulus' Breve og „de andre Skrifter" (3, 16). — Forfatteren har tidligere skrevet et Brev til Læserne (3, 1), men der gives kun en ganske ubestemt Antydning af dette Brevs Indhold. Der kan derfor være sigtet til 1 Peter, men i og for sig lige saa godt til et tabt Brev. Vi kan altsaa ikke drage nogen sikker Slutning om, at Forfatteren har de samme Læsere for Øje som i 1 Peter.

Ved intet andet nytestamentligt Skrift har der været rejst saa stærke Tvivl om Ægtheden som ved 2 Peter. Først og fremmest drejer det sig her om Forholdet til Judasbrevet.

Kap. 2, 1—3, 3 falder i alt væsentligt sammen med Judasbrevet 5-19 (jfr. ovenfor § 38, S. 367 f.). I og for sig kunde Forklaringen herpaa tænkes at være, at de to Forfattere benyttede en fælles Kilde. Men i det foreliggende Tilfælde vilde denne Antagelse ikke give nogen egentlig Hjælp til Forstaaelse af Forholdet, men vilde kun skabe en ny ubekendt, gaadefuld Størrelse, der var omtrent identisk med Judasbrevet. Der bliver derfor kun den Mulighed tilbage, at den ene af de to Forfattere har benyttet den anden. Som allerede bemærket i § 38, gaar den herskende Opfattelse ud paa, at 2 Peter benytter Judas.

1) Herfor taler for det første den allerede i § 38 fremhævede Grund, at man lettere kan tænke sig Forfatteren af 2 Peter indlemme Judasbrevet i en

større Helhed, end man kan tænke sig Forfatteren af Judasbrevet indskrænke sig til at gøre et Uddrag af 2 Peter. Judasbrevets Tilblivelse vilde paa den Maade blive ganske uforklarlig. Hvis Judasbrevet er ægte, som vi har antaget, vilde det være meget paafaldende, om Judas, Herrens Broder, skulde have saa godt som afskrevet en Del af 2 Peter og forsynet dette Uddrag med sit Navn[1]). Og hvis Judasbrevet skulde være af en senere Forfatter, vilde det være ubegribeligt, hvorfor han skulde tage en Del af 2 Peter og angive en langt mindre kendt Personlighed som Forfatter. — Hvis 2 Peter er skrevet af Peter, har man ganske vist ogsaa svært ved at tænke sig Peter til den Grad fuldstændig optage et andet Brev i sit. Men hvis 2 Peter skyldes en senere Forfatter, vil man til Indoptagelse af Judasbrevet kunne tænke sig den Grund, at den senere Forfatter har ønsket at give Tankerne i dette Brev mere Vægt ved at lade en Apostel være Fader til dem (jfr. dog S. 389).

2) Denne meget vægtige Grund, som paa Forhaand leder Tankerne i Retning af den Antagelse, at 2 Peter benytter Judas, bestyrkes yderligere stærkt ved en Sammenligning mellem 2 Pet. 2, 10-11 med Judas 8 og 9. Der tales i Judasbrevet om, at de Lærere, som bekæmpes, bespotter Englemagter, medens endog Mikael i hans Kamp mod Djævlen, ikke fældede Dom over denne, men overlod Dommen til Gud. I 2 Peter findes Henvisningen til Mikael ikke; der staar kun en almindelig Sætning om, at mægtigere Engle ikke vover at fælde Dom over de onde Aandevæsener; man vilde ikke forstaa, hvad der her øjensynlig sigtes til, hvis vi ikke havde Parallelen i Judasbrevet. Nu er Beretningen om Mikaels Strid med Djævlen temmelig sikkert hentet fra et apokryft Skrift (se ovenfor § 38, S. 369). Under de Omstæn-

[1]) Hvorledes de, der fastholder baade Judasbrevets Ægthed og dets Afhængighed af 2 Peter, tænker sig Sagen, er meddelt ovenfor § 38. S. 368 A. 1.

digheder bliver det paafaldende, at heller ikke Citatet i Judasbrevet (V. 14 f.) fra det apokryfe Skrift, Henoks Bog, findes i 2 Peter. Man vil næppe kunne give nogen naturlig Forklaring paa, at Judas skulde have følt Trang til at indføje disse Træk fra apokryfe Skrifter, medens den Ængstelse for apokryfe Skrifter, som man senere følte i mange Kredse i den gamle Kirke, gør det forstaaeligt, at 2 Peter har udeladt dem.

3) Man har yderligere henvist til, at de i Judas 5-7 og 2 Pet. 2, 4-7 opregnede Eksempler paa tidligere Straffedomme fra Gud i 2 Peter findes nævnt i den naturlige kronologiske Rækkefølge, medens de i Judasbrevet nævnes i vilkaarlig Rækkefølge. Man mener i 2 Peters Brev at spore den senere ordnende Haand. — Ligeledes gør man opmærksom paa, at de falske Lærere i Judasbrevet omtales som nutidige, i 2 Pet. 2 først som fremtidige, dernæst senere som nutidige (V. 10. 12 ff.) og fortidige (V. 15. 22)); man mener, at Forfatteren af 2 Peter ved denne Inkonsekvens røber sig selv som en, der komponerer, og ikke har faktisk Virkelighed for Øje. Dette Argument er dog svagt; man kunde lige saa godt sige, at her sporer man en udglattende og ordnende Haand hos Judasbrevets Forfatter. Overhovedet vil Sammenligning af Enkeltheder, naar vi ser bort fra de under Punkt 2 nævnte, næppe føre ud over Betragtninger, der overvejende hviler paa et subjektivt Skøn.

De under de to første Punkter nævnte Grunde vil imidlertid være tilstrækkelige til at gøre det overvejende sandsynligt, at 2 Peter benytter Judas. Den eneste Betragtning af Vægt, der kan gøres gældende i modsat Retning, hentes ud fra en Sammenligning mellem Jud. 17-18 og 2 Pet. 3, 2-3. Man kunde nemlig sige, at de Ord af Apostlene, som Judas henviser til, Ord til andet findes paa det nævnte Sted i 2 Peter og derfor maa antages at være hentet derfra. Imidlertid omtaler Judas disse Ord som stammende fra flere Apostle, ikke fra Peter

(ἔλεγον kan ikke engang med Sikkerhed fortolkes som Henvisning til skriftlige Udtalelser). Paa den anden Side forstaas Sammenhængen i 2 Pet. 3, 2-3 naturligt paa den Maade, at de citerede Ord ogsaa her angives som stammende fra Apostlene, saa at de ikke særlig er at betragte som en Udtalelse af Peter.

Naar det saaledes maa antages, at 2 Peter benytter Judas, saa er det ganske vist ikke dermed afgjort, at 2 Peter ikke kan tænkes at være skrevet af Peter[1]). Men den Benyttelse, som der her er Tale om, er ubestridelig af en ganske anden Art end den, som kunde spores i 1 Peter. Man har svært ved at tænke sig Apostlen Peter paa den Maade benytte et andet Brev. Det kan ikke være andet end, at den næsten fuldstændige Indoptagelse af Judasbrevet i 2 Peter maa vække Betænkeligheder ved Antagelsen af Brevets Ægthed. Og saadanne Betænkeligheder bestyrkes ved følgende Grunde:

1) Sikre Vidnesbyrd om Brevets Eksistens har vi først fra det 3dje Aarh. En ganske utvetydig Omtale af Brevet møder vi først hos Origenes, der i samme Aandedræt betoner, at Brevet er omstridt[2]). Dog er der næppe tilstrækkelig Grund til at betvivle Eusebius' Udtalelse, at allerede Klem. Aleks. har fortolket alle de 7 katolske Breve, altsaa ogsaa 2 Peter[3]). Det er muligt,

---

[1]) Hvis vi har Ret i at sætte Affattelsen af Judasbrevet til Tiden mellem 70 og 80, vil ganske vist Afhængigheden af Judasbrevet for 2 Peters Vedkommende være tilstrækkelig til at gøre Antagelsen af Peter som Forfatter umulig. Men man kan selvfølgelig ikke helt benægte Muligheden af, at Judasbrevet kunde være skrevet nogle Aar tidligere.

[2]) Origenes: In Joh. V. 3 (Preuschens Udgave, 1903, S. 101): *Πέτρος δὲ . . . μίαν ἐπιστολὴν ὁμολογουμένην καταλέλοιπεν. ἔστω δὲ καὶ δευτέραν. ἀμφιβάλλεται γάρ.*

[3]) Euseb. VI. 14. 1 (se Tekst Nr. 5). Antydninger af Benyttelse af Brevet hos Klem. Aleks. findes opregnet hos J. B. Mayor: The epistle of St. Jude and the second epistle of St. Peter, 1907, S. CXIX.

at Teofilus fra Antiokia har kendt Brevet, og der er ogsaa Berøringer til Stede med Peters Apok.[1]). Men disse og andre Spor af Brevets Benyttelse, som man har fremdraget, er noget usikre. M. a. Ord: først i Slutningen af det 2. Aarh. møder vi faa og svage Spor af Brevet. Klem. Aleks. har fortolket det, men hvad han har ment om det, ved vi ikke; Origenes omtaler det, men som et omstridt Brev, og endnu Eusebius betvivler det[2]). Først i den romerske Kanon fra 382 finder vi 2 Peter anerkendt.

2) Paafaldende er den gentagne Fremhævelse af Forfatterens egen Person. Medens vi har set, at der i 1 Peter kun en eneste Gang med det beskedne Udtryk *συμπρεσβύτερος* i 5, 1 hentydes til Forfatteren, finder vi her i 2 Pet. 1, 16-18 en stærk Betoning af, at Forfatteren er Øjenvidne og har været til Stede ved Jesu Forklarelse, — i denne Sammenhæng bruges det ejendommelige Udtryk „det hellige Bjærg". Tillige meddeler Forfatteren om en personlig Aabenbaring, som han har modtaget 1, 14[3]). Ganske vist kan ogsaa Paulus til Tider stærkt fremhæve sin apostolske Autoritet, men det har da en naturlig Anledning i, at denne har været bestridt; noget saadant er der ingen Antydning af her.

3) Endnu mere paafaldende er, at Forfatteren (3, 16) taler om mange Breve af Paulus, der fordrejes af ukyndige Mennesker ligesom ogsaa „de øvrige Skrifter". Hvis der med *τὰς λοιπὰς γραφάς* menes de gammel-

---

[1]) Theoph.: Ad. Autol. II. 9 og 13. — Berøringerne med Peters Apok. er fuldstændigst sammenstillede af Mayor: Anf. Skr., CXXX—CXXXIV. De er for ubestemte til at gøre literær Afhængighed sikker; endnu mindre vilde det, hvis Afhængighed forelaa, kunne afgøres, hvilken af Parterne der er den afhængige. — Man har gættet paa, at de to Skrifter skulde være af samme Forfatter; dertil er Tænkemaade og Aandsretning i de to Skrifter dog for forskellig.

[2]) Euseb. III. 3 (Tekst Nr. 12).

[3]) *ταχινός* maa paa Grund af Sammenhængen med V. 15 betyde „snarlig", „nær forestaaende". Der kan derfor næppe, som nogle har formodet, været sigtet til Joh. 21, 18.

testamentlige Skrifter, vil denne Sidestilling af de paulinske Breve med det gamle Testamente vanskelig kunne tænkes i Apostlenes egen Levetid. For dem eksisterede der kun én hellig Skrift, nemlig det gamle Testamente; de tænkte ikke paa selv at skabe en ny hellig Skrift. Og hvis der menes nytestamentlige Skrifter, foreligger der et endnu klarere Vidnesbyrd om en senere Tids Forhold.

4) Naar der i 3, 4-9 tales om Mennesker, som spotter, fordi Herrens Genkomst udebliver, saa tyder ogsaa dette paa en Tid, som er senere end den apostolske. Der kan naturligvis være en Mulighed for, at en saadan Spot kunde forekomme i Apostlenes Levetid, men naar tilmed Udtrykket „fra den Tid Fædrene hensov“ (V. 4) tages i Betragtning, ledes uvilkaarlig Tankerne i Retning af en senere Generation.

5) Der er en ret betydelig Forskel paa Sproget i 1 Peter og 2 Peter. Medens Sproget i 1 Peter er stærkt beslægtet med Sproget i Sept., er Sproget i 2 Peter mere rent hellenistisk[1]). Man har villet afsvække dette Argument ved Henvisning til, at Silvanus skulde have præget Sproget i 1 Peter[2]) (— men skulde Peter virkelig være mere hellenistisk paavirket end Silvanus?), eller ved den Formodning, at 2 Peter skulde være en Oversættelse fra Hebraisk eller Aramaisk[3]), — en Formodning, for hvilken der ikke iøvrigt kan fremføres noget Argument af Betydning.

---

[1]) Se især J. B. Mayors omhyggelige Undersøgelser i den allerede anførte Kommentar samt J. H. Moulton: A grammar of New Test. Greek, II. S. 5 f. Allerede i Oldkirken havde man Øje for Forskellen i Sprog og Stil (Hieron. De viris illustr. 1: propter stili cum priore dissonantiam).

[2]) Zahn benytter endog — ud fra den Antagelse, at Sproget i 1 Peter skyldes Silvanus — Forskellen i Sprog mellem 1 og 2 Peter som Bevis paa Ægthed (II. S. 96 og 109 — en senere Forfatter vilde have efterlignet 1 Peter).

[3]) G. Wohlenberg: Der erste und zweite Petrusbrief und der Judasbrief, 1915, S. XXXV f.

6) Mindre Betydning har den Indvending, at de Forhold hos Læserne, som de to Breve sigter paa, er vidt forskellige. Thi ganske vist er det fuldt ud rigtigt, hvad man herom siger. Men da det, som ovenfor bemærket, ikke er nødvendigt at antage, at der i 2 Pet. 3, 1 sigtes til 1 Peter, idet der kan være hentydet til et nu tabt Brev, saa kan 2 Peter være skrevet til en ganske anden Læserkreds end 1 Peter. Dette mener da ogsaa adskillige af de Forskere, som fastholder Antagelsen af Brevets Ægthed; Forskellen i Læsernes Forhold vilde i saa Fald ikke blot ikke være en Grund mod Ægtheden, men endog være en Selvfølgelighed.

Saavel Forholdet til Judasbrevet som de anførte Grunde — især de tre førstnævnte — taler meget stærkt imod, at Peter skulde være Forfatter til Brevet. Det bliver da vor Opgave at prøve, om den Antagelse, at en senere Forfatter skriver i Peters Navn, kan gøre os Brevets Tilblivelse lettere forstaaelig, — eller om vi maaske ogsaa saaledes kommer til at staa overfor store Vanskeligheder.

Saa meget er sikkert, at ogsaa under Forudsætning af Brevets Uægthed vedbliver der at være en Del Gaader ved Brevets Tilblivelse.

1) Af en senere Forfatter, der skriver i Peters Navn, vilde man have ventet, at han havde sat Brevet i en nærmere Forbindelse med 1 Peter. Forholdet er jo det, at hvor han hentyder til et tidligere Brev, findes de Tanker, som man efter 3, 1 ff. nærmest maatte vente at finde i det tidligere Brev, netop ikke i 1 Peter. Dersom Brevet er ægte og skrevet til andre Læsere end 1 Peter, ligger der heri ikke nogen Vanskelighed. Men for en senere Forfatter vilde den mest nærliggende Fremgangsmaade ubetinget være at henvise til virkelig forekommende Udtalelser i 1 Peter. En senere Forfatter kunde dog ikke undgaa at være klar over, at en Henvisning til noget, som ikke findes i 1 Peter, maatte berede hans Brev Vanskelighed paa Vejen til Anerkendelse.

2) En beslægtet Vanskelighed frembyder 3, 15, hvor der henvises til en Udtalelse i et Brev fra Paulus til Læserne, — en Udtalelse, som ikke forekommer i noget os kendt Brev af Paulus. Ogsaa her maa det indrømmes, at det er lettere tænkeligt, at Apostlen Peter henviser til et Brev af Paulus, der ligesom saa mange andre Paulus-Breve nu er tabt, — end at en Forfatter i en langt senere Tid skulde hentyde til et Ord af Paulus, som ikke fandtes i de til Eftertiden overleverede paulinske Breve, — i Stedet for at skaffe sit eget Arbejde Troværdighed just ved at knytte det saa nær som muligt til den ægte og anerkendte apostolske Literatur[1]).

3) Forholdet til Judasbrevet vedbliver at være en Vanskelighed ogsaa under Forudsætning af Uægthed. Man har svært ved at forstaa, at det i en senere Tid, hvor ganske andre Vranglærdomme gik i Svang, kunde have nogen som helst Interesse at fremdrage disse Advarsler mod de mere ubestemte Former for Vranglære, som tilhørte en langt tidligere Tid. Man vilde i hvert Fald have ventet, at den senere Forfatter havde omformet det benyttede Brev med Henblik paa de ny Tiders Forhold.

4) Overhovedet er det ikke let at angive, hvilken Tendens Forfatteren skulde være besjælet af. Det er jo karakteristisk for alle sikre apokryfe Skrifter (jfr. ovenfor § 34, S. 326 f.), at Tendensen ikke er til at tage fejl af, — hvad enten den er hæretisk, antihæretisk, kirke-

---

1) Man har forsøgt at finde det paulinske Sted, hvortil der sigtes, i en hel Række af Paulus' Breve (se de forskellige Opfattelser, som refereres i Mayors Fortolkning). Størst Lighed i Tanke foreligger med Rom. 2, 4. Og dog er ogsaa her Forskellen stor. Desuden vilde det medføre, at Forfatteren af 2 Peter maatte have tænkt sig Brevet skrevet til Menigheden i Rom (Ordet skal jo staa just i et Brev fra Paulus til Læserne). Herved vilde han ganske have brudt Forbindelsen mellem dette Brev og 1 Peter.

organisatorisk eller blot den at forherlige den apostolske Tids store Skikkelser. Der er ikke Spor af nogen af disse Tendenser her. Det eneste, man kunde henvise til, er Bekæmpelsen af dem, som spotter over Udeblivelsen af Herrens Genkomst (3, 4-9), eller Advarslen mod dem, som fordrejer Paulus' Breve (3, 16).

Der er saaledes ogsaa meget store Vanskeligheder forbundet med Antagelsen af Brevets Uægthed. Det er derfor ikke underligt, at der vedbliver at findes nogle Talsmænd — om end kun faa — for den Antagelse, at Brevet er af Peter. Dog maa det vistnok siges, at de Grunde, man kan fremføre mod Peter som Forfatter til Brevet, vejer stærkere end de Grunde, der peger i modsat Retning. Men paa d. a. S. kan det ikke siges, at Antagelse af Uægthed kan godtgøre sin Berettigelse ved at føre til et naturligt Billede af vedkommende literære Aktstykkes Tilblivelse; man opnaar ikke en tilfredsstillende Forstaaelse af vedkommende Forfatters Hensigt, — ikke heller af hans Fremgangsmaade ved Affattelsen af Brevet. Kun saa meget staar fast, at dersom Brevet er skrevet af Peter, maa det være rettet til en anden Læserkreds end 1 Peter. Og dersom Brevet er uægte, maa man søge Forklaringen paa dets Tilblivelse i Forfatterens Iver efter at bekæmpe dem, der spotter over Genkomstens Udeblivelse, og dem, som fordrejer Breve af Paulus (3, 4-16). Og man maa da tillige antage, at libertinistiske Lærere har voldt Vanskeligheder i hans nærmeste Omgivelser[1]).

Man har til Tider forsøgt at løse Vanskelighederne ved at betragte Kap. 2 som en Interpolation. I nyere Tid har især E. Kühl: Die Briefe

[1]) Kunstlet er Appels Forklaring (S. 129 f.) paa Benyttelsen af Judasbrevet. Han lader Hensigten med 2 Peter være at skabe et Grundlag for Judas for at støtte dette Brevs Autoritet, som Libertinisterne havde angrebet med Henvisning til, at det ikke var apostolsk. — Trods det kunstlede er denne Forklaring af Interesse, for saa vidt som den viser, at Appel har følt Vanskeligheden ved Benyttelsen af Judasbrevet, ogsaa i det Tilfælde, at Brevet er uægte.

Petri und Judä, 1897, gjort sig til Talsmand for en saadan Hypotese (S. 350 ff.); den øvrige Del af Brevet (undtagen 3, 1-2, som danner en Overgang fra Interpolationen til Sammenhængen) skulde da være af Peter. Om andre Interpolationshypoteser se Moffat, S. 369 f. Mod saadanne Formodninger taler, at de ikke har den ringeste Støtte i Tekstoverleveringen. Og naar det voldte Vanskelighed at forstaa, hvorfor Peter eller en senere Forfatter indoptager Judasbrevet i sit Brev, bliver det blot endnu mere vanskeligt at forstaa, hvilken Interesse der skulde drive nogen til en Operation af den omhandlede Art. Desuden vedbliver de med 3, 4-9 og 15-16 forbundne Vanskeligheder at være til Stede, selv om Kap. 2 udskilles.

Brevets Ægthed antages af Ch. Bigg: The Epistles of St Peter and St Jude[2], 1902 (Internat. Crit. Commentary); Belser, S. 681 ff.; H. Grosch: Die Echtheit des zweiten Briefes Petri, 1914; Salmon, S. 481 ff.; Schaefer-Meinertz, S. 350 ff., der alle mener, at Brevet er rettet til samme Læsere som 1 Peter; endvidere af Kolmodin, S. 72 ff.; Wohlenberg: Der erste und zweite Petrusbrief und der Judasbrief, 1915 og Zahn, II. S. 50 ff., der lader 2 Peter være skrevet til Jødekristne i Palæstina. — Brevets Uægthed antages af Barth, S. 163 ff.; Jones, S. 350 ff.; Knopf, S. 94 f. og Die Briefe Petri und Judä, 1912; v. Soden, S. 235 ff., der alle henlægger det til Tiden efter 150; af Appel, S. 127 f. og J. B. Mayor: Anf. Skr., S. CXLI ff. og S. CXXVII, der henlægger Affattelsen til Begyndelsen af det 2. Aarh.; endelig af Feine, S. 210 ff.; Holtzmann, S. 321 ff.; Jülicher, S. 201 ff.; Milligan, S. 113 f.; Moffat, S. 363 ff.; Schat Petersen, S. 680 ff.; Hollmann i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., III. S. 292 ff., der ikke udtaler sig bestemt om, hvorvidt det er skrevet i Begyndelsen eller Slutningen af 2. Aarh. Endelig af Gregory, S. 785 ff., der dog ender med den Bemærkning, at Grundene er saa subjektive, „dass es niemand verargt werden kann, wenn er noch ruhig bei der Echtheit beharrt", og af B. Weiss, S. 431 ff., der lige saa forsigtig ender med at betone, at „die Echtheitsfrage nicht für definitiv erledigt erklärt werden darf".

§ 41. Johannesbrevene.

Det første Johannesbrev mangler som Hebræerbrevet en Brevindgang og desuden ligesom Jakobs Brev en Brevslutning. Det er derfor naturligt, at man har formodet, at vi ikke har med et Brev at gøre, men med en Homili. Trods Manglen af baade Indgang og Slutning kan en saadan Formodning dog næppe opretholdes, naar man ser hen til det hyppig gentagne *γράφειν* (1, 4; 2, 1; 2, 12-14; 2, 21. 26; 5, 13); dette vidner om, at Forfatteren har villet forme, hvad han har paa Hjærte, som et Brev. Og den Antagelse, at vi ikke blot har at gøre med en Brevform, men med et virkeligt Brev, bestyrkes derved, at Forfatteren tager Sigte paa konkrete Vanskeligheder hos Læserne. Han advarer mod visse Vranglærere, og lader os ikke i Tvivl om, af hvad Art disse Lærere er. Vel kunde 2, 22 tillade en forskellig Opfattelse af disse Lærere, men 4, 1-3 og 5, 6 viser klart, at det er Doketismen, som er ved at trænge ind hos Læserne[1]). Først herigennem forstaar man tilfulde den højtidelige Begyndelse paa Brevet (1, 1-3) med den stærke Fremhævelse af Logos' haandgribelige Fremtræden. Forfatteren betragter Doketerne som en saadan Fare for Menigheden, at han i dem endog ser Forløbere for Antikrist (2, 18. 22; 4, 3). Desuden synes samtidig en stærk Kærlighed til denne Verden at have bragt Menigheden til at vakle i dens Troskab og at have svækket den indbyrdes Kærlighed (2, 15-17; 3, 17; 4, 7. 20; 5, 1 f.).

Alle er enige om, at der bestaar et meget nært Slægtskabsforhold mellem 1 Joh. og Joh. Ev., — de fleste mener endog, at de maa hidrøre fra samme For-

[1]) Man antager som Regel, at der sigtes til Kerinths Doketisme. Der er imidlertid ikke tilstrækkelig tydelige konkrete Træk til at gøre dette sikkert.

fatter. Naar enkelte nøjes med at tale om, at de to Forfattere tilhører samme Kreds eller Skole[1]), hænger det sammen med, at man kan paapege nogle Forskelle mellem de to Forfattere. 1) Man henviser især til, at Forfatteren af Joh. Ev. synes at have en mere spiritualistisk Eskatologi. Heroverfor maa imidlertid bemærkes, at vi paa den ene Side i 1 Joh. jævnsides med den uforbeholdne Forkyndelse om, at det er den sidste Time (2, 18), og at vi bør se at undgaa den forestaaende Dom ved Kristi Genkomst (2, 28, jfr. 4, 17), finder (f. Eks. i 1 Joh. 3, 14) den for Evangeliet ejendommelige spiritualistiske Betragtningsmaade, ifølge hvilken Menneskets evige Skæbne principielt er afgjort allerede her paa Jord. Og vi finder paa den anden Side i Evangeliet jævnsides med den sidstnævnte Betragtningsmaade ogsaa den klare Forkyndelse om en endelig Dom paa Opstandelsens Dag (5, 28-29; jfr. 6, 39-40). 2) Og naar man lægger Vægt paa, at i Evangeliet Aanden kaldes *παράκλητος*, i Brevet derimod Jesus faar denne Betegnelse tillagt, saa viser Udtrykket „en anden Talsmand" i Joh. 14, 16 klart, at ogsaa for Evangelistens Bevidsthed var Jesus selv en *παράκλητος*. 3) Snarere kunde man undres over, at det gamle Test. slet ikke citeres i Brevet. Men her gælder det at huske, at Brevet er kort, og at de fremsatte Tanker ikke gav naturlig Anledning til at anføre Citater fra G. T.[2]).

De fremhævede Forskelle er saaledes ikke større og ikke heller anderledes beskafne, end at de godt kan rum-

---

[1]) Se bl. a. Moffat, S. 593 ff.

[2]) Naar Tanken om Kristi Død som en Soning for vore Synder kommer mere frem i Brevet (1, 7; 2, 2; 4, 10) end i Evangeliet, har dette sin naturlige Grund i, at Jesus selv — af let forstaaelige Aarsager — kun sjældent talte direkte derom. Det kan ikke bruges som Argument for, at Brevet er af en anden Forfatter. Det er kun naturligt, at Joh. paa dette Punkt, selv om det ikke kommer stærkt frem i Evangeliet, delte den fælles apostolske Betragtning.

mes hos samme Forfatter. Og det nære Slægtsskabsforhold mellem Evang. og Brevet kan næppe faa en tilstrækkelig Forklaring uden ved Antagelsen af samme Forfatter. 1) Straks i Brevets Begyndelse ser vi, at Forfatteren paa samme lidt hemmelighedsfulde Maade som i Evang. udtrykker sit Øjenvidneforhold. At fortolke denne Udtalelse om et blot aandeligt Forhold er at øve Vold mod Ord som disse: *καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν*. Desuden indeholder de første tre Vers af Brevet den samme stærke Fremhævelse af Kristi sande Menneskelighed, som vi i Evangeliets Begyndelse møder i Ordene *ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο*. En afgjort antidoketisk Tendens præger begge Skrifter. 2) Hertil kommer, at hele Evangeliets ejendommelige Begrebsverden, især den stærke Betoning af Modsætningerne (Lys — Mørke; Liv — Død; Sandhed — Løgn; Kærlighed — Had) ogsaa findes i 1 Joh. Foruden de allerede nævnte antitetiske Begreber kan nævnes Begrebet *λόγος*; endvidere Kristus som Livet (*ζωή* Joh. 11, 25 ≠ 1 Joh. 5, 20); den hyppige Tale om „at være i Gud" eller „blive i Gud", „være af Verden", „holde (*τηρεῖν*) hans Ord" eller „hans Bud", endvidere Kærligheden som det ny Bud 1 Joh. 2, 8 ≠ Joh. 13, 34 o. s. v. Fælles er ogsaa Konstruktioner som *αὕτη* .... *ἵνα* eller *αὕτη* .... *ὅτι* (1 Joh. 3, 11; 5, 9; Joh. 15, 12; 3, 19) og *ἐν τούτῳ* .... *ἐάν* (1 Joh. 2, 3; Joh. 13, 35). En stor Del af disse nære sproglige Berøringspunkter kan ikke naturlig forklares gennem kunstig Efterligning. Man faar Indtryk af den samme Forfatter, der sorgløst indfletter smaa Variationer[1]).

Hvis Brevet er af samme Forfatter som Evang., maa Afgørelsen af Forfatterspørgsmaalet naturligvis hovedsagelig træffes ud fra Evangeliet. Dersom man, trods alle

[1]) En meget omfattende Undersøgelse af Slægtskabet med Hensyn til Sprog, Stil og Begrebsverden findes hos A. E. Brooke: The Johannine Epistles, 1912 (Internat. Crit. Commentary).

Vanskeligheder, har antaget det for sandsynligt, at Apostlen Johannes har skrevet Evang., maa man ogsaa her antage Apostlen som Forfatter. Brevet selv indeholder ikke noget, som kan vanskeliggøre Antagelsen af Apostlen som Forfatter. Forf. gør Fordring paa at være et Øjenvidne (1, 1-3). Han lever ligesom hele den apostolske Tid i Troen paa Genkomstens Nærhed (2, 18 ff.). Brevet indeholder ingen Hentydninger til senere kirkelige Tilstande. Den doketiske Vranglære, som bekæmpes, er ikke videre udviklet, end den kan tænkes at have været til Stede ved Overgangen til det andet Aarh. Den er nært beslægtet med den af Ignatius bekæmpede Doketisme.

Ogsaa de ydre Vidnesbyrd maa bestyrke Antagelsen af, at Apostlen Johannes er Forfatter. Overleveringen kender intet andet Forfatternavn. Brevet er efter Eusebius' udtrykkelige Vidnesbyrd (III. 39. 17, se Tekst Nr. 4) citeret af Papias. Ogsaa Polykarp Kap. 7 (*πᾶς γὰρ ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι ἀντίχριστός ἐστιν*) maa vise tilbage til 1 Joh. 4, 2-3. Brevet omtales og citeres i Muratoris Kanon udtrykkelig som johannæisk.

Brevet selv giver ingen Antydning af, hvor Læserne er at søge. Men er Johannes Forfatter, maa man antage, at de har hørt hjemme i Lilleasien[1]). — Hvad Tiden angaar, har man ikke noget sikkert Holdepunkt. Man har vidtløftig diskuteret, om det er skrevet før eller senere end Evang., men man kan her kun operere med et subjektivt Skøn[2]). Brevet er vel i hvert Fald ikke langt fjærnet i Tid fra Evangeliet.

---

[1]) Om den hist og her opdukkende Overlevering, at Brevet skulde være skrevet „ad Parthos", se især Brooke: Anf. Skrift, S. XXX ff. og Zahn: Forschungen, III. S. 100 ff.

[2]) Udførlige Overvejelser om dette Sporgsmaal hos Brooke: Anf. Skr., S. XIX—XXVII. Fra Lightfoot (Biblical Essays, 1893, S. 198) stammer Formodningen om, at Brevet var en Slags Følgeskrivelse, udsendt samtidig med Evangeliet.

2 og 3 Johannes. Medens 1 Joh., skønt det er et Brev, dog nærmer sig til „Epistlens“ Karakter, har 2 og 3 Joh. den Ejendommelighed tilfælles, at de begge er Breve i egentligste Forstand. Ikke blot er Brevformen helt i Orden, men 3 Joh. er rettet til en enkelt Person ved Navn Gajus og 2 Joh. til en enkelt Menighed. Nogle har ment, at ogsaa 2 Joh. skulde være skrevet til en enkelt Personlighed, en Kvinde ved Navn Kyria eller Eklekte, idet det ene eller andet af de to Ord i Overskriften *ἐκλεκτῇ κυρίᾳ* opfattes som Egennavn. Hilsnen fra *τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς* (V. 13) gør det imidlertid umuligt at opfatte Eklekte som Egennavn[1]), og Ordstillingen taler imod at opfatte Kyria som Egennavn (se 3 Joh. 1 og Filem. 1). Ogsaa Maaden, hvorpaa Forfatteren taler i V. 4-5 og V. 8-10, vilde næsten være utænkelig, hvis Brevet var rettet til en Enkeltperson. *κυρία* maa derfor opfattes som et Udtryk, hvormed Menigheden betegnes som Herrens Brud eller Hustru.

Den Menighed, hvortil 2 Joh. sendes, kender til Vranglærere af samme Art som dem, der omtales i 1 Joh. (se især V. 7); der rettes en meget indtrængende Appel til Læserne om at sky dem; de maa end ikke vise dem Gæstfrihed (V. 10). — I 3 Joh. tales der om en Mand ved Navn Diotrefes, der søger at nedbryde Brevskriverens Autoritet; han har intet Hensyn taget til et tidligere Brev fra denne[2]) og optræder med stor Myndighed i Menigheden (udelukker endog Forfatterens Venner af denne). Forfatteren bebuder, at han maaske selv vil komme og skride ind[3]). Til Gengæld indeholder Brevet

[1]) *συνεκλεκτή* i 1 Pet. 5, 13 viser derimod, hvor nærliggende Brugen af dette Ord om en Menighed var.

[2]) Der foreligger intet virkeligt Holdepunkt for den Antagelse (Zahn, II. S. 590), at det Brev, som 3 Joh. 9 sigter til, skulde være 2 Joh., saaledes at Gajus skulde være et Medlem af den Menighed, som 2 Joh. er rettet til.

[3]) Man har forsøgt at identificere Brevets Modtager Gajus med en

en varm Anbefaling af en Mand ved Navn Demetrius (V. 12); men dette enkelte Vers berettiger ikke til at opfatte Brevet som en blot Anbefalingsskrivelse for Demetrius.

De to Breve er med Hensyn til Sprog og Stil meget stærkt beslægtet med Evang. og 1 Joh. Vi finder her den samme stærke Fremhævelse af *ἀγάπη* (2 Joh. 1. 5. 6), af *ἀλήθεια* (2 Joh. 1. 2. 3. 4; 3 Joh. 1. 3. 4. 8. 12), af *μαρτυρεῖν* og *μαρτυρία* (3 Joh. 3. 6. 12), af *ἐντολή* og særlig *ἐντολὴ καινή* (2 Joh. 4. 5. 6). Desuden er 2 Joh. ved Omtalen af *ἀντίχριστος* knyttet til 1 Joh. (2 Joh. 7, jfr. 1 Joh. 2, 22; 4, 3). Endvidere kan henvises til johannæiske Udtryk som „at blive i" (*μένειν ἐν*, 2 Joh. 2. 9), „vandre i" (2 Joh. 4. 6; 3 Joh. 3), „være af Gud", „se Gud" (3 Joh. 11). Det er ligefrem paafaldende i Breve af saa ringe Omfang at finde en saadan Rigdom af johannæiske Udtryk og Begreber.

Man kan derfor næppe undgaa at drage den Slutning, at vi har at gøre med samme Forfatter[1]). Nu er Forholdet ved begge Brevene det ejendommelige, at Forfatteren blot betegner sig som *ὁ πρεσβύτερος*. Det er i og for sig forstaaeligt, at man i Anledning af denne Selvbetegnelse er kommet til at tænke paa den mystiske Johannes, *ὁ πρεσβύτερος*, hos Papias (se Tekst Nr. 4 og ovenfor § 17, S. 129 ff.). Hvis Brevene skulde tilskrives en saadan „Presbyter" Johannes, vilde det paa Grund af den stærke Lighed mellem de to Breve og Evang. samt 1 Joh. medføre, at alle disse Skrifter maatte stamme fra Presbyteren og ikke fra Apostlen, og det maatte — hvis man da ikke vil henvise Apostlen til en Skygge-

---

af de andre i N. T. omtalte Mænd af dette Navn (Acta 20, 4; 19, 29; Rom. 16, 23; 1 Kor. 1, 14), men kan i Følge Sagens Natur ikke komme videre end til ganske løse Formodninger.

[1]) Det er yderst faa, der som Moffat, S. 480 og Jülicher, S. 218 f. lader 2 og 3 Joh. hidrøre fra en anden Forfatter. Til Gengæld lader Moffat dem have Forfatter tilfælles med Apok.

tilværelse — medføre en fuldstændig Forkastelse af Overleveringen om Apostlens Ophold i Efesus. Dette vilde, som vi har set i § 17, føre ind i uløselige Vanskeligheder. Hertil kommer, at 1 Joh. 1, 1-3 maa være skrevet af et Øjenvidne. Derfor vil den naturligste Antagelse blive, at saavel Evang. som alle tre Breve er skrevet af Apostlen Johannes. Man kan da heller ikke paastaa, at en Apostel ikke skulde kunne betegne sig selv som *ὁ πρεσβύτερος*; 1 Pet. 5, 1 er tilstrækkeligt til at godtgøre dette. Naar alt kommer til alt, er det mere paafaldende, at en virkelig Presbyter skulde hæve sig selv over Kredsen af sine Medpresbytere ved at kalde sig selv *ὁ πρεσβύτερος κατ' ἐξοχήν*, end at en gammel Apostel var blevet betegnet paa denne Maade og som Følge deraf anvendte denne beskedne Selvbetegnelse.

At betragte disse Breve som opdigtede i Apostlens eller en anset Presbyters Navn er næsten umuligt. Især vilde ingen finde paa at anbringe hverken en Apostel eller en anset Presbyter i den Situation, i hvilken han forefindes i 3 Joh. Ligeledes vilde det være uforstaaeligt, at disse smaa Breve skulde være blevet bevaret til Eftertiden, hvis man ikke havde betragtet deres Forfatter som en ganske særlig betydningsfuld Personlighed. Disse Breves Eksistens vil derfor nærmest, — for saa vidt som overhovedet noget Bidrag til Løsningen af Stridsspørgsmaalet om, hvem den lilleasiatiske Johannes er, kan hentes fra disse Breve, — støtte den Antagelse, at det var Apostlen.

Spørgsmaalet om de ydre Vidnesbyrd faar under disse Omstændigheder en noget tilbagetrædende Betydning. Tidlige Spor af Brevene findes ikke, men dette er i Betragtning af deres ringe Omfang kun naturligt. I Muratoris Kanon omtales i hvert Fald to Breve af Joh., maaske tre, idet 1 Joh. allerede er nævnt særlig sammen med Evangeliet (Linie 26 ff.), hvorefter der senere omtales

to Breve (L. 68 f.)[1]). Klem. Aleks. benytter 2 Joh., og har efter Euseb. VI. 14. 1 (Tekst Nr. 5) fortolket alle de katolske Breve, altsaa temmelig sikkert ogsaa 3 Joh.[2]). Naar der senere hist og her gør sig nogen Tvivl gældende med Hensyn til disse Breves Krav paa at optages blandt de kanoniske, har det sin naturlige Forklaring i, at de fra et Læresynspunkt var betydningsløse, og i at de i det hele havde en saa udpræget privat Karakter, — m. a. Ord just de Omstændigheder, som paa den anden Side netop kun gør os deres Opbevarelse for Eftertiden forklarlig derigennem, at man i den første Tid maa have været ganske klar over deres Ægthed og Herkomst.

Brevenes Affattelsestid lader sig ikke nærmere bestemme. 2 Joh. 12 og 3 Joh. 13. 14 kan ikke godtgøre Samtidighed. Men man skal vel neppe tænke sig disse Breve langt fjærnet i Tid fra 1 Joh. og Evang.

Som Talsmænd i nyere Tid for den Antagelse, at alle tre Breve stammer fra Apostlen Joh., kan nævnes Appel, S. 193 ff.; Barth, S. 330 ff; Belser, S. 337 ff. og 350 ff.; Feine, S. 216 ff.; Gregory, S. 782 ff.; Jones, S. 421 ff.; Kolmodin, S. 420 ff.; Milligan, S. 115 ff.; Salmon, S. 270 ff.; Schat Petersen, S. 686 ff.; Schaefer-Meinertz, S. 356 ff.; B. Weiss, S. 433 ff.; Zahn, II. S. 575 ff.

Holtzmann, S. 476 ff. lader Brevene være nær beslægtet med Evang., men ligesom dette ikke skrevet af Apostlen; Jülicher, S. 208 ff., lader 1 Joh. være af samme Forfatter som Evang. (en Kristen fra Syrien, S. 387), skrevet mellem Aar 100 og Aar 120; 2 og 3 Joh. er derimod

---

[1]) At der er Tale om alle tre Breve antages, bl. a. af Lightfoot: Biblical Essays, 1893, S. 99 f.; Zahn: G. K., II. S. 91 ff.; Moffat, S. 479. — Hvis 3 Joh. ikke skulde være medindbefattet, kunde det have sin Grund i den Uvilje, som Forfatteren af Fortegnelsen nærer mod, at Breve til Enkeltpersoner optages blandt de hellige Skrifter, og som han uforbeholdent — om end indirekte — giver til Kende ved Omtalen af Paulus' Breve (Linie 47 ff. og 55—63).

[2]) Udtrykket *ἀπ' αὐτῆς παραγινομένας τῆς ἀληθείας* hos Papias (Euseb. III. 39, se Tekst Nr. 4) behøver ikke at være fremkaldt ved 3 Joh. 12, men det har i hvert Fald en paafaldende johannæisk Klang.

skrevet psevdonymt. Knopf, S. 92 f. lader alle Brevene have Forfatter fælles med Evang. (men ikke Apostlen). v. Soden, S. 188 ff. og 213 ff., lader alle Brevene have samme Forfatter som Apok., nemlig en Presbyter fra Jerusalem, medens Evang. er skrevet af en Discipel af denne. Brooke: The Johannine Epistles, 1912, hælder til den Antagelse, at Evang. og Brevene er af Presbyteren Johannes (S. LVIII ff.; jfr. dog S. XVIII f.).

E.

§ 42. Johannes' Aabenbaring.

Johannes' Aabenbaring er indenfor N. T. det eneste Skrift af sin Art. Det tilhører — og har endog givet Navn til (jfr. 1, 1) — en særlig Art af religiøs Literatur, som indenfor det jødiske Folk havde sin Blomstringstid i de sidste Aarhundreder før Kr. og det første Aarhundrede efter Kr., og som kaldes den apokalyptiske Literatur. Den er i Slægt med den gammeltestamentlige Profeti, som er en af de Kilder, hvoraf den øser. Men den adskiller sig paa væsentlige Punkter fra Profetien.

1) Den gammeltestamentlige Profet lagde mere eller i hvert Fald lige saa meget an paa at tale til sin Samtids Samvittighed som paa at opflamme dens Forventning. Skønt Profeterne følte sig i Modsætningsforhold til deres Folk, følte de sig samtidig som ét med det. De greb aktivt ind i deres Samtids Forhold som Guds Sendebud til deres egen Slægt. Forfatterne af den apokalyptiske Literatur stod fremmede overfor deres Samtid; de vendte Blikket udelukkende mod Fremtiden og mod Livet efter Døden.

2) Naar Profeterne talte om Fremtiden, var deres Folk og deres eget Land det faste Midtpunkt i deres Fremtidsbilleder. Apokalyptikerne bereder Sindene for Jesu Ord: Mit Rige er ikke af denne Verden. De retter hovedsagelig Blikket mod en ny Him-

mel og en ny Jord. Tildels hænger dette sammen med, at Udviklingen samtidig gik i Retning af en voksende Transcendentalisme i Gudsbegrebet og et mere mørkt realistisk Blik paa denne Verden (fremkaldt ved de tunge Erfaringer fra de skiftende Verdensmagters Færd).

3) Endelig føler Apokalyptikerne i højere Grad end Profeterne den Brod, som ligger i Problemet om det enkelte Menneskes Fremtidsskæbne. Man føler sig ikke længer tilfredsstillet ved blot at henvises til Forjættelser om en herlig Fremtid for Folket[1]).

Det er imidlertid ikke en tilstrækkelig Karakteristik af Joh. Apok., hvis man indskrænker sig til at sige, at den tilhører den apokalyptiske Literatur. Der er nemlig ét afgørende Punkt, hvorpaa den adskiller sig fra denne og samtidig nærmer sig Profetien. Medens den apokalyptiske Literatur altid er psevdonym, — hvilket hænger sammen med, at Forfatterne ikke følte sig staaende i nært Forhold til deres egen Tid, — saa træder Forfatteren af Apok. frem og nævner sig selv ved Navn (*ἐγὼ Ἰωάννης*, 1, 9; 22, 8; jfr. 1, 1. 4). Og i de Menighedsbreve, som findes i Kap. 2—3, lægger han et indtrængende Kendskab for Dagen til syv lilleasiatiske Menigheder og bringer dem hver især det Budskab, som de efter deres individuelle Forhold trænger til. — Ogsaa paa andre Punkter kan der paavises Forskelle fra den apokalyptiske Literatur; Joh. Apok. indeholder ikke de mange indgaaende Skildringer af Livet efter Døden, Underverdenen, Mellemtilstanden, ikke heller de mange

---

[1]) Indenfor den omfattende moderne Literatur om Apokalyptiken kan især fremhæves R. H. Charles: The apocrypha and pseudepigrapha of the old Testament, I—II. 1913; samme Forfatters A critical history of the doctrine of a future life[2], 1913. Endvidere E. Kautzsch: Die Apokryphen und Pseudepigraphen, I—II. 1900; P. Volz: Jüdische Eschatologie, 1903; P. Riessler: Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel, 1928.

kosmologiske Skildringer; paa alle disse Punkter hersker mere Nøgternhed. Men det er særlig det førstnævnte Punkt, som bevirker, at Joh. Apok. indtager en Mellemstilling mellem den profetiske og den apokalyptiske Literatur[1]).

Naar man i Reglen kalder Skriftet Johannes' Apokalypse, svarer det egentlig ikke til Forfatterens egen Udtryksmaade. Han erklærer at ville meddele Jesu Kristi ἀποκάλυψις, som Gud gav Jesus, for at han skulde meddele den til sine Tjenere, og han meddelte den til sin Tjener (Træl) Johannes (se 1, 1).

Efter Indlednings-Visionen i Kap. 1 og Menighedsbrevene i Kap. 2—3 meddeler Forfatteren i Resten af Skriftet en Række Syner, han har modtaget, — snart og hovedsagelig Fremtidssyner, snart Syner ind i Evighedens Verden, ind i Guds Himmel. Hans Skildring er præget af stor digterisk Skønhed; saavel Malerkunsten som Digtekunsten (Salmeliteraturen) har hentet en Rigdom af Motiver og Impulser fra dette Skrift. Og dog er Billederne som Regel ikke plastiske, til Tider endog vanskelige „at se". — Paa enkelte Steder i Skriftet er Sammenhængen ikke fuldt gennemsigtig, men i det hele og store er der en fast Plan. Skriftets Konstruktion er gennemført med Mesterhaand. Efter de første Syner ind i Himlen, hvor Fremtiden forberedes, følger — under det faste Skema af tre Syvheder (de syv Segl, Kap. 6, — de syv Basuner, Kap. 8—9 og 11, 15 — de syv Vredesskaaler, Kap. 15—16), hvoraf det syvende Led i hver Syvhed udfolder sig i en ny Syvhed, — en betagende Skildring af Fremtiden. Paa den ene Side forøges Trængslerne, paa den anden Side lutres Menigheden mere og mere til den sidste Kamp[2]). Ved sin Genkomst

---

[1]) Paa Grund af det bestemte „Jeg, Johannes" udtaler Burkitt om Joh. Apok. „the core of it breathes a new spirit", se F. C. Burkitt: Jewish and Christian Apocalypses 1914, S. 6.

[2]) De tre Syvheder fortsætter hverandre; de genoptager ikke

vinder Kristus den endelige Sejr, hvorefter det ny Jerusalem, den ny Himmel og Jord, males Læserne for Øje (Kap. 21—22).

Det skyldes en grov Miskendelse af Skriftets Enhed, naar mange en Tid lang mente at kunne paavise, at Skriftet var blevet til gennem en Sammenarbejdelse af flere Kilder. Man mente endog at kunne godtgøre, at nogle af disse Kilder var rent jødiske Skrifter, der kun havde faaet en let kristelig Fernis. De allerfleste i vor Tid afviser enhver Tale om en Kildesondring i det enkelte, — baade paa Grund af Skriftets fast sammentømrede Bygning og paa Grund af den iøjnefaldende sproglige Enhed. En anden Sag er, at den overvældende Rigdom af Billedstof, som Forfatteren benytter, for største Delen er overtaget Stof. Ifølge Sagens Natur maatte Forfatteren, naar han skulde skildre det, som han under sine Syner oplevede, benytte det profetiske og apokalyptiske Billedsprog, hvormed han var fortrolig. I ganske særlig Grad er Skriftet fra først til sidst paavirket af det gamle Testamente, — ejendommeligt nok uden at dette ligefrem citeres. Forfatteren har været i sjælden Grad fortrolig med de gammeltestamentlige Skrifter. Kun nogle faa Berøringspunkter med den jødiske apokalyptiske Literatur kan paavises.

Den klareste Oversigt over de mange Kildesondrings-Forsøg finder man hos W. Bousset: Die Offenbarung Johannis, 1906, S. 108—118. Det var især Völter, Vischer, Spitta, Joh. Weiss og Wellhausen, som ved deres Arbejder en Tid vakte Opmærksomhed. — Naar C. H. Turner: The study of the New Testament 1883 and 1920, Oxford 1920, S. 26 om Apok. udtaler: „I could not easily believe, that it did not come red-hot from the imagination of a single writer", saa giver han Udtryk for, hvad næsten alle nu erkender, se f. Eks. Jülicher, S. 249: „ein festgefügtes Gebäude", og den mere indgaaende Paavisning R. H. Charles: The Revelation of St. John, 1920, I. S. LXXXVII ff.; ligeledes F. Boll: Aus der Offenbarung Johannis, 1914, S. 127 f. Træffende

---

hverandre, saaledes at der hvergang paany begyndes forfra i Skildringen (Rekapitulationshypotesen).

siger W. K. Lowther Clarke: „The Apocalypse is far more credible to me as the product of the dream mind than as a piece of literary scissors and paste in which we may trace the bungles of a stupid editor" (New Testament Problems, 1929, S. 28 A. 1). Naturligvis udelukker dette, som allerede ovenfor sagt, ikke, at Forfatteren staar i dyb Gæld til tidligere Profeti. Kun at man næppe behøver at søge til fjærne mytologiske Kilder. I hvilken Grad Forfatteren øser af det gamle Testamente, faar man klarest et Indtryk af gennem den Optælling, som H. B. Swete (The Apocalypse of St. John[3], 1909, S. CXL i Tilslutning til Westcott-Hort) meddeler, ifølge hvilken Apok. omfatter 404 Vers, og i 278 af disse findes der Hentydninger til G. T. — Selvfølgelig har det med Henblik paa Ideernes og Billedernes Historie gennem Tiderne Interesse at udfinde alle Steder, hvor de samme eller beslægtede Billeder forekommer; i den Henseende har Bousset i den ovenfor citerede Kommentar gjort et fortjenstfuldt Arbejde, jfr. ogsaa Gunkel: Schöpfung und Chaos, 1895, og F. Boll: Aus der Offenbarung Johannis, 1914 (Freundorfer imødegaar F. Boll ved sit Skrift: Die Apokalypse des Ap. Joh. und die hellenistische Kosmologie und Astrologie, 1929). Men for Forstaaelsen af Indholdet af Joh. Apok. har alt sligt kun ringe Betydning, — kan endog virke vildledende.

Om de faa Berøringspunkter med jødisk apokalyptisk Literatur udenfor G. T., se især Charles: Anf. Skr., I. S. LXXXII f.

Mange antager — selv om de fastholder Skriftets Enhed — en Afhængighed af tidligere Literatur, ikke blot med Hensyn til Billedstoffet, men ogsaa bestaaende deri, at smaa tidligere Profetier af Forfatteren selv eller af andre er indlemmet i Skriftet. Vi kommer tilbage hertil under Spørgsmaalet om Affattelsestiden.

Om det psykologiske Problem, som Forholdet mellem den visionære Oplevelse og den historisk betingede Iklædningsform frembyder, se bl. a. H. Weber i „Theol. Abhandlungen Ad. Schlatter dargebracht". 1922. — C. Schneider: Die Erlebnisechtheit der Apok. des Joh., 1930, undersøger Apok.'s Forfatterpersonlighed rent psykologisk i Lyset af vort Kendskab til den ekstatiske Personligheds Psykologi. Jfr. ogsaa mit Forsøg paa at udrede Forholdet mellem Vision og Refleksion i den tyske Udg. af min Hermenevtik (S. 161—168).

Det blev ovenfor anført, at dette Skrifts Forfatter nævner sig selv ved Navn (*Ἰωάννης*, 1, 1. 4. 9; 22, 8). Den gamle Overlevering gaar ud paa, at det er Apostlen Johannes. De ydre Vidnesbyrd er i det foreliggende Tilfælde overordentlig stærke. Særlig betydningsfuldt er

Justins Vidnesbyrd (Dial. c. Tryph. 81. 4); han citerer her Apok. 20, 4-6 med udtrykkelig Angivelse af, at det er Apostlen Johannes' Ord[1]). Af stor Værdi er ogsaa Eusebius' Oplysning om, at Melito af Sardes (sidste Halvdel af 2det Aarh.) har skrevet et Skrift om Apok. (Euseb. IV. 26. 2); Melito var jo Biskop just i en af de i Apok. omtalte syv lilleasiatiske Menigheder (Apok. 3, 1). Ligesom ved Evangeliet har ogsaa Irenæus' Vidnesbyrd her stor Vægt paa Grund af hans lilleasiatiske Oprindelse[2]). Ganske vist stødte denne Overlevering om Apok.'s Oprindelse tidlig paa Modsigelse, men overalt kan det godtgøres, at Modsigelsen bundede i en dogmatisk Tendens. Markion kunde selvfølgelig ikke forlige Apokalypsen med sin strænge Antijudaisme (Tertull. adv. Marc. IV. 5), og Alogerne og Presbyteren Gajus var opfyldt af en anti-montanistisk Tendens[3]). Naar endelig Dionysius af Aleksandria og Eusebius forsigtig fremsætter Formodninger om en anden Johannes som Forfatter til Apok., saa kan der ikke være Tvivl om, at dette for Eusebius' Vedkommende for en stor Del har sin Grund i hans Utilfredshed med Apok.'s Eskatologi (jfr. ovenfor § 17, S. 131); og ogsaa hvad Dionysius angaar, er der — trods den forsigtige Form, som hans Ord har — god Grund til at antage det samme, idet hans Formodning fremsættes i et antikiliastisk Strids-

---

[1]) Efter Andreas fra Kæsareas Udtalelse i hans Kommentar til Apok. har ogsaa allerede Papias vidnet om Skriftets Troværdighed, men der siges ikke udtrykkelig, at han har bevidnet dets apostolske Oprindelse (se især Charles: The Revelation of St. John, 1920, I. S. XCVIII). — En indirekte Bekræftelse paa Papias' Kendskab til Apok. kan maaske hentes fra det kiliastiske Sted fra Papias, som Euseb. omtaler (Euseb. III. 39. 12).

[2]) Om Origenes' Stilling se især Strathmann i Neue kirchl. Zeitschrift, 1923, S. 228—236.

[3]) Efter Euseb. III. 28. 2 synes Gajus at have antaget, at Kerinth var Forfatter af Apok., men havde skrevet den i Apostlens Navn. Se om Gajus især Bousset: Die Offenbarung Johannis, 1906, S. 25. Jfr. om „Alogerne" ovenfor S. 144 f.

skrift. Naar der endnu nogen Tid efter Eusebius stadig flere Steder i den østlige Kirke er Utilbøjelighed til at anerkende Apok. som kanonisk, hænger det ligeledes sammen med Ængstelse for dette Skrifts glødende Eskatologi.

De ydre Vidnesbyrd taler saaledes afgjort for Apostlen Johannes som Forfatter; Tvivl kan kun paavises, hvor de har en tendentiøs Karakter. Medens der ved Evangeliet ud fra dets indre Beskaffenhed kan hentes Grunde, som gør Antagelsen af Apostlen som Forfatter vanskelig, kan dette ikke siges i synderlig Grad at være Tilfældet for Apok.'s Vedkommende[1]). Tværtimod vil Overleveringen her finde Bekræftelse 1) derved, at Skriftets afgjort jødiske Karakter, dets stærke Afhængighed af G. T. og Sprogets semitiske Farve allerede i sig selv er tilstrækkelige Grunde til at fremtvinge Antagelsen af en palæstinensisk Jøde som Forfatter, og 2) derved at Forfatteren, naar han kun betegner sig med det blotte Navn Johannes, maa være en i Lille-Asien almindelig kendt, fremragende Personlighed. Naar man tilstrækkelig skarpt skelner mellem Overleveringen om Apostlens Ophold i Lille-Asien og Spørgsmaalet om hans Forfatterskab til den johannæiske Literatur, fandt vi i § 17, at en Prøvelse af Overleveringen om Opholdet i Lilleasien maatte føre til Antagelsen af dennes Rigtighed. I saa Fald vil ingen anden Johannes i Lille-Asien kunne tænkes at nævne sig alene med Navnet Johannes uden nærmere Bestemmelse. Det vilde ogsaa være unaturligt at tænke sig en anden palæstinensisk Jøde af Navnet Johannes i Lille-Asien ved Siden af Apostlen. Under disse Omstændigheder vil den Slutning, at Apostlen Johan-

---

[1]) Den Maade, hvorpaa der tales om Apostlene i 18, 20 og 21, 14, udelukker ikke en Apostel som Forfatter; jfr. 1 Kor. 9, 1; 2 Kor. 12, 12 og hvad der ovenfor § 30, S. 278 blev bemærket i Anledning af Efes. 2, 20; 3, 5.

nes er Forfatter til Apok. være overordentlig nærliggende.

Men kan Antagelsen af Johannes som Forfatter af Apok. ikke siges at rumme store Vanskeligheder, saa længe vi betragter Apok. isoleret for sig, er det ubestrideligt, at vi støder paa Vanskeligheder, naar vi samtidig vil gøre gældende (som det er sket i § 18), at Apostlen har skrevet Evangeliet (og Brevene). Her overfor vil der fra mange Sider lyde et absolut Enten —Eller. Fra første Færd har Tanken om Eksistensen af en anden Johannes i Lille-Asien end Apostlen (en „Presbyter" Johannes) hængt sammen med Overbevisningen om en stor og gennemgribende Forskel mellem Evang. og Apok., og det er hovedsagelig den samme Grund, som holder Liv i denne Hypotese[1]).

Mod Antagelse af samme Forfatter til Evangeliet (og Brevene) og Apok. anføres følgende Grunde:

1) Der er en indgribende Forskel i Synet paa Kristus hos Evangelisten og hos Apokalyptikeren, hvilket atter hænger sammen med, at for Evangelisten er det evige Liv væsentlig dennesidigt, for Forfatteren af Apok. gaar alt op i Eskatologi. For Evangelisten er det evige Liv simpelt hen identisk med det at kende Kristus (Joh. 17, 3). Hans hele religiøse Liv er et Liv „i Kristus"; Aanden, Talsmanden, levendegør i den Kristne alle Jesu Ord og Gerninger. For-

---

[1]) Dog synes Stemningen at vende sig. Der findes ogsaa blandt dem, der ikke tænker sig Ap. Joh. som Forf., en Del, der alligevel lader den samme Johannes (den lilleasiatiske Presbyter eller en anden) staa bag ved hele den johannæiske Literatur; saaledes f. Eks. Harnack: Chronologie, S. 679; Bousset: Anf. Skr., S. 49 (jfr. ogsaa 179); J. d'Alma: La controverse du quatrième évangile, 1907, S. 182 f. Jfr. Knopf, S. 140 f.; v. Soden, S. 185 ff.; 222 ff. og indenfor den nyeste Literatur E. Lohmeyer: Die Offenbarung des Joh., 1926, S. 191—199; W. Hadorn: Die Offenbarung des Joh., 1928, S. 225.

fatteren af Apok. er ganske gennemtrængt af Tanken om Kristus som den kommende Sejrherre og Verdensdommer.

Dette er ved første Betragtning slaaende. Men a) for det første: Træffer vi ikke disse tilsyneladende Modsætninger forenede hos Paulus? Ogsaa en Paulus erklærer, at hans kristne Liv kort og godt kan udtrykkes saaledes: Kristus lever i mig (Gal. 2, 20), og er dog samtidig opfyldt af en brændende Længsel efter Herrens Komme (Maran atha — Herren kommer, 1 Kor. 16, 22); ja han kan ligefrem skildre Kristenlivet som et Liv i Forventning om Jesus som den kommende Frelser og Verdensdommer (1 Thess. 1, 10, jfr. 2 Thess. 1, 6 ff.). De Kristne er saadanne, som „elsker Jesu Komme" (2 Tim. 4, 8). Ganske vist har Paulus ikke efterladt saa omfattende eskatologiske Profetier, som vi finder i Apok.; kun hist og her bryder sligt igennem hos ham (2 Thess. 2, 1-12; 1 Thess. 4, 15-17; 1 Kor. 15, 22 ff. og 50 ff.). Men hvis ydre Begivenheder, der var skikket til at opflamme Forventningerne, var indtruffet, vilde man sikkert kunne have ventet langt mere af dette hos ham. Hvorfor skulde saa ikke disse tilsyneladende vidt forskellige Sider af Kristenlivet kunne tænkes forenede ogsaa hos Johannes?

Hertil kommer b) for det andet, at der kan paavises formidlende Overgange, som gør Forskellen mindre dyb. Ogsaa Evangelisten ser fremad mod de sidste Tider, mod alles Opstandelse (Joh. 5, 28-29, jfr. Joh. 6, 39. 40); endnu stærkere kommer det frem i Brevene; det er „den sidste Time" (*ἐσχάτη ὥρα*, 1 Joh. 2, 18); der er allerede mange *ἀντίχριστοι* (1 Joh. 2, 18. 22; 4, 3; 2 Joh. 7). Omvendt kender Forfatteren af Apok. til den Kristus, som bor i Hjærterne, Apok. 3, 20 (nær beslægtet f. Eks. med Joh. 14, 23); de fromme følger Lammet altid, 14, 4 (jfr. Joh. 10, 4. 14). Og naar alt kommer til alt, er det ingenlunde rigtigt at gøre Tanken om Kristus som Verdensdommer til Midtpunktet i hans religiøse Liv.

For ham er Tanken om „det slagtede Lam" (Apok. 5, 6-12; 13, 8) en lige saa central Tanke[1]).

Her berører vi just c) en Side af Forfatterens Kristologi, hvorved han er i nær Berøring med Evangelisten. Hvad der kendetegner Evangelistens Opfattelse af Kristus, er den ejendommelige stærke Fremhævelse paa én Gang af Kristi Menneskelighed og af hans Guddomsherlighed (se ovenfor § 18, S. 160 f.). Nøjagtig det samme finder vi her; ligesom i Evangeliet Kristus er *σάρξ*, er Kristus her Lammet, endog det slagtede Lam, og dette Lam faar samme guddommelige Tilbedelse som Gud selv; „den, der sidder paa Tronen" og Lammet nævnes Side om Side i Lovsangen 5, 13; 7, 10[2]). Kristus er ligesom Gud „den første og den sidste", „Alfa og Omega" (22, 13). Altsaa baade i Evang. og i Apok. staar vi overfor det psykologisk set gaadefulde Fænomen, at i begge Tilfælde en Jøde paa trods af den strænge gammeltestamentlige Monoteisme og den endnu strængere senjødiske Fremhævelse af den ene Gud, uden Forbehold retter sin Tilbedelse mod en Person, hvis virkelige Menneskelighed samtidig stærkt betones[3]).

d) Og dette er ikke det eneste Lighedspunkt mellem Evang. og Apok. indenfor Skrifternes kristelige Forestillings- og Begrebs-Verden. Begge Forfatterne

---

[1]) Naar man endvidere har fremhævet, at Tanken om Kristi Blods sonende Kraft (Apok. 1, 5 og mange andre Steder) er fremmed for Evang., saa er der paa den anden Side paa dette Punkt just et nært Slægtskab med 1 Joh., se især 1 Joh. 1, 7; 2, 2; 4, 10. Overhovedet gælder det om, naar man undersøger Forholdet mellem Joh. Ev. og Apok., altid at inddrage Brevene i Undersøgelsen. De viser os, hvorledes Forf. tænker og taler, naar han ikke har den bestemte Opgave at skrive et Evangelium.

[2]) Træffende siger F. Büchsel: Der Geist Gottes im N. T., 1927, S. 479: „Das Bild des Jenseits ist durch die Gestalt des Lammes im Thron grundlegend verändert".

[3]) Samtidig træffer man en energisk Afvisning af Engledyrkelsen 19, 10; 22, 9.

er palæstinensiske Jøder og dog bestemte Universalister. Tübingerskolens Paastand, at Apok. skulde være antipaulinsk, er opgivet. Man erkender, at Forfatteren — skønt fuldblods Jøde, gennemtrængt af G. T. — ingen Forskel gør mellem Jødekristne og Hedningekristne; de faar alle Bolig i det ny Jerusalem. I denne Forbindelse faar det underordnet Betydning, at Apok. 2, 9 og 3, 9 frakender nogle Modstandere Retten til at kalde sig *'Ιουδαῖοι*, medens Evangeliets Forfatter gennemgaaende bruger *'Ιουδαῖοι* just om sine Modstandere[1]). Thi i Virkeligheden kender hverken Evang. eller Apok. til nogen Modsætning mellem Jødekristne og Hedningekristne, men kun til en Modsætning mellem Guds Børn og Djævlens Børn. Man mærker paa dette Punkt som overalt, at begge Forfattere er opfyldt af en levende Forestilling om de store Modsætninger: Had—Kærlighed, den nærværende onde Verden—den himmelske Salighed, Djævlen—Kristus o. s. v. Apok.'s Forfatter skildrer Fremtidsudviklingen nøjagtig saaledes, som man maatte vente af den, der skrev Evang. og Brevene.

Dette aandelige Slægtsskab, som nu er paavist paa to store Hovedpunkter, kan ogsaa godtgøres paa mange mindre Punkter. Ligesom Evang. og Apok. er fælles om Anvendelsen af Betegnelsen Lammet om Kristus (i Evang. ganske vist *ἀμνός* Joh. 1, 29. 36, — i Apok. *ἀρνίον* 5, 6. 8. 12 og en Mængde andre Steder), saaledes er de

[1]) Saa meget mindre kan der her tales om en virkelig Forskel, som Benævnelsen „Satans Synagoge" (2, 9) klart viser samme skarpe Fordømmelse over den vantro Jødedom, som Evangelisten fælder (dette gælder, hvad enten der sigtes til Jøder, hvilket er det sandsynligste, eller til judaiserende Lærere). Og paa d. a. S. tænker Evangelisten Johannes ved *'Ιουδαῖοι* mest paa Folkets Ledere; naar han tænker paa hele Folket, taler han anderledes (Joh. 4, 22). „An dem Namen „Juden" hängt im N. T. niemals ein Schimpf (auch nicht im 4 Esra)", E. Lohmeyer: Die Offenbarung des Joh., 1926, S. 22.

fælles om Betegnelsen *λόγος* om Kristus (Joh. 1, 1. 14; 1 Joh. 1, 1; Apok. 19, 13); endvidere finder vi hos dem begge Tanken om Kristi Sejr over Verden og den troendes Liv som en Sejr (Joh. 16, 33; 1 Joh. 2, 13; 4, 4; 5, 4; Apok. 2, 7. 11. 17. 26; 3, 5. 12. 21). — *τηρεῖν τὸν λόγον* (*τοὺς λόγους*) findes 3, 8. 10 og 22, 7. 9 og 9 Gange i Evang. og Brevene, men ellers aldrig i N. T.; desuden findes *τηρεῖν τὰς ἐντολάς* hyppig baade i Apok., Evang. og Brevene, og kun to Gange i det øvrige N. T.[1]). En Række andre lignende Fænomener kunde nævnes, f. Eks. Brugen af *σκηνόω* Joh. 1, 14; Apok. 7, 15; 21, 3; den hyppige og ejendommelige Anvendelse af *μαρτυρεῖν* og *μαρτυρία*; *ποιεῖν ψεῦδος* (22, 15) svarer til det karakteristiske *ποιεῖν τὴν ἀλήθειαν* Joh. 3, 21.

Resultatet af alt dette bliver, at selv om der ubestridelig er visse meget iøjnefaldende Forskelle mellem Evang. og Apok., er der en hel Række fuldt saa betydningsfulde Ligheder. Intet Under, at man i nyere Tid, selv naar man benægter Affattelse ved samme Forfatter, alligevel stærkere og stærkere betoner det nære Slægtsskabsforhold mellem de to Skrifter. Man lader de to Forfattere tilhøre samme „Skole", eller lader den ene være den andens Discipel. Under disse Omstændigheder spørger man uvilkaarlig, om ikke Benægtelsen af, at samme Mand kan have skrevet begge Skrifter, slet og ret hænger sammen med, at man ofte under Udøvelsen af historisk Kritik kan blive tilbøjelig til at glemme, at den virkelig store Personligheds aandelige Liv i Reglen netop spænder over store Modsætninger. Der er intet i Vejen for, at den samme Personlighed kan gøre sig fortjent til Tilnavnet Boanerges (Mark. 3, 17; jfr. Luk. 9, 49. 53) og dog samtidig leve og aande i Tanken om, at han er elsket af Gud, og i Bevidstheden om, at et Kristenliv bestaar i at elske Gud og sin Næste. Naar hans Tanker, som det ovenfor er

---

[1]) Se Charles: The Revelation of St. John, 1920, I. S. 369.

fremhævet, kredser om de store Modsætninger, vidner allerede dette om, at der ogsaa maa være stærke Modsætninger til Stede i hans hele Sjæleliv. En Personlighed, som er klar over, at hele Verden ligger i det onde (1 Joh. 5, 19), maa — hvis ikke denne Tanke skal føre til Askese (Foragt for *σάρξ*) eller til en uvirksom, resigneret Pessimisme — med Nødvendighed søge Befrielse for sin aandelige Spænding i et eskatologisk Haab. Derfor har man, naar alt kommer til alt, ikke Ret til at betvivle, at Forfatteren af Evang. og Brevene med det skarpe Blik for den uoverstigelige Kløft mellem Gud og Verden og dog samtidig opfyldt af Tanken om de sidste Tider (1 Joh. 2, 18) og Antikristens Komme, ogsaa i sin Sjæl kunde være modtagelig for Syner om den sidste store Kamp mellem Gud og Verden. Og at der i mange Henseender — for Eks. ogsaa paa det sproglige Omraade — maatte komme store Forskelle fra hans andre Skrifter, dersom han skrev om saadanne Emner, er ikke andet, end hvad man maatte vente. Snarere kunde man med Henblik paa de ovenfor fremhævede mange Ligheder sige, som det er blevet sagt: det mærkelige er, at der alligevel er saa meget fælles[1]).

C. Schneider har i sit ovenfor citerede Skrift (Die Erlebnisechtheit der Apok. des Joh., 1930) givet en fin psykologisk Analyse af den Personlighed, vi mærker bag Synerne. Nogle af de af ham fremhævede Ejendommeligheder faar ogsaa Betydning for Spørgsmaalet om Forfatterens Identitet med Evangeliets Forf. For det første fremhæver S., at der er forholdsvis faa enkelte Træk i de sete Billeder, at der endvidere er en ringe Farvefylde, og at de i Synerne forekommende Enkeltheder hurtigt træder tilbage for et enkelt Træk, som særlig fremhæves; det akustiske spiller større Rolle end det visuelle;

---

[1]) J. R. Cohu: The Gospels in the light of modern research, 1909, S. 588: „The marvel is rather that they have so much in common“. En lærerig Paavisning af det nære aandelige Slægtskab mellem Evang. og Apok. findes i A. Schlatter: Die Theologie des N. T., II. 1910, S. 134—152; jfr. iøvrigt de ovenf. S. 408 A. 1 nævnte Forskere.

kort sagt: Joh. er ikke, „Eidetiker stärksten Grades“ (S. 138). Dette stemmer godt sammen med Evangelistens Mangel paa Interesse for de ydre Omstændigheder og Begivenheder (kun faa Detaljer omtales); Interessen kredser især om Jesu Ord. En Personlighed, der endog i Syner og Ekstaser har denne Ejendommelighed, vil ifølge Sagens Natur som Øjenvidne netop fortælle saaledes, som Evangelisten gør det. — For det andet paaviser S. Gang paa Gang, at „das Pathos der Gegensätzlichkeit herrscht bis ins kleinste hinein“ (S. 125). Men er „das Pathos der Gegensätzlichkeit“ ikke just en Karakteristik, som passer fortrinligt paa Evangelistens hele Sjæleliv? Man kan især tænke paa Kap. 16: Kvindens Veer, naar hun føder, — Glæden over Livet, som bliver til; i Verden Angst og Trængsel, i Kristus Fred og uforstyrret Glæde. — Og kan saa paa d. a. S. ikke Evangelistens Tale om at se Gud, om at se Guds Herlighed netop i *σάρξ*, netop saaledes som Jesus „*ἐξηγήσατο*“ denne Herlighed (jfr. 14, 9), — kan ikke denne Tale med Rette tages som et Tegn paa, at Evangelisten, selv om han ikke er en „Eidetiker stärksten Grades“, alligevel er en Eidetiker, der tænker i Billeder, og hvis Tanker derfor let kan blive til Syner? Men selv under Synerne forsvinder Tankerne ikke helt i Synerne; i Apok.'s Syner spiller „das Gedankliche“ en fremtrædende Rolle, som S. paaviser. — Kort sagt: en psykologisk Analyse vil paa flere Punkter kunne styrke den Antagelse, at vi i de to Skrifter har med samme Forfatterpersonlighed at gøre.

2) Den anden Hovedgrund, hvorpaa man støtter Antagelsen af en forskellig Forfatter, er den store Forskel i Sprog mellem de to Skrifter. Der er ingen Tvivl om, at denne Indvending er af alvorligere Art end den førstnævnte. Hovedvanskeligheden ligger endda ikke i den stærke semitiske Farve, som Apok.'s Sprog har[1]). Den kan nemlig forklares ved, at Forfatteren, som ovenfor omtalt, henter næsten hele sit Billedsprog fra G. T., hvoraf følger, at man kan vente en stærk sproglig Paavirkning fra Sept.[2]). Og man maa

---

[1]) Man kan henvise til den hyppige Genoptagelse af det relative Pronomen ved et demonstrativt (*οἷς ἐδόθη αὐτοῖς*, 7, 2; *οὗ . . . ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ* 13, 12); Fortsættelse af Participialkonstruktion ved finit. Verbum (*τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς ἀποστόλους καὶ οὐκ εἰσίν*, 2, 2, jfr. 1, 5-6) m. m., se især Charles: Anf. Skr., S. CXLII ff.

[2]) Det er meget vanskeligt at skelne mellem virkelige Semitismer og „Septuaginta-Græcismer“ ligesom ogsaa at afgøre, hvor ofte

i hvert Fald ikke opfatte Forfatterens Semitismer som Vidnesbyrd om Mangel paa Fortrolighed med det græske Sprog; Forfatteren raader over et ualmindeligt stort Ordforraad[1]). Hvad der især volder Vanskelighed, er noget ganske andet end Semitismerne, nemlig de talrige Anstød mod Grammatikens Love, hvortil der ikke findes nogen Analogi hos Evangelisten. Navnlig finder vi paafaldende hyppig et som Apposition tilføjet Ord i anden Kasus end det Ord, hvortil det hører. Allerede 1, 5 *ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστός*; endvidere *τῆς καινῆς Ἱερουσαλὴμ ἡ καταβαίνουσα* 3, 12; *τὸν δράκοντα ὁ ὄφις* 20, 2 o. s. v. Uoverensstemmelse i Køn finder vi i 11, 4 (*λυχνίαι αἱ . . . ἑστῶτες*); 21, 14 (*τεῖχος . . . ἔχων* — hvis Læsemaaden er rigtig). Mindre paafaldende er Udtrykket *ἀπὸ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος* (1, 4 — man forstaar lettere, at det hele, saa ejendommelige Udtryk betragtes som indeklinabelt)[2]).

Man maa imidlertid ikke tage afgørende Stilling til dette Fænomen uden at tage med i Betragtning, at en nøje Sammenligning mellem Sproget i de to Skrifter ogsaa viser ikke faa paafaldende Ligheder. At der er leksikalske Ligheder, er allerede paavist (beslægtede Begreber og Udtryk, se ovenfor). Men

---

der foreligger direkte Benyttelse af den gammeltestamentlige Grundtekst, jfr. de hinanden modstridende Domme hos Charles: Anf. Skr., S. LXVI ff. og hos H. B. Swete: The Apocalypse of St. John[3], 1909, S. CLV. — Forøvrigt maa vi erindre, at ogsaa Evangelisten røber Kendskab til Grundteksten, ligesom hans aramaiske Modersmaal skinner igennem, se ovenfor § 18, S. 155 f.

[1]) Jfr. Moultons træffende Bemærkning (Grammar of N. T. Greek, II. 1, S. 33) om „the contrast between wealth of diction and grammatical solecisms".

[2]) Man maa dog ofte regne med den Mulighed, at Forf. med Forsæt ikke vil benytte samme Kasus ved Appositioner; ved en Nybegyndelse i Stedet for en grammatisk Tilknytning til det foregaaende betones det ny Led stærkere; det er en anden Form for constructio ad sensum (jfr. 5, 6).

Evang. og Apok. har ogsaa mange smaa grammatikalske Ejendommeligheder fælles. Som Eksempler kan nævnes: *τινες* udeladt foran *ἐκ* med Genitiv Joh. 7, 40; 16, 17; Apok. 2, 10; 3, 9; det ellers i N. T. saa almindelige *ὥστε* mangler fuldstændig i Evang., Brevene og Apok. (med Undtagelse af det ene Sted Joh. 3, 16). — *λαλεῖν* konstrueres i Apok. med *μετά* i Stedet for som ellers i N. T. med *πρός* eller med Dativ; denne Konstruktion findes ogsaa i Evang., Joh. 4, 27; 9, 37; 14, 30; Apok. 1, 12; 4, 1; 10, 8 o. s. v. En usædvanlig Brug af *ἵνα* i Apok. 14, 13; 22, 14 har Analogi i Joh. 8, 56; 9, 2. Adskillige andre Eksempler kunde nævnes[1]).

Dette Forhold stiller os overfor et meget vanskeligt Problem. Lighederne baade i Henseende til Ord og Grammatik er saa betydningsfulde, at selv de, i hvis Øjne Forskellene er saa store, at Antagelse af samme Forfatter betragtes som udelukket, taler om et johannæisk „Skolesprog", som findes i begge Skrifter[2]). Men naar man taler om et Skolesprog, plejer man særlig at tænke paa fælles Benyttelse af bestemte Ord som Udtryk for visse Begreber, fælles sproglige Vendinger o. lign., derimod ikke paa Ligheder med Hensyn til ganske ubetydelige grammatiske Konstruktioner. I saadanne Tilfælde plejer man snarere at slutte til samme Forfatter. Denne Antagelse vanskeliggøres nu her især ved de ovenfor nævnte Anstød mod Grammatiken. Tidligere, da man tænkte sig Apok. affattet paa Neros Tid og Evang. omkring Aar 100, søgte man Løsningen deri, at Forfatteren, hvis Modersmaal var Aramaisk, i den lange Mellemtid var blevet mere fortrolig med den græske Grammatiks Regler. Nu, da man som Regel (som vi snart vil faa at se) henlægger Apok.'s Affattelse til Domitians Tid, søger

---

[1]) Om de grammatiske Ligheder se især Swete: Anf. Skr., S. CXXVI—CXXX; Bousset: Anf. Skr., S. 177—179 og A. T. Robertson: A Grammar of the Greek N. T.[3], 1919, S. 135—137.

[2]) Saaledes bl. a. Bousset: Anf. Skr., S. 179.

man en Løsning paa Vanskeligheden deri, at Forfatteren har benyttet en Hjælper ved Affattelsen af det ene af de to Skrifter, og denne Hjælper har præget Sproget. Fuldt tilfredsstillende er heller ikke denne Løsning, da det ikke falder helt naturligt at tænke sig en saadan Hjælper influere paa en Forfatters Sprog paa væsentlige Punkter (i hvilket Tilfælde ligefrem Diktat vanskelig kan tænkes at have fundet Sted), naar han samtidig med Hensyn til smaa grammatiske Ejendommeligheder skal have bevaret Forfatterens Udtryksmaade (idet en Bevarelse af disse just maatte synes at forudsætte Diktat).

En helt tilfredsstillende Løsning af denne Vanskelighed er saaledes ikke mulig. Tegn staar imod Tegn. Paa dette Punkt mere end paa de fleste andre Punkter indenfor Isagogiken er det ilde anbragt at bruge for stærke Ord om de Resultater, man mener at naa til. Men det kan med god Grund siges, at dersom man antager forskellige Forfattere, vil man have vanskeligere ved at forklare de meget dybtgaaende Ligheder baade med Hensyn til Kristendomsopfattelse, med Hensyn til sjælelige Ejendommeligheder, med Hensyn til mangfoldige konkrete kristelige Forestillinger og Begreber og med Hensyn til en Del grammatiske Ejendommeligheder, — end man omvendt vil have ved at forklare de betydelige sproglige Forskelle under Forudsætning af, at man antager samme Forfatter til begge Skrifter. Foruden at henvise til Benyttelse af Hjælpere ved Skrifternes Affattelse kan man her ogsaa erindre om, at en under det dybe Indtryk af store Syner affattet Beretning om disse Syner ifølge Sagens Natur ikke vil blive iklædt det samme beherskede Sprog som en Beretning om fjærne Oplevelser og Meddelelser af Tanker, der gennem mange Aar har fæstnet sig i Meddelerens Sind[1]). Og man vil have saa meget større

[1]) Hvis Schneider (S. 77) har Ret i, at Nedskrivning af Synerne som Regel har fundet Sted umiddelbart efter Oplevelsen, endnu under

Betænkelighed ved at lade sig drage hen mod den Opfattelse, at vi har med to forskellige Forfattere at gøre, fordi den vilde føre til den lidet sandsynlige Antagelse, at der har været to meget fremragende Forfattere, begge to palæstinensiske Jøder, begge i Lille-Asien, begge to talende med en eneštaaende Myndighed, og alligevel begge to eller i hvert Fald den ene af dem iøvrigt ganske ubekendt for os. — Under disse Forhold maa — trods alt — Antagelsen af, at Apostlen Johannes har skrevet begge Skrifter, være at foretrække.

Der er utvivlsomt i nyere Tid sket en Ændring i Synet paa Forholdet mellem Sproget i Evang. og Apok. En Filolog som Radermacher fremsatte i sin Neutestamentlige Grammatik, 1911, S. 183 A., en Advarsel mod af Forskellene at lade sig forlede til Paastanden om forskellige Forfattere; han henviser især til Tanken om Benyttelse af Venners Hjælp ved Evangeliets Affattelse. Denne Hjælpe-Hypotese er almindelig hos dem, der antager samme Forfatter; saaledes ogsaa A. T. Robertson: A Grammar of the Greek N. T., S. 137. Lohmeyer dvæler indgaaende ved Ligheden i Sprog mellem Apok. og Joh. Ev. (Die Offenbarung des Joh., S. 193—195). — A. Schlatter udtaler (Der Evangelist Joh., 1930, S. X): Aber auch zwischen diesen beiden Schriften besteht Identität der sprachlichen Gewöhnung in solchem Mass, dass die Formel „johanneische Schule" für mein Auge völlig phantastisch wird." — Det fortjener at bemærkes, at Radermacher (Anf. Skr.[2], S. 107) er tilbøjelig til at benægte, at de ovenfor fremhævede Anstød mod Grammatiken er Soløcismer; de er almindelige vulgærgræske Fænomener.

Tilbage staar Spørgsmaalet om Affattelsestiden. Forfatterens Situation er efter 1, 9 den, at han ser sine Syner under et Ophold paa Patmos, hvor han befandt sig *διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ.* I og for sig behøver disse Ord ikke at opfattes om en Forvisning som Følge af Apostlens Forkyndelse af Kristendommen, men de er blevet forstaaet saaledes alle-

---

Eftervirkning af den ekstatiske Tilstand, faar denne Overvejelse endnu større Vægt.

rede af Klem. Aleks., Tertullian og Origenes. For denne Forstaaelse af Ordene taler, at Synerne gør Indtryk af at være opstaaet i en Trængselstid for Seeren. Ogsaa Udtrykket *συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει* i 1, 9 peger bestemt i den Retning. Noget sikkert med Hensyn til Affattelsestid kan der dog ikke sluttes af denne Forfatterens Situation, om den end maaske bedst passer ind under Domitians Regering. Vi har imidlertid en bestemt Overlevering hos Irenæus om Affattelse under Domitian. Hans Ord lyder saaledes: *Οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἑωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς* (Adv. hær. V. 30. 3). Denne tydelige Overlevering fra en god Kilde om Affattelse henimod Slutningen af 1ste Aarh. faar sin Bekræftelse derved, at Kejserdyrkelsen, som Apok. særlig synes at tage Sigte paa, først under Domitian blev almindelig. Hvis Englene i Menighedsbrevene i Kap. 2 og 3 er at forstaa om Menighedens Ledere, Biskopperne, vil ogsaa derigennem en ret sen Tids Forhold skinne igennem. Ogsaa Polykarps Udtalelse (XI. 3) om, at Menigheden i Smyrna ikke eksisterede paa Paulus' Tid, i Forbindelse med den Omstændighed, at Apok. 2, 8-11 forudsætter, at denne Menighed ikke er ung, tyder paa, at Apok. først er skrevet længe efter den paulinske Tid.

Det er som Følge af dette blevet den herskende Opfattelse i vore Dage, at Apok. blev skrevet mod Slutningen af Domitians Regering. Naar mange tidligere henlagde Affattelsestiden til Neros Tid var det, dels fordi man mente, at Neros Forfølgelser var den naturlige Baggrund for et Skrift som dette, dels hang det sammen med en bestemt Fortolkning af visse Steder i Skriftet, bl. a. af 11, 1-3, i hvilket Sted man fandt et Vidnesbyrd om, at Templet i Jerusalem endnu bestod paa Forfatterens Tid. En gængs Fortolkning af de 7 *βασιλεῖς* i 17, 10 fører til Vespasians (eller Galbas) Tid som Affattelsestid. Hvor disse Fortolkninger endnu opretholdes, gaar man

imidlertid nu i Overbevisning om, at Skriftet i sin Helhed ikke kan være blevet til før Domitians Tid, den Vej at antage, at Forfatteren benytter ældre profetiske Brudstykker, som han indfletter i sit Skrift. Som vi har set ovenfor, hvor Spørgsmaalet om Skriftets Enhed blev drøftet, mener dog de fleste, at man i hvert Fald ikke nøjagtig vil kunne udskille saadanne ældre Stykker; og under Indtrykket af Skriftets stærke Præg af Enhed foretrækker adskillige den Antagelse, at saadanne eventuelle tidligere Brudstykker har hidrørt fra Forfatterens egen Haand. En saadan Mulighed kan selvfølgelig ikke udelukkes[1]). Men det er meget tvivlsomt, om Fortolkningen af saadanne Steder som de ovenfor nævnte virkelig gør Hypoteser af denne Art nødvendige[2]).

Antagelsen af Apostlen Johannes som Forfatter oprėtholdes i nyere Tid bl. a. af Appel, S. 186 f.; Barth, S. 280 ff.; Belser, S. 359 ff.; Feine, S. 227 ff.; Gregory, S. 752; Kolmodin, S. 674 ff.; Salmon, S. 219 ff. og

---

[1]) Den Antagelse, at Forfatteren benytter ældre Fragmenter fra hans egen Haand, hævdes i nyere Tid bl. a. af Appel, S. 188; Barth, S. 279 f.; Feine, S. 232 f.

[2]) Ganske vist er det et overvældende Flertal af Fortolkerne, som i Kap. 17 fortolker de 7 Konger som 7 romerske Kejsere og derudfra slutter til dette Syns Tilblivelse under Vespasian eller Galba. Men naar man ser hen til, hvorledes f. Eks. i Dan. 2, 39. 44 „Konger" og „Riger" bruges enstydig, endvidere til at Sept. ofte oversætter מַלְכִיּוֹת og מַמְלָכוֹת ved *βασιλεῖς* i Stedet for ved *βασιλεῖαι*, se J. Oman: Book of Revelation, 1923, S. 135, og naar man endelig lægger Mærke til, at Dyret i 13, 2 skildres som sammenfattende i sig de Skikkelser, Verdensrigerne har i Dan. 7, 4-6, og at Hornene, ikke Hovederne, bærer Diademer 13, 1, saa maa Fortolkningen om 7 Verdensriger siges at være mindst lige saa nærliggende (saaledes Zahn, II. S. 629 ff.; P. Madsen: Johannes Aabenbaring², 1896, II. S. 539 ff. og Oman i det anførte Skrift). Førstnævnte Fortolkning stoder paa store Vanskeligheder ved Ordene *ἐκ τῶν ἑπτά* i 17, 11 (i Forbindelse med 13, 3), idet Forventningen om Neros Tilbagevenden fra Østen, hvor han mentes at have søgt Tilflugt, ganske vist tidlig fandtes, men Tanken om hans Tilbagevenden fra Døde først kan paavises i en senere Tid. — Iøvrigt maa om alle disse Fortolkningsspørgsmaal henvises til Fortolkningerne.

269 ff.; Schat Petersen, S. 712 ff.; Schaefer-Meinertz, S. 372 ff.; B. Weiss, S. 338 ff. og 363 ff.; Zahn, II. S. 624 ff.; Allo: Saint Jean. L'Apocalypse, 1921, S. CLXXI ff.; P. Madsen: Johannes Aabenbaring[2], 1896; W. Hadorn: Die Offenbarung des Joh., 1928, S. 222 ff.; ogsaa Swete: The Apocalypse of St. John[3], 1909, S. CLXXXV (med nogen Reservation). — Blandt dem, der antager, at „Presbyteren" Johannes eller „en anden Johannes" er Forfatter til Skriftet, kan nævnes Bousset: Die Offenbarung Johannis, 1906, S. 49; Holtzmann, S. 424; Jülicher, S. 237 ff.; Jones, S. 453; Knopf, S. 139 f.; Moffat, S. 513; v. Soden, S. 185 ff. og 222 ff.; Heitmüller i Joh. Weiss: Die Schriften des N. T., IV. S. 232; ogsaa Charles: The Revelation of St. John, 1920, I. S. XXXVIII f. For Charles, som for enkelte andre, fører det til Formodningen om tre Johannes'er (Apostlen, Evangeliets Forfatter, Apok.'s Forfatter). Paa den anden Side er der, naar man først har ladet Apostlen ude af Betragtning (tidlig Martyrdød) hos adskillige en voksende Tilbøjelighed til at nærme Apok. og Evang. til hinanden, se ovenfor S. 408 A. 1 og 413 A. 1. — Hvad Affattelsestiden angaar, samles nu næsten alle Stemmer om Domitians Tid, for nogles Vedkommende med den ovenfor nævnte Reservation, at Forfatteren muligvis benytter ældre Fragmenter. Den Opfattelse, at Apok. skulde være skrevet paa Neros Tid, eller i hvert Fald før Jerusalems Ødelæggelse, er bedst forsvaret i F. J. A. Hort: The Apocalypse of St. John, 1908, S. XXV ff.; ligeledes af B. Weiss, S. 363 ff.; Holtzmann, S. 414 ff. og i nyeste Tid Hadorn: Anf. Skr., S. 221 f.

F. Den nytestamentlige Kanons Historie.

§ 43. Aarsagerne til den nytestamentlige Skriftsamlings Tilblivelse.

Ordet *κανών*, hvis Grundbetydning er et Rør, en Stok, bruges i den græske førkristelige Literatur ogsaa i Betydning af en Maalestok, en Regel, Rettesnor eller et Mønster. I Betydningen „Regel" findes det i N. T. i Gal. 6, 16[1]). I den gamle Kirke talte man om en *κανὼν τῆς ἀληθείας*, en *κανὼν τῆς πίστεως* eller en *κανὼν τῆς ἐκκλησίας*, hvorved man sandsynligvis tænkte paa hele det i Kirken, skriftlig saa vel som mundtlig, overleverede Sandhedsindhold, der gennem Benævnelsen *κανών* betegnes som en Rettesnor for den Kristne[2]). Det er først i det 4. Aarh., at vi med Sikkerhed kan paavise Ordet *κανών* brugt specielt om den nytestamentlige Skriftsamling[3]). Da Ordet foruden i de ovenfor nævnte Betydninger ogsaa hyppig forekommer i Betydningen Tabel, Liste, Fortegnelse og saaledes bl. a. om en Fortegnelse over de hellige, ved Gudstjenesten oplæste, Skrifter, er det ikke muligt at afgøre, hvorvidt Ordets Anvendelse om de nytestamentlige Skrifter har sin Oprindelse herfra,

---

[1]) Og i Fil. 3, 16, hvis Ordet paa dette Sted horer hjemme i Teksten. I 2 Kor. 10, 13. 15 synes det at være brugt om det tilmaalte Virksomhedsomraade.

[2]) Se især S. A. Becker: *ὁ κανὼν τῆς ἀληθείας*. Et Bidrag til Belysning af dette Udtryks Forekomst og Betydning hos Irenæos, 1910.

[3]) Hos Athanasius, se Zahn: Grundriss, S. 8.

eller om den har sin Rod i den ovenfor nævnte Tale om en κανὼν τῆς ἀληθείας. I hvert Fald blev Tanken om en Norm eller Rettesnor den fremherskende, hvor Ordet „canon“ benyttedes om de hellige Skrifter i den latinske Kirke[1]). Og det er denne Forestilling, som i senere Tider altid knyttes til Ordet.

En „Kanon“ i Betydning af en Skriftsamling, som man tillægger en særlig Autoritet, eller til hvilken man ser hen som en Norm eller Rettesnor, har den kristne Kirke haft fra den første Tid, idet den fra Synagogen tog de gammeltestamentlige Skrifter i Arv[2]). Det gamle Testamente var de første Kristnes hellige Skrift. I den første kristne Missionsforkyndelse bestræber man sig overalt for at vise, at Evangeliet stemmer med G. T., idet det bringer Opfyldelsen af de gammeltestamentlige Forjættelser[3]). Den Omstændighed, at man saaledes ejede en hellig Skrift, maatte have til Følge, at man ikke straks kom til at føle Trang til en nytestamentlig hellig Skrift. Men paa den anden Side gælder det om ikke at overse, at lige saa sikkert som det er, at de første Kristne fra Begyndelsen havde en hellig Skrift, en kanonisk Skriftsamling, lige saa sikkert er det, at vi ogsaa lige fra Begyndelsen kan paavise Spirerne til den Udvikling, som maatte ende i Dannelsen af en ny kanonisk Skriftsamling ved Siden af den gamle.

---

[1]) Zahn mener (Grundriss, S. 11), at det først er i den latinske Kirke, at Ordet Kanon faar sin senere, herskende Betydning, medens Betydningen „Fortegnelse“ var fremherskende i den græske Kirke. — I den græske Kirke brugte man i den ældre Tid ἐνδιάθηκος for at udtrykke, at et Skrift var „kanonisk“.

[2]) Om Udviklingen af Kanonsbegrebet hos Jøderne se indenfor den nyeste Literatur især G. Hölscher: Kanonisch und Apokryph, 1905, og E. König: Kanon und Apokryphen, 1917.

[3]) Om de nytest. Forfatteres Forhold til G. T. som hellig Skrift se min Hermenevtik, S. 217 ff. (tysk Udg., S. 219 ff.) og O. Michel: Paulus und seine Bibel, 1929.

1) Fra første Færd stod Jesu Ord som den absolute Autoritet for den Kristne. Allerede hos Paulus kommer det stærkt frem 1 Thess. 4, 15; 1 Kor. 9, 14; 11, 23 ff., jfr. Acta 20, 35; især er 1 Kor. 7, 10 sammenlignet med 1 Kor. 7, 12 lærerigt paa Grund af den bestemte Adskillelse mellem den Autoritet, der kan tillægges et Ord af Herren, og den, som tilkommer Paulus' egne Ord, — skønt Paulus i samme Sammenhæng ogsaa med Kraft kræver disse sidste respekteret 1 Kor. 7, 40. Der vises paa intet af disse Steder hen til et Skrift, som indeholder vedkommende Ord af Jesus[1]). Der reflekteres slet ikke over Spørgsmaalet skrevet eller uskrevet. Stammer Ordet fra Jesus, har det som saadant ubegrænset Autoritet.

2) Ligeledes finder vi allerede i N. T. tydelige Spor af, at man tillagde Apostlene og deres Ord en meget stor Autoritet. Dette er kun en naturlig og nødvendig Følge af, at Apostlene — trods den Ydmyghed, der præger deres Færd (de vil kun være Sendebud — intet andet) — selv kræver, at man bøjer sig for deres Autoritet. Der blev ovenfor henvist til 1 Kor. 7, 40: „ogsaa jeg mener at have Herrens Aand". Ligeledes forlanger Paulus sine Breve oplæst i Menigheden (1 Thess. 5, 27; Kol. 4, 16). Endnu stærkere fremtræder det gennem Apostlenes Krav om Lydighed mod det Budskab, de bringer; Paulus kræver de *παραδόσεις*, som han har givet, respekterede, og hvad han saaledes har „overgivet" Menighederne, har aabenbart omfattet ikke saa ganske lidt, baade didaktisk og etisk Stof (1 Kor. 4, 17; 7, 17; 11, 2. 23; 15, 1 ff.; 1 Thess. 2, 13; 4, 1-2; 2 Thess. 2, 15; 3, 6; Fil. 4, 9 o. s. v.). Johannes sætter ligefrem Lydighed mod Apostlene som Kendetegn paa, at man

[1]) Det Ord, som citeres Acta 20, 35, findes som bekendt ikke i vore Evangelier, men kunde forøvrigt alligevel godt dengang have været nedskrevet som Led af en eller anden mindre Samling af Ord af Jesus.

kender Gud (1 Joh. 4, 6). Dersom man ikke bliver i den overleverede *διδαχή*, hører man ikke Gud til (2 Joh. 9-10). Allerstærkest møder vi dette Krav i Apok. 1, 3; 22, 18-19: de som tilføjer noget i Skriftet eller borttager noget, mister deres Andel i Livets Træ[1]). Paa Grundstenene i det ny Jerusalems Mure er de 12 Apostles Navne indskrevet (Apok. 21, 14, jfr. Efes. 2, 20). Med andre Ord: den apostolske Forkyndelse gjaldt faktisk som Autoritet for de første Kristne, førend den forelaa fæstnet i Skrifter. Det er da ogsaa kun, hvad man maatte vente, at Troen paa en Aabenbaring straks maatte medføre som sin Konsekvens den Tro, at der findes en autoritativ Meddelelse om Aabenbaringen.

Ogsaa den ældste Literatur udenfor N. T.[2]) afspejler tydelig den store Ærefrygt, hvormed man saa hen til Apostlene. *Οὐχ ὡς Πέτρος καὶ Παῦλος διατάσσομαι ὑμῖν. ἐκεῖνοι ἀπόστολοι, ἐγὼ κατάκριτος* skriver Ignatius (ad Rom. 4). Der er dog Tegn, som tyder paa, at man ikke tillagde Apostlene ganske den samme Autoritet som Jesus. Naar Klem. Rom. siger (Kap. 42): *ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ*, forstaas det naturligst paa den angivne Maade[3]). Paa den anden Side maa man være varsom med overalt, hvor der hen-

---

[1]) Støttet paa disse stærke Ord i Apok. søger Johannes Leipoldt: Geschichte des neutest. Kanons, I. 1907, S. 28 ff., at gøre gældende, at Apok. egentlig er det første Skrift, der betragtes som „kanonisk". H. Windisch slutter sig hertil i Z. N. T. W., 1909, S. 158 f. Her spiller dog maaske Tanken om den særlige profetiske Autoritet ind med, jfr. Feine, S. 241.

[2]) Indenfor N. T. maa man i denne Sammenhæng ogsaa erindre 2 Peter 3, 15 f.

[3]) Naar den anklagede i de scillitanske Martyrakter (se I. A. Robinsons Udgave i hans Text und Studies I. 2, 1891, S. 114) paa Dommerens Spørgsmaal om, hvad han har hos sig, svarer: libri et epistulae Pauli viri justi (ikke evangelia et o. s. v.), er denne Udtalelse fra et saa sent Tidspunkt som 180 et af de mest bevisende Steder for, at man længe, i hvert Fald i nogle Kredse, ikke stillede Paulus' Breve paa lige Trin med Evang.

vises til *ὁ κύριος καὶ οἱ ἀπόστολοι* at fortolke det saaledes, at der bevidst tænkes paa to Grader i Autoritetsforholdet; det kan blot skyldes en naturlig Trang til at opregne alle Autoriteterne; og Rækkefølgen kunde da ifølge Sagens Natur ikke være nogen anden. Hvad der praktisk set ligefrem maatte træde hindrende i Vejen for bevidst at tillægge Apostlene en ringere Autoritet, er den Omstændighed, at man jo overhovedet kun kendte Herrens Ord gennem Apostlenes Meddelelser. Man har derfor sikkert som Regel ikke lagt megen Vægt paa Forskellen. Naar Serapion (c. 200) siger: *τοὺς ἀποστόλους ἀποδεχόμεθα ὡς Χριστόν*, saa har Jülicher sikkert Ret i, at dette Ord godt kunde være udtalt et Aarhundrede tidligere[1].

Vi maa overhovedet ganske særlig paa dette Omraade vogte os for at lægge vore senere Nuancer ind i den første Tids Bevidsthed. Saaledes har man i vor Tid ogsaa ofte for skarpt villet skelne mellem den Autoritet, som de første Kristne tillagde Apostlenes Personer, og Anerkendelsen af deres Skrifter. En saadan Adskillelse laa sikkert fjærn for de første Kristnes Bevidsthed. Saa snart de havde forvisset sig om et Skrifts apostolske Oprindelse, maatte de straks tillægge det den autoritative Stilling, som dets Forfatter i Egenskab af Apostel i Forvejen var i Besiddelse af. En anden Sag er, at man i den første Tid ofte mente at besidde mundtlige Overleveringer fra Apostlene ved Siden af deres Skrifter, og at man tillagde de førstnævnte samme Værdi som de sidstnævnte (jfr. bl. a. Papias' Ord, Tekst Nr. 4). Det Standpunkt, hvor det kun er Skrifterne, der anses som „kanoniske", betegner et lidt senere Stadium i Udviklingen.

Hermed er der nu peget paa de to vigtigste Faktorer, der straks fra Begyndelsen virkede i Retning

[1]) Jülicher, S. 430. Serapions Ord findes hos Euseb. VI. 12. 3.

af at fremkalde en nytestamentlig Skriftsamling. Ved Siden af disse kan man pege paa Aarsager, som, uden at virke direkte skabende, maatte fremhjælpe Udviklingen.

1) Man har sikkert fra første Færd overtaget fra Synagogen den Skik at oplæse de gammeltestamentlige Skrifter ved Gudstjenesterne. Det blev meget tidlig almindeligt ved Siden heraf at oplæse kristelige Skrifter. De tidligere anførte paulinske Udtalelser 1 Thess. 5, 27 og Kol. 4, 16 maatte medvirke hertil. Justin taler (Apol. 67. 3, Tekst Nr. 7) om Oplæsning af Evangelierne jævnsides med Oplæsningen af Profeterne. Denne ensartede Benyttelse af kristelige og gammeltest. Skrifter bidrog uvilkaarlig til at højne de førstnævntes Anseelse og Stilling. Men paa den anden Side maa det betones, at Oplæsning af et Skrift ingenlunde i sig selv hverken var Udtryk for en Vurdering af det som „kanonisk" eller behøvede at fremkalde en saadan Vurdering af det[1]). Dette fremgaar klart af, at man i Korinth i sidste Halvdel af 2. Aarh. oplæste og erklærede vedblivende at ville oplæse ved Gudstjenesten ikke blot Klem. Rom.'s tidligere Brev til den korinthiske Menighed, men ogsaa et samtidigt Brev fra Biskop Soter i Rom. (Euseb. IV. 23. 11). Oplæsning er altsaa ikke identisk med kanonisk Anseelse, men kunde — naar Skriftets Oprindelse og indre Værd lagde det nær — medvirke til, at man hurtigere blev sig et Skrifts „kanoniske" Værd bevidst.

2) Paa lignende Maade som Oplæsningen af Skrifter ved Gudstjenesten maatte den dermed i Sammenhæng staaende Bestræbelse rundt om i Menighederne for at danne sig Samlinger af saadanne Bøger til Oplæsning fremskynde Udviklingen i Retning af Tilblivelsen af en

---

[1]) Zahn: Grundriss, S. 13, lader i for høj Grad Bøger, som oplæstes ved Gudstjenesten, falde sammen med „kanoniske" Bøger.

nytest. hellig Skrift. Men ogsaa her gælder det, at den Omstændighed, at man dannede sig „Samlinger“ af Skrifter, ikke altid betød Vurdering af vedkommende Skrifter som kanoniske. Naar f. Eks. baade Polykarp og Menigheden i Filippi var ivrig for at komme i Besiddelse af en Samling af Ignatius' Breve, kan det umuligt betyde, at de stillede disse paa Linie med apostolske Skrifter[1]). Men ligesom Oplæsningen ved Gudstjenesten kunde Indoptagelsen af et Skrift i saadanne Samlinger — naar iøvrigt vedkommende Skrifts Beskaffenhed tillod det — medføre, at man hurtigere blev sig dets høje Værdi bevidst.

De to sidstnævnte Aarsager, der fremhjælper Udviklingen, maatte især faa Betydning overfor de Skrifter, der ikke hidrørte fra Apostle (Markus, Lukas, Acta). Men ogsaa her er de kun fremhjælpende. Naar ogsaa disse Skrifter naaede frem til kanonisk Anseelse jævnsides med de apostolske, maa den væsentligste Aarsag være Skrifternes indre Værd.

Alle de hidtil nævnte fire Aarsager kan kun forklare, at visse Skrifter eller Grupper af Skrifter efterhaanden tages i Brug som „kanoniske“ i flere og flere Menigheder. For helt at forstaa den Udvikling, som ender i, at man bliver sig bevidst at eje en nytestamentlig Skriftsamling ved Siden af G. T., maa der endnu peges paa to Faktorer.

1) Den gammeltest. Kanons Eksistens maatte ganske vist, som ovenfor sagt, i Begyndelsen nærmest være en Hindring for Dannelsen af en nytest. Kanon. Man havde en hellig Skrift og følte ikke Trangen til en ny skriftlig Autoritet. Men paa den anden Side maatte den gammeltest. Kanons Eksistens, naar Udviklingen i Retning af en nytest. Skriftsamling allerede var i Gang, bidrage til at fremskynde denne Udvik-

---

[1]) Polykarp 13. Jfr. Leipoldts Bemærkninger herom (Anf. Skr., I. S. 191).

ling. Den gammeltest. hellige Skrift afgav et Forbillede; de Forestillinger om Inspiration og Autoritet, som man knyttede til den, blev uvilkaarlig overført paa den nytest. hellige Skrift. Indenfor de gammeltest. Skrifters Kreds gjorde man paa det Tidspunkt ingen Forskel; derfor maatte Forbilledet herfra bidrage til at udslette de Tilløb til en Sondring mellem Evang. og Breve, som vi ovenfor hørte om.

2) Kampen mod de mange Hæretikere i det andet Aarhundrede gjorde det nødvendigt for Kirken at tilstræbe fuld Klarhed over, hvilke Skrifter man med Rette kunde tage i Brug som hellige Skrifter. Det vilde i Længden volde Fortræd, at de forskellige Menigheder ikke anerkendte nøjagtig de samme Skrifter. Ved Siden af de samme Skrifter, som benyttedes i Kirken, brugte man i hæretiske Kredse også andre Skrifter[1]. Naar Kirkens Mænd maatte angribe dette Forhold, gjaldt det om, at de ikke i deres egen Lejr bar over med, at Skrifter, som ikke var værdige dertil, trængte ind i Menighedens Skriftsamlinger. Kort sagt, Gnosticismen fik den store Betydning at lede den kirkelige Udvikling paa det her behandlede Omraade ind i en ny Periode, en Afgrænsningens eller Sondringens Periode.

Mere end noget andet bidrog Markions Optræden hertil. Da han brød med Kirken (c. 144), dannede han sig en Samling af Skrifter, bestaaende af et forkortet Lukasevangelium og ti paulinske Breve (Pastoralbrevene fandtes ikke i Samlingen). At dette Skridt maatte virke ind paa de kirkelige Kredse, er en Selvfølge. Men det er ganske misvisende, naar man af den Grund kalder Markion for „Skaberen af den kristelige hellige Skrift“[2]. Det nye hos

---

[1]) Om dette Forhold se bl. a. Heinrici: Die valentinianische Gnosis und die heilige Schrift, 1871, og F. Torm: Valentinianismens Historie og Lære, 1901, S. 158 ff.

[2]) A. Harnack: Marcion, 1921, S. 189, jfr. S. 243 og S. 355*—357*. —

Markion var kun den skarpe og endelige Afgrænsning af de hellige Skrifters Tal. Noget tilsvarende hertil finder først flere Aarhundreder senere (c. 400) Sted indenfor Kirken, — og paa den Tid kan vel næppe nogen tænke paa Indflydelse fra Markion. Det virkelige Forhold er dette, at man allerede før Markion indenfor Kirken kendte nytestamentlige hellige Skrifter. Tanken om en Afgrænsning af Kanon kan overhovedet ikke komme op, før Forestillingen om „kanonisk" faktisk er til Stede. Markions Betydning bestaar i, at han gennemfører Tanken om en Afgrænsning med fuld Konsekvens, og hans Færd paa dette Punkt skaber indenfor Kirken en forøget Interesse for at sondre og afgrænse.

Der har været ført megen Strid om, naar man i den gamle Kirke kan tale om Tilstedeværelsen af en nytest. „Kanon". Hvis der ved en saadan forstaas en fast afgrænset Skriftsamling, der betragtes som endelig afsluttet, foreligger noget saadant, som allerede sagt, først omkring Aar 400. Men i Reglen har de stridende Parter ikke tænkt herpaa. Man har derimod ivrig drøftet, om en „Kanon" var til Stede lidt før eller lidt senere i det andet Aarh. — For det første kunde det ofte se ud, som om kun Manglen af klare Begrebsbestemmelser var Skyld i Striden. Alt afhænger af, hvad man forstaar ved „en Kanon" — især om den tænkes som en skarp afgrænset eller ikke. For det andet har man ikke tilstrækkelig haft Øje for, at hele den Udvikling, der her er Tale om, for en meget stor Del foregik ubevidst, hvorfor man ifølge Sagens Natur ikke kan tidfæste de forskellige Stadier nøjagtig. Selv hvor der tales, som om G. T. var den hellige Skrift, bruger man faktisk og praktisk[1]) Herrens

I skarp Modsætning hertil Feine, S. 244: „unser heutiges N. T. würde wahrscheinlich nicht anders aussehen, als wir es haben, wenn Marcion nicht gelebt hätte."

[1]) Det er i denne Sammenhæng ikke af afgørende Betydning, om Citationsformlen *καθὼς γέγραπται* bruges eller ikke.

Ord og Apostlenes Ord som en Autoritet, der endog i en vis Forstand kan kaldes højere end G. T. Med andre Ord: Realiteten (ɔ: Skrifternes autoritative Brug) er til Stede, længe før man bliver sig Forholdet bevidst. Udviklingen bestaar nærmest kun i, at man bliver sig bevidst at eje en nytest. hellig Skrift. Fra det Øjeblik man for Alvor bliver klar over den Pligt at afgrænse og udsondre, maa Bevidstheden om en „Kanon“ naturligvis give sig klarere og bestemtere Udtryk.

Det er især de to fremragende Forskere Zahn og Harnack, der har ført den omtalte Strid om, hvorvidt en „Kanon“ foreligger noget før eller senere. Zahns Gesch. des neutest. Kanon i to mægtige Bind har i mange Henseender været banebrydende og vil i lange Tider være uundværlig. Harnack bekæmpede paa det nævnte Punkt Zahn i et Skrift: Das Neue Test. um das Jahr 200, 1889. Et kvart Aarh. senere ser han tilbage paa denne Strid, der blev ført „in allzu temperamentvoller Weise“ (Die Entstehung des Neuen Test., 1914, S. 144—152), og betoner nu, at Forskellen mellem ham og Zahn er noget mindre dyb, end det ser ud til. Men han stiller stadig, ligesom mange andre, altfor store Krav i Retning af en bestemt Terminologi, Maade at citere paa o. s. v., før han vil tale om „kanonisk“ Anseelse. Hans sidste Arbejde paa dette Omraade: Die Briefsammlung des Ap. Paulus, 1926. i hvilket han hævder, at den paulinske Brevsamling allerede eksisterede i Slutningen af det første Aarh., betegner en endnu større Tilnærmelse til Zahns Betragtning. — En overordentlig værdifuld Undersøgelse er Harnacks Skrift: Privater Gebrauch der heiligen Schriften in der alten Kirche, 1912. Selv om han her bevæger sig paa et noget andet Omraade, kastes der ofte derfra Strejflys ind over Kanonbegrebets Udvikling.

Foruden de nævnte Skrifter kan der blandt den omfattende Literatur, som beskæftiger sig med Kanons Tilblivelse, særlig fremhæves følgende Værker: K. A. Credner: Zur Geschichte des Kanons, 1847 og samme Forfatter: Geschichte des neutest. Kanons, 1860; B. F. Westcott: A general survey of the history of the canon of the New Test.[7], 1896; Johs. Leipoldt: Geschichte des neutest. Kanons, I—II, 1907—08; E. Jacquier: Le Nouveau Test. dans l'Église Chrétienne[2], I. 1911.

§ 44. Bestræbelserne for at afgrænse en nytestamentlig Skriftsamling i Tiden indtil c. Aar 200.

Det er allerede fremhævet, at Udviklingen i Retning af en Kanons Tilblivelse i hele den første Tid for en meget stor Del foregik ubevidst. Dette bekræftes yderligere derved, at vi ikke besidder nogen som helst Efterretning om, hvorledes det gaar til, at just vore fire Evang. saa tidlig udskilles fra de mange apokryfe Evang., og at endvidere just de 13 paulinske Breve udskilles fra de sikkert talrige andre Breve, som Paulus havde skrevet. Ganske vist har man ment, at noget saadant ikke kan være foregaaet uden bevidst Indgriben, og man har derfor formodet, at en eller anden fremragende Menighed (Korinth eller Rom) tidlig (allerede i Slutningen af første Aarh.) har foranstaltet et Udvalg af Paulus' Breve, og at man paa lignende Maade i Efesus under Apostlen Joh.'s Autoritet har forenet just vore fire Evangelier til en Enhed. Der er en Del Omstændigheder, som taler til Gunst for saadanne Formodninger. Men hovedsagelig maa vi henvise til disse Evangeliers og disse Breves store indre Værd som Forklaring paa, at just de saa hurtig naar frem til almindelig Brug og Anerkendelse. Selve Kendsgerningen er saa meget mere paafaldende, som to af Evangelierne ikke bærer Apostelnavne. Det samme gælder Acta, der ligeledes stille og ubestridt naar frem til „kanonisk" Anseelse. Ogsaa derigennem bekræftes det, at Udvælgelsen ikke er foregaaet bevidst ud fra Hensynet til apostolsk Affattelse. Forholdet er altsaa dette, at den Udvikling, i Kraft af hvilken vore fire Evangelier, Acta og de 13 paulinske Breve udsondres, foregaar saa stille og ubevidst, at vi staar overfor den fuldbyrdede Kendsgerning, uden at vi kan paavise nogen bevidst Indgriben i Udviklingen eller noget bestemt Tidspunkt, paa hvilket Resultatet foreligger fuldt færdigt.

Det er især Zahn, som har opstillet Formodningen om en tidlig Samling af Paulus' Breve forud for Aar 96, idet allerede Klem. Rom. 47: τί πρῶτον ὑμῖν ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου ἔγραψεν (der er Tale om 1 Kor.) skal tyde paa, at Klemens besad en Samling Breve af Paulus, i hvilken 1 Kor. stod først i Rækken (hvilket Fænomen vi genfinder i Muratoris Kanon), se Grundriss, S. 35 f. Formodningen om Korinth som Samlingsstedet er nu tiltraadt af Harnack: Die Briefsammlung des Ap. Paulus, 1926, S. 8 ff. Ligeledes formoder Zahn, at de fire Evang. blev samlet i Efesus under Joh.'s Indflydelse (Grundriss, S. 37 ff.); ogsaa paa dette Punkt finder han Støtte hos Harnack (Die Entstehung des N. T., S. 49 ff. og Chronologie, S. 681—700). Man henviser bl. a. til den Kritik over Markusevang., som indirekte fremsættes i Presbyter-Meddelelsen hos Papias (Tekst Nr. 4), endvidere til Joh. Ev.'s Forhold til de tre første Evang. i det hele taget, og endelig til senere Legender om Joh. Ev.'s Tilblivelse, se især Zahn: Grundriss, S. 39 f. og G. K., I. S. 943 og II. S. 36 ff. — Joh. Ev. forudsætter de tre synoptiske Evangelier, se § 18, S. 148 ff.; men derved fremtræder det gaadefulde i Sammenknytningen af de tre synopt. Evang. kun endnu stærkere; Mark. kunde synes overflødigt ved Siden af de to andre. Det gaadefulde ved Actas Anerkendelse føles af Harnack saa stærkt, at han mener, det maa skyldes bevidst Indgriben („ein reflektiertes entschlossenes Bewusstsein und eine starke Hand", Die Entstehung des N. T., S. 46); men vi hører jo ikke det mindste om noget saadant.

Om Tatians og Teofilus af Antiokia's Evangelieharmonier har der været talt ovenfor § 4, S. 42 f.; de dannede i nogle Egne af Kirken et Slags Overgangsstadium i Udviklingen hen imod de fire Evangeliers endelige og fulde Anerkendelse. Om Tatians Værk se ogsaa nedenfor under Tekstens Historie.

Evangelieharmonierne var et Udtryk for det praktiske og let forstaaelige Ønske om kun at have ét Evangelium. Det samme Ønske har givet sig Udtryk ogsaa paa flere andre Maader i det andet Aarh., se især den interessante Redegørelse hos Leipoldt, I. S. 135 ff. Ogsaa herigennem erkender man det paafaldende i, at den gamle Kirke udvalgte og fastholdt de fire Evang. At det var en Lykke for hele den senere kirkelige Udvikling, at der blev fire og ikke ét Evangelium, er indlysende.

Et interessant Indblik i hele Afgrænsningsprocessen faar vi gennem den saakaldte Muratoris Kanon. Om denne er det allerede i § 4 (S. 42) blevet oplyst, at den indeholder en Fortegnelse over en Samling Skrifter, der op-

læstes ved Gudstjenesten, — at den sandsynligvis stammer fra Menigheden i Rom, — og at den temmelig sikkert er blevet til c. Aar 200.

Fortegnelsens Begyndelse har vi ikke. De første Ord i den nuværende Tekst (se Tekst Nr. 9) er „(ali)quibus tamen interfuit et ita posuit“ og handler sikkert om Markus, der siges personlig at have været til Stede ved en Del af de Begivenheder, hvorom han beretter. Dernæst omtales Luk. og Joh. som det tredje og fjerde Evang. Altsaa har sikkert ogsaa Matth. været omtalt. Forf. er meget ivrig for at betone, at til Trods for Forskellene mellem Evangelierne er de enige i alt det væsentlige. Man faar m. a. Ord Indblik i, at man har følt Vanskeligheden ved at antage fire Evang. trods deres indbyrdes Forskelle.

I Forbindelse med Joh. Evang. omtales 1 Joh. og derefter Acta. Saa følger de 13 paulinske Breve. Forf. lægger megen Vægt paa, at Paulus ligesom Joh. i Apok. skriver til 7 Menigheder (til de to Menigheder, Korinth og Thessalonika, skriver Forf. endnu en Gang „pro correptione“), idet han af Syvtallet drager den Slutning, at der skrives til den hele Kirke. Med andre Ord: vi sporer her, at man har følt Vanskeligheden ved at tillægge Breve til enkelte Menigheder en autoritativ Stilling overfor den hele Kirke. Man søger saa Beroligelse i det symbolske Syvtal, der viser, at Paulus har tilsigtet at tale til den hele Kirke. Endnu større Vanskelighed har man følt ved at tillægge Breve til enkelte Mænd kanonisk Anseelse. Dette fremgaar af, at det om Brevene til Tim., Tit. og Filemon hedder, at de trods deres private Karakter „in honorem ecclesiae catholicae, in ordinationem ecclesiasticae disciplinae sanctificatae sunt“. Dette Syn paa de fire Breve til enkelte Mænd afspejler sig i den Rækkefølge mellem de paulinske Breve, som efterhaanden trænger igennem og er blevet den herskende indtil vore Dage.

Efter Afvisning af nogle Breve fra Paulus til Aleksandria og Laodikæa — „Galde maa ikke blandes med Honning" — anerkendes Judasbrevet, to Breve af Johannes, et Skrift, der betegnes som „sapientia ab amicis Salomonis in honorem ipsius scripta", Joh. Apok. og Peters Apok., — sidstnævnte Skrift dog med den Tilføjelse, at nogle ikke vil have det læst i Menigheden. Skarpere afvises Hermas' Pastor og til Slut Skrifter af forskellige Hæretikere.

Forholdet bliver altsaa det, at denne Fortegnelse anerkender alle vore nuværende nytest. Skrifter med Undtagelse af 1 og 2 Peter, Jakob, Hebr. (og maaske 3 Joh., se ovenfor § 41, S. 399 A. 1), men til Gengæld anerkender den desuden sapientia Salomonis og — med Forbehold — Peters Apok.

Saaledes var altsaa Forholdet i Rom (Italien) omkring Aar 200. Hvis vi undersøger, hvorledes det saa ud i andre Egne af Kirken paa det samme Tidspunkt, vil vi næsten overalt møde væsentlig samme Tilstand. Om Nordafrikas forskellige Egne er vi underrettet gennem Tertullian og Klem. Aleks., om Gallien gennem Irenæus. Om alle de tre nævnte fremragende Kirkemænd gælder det, at de benytter som kanoniske Skrifter vore Evang., Acta, de 13 paulinske Breve, Apok. samt 1 Joh. og 1 Peter. Desuden benytter hver af dem ogsaa andre Skrifter, dels saadanne, som senere kom med i vort N. T., men dels ogsaa flere eller færre Skrifter, som senere ikke fandt Anerkendelse; især Klem. Aleks. benytter adskillige saadanne; i Aleksandria ser det altsaa ud, som om man ikke var fuldt saa ivrig i Bestræbelserne for at afgrænse.

En relativ Fasthed er altsaa naaet (man kan som Tertullian tale om totum instrumentum utriusque testamenti); men intet Steds hviler det paa nogen fælleskirkelig Beslutning. Der er næppe tilstrækkelig Grundlag for den Formodning, at det saaledes „rela-

tiv" afsluttede Ny Test. skulde være skabt af den romerske Menighed (saaledes Harnack[1])). Man var jo endnu langt fra at have Forestilling om en Skriftsamling, der var afsluttet i den Forstand, at den ikke kunde udvides[2]). Og fuld Ensartethed var man jo, som vi har set, heller ikke naaet frem til. En anden Sag er, at den betydelige Grad af Enighed selvfølgelig ikke kan tænkes fremkommen uden gennem en hyppig Udveksling af Tanker, skriftlig og mundtlig, gennem Udsendinge fra Menighed til Menighed.

En Særstilling indtager den syriske Kirke. Selv om man ogsaa her temmelig sikkert ved Aar 200 anerkendte Evang., Acta og Paulus' Breve, saa var der i hvert Fald ikke Tale om Anerkendelse af 1 Pet., 1 Joh. og Apok.

I et Skrift Doctrina Addaj fra det 3die Aarh. (se om dette Skrift Zahn: Forschungen zur Gesch. des neutest. Kanons, I. S. 350—382) hedder det: „Men Loven og Profeterne og Evangeliet, af hvilke I hver Dag læser for Folket, og Paulus' Breve, som Simon Peter sendte os fra Byen Rom, og de tolv Apostles Gerninger, som Joh. Zebedæus' Søn, sendte os fra Efesus: af disse Skrifter skal I læse for Kristi Menigheder, og ved Siden af dem skal I ikke læse noget andet . . . .". Det er næppe berettiget, fordi Relativsætningen om den daglige Læsning kun hører til Evang., at drage den Slutning, at der gøres en stor Forskel mellem Evang. paa den ene Side, Acta og Paulus' Breve paa den anden Side. Paa det afgørende Sted stilles dog alle de omtalte Skrifter sammen som afgjort kanoniske Skrifter i Modsætning til alle andre. Man kan derfor heller ikke med Rette drage Slutninger om, at den syriske Kirke i det andet Aarh. overhovedet kun havde Evangelierne som hellig Skrift. Der er næppe Grund til at betvivle, at man allerede ved Aar 200 var kommet til det Stadium, som Doctrina Addaj afspejler: Anerkendelse af de fire Evang., Acta og Paulus' Breve. Herfor taler blandt andet det ovenfor (S. 426) citerede Ord af den græske Syrer Serapion af Antiokia: „vi ærer Apostlene som Kri-

---

[1]) Harnack: Die Entstehung des N. T., S. 67 ff., især S. 71.

[2]) Denne Tanke dæmrer i den dunkle Sætning i Muratoris Kanon: neque inter prophetas completos numero neque inter apostolos in finem temporum (L. 79 f.). Men apostolos er ikke completos numero, jfr. Zahn: G. K., II. S. 116.

stus“. Dette Ord findes i en Sammenhæng, hvor han afviser Skrifter, som med Urette bærer Apostlenes Navn: *τὰ δὲ ὀνόματι αὐτῶν ψευδ-επίγραφα.* Dette synes at forudsætte Anerkendelse af apostolske Skrifter ved Siden af Evangelierne; og der er i saa Fald ikke Grund til at antage, at man hos Stammefrænderne i Edessa endnu ikke skulde benytte apostolske Breve. Gregory, S. 211, gaar dog videre, end Kilderne tillader os, naar han lader den ældste syriske Oversættelse omfatte lige saa mange Skrifter som den senere Peschittha. — Nogle (Zahn: Grundriss, S. 51 og Leipoldt, I. S. 208 ff.) har betvivlet, at Filemon fandtes i den ældste syriske Samling af paulinske Breve, fordi Efraim Syrer ikke fortolker det i sin Kommentar til Paulus' Breve (se dog herimod W. Bauer: Der Apostolos der Syrer, S. 24). — Mindre Grund er der til at betvivle Brugen af 1 Tim., fordi det mangler i den saakaldte sinaitiske Kanon (en Fortegnelse over anerkendte Skrifter fra c. Aar 400); Manglen maa nemlig skyldes „ein mechanisches Versehen“ (Bauer: Anf. Skr., S. 35), fordi 2 Tim. uden Forklaring betegnes som andet Brev til Tim. — Det apokryfe 3 Kor. er anerkendt hos Efraim som ligestillet med de andre paulinske Breve (Bauer, S. 31 f.). —

Sikkert er i hvert Fald, at den syriske Kirke c. Aar 200 afveg fra den øvrige Kirke ved ganske at mangle alle de katolske Breve samt Apok.

§ 45. Den nytestamentlige Kanons Historie efter Aar 200.

Efterhaanden som klart bevidste Bestræbelser for at afgrænse en nytest. Skriftsamling stærkere og stærkere gør sig gældende, er det indlysende, at man maa føle Trang til at lægge bestemte Principer til Grund for de Afgørelser, som træffes. Til Grund for den delvis ubevidste Udvælgelse af Skrifter, som gik for sig i den første Tid, syntes til Dels at ligge det Princip, at man anerkendte Apostlenes Skrifter. Det er derfor naturligt, at vi

i den følgende Tid ser, at man mange Steder kræver apostolsk Affattelse som Betingelse for at anerkende et Skrift som kanonisk. Men ligesom vi fandt, at man i den første Tid ingenlunde blindt fulgte dette Princip (Mark., Luk., Acta), saaledes ser vi ogsaa, at man i det 3dje og 4de Aarh. ofte lod sig stærkt paavirke af et helt andet Hensyn, nemlig Hensynet til den kirkelige Sædvane. Dersom et Skrift efterhaanden i vide Kredse — og især i de betydningsfulde Menigheder, som i en vis Forstand gav Tonen an, — blev benyttet til Oplæsning ved Gudstjenesterne, turde man ikke, da de endelige Afgørelser skulde træffes, skyde det til Side. Saaledes sporer vi overalt, at Afgørelserne bliver et Kompromis mellem de to Hensyn: kirkelig Praksis og apostolsk Affattelse.

Det er en Selvfølge, at fremragende Teologers Indflydelse maatte gøre sig gældende under den følgende Udvikling. Paa den anden Side staar det fast, at disse atter i stor Udstrækning lod sig bestemme af den kirkelige Brug, selv hvor deres egne kritiske Overvejelser drog dem i modsat Retning. Et typisk Eksempel herpaa har vi i Origenes (d. 251 eller 254). Som overalt anerkendte, ganske ubestridte, Skrifter (*ὁμολογούμενα, ἀναντίῤῥητα*) nævner han af de katolske Breve kun 1 Peter og 1 Johannes; om de fem andre katolske Breve udtaler han uforbeholdent, at der hersker Tvivl (de er *ἀμφιβαλλόμενα*); men ikke desto mindre bruger han dem andet Steds faktisk som ligestillede med de almindelig anerkendte Skrifter[1]). Og desuden benytter han Skrifter som Hermas, Barnabasbrevet og Didake, — i hvert Fald de to førstnævnte ubetinget som hellig Skrift. Man kan ikke værge sig mod det Indtryk, at den kirkelige consuetudo har større Indflydelse paa hans praktiske Forhold til Skrifterne end hans egne kritiske Betænkeligheder.

[1]) Se især Leipoldt, I. S. 62 f.; 237 f. — Se iøvrigt Tekst Nr. 10, der typisk afspejler Origenes' vaklende Holdning.

Og det praktiske Forhold vil paa Omraader som dette indvirke stærkere paa Udviklingen end teoretiske Overvejelser.

Eusebius ledede Udviklingen i samme Retning som Origenes. Han foretager en gennemført Klassifikation af de overleverede Skrifter (se Tekst Nr. 11). Blandt *ὁμολογούμενα* nævner han de 4 Evang., Acta, Paulus' Breve (hvortil han regner Hebr., Euseb. III. 38. 2), 1 Joh., 1 Peter og „hvis man saa synes" (*εἴγε φανείη*) Apok. Under *ἀντιλεγόμενα* nævner han først som en Gruppe for sig 2 og 3 Joh., 2 Pet., Jak. og Judas, og dernæst som en anden Gruppe, hvis Skrifter betegnes som *νόθα*, Acta Pauli, Hermas, Peters Apok. og flere lignende Skrifter. Her tilføjer han igen: og „hvis man saa synes" Apok. Tilsidst nævner han en tredje Klasse Skrifter, der kaldes *ἄτοπα πάντῃ καὶ δυσσεβῆ*, og som absolut bør undgaas; han tænker her paa Thomas' Evang., Peters Evang., Acta Joannis m. fl. Det, som særlig fortjener Opmærksomhed ved denne Inddeling, er den første Gruppe indenfor *ἀντιλεγόμενα*. Eusebius udskiller de fem katolske Breve fra de andre *ἀντιλεγόμενα*; han vil ikke regne dem som *νόθα*. Han kender Tvivlene om dem i Overleveringen, men han ved ogsaa, at der eksisterer „syv katolske Breve" (Euseb. II. 23. 25); den praktiske Benyttelse af de fem Breve er m. a. Ord saa udstrakt, at man har sammenfattet dem med 1 Pet. og 1 Joh. til en Gruppe paa syv. Ligesom Origenes bøjer Eusebius sig for den kirkelige consuetudo, og har ved sin betydelige Indflydelse bidraget meget til, at disse Skrifter blev anerkendt som kanoniske. Naar det gælder Apok., lader han derimod sin egen dogmatiske Uvilje mod Skriftet faa en større Indflydelse end Hensynet til kirkelig Benyttelse[1]); han ved, at Apok. i den Henseende nærmest hører hjemme under *ὁμολογούμενα*, men henstiller det ikke desto mindre til Valg at

---

[1]) Jfr. ovenfor § 17, S. 131 f. og § 42, S. 406.

henregne den under *νόθα*. De 50 Bibler, som Eusebius efter Kejser Konstantins Ønske skulde lade skrive paa Pergament, har saaledes sikkert omfattet vore nuværende nytest. Skrifter med Undtagelse af Apok.[1]).

Eusebius' Autoritet har medvirket til, at den afvisende Stilling til Apok. holdt sig længe i den græske Kirke. Men Athanasius optager den uden Forbehold blandt de kanoniske Skrifter. Hos Athanasius har vi altsaa nøjagtig vort nuværende ny Test.; han tilføjer et udtrykkeligt Forbud imod at lægge noget til eller trække noget fra[2]). Som en Slags Imødekommen mod, hvad der dengang endnu var kirkelig Skik paa nogle Steder, opstiller han en særlig Gruppe, *ἀναγινωσκόμενα*, — Skrifter, hvis Oplæsning er tilladt, — og som saadanne nævner han Didake og Hermas.

Athanasius' Holdning fik stor Indflydelse i Østen. Der var her ikke noget Kirkemøde, som fastslog en endelig Afgørelse[3]). Men langsomt trængte efterhaanden de 27 Skrifter igennem overalt, — undtagen i den syriske Kirke, som vedblev at indtage en Særstilling. Ved den syriske Oversættelse, som vi plejer at kalde Peschittha (fra Beg. af 5. Aarh.), var den tidligere Samling blevet udvidet saaledes, at der nu kun manglede 2 Pet., 2 og 3 Joh., Judas og Apok.[4]). I de senere Oversættelser (den filoxenianske og harklensiske) kom ogsaa disse Skrifter med, men disse Oversættelser trængte aldrig igennem i hele den syriske Kirke; den nestorianske Kirkeafdeling har saaledes aldrig faaet vort hele N. T.

---

1) Se bl. a. Zahn: Grundriss, S. 57.

2) I det saakaldte 39te Festbrev (fra Aar 367), aftrykt i Preuschen: Analecta. Kürzere Texte zur Geschichte der alten Kirche und des Kanons, II. 1910, S. 42—52.

3) Dog opstiller Kirkemødet i Laodikæa (360) en Fortegnelse, som omfatter de 26 Skrifter (kun Apok. mangler).

4) Endnu i en syrisk Fortegnelse fra c. 400 (fundet i Sinajklostret, oversat i Zahn: Grundriss, S. 83 f.) mangler alle de katolske Breve.

Medens der i Østen ikke træffes autoritative Afgørelser paa Kirkemøder, sker dette gentagne Gange i Vesten, og vi faar gennem disse Dekreter interessante Indblik i de Betænkeligheder, som vedvarende gjorde sig gældende for enkelte Skrifters Vedkommende. I en Fortegnelse fra Nordafrika c. Aar 360 (kaldet Canon Mommsenianus efter Th. Mommsen, som i 1886 fremdrog den) mangler Jakob og Judas[1]), — sikkert fordi Jakob og Judas ikke var Apostle. I det ene af de Haandskrifter, hvori denne Fortegnelse er bevaret, findes, efter at de 3 Johannes-Breve er nævnt, Tilføjelsen „una sola", og efter at de to Peters-Breve er nævnt, samme Tilføjelse. Her har Betænkelighederne vel deres Grund i, at man ikke fandt den kirkelige consuetudo tydelig nok. Desuden mangler Hebr.

I Aaret 382 affattede en Synode i Rom under Damasus' Ledelse en Fortegnelse[2]). Her finder vi Jakob og Judas optaget, men de er betegnet som Apostle; det maa derfor undre os, at vi finder „Johannis apostoli epistula una. Alterius Johannis presbyteri epistulae duae". Man har altsaa medtaget 2 og 3 Joh. uden at antage apostolsk Affattelse. Hebr. findes nu medregnet blandt Paulus' Breve. Bag denne Fortegnelse sporer man Hieronymus' Indflydelse.

Nu følger en Række Afgørelser paa nogle nordafrikanske Kirkemøder i Hippo 393, i Karthago 397 og 419[3]). I 393 regner man endnu kun 13 Breve af Paulus, men tilføjer „ejusdem ad Hebræos una". Ved Mødet

[1]) Fortegnelsen er aftrykt i Zahn: Grundriss, S. 80 f.

[2]) Se Zahn: Grundriss, S. 82 f. Den er en Del af det saakaldte Decretum Gelasianum; se om dette indenfor den ældre Literatur Credner: Zur Gesch. des Kanons, S. 148—290, indenfor den nyere Literatur, Zahn: G. K., II. S. 259—267; C. H. Turner i Journ. Th. St. 1900, S. 554 ff.; Leipoldt, I. S. 52 ff.; 254 f.; Jacquier: Le Nouveau Test. dans l'église chrétienne, I. S. 326 ff. — Turners Kildesondring har vundet Tilslutning næsten overalt.

[3]) Om Vanskeligheden ved at skelne skarpt mellem Beslutningerne ved

i 419 er denne Adskillelse bortfaldet; der tælles 14 Breve af Paulus. Man anerkender nu Jak. og Judas uden at paastaa, at de stammer fra Apostle. Ogsaa Tanken om Presbyteren Johannes som Forfatter til 2 og 3 Joh. optræder ikke mere. Kort sagt, vort nuværende ny Test. er afsluttet og trænger efterhaanden igennem overalt, selv om hist og her Spor af fordums Usikkerhed endnu en Tid kan dukke op.

Der er allerede ovenfor citeret forskellige Betegnelser, som man anvendte om saadanne Skrifter, der ikke medregnedes blandt de kanoniske (*ἀντιλεγόμενα*, *νόϑα* o. s. v.). Den Betegnelse, som er trængt igennem, er „apokryf". Oprindelig havde dette Ord ikke nogen dadlende Bibetydning; man brugte det tværtimod bl. a. om Bøger, der paa Grund af deres dybe Indhold blev forbeholdt de indviede, men holdtes skjult for andre. Origenes brugte *ἀπόκρυφος* som Gengivelse af det hebraiske גָּנוּז; ogsaa dette Ords Grundbetydning er skjult, men det gik over til at betyde: udelukke fra kanonisk Brug[1]). Denne Betydning overføres nu paa *ἀπόκρυφος*. En bestemt dadlende Bibetydning finder vi allerede hos Irenæus, der jævnstiller Ordet med *νόϑος*, og hos Tertullian, der sidestiller apocrypha og falsa[2]). Hieronymus gør ligefrem „apokryf" til Modsætning til „kanonisk", idet han siger „quidquid extra hos (ɔ: de kanoniske Skrifter) est, inter apocrypha esse ponendum"[3]). Denne Definition kræver dog en Begræns-

---

disse Møder og de herhen hørende Tekster, se Zahn: G. K., II. S. 246—253.

1) Det er omstridt, hvorvidt der i dette Ord laa en nedsættende Betydning eller blot dette, at man ikke brugte vedkommende Skrift ved Gudstjenesten, uden dadlende Bibetydning. Den nedsættende Betydning kan imidlertid sikkert ikke overalt udelukkes. Se herom E. König: Kanon und Apokryphen, 1917, S. 32 ff.; S. 39 ff. og G. Hölscher: Kanonisch und apokryph, 1905, S. 59—65.

2) Irenæus Adv. hær. I. 20. 1; Tertullian: De pudicitia 10.

3) I hans bekendte Prologus galeatus (aftrykt i de fleste Udgaver af Vulgata).

ning. Ved apokryfe Skrifter forstaar man nu som Regel saadanne Skrifter, der i Kraft af deres Indhold og Form gør Krav paa kanonisk Anseelse, og som ogsaa en Tid hist og her benyttedes paa lige Trin med de kanoniske Skrifter, men som dog ikke naaede frem til Optagelse i Kanon.

Af saadanne Skrifter findes der adskillige, baade gammeltest. og nytest. Især er der mange Evang., Apostelakter og Apokalypser, derimod kun faa Breve[1]). De er alle tydelig præget af en eller flere bestemte Tendenser. De vil gøre Propaganda for en bestemt Hæresi, — eller forsvare den kirkelige Opfattelse i Modsætning til en saadan Hæresi; de vil vinde Anerkendelse for bestemte kirkeorganisatoriske Tanker; eller de vil blot forherlige de apostolske Skikkelser, fantastisk udmale deres Historie o. s. v.

De har det fælles med hele Literaturen i den efterapostolske Tid, at de med Hensyn til aandelig Værd betegner et Fald i Sammenligning med vore nytest. Skrifter; ja dette gælder endog i særlig Grad de apokryfe Skrifter. Der vil sikkert ikke kunne nævnes et eneste iblandt dem, der blot tilnærmelsesvis vilde kunne maale sig f. Eks. med Ignatius' Breve.

Deri ligger et Vidnesbyrd om, at den gamle Kirke har lagt en fin aandelig Dømmekraft for Dagen, da den udvalgte just de 27 Skrifter, som nu udgør vort N. T. Dette har da ogsaa faaet en klar Bekræftelse derigennem, at siden Afgørelsen var truffet, har der ingensinde for Alvor været Tale om en Ændring af denne Afgørelse. „Kanons“ Historie er egentlig endt med c. 400. Den katolske Kirke har 1546 paa Tridentinermødet højtidelig bekræftet

---

[1]) Om denne Literatur kan især henvises til E. Hennecke: Neutest. Apokryphen², 1924, og samme Forfatters Handbuch zu den neutest. Apokryphen, 1904. — Ogsaa J. Geffcken: Christliche Apokryphen, 1908.

den tidligere Afgørelse[1]). Indenfor den protest. Kirke har baade en religiøs og en historisk Kritik gjort sig gældende. Luther selv var som bekendt Repræsentant for den første, naar han stillede Hebr., Jak., Judas og Apok. i anden Række[2]). Og omtrent samtidig med Luther møder vi ogsaa Tilløb til en historisk Kritik, som imidlertid først i de sidste halvandet hundrede Aar er blevet gennemført med Energi. Men trods den megen Kamp, som har været ført om de bibelske Skrifters Oprindelse, har man ikke ligefrem foreslaaet Udelukkelse af visse Skrifter af det ny Test. Og dette har sikkert ikke alene sin Grund i den ydre Omstændighed, at saadanne Forslag uhjælpelig vilde strande paa, at Kirken gennem de mange Aarhundreder er blevet nøje sammenvokset med sin Bibel. Det har sikkert ogsaa sin Grund deri, at just den historiske Kritik har gjort det klart, at naar man skulde udvælge de Skrifter, der giver det mest righoldige og alsidige Udtryk for den ældste kristelige Forkyndelse, saa vilde man ikke kunne træffe et bedre Udvalg end det, som den gamle Kirke foretog under en lang Udviklingsproces, — i Begyndelsen næsten ubevidst ud fra den instinktmæssige Følelse af Skrifternes høje religiøse Værd, — senere mere bevidst, paa Grundlag af den paalidelige Prøve, som ligger i en langvarig og stadig Benyttelse af Skrifter baade ved gudstjenstlige Sammenkomster og ved Privatlæsning i Hjemmene.

---

1) Se herom især Leipoldt, II. S. 44 ff. — Ved denne Lejlighed blev de gammeltest. Apokryfer anerkendt, som endnu findes i det danske Bibelselskabs Bibler, men her betegnede som „apokryfiske Bøger“.

2) Se Leipoldt, II. S. 60—88 og min Afhandling: „Luther og den hellige Skrift“ i Teol. Tidsskrift, 3. Række, VIII. S. 165—178. — Om Eftervirkningerne af Luthers Kritik indenfor den luth. Kirke, hvor adskillige længe var tilbøjelige til at betegne de i den gamle Kirke mest og længst omstridte Skrifter som Skrifter af anden Rang, se Leipoldt, II. S. 88—139.

G. Tekstens Historie.

§ 46. Den oprindelige Nedskrivning.

Paa de nytest. Skrifters Tilblivelsestid var Papyrus det Materiale, hvorpaa man hyppigst skrev; Pergament benyttedes sjældnere. Sandsynligvis er derfor de nytest. Skrifter alle oprindelig blevet skrevet paa Papyrus. Dog omtales ogsaa Pergament i N. T. (*μεμβράνα*, 2 Tim. 4, 13).

Af Papyrusplantens (*ἡ πάπυρος*, ogsaa *ἡ βύβλος* eller *βίβλος*) Stængel forfærdigedes Papyrusbladet (*ὁ χάρτης*, 2 Joh. 12); det beskrevne Blad benævnedes *ἡ βίβλος*. Man sammenklæbede efter Behov flere Blade til en Række; denne sammenrulledes i Reglen om en lille Stok, som enten var løs eller fastgjort til Rullens sidste Blad. Rullen blev i Reglen ombundet med en Snor, og hvis den indeholdt et Brev, blev den forsynet med Adresse.

Bogformen (codex) begynder at komme i Brug i det 1ste Aarh. Den benyttes i stigende Grad i de følgende Aarh.; og til sidst (fra 4. Aarh.) fortrænger Codexformen næsten ganske Bogrullen. Dette foregaar omtrent samtidig med, at Pergament vinder frem paa Bekostning af Papyrus; dog blev Bogformen ogsaa hyppig anvendt overfor Papyrus.

Om Papyrus og Pergament se især V. Gardthausen: Griechische Palaeographie[2], 1911—13, I. S. 45—109 og 155 ff.; Th. Birt: Kritik und Hermeneutik nebst Abriss des antiken Buchwesens (Iwan von Müller: Handbuch des klass. Altertumswissenschaft I. 3), 1913, S. 263 ff.; 280 ff.; W. Schubart: Einführung in die Papyruskunde, 1918, S. 36 ff.;

A. Erman und F. Krebs: Aus den Papyrus der kgl. Museen, 1899, S. 3 ff. — Birt: Anf. Skr., S. 351 ff. mener, at Pergament i den ældre Tid var et billigere Materiale end Papyrus, og at Codexformen i Begyndelsen særlig blev benyttet af de mindre bemidlede, derfor ogsaa fortrinsvis af de Kristne (S. 354 f. og 361); Schubart: Anf. Skr., S. 41 og 56 er i det væsentlige af samme Mening („erst der Sieg der Kirche hat dem Kodex, der von Anfang an den Christen vertraut war, zum Übergewichte über das Rollenbuch verholfen.“ Schubart i Gercke und Norden: Einleitung in die Altertumswissenschaft, I³. 9. S. 66), men Gardthausen, I. S. 98 afviser denne Opfattelse. — Papyrusrullen (og i Begyndelsen vel ogsaa Papyrusbogen) omfattede som Regel kun et eller nogle faa Skrifter; dette er en af Grundene til den meget forskellige Rækkefølge af de nytest. Skr. i de ældste Samlinger.

De første Eksemplarer af de nytest. Skrifter (skrevne med Forfatterens eller en Skrivers Haand efter Diktat) er alle gaaet tabt. De ældste bevarede Afskrifter, som omfatter hele Skrifter, er skrevet paa Pergament og stammer fra det 4. Aarh. Men i nyere Tid har man i Ægypten fundet et ikke ubetydeligt Antal Fragmenter af nytest. Skrifter paa Papyrus; en Del af dem stammer fra det 3. Aarh.

Den første Liste med Benævnelse for disse Papyrushaandskrifter (P^1, P^2 o. s. v.) findes hos C. R. Gregory: Die griechischen Handschriften des N. T., 1908, S. 45—47, berigtiget af samme Forfatter i „Tekstkritik des N. T.“, 1909, III. S. 1084—1092. Fortegnelsen udvides af C. M. Cobern: The New Archeological Discoveries and their bearing upon the New Test., 1917, S. 144 ff. Se ogsaa W. Schubart: Anf. Skr., S. 474 f. — Oxyrhynchus Papyri, XIII (1919), bringer et Par nye Fragmenter af Joh. Ev., Acta og Thess.brevene, se Windisch i Z. N. T. W., 1921, S. 72; E. von Dobschütz i Z. N. T. W., 1924, S. 248—264 og G. Milligan i The History of Christianity in the light of modern knowledge, 1929, S. 302 ff. — Om disse Teksters Betydning se bl. a. G. Milligan: Here and there among the Papyri, 1922, S. 115—123. Der findes Fragmenter af over Halvdelen af de nytest. Skrifter; det mest omfattende Fragment indeholder c. $^1/_3$ af Hebr.

Hvad Skriften angaar, kan man skelne mellem to Skrifttyper. Den saakaldte Uncialskrift kendetegnes ved, at hvert Bogstav skrives for sig (sættes ikke i Forbindelse med det foregaaende eller følgende Bogstav);

Bogstaverne er som Regel tillige regelmæssig formet og har samme Højde og Bredde. Denne Skrift anvendtes især i literære Værker („literær Skrift“, „Bogskrift“). Ved Siden heraf anvendtes fornemmelig i Breve og lignende Aktstykker en Skrift, hvor Bogstaverne forbandtes med hverandre, hvorved der fremkom uregelmæssig formede Bogstaver, ofte uensartede med Hensyn til Højde og Bredde. Denne Skrift kaldes i Almindelighed „Kursivskrift“ (illiterær Skrift, Brevskrift)[1]). Der er overvejende Sandsynlighed for, at alle de nytest. Skrifter oprindelig blev nedskrevet med Kursivskrift.

Man skrev uden Adskillelse mellem Ordene (scriptio continua)[2]). Der fandtes ingen Akcenter og temmelig sikkert heller ingen Interpunktion i de første Eksemplarer af de nytest. Skrifter. Ganske vist havde begge Dele allerede længe været anvendt i literære Tekster, men i illiterære Tekster anvendtes de som Regel ikke. I hvert Fald kan paa disse Punkter de nytest. Haandskrifter ikke give nogen Oplysning om den første Nedskrivning, selv om de senere Haandskrifter har noget baade af Akcentuation og Interpunktion. Fortolkeren maa ud fra Sammenhængen træffe sin Afgørelse[3]).

---

[1]) Se især V. Gardthausen: Griech. Palaeographie², II. S. 84 ff.; 88 ff. Gardthausen skelner yderligere mellem en Majuskel-Kursiv og en i Tid senere Minuskel-Kursiv, II. S. 85 og 170. — Schubart: Einführung in die Papyruskunde, 1918, S. 22 f. foretrækker Benævnelsen Bogskrift eller Skønskrift i Stedet for Uncialskrift og „die Schrift des täglichen Lebens“ i Stedet for Kursivskrift.

[2]) Haandskrifterne kan altsaa ikke oplyse os om, hvorvidt vi f. Eks. i Rom. 7, 14 skal læse *οἴδαμεν* eller *οἶδα μέν.*

[3]) Om Interpunktion se Th. Birt: Kritik und Hermeneutik etc., 1913, S. 127 ff. og V. Gardthausen: Anf. Skr., II. S. 401 ff., samt Blass-Debrunner § 16. Om Akcenter se Gardthausen, II. S. 388 ff., og Birt, S. 127, samt Blass-Debrunner § 13. Om Akcenter og Interpunktion i de nytest. Haandskrifter se C. R. Gregory: Textkritik des N. T., 1909, II. S. 895 ff. og 902 f.

Det er under disse Omstændigheder en Selvfølge, at der oprindelig ikke fandtes nogen Inddeling af Teksten i Kapitler og Vers.

Allerede i en stor Del af vore gamle Haandskrifter finder vi dog en Inddeling af Evangelierne i Afsnit eller Kapitler. I Codex Alexandrinus og flere andre Haandskrifter finder vi Matth. delt i 68 Afsnit, Mark. i 48, Luk. i 83, Joh. i 18. En derfra meget forskellig Inddeling findes i Codex Vaticanus (her har Matth. 170 Kap.). Eusebius foretog for at lette en Sammenligning mellem Indholdet i de fire Evang. en Inddeling af disse i ganske smaa Perikoper (Matth. 355, Mark. 233, Luk. 342, Joh. 232); disse Stykker ordnedes i ti Grupper (canones), eftersom de fandtes i alle fire Evang., i tre, i to eller kun i ét af Evangelierne[1]). — Ogsaa de øvrige nytest. Skrifter findes i en Del gamle Haandskrifter inddelt i Kapitler; for Actas og de katolske Breves Vedkommende sættes denne Inddeling i Forbindelse med en Biskop Eutalius, hvis Levetid ikke er helt sikker (maaske c. 400)[2]).

Intet af alle disse Forsøg paa Deling i Kapitler trængte igennem. Den nu almindelige Kapiteldeling stammer først fra Stephan Langton (Ærkebiskop af Canterbury, død 1228). Og Inddelingen i Vers blev først indført ved Robert Stephanus (Estienne) i fjerde Udgave af hans Tekstudgave (1551)[3]).

---

[1]) Om disse Inddelinger se især Gregory: Textkritik, II. S. 859—872.

[2]) Om denne Eutalius og den især ved v. Sodens Hypotese (v. Soden: Die Schriften des N. T. in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt, 1902, I. 1, S. 638 ff. formoder, at han levede i det 7. Aarh.) fremkaldte Debat om Tiden for hans Virken se især O. Bardenhewer: Geschichte der altkirchlichen Literatur, III. S. 283 ff. — Om Inddelingen i Acta, de katolske Breve, Paulus' Breve og den noget senere Inddeling i Apok. se Gregory: Textkritik, II. S. 872—880.

[3]) En Fortegnelse over de smaa Forskelle i Versdelingen mellem de mange senere Udg. af N. T. er udarbejdet af Ezra Abbot og optrykt

§ 47. De ved Afskrivning opstaaede Ændringer i Teksten.

I enhver Tekst, der overleveres ved stadig Afskrivning, vil der uundgaaelig indsnige sig mange Ændringer. Disse kan dels være uforsætlige, dels forsætlige.

1) De uforsætlige Ændringer falder atter naturlig i tre Grupper. For det første vil, naar der dikteres, i mange Tilfælde Afskriveren høre fejl eller huske fejl, og for det andet vil han, naar han ligefrem afskriver et andet Manuskript, uundgaaelig af og til komme til at gøre sig skyldig i Fejllæsning.

a) De Tilfælde, hvor der høres fejl, vil især være saadanne, hvor der er Tale om beslægtede Lyde. Her gælder det for den nytest. Tekstkritik om at erindre, at der allerede paa den nytest. Tid var foregaaet betydningsfulde Lydovergange; man skelnede ikke længere skarpt mellem *αι* og *ε*, mellem *ει* og *ι* eller mellem *η* og *ι*[1]). Dette forklarer Forvekslinger som *ἑταίροις* og *ἑτέροις* Matth. 11, 16; *κενοφωνίας* og *καινοφωνίας* 2 Tim. 2, 16; *εἰ δέ* og *ἴδε* Rom. 2, 17; *χρηστιανός* og *χριστιανός* Acta 11, 26.

b) Fejlhusken viser sig bl. a. i, at et Ord ombyttes med et andet Ord af væsentlig samme Mening (*ἔλεγεν* og *εἶπεν*, *ἰδού* og *ἴδε* o. s. v.), eller i, at Ordene sættes i en anden Rækkefølge (i Acta 4, 12 findes Ordene *ὄνομά ἐστιν ἕτερον* i Haandskrifterne ordnet paa fem forskellige Maader).

---

i Gregory: Textkritik des N. T., II. S. 883—895. — Om Robert Stephanus og hans Arbejde paa dette Punkt se især E. Nestle: Einführung in das griechische N. T.³, 1909, S. 9—11. Fjerde Udgave af dette Skrift (ved E. von Dobschütz, 1923) er et helt nyt Skrift, som paa adskillige Omraader ikke kan erstatte 3dje Udg., medens det paa andre Omraader bringer adskilligt værdifuldt nyt Stof.

[1]) Se Blass-Debrunner § 23—25.

c) Som Eksempler paa Fejl, der indsniger sig ved Fejllæsning, kan nævnes, at et Bogstav skrives to Gange (Dittografi), eller omvendt: hvor et Bogstav staar to Gange, udelades det den ene Gang (Haplografi). I 1 Thess. 2, 7 er saaledes Læsemaaden *ἐγενήθημεν νήπιοι* i Stedet for *ἐγενήθημεν ἤπιοι* opstaaet ved Dittografi af *ν* (ved scriptio continua er Fejlen mere forstaaelig); i Matth. 19, 19 skyldes Læsemaaden *ὡς ἑαυτόν* i Stedet for *ὡς σεαυτόν* Haplografi. — En meget hyppig Fejl bestaar i Udeladelse af enkelte Ord eller en hel Sætning, fremkaldt ved, at Øjet glider fra et Ord eller en Stavelse til det samme Ord eller den samme Stavelse længere fremme (Homoioteleuton); i Matth. 18, 18 mangler saaledes Codex D alle Ordene mellem det første *γῆς* og det andet *γῆς*. — Stærkt beslægtede Afkortninger forveksles eller misforstaas (*OC* = *ὅς* og $\overline{\Theta C}$ = *θεός* forveksles i 1 Tim. 3, 16).

2) Forsætlige Ændringer foreligger, naar Afskriveren f. Eks. korrigerer en virkelig eller formentlig grammatisk Unøjagtighed (*ἡμέραι τρεῖς* ændres til *ἡμέρας τρεῖς*, Matth. 15, 32, Blass-Debrunner § 144); naar sjældne Ord ombyttes med mere almindelige (*ἀπαχθῆναι* med *ἀποκτανθῆναι*, Acta 12, 19); naar Fejl rettes (Jeremias i Matth. 27, 9 ombyttes med Zakarias, eller Ordet udelades helt); naar forklarende Bemærkninger indskydes (*οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις*, Joh. 4, 9). Mere indgribende er Ændringer, der skyldes Afskrivernes Lyst til at lægge egne kirkelige eller teologiske Anskuelser ind i Teksten (*ἐγκατέλιπές με* erstattes med *ὠνείδισάς με*, Mark. 15, 34; *εἰκῇ* indføjes Matth. 5, 22; *οὐδὲ ὁ υἱός* udelades Mark. 13, 32).

Naar man ser hen til det store Tal af bevarede Haandskrifter, kan man ikke undre sig over, at der ad de nævnte Veje er fremkommet en stor Mængde Varianter[1]). Mere

---

[1]) Man anslaar dem til langt over 100.000; se E. Nestle: Anf. Skr., S. 17 f. — Om de Faktorer, der fremkalder de forskellige Læse-

forbavsende er det, at disse Varianter aldrig berører noget væsentligt Punkt i Indholdet af de nytest. Skrifter. Ingen Læreforskel indenfor Kristenheden er opstaaet ved eller støttet paa varierende Læsemaader.

§ 48. Tekstkritikens Opgave og Hjælpemidler.

Til Løsningen af sin Opgave: saa vidt muligt at rekonstruere den oprindelige Tekst har den nytest. Tekstkritik forskellige Hjælpemidler, dels de nytest. Haandskrifter, dels Kirkefædrenes Citater fra N. T., dels de ældste Oversættelser af nytest. Skrifter.

A. Haandskrifterne.

Skriften i de ældste Pergamenthaandskrifter er Uncialskrift; derfor betegnes de som Uncialhaandskrifter. De senere Haandskrifter er derimod skrevet med en Skrift, der efterhaanden (fra Tiden omkr. Aar 800) udvikler sig af Kursiven og kendetegnes ved, at den i stigende Grad nærmer sig Skønskrift. Man har kaldt denne Skrift Minuskelskrift og som Følge deraf kaldt alle disse Haandskrifter Minuskler. Som Modstykke til dette Navn bruges ogsaa Betegnelsen Majuskler om Uncialhaandskrifterne[1].

---

maader, se især M. Lundborg: Nya Testamentets Text, 1897, S. 68—88.

[1]) Om Minuskelskriften se især V. Gardthausen: Anf. Skr., II. S. 85 ff., 170, 205 ff. Minuskelskriften har „von der Unziale das Stereotype, also auch die leichte Lesbarkeit übernommen, von der Kursive den Formenschatz, also die Flüssigkeit und das Raumsparende“ (Schubart i Gercke und Nordens Einleitung in die Altertumswissenschaft², I. 9, S. 75).

Af Uncialhaandskrifter findes der 169. Tallet paa Minuskelhaandskrifter overstiger nu 2300; naar hertil kommer over 1550 Lektionarier (kirkelige Oplæsningsbøger indeholdende bibelske Tekster), overstiger det samlede Tal af nytest. Haandskrifter 4000, — et næsten uoverskueligt Materiale[1]).

Man har benyttet forskellige Betegnelser for disse Haandskrifter. Størst Udbredelse i nyere Tid har det fra Wettstein stammende og af C. v. Tischendorf i hans Udgave af N. T. (Novum Test. Græce, ed. octava crit. major, I—III, 1869—1894) gennemførte System faaet, ifølge hvilket Uncialhaandskrifterne betegnes med Alfabetets store Bogstaver (A, B, C o. s. v., derefter benyttes de græske Bogstaver, til et enkelt Haandskrift det hebraiske Bogstav א), medens Minuskelhaandskrifterne betegnes med Tal (med forskellig Tælling, eftersom Haandskriftet indeholder Evangelierne eller Paulus' Breve eller Acta og de katolske Breve eller Apok.). Et helt nyt og meget indviklet System blev benyttet af v. Soden i hans store Udgave af N. T. (Die Schriften des N. T., 1902—1913, 4 Bind). Dette gav Anledning til, at C. R. Gregory foreslog (Die griech. Handschriften des N. T., 1908) en ny Betegnelsesmaade, som var en lempelig Reform af Tischendorfs System. Uncialerne numereres 01, 02, 03 o. s. v. (dog bibeholdes ved de mest kendte Haandskrifter tillige de gamle Bogstavbetegnelser), og alle Minusklerne betegnes med Tal i én fortløbende Række (1, 2, 3 o. s. v.); Papyrushaandskrifterne betegnes som P^1, P^2 o. s. v. Dette System har megen Udsigt til at trænge igennem.

Som allerede omtalt i § 46, er nogle af de smaa Papyrushaandskrifter ældre end vore ældste Pergamenthaandskrifter. Et Par af disse gaar dog tilbage til det 4. Aarh. Nogle af de ældste og mest betydningsfulde Pergamenthaandskrifter skal her kort omtales:

1) Codex Sinaiticus (betegnes som א eller 01) blev fundet af Tischendorf i Katarinaklostret paa Sinaj 1859. Den omfatter hele N. T. samt Barnabas' Brev og Dele af Hermas. Man har formodet, at den har hørt til de Bi-

---

[1]) Kun 167 af disse Haandskrifter indeholder det hele N. T.; se A. Pott: Der Text des N. T., 1906, S. 41, — og blandt disse 167 er der kun et Uncialhaandskrift, medens dog yderligere et Par andre af disse nærmer sig stærkt til at omfatte det hele N. T.

belhaandskrifter, som Eusebius efter Kejser Konstantins Befaling lod udfærdige til Benyttelse i Konstantinopels Kirker (i saa Fald fra første Halvdel af 4. Aarh. — Andre sætter Tiden noget senere). Haandskriftet findes nu i Petrograd (Facsimileudgave ved Tischendorf fra 1862 og ved Kirsopp Lake, 1911).

2) Codex Alexandrinus (A eller 02) blev i 1628 af den aleksandrinske Patriark Kyrillus Lukaris skænket til Karl den 1ste af England. Den findes i British Museum. Der mangler nogle faa Stykker af N. T. (Matth. 1—25, 6; Joh. 6, 50—8,52; 2 Kor. 4, 13—12, 6). Den indeholder foruden N. T. ogsaa 1 Klem. og Dele af 2 Klem. Den stammer fra 5. Aarh. (Facsimileudgave ved E. Maunde Thompson, 1879, og ved Kenyon, 1909).

3) Codex Vaticanus (B eller 03) omfatter N. T. indtil Heb. 9, 14 (der mangler Slutningen af Hebr., Pastoralbrevene, Filem. og Apok.) .Den stammer fra 4. Aarh. (Facsimileudgave 1889 ved Cozza-Luzi og 1904 som Bind IV af Codices e Vaticanis selecti phototypice expressi).

4) Codex Ephraemi (C eller 04) bærer dette Navn, fordi syriske Afhandlinger af Efraim Syrer (død 373) er skrevet ovenover den nytest. Tekst, som man udviskede, for at kunne benytte Pergamentet igen; i nyere Tid har man ved kemiske Midler atter fremkaldt den oprindelige Tekst (Saadanne Haandskrifter benævnes Palimpsester — en saadan Palimpsest findes afbildet bag i Bogen). Denne Codex har oprindelig omfattet hele N. T., men nu er ikke ubetydelige Dele gaaet tabt. Den stammer fra 5te Aarh. (Udgave ved Tischendorf, 1843).

5) Codex Bezae Cantabrigiensis (D eller 05) blev i Aaret 1581 af Theodor Beza, som havde erhvervet den fra Irenæus-Klostret i Lyon, skænket til Biblioteket i Cambridge, hvor den endnu findes. Haandskriftet omfatter de fire Evang. og Acta (indtil 22, 29) paa Græsk og Latin og stammer fra Tiden omkring 500 (Facsimileudg. 1899 ved Cambr. Univ. Press). Indenfor den nyere

Tekstkritik har dette Haandskrifts Tekst været Genstand for megen Debat (jfr. ovenfor § 21, S. 202 og nedenfor § 49).

6) Codex W (eller 032), som først i nyeste Tid er blevet fremdraget og har vakt en Del Opsigt, indeholder de fire Evang. og stammer sandsynligvis fra det 5te Aarh. (udg. af H. A. Sanders, som Pars I af: The New Test. Manuscripts in the Freer Collection, 1912; se herom bl. a. C. M. Cobern: The new archeolog. discoveries and their bearing upon the N. T., 1917, S. 160 ff.). Om Codex W se ogsaa Streeter i Journ. theol. St., 1926, S. 144—147.

B. Kirkefædrenes Citater fra N. T.

Da vore Haandskrifter ikke gaar længere tilbage i Tiden end til 4. Aarh. (nogle Fragmenter paa Papyrus til 3. Aarh.), og da vi paa d. a. S. besidder mange oldkirkelige Skrifter, som indeholder talrige Citater fra N. T., og som stammer fra de første Aarhundreder, kunde det maaske synes, at de nytest. Citater i saadanne Skrifter maatte have større tekstkritisk Værdi end de gamle Haandskrifter. Dette er dog ingenlunde Tilfældet. For det første maa det erindres, at de ældste bevarede Haandskrifter er afskrevet efter endnu ældre Haandskrifter, saa at den Tekst, som et Haandskrift indeholder, faktisk har en højere Alder end vedkommende Haandskrifts Affattelsestid. For det andet er Teksten i de oldkirkelige Skrifter fra den ældste Tid ofte i sig selv usikker, idet den ligeledes maa bestemmes ud fra senere Afskrifter. For det tredje kan vi ingenlunde gaa ud fra, at de gamle Skribenter altid citerede ordret; det var meget almindeligt i hine Tider at citere efter Hukommelsen. Men naar Hensyn tages til alt dette, vil alligevel Citaterne i den ældste kristelige Literatur have ikke ringe tekstkritisk Værd.

Man vil f. Eks. have ikke ringe Tillid til Ordlyden, hvor man staar overfor lange Citater, da der for disses Vedkommende er større Sandsynlighed for, at Forf. ikke citerede efter Hukommelsen. — I saadanne Tilfælde, hvor vedkommende Forf. lægger megen Vægt paa en

bestemt Ordlyd, vil man ligeledes være tilbøjelig til at antage, at Forf. virkelig har læst saaledes i de Haandskrifter, der stod til hans Raadighed. — Foruden det ofte nævnte Skrift: N. T. ap. F. findes der fra den nyere Tid en Række Specialundersøgelser over Citaterne hos enkelte Kirkefædre, se om dette Punkt E. Nestle: Einführung in das Griech. N. T.[3], 1909, S. 159 ff.

C. De ældste Oversættelser af N. T.

Ogsaa de ældste Oversættelser af N. T. ligger i Tid forud for Haandskrifterne og maa som Følge deraf faa Betydning for Tekstkritiken. Ganske vist maa det her ligesom ved Citaterne hos de kirkelige Skribenter erindres, at Oversættelsernes egen Tekst kan være usikker, og endvidere at man kun sjælden med Sikkerhed fra en Oversættelse kan slutte tilbage til den nøjagtige Ordlyd af den til Grund liggende Tekst. Men man véd paa d. a. S., at Oversætterne har siddet med Grundteksten foran sig, hvad den citerende Forf. ikke altid har gjort. Alt i alt har Oversættelserne derfor større Værdi som tekstkritisk Hjælpemiddel end Literaturen fra de første Aarh.

Blandt de gamle Oversættelser er det især de syriske og de latinske, som har tekstkritisk Betydning.

Indenfor de syriske Oversættelser er sandsynligvis Tatians Evangelieharmoni (se § 4, S. 42 f.) den ældste. Ikke længe efter den, sandsynligvis endnu inden Udgangen af det 2det Aarh., blev en anden Oversættelse af Evangelierne foretaget; Spor af denne har vi i den af W. Cureton i 1858 udgivne syriske Gengivelse af Evangelierne (Remains of a very ancient recension of the four Gospels in Syriac, — der er bevaret c. $^1/_3$ af Evangelierne, af Mark. kun 16, 17-20) og i den af Mrs. A. S. Lewis og Mrs. M. D. Gibson i Katarinaklostret paa Sinaj i Aaret 1892 fundne Oversættelse af de fire Evangelier.

Der er ikke fuld Enighed om det indbyrdes Forhold mellem disse tre Oversættelser. At Tatians er den ældste, hævdes af E. Nestle (Anf.

Skr., S. 111 f., jfr. R. E., XXIII. I. S. 226); af F. C. Burkitt i hans store Udgave af de to ovennævnte Oversættelser af de adskilte Evang. (Evangelion da-Mepharreshe, 1904, II. S. 173 ff.), og af v. Soden (Die Schr. des N. T., I. 2, S. 1582 f.). Derimod mener Gregory, S. 508 ff., at Forholdet er det omvendte. Ogsaa om Tidsforholdet mellem de to Oversættelser af de adskilte Evang. (der betegnes som syr. cur. og syr. sin.) er der divergerende Meninger, se bl. a. A. Hjelt: Die altsyrische Evangelienübersetzung und Tatians Diatessaron, 1903 (i Zahns Forschungen zur Gesch. des neutest. Kanons, VII). — Mrs. Gibson fortæller om Fundet af syr. sin. i „How the codex was found", 1893. — Oversættelse af og Fortolkning til syr. sin. er givet af A. Merx: Die vier kanonischen Evangelien nach ihrem ältesten bekannten Texte. Fire Bind, 1897—1911. Nu foreligger en fotografisk Udgave ved A. Hjelt (Syrus Sinaiticus, Helsingfors, 1930).

Kort efter Aar 400 blev de ældre syr. Oversættelser underkastet en grundig Revision. Denne langt senere Oversættelse (jfr. ovenfor § 45, S. 440) er selvfølgelig tekstkritisk af ringere Værdi. Den betegnes med Navnet Peschittha, ofte forklaret som „den gængse", „vulgata" (syr. vulg.). Ophavsmand til denne Oversættelse var sandsynligvis Biskop Rabbula af Edessa (411—435)[1].

Endnu ringere tekstkritisk Værdi har de senere syr. Oversættelser, a) den saakaldte filoxenianske, udarbejdet af Biskop Polykarp paa Foranledning af Biskop Filoxenus af Mabug, c. Aar 500, og b) den harklensiske, udarbejdet af Thomas af Charkel i Aaret 616—617; endelig c) den jerusalemske (syr. hier.), som i Virkeligheden ikke stammer fra Jerusalem, hvad man tidligere troede, men fra Antiokias Omegn (6te Aarh.?). Om disse Oversættelser se bl. a. E. Nestle: Anf. Skr.[4], S. 109 ff. og Knopf, S. 46.

Det første Tilløb til en latinsk Oversættelse af N. T. gaar lige saa langt tilbage i Tiden som de ældste Forsøg indenfor den syriske Kirke. Det er umuligt at afgøre, hvor de første latinske Oversættelser af nytest. Skrifter fremkom. Nogle har gættet paa det syriske Antiokia (paa Grund af det nære Slægtskabsforhold mellem

---

[1]) Den nyeste Udgave af Peschittha er den af British and Foreign Bible Society i Aarene 1905—1920 udgivne: The New Test. in Syriac; jfr. Z. N. T. W., 1921, S. 95.

Teksten i de gamle syriske og de gamle latinske Oversættelser), andre gætter paa Rom eller Nord-Afrika — den sidste Formodning har vel nok størst Sandsynlighed for sig. Iøvrigt kan der særdeles godt være opstaaet Oversættelser i forskellige Egne; det er ingenlunde sikkert, at man kan føre de bevarede latinske Fragmenter tilbage til et enkelt Initiativ. Augustin taler i De doctr. chr., II. 14-15 om „interpretum numerositas“ og udtaler, at mellem de mange „interpretationes“ bør den „italienske“ (itala) foretrækkes. Formodentlig sigter han dermed til den, som blev brugt i de Egne af Italien, hvor han havde færdedes. Det er vildledende, naar man paa Grundlag af denne Udtalelse af Augustin i lange Tider har brugt Itala som Betegnelse for „den“ gamle latinske Oversættelse. En langt bedre Betegnelse for de mange bevarede Brudstykker af gamle lat. Oversættelser er vetus Latina.

I den ældste Udgave af det herhen hørende Materiale ved P. Sabatier (Bibliorum sacrorum Latinae versiones antiquae seu vetus Italica, 1743) findes Betegnelsen vetus Italica. — De ældste latinske Haandskrifter har i de sidste Aartier været Genstand for fornyede, omhyggelige Undersøgelser. J. Wordsworth og H. J. White har under Fællestitlen „Old-Latin Biblical Texts“ udgivet en Del af de vigtigste lat. Haandskrifter. Hovedvanskeligheden ved at rekonstruere den forud for Hieronymus liggende Tekst er, at den ældre Tekst ifølge Sagens Natur i høj Grad var udsat for at blive ændret efter den senere gængse Tekst. — De gamle Haandskrifter indeholdende latinske Oversættelser betegnes i det tekstkritiske Apparat med Alfabetets smaa Bogstaver.

I Aaret 382 blev det af Biskop Damasus af Rom overdraget Hieronymus at foretage en Revision af den latinske Oversættelse. I „epistula ad Damasum“, hvormed han indleder sin Oversættelse af N. T. (Brevet er aftrykt i Nestles Udgave af N. T.), skildrer Hieronymus den Situation, han forefandt, med de Ord „tot sunt paene (exemplaria) quot codices“. I dette Kaos vil han bringe Orden ved en læmpelig Revision ud fra den

græske Grundtekst. Hans Oversættelse trængte efterhaanden igennem og betegnes nu i Almindelighed som „Vulgata“. Den blev i Middelalderen gentagne Gange Genstand for Revision, saaledes paa Karl den stores Tid ved Alkuin. Tridentinerkonciliet erklærede den 1546 for den officielle Kirkebibel. En af Pave Sixtus V i Aaret 1590 foranstaltet officiel Udgave (ed. Sixtina) maatte allerede i 1592 af Pave Klemens VIII erstattes af en ny, paa mange Punkter ændret, Udgave (ed. Clementina), der endnu indenfor den katolske Kirke er den autoriserede Udgave.

Om Betegnelsen Vulgata se Gregory: Textkritik des N. T., II. S. 615 f.; den synes at stamme fra en meget sen Tid. — Man nævner meget forskellige Tal paa Haandskrifter med Vulgata-Tekster. E. Jacquier: Le N. T. dans l'Église Chrétienne, II. Le texte du N. T.², 1913, S. 195 taler om 30,000 (Lektionarierne maa være iberegnet); Feine, S. 262, nævner 8000; Gregory: Textkritik o. s. v., II. S. 635 ff. og III. S. 1337 ff. opregner 2472. — J. Wordsworth og H. J. White har paabegyndt en stor Udgave af Hieronymus' Tekst: Nov. Test. Latine secundum editionem Hieronymi, 1889—1921 (endnu ufuldendt); en editio minor udkom 1911. — Indenfor den katolske Kirke har man siden 1907 forberedt en ny officiel Udgave. — Vulgatas Betydning som Tekstvidne er særlig stærkt fremhævet af A. Harnack (Zur Revision der Prinzipien der neutest. Textkritik, 1916).

Blandt de ægyptiske Oversættelser er den sahidiske (den thebaiske) den ældste, sandsynligvis fra 3. Aarh. Der findes en omhyggelig Udgave med engelsk Oversættelse ved G. Horner (The Coptic Version of the N. T. in the Southern Dialect, otherwise called Sahidic or Thebaic, paabegyndt 1898, Bind IV og V (Paulus' Breve) udkom 1920; Bind VI (Acta), 1922; VII (Katolske Breve og Apok.), 1924. — En senere ægypt. Oversættelse (den memfitiske Udg. af Horner. The Coptic Version of the N. T. in the Northern Dialect, I—IV, 1898—1905) saa vel som de mange senere Oversættelser paa andre Sprog (Armenisk, Æthiopisk, Gotisk o. s. v.) har ifølge Sagens Natur kun ringe tekstkritisk Betydning.

§ 49. Den nyere Tekstkritik.

Bag de første trykte Udgaver af det ny Test. ligger endnu ikke noget egentligt tekstkritisk Arbejde. Den ældste trykte Udgave er den saakaldte Complutenserpolyglotte. Navnet stammer fra Byen Complutum (Alcalá) i Spanien. N. T. forelaa færdigtrykt i 1514, G. T. i 1517, men først 1520 opnaaedes pavelig Tilladelse til at udbrede den. I G. T. staar den latinske Tekst (Vulgata) trykt mellem den græske og hebraiske (i Forordet betegnet som Jesus mellem de to Røvere); i N. T. staar den latinske Tekst jævnsides med den græske.

Paa Grund af den Forsinkelse, som fandt Sted med Udbredelsen, blev Erasmus' Udgave af det græske N. T. fra 1516 den første til Offentligheden udsendte trykte Udgave af N. T. Den anden Udgave af dette Værk (1519) blev benyttet af Luther ved hans Oversættelsesarbejde[1]). Megen Udbredelse blev de af Robert Stephanus (Estienne) udarbejdede Udgaver til Del; det var den fjerde af disse (fra 1551), i hvilken Inddelingen i Vers blev gennemført[2]) (se ovenfor § 46). Paa disse Udgaver byggede Theodor Beza (i hans Udgave fra 1565), og paa Beza byggede atter den af Brødrene Elzevir foranstaltede Udgave, 1624. I et nyt Oplag af denne fra 1633 dristede man sig til i Fortalen at skrive: „textum ergo habes nunc ab omnibus receptum". Herfra stammer Betegnelsen textus receptus om den Tekst, som i et Par Aarhundreder indenfor den protestantiske Kirke opnaaede en Autoritet, der næsten svarede til Vulgatas indenfor den katolske Kirke[3]).

Denne Tekst hvilede paa en ukritisk Benyttelse af

---

[1]) Senere kom endnu tre Udgaver, 1522, 1527, 1535.

[2]) Første Udgave var fra 1546, anden fra 1549, tredje fra 1550.

[3]) Om de ældste trykte Udgaver se bl. a. J. S. Irgens: De trykte græske Nye Testamenters Historie, 1907, S. 80 ff.

nogle faa Haandskrifter, og den store Autoritet, som den desuagtet opnaaede, bevirkede, at det tekstkritiske Arbejde i lange Tider maatte indskrænke sig til at optrykke varierende Læsemaader. Man aftrykte textus receptus og anbragte de andre Læsemaader under Teksten eller i Margen. J. A. Bengel er den første, som (i sin Udgave 1734) forsøger at ordne Haandskrifterne efter Teksttyper; han taler om en afrikansk og en asiatisk Tekst. Dette fremhjælper efterhaanden en stedse klarere Erkendelse af, at Tekstkritikeren ikke maa betragte Antallet af Haandskrifter, der vidner om en Læsemaade, som det afgørende, men omhyggelig maa undersøge de enkelte Haandskrifters Værdi som Vidner. Medens J. J. Wettstein i 1750—1751 udsendte en paa Grund af det rige og omfattende offentliggjorte Materiale meget fortjenstfuld Udgave, blev det J. S. Semler, der — uden selv at udarbejde en tekstkritisk Udgave af N. T. — tog Bengels Tanke om Klassificering af Haandskrifterne op og førte den videre (han skelnede mellem en aleksandrinsk, en vestlig og en konstantinopolitansk Teksttype)[1]). Hermed var der banet Vej for et egentlig tekstkritisk Arbejde. J. J. Griesbachs Udgave (1774—1775) betegnede et Fremskridt. Mange Forskere i Begyndelsen af det 19. Aarh. kappedes om at indsamle og fremdrage nyt Haandskrift-Materiale; blandt disse kan nævnes to danske Lærde, Andreas Birch og D. G. Moldenhawer[2]). Filologen Carl Lachmann ydede en betydningsfuld Indsats i sit Novum Test. Graece et Latine, I—II (1842 og 1850). I sidste Halvdel af det 19. Aarh. er det S. P. Tregelles, C. von Tischendorf, B. F. Westcott og F. J. A. Hort, som fører Forskningen frem; især har Tischen-

[1]) Om Semlers Betydning og Titlerne paa hans Arbejder se Gregory: Tekstkritik, II. S. 909 f.

[2]) Om Birch se Gregory: Textkritik, II. S. 960 ff.; om Moldenhawer se A. Adler: D. G. Moldenhawer og hans Haandskriftsamling, 1917.

dorfs og Westcott-Horts Udgaver af N. T. faaet en meget betydelig Udbredelse[1]). Den røde Traad i Arbejdet er vedblivende en Adskillelse mellem visse Hovedtyper af Teksten, selv om Betegnelserne for Typerne ændres, og nye Formodninger om flere Typer hist og her dukker op. Hovedsagelig skelner man mellem a) en aleksandrinsk Type, repræsenteret ved vore ældste Pergamenthaandskrifter; b) en „vestlig" Tekst, repræsenteret især ved Codex D, de gamle syriske og latinske Oversættelser (delvis ogsaa den sahidiske Oversættelse); endelig c) en senere Teksttype, den „syriske" eller „byzantinske", repræsenteret ved de talrige yngre Haandskrifter, svarende nærmest til textus receptus[2]).

Medens Tischendorfs og Westcott-Horts Arbejde resulterede i en stærk Begunstigelse af den aleksandrinske Teksttype (fornemmelig Haandskrifterne ℵ og B), kendetegnes de sidste Aartiers Forskning ved en noget større Tillid til den „vestlige" Tekst. Nyere Undersøgelser har givet et overraskende Indblik i denne Tekstforms Udbredelse i det 2det Aarh.; dens Optræden i Syrien og Ægypten har forvandlet Betegnelsen „vestlig" til en misvisende Betegnelse. Den synes endvidere beslægtet med Markions Tekst. Codex W. (se § 48, S. 450) har givet den en yderligere Støtte. Man betoner, at vi i den vest-

---

1) C. v. Tischendorf: Novum Test. Graece, Ed. major[8], I—III, 1869—1894 (3dje Bind udg. ved Gregory). En editio minor i mange Optryk. — B. F. Westcott og F. J. A. Hort: The New Test. in the original Greek, I. Text; II. Introduction. Appendix, 1881—82. Teksten er mange Gange optrykt; „Introduction" kom i 2den Udg. med Tilføjelser 1896. — Nestles Udgaver (den første 1898, den nyeste 1930) sammenstiller paa overskuelig Maade de vigtigste af de Læsemaader, som overhovedet kan komme i Betragtning.

2) H. v. Soden: Die Schriften des N. T., I. 1—3 og II, 1902—1913 taler om en „jerusalemsk" Tekst, Westcott-Hort om en „neutral" Tekst (nærmest repræsenteret i Codex B). B. H. Streeter: The four Gospels, 1924, søger at paavise en særlig Kæsarea-Tekst.

lige Tekst har det 2det Aarh.'s Tekst, medens ℵ og B giver det 4de Aarh.'s Tekst. Hertil maa man dog bemærke, at disse Haandskrifter udviser sproglige (ortografiske) Ejendommeligheder, som tyder paa, at de Haandskrifter, som danner Grundlaget for dem, hidrører fra det 2det Aarh. Deres Tekst har derfor i Virkeligheden samme Ælde som den „vestlige“ Tekst. Men alligevel maa den „vestlige“ Tekstforms Ælde og store Udbredelse føre til, at man bliver nødt til at tillægge denne Tekst en større Værdi, end man tidligere gjorde[1]). Paa dette Punkt er dog alt endnu flydende. Mange Enkeltundersøgelser vil her være nødvendige, før større Klarhed kan naas[2]). — Som allerede ovenfor § 47, S. 451 bemærket, er det fra Indholdets Synspunkt næsten aldrig Spørgsmaal af synderlig Betydning, som rejses ved Forskellene i Læsemaade. Men heraf maa man ikke lade sig forlede til at kølnes i Bestræbelserne for at komme saa nær som muligt til den oprindelige Tekst.

En meget stor Udbredelse har i nyeste Tid E. Nestles Udgaver af N. T. faaet paa Grund af deres praktiske Tilsnit. De tilsigter ikke at yde en ny tekstkritisk Indsats, men at give en overskuelig Oversigt over Undersøgelsernes nuværende Stade. Britisk Bibelselskab har nu overtaget Nestles Tekst.

Det mest betydningsfulde, tekstkritiske Værk i nyere Tid er det ovenfor ofte citerede Værk af Gregory (Textkritik des N. T.). Iøvrigt kan følgende Værker fremhæves som nyttige til at give Indblik i de nyere Undersøgelser: A. Harnack: Zur Revision der Prinzipien der neutest. Textkritik, 1916; E. A. Hutton: An Atlas of textual criti-

---

1) Hertil bidrager ogsaa, at Varianterne er tendensfrie, jfr. Church Quarterly Review, 1926, S. 355. — Om den vestlige Tekst til Acta, se ovenf. S. 202.

2) Ikke mindst gælder dette Tatian-Problemet, se ovenf. S. 43 A 1. Ogsaa Forholdet til Markions Tekst trænger til mere Opklaring. — W. Michaelis har i Z. N. T. W., 1923, S. 91—121 peget paa Nødvendigheden af at tage mere Hensyn til de Varianter, som kan skyldes Afskriverens Hældning til Atticismen.

cism, 1911; E. Jacquier: Le Nouveau Test. dans l'Église Chrétienne, II. Le texte du N. T., 1913; F. G. Kenyon: Handbook to the textual criticism of the N. T.², 1912; M. Lundborg: Nya Testamentets Text, 1897; E. Nestle: Einführung in das griech. N. T.³, 1909 (om fjerde Udgave se ovenf. S. 449); S. Odland: Det nye Testamentes Tekst, 1917; A. Pott: Der Text des N. T.², 1918; B. B. Warfield: An introduction to the textual criticism of the N. T., 1899.

Tekster.

---

1) *Irenæus' Brev til Florinus* (Euseb. V. 20. 5—7).

5 *Εἶδον γάρ σε, παῖς ἔτι ὤν, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ*
Πολυκάρπῳ, λαμπρῶς πράσσοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ καὶ
πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. μᾶλλον γὰρ τὰ τότε δια-
6 *μνημονεύω τῶν ἔναγχος γινομένων (αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις*
συναύξουσαι τῇ ψυχῇ ἑνοῦνται αὐτῇ), ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν
καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος
Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ
τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν καὶ τὰς
διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου
συναναστροφὴν ὡς ἀπήγγελλεν, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν
τῶν ἑορακότων τὸν κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευεν τοὺς λό-
γους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκη-
κόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας,
ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου παρειληφὼς ὁ
7 *Πολύκαρπος ἀπήγγελλεν πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. ταῦτα*
καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονὸς σπου-
δαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ'
ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ γνησίως
αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι.

2) *Irenæus* III. 1. 1.

Postea enim quam surrexit Dominus noster a mortuis, et induti sunt supervenientis Spiritus sancti virtutem ex alto, de omnibus adimpleti sunt, et habuerunt perfectam

agnitionem: exierunt in fines terræ ea quæ a Deo nobis bona sunt evangelizantes, et cælestem pacem hominibus annuntiantes, qui quidem et omnes pariter et singuli eorum habentes Evangelium Dei. *Ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος, ὁ μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. Καὶ Λουκᾶς δὲ ὁ ἀκόλουθος Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον εὐαγγέλιον ἐν βιβλίῳ κατέθετο. Ἔπειτα Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσών, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ εὐαγγέλιον, ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων.*

3) *Irenæus* III. 11. 8.

Ἐπειδὴ τέσσαρα κλίματα τοῦ κόσμου ἐν ᾧ ἐσμέν εἰσὶ, καὶ τέσσαρα καθολικὰ πνεύματα, κατέσπαρται δὲ ἡ ἐκκλησία ἐπὶ πάσης τῆς γῆς, στῦλος δὲ καὶ στήριγμα ἐκκλησίας τὸ εὐαγγέλιον, καὶ πνεῦμα ζωῆς· εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στύλους, πανταχόθεν πνέοντας τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀναζωπυροῦντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ ὧν φανερὸν, ὅτι ὁ τῶν ἁπάντων τεχνίτης Λόγος, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ καὶ συνέχων τὰ πάντα, φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις, ἔδωκεν ἡμῖν τετράμορφον τὸ εὐαγγέλιον, ἑνὶ δὲ πνεύματι συνεχόμενον.

4) *Euseb.* III. 39. 1—7 og 15—17.

Τοῦ δὲ Παπία συγγράμματα πέντε τὸν ἀριθμὸν φέρεται, ἃ καὶ ἐπιγέγραπται Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεως. τούτων καὶ Εἰρηναῖος ὡς μόνων αὐτῷ γραφέντων μνημονεύει, ὧδέ πως λέγων.

„ταῦτα δὲ καὶ Παπίας ὁ Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνήρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν ἑαυτοῦ βιβλίων. ἔστιν γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα.“

καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος ταῦτα· αὐτός γε μὴν ὁ Παπίας κατὰ 2

*τὸ προοίμιον τῶν αὐτοῦ λόγων ἀκροατὴν μὲν καὶ αὐτόπτην
οὐδαμῶς ἑαυτὸν γενέσθαι τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ἐμφαίνει,
παρειληφέναι δὲ τὰ τῆς πίστεως παρὰ τῶν ἐκείνοις γνωρίμων
διδάσκει δι' ὧν φησὶν λέξεων*
3 *„οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ὅσα ποτὲ παρὰ τῶν πρεσβυτέρων
καλῶς ἔμαθον καὶ καλῶς ἐμνημόνευσα, συγκατατάξαι ταῖς
ἑρμηνείαις, διαβεβαιούμενος ὑπὲρ αὐτῶν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ
τοῖς τὰ πολλὰ λέγουσιν ἔχαιρον ὥσπερ οἱ πολλοί, ἀλλὰ τοῖς
τἀληθῆ διδάσκουσιν, οὐδὲ τοῖς τὰς ἀλλοτρίας ἐντολὰς μνημο-
νεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς τὰς παρὰ τοῦ κυρίου τῇ πίστει δεδο-*
4 *μένας καὶ ἀπ' αὐτῆς παραγινομένας τῆς ἀληθείας· εἰ δέ που
καὶ παρηκολουθηκώς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, τοὺς τῶν
πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους, τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος
εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰωάννης
ἢ Ματθαῖος ἤ τις ἕτερος τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν ἅ τε Ἀρι-
στίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, τοῦ κυρίου μαθηταί, λέγου-
σιν. οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμ-
βανον ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς καὶ μενούσης."*
5 *ἔνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον δὶς καταριθμοῦντι αὐτῷ τὸ
Ἰωάννου ὄνομα, ὧν τὸν μὲν πρότερον Πέτρῳ καὶ Ἰακώβῳ
καὶ Ματθαίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις συγκαταλέγει,
σαφῶς δηλῶν τὸν εὐαγγελιστήν, τὸν δ' ἕτερον Ἰωάννην,
διαστείλας τὸν λόγον, ἑτέροις παρὰ τὸν τῶν ἀποστόλων ἀριθ-
μὸν κατατάσσει, προτάξας αὐτοῦ τὸν Ἀριστίωνα, σαφῶς τε*
6 *αὐτὸν πρεσβύτερον ὀνομάζει· ὡς καὶ διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι
τὴν ἱστορίαν ἀληθῆ τῶν δύο κατὰ τὴν Ἀσίαν ὁμωνυμίᾳ κεχρῆ-
σθαι εἰρηκότων δύο τε ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα καὶ
ἑκάτερον Ἰωάννου ἔτι νῦν λέγεσθαι· οἷς καὶ ἀναγκαῖον προσ-
έχειν τὸν νοῦν, εἰκὸς γὰρ τὸν δεύτερον, εἰ μή τις ἐθέλοι
τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ' ὀνόματος φερομένην Ἰωάννου ἀπο-*
7 *κάλυψιν ἑορακέναι. καὶ ὁ νῦν δὲ ἡμῖν δηλούμενος Παπίας
τοὺς μὲν τῶν ἀποστόλων λόγους παρὰ τῶν αὐτοῖς παρηκολου-
θηκότων ὁμολογεῖ παρειληφέναι, Ἀριστίωνος δὲ καὶ τοῦ
πρεσβυτέρου Ἰωάννου αὐτήκοον ἑαυτόν φησι γενέσθαι· ὀνο-
μαστὶ γοῦν πολλάκις αὐτῶν μνημονεύσας ἐν τοῖς αὐτοῦ συγ-
γράμμασιν τίθησιν αὐτῶν παραδόσεις. . . . .*

„καὶ τοῦθ' ὁ πρεσβύτερος ἔλεγεν· Μάρκος μὲν ἑρμηνευτὴς 15
Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ
μέντοι τάξει τὰ ὑπὸ τοῦ κυρίου ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα.
οὔτε γὰρ ἤκουσεν τοῦ κυρίου οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ,
ὕστερον δέ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ· ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο
τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν
ποιούμενος λογίων, ὥστε οὐδὲν ἥμαρτεν Μάρκος οὕτως ἔνια
γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν. ἑνὸς γὰρ ἐποιήσατο πρόνοιαν,
τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσεν παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαί τι ἐν αὐτοῖς."
ταῦτα μὲν οὖν ἱστόρηται τῷ Παπίᾳ περὶ τοῦ Μάρκου· 16
περὶ δὲ τοῦ Ματθαίου ταῦτ' εἴρηται
„Ματθαῖος μὲν οὖν Ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνετά-
ξατο, ἡρμήνευσεν δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος."
κέχρηται δ' ὁ αὐτὸς μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου προτέρας 17
ἐπιστολῆς καὶ ἀπὸ τῆς Πέτρου ὁμοίως, ἐκτέθειται δὲ καὶ
ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβλη-
θείσης ἐπὶ τοῦ κυρίου, ἣν τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον
περιέχει. καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἀναγκαίως πρὸς τοῖς ἐκτεθεῖσιν
ἐπιτετηρήσθω.

5) *Euseb.* VI. 14. 1—7.

Ἐν δὲ ταῖς Ὑποτυπώσεσιν ξυνελόντα εἰπεῖν πάσης τῆς 1
ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποίηται διηγήσεις, μηδὲ
τὰς ἀντιλεγομένας παρελθών, τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς
καθολικὰς ἐπιστολὰς τήν τε Βαρναβᾶ, καὶ τὴν Πέτρου λεγο-
μένην Ἀποκάλυψιν. καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν 2
Παύλου μὲν εἶναί φησιν, γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ
φωνῇ, Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα ἐκδοῦναι
τοῖς Ἕλλησιν, ὅθεν τὸν αὐτὸν χρῶτα εὑρίσκεσθαι κατὰ τὴν
ἑρμηνείαν ταύτης τε τῆς ἐπιστολῆς καὶ τῶν Πράξεων· μὴ
προγεγράφθαι δὲ τὸ „Παῦλος ἀπόστολος" εἰκότως· „Ἑβραίοις 3
γάρ," φησιν, „ἐπιστέλλων πρόληψιν εἰληφόσιν κατ' αὐτοῦ καὶ
ὑποπτεύουσιν αὐτόν, συνετῶς πάνυ οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέτρεψεν
αὐτούς, τὸ ὄνομα θείς." εἶτα ὑποβὰς ἐπιλέγει 4
„ἤδη δέ, ὡς ὁ μακάριος ἔλεγεν πρεσβύτερος, ἐπεὶ ὁ κύριος,
ἀπόστολος ὢν τοῦ παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους,

*διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος, ὡς ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος,
οὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑβραίων ἀπόστολον διά τε τὴν πρὸς
τὸν κύριον τιμὴν διά τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις
ἐπιστέλλειν, ἐθνῶν κήρυκα ὄντα καὶ ἀπόστολον".*
5 *αὖθις δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ Κλήμης βιβλίοις περὶ τῆς τάξεως
τῶν εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθει-
ται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. προγεγράφθαι ἔλεγεν τῶν*
6 *εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας, τὸ δὲ κατὰ Μάρ-
κον ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ
ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον καὶ πνεύματι τὸ εὐαγγέλιον
ἐξειπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὄντας, παρακαλέσαι τὸν
Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρρωθεν καὶ μεμνη-
μένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιήσαντα δέ,*
7 *τὸ εὐαγγέλιον μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ· ὅπερ ἐπι-
γνόντα τὸν Πέτρον προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι μήτε προ-
τρέψασθαι. τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα ὅτι τὰ
σωματικὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ
τῶν γνωρίμων, πνεύματι θεοφορηθέντα πνευματικὸν ποιῆσαι
εὐαγγέλιον.*

6) *Eusebius* II. 15. 1—2.

*Τοσοῦτον δ' ἐπέλαμψεν ταῖς τῶν ἀκροατῶν τοῦ Πέτρου
διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ὡς μὴ τῇ εἰς ἅπαξ ἱκανῶς ἔχειν
ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θείου κηρύγματος διδα-
σκαλίᾳ, παρακλήσεσιν δὲ παντοίαις Μάρκον, οὗ τὸ εὐαγγέλιον
φέρεται, ἀκόλουθον ὄντα Πέτρου, λιπαρῆσαι ὡς ἂν καὶ διὰ
γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς κατα-
λείψοι διδασκαλίας, μὴ πρότερόν τε ἀνεῖναι ἢ κατεργάσασθαι
τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτῃ αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου*
2 *κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου γραφῆς. γνόντα δὲ τὸ πραχθέν φασι
τὸν ἀπόστολον ἀποκαλύψαντος αὐτῷ τοῦ πνεύματος, ἡσθῆναι
τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ κυρῶσαί τε τὴν γραφὴν εἰς ἔντευξιν
ταῖς ἐκκλησίαις. Κλήμης ἐν ἕκτῳ τῶν Ὑποτυπώσεων παρα-
τέθειται τὴν ἱστορίαν, συνεπιμαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἱερα-
πολίτης ἐπίσκοπος ὀνόματι Παπίας. τοῦ δὲ Μάρκου μνημο-
νεύειν τὸν Πέτρον ἐν τῇ προτέρᾳ ἐπιστολῇ· ἣν καὶ συντάξαι*

φασὶν ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης, σημαίνειν τε τοῦτ' αὐτόν, τὴν πόλιν τροπικώτερον Βαβυλῶνα προσειπόντα διὰ τούτων „ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου".

7) *Justin Apol.* I. 66. 3. og I. 67. 3.

Οἱ γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν, ἃ καλεῖται εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς· τὸν Ἰησοῦν λαβόντα ἄρτον εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἀνάμνησίν μου, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου (Luk. 22, 19. 20). *καὶ τὸ ποτήριον ὁμοίως λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου* (Matth. 26, 28).

Καὶ τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται, μέχρις ἐγχωρεῖ.

Justin Dial. 81. 14—17.

Καὶ ἔπειτα καὶ παρ' ἡμῖν ἀνήρ τις, ᾧ ὄνομα Ἰωάννης, εἷς τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ, ἐν ἀποκαλύψει γενομένῃ αὐτῷ χίλια ἔτη ποιήσειν ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς τῷ ἡμετέρῳ Χριστῷ πιστεύσαντας προεφήτευσε (Apok. 20, 4—6), *καὶ μετὰ ταῦτα τὴν καθολικὴν καί, συνελόντι φάναι, αἰωνίαν ὁμοθυμαδὸν ἅμα πάντων ἀνάστασιν γενήσεσθαι καὶ κρίσιν.*

8) *Tertull. Adv. Marc.* IV. 2.

Transeo nunc ad euangelii . . . demonstrationem, praestructuram ordinem quem adgredimur. constituimus inprimis euangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus euangelii promulgandi ab ipso domino sit impositum. si et apostolicos, non tamen solos, sed cum apostolis [et post apostolicos], quoniam praedicatio discipulorum suspecta fieri posset de gloriae studio, si non adsistat illi auctoritas magistrorum, immo Christi, quae magistros apostolos fecit. denique nobis fidem ex apostolis Iohannes et Matheus insinuant, ex apostolicis

Lucas et Marcus instaurant, isdem regulis exorsi, quantum ad unicum deum attinet creatorem et Christum eius, natum ex uirgine, supplementum legis et prophetarum.

Adv. Marc. IV. 5.

Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum ceteris quoque patrocinabitur euangeliis, quae proinde per illas et secundum illas habemus, Iohannis dico atque Mathei; licet et Marcus quod edidit Petri adfirmetur, cuius interpres Marcus. nam et Lucae digestum Paulo adscribere solent; capit autem magistrorum uideri quae discipuli promulgarint.

9) *Muratoris Kanon* (Zahns Rekonstruktion, Grundriss S. 77 f.).

(De udhævede Ord skyldes Konjektur.)

[1][Ali]quibus tamen interfuit et ita posuit. [2]Tertium evangelii librum secundum Lucan [3]Lucas iste medicus, post ascensum Christi [4]cum eum Paulus quasi *itineris* studiosum [5]*secum* adsumsisset, nomine suo [6]ex *ordine* conscripsit; dominum tamen nec ipse [7]vidit in carne. Et idem prout assequi potuit, [8]ita et a nativitate Johannis incipit dicere.

[9]Quartum evangeliorum Johannis ex discipulis. [Is] [10]cohortantibus condiscipulis et episcopis suis [11]dixit: „conjejunate mihi hodie triduo, et quid [12] cuique fuerit revelatum, alterutrum [13]nobis enarremus". Eadem nocte revelatum [14]Andreae ex apostolis, ut recognoscentibus [15]cunctis Johannes suo nomine [16]cuncta describeret.

Et ideo, licet varia [17]singulis evangeliorum libris principia [18]doceantur, nihil tamen differt credentium [19]fidei, cum uno ac principali spiritu [20]declarata sint in omnibus omnia de [domini] [21]nativitate, de passione, de resurrectione, [22]de conversatione cum discipulis suis [23]ac de gemino ejus adventu, [24]primo in humilitate despecto,

quod fuit, [25]secundo potestate regali praeclaro, [26]quod *futurus* est.

Quid ergo [27]mirum, si Johannes tam constanter [28]singula etiam in epistulis suis proferat, [29]dicens in semetipsum: „quae vidimus oculis [30]nostris et auribus audivimus et manus [31]nostrae palpaverunt, haec scripsimus vobis". [32]Sic enim non solum visorem *se* et auditorem, [33]sed et scriptorem omnium mirabilium domini per ordinem [34]profitetur.

Acta autem omnium apostolorum [35]sub uno libro scripta sunt. Lucas optimo Theophilo [36]comprehendit, quia sub praesentia ejus singula [37]gerebantur, sicuti et semota passione Petri [38]evidenter declarat, sed et profectione Pauli ab urbe [39]ad Spaniam proficiscentis.

Epistulae autem [40]Pauli, quae a quo loco vel qua ex causa directae [41]sint, volentibus intellegere ipsae declarant. [42]Primum omnium Corinthiis schis*mata* [*et*] haereses [43]interdicens, deinceps Galatis circumcisionem; [44]Romanis autem ordinem scripturarum, sed et [45]*praecipuum* earum esse Christum intimans, [46]prolixius scripsit; de quibus singulis [non] necesse [47]est a nobis disputari. Cum ipse beatus [48]apostolus Paulus, sequens *praecessoris* sui [49]Johannis ordinem, nonnisi nominatim septem [50]ecclesiis scribat ordine tali: ad Corinthios [51]prima, ad Ephesios secunda, ad Philippenses tertia, [52]ad Colossenses quarta, ad Galatas quinta, [53]ad Thessalonicenses sexta, ad Romanos [54]septima — verum Corinthiis et Thessalonicensibus, [55]licet pro correptione, iteratur —, una [56]tamen per omnem orbem terrae ecclesia [57]diffusa esse dignoscitur. Et Johannes enim in [58]apocalypsi, licet septem ecclesiis scribat, [59]tamen omnibus dicit. Verum ad Philemonem una [60]et ad Titum una et ad Timotheum duae pro affectu [61]et dilectione, in honorem tamen ecclesiae [62]catholicae in ordinationem ecclesiasticae [63]disciplinae sanctificatae sunt. Fertur etiam ad [64]Laudicenses, alia ad Alexandrinos, Pauli nomine [65]finctae ad haeresem Marcionis,

et alia plura, [66]quae in catholicam ecclesiam recipi non [67]potest; fel enim cum melle misceri non congruit.

[68]Epistola sane Judae et superscriptae [69]Johannis duae in catholica habentur et [70]Sapientia ab amicis Salomonis in honorem ipsius [71]scripta; Apocalypsis etiam Johannis et [72]Petri [. . .] tantum recipimus [. . .], quam quidam ex [73]nostris legi in ecclesia nolunt. Pastorem vero [74]nuperrine temporibus nostris in urbe [75]Roma Hermas conscripsit, sedente [in] cathedra [76]urbis Romae ecclesiae Pio episcopo fratre [77]ejus; et ideo legi eum quidem oportet, se [78]publicare vero in ecclesia populo neque inter [79]prophetas, completos numero, neque inter [80]apostolos in finem temporum potest.

[81]Arsinoi autem seu Valentini vel Mitiadis (?) [82]nihil in totum recipimus, qui etiam novum [83]psalmorum librum Marcioni conscripserunt, [84]una cum Basilide *sive* Asiano Cataphrygum [85]constitutore.

10) *Euseb.* VI. 25. 3—14.

3 *Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, τὸν ἐκκλησιαστικὸν φυλάττων κανόνα, μόνα τέσσαρα εἰδέναι εὐαγγέλια μαρτύρεται* (sc. Origenes), *ὧδέ πως γράφων*

4 *„ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, ἃ καὶ μόνα ἀναντίρρητά ἐστιν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατά τόν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα αὐτὸ τοῖς ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ πιστεύσασιν, γράμ-*
5 *μασιν Ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον· δεύτερον δὲ τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέτρος ὑφηγήσατο αὐτῷ, ποιήσαντα, ὃν καὶ υἱὸν ἐν τῇ καθολικῇ ἐπιστολῇ διὰ τούτων ὡμολόγησεν φάσκων „ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ καὶ Μάρκος ὁ υἱός*
6 *μου“· καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον εὐαγγέλιον, τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πεποιηκότα· ἐπὶ πᾶσιν τὸ κατὰ Ἰωάννην.“*

7 *καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ δὲ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Ἐξηγητικῶν ὁ αὐτὸς ταῦτα περὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν ἀποστόλων φησίν*

„ὁ δὲ ἱκανωθεὶς διάκονος γενέσθαι τῆς καινῆς διαθήκης,
οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος, Παῦλος, ὁ πεπληρωκὼς τὸ
εὐαγγέλιον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ,
οὐδὲ πάσαις ἔγραψεν αἷς ἐδίδαξεν ἐκκλησίαις, ἀλλὰ καὶ αἷς
ἔγραψεν, ὀλίγους στίχους ἐπέστειλεν. Πέτρος δέ, ἐφ᾽ ᾧ οἰκοδο- 8
μεῖται ἡ Χριστοῦ ἐκκλησία, ἧς πύλαι Ἅιδου οὐ κατισχύσουσιν,
μίαν ἐπιστολὴν ὁμολογουμένην καταλέλοιπεν, ἔστω δὲ καὶ 9
δευτέραν· ἀμφιβάλλεται γάρ. τί δεῖ περὶ τοῦ ἀναπεσόντος ἐπὶ
τὸ στῆθος λέγειν τοῦ Ἰησοῦ, Ἰωάννου, ὃς εὐαγγέλιον ἓν
καταλέλοιπεν, ὁμολογῶν δύνασθαι τοσαῦτα ποιήσειν ἃ οὐδ᾽ ὁ
κόσμος χωρῆσαι ἐδύνατο, ἔγραψεν δὲ καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν,
κελευσθεὶς σιωπῆσαι καὶ μὴ γράψαι τὰς τῶν ἑπτὰ βροντῶν
φωνάς; καταλέλοιπεν καὶ ἐπιστολὴν πάνυ ὀλίγων στίχων, 10
ἔστω δὲ καὶ δευτέραν καὶ τρίτην· ἐπεὶ οὐ πάντες φασὶν γνησίους
εἶναι ταύτας· πλὴν οὐκ εἰσιν στίχων ἀμφότεραι ἑκατόν·"
ἔτι πρὸς τούτοις περὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ἐν 11
ταῖς εἰς αὐτὴν Ὁμιλίαις ταῦτα διαλαμβάνει
„ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῆς λέξεως τῆς Πρὸς Ἑβραίους ἐπιγε-
γραμμένης ἐπιστολῆς οὐκ ἔχει τὸ ἐν λόγῳ ἰδιωτικὸν τοῦ ἀπο-
στόλου, ὁμολογήσαντος ἑαυτὸν ἰδιώτην εἶναι τῷ λόγῳ, τουτ᾽
ἐστὶν τῇ φράσει, ἀλλ᾽ ἐστὶν ἡ ἐπιστολὴ συνθέσει τῆς λέξεως
Ἑλληνικωτέρα, πᾶς ὁ ἐπιστάμενος κρίνειν φράσεων διαφορὰς
ὁμολογήσαι ἄν. πάλιν τε αὖ ὅτι τὰ νοήματα τῆς ἐπιστολῆς 12
θαυμάσιά ἐστιν καὶ οὐ δεύτερα τῶν ἀποστολικῶν ὁμολογου-
μένων γραμμάτων, καὶ τοῦτο ἂν συμφήσαι εἶναι ἀληθὲς πᾶς
ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει τῇ ἀποστολικῇ."
τούτοις μεθ᾽ ἕτερα ἐπιφέρει λέγων 13
„ἐγὼ δὲ ἀποφαινόμενος, εἴποιμ᾽ ἂν ὅτι τὰ μὲν νοήματα
τοῦ ἀποστόλου ἐστίν, ἡ δὲ φράσις καὶ ἡ σύνθεσις ἀπομνημο-
νεύσαντός τινος τὰ ἀποστολικὰ καὶ ὥσπερ σχολιογραφή-
σαντός τινος τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. εἴ τις οὖν
ἐκκλησία ἔχει ταύτην τὴν ἐπιστολὴν ὡς Παύλου, αὕτη εὐδο-
κιμείτω καὶ ἐπὶ τούτῳ· οὐ γὰρ εἰκῇ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς
Παύλου αὐτὴν παραδεδώκασιν. τίς δὲ ὁ γράψας τὴν ἐπιστολήν, 14
τὸ μὲν ἀληθὲς θεὸς οἶδεν, ἡ δὲ εἰς ἡμᾶς φθάσασα ἱστορία
ὑπό τινῶν μὲν λεγόντων ὅτι Κλήμης, ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος

῾Ρωμαίων, ἔγραψεν τὴν ἐπιστολήν, ὑπό τινῶν δὲ ὅτι Λουκᾶς, ὁ γράψας τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὰς Πράξεις.“

11) *Euseb.* III. 25.

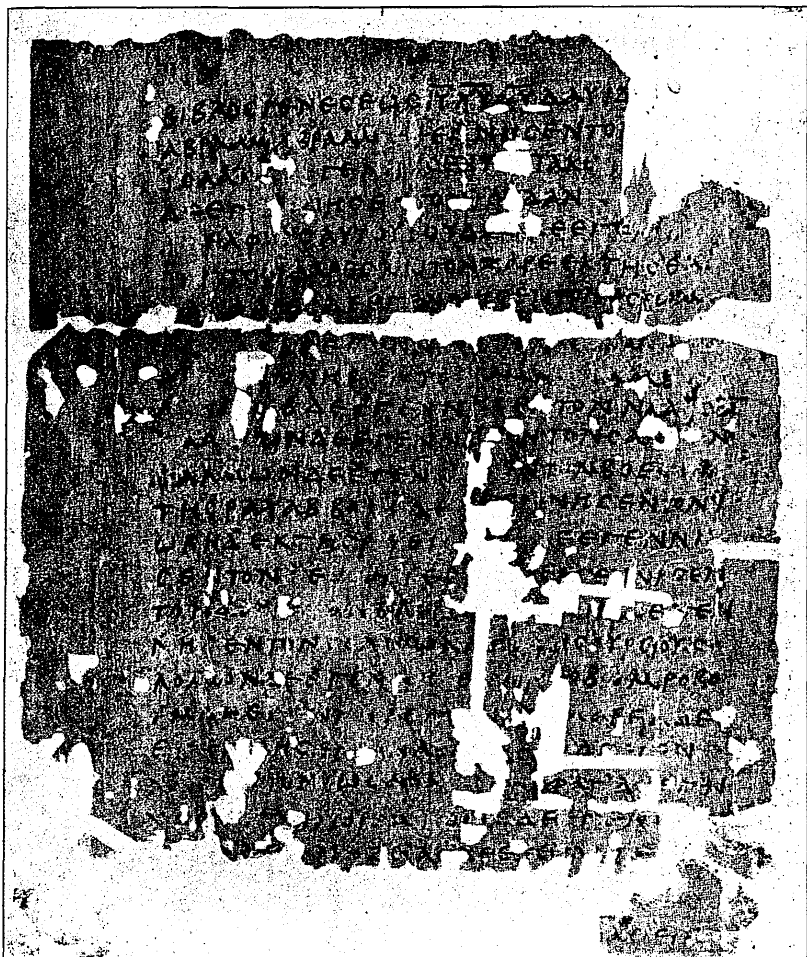
*Εὔλογον δ' ἐνταῦθα γενομένους ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰς
δηλωθείσας τῆς καινῆς διαθήκης γραφάς. καὶ δὴ τακτέον
ἐν πρώτοις τὴν ἁγίαν τῶν εὐαγγελίων τετρακτύν, οἷς ἕπεται
2 ἡ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων γραφή· μετὰ δὲ ταύτην τὰς
Παύλου καταλεκτέον ἐπιστολάς, αἷς ἑξῆς τὴν φερομένην
᾿Ιωάννου προτέραν καὶ ὁμοίως τὴν Πέτρου κυρωτέον ἐπι-
στολήν· ἐπὶ τούτοις τακτέον, εἴ γε φανείη, τὴν ᾿Αποκάλυψιν
3 ᾿Ιωάννου, περὶ ἧς τὰ δόξαντα κατὰ καιρὸν ἐκθησόμεθα. καὶ
ταῦτα μὲν ἐν ὁμολογουμένοις· τῶν δ' ἀντιλεγομένων, γνωρίμων
δ' οὖν ὅμως τοῖς πολλοῖς, ἡ λεγομένη ᾿Ιακώβου φέρεται καὶ
ἡ ᾿Ιούδα ἥ τε Πέτρου δευτέρα ἐπιστολὴ καὶ ἡ ὀνομαζομένη
δευτέρα καὶ τρίτη ᾿Ιωάννου, εἴτε τοῦ εὐαγγελιστοῦ τυγχάνουσαι
4 εἴτε καὶ ἑτέρου ὁμωνύμου ἐκείνῳ. ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω
καὶ τῶν Παύλου Πράξεων ἡ γραφὴ ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν
καὶ ἡ ᾿Αποκάλυψις Πέτρου καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη
Βαρναβᾶ ἐπιστολὴ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαὶ
ἔτι τε, ὡς ἔφην, ἡ ᾿Ιωάννου ᾿Αποκάλυψις, εἰ φανείη· ἥν τινες,
ὡς ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσιν τοῖς ὁμολογου-
5 μένοις. ἤδη δ' ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ' ῾Εβραίους εὐαγ-
γέλιον κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα ῾Εβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παρα-
δεξάμενοι χαίρουσιν. ταῦτα δὲ πάντα τῶν ἀντιλεγομένων ἂν
6 εἴη, ἀναγκαίως δὲ καὶ τούτων ὅμως τὸν κατάλογον πεποιή-
μεθα, διακρίνοντες τάς τε κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν
ἀληθεῖς καὶ ἀπλάστους καὶ ἀνωμολογημένας γραφὰς καὶ τὰς
ἄλλως παρὰ ταύτας, οὐκ ἐνδιαθήκους μὲν ἀλλὰ καὶ ἀντιλεγο-
μένας, ὅμως δὲ παρὰ πλείστοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν γινωσκο-
μένας, ἵν' εἰδέναι ἔχοιμεν αὐτάς τε ταύτας καὶ τὰς ὀνόματι
τῶν ἀποστόλων πρὸς τῶν αἱρετικῶν προφερομένας ἤτοι ὡς
Πέτρου καὶ Θωμᾶ καὶ Ματθία ἢ καί τινων παρὰ τούτους
ἄλλων εὐαγγέλια περιεχούσας ἢ ὡς ᾿Ανδρέου καὶ ᾿Ιωάννου
καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων πράξεις· ὧν οὐδὲν οὐδαμῶς ἐν*

συγγράμματι τῶν κατὰ τὰς διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν τις ἀνὴρ εἰς μνήμην ἀγαγεῖν ἠξίωσεν, πόρρω δέ που καὶ ὁ τῆς φράσεως 7
παρὰ τὸ ἦθος τὸ ἀποστολικὸν ἐναλλάττει χαρακτήρ, ἥ τε γνώμη καὶ ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς φερομένων προαίρεσις πλεῖστον ὅσον τῆς ἀληθοῦς ὀρθοδοξίας ἀπάδουσα, ὅτι δὴ αἱρετικῶν ἀνδρῶν ἀναπλάσματα τυγχάνει, σαφῶς παρίστησιν· ὅθεν οὐδ' ἐν νόθοις αὐτὰ κατατακτέον, ἀλλ' ὡς ἄτοπα πάντῃ καὶ δυσσεβῆ παραιτητέον.

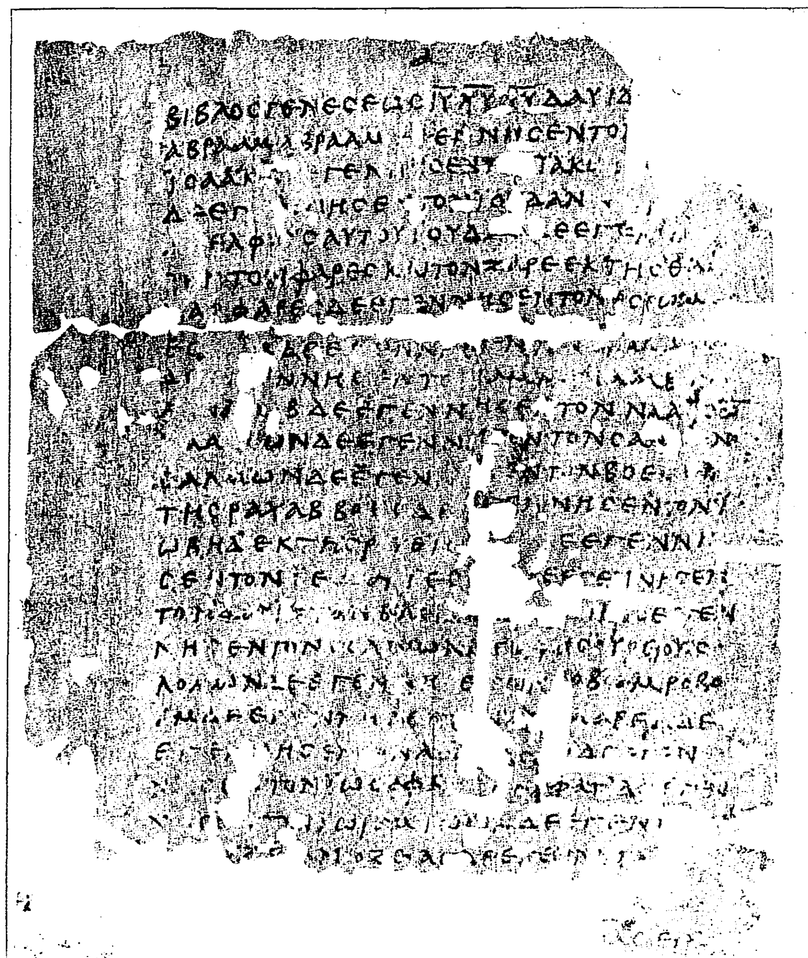
12) *Euseb.* III. 3. 1—2.

Πέτρου μὲν οὖν ἐπιστολὴ μία, ἡ λεγομένη αὐτοῦ προτέρα, ἀνωμολόγηται, ταύτῃ δὲ καὶ οἱ πάλαι πρεσβύτεροι ὡς ἀναμφιλέκτῳ ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν κατακέχρηνται συγγράμμασιν· τὴν δὲ φερομένην δευτέραν οὐκ ἐνδιάθηκον μὲν εἶναι παρειλήφαμεν, ὅμως δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανεῖσα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσπουδάσθη γραφῶν. τό γε μὴν τῶν ἐπικεκλημένων αὐτοῦ Πράξεων 2
καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὠνομασμένον εὐαγγέλιον τό τε λεγόμενον αὐτοῦ Κήρυγμα καὶ τὴν καλουμένην Ἀποκάλυψιν οὐδ' ὅλως ἐν καθολικοῖς ἴσμεν παραδεδομένα, ὅτι μήτε ἀρχαίων μήτε μὴν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ταῖς ἐξ αὐτῶν συνεχρήσατο μαρτυρίαις.

I Stederne fra Eusebius benyttes Schwartz's Tekst; Irenæus-Citaterne følger Harveys Tekst; Tertullian-Citaterne er efter Wienerudgaven; til Justin er benyttet Ottos Udgave.

Et Papyrusblad fra 3. Aarhundrede.
Matth. 1, 1—12.

Et Papyrusblad fra 3. Aarhundrede.
Matth. 1, 1—12.

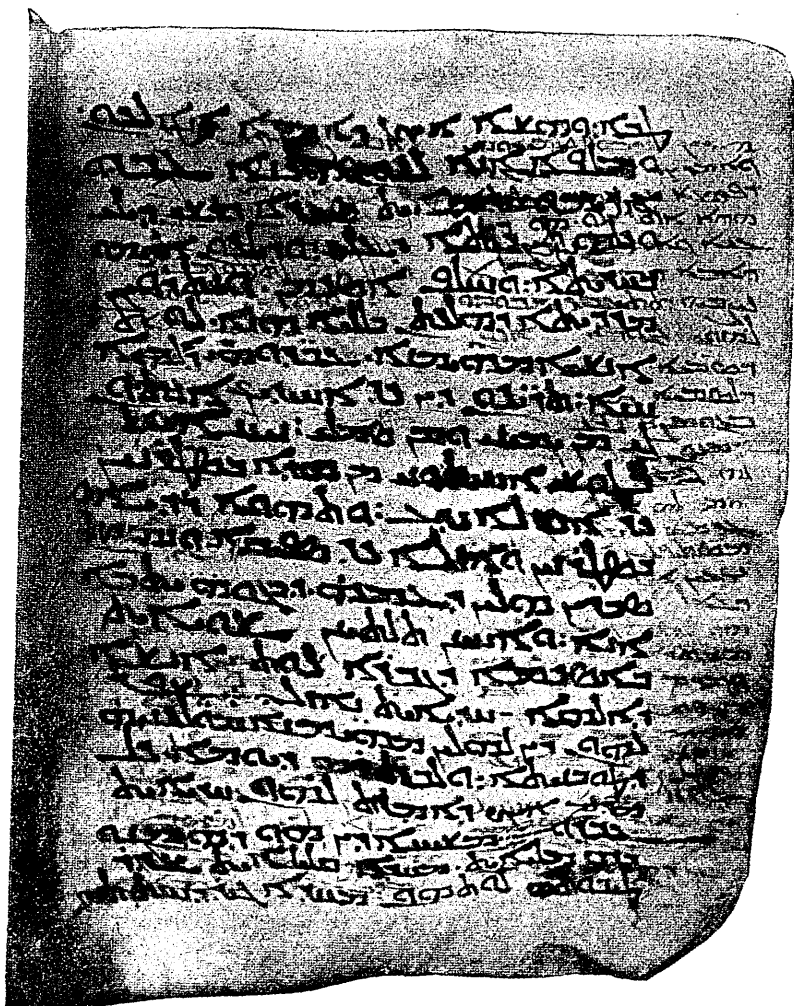

Et Papyrusblad indeholdende en Række Ord af Jesus
(Oxyrhynchus Logia).

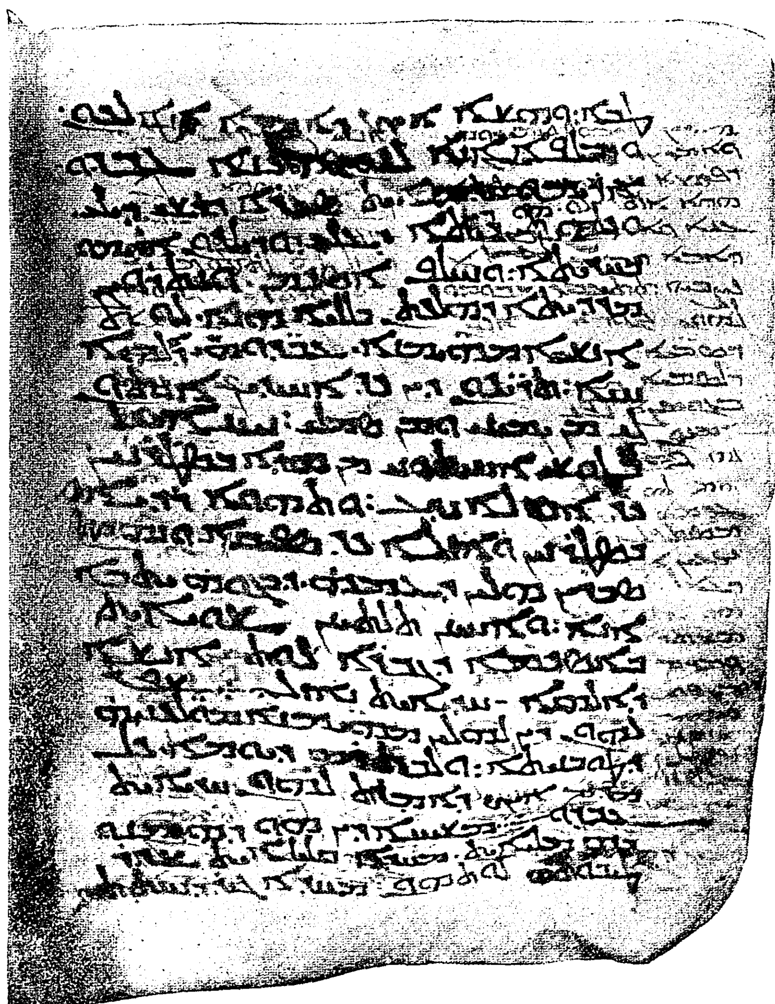
Codex Alexandrinus (se S. 453)
1 Joh. 5. 9 (de to sidste Ord)—21.

Et Papyrusblad indeholdende en Række Ord af Jesus (Oxyrhynchus Logia).

Codex Alexandrinus (se S. 153)
1 Joh. 5, 9 (de to sidste Ord) – 21

En Palimpsest (se S. 453).
Den syriske Oversættelse af Evang. (syr. sin., se S. 455 f.).

En Palimpsest (se S. 453).
Den syriske Oversættelse af Evang. (syr. sin., se S. 455 f.).

BS
2330
.T68

Torm

Indledning til det Ny Testamente

996500

JUN 29

E. Nielsen

E. Nielsen

NOV

V. Olsen

7

UNIVERSITY OF CHICAGO
48 458 191